د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

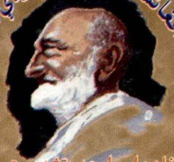

باچا خان د امن او عدم تشدد ستر مبارز
(نړیوال سیمینار)

زما ژوند

او

جدوجهد

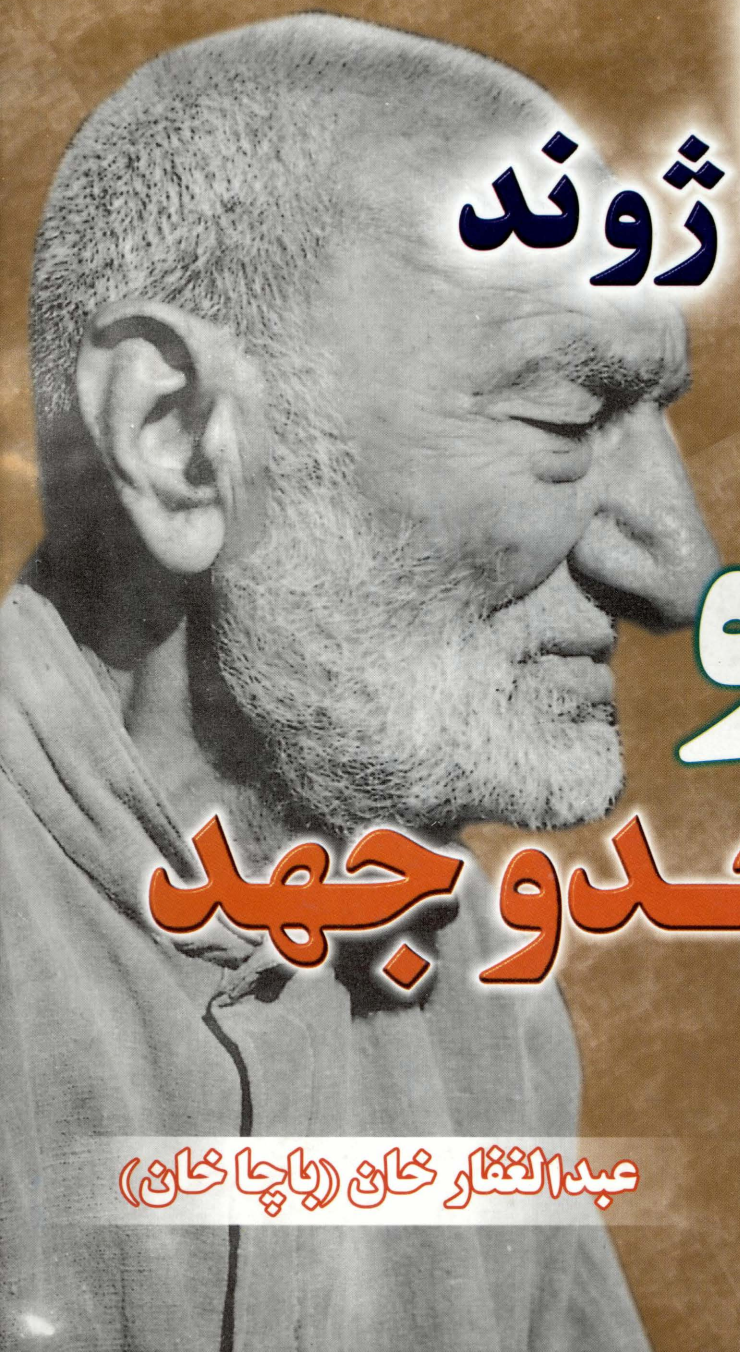

عبدالغفار خان (باچا خان)

خان شهید کتابتون

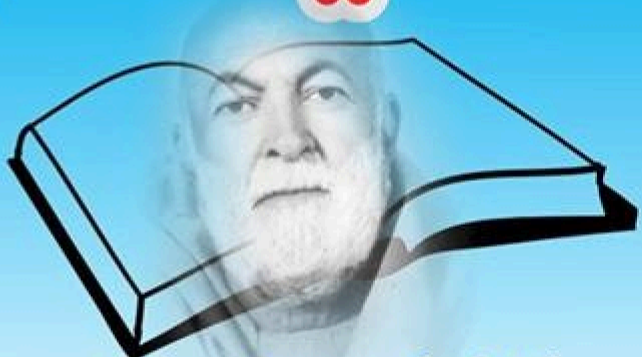

Join Us On Facebook

Khan Shaheed Library

زما ژوند

او

جد و جهد

عبدالغفار خان (باچا خان)

بسم الله الرحمن الرحيم

ځانګړنې

د کتاب نوم: **زما ژوند او جد و جهد**

ليکوال: عبدالغفار خان (باچا خان)

خپرندوی: د افغانستان د کلتور ودې ټولنه- جرمني

لړ: (۱۰۲)

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۲۰۰۸ز / ۱۳۸۷ ل

ډيزاينګر: حاجي محمد عمرخيل

چاپځی

د دانش خپرندويې ټولنې تخنيکي څانګه_پېښور

PH:2564513/EMAIL:DANISH2K2000@YAHOO.COM

WWW.DANISHPRESS.COM

لړلیک

مخګڼه	سرلیک
الف	ددې کتاب د بیا چاپ اړتیا........ د خپرندویې ټولنې یادښت
ج	د بابا د ژوند کتاب........ عبدالله بختانی خدمتګار
ي	د باچا خان مرکز پیغام
۵	تاریخي پس منظر
۱۱	د پښتنو خویونه او دودونه
۱۳	د پیرنګي اثرات
۱۵	زما نیازبین ټوب
۲۰	ابتدايي تعلیم
۲۱	د پېښور سکول
۲۳	د کلي ماحول
۲۷	مشن سکول
۲۸	زما استاذ
۲۹	کلیوالې لوبې
۳۲	اخترونه او مېلې
۳۴	د امامانو میاشت
۳۶	کلی کلویغې
۳۷	سخات خیرات
۴۲	یوه لطیفه
۴۵	واده ښادي
۴۹	د یوې پېغلې کیسه
۵۰	فوج کې کمېشن
۵۵	بیا تعلیم پسې
۶۰	د عالمانو سره تعلق
۶۲	مدرسې جوړول
۶۲	دیوبند سره تعلق

شیخ الهند صاحب او سندهي صاحب ۶۹
قوم پرستي ۷۱
وړومبی واده ۷۴
اګره کې د مسلم لیګ جلسه ۷۹
کلي وطن کې تعلیم او تبلیغ ۸۳
د شیخ الهند صاحب خط ۸۷
ازاده علاقه کې د مرکز تلاش ۸۹
چمرکنډ ۹۴
سالارزي، ماموند ۹۷
اولنی جنګ عظیم ۱۰۰
د حاجي صاحب هجرت ۱۰۲
زما بونیر ته تګ ۱۰۳
بونیر کې د پېرنګیانو سازش ۱۰۵
مدرسې بندې شوې ۱۰۷
مومندو ته د حاجي صاحب هجرت ۱۱۱
د سوات د باچاهۍ کشاله ۱۱۴
د پرنګیانو مظالم ۱۱۸
وبا، د ړومبي تبر مرګ ۱۲۳
رولټ ایکټ ۱۲۵
زمونږ جلسې ۱۲۷
زما ګرفتاري ۱۳۳
زما د بابا او نورو کلیوالو ګرفتاري ۱۳۹
د جېلخانې حالت ۱۴۴
د قید نه خلاصېدل ۱۵۰
د دوهم واده تیاری او بیا ګرفتاري ۱۵۰
رهایي او دوهم واده ۱۵۴
دهلي کې د خلافت کمیټي جلسه ۱۵۷
هجرت ۱۵۸
مونږ کابل کې ۱۲۱

باجوړ ته واپسي ۱۲۴
دیر کې د خالونو مدرسه ۱۲۵
د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۲۱ ع او انجمن ۱۲۹
د خلافت کمیټۍ صدارت ۱۷۲
دفعه ۴۰ کې گرفتاري ۱۷۷
د چمرکنډ مجاهدین ۱۸۰
ډېره اسماعیل خان جېل ته بدلي ۱۸۳
د جېلخانې کیسه ۱۸۳
د جېل بدمعاشۍ ۱۹۰
زما مشقت ۱۹۲
جېل کې پرې- جنبې ۱۹۴
جېل کې زما گناه ۲۰۱
ډېره غازي خان جېل ۲۰۴
د جېل ژوند ۲۱۱
د پښتنو په هکله غلطه پراپېگنډه ۲۱۲
زما د غاښونو مرض ۲۲۱
مذهبي تعصب ۲۴۹
لاهور جېل ته دوباره تگ ۲۵۸
مطالعه ۲۶۲
د لاهور جېل نه بیا ډېره غازي خان ته ۲۶۹
د مور مرگ ۲۷۲
د سیاسي قیدیانو جنگونه ۲۷۴
میانوالي جېل ته ۲۸۴
رهایي ۲۹۷
سیاسي سرگرمي او پښتون اخبار ۳۰۱
کلي کور کې ۳۰۲
د فخر افغان لقب ۳۰۴
انجمن او مدرسې ۳۰۹
د حج سفر ۳۱۸

پښتون (اخبار- مجله) ۳۳۲
امان الله خان ۳۳۹
نادر خان ۳۴۸
لاهور کې د کانګرس جلسه ۱۹۲۹ع ۳۵۲
خدايي خدمتګاري ۳۵۲
دورې ۳۶۲
مرغز کې جلسه او يوه قامي پرېکړه ۳۶۹
اتمانزو کې لويه جلسه او مشاعره ۳۷۳
ګجرات جېل او کانګرس سره تړون ۳۷۵
ګرفتاري سنه ۱۹۳۰ع ۳۷۶
ګجرات جېل ۳۷۸
د قصه خوانۍ واقعه ۳۸۰
ګجرات جېل کې ۳۸۱
د پېرنګي جبر او د پښتنو عزم ۳۸۵
کانګرس او مونږ ۳۹۱
پټېل کمېټۍ رپورټ ۳۹۵
د ګجرات جېل ملګري ۳۹۷
رهايي ۴۱۵
لاهور کې زما استقبال ۴۱۶
دورې ۴۲۴
د کانګرس جلسه کراچۍ کې ۴۲۶
د خدايي خدمتګار (سرخپوشو) بنه اثر ۴۲۷
کراچۍ کې مصروفيت ۴۲۹
د هندوستان دوره ۴۳۴
وطن ته واپسي ۴۴۰
د پنجاب د پښتني علاقو دوره ۴۴۵
زمونږ کار او د پېرنګي سازشونه ۴۴۹
د کانګرس کمېټۍ په ځای د سرحد جرګه ۴۵۱
د ګاندهي جي په بلنه باردولي ته تګ ۴۵۴

ديوي داس سره دوره ۴۵۶
بابړه کې ډرامه او زمونږ کمزوري ملګري ۴۶۲
د پرنګيانو د جبر او تشدد زياتوالی ۴۷۱
د ديويداس ګاندهي د سرحد دوره ۴۷۸
د راونډ ټيبل کانفرانس ورځو کې د جرګې مشرانو کې اختلاف، شيملې ته زما تګ، شمله کې مصروفيت، فارن سکتر او هوم سکتر سره ليدل ۴۸۴
د جرګې مشرانو کې اختلاف ۴۸۶
شيملې ته زما تګ ۴۸۸
شمله کې زمونږ مصروفيت ۴۹۲
د فارن سکتر او هوم سکتر سره ليدل ۴۹۵
خپله صوبه کې کار ۵۰۲
ډېره اسماعيل خان ته تګ ۵۰۳
اتمانزو ته واپسي د احمد شاه معامله ۵۰۶
د ډېرو دوره ۵۱۰
د سرحد لويه جرګه ۵۱۵
د هزارې دوره ۵۱۶
د هزارې نه واپسي ۵۴۲
د ترنګزو حاجي صاحب او خدايي خدمتګاري ۵۴۶
د خليلو مومندو دوره ۵۴۸
مانګيانو بانډه، اورمړ خالصه ۵۴۹
لاټ سره ليدل ۵۵۳
د نوښار په تحصيل کې جلسې ۵۵۶
صوابۍ تحصيل کې جلسه ۵۵۸
د لويې جرګې اجلاس ۵۶۸
زه هزاري باغ جېل کښې ۵۷۱
زمونږ ګرفتاري ۵۷۲
عامه ګرفتاري او تشدد ۵۷۴
هزارې باغ جېل کښې ۵۷۶
بهادره ښځه ۵۸۲

زما په صوبه سرحد او پنجاب بندیز ۵۸۷
په سرحد زما بندیز ۵۸۸
ال انډیا کانګرس کمېټۍ اجلاس ۵۸۸
سابرمتي جېل ۵۹۳
بریلي جېل ۵۹۶
د الموړې جېل ۶۰۰
رهایي ۶۰۲
واردې ته تګ ۶۰۲
د خپل اولاد سره ملاقات ۶۰۴
انتخابات او کانګرس ورکنګ کمېټۍ ۶۰۵
زه بمبۍ کې ۶۰۶
د فیض پور کانګرس ۶۰۸
د پښتنو په هکله غلط فهمي ۶۱۱
وزارتونه ۶۱۳
مونږ واردا او سېواګرام کې ۶۱۵
د کانګرس وزارتونه ۶۱۹
بنارس، ډیلی، ګجرات، کاټیاواړ ۶۲۳
د هندوستان د مسلمانانو د پاره فکر ۶۲۵
د بلوچستان دوره ۶۳۰
د خدايي خدمتګارو ړومبی وزارت ۶۳۷
د خدايي خدمتګارو وزارت ۶۴۲
زمونږ وزیران او پېرنګیان ۶۴۷
د جواهر لال دوره ۶۴۸
د ګاندهي جي دوره ۶۵۳
وزارتونه او خدايي خدمتګار ۶۶۰
وزارتونه مات شول ۶۷۴
د خدايي خدمتګارو غورځې پرځې ۶۷۷
قبایلو ته د خدايي خدمتګارو وفدونه ۶۹۰
د هندوستان پرېږدئ تحریک ۷۰۱

چپاوونه ۷۰۳
د بمبۍ تګ ۷۲۳
زلمی پښتون ۷۲۶
الیکشن، کیبنټ مشن، عبوري حکومت ۷۲۸
الیکشن ۷۲۹
د ائین ساز اسمبلۍ ممبران ۷۳۵
کرپس مشن ۷۳۶
شیمله کنفرانس ۷۳۸
کیبنټ مشن ۷۴۱
د کانګرس صدارت ۷۴۳
د جواهر لال بیان ۷۴۴
د جواهر لال په بیان عکس العمل ۷۴۶
انټرم حکومت ۷۴۷
قبایلي علاقې او جواهر لال ۷۵۱
تورخم ۷۵۲
د ملکنډ ایجنسي ۷۵۳
سردریاب ۷۵۸
بجټ پیش کول ۷۶۱
د مونټ بیټن مشن ۷۶۳
ډایرکټ اېکشن او مساوات ۷۶۸
زه بهار کې ۷۷۰
د تقسیم اعلان ۷۷۷
د ورکنګ کمېټۍ اجلاس ۷۷۸
د کانګرس او مونټ بیټن سازش ۷۸۱
د کانګرس بېوفایي ۷۸۳
یاد ګیرنه ۷۸۸

د خپرندويې ټولنې يادښت

ددې کتاب د بيا چاپ اړتيا

د فخر افغان باچا خان د ژوند، هلو ځلو او اوږدو ستونزمنو مبارزو په اړه د هغه "زما ژوند او جد و جهد" هغه اثر دی، چې موږ ته لومړی لاس کره او خورا مهم معلومات راکوي.

دغه اثر ډېر کلونه وړاندې په افغانستان کې چاپ شو او له خپرېدلو سره سم يې په لوی افغانستان (افغانستان او پښتونخوا) کې ګڼ مينه وال پيدا کړل. د زياتې اړتيا له مخې دغه کتاب په پښتونخوا کې بيا بيا چاپ شو.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې سږ کال پټېيلې ده، چې د باچا خان او عدم تشدد په اړه په جرمني کې يو نړيوال سيمينار جوړ کړي. ددغه سيمينار لپاره د سيمينار کارډلې له ځينو درنو پوهانو سره تر مشورې وروسته پرېکړه وکړه، چې د نورو کتابونو په لړ کې د بابا دغه مهم اثر هم يو ځل بيا چاپ کړي. ددې کار لاملونه دا وو:

۱ مورږ په پښتونخوا کې "د پاچا خان مرکز" له لوري ددغه اثر د هغه کمپيوټري کمپوز شوي متن له مخې دغه کتاب چاپوو، چې لومړی ځل به د کتاب د چاپ په څنګ کې د کمپوز شوي متن د استفادې سيمه د اړتيا په وخت کې انټرنيټي ويبپاڼو ته هم پراخه کړای شي، په دې توګه "د پاچا خان مرکز" څخه مننه کوو، چې زموږ په غوښتنه يې دغه متن د چاپ لپاره راوسپاره. دغه راز له ښاغلي اسدالله دانش ساپي څخه منندوی يو، چې په دې برخه کې يې پوره هلې ځلې وکړې.

۲. موږ هيله کوو، چې دغه اثر به د چاپ او صحافت له پلوه هم په ښه او په زړه پورې بڼه وړاندې شي او د کتاب د منځپانګې د ارزښت په څنګ کې به يې چاپ هم ښکلی وي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه خوښه ده، چې په دغه لوی او سپېڅلي ملي کار کې د ګام اخيستلو جوګه کېږي او د فخر افغان دغه مهم اثر خپل ولس ته يو ځل بيا د لوستلو، پرې فکر کولو او د لارې د مشال ګرځولو لپاره ډالۍ کوي.

په درناوي

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه
۲۰۰۸م، د اکتوبر لسمه
جرمني، د کولن ښار

دا لیکنه د بابا په غوښتنه ددې کتاب د لومړي چاپ لپاره لیکل شوې وه؛ خو د هغه وخت د ځینو ملحوظاتو له امله چاپ نه شوه

د بابا د ژوند کتاب

د اشنغر د خانانو په یوه درنه کورنۍ کښې یو ماشوم وزیږېد، چه بیا یې وروسته د لندن په منارو زلزله راوسته.

ماشوم لوبېده، لویېده او ځوانۍ ته ورسېد.

په هاغه وخت مستقل مزاجه، متحسس او متجسس ځوان او د ښو عواطفو خاوند و. په هره ناوړه پېښه، ناوړه خبره او ناوړه کار به خپه کېده. د خپل زړه خپګان به یې نه پټاوه او عکس العمل به یې هم ښووده. په هره خبره کښې به یې خبره پیدا کوله او خبرې یې پرې کولې. څومره چه لویېده هومره یې د فکر او نظر ساحه پراخېدله.

ورو ورو د "ځان" او "خان" له محدودو حدودو څخه ووت. د پوهانو، عالمانو، لیکوالو، شاعرانو وطنپالو سره یې پېژندګلوي وشوه. د اولس په ټولنیزو روابطو، د وطن په پېښو او د جهان په حالاتو یې غور او فکر کاوه.

په هغه مهال، پښتانه د دنیا د دزیاترو قومونو نه، وروسته پاته وو. بې علمي او بې سوادي وه. قوم خپلو کښې، یو تر بله سره اړم و. ته ما وهه او زه تا. یو به د بل په خوشحالۍ او عزت خپه کېده. یو د بل د تباهۍ او ذلت نه به یې خوند آخیسته. په ګوندیو، تربګنیو او بدبینو کښې سره ورک وو. د مرګونو،

خونونو او قتلونو پوروونه، د یوه نسل نه بل ته او د بل نه بل ته پاته کېدل. خلک د دغو بدبینیو په بد حالئ کښې د تشدد او تجاوز په اورونو وریتېدل. په زړونو او ذهنونو باندې، خرافاتو تسلط موندلی و. د ژوند کاروبار ته د چا دومره پام نه و.

په هغه زمانه کښې، د پېرنګي په بادشاهئ کښې لمر نه ډوبېده. پښتون، د یوه ملت په حیث، د انګرېزانو د استعمار په زنځیرونو کښې ښکېل و، او د اسارت د ذلت او حقارت شپې ورځې یې تېرولې.

په دغه تپه تیاره ماحول کښې، ځوان عبدالغفار خان، وروسته له یو څه ټولنیزو تجربو او تفکر څخه، د خلکو د خدمت لپاره ملا وتړله. کلي په کلي، حجره په حجره او جومات په جومات وګرځېد او خلکو سره یې پراخه رابطه او مفاهمه پیل کړه. په دې ګرځېدو راګرځېدو، هلو ځلو او غورځو پرځو کښې، په خپله هم ورځ په ورځ پخېده او د فکر او عمل له مخه یې کال په کال او مرحله په مرحله پرمختګ کاوه. خپلو سهوو او د نورو اشتباهاتو ته متوجه کېده. پر نورو تنقید کاوه او پر ځان تنقید یې اورېده... او داسې مرحلې ته ورسېد چه د الله پاک سره یې ژمنه وکړه چه د ژوند تر پایه پورې به د هغه د مخلوق خدمت کوي.

په غرو او درو، په کلیو او ښارونو، د خپل تاریخي هېواد په لر او بر کښې، خپلو خلکو پسې وګرځېد. زندانونو ته ولاړ. نظر بندئ یې تېرې کړې، پښتئ یې ماتې شوې، مګر پښتو یې لا ټینګه شوه. په قام کښې یې داسې ډېر په وطن مین کسان هم

پیدا کړل. هغوی ورسره ودرېدل. زندانونه او محرومیتونه یې وګالل. د سفرونو او دورو زحمتونه یې ومنل. د مالونو او شتو تاوانونه یې وزغمل او خپل سرونه او مالونه یې د قربانۍ دپاره وړاندې کړل. ددې تکل د تعهد په توګه د "خدایي خدمتګار" تر بیرغ لاندې راټول شول.

ددې ټولنیز سیاسي حرکت رهبر خان عبدالغفار خان و چه:

د ځوانۍ د دوران له جذباتي انفرادي خدمتونو نه نیولې بیا تر "انجمن اصلاح افاغنه" پورې او د "خدایي خدمتګارۍ" له تاسیس نه نیولې تر اوسه پورې د خپل قوم او وطن په غم کښې دی او ورته په مینه، اخلاص، همدردۍ او پېرزوینې خدمت کوي. چه ددغو خدمتونو د نمانځنې په توګه، پښتنو ورته (فخر افغان) لقب ورکړی دی او یا (باچا خان) یې بولي. هندیانو د قدردانۍ له مخه (د سرحد ګاندهي) بللی دی. مونږ ورته (بابا) وایو، مګر، دی...

دی وایي:

زه مو بابا نه یم، باباګانو خوړلي یئ...

زه ستاسو خدمتګار یم. زه له تاسو نه څه نه غواړم. زه خدایي خدمتګار یم. تاسو نه هم دا غواړم، چه تاسې هم د خدای دپاره، بې له کومې طمعې او توقع نه، د خدای د مخلوق خدمت وکړئ... خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري. د هغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

دا کتاب چه د بابا د ژوند کتاب دی، تاسې له دې خبرو سره اشنا کوي. دا کتاب پخپله د بابا تالیف دی. د هغه سوانحعمري ده. د هغه سرګذشت دی. د هغه سترګو لیدلي

حالات دي. واقعات دي. تاریخ دی. د خپل وخت د ټولنې ښودنه ده، د ملي او اجتماعي مبارزو تصویر او تفسیر دی. هغه مبارزې چه پخپله بابا روانې کړي، پخپله يې د هغه لارښودنه کړې ده او پخپله يې پکښې عملي برخه آخيستې ده.

په دې کتاب کښې د تاریخ او سیاست تجربې دي او د لوړو اخلاقو، خودئ، خود درائ، خود شناسئ، پاکئ، صفايئ، استقلال، صبر، زغم، حوصلې، متانت، همت، ننګ او غیرت د عبرت وړ درسونه دي.

په دې کتاب کښې د انسانانو د لوړوالي او مناعت یا د هغو د پستئ او د نائت کيسې دي.

دا کتاب د تاریخ یو ښه فصل او ښه باب دی. د هغه تاریخ چه په هغه کښې، انساني ټولنه، د سرمايې د ظلم او ستم لاندې، د استعمار د ښامار په منګولو کښېوځي او د ځان د خلاصون لپاره هلې ځلې کوي او په دې هلو ځلو کښې شرقي اولسونه ډېرې قربانئ ورکوي.

په دې کتاب کښې د پښتون اولس او ورسره د هند د نيمې وچې د اولسونو د سرنوشت د بدلون په بهير کښې، د کتاب د ليکوال برخه د هغه جد و جهد، د هغه قضاوت او د فکر رجحانات ښه ځرګند ډېږي.

لکه چه ورته اشاره وشوه، زمونږ د زمانې د تاریخ مهم شاخص د یورپي استعمارګرانو یرغلونه او د شرقي اولسونو له خوا، د هغو سره ډغرې وهل دي، چه په تاریخ کښې "د ملي آزادئ جنبشونه" بلل شوي دي.

کیسه داسې ده چه کله په یورپ کښې سرمایه ډېره شوه، صنعت،

ماشين او تخنيک د بې رحمو پانګوالو د ثروت د زياتولو وسيله وګرځېدله، بيا نو د هغو په مغزو کښې، د جهانګيرئ خيال پيدا شو او دې سره د امپرياليزم دوران پيل شو. د استعماري يرغلونو په نتيجه کښې، بې وسه او بې دفاع او په عين حال کښې بې علمه او بې اتفاقه مشرقي ملتونه، يو په بل پسې د استعمار منګولو ته ورغلل. هغوی له دوی څخه، ملي آزادي واخيستله او په پراخ متې يې په زبېښاک يا استثمار او استحصال لاس پورې کړ. مشرقي ملتونه هم، د خپلو خواخوږو خيرخواهانو، ملي شخصيتونو، وطنپالو عالمانو او پوهانو په نارو سورو ورو ورو راويښ او متحد شوو او په جد و جهد يې لاس پورې کړ.

په دې لړ کښې، د افغانستان خلکو، په دريو لويو او بې شمېرو وړو جګړو کښې، وکړی شو چه د انګرېزانو تېري ګر او استعمارګر قوتونه د افغانستان له موجوده ساحې څخه وشړي. تر دې وروسته آخوا پاته اولسونو د آزادئ مبارزو ته په مېړانه دوام ورکړ. د هغوی حوصله يو په دوه زياته شوه او د هغه د نيمې وچې په ټولو برخو کښې، د آزادئ مبارزو ورخ په ورځ قوت او انجام وموند. په دې مبارزو کښې پښتنو ډېره ستره برخه آخيستې ده. په پښتنو کښې بيداري، ژوند او حرکت، د بابا په کوښښونو پيدا شوی دی.

د بابا په هلو ځلو، هلته "انجمن اصلاح افاغنه" جوړ شو. "پښتون" مجله خپره شوه. د "خدايي خدمتګار" حزب جوړ او فعال شو. خدايي خدمتګار د هند له ملي کانګرس سره ملګری شو. دې ملګرتيا سره، د کانګرس په غوښتنو او فعاليتونو کښې جدت او سرعت پيدا او د ريفورمېستي مطالبو پر ځای د ملي آزادئ غوښتنه پکښې جدي شوه.

په پښتنو، خدايي خدمتګارو او کانګرس کښې زيات ټينګار،

رښتینولي او انتظام د بابا د حرکت برکت دی.

سره ددې، بابا پخپله، هر وخت په قار وي او وایي چه پښتنو زما خبره نه ده منلې. زما په ډېرو هلو ځلو یې ځان نه دی پوه کړی او زما په ویناوو یې علم نه دی کړی.

په دې خبره بابا حق په جانب دی.

تر اوسه لا مونږ هغسې دنیا نه ده جوړه کړې چه هغه د بابا د خدايي خدمتګارۍ له اجتماعي مفکورې سره په سلو کښې سل برابره وي.

هلته ظلم، ستم، تشدد، نفرت، بدبیني، کینه، ګوندي، تربګني، تعرض، تجاوز، ناداري او ناداني نه وي او ټوله مینه، محبت، وروري، برابري، پېرزوینه رواداري او همکاري وي.

مونږ لا هغسې دنیا نه ده جوړه کړې چه هلته د بابا خبره:

"که څه پوره وي او که سپوره وي د ټولو دپاره دې یو شان وي

مونږ لا هغسې دنیا نه ده جوړه کړې چه هلته د هېچا امتیاز په هېچا نه وي او افتخار د خلکو په خدمت وي...

مګر بیا هم بابا خپله غاړه خلاصه کړې ده. بابا خپلو بچو ته د خدمت فکر ورکړی دی.

د بابا په لارښوونه، خدايي خدمتګار، د هند د ملي کانګرس سره یو ځای، د هند د ملي آزادۍ جنبش کامیابۍ ته رسولی دی، او استعمارګره انګرېزان یې د هند له پراخې خاورې څخه ایستلي دي. دا خو په تاریخ کښې ستره کامیابي ده. مګر د پښتنو دپاره، تر دې ستره کامیابي به دا وي چه د بابا د ارمانونو او تعلیماتو مطابق، خپله ببرته پاته شوې دنیا، په یو والي، اتفاق، اتحاد، مینه، محبت، ورورولئ، عزیزولئ او انصاف باندې ښکلې او ودانه کړي.

زما په نظر، ددغسې دنیا د جوړېدو د هیله مندو کسانو د پاره د بابا ددې افتوبیوګرافئ لوستل، پر هغې ځان پوهول او د بابا له تجربو او تعلیماتو څخه کار اخیستل بې اندازې ګټور کار دی.

زه دغه کتاب ښیم، چه هغه یوازې د یو چا د شخصي تمایلاتو په بنیاد شخصي یاد داشتونه، نه، بلکه د پښتنو او سیمې د تاریخ د یو لوی شخصیت د ملي او انساني کارنامو او د خدایي خدمتګارئ د نظریې او عمل د اړخونو د ښودلو یوه روښانه هینداره ده.

که ددې کتاب د صوري او معنوي ښېګڼو په باره کښې، د همدې کتاب په اندازه ولیکل شي، بیا به یې حق ادا نه شي، ځکه چه دا "د عمل آئینه" ده او زمونږ لیکنه به "د نظر منظره" وي، چه بې له شکه، هغه تر دې زر ځله بهتره ده.

نو ځکه زه له تاسو ګرانو لوستونکو نه رخصت آخلم او موقع درکوم چه بابا د هغه د سرګزشت او افکارو په هینداره کښې وپېژنئ او ترې استفاده او استفاضه وکړئ...

د هغه "زما ژوند او جد و جهد" کتاب ولولئ او د هغه په هینداره کښې خپل ژوند او جد و جهد ته پام واړوئ...

په همدې هیله

والسلام

ستاسو خدمتګار

عبدالله بختانی

کابل ښار- خیرخانه

۱۳۶۱ هـ ش/ ۱۹۸۳م کال

د باچا خان مرکز پیغام

په جرمني کې "د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه" زموږ د لروبر د ادبئ او کلتوري ټولنو په زړه پورې د يو داسې روايت بختوره برخه ده، چې اوس يې د يوې فعالې ادارې شکل اختيار کړی دی. محترم ملګری زرين انځور او د هغه په رنګ نور ملګري چې د هغوی فکرونه د خپل ادب او کلتور، د فني توان او ژوند - ژواک د پرمختګ د جذبو نه ډک او پُر معمور دي او د روحونو مرغان يې په مساپرۍ کې هم د خپل پښتون وطن په غرونو، پولو - پټو، ونو - غنو او ګلکځونو او ګل ميرو الوځي را الوځي. ددې وطن، قام او ولس د ژوند - ژواک او حوادثو نه ورې دا ټول تجربات د زړونو په وينو کې ډوب کړي او رنګ کړي، موږ ته واپس د ژوند د ډاډګېرنې په خاطر رالېږي او موږ په هر مشکل کې د ژوند او فن، تاريخ او کلتور د خوږو او ترخو سره بلد او فعاليت ته لمسولي او تکړه تيار ساتي.

په مساپرۍ کې د خپل قام، ولس او وطن نه لرې دغه ژوند ښودونکي نران ملګري د خپلو احساساتو د آيينو په داسې مجلسونو کې د وطن د زخمونو او د قام او ولس د دردونو داسې تصويرونه تراشي، چې نه يوازې زموږ مخونه پکې ښکاري؛ بلکې زموږ روحونه هم پکې ننداره کېږي!!

د پير روښان، خوشال خان او فخر افغان باچا خان د فکري روايت او فني شتمنۍ دغه امانتګر پوهان، دانشوران او مدبرين خلک په تياره تياره وختونو کې موږ ته هم او لکه د کردانو په ټوله نړۍ شيندلی شوي وطنوالو ته هم د نظر د اور اورکو، د زړونو د داغونو شغلې راغورځوي او لکه د اسمان د بريښنا زموږ د وطن او تورو تيرو

تر منځه فاصلې غوځوي. د تاريخ په دې موړ، چې بدنصيبو زموږ نه د اور لمبې چاپېره کړې دي دغو خلکو زموږ تاريخ، کلتور، ژبه او ادب را اخيستي دي، زموږ حال د ماضي سره تړي او ماضي مو د سپرلي سپرلي مستقبل سره اشنا کوي. دغه خلک عام خلک نه دي، دا زموږ د دې تريخ تريخ ماحول او وينې وينې چاپېرچل د ترجمانۍ هغه دردېدلي او "سره زر شوي" فنکاران استاذان دي، چې د سباني تاريخ په روڼ جبين به لکه د سرو زرو د ټيکونو ځلېږي او د دې خاورې د راتلونکيو نسلونو نه به پرې د فکر و نظر د ګلونو سره سره د عقيدت او روح غمي او لالونه هم شيندي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې دغه پښتانه نباغلي، چې د خپلې ټولنې له خوا څومره اکر کوي، دا په اصل کې که د ټول لر و بر د شوي کار نه زيات نه وي؛ نو کم به هم ترې نه وي. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې په تېرو څو کلونو کې سل کتابونه چاپ ته سپارلي دي. دغه سل کتابونه، چې د علم و ادب د څومره موضوعاتو سره تعلق کېدای شي. په هغو موضوعاتو ليکلي شوي کتابونه دي. د لر و بر او وطن نه بهر د بې حسابه پښتنو په ذاتي او اجتماعي لايبرېريو کې دغه کتابونه نه يوازې د کتابتونونو د زېب و زينت باعث شوي دي، په لويه پيمانه ترې خلکو پوره پوره ګټې هم کړې دي. ددغو خلکو نظر د لوی خوشال په قول، لوی دی:

لکه باز په لوی لوی ښکار زما نظر دی
ګونګی نه يمه چې نيسم باد خورکې

د ټولنې دغه د لوی نظر او رسا فکر خاوندان د خپلې کليزې په مناسبت د تېر کال د سلو کتابونو دپاسه رومبی

کتاب د لوی فخر افغان باچا خان (خود نوشت) زما ژوند او جد و جهد چاپ کول غواړي.

زه د باچا خان د رسالې "پښتون" د چیف ایډیټر په حیث ددغو لوی خیالو ملګرو روانو کارونو او رښتینو فعالو جذبو ته تبریک وایم او طمع لرم، چې هغوی به نه یوازې دغه کار او عمل په همدې رفتار جاري وساتي. ولې دې ته به داسې شکل و صورت ورکړي، چې هم دا کار او عمل د یو ماډل (سمبول) په طور په ټولو پښتنو کې یوه پېژند ګلو ولري، زموږ دعاګانې او فکري، نظري، فني او روحاني مرستې به تل هغوی ته په هره لار؛ لکه د سترګو د ګلونو غوړېدلی وي.

ژوندۍ دې وي پښتو ژبه، تل دې وي پښتون قام، ښاد او آباد او سلامت دې وي پښتون وطن، غني دې وي پښتون کلتور، پښتون ادب او ژوندی قلم، سیاله دې وي زموږ د ژوند هره غمجنه مرحله او هره د خوشحالۍ د ډکو ګلو څانګه د نړۍ د ټولو قامونو او ولسونو سره.

زه تاکیداً په جرمني د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې د ملګریو دغه کار او زیار ته شاباسی وایم او خپل قلم او جذبې ورته لوګی کوم، سترګې یې وا مه خله چې هم دغه زموږ د توجه او امیدونو مرکزونه دي.

په درناوي

رحمت شاه سایل

باچا خان مرکز، پښتون مجله - پېښور

۱۸ ستمبر، ۲۰۰۸

مننه

فخر افغان خان عبدالغفار خان (۱۸۹۰-۱۹۸۸) د پښتون نېشنل ازم، د عدم تشدد د فلسفې او د خدائي خدمتګار تحريک باني د پښتون سياست د اسمان هغه ځلنده ستورے دے چې د روڼ فکر پلوشې به ئې تر ابده تتې نهٔ شي. د عدم تشدد دې مبلغ خپل ټول عمر د پښتنو په خدمت کښې تېر کړے وهٔ او په خپل رسا فکر، بې پناه ذهانت او ژور بصيرت ئې پښتانهٔ د خپل فطرت خلاف د عدم تشدد په لاره روان کړي وو. دوي د پېرنګي د غلامۍ نه د پښتنو د خلاصولو سره سره په پښتنو کښې د قامولۍ، امن او وروروليۍ دپاره يوه داسې مبارزه کړې ده چې د پښتنو په تاريخ کښې ئې مثال نهٔ شي موندے. باچا خان د پښتنو د بېدارولو، هغوي د علم په کالو د ښائسته کولو، د هغوي نه د تربګنو، دښمنو او غلطو رسمونو رواجونو د لرې کولو دپاره يو داسې جدوجهد کړے دے چې په برصغير کښې د بل هيڅ يو سياسي مشر نصيب

شوے نۀ دے.

موجوده وخت کښې چې عالمي امن د یوې لویې خطرې سره مخ دے، ټوله دنیا د دهشت گردۍ په لُومه کښې ښکېل ده خصوصاً د پښتنو په سیمه د فساد اور لگېدلے دے او د بې گناه او بې خطا پښتنو وینه لکه د اوبو بهېږي. په داسې وخت کښې د عدم تشدد د علمبردار باچا خان رانۀ فکرونه خلقو ته رسول او د دۀ د ژوند او جدوجهد نه اولس خبرول د نور کله نه زیات ضروري شوي دي. دا د ډېر شکر او مننې مقام دے چې په جرمني کښې میشته پښتنو ورونړو د دې احساس وکړو او اراده ئې وکړه چې د باچا خان کتاب ((زما ژوند او جدوجهد)) چاپ کړي او پښتون بچې بچې ته ئې ورسوي چې هغوي د خپل سیاسي قهرمان باچا خان د روښانه فکرونو نه خبر شي او د موجوده صورت حال مقابله په ښه طریقه وکړې شي.

باچا خان ټرسټ د دې ښاغلیو دې اقدام ته په درنه سترگه گوري او ډېره ستائنه ئې کوي چې په ډېر ښۀ او مناسب وخت کښې ئې د دې کتاب چاپ کولو فېصله وکړه. الله دې توفیق ورکړي چې د پښتنو خدمت هم دغسې جاري وساتي. آمین

خلان مومند

ډائرېکټر مېډیا سېل باچا خان ټرسټ

شروع کوم په نامه د خدای(ج) چې بښونکی او مهربان دی

زه د هشنغر په اتمانزو نومي کلي کې په کال ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم، هغه وخت د پیدایش د نېټې د لیکلو رواج نه و او نه څوک په لیک او لوست پوهېدل نو زما د پیدا کېدو نېټه چا لیکلې نه وه،خو دا چې زه وایم چې په کال ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم، د دې نه وایم چې خدای دې زما مور وبخښي ماته ویل چې «ستا د ورور ډاکټر خانصاحب واده چې و ته د یوولسو کالو وې» او د ډاکټر صاحب واده په دسمبر ۱۹۰۱ع کې شوی و نو ځکه زه وایم چې زه په ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم. زه د مور او پلار کشر زوی وم. د ټولو نه مشره زمونږ خور وه، ورپسې ډاکټر خانصاحب و، بیا مې بله خور وه، بیا زه وم.

د کشر اولاد سره قدرتي د مور او پلار مینه زیاته وي او ورته ډېر خوږ اونیازبین وي. زه مور او پلار ته ډېر ګران وم د خدای قدرت داسې و چې د ټولو نه مخکې زما مشره خور مړه شوه، بیا ډاکټر خانصاحب شهید شو، بیا مې بله خور مړه شوه. زه د ټولو نه وروستو وم او روستو پاتې شوم.

د اتمانزو کلی د پېښور نه شل میله لرې شمال ختیز ته د هشنغر په مینځ کې د سوات او باجوړ د سیند په غاړه لمرخاته ته پروت دی.

زما تعلق محمدزي قبیلې سره دی او هشنغر چې د ابازونه را واخلې تر نوښاره پورې دی، په دې کې محمدزي اباد دي، دا ډېر ښکلی سر سبز او اباد ملک دی او دا د پښتنو د رورولۍ په تقسیم کې نورو رونو مونږ له پخپله خوښه راکړی و. زما نیا یوسفزۍ وه، د صوابۍ د مرغز کلي وه او نیکه مې محمدزی و چې د هشنغرو د

اتمانزو کلي و. نیکه مې لوی خان و. دا قدرتي خبره ده چې د محمدزو او یوسفزو شریک اولاد ډېر لایق او قابل وي. جینکۍ یې د هلکانو نه زیاتې ذهینې وي. زما درې نمسۍ ډاکترانې دي نورې نمسۍ مې څوک ایم. اې، څوک بي. اې دي او یوه لور مې ده هغه بي. اې، بي. ټي ده. یو کشر زوی مې عبدالعلي چې (زه ورته لالي وایم) د اکسفورډ ایم. اې دی. دوه مې نور زامن دي مشر عبدالغني دی چې هغه مې د ترو، کمستړي د تعلیم د پاره امریکې ته لېږلی و، خو چې زه پېرنګیانو په ۱۹۳۱ع کال کې جېل ته ولېږلم او زما جائداد یې هم ګډوډ کړو نو هغه د پیسو د نشت په وجه تعلیم سرته ونه رسولو او واپس راغی، بل عبدالولي دی چې سینیئر کمبریج یې پاس کړو. دی ډېر ذهین لایق او قابل دی، دی یوروپ له تعلیم له لاړ نه شو، ولې چې زه جېلخانې ته لاړم نو دی هم د تعلیم نه پاتې شو. عجیبه خبره دا ده چې زه هم شاهي قیدي (STATE PRISONER) وم، ډاکټر خانصاحب او قاضي صاحب هم وو.

د هغوی بچو له یې د تعلیم د پاره وظیفه او د کور د پاره خرځ ورکولو او دا د شاهي قیدي (STATE PRISONER) سره رعایت نه دی. د هغه قانوني حق دی، خو زما زامنو ته یې نه ورکولو. زما یو زوی یوسفزۍ کړېده، بل مومنده کړېده او دریم پارسي (پارسنه) کړې ده. زما لور په کشمیري واده ده. زما څلور نمسۍ په یوسفزو کې واده دي. دوه په خټکو کې او یوه په پنجاب کې په پنجابي واده ده. مونږ خپل اولاد په دولت پسې نه ورکوو، په شرافت، قابلیت او لیاقت پسې یې ورکوو. مونږ خپل اولاد بغېر د هغوی د خوښې چا له نه ورکوو.

ټول هشنغر ښکلې او ښېرازه سیمه ده، درځړو او اتمانزو د سیند

په بله غاړه چې د زوړ ښار نښانې را څرګندې شوې دي. دغه رځړو سره د سیند نه پورې غاړه د شیخانو ډېرۍ سره د ګندهارا تهذیب او دور نه مخکې اثار دي، دغه ښار ته یې پشکلاوتي وې، دا نوم د برسنډو د کمر او ګلونو پورې تړلی دی، لوی تجارتي او ثقافتي مرکز و، دا موجوده سیند چې اوس د رځړو او شیخانو ډېرۍ تر مینځه بهېږي دا په هغه زمانه کې د ډېرۍ نه قبلې غاړې ته بهېدلو او دا ټول زوړ ښار تر دې رځړو پورې غزېدلی و.

د دې ځای اوسېدونکي پښتانه وو، خو بودیسټ وو. بودایي مذهب له دې ځایه د سوات او ګلګت په لاره تبت او چین ته تللی او خور شوی دی او د بدهـ مت څلورمه مذهبي غونډه هم په دې ځای کې شوې وه.

د ښکاره شوو اثارو د فن او صنعت نه معلومېږي چې په دې علاقه کې صنعت، تجارت، زراعت او علم ډېره ترقي کړې وه. دا ښار یوازې د ګندهارا سیاسي مرکز نه بلکې د ایشیا د زیاتو برخو تجارتي، صنعتي او علمي مرکز و.

د اټک او مارګلې په لاره یې د هندوستان سره، د سوات او ګلګت په لاره د کشمیر او تبت او چین سره، د دیر او چترال او بدخشان په لاره د مرکزي ایشیا او له هغه ځایه یورپ سره، د کابل، کندهار او سیستان په لاره یې د ایران، عراق، ترکئې او شام سره تعلق لرلو. د تجارتي مالونو لویه منډهي وه، د علومو زانګو وه.

زما مور ډېره زړه سواندې، پوهه، نېک سیرته او خوش خلقه ښځه وه زمونږ د زمینداری لوی کور و، زمونږ ډېرې غوا، مېښې وې، هره ورځ به د خوا او شا غریبانان خلک په شوملو مستو پسې مونږ کره راتلل او مور به مې په روڼ تندي د هغوی سره ستړې مه شې کول،

شوملې او ماسته به يې ورکول او هر ماښام به يې د دوی د پاره ښه کټوی پخوله.

کورنی:

زما د پلار بهرام خان نوم و، د کلي خان و او په مشر خان مشهور و، دی د نورو خانانو په شان نه و په کلي کې د ده هومره جائداد د چا نه و، خو دی داسې نه ښکارېده لکه خان، پوهـ او زيرې پښتون و، په چا يې زياتی نه کولو او نه يې مظلومان د بل چا زور زياتي ته پرېښودل. که د ده سره به چا زياتی وکړو هغه به يې په صبر برداشت کولو او د بدل جذبه يې په زړه کې نه ساتله. رونو او تربورانو ورسره ډېر زياتی کړی و، د ده وس کېده چې بدل ورنه واخلي، خو د بدل په ځای به يې وبخښل بلکې احسان او ښېګړه به يې ورسره کوله، مونځ ګذار، پرهېزګار او سوله دوست سړی و، د صبر او زغم خاوند و، کله چې به حجرې له نابلده مسافر راغلل چې هېڅوک به يې نه پېژندل پلار به مې ورله پخپله ډوډۍ ور وړله نوکران به وو خو ده به پخپله د ډوډۍ شکور رااخستی و او د انګولي لوښي به يې په لاس کې را اخستي وو او ويل به يې دا د خدای مېلمانه دي په کار دي چې زه يې پخپله خدمت وکړم اکثر به داسې وشو چې مېلمانه به ژمې کې شپې له راغلل نو چې سحر به ورله نوکر چای وړه نو خبر به يې راوړو چې مېلمانه نشته، تللي دي او بړستن يې هم د ځان سره وړې ده، د نورو خانانو په شان حاکم پرست نه و، د حاکمانو سره يې تعلق نه ساته او نه يې د دوی خدمتونه کول، زما د نيکه هم دغه حال و، زما د نيکه سيف الله خان نوم و، کله چې پېرنګيانو د بونير د نيولو په غرض په بونير حمله وکړه او د سورکاوۍ غزا وه نور خانان د فرنګې ملګري وو او سيف الله خان بابا د قام مرستې له ورغی دا رنګې زما غور

نیکه عبیدالله خان بابا ازاد خیال پیاوړی او منلی مشر و چې د هغه وخت د درانو حاکم سلطان محمد خان طلایي د لاسه پهانسي شو. د درانو حکومت د عیاشۍ په خپل قام د زور زیاتي، د کورني اختلافونو او جنګونو په وجه ختم شو، او د دوی نه وروسته د سکهانو حکومت راغی، درانو چې واوربدل سکهان را روان دي شپه په شپه کابل ته وتښتېدل او پښتانه یې سکهانو ته پرېښودل.

تاریخي پس منظر:

یا هغه وخت وچې کله بابر د پښتنو د بې وقوفۍ او خود غرضۍ اود ایرانیانو د امداد او لمسون په وجه د ابراهیم لودي نه د هند بادشاهۍ تخت او تاج واخستو، شېرشاه سوري را پاځېدو او د بابر د زوی همایون نه یې د پښتنو حکومت بېرته واخستو. ډیلی یی ونیو همایون وتښتېدو او د ایران دربار ته یې پناه یوړه او هلته ایرانیانو د پښتنو د کمزوري کېدو موقعې له ساتلی و.

شېرشاه د پښتنو جنډه په کلکته ودروله او شېرشاه چې د ملک د ابادۍ له پاره د صنعت، تجارت او زراعت کومې منصوبې جوړې کړې وې په هغې د مغلو د اکبر پاچا نوم وشو. دا د اکبر د ماغ نه وو د شېرشاه دماغ وو.

یا هغه وخت و چې کله په پښتنو د ایرانیانو حکومت و، پښتانه به یې سپکول او سپک به یې ګڼل. په کندهار کې میرویس خان نیکه را پورته شو پښتانه یې د ایران د غلامۍ نه ازاد کړل او د پښتنو بېرغ یې په اصفهان ودرولو. یا هغه وخت و چې پښتانه نادر افشار ریزمریز کړي وو. چې نادر افشار مړ کړی شُو نو د پښتنو لویه جرګه په کندهار کې را غونډه شوه او د ډېر غور نه وروسته یې د احمدشاه

بابا په مشرۍ دعاء خير وکړه.

احمدشاه بابا را پورته شو ايرانيانو ته يې شکست ورکړو او د پښتنو د حکومت بنياد يې کېښود. يوازې پښتونخوا نه بلکې ټول هندوستان يې د هغه وخت د مغلي حکومت د ظلمونو نه خلاص کړو. دې وخت کې انګرېزان هندوستان له نوي راغلي وو چې احمدشاه بابا ډيلی واخست نو د انګرېزانو د تګ ودو نه خبر شُو او اراده يې وکړه چې انګرېزان هم د هندوستان نه وباسم. انګرېزان چې په دې پوهـ شول د ايران دربار ته يې سفير ولېږلو او ايرانيان يې را پورته کړل چې په افغانستان حمله وکړي، احمدشاه بابا چې د دې سازش نه خبر شُو د انګرېزانو د مخنيوي کار يې پرېښود او په مخه افغانستان ته را روان شو چې جېلم ته را ورسېد د جېلم د سيند په غاړه ودرېدو او د پښتنو ټول خېلونه او قبيلې چې ورسره وې هغوی ته يې وويل چې له دې ځايه تر امو دريابه پورې ستاسو ملک پښتونخوا دی او يا دغه وخت و چې د درانو د عياشۍ، بې تدبيرۍ په خلکو د زور زياتي، کورني اختلافونو او جنګونو په سبب پښتانه دومره پرېوتل چې خپل کور کې د سکهانو د مقابلې نه وو. هغه د پلار نيکه ګټې خو پرېږده خپله خاوره ترې سکهانو لاندې کړه او په دوی کې دومره څوک نه وو چې پخپله خاوره او ناموس يې ننګ او غيرت کړی وی، د سکهانو د زور او ظلم په مقابله کې يې سر اوچت کړی وی او د پښتنو عزت او عظمت يې د دې ظلم نه بچ کړی وی، د سکهانو ډېر ظالمانه حکومت و، زما د مور د اړخه نيکه محمد دين خان به مونږ ته دا خبره کوله چې يوه ورځ زه د شولګرې نه راتلم او په سيند را پورې وتم چې په دې کې يو سکهـ راغی ما ته يې اشارت وکړو چې را وګرځه او ما په شا پورې باسه، محمد دين نيکه ورته ووې چې زه

ناباري يم خو سکهـ مجبور کړی دی، او چې سکهـ يې په شا را سور کړی دی، او د اوبو مينځ ته رسېدلی نو ټوپونه کړي يې دي او سکهـ يې د اوبو په مينځ کې غورځولی دی او دی ترې تلی دی.

د هندوستان د هغه سر نه سيد احمد بريلوي او اسمعيل شهيد په دوی يعنې په پښتنو باندې ننګ او غېرت کوي او د سکهانو د مقابلې دپاره د پښتنو خاورې ته راځي، د هغه وخت د حکومت افغانستان له طرفه د ده سره مرسته ونه شوه بلکې يار محمد خان له خوا ورسره جګړه وشوه لکه څنګه چې د پښتو د دې زړې چار بيتې نه ښکاري:

روان شو يار محمد سيد اوباسي د پنجتاره
سيد له برى ورکړې الهي پرودردګاره

د دې علاقو د پښتنو همدردي د سيد صاحب سره وه. ده غوښتل چې ملک کې شريعت نافذ کړي او د شرعي قانون سره سم د خور او لور ولور بند کړي او په ميراث کې ښځو له هم شرعي برخه ورکړي، او ځينې غلط رسم او رواج اصلاح کړي. په خانانو او ملايانو د دې خبرو بد اثر وشو، شور زوږ يې جوړ کړو چې يو سکهـ لاړو او بل سکهـ راغی، د پښتنو او مسلمانانو په دې همدردانو يې د وهابي فتوا ولګوله. په پښتنو کې قومي اوسياسي شعور نه و نو د بريلوي صاحب او د ده د ډلې په ضد را پورته شول څه يې ووژل او څه يې په اباسيند هزارې ته پورې وېستل، د هزارې ځينې مسلمانانو په ځای د دې چې د بريلوي صاحب مرسته وکړي سکهانو ته يې مخبري وکړه، سکهان راغلل او باقيمانده هلته د سکهانو له لاسه تالا ترغه شول. سيد صاحب او اسماعيل صاحب بالاکوټ کې شهيدان شول څو مره د

افسوس خبره ده چې سید صاحب د پښتنو په ښځو ننګ وکړو او بې ننګه پښتنو دوی سره ننګ ونه کړو. چې سید صاحب سکهان د پښتنو د خاورې نه ویستل نو د افغانستان حکومت سید صاحب ته وویل چې اوس دا ملک مونږ ته پرېږده.

قصه داسې وه چې د تهکال ارباب بهرام خان چې د سید صاحب مرید و، هغه به کال په کال د روژې په میاشت کې بریلي ته تللو د قران پاک ختم او تراویح به یې هلته د سید صاحب سره کولې. پخوا د حمل و نقل ذریعې هم نه وې، په اسونو روان و چې ګوجرانوالې له راغلی دی نو تږی شوی دی. په لاره کې کوهي و، ښځې ور له اوبو له راغلې وې، دی چې کوهې ته ورنزدې شو نو د لاس په اشاره یې د ښځو نه اوبه وغوښتې چې دې ښځو منګې ډک کړل نورې ټولې لاړې او دوه ښځې پاتې شوې نو ده له یې اوبه یوړلې چې ده له یې اوبه ورکړې نو په ژړا شوې او ورته یې وویل چې مونږ پښتنې یو او سکهانو په زور راوستې یو، او دوه دوه بچې مو هم پیدا شوي دي.

ارباب چې بریلي ته ورسیدو نو هغه ډېر زهیر و. سید صاحب تر نه پوښتنه وکړه چې دا ته ولې زهیر یې، هغه ورته د ګوجرانوالې دا ټوله واقعه بیان کړه. نو سید صاحب د جمعې په ورځ په منبر وخوت دا قصه یې بیان کړه او د جهاد اعلان یې وکړو. زه دلته تاریخ نه بیانوم صرف دا خبره ښکاره کوم چې د دې څه وجه ده چې پښتنو لوی لوی حکومتونه جوړولی شول، خو ټینګولی یې نه شول، د دې وجه دا وه چې په پښتنو کې اجتماعي ژوند، قومیت او اتفاق نه و، که څه هم پښتنو کې به داسې وخت په وخت لوی لوی او قابل سیاستدانان پیدا شول، لوی لوی سلطنتونه به یې قایم کړل، خو کله به چې ده سر په کفن کې ونغښتو په پاتې کسانو کې به یې د قامولۍ مینه او اتفاق

او د اهلیت جذبه نه وه.

د دولت او اقتدار ګټلو دپاره به یو بل ته اړم شول، په عوامو کې به هم د قامولۍ احساس نه و چې مشران یې غلطې لارې ته نه پرېښودلې یا یې خود غرضه او ناپوهه مشرانو له موقع نه ورکولې. په پوهو، لایقو، بې غرضو او خدمتګارو مشرانو.را غونډېدلی او خپل حکومت یې ټینګ ساتلی. په عوامو کې د قامولۍ او ملیت د جذبې د نشتوالي له کبله به په دوی د خودغرضو مشرانو اثر وشو اوبې اتفاقي او خانه جنګي به عامه شوه خپل طاقت به یې پخپلو کې یو په بل ختم کړو. دښمنان خو به د موقع په طمع ناست وو، موقع به یې ومونده بادشاهي او حکومت به یې ور نه واخستو دوی به یې غرونو ته وشړل. دښمنانو به د دوی په ابادو مزې چرچې شروع کړې او دوی به غرونو رغونو کې سر وهلي در په در ګرځېدل، څو چې به یې بیا توبه قبوله شوه. او د خدای رحم به پرې وشو لایق او پوهـ سړي به په کې پیدا شول، بیا به یې دښمنان له وطنه وشړل او له نوي سره به یې په ابادۍ ګوتې پورې کړې.

د سکهانو نه پس د پېرنګیانو دور راغی، پیرنګي پخپله خو د سمندر د غاړې راغلی وو، ولې دا ورته معلومه وه چې د هندوستان د تاریخ ټولې حملې د قطب نه شوې دي، او د خپل برطانوي هندوستان سلطنت د ساتلو دپاره هغه د پښتنو خاورې ته راپورې وتلو چې په هغه درو لارو او سیندونو قبضه وکړي چې په کومو د بهر نه حملې شوې دي.

د فوجي حکمت عملۍ نه علاوه هغه د دې سیمې سیاسي حالاتو ته هم توجه وکړه هغه ولیدل چې دلته هم هغه پالیسي روانه وه کومه چې د هغه نه مخکې مختلفو حاکمانو ازمایلې وه. حقیقت دا دی چې

کله مغلو د پښتنو سره جنګونه وکړل او چې کله شهنشاه اکبر د پښتنو د لاسه اول په خیبر بیا په کړپه او په اخره چې یې کله د بونیر په کړاکړ کې د خپل پوځ سره سره خپل لوی وزیر بیربل هم مړ شُو نو بیا اکبر راغی پښتنو ته د اباسین نه پورې یې د اټک قلا جوړه کړه، سره د خپلو وزیرانو کښناست چې په دې خبره سوچ وکړي چې پښتون خو یې په جنګ ونه وهلی شُو اوس به یې په کومه وسله وهي. چنانچې د ډېر غور او فکر نه پس په دې نتیجه ورسېدو چې پښتون دوه خاصیته لري. یو پښتون من حیث القوم مسلمان دی او د اسلام سره لوی عقیدت لري. دویم انساني کمزوري یعنی د دولت سره مینه لري. نو د دې په رڼا کې هغه یوه داسې پالیسي وضع کړه چې داسې عالمان، ملایان، او پیران پیدا کړي چې د هغوی په ذریعه د اسلام د څادر د لاندې خپل سیاسي غرضونه سر کړي او دویمه دا چې د پښتنو د نیاوي مشران، ملکان او خانان د دولت او نوکرو په زور په بیعه واخلي. هم په دې سلسله کې مونږ وکتل چې د اخون درویزه او هغه په شان نورو ډېرو دیني مشرانو د مغلو په وینا او ښودنه د پښتنو د قامي او ولسي تحریک د مخنیوي دپاره د پیر روښان غوندې باعمله عالم او سوچه مسلمان باندې د مغلو دپاره د کفر فتوې ولګولې.

پېرنګي دا ولیدل چې همدغه پالیسي د مغلو نه پس درانیانو خپله کړه او د هغوی نه په وراثت کې سکهانو ته پاتې شوه. پیرنګي چونکه د شلمې صدۍ د تعلیم یافته او ساینسي دور پیداوار وو نو ده هم د شهنشاه اکبر هغه مجربه نسخه خپله کړه او کوشش یې داو چې یو خوا د پښتنو دیني مشران د خپل سیاسي غرض دپاره استعمال کړي او بل خوا د هغوی دنیاوي مشران په دولت او

منصبونو واخلي. ولې ډېره د تعجب خبره دا ده چې هغه اسلام چې کوم مغل مسلمان د خپل مسلمان ورور د غلامولو دپاره استعمالولو هم هغه اسلام نن دې ایمان خرڅو ملایانو، عالمانو او پیرانو د کافر پیرنګي د سیاسي اغراضو او مقاصدو دپاره استعمالوو.

د پښتنو خویونه او دودونه:

سره ددې کله چې پیرنګی راغی زما یاد شي چې په پښتنو کې ډېر ښه ښه خویونه او خصلتونه لا موجود وو په دروغو به ځان ورته بد ښکارېده. وروروليا عزیزولي به یې ښه پالله. یو په بل اعتماد و. په یو بل به یې ننګ کولو، راشه درشه وه، مینه محبت و، که د یو بل سره یې څه اختلاف هم و، په سپکه به یې نه یادول داسې نه و،لکه دا اوس په خوله یوه او په زړه بله، ژوند بالکل ساده او بې تکلفه و، په ناسته ولاړه کې ډېره تیته پیته نه وه، جامې ساده او د وطن جوړې وې،د خپل وطن شډله خامتا یې د بل په اطلس نه ورکوله د خامتا لوی لوی خلکې او کمیسونه او پرتوګونه به یې اغوستل،د وطن جوړې پنې او څپلۍ به یې په پښو کولې، ټوپۍ او د خامتا پګړۍ به یې په سرولې. ښځو به د رنګینه خامتا جامې او مشروبي* [1] پرتوګونه یې اغوستل، خوراک هم ساده و،د ساده خوراک په وجه د خلکو صحتونه ښه وو دومره کمزوري نه وو، مسالې نه وې، چای نه وې، سود کول، شراب څښل او زنا یې ډېر بد ګڼل، که به پوهـ شول چې څوک دا کارونه کوي نو د هغه سره به چا خپلولي نه کوله، خور، لور به چا نه ورکوله. اخلاقاً دومره پرېوتي نه وو لکه اوس چې دي. د چا

* مشروبي: د خپل کلي کور جولا به یو رخت جوړولو چې هغې ته به یې مشروبي ویل.

چې به زورور مېلمه راغی نو چرګ به يې ورله حلال کړو، د غوړو نه ډکه ښوروا به يې جوړه کړه، دغواوو، مېښو زيړ غوړي به وو. سرې سرې پستې پړسېدلې، خمبيره ډوډۍ به وې. مازيګر به په بټ د جوارو نينې کېدلې ګوړه به ورسره خلکو خوړله، په ډوډۍ کې به د امير او غريب فرق نه و. ټولو به په يوتالي او يو ځای کې ډوډۍ خوړله، څرنګه چې پوښاک او خوراک ساده وو دغسې د ناستې ځايونه او کورونه هم ساده وو. يوه لويه کوټه به وه ټول کوربانه به يو ځای ويده کېدل او چې مېلمه به راغی نو د کلي په شريکه حجره کې به ځملاستو د اکثرو خلکو کورونه په دغه شان وو او چې کوم سړی په دوی کې لوی سړی و، يا به خان و نو د هغه په کور کې به د کوټې سره يو ځای يو منډو او ډيوډۍ وه او د مېلمنو دپاره به بېله حجره هم وه. دا اوچتې ماڼۍ او سپينې سپينې بنګلې نه وې خو هغه خوشحالي او اسودګي چې په هغه ساده ژوند کې وه، نن په دې ښکلو ښکلو بنګلو کې او په دې خوندورو خوراکونو کې او ډولۍ جامو کې نشته.مرضونه ډېر نه وو، نر او ښځې په بدن سالم او تکړه وو، جينکو او هلکانو به يو ځای لوبې کولې لوی لوی به وو، د شپې تر ناوخته به يې لوبې کولې، يو بل ته به يې د خور او ورور په نظر کتل، اخلاقاً ډېر اوچت وو. د لوبو ډېر رواج و، قسم قسم لوبې به وې، د پښتنو په لوبو کې د هر قسم پريکټس (سپورټ) خيال ساتلی شوی و.د منډو خيال په کې و،د بار اوچتولو او وړلو خيال په کې و،د سا اخستلو خيال په کې و،د شپې ګرځېدلو په شپه کې د ځان پټولو د مخالف فريق د لټولو خيال په کې و او همدا وجه وه چې د دوی صحتونه ښه او ډېر ښايسته وو،اګر چې په لوبو کې به دريم ګړی نه وو، مګر بيا هم لوبغاړو به يو بل سره ټګي نه کوله.

د پېرنگي اثرات:

د پېرنگي د راتلو نه وړاندې د پښتنو د تعليم څه خاص انتظام نه و، هر چا به تعليم نه کاوه. صرف د ملايانو زامنو به د لمانځه اوداسه، روژې سرسايې، حج او قرباني، زکات او صدقاتو او د دغه شان مسئلو تعليم کولو دا هم د امامتۍ له پاره لوستل به يې زده وو، ليکل به يې نه وو زده او د دغه تعليم طريقه هم دغسې وه چې ملا صاحب به په جماعت کې ناست و،د امامتۍ سره به يې هلکانو ته درس هم ورکاوه،مور او پلار به چې وغوښتل چې پخپل اولاد تعليم وکړي نو جماعت له به يې بوتلو او د ملا صاحب سره به يې په سبق کېناوه.ملا صاحب به ورته سيپاره شروع کړه،مور او پلار به يې د خپل وس سره سمه شيريني ووېشله او چې يوه سيپاره به خلاصه شوه نو ملا صاحب له به يې شکرانه ورکړه او د بلې په شروع کې به بيا شيريني ووېشلې شوه. د ملا صاحب د تعليم ورکولو په بدل کې څه خاصه تنخواه نه وه، د استاذانو به د خپلو شاگردانو سره ډېره مينه وه، د خپلو بچو په شان به يې گڼل. شاگردانو به هم استاذ د پلار نه کم نه گڼلو.

استاذ به د سبق معنا شاگردانو ته نه ښودله هغوی غريبان څه ملامت وو هغوی يې پخپله هم په معنی نه پوهېدل نو شاگردانو ته به يې څه ښودلي وو.

زمونږ د جماعت اخون هلکانو ته سبق ښودلو، يو هلک ته يې چې سبق ښوو نو ورته په غصه شو ورته وويل«ان الـــذين کفــروا خربيشويه» نو شاگرد هم وويل «ان الذين کفرو خربيـــشويه» دا چې مونږ واورېدل نو ډېر مو وخندل نو هغه شاگرد ته په غصه شُو، مونږ ورته ووې چې د دې هلک څه قصور دی ته چې څه وائې هغه يې هم

وایي.

پېرنګیانو د هندوستان د خلکو د تعلیم د پاره په نوې طریقه سکولونه جوړ کړې وو خو د پښتنو د پاره یې تش په نامه د کمې درجې سکولونه جوړ کړې وو.

چرته به په یونیم لوی کلي کې پرایمري(ابتدایي) سکول و، په هغې کې به هم څه دومره هلکان نه داخلېدل.نور هندوستان له یې ابتدایي تعلیم په مورنۍ ژبه کې ورکولو،خو یو پښتون بدقسمته قام له یې تعلیم په پردۍ ژبه کې ورکولو.د دې د پاسه یې ملایان ورپسې لمسولي وو چې که دا قام تعلیم وکړي ستاسو قدر به کم شي او بازار به مو سوړ شي ، بیدار شئ چې د پښتنو بچي درنه علم ونه کړي، ملایانو به پراپیګنډه کوله چې پښتو دوزخي ژبه ده ا و دوزخ کې به پښتو ویلی شي. د ملا صاحب نه هېچا دا پوښتنه نه کوله چې هلکه ته د دوزخ نه کله راغلی یې او کوم دوزخي دا خبرې تا ته رسولې دي. ملایانو به دا هم ویل چې څوک د مدرسې سبق ووایي نو اووه پېړۍ یې په دوزخ کېږي او دا سندره به یې ویله:

سبق د مــــــــدرسې وی
د پــــــاره د پیسې وی
جنت کې به یې ځای نه وي
په دوزخ کې به ګسي وهي

ملایانو خوخلک د انګرېز په سکولونو کې د تعلیم نه منع کول خو پخپله یې هم هېڅ انتظام نه کولو او عجیبه خبره خو دا ده چې ملایانو د دین په نامه خلک له علمه پاتې کول، حالانکه اسلام داسې دین دی چې علم یې په نرو او ښځو فرض کړی دی، خو مونږ داسې بدقسمته

قوم یُو چې د اسلام په نامه دعلم نه پاتې شُو ،همدا وجوهات وو چې پښتانه د ټولې دنیا د قومونو نه په علم کې وروسته پاتې شول او نتیجه یې دا شوه چې یوازې علم څه چې هر څیز کې د دنیا نه وروسته پاتې شُو او څومره د افسوس خبره ده چې یو وخت د پښتنو خاوره د دنیا د خلکو دپاره د علم مرکز و. دلته په هغه وخت کې چې یوروپ د انسانیت د تور دور نه تېرېده د پښتنو په دې خاوره لوئې لوئې درسګاهې او یونیورستۍ وې چې چاپېره ملکونه یې د علم په رڼا روښانه کول.

د لرې لرې وطنونو نه به خلک د علم د زده کړې دپاره زمونږ وطن ته راتلل او د اسلام په نوم نن د دنیا د ټولو قومونو نه په علم کې وروسته پاتې کړی شول.

زما د مور او پلار اولاد نه پائېده نو دوی په ډېرو زیارتونو ،باباګانو ، ملایانو باندې ګرځېدلي وو ، هغوی ورته ویلي وو چې خدای پاک به زوی درکړي او چې زوی مو وشي نو غوږ به یې سوری کوئ او د سرو زرو والۍ به په کې اچوئ او بل به تر اوو کالو پورې کال په کال د سپینو زرو اوږې ورته په غاړه کې اچوئ او چې د اوو کالو پوره شي نو بیا به ترې دا اوږې او دا والۍ وباسئ او د خدای په رضا به یې ورکوئ.

زما نیازبین توب:

زه د مور پلار کشری زوی وم، او کشری اولاد په مور پلار ډېر ګران وي، او ورسره یې ډېره مینه اومحبت وي، اونازبین وي، زه هم مور او پلار ته ډېر نازبین وم او زما دې نازبینتوب ما ته هم ډېر نقصان رسولی و او زما مور له یې ډېر تکلیف ورکړی و ، ما چې به

ویل که دوی به منل خو ښه او که به یې نه منل او د منلو به نه و نو زه به بیا به ځمکه رغړېدم او په چغو چغو به مې ژړل او تر هغې پورې به مې ژړل او رغړېدم چې تر څو به زما مور زما خبره منلې نه وه. دغه شان ټوله ورځې به مې په غرمو منډې وهلې دا راته چا نه ویل چې په غرمو مه ګرځه او که به یې راته وویل نو ما منله کله. اکثر به په دې غرمو ګرځېدلو زما سترګې خُوږ شوې، د شپې او ورځې به نا ارامه وم، مور به مې هم د ځانه سره نا ارامه کړې وه، شپه او ورځې به مې پرې خپله زانګو زنګوله او چې مور به مې ډېره ستړې او تنګه شوه او خدمتګاره به یې راته زانګو ته کېنوله نو ما به چغې کړې نو هغه به راغله شپه او ورځ مې هغه نا ارامه کړې وه او زما زانګوبه یې زنګوله. هغې به راته ووې چې یه بچیه! دا زه دې په څه مصیبت کې اچولې یم چې لږه شېبه درنه اخوا شم نو ته بیا چغې کړې ارام ته ما نه پرېږدې. نو ما به ورته وویل چې زه څه وکړم زه خو ړند یم.

زمونږ به ډېره غَلَه کېدله، کندوان به ډک وو چې نوې غله به را ولګېدله نو بیا به مو هغه زړه غله خرڅوله، زمونږ د کور سره یوه درام او کیوسنګ هټۍ وه دا دواړه ورونه وو ما به ټوله ورځ د دې کندوانو نه غله دې هټۍ ته زغلوله،په هغه وخت کې به په هټو کې د دې قسم څیزونه نه وو لکه نن یې چې مونږ وینو. زیات نه زیات به په کې املوک، غوزان، چنې او منچې وې او ماسپښین نه پس به یې باټینګڼ او پکوړې تلولې مور به را له دوه درې ځله په ورځ کې په جولۍ کې غله را کوله لیکن په هغې به زما تسلي چېرته وه، اکثر به مې د هغې نه په پټه دانې د کندوانو نه هم وړلې او کتل به مې چې مور به مې اخوا دې خوا شوه نو ما به په یوه منډه هټۍ ته ځان رساوه،کله نا کله چې به د مور راته فکر شو نو اواز به یې را باندې وکه چې «نه

به ځي» او ما به پښو له ښه زور ورکه،لیکن د دې نه زیات به یې راته څه ویل نه. زه خو مور ته ډېر ګران او نازبین وم. زه خو پخپل سود او زیان ښو او بدو نه پوهېدم او دا خو ما سره مور ښه نه کول ځکه دې کار په ما کې د غلا عادت پېدا کاوه. زما مور له په کار و چې زه یې د دې عمل نه منع کولی او زه یې پوهولی چې بچیه دا کار خو بد دی او ته باید دا بد کار ونه کړې ته چې څه غواړې هغه خو زه درکوم. زه یې باید پوهـ کړی وی او د دې عمل نه یې توبه ګار کړی وی ځکه د مور غېږ خو د انسان اوله او ډېره مهمه مدرسه ده.

ولې را ته کیسه کوله چې زه په لندن کې سهار د خپله مکانه را ووتم چې ګورم نو یوه ډېره ښکلې منه د ونې نه راپرېوتې ده یو ماشوم هلته ولاړ دی ما ورته اشاره وکړه چې واخله(Take it) نو هغه راته ګوته وخوځوله چې نه، دا زما نه ده(No, it is not mine) هغه خو ماشوم و، دا ورته چا ښودلي و؟ دا ورته مور.

په ماشوم والي کې چې څه عادتونه په بچو کې پیداشي نو چې بیا غټ شي نو هم په کې وي او په ډېره مشکله د هغو بدو عادتونو نه خلاصېدی شي.

زه چې به د شپې د مور سره اوده وم نو په شپه کې به چې را ویښ شوم نو به مې وژړل او چې نه به چپ کېدم نو مور به راته ویل چې هغه دی«بَو» راغی هغه دی«پېری» راغی نو دا زما په ذهن کې تر اوسه پورې د «بو» او«پېري» دا وېره پرته ده حالانکه چې زه په دې خبره پوهـ یم چې نه «بو» شته او نه بلا شته، زمونږ یوه لویه کوټه وه، مونږ ټول به په هغې کې څملاستو زه ښایسته لوی وم،خو یوازې څملاستی نه شوم د مور سره به څملاستم ځکه چې زه به یوازې وم نو په ما به خپسه راتله زه چې بیا ښار ته د سبق له پاره لاړم نو چې بابا به مې ښار ته

راغي په ما به اختر و ځکه بيا د هغه سره څملاستم.

د کيسو ډېر شوقمن وم او داسې ذهن مې و چې هر قسم اوږده او لنډه قصه به مې د چا نه واورېده بيا به هغه زما زده وه. ما ته اوس هم د ماشوم توب کيسې يادې دي.

زمونږ په کوټه کې يوه دوکانچه(څوتره) وه د دې دوکانچې په مينځ کې به نغري وو په هغې به هم پخلی کېده او هم به يې کوټه تودوله د دې نغرو يوې خواته به پوزکي غوړېدلي وو ليمځي به پرې د پاځه پراته وو. يوې خواته به زنانه ناستې وې او بلې خواته به نارينه کېناستل. چې د ډوډۍ وخت به شو نو زنانه و به مونږ ته ډوډۍ واچوله او چې مونږ به اوخوړله نو بيا به هغوی خوړه. په هغه وخت کې نارينه و د زنانه و سره ډوډۍ نه خوړه او دا ورته معيوب کار ښکارېده او ښځو هم د نارينه و سره ډوډۍ نه خوړه په ژمي کې به مونږ اکثر غټې وريژې خوړلې،هغه زمانه کې چاينه وې سحر وختي به چې پاځېدو نو وريژې به تياري وې هغه به مو خوړې. دې وريژو سره به مو سوچه غوړي،اچار،شربت او کله قورت خوړل.په اوړي کې به چې سهار پاځېدو نو اکثر به مو په مستو شکره واچوله. د جوارو سره ډوډۍ به مو په مستو کې ماته کړه وبه مو خوړه. او چې کله به سبق ته تلم نو مور به راله د غنمو په ډوډۍ کوچ او شکره پورې کړل او هغه به مو بيا خوړل، ليکن دا خوراک د عامو پښتنو نه و،دا د هغو خلکو و چې خانان وو،غريبانانو به سره ډوډۍ او شوملې خوړلې.

زما د مور سره د مېښو ساتلو ډېر شوق و، اکثر به يې پخپله د هغې خسمانه کوله او اکثر به يې ورته پخپل لاس واښه اچول او بوتاوه به يې ورله جوړوله. د ماسپښين به يې ماته پيروی او شوده

راکول ښځې په پېروي باندې ډېرې مَينې وې، چا له يې نه ورکوې او پرې خپه کېږي، ولې چې بيا په کوچو کې نقصان راځي،خو زه ورته نازبين وم او ماله به يې راکول او زما د مور چې به هر شی په خوله خوږ ولګېد نو ماله به يې را کاوه او که زه به نه وم راله به يې ساته. چې کله به مې د پلار سره ډوډۍ خوړله او چرګ به مو پوخ کړی و نو هر چا له به يو هډوکی ورکاوه،خو بابا به مې ماله خپله برخه هم راکړه.

زمونږ ددې کوټې سره زمونږ يو ښکلی منډو هم و او ورسره يوه ډېوډۍ چې په هغې کې د بستو بېټک هم و.

زمونږ په دې کوټه کې لوی لوی کندوان هم وو چې په يو کې به جوار او په بل کې به غنم وو،په همدې کوټه کې به خومان وو چې په يو کې وريژې په بل کې مې او بل کې شکره او ګوړه، اوږه،مرچکي به پراته وو او همدې خومانو سره به د غوړو ټيمان هم وو.چې د روژې مياشت به راغله نو زمونږ ډېره مالداري وه او ډېر پی به وو،مور به مې اکثر پېشمني کې کير(شيربرنج) پخوو،هغه به ډېر خوند ناک و او د پېشمني به يې يو غټ پيروی نيولی و،هغه پيروی زما ډېر خوښ و او ډېر مزېدار به و نو زه خو ماشوم وم روژې په مانه اوږېدې،خو د دې پيروي د خاطره به مې هره شپه ويل چې ما به پېشمني ته پاڅوئ، زه به پشمنی د خوبه نه پاځېدم مور به مې ويل چې مونږ تا کېنوو او ته نه راوېښېږې ببرته څملې او وده شې.زه به يې په ډېر زور پاڅولم او چې کله به يې پانه څولم نو چې سحر به را وېښ شوم نو ډېره لويه ژړا او انګولا به مې جوړه کړه.

✵✵✵

سکول ته تګ او هغه وخت ابتدايي تعليم، د پېښور سکول، د کلي ماحول، مشن هاى سکول زما استاد وګرم صيب، اخترونه او مېلې، د امامانو مياشت کلي کلويغي، سخات خيرات، يوه لطيفه، واده ښادي د يوې پېغلې کيسه

ابتدايي تعليم:

د خوش قسمتۍ نه زما پلار سره د دې چې متقي مسلمان و، خو روشنفکره سړى و، هغه د ملايانو د پراپېګنډې هېڅ پروا ونه کړه اوموږ دواړه ورونه يې په سکول کې داخل کړو.

پلار مې زه او محبت خان چې زما د کشر تره زوى و او زما همزولى و او پلار يې مړ شوى و، د کلي په جماعت کې د اسماعيل استاذ سره سبق ته کېنولو. زما د سبق په ناسته زما مور او پلار ډېر خوشحاله شول او ډېرې شېرينۍ يې ووېشلې. د اسماعيل استاذ نه مې قران ختم کړو، مور او پلار مې ډېره خوشحالي وکړه شېريني يې ووېشله او استاذ له يې ډېره شکرانه ورکړه، خو زه په قران پوهـ نه شوم. زموږ کلي کې يو پرايمري سکول و، خو زما مشر ورور خانصاحب دغه وخت کې د پېښور په سکول کې سبق ويلو. زه هغه د سبق دپاره پېښور ته بوتلم او په هغه سکول کې يې زه هم داخل کړم چې ده په کې سبق ويلو ولې چې په دغه وخت کې د کلو حالت ډېر

خراب و.پرې جنبې، دښمنۍ او تربګنۍ وې، جنګونه او قتلونه وو د دروغو دعوې او مقدمې وې.

د پېښور سکول:

دغو ورځو کې پېرنګیانو د (جرګې سیستم) په نامه د پښتنو په کورنیو چارو کې لاس وهلو دپاره یو مخصوص نظام جاري کړی و چې د پښتنو د روایتي قامي جرګو سره یې سمون نه خوړ.اکثر به بې ګناه خلک قید شو او ګنهګار به خلاص شو او نارینه خو پرېږده چې زمونږ ښځې یې هم قچرو ته راوښکلې په ملک کې ډېر ګړبړې و او دا ټول دې جرګې سیستم(نظام) پیدا کړی و.انصاف نه و.یو شریف سړي دپاره دلته ژوند ډېر ګران و.که زه په داسې ماحول کې کلي کې پاتې شوی وی نو د مالګې په کان کې به زه هم مالګه شوی وی.ما ته که په دې تلو کې یو طرف ته فایده ورسېده نو بل خوا مې تعلیمي تاوان وکړلو.د پرایمري پورې تعلیم مې په دې سکول کې وکړو ما ته د پېښور د سکول نه د خپل کلي سکول ښه و، ځکه چې د تعلیم ذریعه خو په دواړو کې اردو وه خو په اتمانزو کې به د سکول استاذ پښتون و،مونږه به یې په پښتو باندې پوهولی شو او په پېښور کې د سکول استاذ د پنجاب و.هغه له پښتو نه ورتله او یو شپږ کلن اووه کلن ماشوم ته دا ډېره ګرانه شي چې په یو وخت هم پردۍ ژبه زده کړي او هم په هغه ژبه کې علم زده کړي.بله دا وه چې په پېښور کې زه د ډاکټر صاحب سره وم او د ډاکټر صاحب پخپله هم د لوبو سره شوق و او زه به یې هم د لوبو نه نه منع کولم، او د ماشومانو خو تعلیم او سبق ته ډېره نه لګیږي د لوبو سره شوق لري.زما هم سبق ته ډېره ډېره نه لګېده او د لوبو سره مې شوق و،په سکول کې به د فټبال او کرکټ لوبې

کېدې ډاکټر صاحب د کرکټ د ټیم کپتان و.

زه په لوبو کې د نورو نه وړاندې وم، زما په ورزش کې د لامبو سره هم ډېر شوق و. په کلي کې چې به وم مور به مې په څوکۍ ساتلم چې سین له لاړ نه شم هسې نه چې سیند مې یوسي ما به مې د مور سترګې څارلې چې موقع به مې بیا مونده نو په منډه به سیند ته لاړم. د مور اند ښنه مې بې ځایه نه وه،زه دوه کرته سیند وړی وم. او دواړه کرته به د سیند په غاړه څوک ولاړ و زه به یې وکلم. زه چې په میونسپل بورډ سکول کې وم زما په مدرسه کې د هغو خلکو د بچو سره تعلق پیدا شو او لوبې به مې ورسره کولې چا چې به د مدرسې صفایي کوله او خلکو به ورته بنګیان او چوړیان ویل او خلکو به زه د دوی سره د لوبو نه منع کولم، خو زه نه منع کېدم نو په دې وجه به یې ماته هم ښه نه کتل،خو ما د دې پروا نه کوله.د ډاکټر صاحب د خلکو سره راشه درشه هم ډېره وه ماته به یې توجه نه وه چې امتحان ته به میاشت دوه پاتې شوې نو هله به ډاکټر صاحب پخپله هم کوشش شروع کړو او په ما به یې هم زورولګولو د دغې میاشتې دوو په کوشش خو به زه په امتحان کې پاس شوم خو کمزوری به وم.

د ډاکټر صاحب ناسته ولاړه په دې وخت کې د دوه سرو د غلام سرورخان د تهکال، ارباب جمعه خان د چارسدې، پردل خان او د قاضي خېلو میا محمد زمان سره وه. دوی په ما ډېر مهرباني او شفقت لرلو او ما هم د دوی ډېر قدر او عزت کولو.دغه شان د ښار شیخ صاحب او حافظ جي زرګر او بشیر زرګر سره یې ښه تعلقات وو. ثمین جان خان زما د سکول ملګری و، خو دی زما نه یو جماعت مخکې و، او د دغه وخت نه زما او دده پېژند ګلوي شوې ده،دی د غلام سرورخان په سر پرستۍ کې و.زما او دده تعلق مینه او محبت د

وړوکوالي نه تر مرګه پورې و. زما ورور خانصاحب چې کله لسم جماعت پاس کړو کلي ته راغی او زه یې د ځان سره کلي ته راوستم او د چوټۍ (رخصتۍ) په ورځو کې یې د کلي په مدرسه کې داخل کړم. سحر به مدرسې له تلم او ماز یګر به کور ته راتلم.

د کلي ماحول:

یوه ورځ د مدرسې نه راووتلم ګورم چې یو لوی جلوس را روان دی، یو سړی مخکې دی او خانان او ملکان ورپسې دي. خواوشا عوام هم ورپسې دي.

د جلوس له مینځه زما یو تربور چې هغه زمونږ ملک و، ماته اشاره کوي او لاس په تندي ږدي خو زه یې په مطلب پوهـ نه شوم او د جلوس په تماشا یم چې جلوس تېر شو او کورته راغلم څه شېبه وروسته زما هغه تربور مونږ کره راغی نو ماته یې ډېرې خبرې وکړې چې سره د تعلیمه ته دومره نالایقه یې چې ما درته اشاره کوله چې صاحب ته سلام وکړه تا زما په اشاره هم سلام ونه کړ. ما ورته وویل چې دا څوک و نو ده راته وویل چې دا تانه دار صاحب و. ما ورته وویل چې ما څه پېژانده ده راته وویل چې اوس خو دې وپېژانده اینده پام کوه. په دغه وخت کې د پېرنګیانو د حکومت ډېر زیات رعب او دبدبه وه. او خلکو به تانه دار هم د ملک لوی حاکم ګاڼه، یوه ورځ دا ملک صاحب راغی زه په کلي کې وم ما ته یې وویل چې اسسټنټ کمشنر سره زه یوې موقع له ځم ته هم را سره لاړ شه. زه هم ورسره لاړم. مونږ دواړه په اسونو سواره شو چې د چارسدې تحصیل ته ورغلو اسسټنټ کمشنر هم راغی په اس سور و. لاړو هغه موقع مو ولیده چې بېرته راغلو او د یو بل نه رخصتېدو نو ما په اس سور اسسټنټ

کمشنر ته د يوه بل نه د رخصتېدو په وخت لاس ورکړ نو چې مونږ را روان شو دی ماته ډېر په غصه شو او ماته يې ووېل چې تا له په کاروو چې د اس نه کوز شوی وی او هغه له دې لاس ورکړی وی.

زمونږ د ترناو سره خوا کې د زراعتي تجرباتي فارم مشر يو انګرېز و، مسټر براون يې نوم و. دغه وخت کې زه د تعليم نه خلاص شوی وم او ماسره د زراعت ډېر شوق و. زه به هم کله نا کله فارم ته تللم او دی زما ډېر دوست شو. يوه شپه زما مېلمه شُو چې ډوډۍ مو وخوړه د ګپ شپ نه پس دی رخصتېده ناوخته و، ما ورسره سړي کول چې وئې رسوي، ځای د اتمانزو د نهر بنګله تقريبا زمونږ د ځايه يو ميل لرې وه نو ده ماته ووېل چې ماته د سړو حاجت نشته بس يو سړی دې ما سره لالټين واخلي چې خلک زما ټوپۍ ووينې نو ماته بيا څوک څه ويلی نه شي.

زمونږ په کلي کې يوه کونډه ښځه وه يو زوی يې و، هغه پوليس نيولی و، د پوليس لوی کپتان کلي ته راغلی و، خلک ورته ورتلل دا کونډه هم خبره شوه د خلکو سره دا هم ورغله هغه وخت چې به پېرنګي کوم ځای ته تللو د لرې لرې ځايونو خلک به چې خبرېدل ليدو ته به يې راغونډېدل. دې کونډې ورته د خپل زوی په باره کې عرض کړی دی هغه تانه دار را غوښتی دی، پوښتنه يې ترې کړې ده، بوډۍ ته يې ويلي دي چې زوی به دې خلاص شي بوډۍ ورته په دعا لاس پورې کړی دی چې خدای دې تانه دار کړه. نو هغه وخت تانه دار خلکو ته ډېر لوی افسر ښکارېده. کپتان سوټ اچولی و بوډۍ چې کتلي څادر يې په اوږه نشته ورته يې ويلي دي زويه ته خو څادر هم نه لرې ما کره ډېره ښه خامتا پرته ده که دې خوښه وي يو څادر به درله راوړم. د پوليس اختيارات هم زيات ووکه به يې وهل او که به يې تړل

او که به يې پرانستل چا ترې پوښتنه نه کوله ګناهګار به يې پرېښود او بې ګناه به يې را ايسار کړ چا ورته دومره نه شو ويلی چې په مخ دې څو سترګې دي د تانه دار په دوستۍ او اشنايۍ به لويو لويو خانانو او ملکانو فخر کاوه او د تانه دار په دوستۍ به يې غريب خلک ځورول او خوړل.د سودم يو لوی مخوريز خان و عجب خان نومېده د تانه دار سره يې په څه شي خبره اړولې وه تانه دار په ناروا مقدمه کې ښکېل کړ او پهانسي شو.

د پېرنګيانو د ظلم او زياتي په مقابله کې به کله نا کله د ځينو غيرتيانو غيرت په جوش راغی او پرې ور وبه يې دانګل.زمونږ د کلي يو خان ، عبدالحميد خان نومېده د هغه مشر ورور عمر خان د پوليس سره راز باز لرو او د خپل کشر ورور په سپکولو پسې يې تانه دار راوستی و. خدای دې پښتون ته دبدۍ وس نه ورکوي او چې وس ومومي لکه د لړم د بچو خپله مور خوري. د عبدالحميد خان هسې هم د تانه دار سره چې رام داس نومېده او د پنجاب هندو و او ډېر ظالم او بدې خور سړی و، نه لګېده او نه يې پخپله د پوليس سره ناسته ولاړه خوښېده د عبدالحميد خان او د ورور يې حجره شريکه وه.عبدالحميد خان دوی اُوده دي چې ورور يې تانه دار پرې وروخېژاوه،تانه دار دروازه ورټکولې ده عبدالحميد خان د خوبه را ويښ شوی دی غږ يې کړی دی چې څوک يې تانه دار ورته ويلي دي چې رام داس يم هغه ورته ور پرانيستی دی تانه دار د ورننوتو سره پرې چغه وښکلې ده چې ونه خوځېږې خان ورته سر را پورته کړی دی چې تانه دار صاحب مونږ معاف کړه.دومره خبره تانه دار خپله بې عزتي ګڼلې ده او پرې غږمبېدلی دی د خان خو هسې هم ورته زړه ډک و،ټوپک يې ورته را اړولی دی او ويشتی يې دی.د ده او د پوليسو

ډزي شوې، دی هم ولګېده، رام داس مړ نه و زخمي و، خو خپله ساه يې بنده کړې وه. هسې نه چې خلک ووايي چې ژوندی دی مړ يې کړ ئ.رښتيا خبره داده چې ظالمان بهادران نه وي ډېر بزدله او بيمانه وي. بهادر سړی هېڅېږي په چا ظلم نه کوي. د شپې رپوټ وشو مجسټرېټ راغی، سهار مونږ خبر شو د پېښې ځای ته ورغلو ډېر خلک هلته را جمع شوي وو، ځکه چې د تانه دار سره مقابله لويه خبره وه هر څوک راتلل چې پخپلو سترګو حالات ووينې خان قيد شو خو د تانه دارانو سرته هم عقل راغی. دغسې نور واقعات هم کېدل د تنګي اجون خان چې تحصيلدار ورته سپکې سپورې کړې وې تحصيلدار يې تبنتولی و. دغه مقابلې انفرادي وې.

که څه هم دغه مقابلو قوم ژوندی ساتلی دی خو په دې طريقه کاميابي حاصلېدی نه شي د کاميابۍ دپاره اجتماعي تحريک او قرباني په کار وي نو د چا په زړه کې چې دا قسم جذبات او احساس پيدا کېږي هغوی له په کار دي چې په قام وګرځي او ځان سره د دې قسم د احساس خاوندان ملګري پيدا کړي او په ګډه د ظلم، زياتي او بې عزتۍ مقابله وکړي چې په قام کې داسې ډله پيدا شي او قوم تنظيم کړي نو کاميابي حاصلېدی شي او هغه قام بيا څوک غلام ساتلی نه شي. د انفرادي او اجتماعي حرکت يو فرق دا دی چې حکومتونه انفرادي حرکتونه خاموش کولی او ختمولی شي. همدا وجه ده چې په انفراديت کې وېره او ترس هم ډېر وي او حکومت اجتماعي حرکتونه وژلی نه شي، ځکه چې وېره په کې نه وي. ډېر انفرادي حرکتونه چې ډېرو غښتلو پښتنو يې رهبري کوله. مغلو انګرېزانو او پاکستان خاموش او ختم کړل مګر خدايي خدمتګار تحريک چې اجتماعي تحريک و، نه د پېرنګيانو ظلمونو، وژلو،

وهلو، ټکولو، قیدولو، بې ابه کولو، فریبونو، د سیسو ختم کړ او نه د پاکستان د دوه د پرش کالو ظلمونو، شرمولو، وژلو، جائداد ضبطولو، قیدولو، پرمټونو او لالچونو ختم کړ. په پښتنو کې ډېر لوی لوی پاچاهان او مشران پیدا شوي دي او تېر شوي، خو هېچا په پښتنو کې اجتماعي ژوند او د اجتماعي ژوند فکر نه دی پیدا کړی، اولنی تحریک د خدايي خدمتګار تحریک دی چې اجتماعي ژوند او فکر يې په کې پیدا کړو.

مشن سکول:

ما چې د پنځم جماعت امتحان ورکړو او شپږم ته پاس شوم خانصاحب د لسم نه یولسم ته پاس شُو. زمونږ په ټوله صوبه کې کالج نه و، په دغه کال په مشن سکول کې یوولسم پرانستل شوی و نو زما ورور خانصحاب په مشن سکول کې په یوولسم کې داخل شُو. او زه یې هم د مشن سکول په شپږم کې داخل کړم تر کومې پورې چې مونږ بورډ سکول کې وو په ښار کې اوسېدو او چې په مشن سکول کې داخل شُو نو د مشن سکول په بورډنګ کې چې په چونۍ کې و اوسېدو. د دې ځای هوا صافه او پاکه وه د صحت د پاره ښه وه. د فټبال، کرکټ او ټېنس میدانونه یې لرل. دوه بورډنګونه یې لرل. یو د مسلمانانو او بل د هندوانو و، خو مونږ ته یې د بورډنګونو نه بېل ځای راکړو. زما د تره زوی او زما همځولي مهابت خان هم په کلي کې پنځم جماعت پاس کړی و او د سبق د پاره دلته راغلی و او مونږ سره یو ځای و. په بورډنګ کې ډېر هلکان وو پښتانه وو او د صوابۍ د تحصیل وو.

څوک لوی څوک واړه خو ډېر شریف هلکان وو زمونږ او د دوی د

ورونو په شان ګوزاره وه. زمونږ بورډنګ په چونی کې او سکول مو په ښار کې و. د دې سکول سبق نسبتاً د بورډنګ سکول نه ښه و، د ښوونې طریقه یې هم ښه وه استاذان یې هم ښه وو او د هلکانو سره یې ډېر کوشش کاوه.

زما استاذ:

زمونږ بورډنګ ته مخامخ د پرنسپل چې مسټر هور نومېده بنګله وه په هغې کې زمونږ هېډماسټر وګرم صاحب او د هغه ورور ډاکټر وګرم صاحب چې په مشن هسپتال کې وو اوسېدل. دا دواړه ورونه د انګلستان د یو لوی سړي زامن وو. دواړه یې مشن ته بخښلي وو، په کومه مینه او اخلاص چې دې دواړو ورونو د خلکو خدمت کاوه زه یې بیان نه شم کولی. زه هغه وخت وړوکی وم، خو څه نه څه په دې خبرو پوهېدم. مسټر وګرم به چې کومه تنخواه اخیستله د هغې نه به یې زمونږ بې وزلو پښتنو هلکانو ته وظیفې ورکولې. یوه ورځ زما پښه ګزک شوې وه ډاکټر وګرم خبر شو، راغی زه یې خپلې بنګلې ته بوتللم اوبه یې ګرمې کړې زما پښه یې ووینځله او بیا یې زما په پښه پټۍ ولګوله. رښتیا خبره خو داده چې زمونږ د رسول(ص) په قول

«خیرالناس من ینفع الناس» باندې دوی عمل کړی دی. وایه زمونږ چې ناس یعنې د خدای مخلوق خو پرېږده د خپل قام، ورور او عزیز خدمت کولو ته تیار نه یُو. خدمت خو لا پرېږده په اور کې رانه ولاړ وي او ځکه خو خدای خوار او ذلیل کړي یُو. ما کې چې د انسانیت، قوم پرستۍ، ورورۍ، عزیز ولۍ او وطن دوستۍ او د خدای د مخلوق د خدمت کومه جذبه پیدا شوې ده په هغې کې زما د دې استاذ وګرم ډېر لاس دی. ما به دا فکر کوو چې دوی د کوم ځای نه راغلي دي زمونږ د

قامه نه دي زمونږ په مذهب نه دي دلته راغلي دي او زمونږ د بچو خدمت کوي او غريبانو ته د خپلې ګېډې برخه ورکوي او زمونږ خپل وطن دی، زمونږ خپل بچي دي، زمونږ خپل قوم دی او مونږ د هغوی دپاره هېڅ نه کوو بيا به مې دې خپل قوم او ملک طرفته خيال لاړ نو ما به دې ته ډېر فکر کاوه چې زمونږ خانان نوابان، ملايان او تعليم يافته خلک سره د دې چې مونږ يو قوم، يو رونړه او يو مذهب يو خو دا جذبه را کې نشته چې د دې خپل غريب قوم د بچو سره امداد وکړو. په مشن سکول کې نيمه ګنټه د انجيل د درس دپاره وه «وال ډي ګريو» نومي يو پيرنګی و هغه به راته د انجيل درس وايه او وعظ به يې هم راته کاوه. زه وړوکی وم په دې خبرو دومره نه پوهېدم خو ثمين جان خان زما نه يو جماعت مخکې و هغه پرې پوهېدو ماته به يې ويل چې زه د «وال ډي ګريو» وعظ ته غوږ نه نيسم په غوږو کې ګوتې ږدم ځکه چې په ما تاثير کوي هسې نه چې بل څه چل را باندې وشي.

کليوالې لوبې:

زه د وړوکوالي نه کفايت شعاره وم او د خپل خرڅ د پيسو نه به مې بچت کاوه همدا وجه ده چې ما پخپل ټول عمر کې د چا نه قرض نه دی غوښتی او نه چاته محتاج شوی يم. خلکو زما نه قرضونه اخيستي دي چې ډېرو رانه خوړلي دي او زما د ورور خانصاحب مټ لږ ارت و. د ګرمۍ په چوټيانو کې به استاذانو ډېر کار راکاوه خو چې زمونږ به کلي ته پښې ورسېدې، بيا به مونږ وو او لوبې به وې، زمونږ به هم درس ته ډډه نه لګېده اومه او نه هم راته چا نه ويل.

د لوبو سره د خلکو شوق هم ډېر و، قسما قسم لوبې او ساعت تېرۍ

وې حجرې به د خلکو نه ډکې وې په حجرو کې به تتې کېده پټه کونجکه به د شپې په حجرو کې کېده، لونډان به د شپې په حجرو کې ځملاستل او د واده خاوندان په کورونو کې ويده کېدل، په حجرو کې به ترناوخته ځوانان په لوبو او ګپ شپ لګياوو دومره کارونه او مصروفيت نه و. ژوند ډېر پيچيده نه و، ځودغرضي نه وه، صفا، سوتره ژوند و. په اخترونو کې به لويه خوشحالي وه، خلکو به د يوبل کره د خوراک ځيزونه لېږل. د زانګلو دپاره به د برګو لوی لوی ټالونه او باړي چغونه وو. ښځو به په کورونو کې ټالونه اچولي وو او يا به يې باڼي چغونه ابښي وو چې د ګوړوګانۍ به خلاصې شوې، اينډي او کبډي به شروع شوې. ځای په ځای به کبډي کېده ځوانانو به په کې زورونه ازمېيل.

زمونږ په کلي کې به کال په کال زوروره کبډي کېده او د لرې لرې علاقو ځوانانو به په کې برخه اخيسته او خپل زور او پهلواني به يې ښودله. په زرګونو تماش ګير به ورته راتلل، زمونږ د کلي خانان به دوه ډلې شُو، يو داسې سړی به يې منصف کړ چې د چا پره به يې نه کوله ګيرچاپير به خلک ناست وو او په مينځ کې به د کبډي ميدان و، د يوې پرې نه به يو ځوان را پورته شُو په ميدان کې به وګرځېده د بلې پرې نه به چې چا ځان کې د هغه د مقابلې طاقت ليده ورته به راپورته شُو کشتي به د منصف په اجازه شروع شوه د کومې پرې پهلوان چې به بريالی شُو د هغې پرې زلميان به راغلل خپل پهلوان به يې په اوږو کړ، په ميدان کې به يې وګرځاوه او خپل ځای ته به يې ورساوه او خانانو به ورله انعام ورکړ او د دې پرې خلکو به په هغه بله پره باندې« الا الا » چغې ووېستې په دې سلسله کې يوه واقعه زما ياده شي چې داسې يوې کبډي له يو زلمی د اتمانزو را پاڅېدو هغه پسې

د مقابلې د پاره د دواوې يو زلمی را پورته شو، لکه چې د هغه وخت قاعده وه هر يو کبډمار به خپل خپل پير يا زيارت را يادوه. دوی چې خپل خپل باباگانو ته مخ واړوو او سلامونه يې اوکړل. نو منځه گړې دواوه وال کبډمار ته ويل چې ستا بابا چې په دې سيندونو راپورې ووځي. نو اتمانزو وال به درله کار خلاص کړی وې ولې چې د هغه باباگان د کبډي ډاگ ته نژدې وو. او وشوه همدغسې دواوه وال را اوپرزېد .کله به يو هم ونه پرزېده او دواړه به ستړې شو منصف به ورغی او خلاص به يې کړل. کله نا کله به په لوبو کې جنگ هم وشو.

نورې لوبې هم وې لکه انگۍ، شرنگۍ، لنډې مارۍ، پټ پټانۍ، بنگړيواتې، گيټکه، پټه کونجکه، چيندرو او نور.په حجرو کې تاشونه هم کېدل د غوزانو لوبې هم کېدې. ما سره د دې ټولو لوبو شوق و او کولې مې او نورو نه به مې گټلې. د کوم شي سره چې به مې شوق و په هغې کې به ماهر وم، نو ځکه په لوبو کې ماهر وم او چې د سبق سره مې شوق نه و په هغې کې مې خوند نه و او په سبق کې مې چې د حساب جومټرۍ او تاريخ سره شوق و ،په هغې کې تکړه وم او د نورو مضمونونو سره مې شوق نه و.په هغو کې کمزوری وم او د نه شوق وجه همدا وه چې د دې مضمونونو ابتدايي زده کړه ما په ښار کې د پنجابي استاذ نه په پردۍ ژبه کې کړې وه. ښه مې نه وه زده کړې ځکه به مې ورته ډډه هم نه لگېده په حجرو کې به پوچ لوبه هم کېده او د لوبې په گټلو به شرط هم لگېده،کومه ډله چې به پړه شوه هغې به چای، ډوډۍ، مېوه يا گني چې په څه شي به شرط اېښودل شوی و راوړل.اکثر به شرط په چايو تړل کېده،ځکه چې چای نوی څېز و د خلکو به خوښېده.بابا به مې د چايو يوه عجيبه قصه راته کوله چې مدرسې ته يو افسر راغلی و،شاه بازخان (زمونږ د کلي لوی خان و)

چای راوړه یوه پیاله یې ماته هم راکړه هغه وخت شنې چای رواج وې، په بلغمي پیالیو کې به څکل کېدې. ما سره میر افضل خان(زمونږ یو میرنی تره و) ناست و ما خپله پیاله هغه له ورکړه ورته مې وویل چې توده ده هغه زما په خبره پوه نه شو یو ځل یې په سر واړوله ټوله خوله یې وسوزیده ولې چې هغه وخت چا چای نه پېژانده او رواج د پر لږ و.

اخترونه او مېلې:

په اخترونو کې به لوئې لوئې مېلې لګېدلې په زرګونو خلک به په کې جمع کېدل. نېزه بازي به په کې کېده. اتڼونه به اچول کېده، ډمان به ګډېدل، د جوارۍ ډیس به کېده او خلک به په زانګوګانو کې ځنګېدل، سازیان به وو د سورلۍ دپاره به د لرګو اسونه وو، ځوک به په اوښانو سواره وو، ځوک به په اسونو، خانان به زورور ګڼلی شو، ډېر خلک به ورپسې وو، اکثرو خانانو به په دغه ورځ د خپل چم ګاونډ خلک د ځان سره بېول، په کباپونو او قتلمو او مېټایانو به یې مړول، دا په خانانو، د غریبانو خلکو یو قلنګ غونډې و، کله نا کله به په مېله کې جنګ وشو او ځینې وخت به د انفرادیت نه جنګ اجتماعي شکل اختیار کړ نو بیا به د ګنهګار او بې ګناه فرق نه کېده، یو ځل داسې وشو چې زه وړوکی وم او د نصرو مېلې ته تلی وم په مېله کې زمونږ د کلي د خانانو او د پړانګو د خانانو جنګ وشُو، د جنګ نه پس هغوی خو د مېلې نه پښې سپکې کړې او ووتل مونږ یې خبر نه کړو، په داسې موقع خلک تل خپل کلیوال خبروي او د مېلې نه یې وباسي. پړانګ کلی د مېلې ځای ته ډېر نزدې و او په یوه چغه مېلې ته راورسېدل د رارسېدو سره یې په مونږ برید وکړ، زمونږ نوکرانو خو څه مقابله ورسره وکړه، خو مونږ لږ وو او هغوی ټول کلی

و، زه وړوکی وم په اسپه سور وم چې دا خلک مونږ ته را نږدې شول، درځو عبادت کاکا زر زر زه په غېږ کې را واخیستم او د اسپې نه یې را اوچت کړم، خو چې څنګه یې زه را اوچت کړم د پړانګو یو سړي لوی ډانګ اسپې له را خلاص کړو او په زین ولګېدو که د عبادت کاکا همت نه وی او زه یې نه وی را پورته کړی خدای زده که زه د هغې ګوزاره ژوندی پاتې شوی وی.

په دې جنګ کې ډېر کسان زخمیان شول او زمونږ په نوکرانو کې خو روغ نه و پاتې.دا مېله به د چارسدې تحصیل سره د اختر په دریمه ورځ لګېده او د نصرو مېله به یې ورته ویله په دې مېله کې به ډېره زوروره نیزه بازي کېدله. د لرې لرې ځایونو نه به شوقیان ښه ساتلي اسونه او نېزه بازان راتلل. لوبه به په ډېر جوش وخروش روانه شوه نېزه بازانو کې یو تر بله د سیالۍ او رقابت مقابله وه او په تماشګیرو کې هم جوش و خروش و. د داسې لوبو نه په خلکو کې د مېړانې، شجاعت او ټینګار جذبات قوي کېدل.

د شوقدر(شعبان المعظم) میاشت چې به وخته، خلکو به ډېرې خوشحالۍ کولې خصوصاً هلکان جینکۍ به په کوڅو کې اخوا دې خوا زغاستل خوشحالۍ به یې کولې د دې میاشتې په پنځلسمه (۱۵مه) به شوقدر و. د شوقدر په شپه به هم لویه مېله جوړه وه.

ښځو او جونو به په کورونو کې ټوټکۍ، چوړچوړۍ، ماتابۍ او پټاخۍ خلاصولې او هلکانو او نارینه و به بهر دوه ډلې جوړې کړې بښسونه او ښکرونه به یې ډک کړي وو یو په بل به یې خلاصول. کله به یې یوه ډله په مخه کړه او کله بله، کله به یې شتۍ او اورډنډۍ اسمان ته ویشتې.کومو خلکو چې به ښکرونه خلاصول هغوی به د څرمنو جامې اغوستې وې چې اور پرې تاثیر ډېر نه کاوه. خندا به وه

خوشحالي به وه مستي به وه او ځینو مذهبي خلکو به په دې شپه دا کارونه ښه نه ګڼل په عبادت به یې شپه روڼوله او نورو ته به یې هم دا ویل چې په دې شپه عبادت ډېر ثواب لري، خو چا به ورته ډېر غوږ نه اېښوده.دا د پښتنو د قوت نښې نښانې وې چې څومره د پرنګي د غلامۍ پړی مضبوطېده هماغومره د پښتنو جذبې مړاوې کېدلې.

د امامانو میاشت:

لکه څنګه چې مونږ د خوشحالۍ اخترونه لرل دغسې مونږ د غم او خپګان ورځې شپې هم لرلې.د امامانو میاشت یعنې محرم د مسلمانانو یو شریک یادګار دی. زمونږ مسلمانانو ته په دې کې یو لوی درس او سبق پروت دی.د اسلام پیغمبر صلی الله علیه وسلم په مدینه کې د جمهوریت یوه روښانه ډېوه بله کړېوه، زه دا منم چې دغه جمهوریت یوازې د مدینې د ښار و او د مسلمانانو و،یعنې د مسلمانانو مشر او د رسول صلی الله علیه وسلم خلفاء او جانشینان به د صحابه په رایه ګیرۍ منتخب کېدل.

په ټوله دنیا کې تیاره وه مګر په مدینه منوره کې د ډیموکراسۍ ډېوه بله شوه او دا ډېوه هم د حضرت عمر رضي الله عنه پورې بله وه او کله چې د هغه د مرګ نه پس په مسلمانانو کې د پیسې او اقتدار شوق پیدا شو، دغه ډېوه مړه شوه او تر اوسه پورې مړه ده. یورپ چې په تیاره کې پروت و هلته هغوی بله کړه. هغوی پرې روښانه شول او مسلمانانو چې هغه مړه کړې ده.تر اوسه پورې یې بله نه کړی شوه او نن چې څومره د مسلمانانو ملکونه دي په هغې کې ډیموکراسي (جمهوریت) نشته څه وخت چې اقتدار د بني امیه خاندان ته په لاس ورغی معاویه را پاڅېدو د مسلمانانو هغه حالت یې هم ختم

که.معاویه په خپل ژوند د اقتدار او پیسو په زور د خپل مرګ نه وروسته خپل زوی یزید ته د مسلمانانو نه بیعت واخیست چې د مسلمانانو امیر به وي.د اسلامي خلافت دېموکراسۍ او قومي حکومت د تاسیس دپاره پیغمبر صلی الله علیه وسلم او د هغه اصحابو ډېرې هلې ځلې او جدوجهد کړی و،ډېرې قربانۍ یې ورکړې وې، ډېر زحمتونه یې ګاللي وو او هغه بنې امیه په دغسې چل ول له مینځه یوړل نو ځکه که نور هر څوک چپ پاتې کېدی شو، حضرت حسین^ع چپ نه شو پاتې کېدی، دا مونږ مسلمانانو ته د ظالم او مستبد حکمران د مقابلې درس راکوي.

محرم ته پښتانه د امامانو میاشت وایي، دا میاشت د غم او خپګان میاشت ده خصوصاً په اولو لسو(۱۰) ورځو کې به چا ښادي، خوشحالي، خندا، ټوکه ټکاله نه کوله. د حسنینو په اروا او د خدای په نامه به خلکو شربتونه وېشل، لوی لوی خیراتونه به یې کول، ښځو به په کورونو کې او نارینه و به په حجرو کې جنګنامې لوستې او خلکو به ورته ژړل اوښکې توئېدل به یې ډېر ثواب ګڼل، د شپې به ښځو په کورونو کې وېرکاوه هلکانو او جینکو به په دې لسو ورځو کې خیراتي دانې غونډولې او په لسمه ورځ به یې د جمع شوې غلې نه خیرات کاوه. په لسمه ورځ به نر او ښځې هدیرو ته تلل په قبرونو به یې د امام حسین د تندې دیادولو په نسبت اوبه اچولې ، ماښام به هر چا د خپل حیثیت سره سم خیرات کاوه او دې ته به یې د حسنینو خیرات وایه او د شپې په ویرونو کې به یې دا ستاینې کولې ((حسنه څوک به دې ژاړي اوی وی حسنه در زلالی!)) او بیا به یې سینې وهلې او ژړا انګولا به یې کوله.

مونږ پښتانه د حسین^ع ډېر قدر او عزت کوو او په مونږ ډېر ګران

دی ځکه چې دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نمسی و او په هغه ډېر ګران و نو ځکه په مونږ هم ډېر ګران دی. بله دا چې امام حسین هم د حق او جمهوریت د پاره پاڅېدلی و او مونږ هم د خپل حق او جمهوریت د پاره را پاڅېدلي یُو هغه هم مظلوم و، مونږ هم مظلومان یُو، هغه هم د ظلم سره د مقابلې د پاره را اوچت شوی و او مونږ هم د ظلم سره د مقابلې د پاره را پورته شوي یُو. هغه هم مسلمانانو ته د جمهوریت حق ګاڼه او مونږ هم مسلمانانو ته جمهوریت ګڼو. هغه هم د امن د پاره کار کاوه او مونږ هم د امن د پاره کار کوو.

کلی کلویغې:

زمونږ روغ رنځور، زمونږ غم ښادي او زمونږ مړی ژوندی ډېر له اخلاصه ډک او مینې محبت مظهر و، خو په رسمونو رواجونو کې ډوب چې څوک به رنځور شو خپلو خپلوانو او دوستانو به یې پوښتنه کوله یوازې خپلوانو او دوستانو نه بلکې، د کلي او ولس عامو خلکو به یې تپوس کاوه او که به مریض سخت شو نو بیا خو به ورته نژدې کسان شپه او ورځ ناست وو. د صحت د پاره به یې ورته دعاګانې کولې، خیراتونه به یې کول. د علاج د پاره څه خاص انتظام نه و د هر مرض د پاره بېل بېل بابا و، او د هر بابا د زیارت بېله بېله طریقه وه ان چې د باباګانو د قبرونو خاورې به خورده ګڼلې شوه او د مرضونو د پاره علاج ګڼل کېده. د باباګانو او زیارتونو نه علاوه د ملا صاحب، پاچا صاحب او میا صاحب دم دعا او تعویذ د علاج طریقه وه. د یونانی طب حکیمان هم وو تجربه کار وو، سپین سرو ښځو به نظر ماتو. سپین ږیرو به د مقامي بوټو او داروګانو په ذریعه علاج کوو. نایانو به د دانو او زخمونو علاج او مرهم پټۍ کوله خو ډېره

مخه زیارتونو او باباګانو ته وه. او چې څوک به مړ شو نو په هغه ورځ به د کندي خلک خپل کار ته نه تلل او که مړی به مخوریز سړی و نو ټول کلي به خپل کاروبار پرېښود او د مړي د ګور او کفن د خدمت او غم دپاره به د مړي ځای ته را غونډ شول، نارینه به په حجره یا جومات کې ناست وو، او ښځې به په کور کې غونډې شوې، مړی ته به چې څومره ښځې راتلې ټولې به ویر او ژړا کې شریکېدلې او نارینه و کې به یوازې د مړي نږدې کسان او دوستانو ژړل. مړی به کټ کې پروت و چې څه وخت به یې لمباوه نارینه به ورغلل او کټ به یې واخیست.

په دې وخت کې به د ښځو د ژړا انګولا شور زوږ پورته شُو په زوره زوره به یې ویر کاوه مخونه به یې وهل او په ویر کې به یې مړی ستایه چې مړی به یې په تخته واچاوه نو خپلوانو او دوستانو به یې په تخته روپۍ اچولې، دغه روپۍ به د ملا وې، د لمبولو نه وروسته به یې کفن ورکړ په کټ کې به یې اېښی و، خپلوانو او دوستانو ته به یې مخ وښوده بیا به جنازه اوچته شوه خلک به جنازې پسې روان وو، او خلکو به د جنازې کټ په څلورو کسو په اوږه کړی و، او وار په وار به خلکو یو دبل نه جنازه اخیسته او دمه به یې ورکوله هدیرې ته به یې ورساوه په اوار میدان کې به جنازه کېښودل شوه اواز به وشو چې جنازه تیاره ده د چا چې به اودس و او جنازه به یې کوله، صفونه به یې جوړ کړل د جنازې مونځ به وشو دعا به وشوه خلک به راتلل او د مړي مخ به یې کتلو. ملایانو به د سخات دپاره دایره جوړه کړه کېناستل به.

سخات خیرات:

سخات به د مړي د حیثیت په اندازه و، که به موړ شتمن خان او

مخوریز سړی و، سخات به یې ډېر و او مېله به پرې جوړه وه ملایان به ډېر و، که به غریب سړی و سخات به یې کم و ملایان به هم کم وو او که به سخات نه و ملایان به هم نه وو. کوره، صابون، پټکی، قران شریفونه او روپۍ به په مینځ کې کېښودل شوې مشر ملا صاحب به اول د مړي د وارث نه د مړي د ګناهونو د کفارې د پاره دا ځیزونه د صدقې او سخات په توګه ځان ته قبول کړل بیا به یې یو بل ته په همدې طریقه بخښل او یو به د بل نه قبلول. ملایانو به دغه ټول مال یو ځل ځانته قبول کړ او بیا به یې خوا کې ملا صاحب ته وبخښه چې دوره به وشوه نو بیا به یې د سخات په وېشلو شروع وکړه. ما ته به د سخات ګرځولو مراسم شاډوله ښکارېده پردی مال یو بل ته بخښي خدای او قام ته دوکه ورکوي. زه د عربو په ټولو ملکونو کې ګرځېدلی یم. ما هلته حتی په مکه معظمه، مدینه منوره، نجف او کربلا کې هم چېرې دا د سخات او خیرات طریقه نه ده لیدلې حال دا چې هلته دا طریقه ده چې مړی اوشي، خلک خبر شي، بیا جنازه جومات ته راوړي هلته یې جنازه اوشي د دعا نه پس وارثان خپل مړی د ښخولو دپاره مقبرې ته یوسي او نور مسلمانان خواره شي.دا اسلام خو مونږ ته د عربستان نه راغلی دی، خو خبره دا ده چې دا قسم عادتونه په مونږ کې خودغرضو خلکو پیدا کړل په اسلام کې دا ځیزونه نشته بله دا چې دا دومره مال بل ته ځرنګې بخښي او چې سړی نادراه او محتاجه هم وي. بله دا چې سړی مړ شي د هغه عملنامه خو بنده شي دا خیرات او سخات به ځنګه د هغه په حسناتو کې لیکل کېږي. یو سړی حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راغې عرض کوي چې یا رسول الله زما پلار مړ دی او له هغه نه دوه کوټې له کجورو نه ډکې پاتې دي هغه ورپسې خیراتوم رسول الله صلی الله

علیه وسلم ورته وايي که ستا پلار پخپل ژوندانه د دې کجورو نه دوه دانې د خدای په رضا ورکړې وی د دې دوه کوټو نه يې ثواب زيات و.
د ګناه او ثواب په حقيقت د بې عمله علماوو په وجه څوک پوهـ نه شول.د خلکو په مغزو کې ملايانو دا کېنولې ده چې ګوندې خدای هم د دنيا د پادشاهانو په شان دی چې هغه ته د ټېکس او ډالۍ ضرورت دی. دوی په دې فکر نه کوي چې خدای بې نيازه دی هېڅ شی او هېچا ته محتاج نه دی. که خيراتونه دي که زکات دی که صدقات دي، که لمونځ دی. که روژه ده ، که حج دی دا ټول زمونږ د ښېګړې دپاره دي که ښه کوي هم د ځان دې دي او که بد کوې هم د ځان دې دي.
که ښه کوې دنيا به دې هم اباده وي او په اخرت کې به دې هم په کار شي او که بد کوې په دنيا کې به ذليل، حقير او خوار يې او په اخر کې به درته عذاب وي.
زما د ملايانو سره ډېر تعلق و ما به يې ډېر قدر اوعزت کاوه او همېشه به مې ورسره په دغسې خبرو بحث او تبادل خيال کاوه او دا به مې ورته ويل چې د خيراتونو او سخاتونو دا طريقه په اسلام کې ښه نه ده. اسلام چې خيراتونه او زکاتونه واجب کړي او لازم کړي دي په هغې کې لوی راز دی. دا چې زمونږ خوږ رسول(ص) وايي چې «صدقه بلا رد کوي» دا بلا تاسو پېژنئ دا خو د غريب او امير ترمينځ نفرت نه بلا ولاړيږي. نو چې شتمن خلک د بېوزلو پوښتنه وکړي د هغوی سره د مصيبت په وخت کې مرسته وکړي نو د غريبانو د خپلو اميرانو سره مينه محبت پيدا شي او د بلا مخه ونيول شي، او چې امير د غريب هېڅ پوښتنه نه کوي، غريب په مصيبت کې وي او امير په عشرت کې وي نو د غريب په زړه کې تېريږي چې وطن خو خدای مونږ ټولو ته شريک راکړی دی. دا څنګه زه په مصيبت کې

ژوند تېروم او دا بل چې زما ورور عزیز دی زما په شان سړی دی، دی ولې په عیش عشرت کې دی د ده په زړه کې غوټه پیدا شي او ورو ورو یې زړه امیرانو ته پړسیږي، تر څو چې بلا ورته جوړه شي.

ګورئ د رسول الله^(ص) په وخت کې به د هر څه نه مخکې د قرض د ادا کولو غم خوړل کېده. رسول^(ص) تر هغه وخته پورې د مړي جنازه نه کوله چې تر څو پورې به د مړي په ذمه قرض خلاص شوی نه و، او که د مړي وارثان به نادار او غریبان و او د مړي قرض به یې نشو ادا کولی نو بیا به رسول الله^(ص) نورو مسلمانانو ته وویل چې چنده ټوله کړئ او د ده دا قرض خلاص کړئ نو چې قرض به خلاص شو نو هله به یې جنازه کوله، بیا به نور تکفین تجهیز کېده او نن بالکل اړولې خبره ده چې د کوم مړي د وارثانو د مخه نه کېږي نو هغوی یې لا جائداد ګانه کوي لا په سود رقم اخلي خو مړي پسې سخات ضرور کوي او یوازې خو د مړي خیرات او سخات نه دی د پیرانو پیر صاحب یوولسمه ده، د کاکا صاحب شکرانه ده، د سیدانو، میاګانو او صاحبزاده ګانو نذرانې او شکرانې دي که دا ټول خیراتونه په قومي ښېګړو لګېدی نن به مونږ هم د دنیا د ترقي یافته قومونو په قطار کې ولاړ وی. د سخات او خیرات دپاره مونږ په سود او ګانه (ګروي) قرض اخلو چې زمونږ دا رسم پوره شي. زه یو کال د اوړي د ګرمیو تېرولو دپاره کوه مري ته تللی وم هلته را باندې یو څو کسه ملایان چې زما دوستان وو را پېښ شول مازیګر مې د سیل صفا دپاره له ځانه سره را واېستل ګرځېدو ګرځېدو یوې بنګلې ته ودرېدو، ما ملایانو ته مخ را واړوه چې دا بنګله څنګه بنګله ده؟ دوی وې ډېره ښکلې ده ما وې دا شنه چمنونه او د ګلونو باغچه یې څنګه ده؟دوی ویل چې ډېر ښایسته چمن او ښایسته ګلونه دي او ډېره

مزېداره باغچه ده ماوې هغه ماشومان چې په کې لوبې کوي دا څنګه دي دوی وویل ډېر پیمخي او ګلالي ماشومان دي ماورته وویل هغه موټر چې ډرېور یې صفا کوي دا وینئ. ویل یې هو ډېر ښه موټر دی. ما وې هغه چې په کرسۍ ورته ناست دی جاموته یې وګورئ څنګه دي، دوی وې ډېرې ډولۍ جامې یې اغوستې دي ما ویل دا سړی پېژنئ چې څوک دی؟ دوی وویل چې څوک دی؟ ما ورته وویل چې دا د پېرنګیانو ملا دی چې قوم یې په بنګله کې اوسي ملا یې هم په بنګله کې اوسي چې قوم یې په ګېډه موړ وي ملا یې هم په ګېډه موړ وي چې قوم یې په جامه پټ دی ملا یې هم په جامه پټ دی. چې قوم یې په موټر کې ګرځي ملا یې هم په موټر کې ګرځي او زمونږ چې د قوم د هستوګنې کوډله نشته تاسو هم جوماتو کې اوسېږئ، او چې په ګېډه ماړه نه یو تاسو هم دروازه په دروازه ګرځئ چې«وظیفه راوړئ خدای مو وبخښه».

چې سخات به وویشل شو بیا به نو ملایانو پرې مسئلې کولې زمونږ په کلي کې مړی شوی و. یو ملاصاحب مسئلو ته ودرېد او دا مسئله یې وکړه چې یو سړی ډېر بدعمله او بد چلنده و، سود خور و، جوارګر و، خوني و، زاني و، غل و، ډاکه مار و، او هېڅ ښه کار یې په عمر کې نه وکړی، صرف د هرې جمعې په شپه به یې اووه ډوډۍ د خدای په نامه جومات ته لېږلې دا سړی مړ شو زامنو، ښځو او پس ماندګانو یې ورپسې ډېر ویر وکړ او دا به یې وویل چې د ده به په قبر کې څه حال وي. اخر یوه شپه خپل یو زوی ته په خوب کې راغلی دی او ورته یې ویلي دي چې تاسو زما غم مه کوئ. زه ډېر په ارام او مزو چرچو کې یم. زوی ترې پوښتنه کړې ده چې پلاره ته خو ډېر بدعمله وې پلار یې ورته وویل چې ټیک ده، خو مورته مو معلومه ده چې ما

به د هرې جمعې په شپه اووه ډوډۍ خيرات ورکولې هغه ډوډۍ مې دلته په کار شوې، څه وخت مو چې زه ښخ کړم او تاسو را نه لاړئ نکير منکر راغلل او زما نه يې پوښتنې شروع کړې چې: «من ربک، و ما دينک» ما جواب نه شو ورکولی نو ګورزونه يې را پسې را اوچت کړل چې را خلاصول يې را باندې چې په دې کې دوه ډوډۍ را پيدا شوې او ورته مخې ته شوې او زه يې بچ کړم او چې نکير منکر لاړل زما د قبر په څلورو کونجونو کې سوري وشول او د هر سوري نه به د دوزخ لمبه را ننوته نو څلور ډوډۍ راغلي او هره يوه يو يو سوري ته ډال شوه او د لمبو مخه يې ونيوه او دا يوه زما خدمت کوي. بيا يې ووې چې په خيرات کې ډېر ډېر ثوابونه دي او ما د دې مسئلې ثواب د دې مړي په اروا بخښلی دی. ما ته دا مسئله عجيبه ښکاره شوه ماوې د دې خو دا مطلب شو چې هره بد عملي کوه، زور ظلم کوه خو اووه ډوډۍ خيرات ورکوه نو مزې کوه.

د سخات نه پس به بيا نور خيراتونه شروع شو هر ماښام به د مړي په اروا خيرات کېده، ترجمعې پورې به بيا هره جمعه خيرات کيده تر څلوېښت ورځو پورې.

په څلوېښتمه ورځ به بيا لوی خيرات وشو او بيا ورپسې د کال خيرات دی. په دغه طريقه به زمونږ د قام په کال کې په لکونو روپۍ خرڅېدلې که دا په يو بيت المال کې جمع کېدی او په قامي کارونو او غريبو لګېدی قام ته به يې څومره فايده رسېده؟

يوه لطيفه:

يوه ورځ زه په حجره کې ناست وم چې زمونږ د امام صاحب زوی راغی. ما ته يې ووې چې زه واده کوم ما سره څه امداد وکړه. ما ورته

ووې: زه همېشه وينم چې د مړي په سخات کې ته د ډېر مال مالک شې که تا ته ضرورت وي نو بل ته يې ولې بخښې هغه راته په جواب کې ووې چې دومره مال هېڅوک د زړه نه نه بخښي مونږ يې له وېرې بل ته بخښو او بله دا چې زمونږ يقين وي چې مونږ ته يې څوک نه راکوي. راکول خو پرېږده وبه مو وهي. ما ورته ووې چې وهل په کې نه وي او مال هم ستا کېدی شي نو بيا؟ ده راته ووېل نو بيا خو به يې زه هېچا ته ور نه کړم ماوې رښتيا وائې ته تيار يې هغه ووې چې بالکل رښتيا وايم. او بالکل تيار يم نو ماورته ووېل چې نن زما د تره لور مړه ده ډېر سخات يې دی، ستا واده پرې ښه کېږي په دايره کې کېنه چې ستا وار شي او سخات دې ځان ته قبول کړ بل ته يې مه بخښه ووايه چې زما ضرورت دی بل ته يې نه شم بخښلی. ده ووې دا خو به زه وکړم ماته به يې څوک راکړي؟ د شموزوخان دی هسې نه چې بې عزته مې کړي ما ورته ووې چې زه به دې شاته ولاړ يم څوک دې بې عزته کولی نه شي. وې چې ستا امداد راسره وي نو بيا خو زه د چا پروا نه کوم. زما او د ده په همدې فيصله وشوه چې روانېده ما ورته ووې چې پام کوه دا خبره دې چا ته له خولې نه ونه وځي چې جنازه وشوه او سخات ته ملايان په دوره کې کېناستل ده دې خوا اخوا وکتل چې زه يې وليدم لاړ په دوره کې کېناست کله چې د سخات بخښنه اخيستنه شروع شوه. زه ورو غوندې راغلم د ده په شا ودرېدم چې څه وخت ده ته سخات وبخښل شو او ده واخيست د ده رنګ تک زېړ شو او ماته يې وروسته وکتل او وې ويل چې ماته د دې مال ضرورت دی زه يې بل چا ته نه بخښم. د ملايانو د هلې ګولې څه اراده وه، خو زه ور مخکې شوم او د هغوی نه مې تپوس وکړو چې ملايانو صاحبانو شريعت په دې باره کې څه وايي؟ دوی ووېل چې شريعت ده

ته حق ورکوي چې، بل ته يې بخښي او که ټخپله يې اخلي نو ما هغه ته اشاره وکړه چې« مولانا اوچتوه يې» د ګوړو د بوجيو د پاسه نغدي روپۍ پرتې وې هغه مې را واخستې او ورمې کړې او ما وې دا ګوړه هم اوچته کړه. ګوړه يې هم اوچته کړه ، قران شريفونه او پټکي پاتې شو. هغه ملايانو تالا کړل، ملايان هک پک پاتې شول، وروسته يې بيا د مړي خاوند ته ويل چې د مړي سره احسان ونه شو. هغه ملا چې بله ورځ ګوړه منډيي ته وړې ده چې خرڅه يې کړي د شموزوخان صاحب ورپسې ورغلی دی او ګوړه يې په زور ورنه بېرته اخيستې ده.

د شريعت په وړاندې خو دا پردی مال و دوی ته يې اخيستنه جايزه نه وه، خو د دوی په شريعت څه کار وو. زموږ کلي کې يو سړی و، هغه به ويل چې اسلام اسلام نشته هسې ګونګوسي دي چې د ملايانو دا عمل وي د مقتديانو به څه حال وي.

څه موده خو ملايانو د سخات د دايرې نه لاس واخيست بيا يې پخپلو کې جرګه کړې ده، که موږ دا کار پرېږدو دا دومره موده مو دا کار کړی دی نو د عوامو توجه به رانه وګرځي وايي به چې دا ملايان نه پوهېدل او عبدالغفار پوهېږي نو بيا يې د سخات طريقه د پخوا په شان شروع کړه او په کوم ملا چې به يې لږ غوندې شک راغی په دوره کې به يې نه پرېښوده.

په دې کې د ملايانو، غريبانو څه قصور نشته موږ قام پخپله ګرم يُو، چا ته چې د دين او مذهب ټول واک او اختيار ورسپارو او د تعليم او تربيې غم يې نه کوو دروازه په دروازه «وظيفه راوړئ خدای مو وبخښه» وايي. د دومره لوئې ذمه وارۍ دپاره په دې طريقه خپل ديني استاذ تربيه کوو. دا زموږ خپله ګناه ده حقيقت دا دی چې کله موږه مسلمانان شُو نو بعضې هغه د هندوانو د وخت رسمونه،

رواجونه مونږ پرې نښودل او کله څنګه چې هغوی د ژوند د مختلفو شعبو د پاره بېلې بېلې ډلې ټاکلې وې، هغه هم په هغه شکل کې مونږ جارې اوساتلې، ځکه چې دلته چې اسلام راغی نو هغه د مذهب (تبليغ) په لار رانغی د سياست(تورې) په لار راغی نو مونږه د مذهب د حقيقت نه چا خبر نه کړو او لا تر اوسه پورې خبر نه يو. دا د کاستې سيستم روايتې(عنعنوي) اثرات دي چې يوه ډله به د مذهب د خدمت د پاره وي يوه ډله به حکومت کوي، يوه ډله به تجارت کوي او يوه ډله به عام خدمتونه کوي. دا په اسلام کې نشته بلکه په اسلام کې علم په هر مسلمان او مسلمانې باندې فرض دی. زمونږ د ملايانو د دنيايي علومو او سياست خوا ته توجه نشته او زمونږ د دولتمنو خلکو د ديني علومو خواته توجه نشته نو ځکه مونږ په دنيا هم خوار يُو او اخرت به مو هم خوار وي.

يوازې خو دا نه د داسې ملايانو د لاسه مونږ ته نور هم ډېر نقصانونه رسېدلي دي. په مونږ کې چې د کار او خدمت سړی پيدا شوی دی. دوی پرې يا د وهابي فتوه لګولې ده يا د هندو يا د کافر او په دې نومونو يې له خدمته پاتې کړې دي. نه يې پخپله د خلکو خدمت کړی دی او نه يې بل ورته پرېښی دی. بې کاره او بې کسبه لمونځ ادا کوه او ډوډۍ خوره.

واده ښادي:

زمونږ ښادۍ ډېرې خوندورې د خوشحالۍ نه ډکې وې چې هلک به زلمی شو نو مور او پلار به يې ورته د خپلې خوښې چنغله لټوله د هلک او جينۍ نه چا پوښتنه نه کوله او نه د هغوی خوښې ته چا کتل. خويندې ميندې به وګرځېدې کومه کورنۍ او جينۍ چې به يې خوښ

شول، د جینۍ د مور سره به خبرې وشوې د مور په ذریعه به پلار هم خبر شُو چې دواړه به راضي شول نو د هلک له کوره به څه ښځې لاړې او ګُوټ به یې وکړ. بیا به د کوژدنې ترتیب ونیول شو. په دې وخت کې زمونږ خلکو که خانان که غریبانان وو، ټولو د خور او لور په سر هر چا د خپل حیثیت په اندازه ولور اخسته.د نابالغو جینکو کول او ورکول هم رواج و، تر دې چې د تې پورې ماشومانو کوژدنې به کېدې. کله نا کله به داسې هم وشُو چې نه به هلک پیدا شوی و او نه به جینۍ زېږېدلې وه چې مېندو او پلرونو به یې سره وعده وکړه چې د یو مور و پلار زوی وشُو او د دې بلې خوا لور وشوه هغه به یې یو له بله سره ورکولې. دا قسم جینۍ بیا بل هېچا کولی نه شوه هلک جینۍ که به په وړوکوالي نامزد شوې وو چې کله به لوی شو که د هغوی به یو بل خوښ نه و نو هم د یوه بل نه خلاصېدلی نه شُو، خو چې د واده بندوبست به شروع شُو نو د خپلو خپلوانو او کلي مالت جینکۍ به لا د واده نه خو څو ورځې مخکې د هلک کاله ته را غونډېدې، ټنګ ټکور به یې کاوه. د شپې چې به د کاره وزګارې شوې نو راجمع به شوې د منګي اومجمې سره به یې ښکلې ښکلې مصرۍ ویلې زما د جینکو دا ټنګ ټکور ډېر خوښېده. ودونه به د هر چا د خپل توان او طاقت سره سم وو، د خانانو په ودونو کې به ډنګ ډونګ او دوم دام زیات وو. ډېرې ورځې به پولاوونه پخېدل خپلو خپلوانو او دوستانو به ډېرې اچولې وې. کور به د ښځو نه ډک و او حجرې به د سړونه ډکې وې.جنجونه به وو د هر چا جنج به بېل و ټوپک او غربېنونه به خلاصېدل ډمې به هم په کې ګډېدې او خلکو به ورله روپۍ ورکولې اکثر به نېزه بازي هم کېدله. د نېزه بازۍ دپاره به خلکو ښه ښه اسونه ساتل او د نېزو پرکتس به یې کاوه. د نېزه بازۍ په موکې به ورته

روپۍ ابښودل کېدې چې چا به موګی يووړو، هغه روپۍ به د هغه شوې د واده ورځ به مقرره وه چې هغه ورځ به شوه نو چې د سحر ډوډۍ به وخوړل شوه که د ناوې کور به لرې و، خلک به د ډوډۍ خوړلو سره سم روان شو او که د ناوې کور به نزدې و نو خلک به مازپښين ور روانېدل.

ښځو به ځان ته بېل ټنګ ټکور جوړ کړی و، سازيانو به ورته په کوڅه کې ساز غږاوه او ډول سورنی به يې ورته وهل او ښځې به د ننه کور کې ورته ګډېدې چې سبا به يې ډولۍ راوړله په دې شپه به ښځې په جمع روانې شوې نکريزې به يې په سر وې مشالونه به ورسره وو، شمعې به په کې بلېدې لوی لوی مشالونه به يې جوړ کړي وو، سپين پړک به و، په لاره به يې سندرې ويلې د دوی د حفاظت دپاره به څو کسه سړي مخکې او څو کسه وروسته روان وو چې د ناوې کورته به ورسېدې اول به يې نکريزې وګډولې او بيا به يې هغه نکريزې هغه جينۍ ته په لاسو او پښو پورې کړې،ناوې به د څو ورځو نه په ګوټ کې ناسته وه، همزولې به ترې چاپېره وې، ښځې به ترې واپس کلې ته راغلې سبا له به نر او ښځې په ورا او جنج لاړل ښځې به د ننه ورغلې او نارينه به بهر په حجره کې کېناستل. ملا به راغی نکاح به يې وتړله مبارکي به وشوه. ډم به ډول وواهه ډم به ښادۍ والاو وته آيينه ښودله او پيسې به يې ټولولې. چا به ګلان ورکول او پيسې به يې ټولولې بل خوا ته به باټ په غوږونو کې ګوتې اېښې وې. مدح به يې ويله چا به سپېلني لوګې کول روپۍ به يې اخيستې که د چا به خوښه وه که نه خو د شرمه به يې غږ غوږ نه کاوه او روپۍ به يې ورکولې لنډه دا چې يو لُوټ به و، ملا صاحب هم بې روپو نکاح نه تړله چې نکاح به وتړل شوه هلک به د سخر کورته ننوت په پالنګ به

وخوت جامې به يې بدلې کړې نوې ډولۍ جامې به يې واغوستې خپل خپلوانو او دوستانو به پرې پتاسې،غوزان او پيسې نوستلې او ماشومانو به ټولولې، جينۍ ته به د واده دپاره د توان په اندازه ډېرې قېمتي جامې جوړېدې. دا جامې به ناوې د واده په شپه اغوستې،بيا به يې په ټول عمر کې نه اغوستې ځکه چې قيمتي وې چې مړه به شوه اکثر به يې جامې ملا صاحب ته ورکول کېدې، ناوې به يې ډولۍ کې کېنوله ډولۍ به بټيارانو په اوږه کړه ډولۍ به مخکې وه د واده زلمی به د ډولۍ سره و او نور خلک به ورپسې وو. بهر به هم د واده په زلمي خپلوانو او دوستانو پيسې او شېرينۍ نوستې ډزې به کېدې. لويو، ورو به د خوشحالۍ نه الا الا چغې وهلې، لويه مېلمه به وه چې څه وخت به ډولۍ په کور د ننه شوه مېلمانه به رخصت شُو، د کلي خلک به هم لاړل ناوې به چې کورته ننوتله د ښځو دود دستور به پرې وشو،ناوې به په پالنګ کېنولې شوه،تر څو ورځو پورې به خلک راتلل د ناوې د مخ نه به يې پلو پورته کاوه، ناوې به يې کتله، ناوې به سترګې نه غړولې د هلک خپلوانو به چې ناوې کتله روپۍ به يې ورکولې. په سبا له به هلک د خپلو همزولو سره د سخر کره ورغی، دې ته به يې سلامي ويله ښه ډوډۍ به ورکړې شوه د ډوډۍ نه پس به هلک د سخر کورته ننوت او د خواښې په پښو به پرېوت هغې به ورله روپۍ ورکړې، د ښځې خپلو خپلوانو سره به پېژند ګلوې وشوه، بېرته به خپل کاله ته ستون شُو، څو ورځې وروسته به د ښځې خپلوانې راغلې. دې ته به يې اوومه ويله د هلک خپلوانې به هم را ټولې شوې د جينۍ د پلار له کوره به جامې راوړل شوې وې. هغه به يې د هلک په خپلوانو ووېشلې چې پاتې به شوې هغه به د ناوې وې. ناوې به د پلار کره لاړه او څو ورځې به يې تېرې کړې. نن به خلکو ته د هغې

زمانې ودونه څه عجیبه غونډې ښکارې چې جېنۍ او هلک لیدلي نه وي د مور او پلار په خوښه به ودونه کېدل. په کار خو دا و چې هلک او جینۍ سره خوښولی بیا ودېدی ،خو د نن زمانې په نسبت د هغې زمانې ودونه ډېر کامیابه وو ،ځکه چې د هغوی اخلاق ډېر اوچت او سپیڅلي وو، په هغوی کې ریښتینې مینه او محبت و، په یورپ او امریکا کې چې هلک او جینۍ یو د بل په عادتونو او خویونو ښه خبر شي نو د خپلې خوښې واده کوي، مګر د هغوی په مینځ کې دومره مینه اومحبت نه وي، لکه زمونږ د ملک د ښځو او مېړونو ترمینځ چې وي. مونږ له د خپل ځینې دود او دستور اصلاح په کار ده.

ډېر خلک خپلې لوڼه د پیسو دپاره ورکوي، په کار دي چې د سړیتوب په لحاظ خپلوي وشي دا نه چې د دولت دپاره ځوانه جینۍ بوډا ته کېنول شي.

د یوې پېغلې کیسه:

زه د سکول نه په چوټۍ کلي ته تلم په ټانګه کې ناست وم، ناګمان سیند ته را ورسېدم،ګرمي وه سیند موجونه وهل هغه وخت کې به په سیند باندې پلونه د بېړو وو. د ټانګې نه کوز شوم، په پله پورې وځم چې ناڅاپه یوې پېغلې جینۍ د پل نه د سیند مینځ ته ور ودنګل چغې شوې چې جینۍ لا هو شوه ماڼکیانو ورپسې کشتۍ خوشې کړې. د پله نه یې ښایسته لرې د ټاپو سره ونیوه غاړې ته یې را وښکله جینۍ مړه نه وه،خو بې هوشه وه اوبه یې تېرې شوې وې، هلته یې واچوله مونږ را غونډ شو چې اوبه ترې لاړې جینۍ په خود شوه چې په مونږ یې سترګې ولګېدې، په ژړا شوه ویل یې چې وی خدایه زه ژوندۍ یم؟ مونږ چې تحقیق وکړ چې دا کمبخته ولې پخپل ژوند ستومانه

ده.معلومه شوه چې پلار یې یو بوډا ته ورکوله او د دې خوښه نه وه پلار ته یې ویلي وو چې پلاره زه مېړه نه کوم او ټول عمر ستا خدمت کوم، خو دې بوډا ته مې مه ورکوه.د پلار یې سترګې روپو پټې کړې وې د لور یې نه منله چې جینۍ د پلار نه مایوسه شوه د خپل مرګ اراده یې وکړه نو د دې داسې پېښو مخنیوی په کار دی باید چې له جینۍ او هلک نه پوښتنه کېږي، ځکه چې دا خو د دوی د ژوند د ملګرتیا سوال دی.

فوج کې کمېشن:

څه وخت چې زما ورور خانصاحب د ډاکټرۍ تعلیم د پاره بمبۍ ته لاړ. زه او مهابت په بورډنګ کې یوازې پاتې شُو،څو ورځې پس له بورډنګ نه ښار ته راغلو او په لوی بازار کې مو یوه بالاخانه ونیوه دلته به اوسېدو او سبق له به سکول ته تللو،خو سبق ته مو ډېره ډډه نه لګېده.زمونږ یو زوړ نوکر و((باراني)) نومېده مونږ به ورته باراني کاکا وې، هغه څه موده د مومن خان ډېرۍ د خانانو سره نوکري کړېوه. د ډېرۍ زیات خانان په فوج کې نوکران وو.دی ورسره هم په فوج کې پاتې شوی و نو ده به ماته د فوج کیسې کولې چې د فوج ډېره ښه او د عزت نوکري ده، سړي چې داسې غاړې ته کرچ اچولی وي او د فوج مخکې روان وي، ډېر خوند کوي.زما خو هسې هم سبق ته ډډه نه لګېده د باراني کاکا خبرې به را باندې ښې لګېدې او ورو ورو یې را باندې اثر وشُو او د فوج نوکرۍ ته تیار شوم. دغه وخت زه په اتم جماعت کې وم زه خوهلک وم نه پوهېدم چې باراني کاکا به څه ویل هغسې به مې کول هغه راته ویل چې څوک تعلیمیافته وي، او د لوی خاندانه وي هغه ته فوج کې ډایریکټ کمېشن ورکول کېدی شي او

نېغ په سرداری اخیستل کېږي.د ده او د پرنګي په درجه کې فرق نه وي د دې دپاره د هندوستان وایسرای ته درخواست کېږي،د هغه په منظورۍ ډایریکټ کمېشن ورکول کېدی شي.نو ته یو درخواست د وایسرای په نوم ولیکه چې په ډاک کې یې ولېږو.د خانصاحب یو اشنا و چې فضل محمود نومېده. مونږ دواړه ورغلو په هغه مو درخواست ولیکه او د کمانډر ان چیف په نوم مو په ډاک کې واستاوه. دا راز ما او باراني کاکا ځان سره پټ وساته نه مې پرې پلار خبر که اونه مو د هغه سره مصلحت وکړ. ډېره موده تېره شوه،زه په لسم جماعت کې وم زما نه دا خبره هېره وه چې د مرکز نه زمونږ ډپټي کمشنر ته یو حکم راغی چې زما متعلق تحقیق وکړي چې زما څه حیثیت دی؟ او زما د خاندان څه حیثیت دی؟ ډپټي کمشنر تحصیلدار ته حکم ورکړی و او تحصیلدار پټواریان مقرر کړي وو چې زمونږ جائداد معلوم کړي، پټواریان چې زمونږ کلي ته تللي دي یوه عجیبه ټوقه وشوه. په دې ورځو کې زمونږ په کلي کې یو سړی چا وژلی و، جرګې په هغې کې زما د تره زوی د شاه صاحب خان مشر ورور شمروز خان زمونږ د شپږو نورو نوکرانو سره بې ګناه او خطا څوارلس کاله قید کړی و.پېرنګیانو جرګې د انصاف اوامنیت برقرارولو دپاره نه وې جوړې کړې، بلکې پېرنګیانو جرګې په پوره تدبیر د دې غرض دپاره جوړې کړې وې چې په جرګو کې انصاف نه کېږي، پرې وي، جمبي وي، او اکثر چې به ګنهګار سړي په سفارش یا په بډو او رشوت خلاص شو نو مخالفې ډلې به د بدل اخیستولو کوشش کوو. او په دا شان به دا دښمنۍ پیړو په پیړو چلېدلې او دا سلسله به روانه وه.پښتانه به پخپلو کې اړم وي او مونږ پېرنګیانو ته به یې توجه نه وي. ما د یو اسسټنټ کمشنر سره د جرګو په باره کې

پخپله خبرې کړې وې چې په دې جرګو کې انصاف نه کېږي، په جرګه کې که د مجرم د ډلې سړی مقرر شي هغه که هر څومره ګناهګار وي، هغه بري شي او که د هغه د پرې سړی په کې نه وي، بلې ورنه کړي څوک د رسوخ خاوند يې سفارش ونه کړي که هر څو بې ګناه وي، هغه په کې لاړ شي.

نو د دې قسم جرګونه د حق او عدالت څه اميد کېدی شي؟ يوازې اسسټنټ کمشنر نه هر پيرنګی په دې خبره پوهېده او د همدې مطلب دپاره دوی د جرګو سيستم جوړ کړی او ټينګ کړی و. زمونږ ټوله ګټه وټه د دوی خوراک وه، څه چې به مونږ ګټل هغه به پوليس، وکيلانو، جرګه والاو او بيا جېل والاو رانه واخيسته او زمونږ بچي به په خالي ميدان پاتې شو. تاسو فرنټېر کرايم ريګولېشن ايکټ (د سرحد د جرايمو قانون) وګورئ، هېچا به داسې ظالمانه شرمناک قانون جوړ کړی نه وي، لکه دا قانون چې انګرېزانو په مونږ چلاوه. په دغو ورځو کې دا اوازه خوره شوې وه چې په دغه مرګ کې زمونږ جائداد هم ضبطيږي او دا خو په سرحدي قانون کې يوه معمولي خبره وه نو چې څه وخت پټواريان زمونږ د جائداد معلومولو دپاره راغلل نو زمونږ يقين وشو چې دا اوازه رښتيا ده زمونږ په خاندان يو وير جوړ شُو چې هم مو سړي بې ګناه قيد شول او هم مو جائداد ضبطوي. مونږ ډېر کوشش وکړو چې خپل ټول جائداد پټواريانو ته ونه ښيو څه نا څه جائداد مو ورنه پټ کړو، خو هغوی پخپل رپوټ کې ليکلي وو چې دوی ډېر جائداد لري ټول يې مونږ ته ونه ښوده زمونږ په دې راز پټواريانو ځکه پرده وانه چوله چې زمونږ د کورنۍ د مشرانو، د حاکمانو سره لکه د نورو خانانو په شان ناسته ولاړه نه وه، کومو کسانو چې به د پوليس او حاکمانو سره تګ راتګ ساته ډوډۍ ګانې

به يې ورته کولې د دې دپاره چې قوم پرې وخورې او پخپله يې هم وخورې اکثر به د دوی د بدو د لالان وو. زمونږ پخپل جائداد قناعت و، مونږ دا نه کول. دوی به هم ښه د جائداد خاوندان وو، خو حرص په مخه اخيستي وو او د حاکمانو سره به يې راز باز ساته. بابا مې پېښور ښار ته راغی مونږ په ښار کې تعليم ته دېره وو، ډېر غمجن و دا ټوله قصه يې راته وکړه، مونږ هم خپه شو چې سبا له مې بابا ډپټي کمشنر ته ورغی ورته يې ويلې چې زه يو عرض ته راغلی يم چې ته تحقيق وکړه، که په دې قتل کې مونږ گناهگار يو نو چې څه سزا راکوې،مونږ ته منظوره ده او که مونږ کې گناه نه وي نو دا خو انصاف نه دی چې هم مو سړی بې گناه قيد شُو او هم مو جائداد ضبط شي نو هغه ورته ويلي دي چې ځوک وايي چې ستاسو جائداد ضبطيږي؟ بابا مې ورته ويلې چې پټواريان راغلي وو او زمونږ ټول جائداد يې وليکه. نو هغه ورته ډېر خندلې دي او ورته يې ويلي دي چې دا خو ستا زوی لاټ صاحب ته د ډايرکټ کمېشن دپاره درخواست ورکړی دی او لاټ صاحب مونږ ته حکم کړی دی چې د ده د جائداد او حيثيت تحقيق وکړئ اومونږ ته يې معلومات راکړئ. مونږ چې د سکول نه راغلو بابا مې بالاخانه کې ناست و،خوشحاله و چې مونږ يې وليدو په خندا شو ماته يې وويل چې شاه توريه (هغه به ماته د مينې نه شاه توری وايه) دا خو ټولې ستا غويمې دي، بيا يې را ته ټوله خبره وسپړده.

بيا زما ډاکټري معاينه وشوه، زما صحت ډېر ښه و او ښه ځواني مې وه. بيا څه موده پس د برتيې د پرنگي حکم پسې راغی چې په فلاني تاريخ حاضر شه، په دې ورځو کې خانصاحب پس د درې کالو نه د بمبۍ نه راغلی او د باقي تعليم دپاره لندن ته روان و، هغه هم

راسره د برتی پرنګي لـه لاړ دا پیرنګی ښـه سړی و، مونږ سره یې ښـه سلوک وکړو، زما ورور خانصاحب ته یې د لندن د تللو په باره کې ډېر معلومات ورکړل نصیحت یې ورته وکړ، د خپلو تجربو نه یې خبر کړ، دغه وخت د خانصاحب هم دا رایه وه چې زه دې په فوج کې داخل شم. خانصاحب څو ورځې وروسته لندن تـه لاړ، زمونږ د میټرک امتحان شروع و، دوه مضمونونه پاتې وو، ما د خوشحالۍ نه امتحان پرېښود چې د برتۍ د پرنګي حکم راغی چې تـه راشه چې زه ورغلم هغـه راتـه وویل چې ستا ډایرکټ کمېشن منظور شُو، زه ډېر خوشحاله شوم پـه دې فکر کې وم چې پلټن به ښه وي که رساله؟

زمـا د همزولـو دا رایـه وه چې تـا د پـاره پلـټن ښـه ده، یـو خـو دې صحت ښـه دی بـدن دې مظبـوط دی او قـد دې هـم شـپږ فوټـه او درې انچې دی. پـه دې وخت کې زمونږ د دېرې زرداد خانـان چې پـه کومـه رساله کې وو، هغه د جېکب اباد نه پېښور ته را بدله شوه، هغه خانان زمونږه دوستان وو، زه او بـاراني کاکـا یې لیـدو تـه لاړو مـا فوجیـان چیرې لیدلي نه وو، کلـه چې بـه لـوی افسر راغـی او فوجونـه بـه یې سلامۍ له ورتلل دا مې لیدلي وو چې ښې ښې وردۍ به یې اغوستې وې، د کمپنۍ د وړاندې به یوازې یو پرنګی او یو دیسي سردار روان و، کریچونه به یې اچولي وو.

باراني کاکا خو ماته ویلي وو چې د پرنګي او دیسي افسرانو فرق نـه و، خو چې مـا د دیـسي سردارانو کورونـه ولیـدل او د پـېرنګیـانو بنګلې مې ولیدې نو پـه هغـو کې د ځمکې او اسمان فـرق و، مـونږ ولاړوو چې یـو لفټـین راغـی، زه د خان سره چې رسالدار و ولاړ وم. دې خان خپل سر انګرېزی جوړ کړی و نو انګرېز دا برداشت نـه کړی شُو نو پـه سپکه لهجه یې ورته وویل چې خانصاحب تم بهی انګریز

بننا چاهتا هی؟ يعنې ته هم انګرېز جوړېدل غواړې؟ دی غريب ورله جواب قدرې ورکولی نه شو، ما چې دا حال وليده نو د دې نوکرۍ نه مې زړه تور شو او په زړه کې مې ووې چې زه خو به د پرنګي د دې قسم خبرې برداشت نه کړی شم. څه موده پس حکم راغی چې ته په فلانې تاريخ مردان ته حاضر شه ما ته يې د ګايډ په پلټن کې کمېشن را کاوه. د ګايډ يوه پلټن او بله رساله وه کمانډر به يې يو و.دا به همېشه په مردان کې وه د نورو فوجونو په شان به بدلېده نه او د هندوستان په فوجونو کې ډېره ياده وه په دې کې به د پنجاب او د سرحد د لويو لويو خانانو او جاګير دارانو زامن په نايکۍ لايسی او دفعه دارۍ برتي کېدل او زه يې په کې په سردارۍ واخيستم، خو زما زړه د فوج نه تور شوی و، د بابا مې خواهش و چې زه دا نوکري قبوله کړم، ځکه چې په دغه وخت کې دا ډېره د عزت نوکري ګڼل کېده، خو ما ونه منله، بابا مې خپه هم شو،خو د مور ما سره اتفاق و د هغې د پېرنګيانو نوکري نه خوښېده.

بيا تعليم پسې:

ما د نوکرۍ په خوشحالۍ کې سبق مېټرک کې د امتحان دوران کې پرېښی و، دا کال خو زما په دې کشمکش کې ضايع شو.بل کال مې بيا د تعليم اراده وکړه. زمونږ د کلي د مولوي عبدالعزيز صاحب د کشر ورور عبدالحليم سره مې چې زما هم جماعتي و. سلا مشوره وکړه چې بيا تعليم شروع کوو مونږ اورېدلي وو چې کېمبل پور کې چې کوم سکول دی په هغه کې د تعليم ښه انتظام دی د استاذانو هلکانو ته ډېره توجه وي. او ښه کوشش ورسره کوي او عربي په کې ډېره ښه ويل کېږي. زما عربي لازمي مضمون و.مونږ دواړه په همدې

خیال لاړو او په کېمبل پور کې په سکول کې داخل شُو. دلته زمونږ د پېښور نور هلکان هم وو، څو ورځې مو درسونه وویل، خو خوند یې را نه کړ چا راته د قادیان ډېر صفت وکړ نو د قادیان د تللو اراده مو وکړه او قادیان ته روان شُو، په دې وخت کې چې مونږ قادیان ته ورغلو حکیم نورالدین صاحب خلیفه و، مونږ د هغه کتلو له ورغلو د هغه ساده بی تکلفه ژوند او د مینې محبت خبرو را باندې ډېر اثر وکړو، هغه ډېر لوی عالم او با اخلاقه سړی و، مونږ د هغه سره ناست وو چې د مرزا غلام احمد صاحب زوی چې دا اوس د دې جماعت امیر دی او هغه وخت یې په کالج کې سبق وایه، راغی او مونږ رخصت را واخیست. د سکول بورډنګ ته راغلو دلته چې څومره هلکان وو د اکثرو په خولو کې دا خبره وه «ابن مریم کی بات کو چهوړو اس سی بهتر غلام احمد هی» یعنې ابن مریم(عیسیٰ ؑ) مه یادوئ د هغه نه غلام احمد غوره دی. دا اواز مونږ ته ډېر نا اشنا و، بیا مونږ هغو هلکانو هغه جنتي مقبرې ته بوتلو څومره چې د دې ځای د حالاتو نه خبرېدو، هماغومره زمونږ تعجب زیاتېده فکر واخیستو چې پاتې شُو که لاړ شُو. بله شپه خوب وینم چې یو لوی ژور کوهی دی، زه ورپرېوزم یو سپین ږیری سړی لاس را واچوي او د کوهي د غورځېدو نه مې بچ کړي او راته ووایي چې پام کوه! چې سحر شو زه او عبدالحلیم لمانځه ته پاڅېدُو ما هغه ته خپل خوب ووایه هغه هم څه خوب لیدلی و، لمونځ مو وکړو او واپس خپل کلي ته را روان شو. عبدالحلیم خو لاړ او بیا په پېښور کې په هغه خپل سکول کې داخل شو او زه علیګړ ته لاړم.

په علیګړ کې مې په بورډنګ کې ځای و نه مونده او په ښار کې په یو هوټل کې ډېره شوم. په علیګړ کې زمونږ د ملک نور ډېر پښتانه

هلکان وو او ټول په بورډنګ کې اوسېدل. په دې ورځو کې نواب وقار الملک د علیګړ کالج سکرټري و، ډېر ښه سړی و او ساده ژوند یې و، یوه ورځ مونږ د لمانځه نه پس له جماعت نه راتلو ما ورته پښې سمې کړې هغه زر ماته پښې سمې کړې. او زما شکریه یې ادا کړه او راته یې ووې چې دا مه کوه مونږ پښتنو کې دا رواج و چې د مشرانو د ادب دپاره به مو ورته پښې سمولې. مونږ به کله نا کله د هغه بنګلې ته ورتللو خبرې اترې به مو ورسره کولې د هغه په بنګله کې یو وړوکی غوندې جماعت و، په هغې کې به مو یو ځای لمونځ کاوه ډېر خوش اخلاقه سړی و، لویي او تکبر په کې نه و. د مسلمانانو په مشرانو کې د ده په شان ساده ژوند ما د چا نه و لیدلی ډېر په قوم مین سړی و، مونږ سره به یې د دوستانو په شان مجلس او خبرې کولې او همدې خبرو یې په زړه کې لار کوله ځکه چې د ده د زړه نه راوتلې وې.

په دغو ورځو کې په علیګړ کې ګرمې جلسې کېدې او مسلمانانو د حکومت نه دا مطالبه کوله چې د علیګړ کالج دې د علیګړ مسلم یونیورسټي په نامه یونیورسټي شي، په نور هندوستان کې دا رنګه جلسې روانې وې او چنده یې هم غونډوله. ما له به دې جلسو ډېر خوند را کاوه، په هره جلسه کې به مې د شرکت کوشش کاوه. او د هر سړي تقریر به مې په ډېر غور اورېده. د ګرمۍ چوټۍ چې شروع شوې ماته ویل شوي وو چې په بورډنګ کې به درته ځای درکړو، خو په بورډنګ کې ونه شو. د علیګړ د بورډنګ او ښار په سوسایټي کې ډېر فرق و، د علیګړ بورډنګ سوسایټي مهذبه او عالمانه وه. په ښار کې هغسې ژوند نه و او بله دا چې برسات شروع شوی و، د ښار نه کالج ته تګ را تګ هم ګران و. په دې وخت کې زما ورور خانصاحب چې د

لندن حالات يې ليدلي وو. ما ته يو خط راولېږه چې ته هم دلته انګلينډ ته د انجينرۍ د تعليم دپاره راشه. زه به ډاکټري وکړم او ته به انجنيري وکړې. نو زه د علیګړ د ګرمو په چوټو کې کلي ته راغلم او بابا ته مې د خپل ورور هغه خط وښوده، خو د هغه ورسره اتفاق نه و، اخر رضا شو. درې زره روپۍ يې د خرڅ دپاره راکړې، پي، ان او، جهاز کې يې راته ځای ونيولو، خو زما د مور زما د تللو سره اتفاق نه و. د هغې په غوږ کې چا دا خبره کښولې وه چې يو ځل ولايت ته څوک لاړ شي نو هغه بيا دا ملک څه کوي. يو زوی دې لاړ دی که دا بل هم لاړ شي او بېرته را نه شي نو ته خو به ميراته پاتې شې. ما چې هر څومره کوشش وکړو د هغې د زړه نه مې دا خبره ونه ويستلی شوه. په هغه وخت کې زمونږ د ملک بد حالت و. پرې جنبې او تربګنۍ وې، بد امني وه، د شپې به هر چا خپله څوکی. کوله چې څوک مسلمان پښتون را نه شي او مړ مې نه کړي او د ورځې به ورسره وېره وه چې چا راباندې دعوه کړې نه وي، ځکه چې اکثر دعوې به په پرې جنبې او دښمنو کېدلې او داسې به هم کېده چې په خپله به يو سړي قصه مصه جوړه کړه او پخپلو دښمنانو به يې دعوه وکړه. دا ټولې کيسې مې مور ته وکړې چې ګوره مورې! يا به چا وژلی يم يا به يې د شمروز دادا په شان قيد کړی يم. د دې نه خو دا ښه ده چې د تعليم دپاره د تللو اجازه راکړې. هغې به ما ته هيڅ جواب نه را کاوه. او پټ پټ به يې ژړل نو ما د لندن د تللو اراده پرېښوده او فيصله مې وکړه چې نور سبقونه نه وايم او د قوم او ملک خدمت کوم.

دوباره سبق شروع کولو او مختلفو ښارونو او سکولونو ليدلو

کتلو او د خلکو سره تبادل خیالات ما ته ډېره فایده ورسوله او تجربه مې زیاته شوه.زما پلار د کلي لوی خان و او زه د خان زوی وم، خو زما تعلقات د خانانو سره ډېر نه و، زما ډېر تعلق د غریبانو سره و، زما ناسته او دوستي د شاخېلانو،ترکاڼانو او لوهارانو،جولاګانو او زمیندارانو سره وه،د خانانو او ملکانو خویونه او عادتونه هم را کې لږ وو، د هغه وخت د خان دا صفت و چې یره ډېر لوی خان دی د خپلې مځکې پوله نه پېژني د خپلې مځکې انتظام او پخپله کار کول خو د خانۍ د شان سره مناسب نه و، ما له چې بابا کومه مځکه راکړې وه، په هغې کې ما پخپل لاس کار کاوه، زما یو نوکر و، شاخېل و قدیر نومېده، مونږ دواړو به په غوایانو ګنو ته سرې چلولې او د سرو بورۍ به مې پخپل لاس ډکولې، قدیر زما د وړوکوالي نوکر و، ډېر وفا دار و، خو چرسي و، ما ته به یې هم د چرسو صفتونه کول، خو زه پوهـ شوم چې دی ما د دې دپاره په چرسو را اړوي چې بیا زه ورته چرس پیدا کوم.دی به یې د تاوانه خلاص وي.بیا مې منع کړ چې ما ته د چرسو صفتونه مه کوه.زما نور اشنایان او دوستان څوک په چیلم او څوک د نسوارو،څوک د سګرټ عادت وو، خو زه خدای د دې ټولو څیزونو نه ساتلی یم.زه چې په کلي کې پاتې شوم په ډېره بده سوسایټۍ واوړېدم، هغوی وران کاري وو. زه یې هم په ورانو سر کړم هغوی جنګیان وو، زه یې هم د خلکو سره وجنګولم، هغوی بد عمله وو، زه یې هم بدعمله کولم، خو د خدای احسان و چې ډېر زرئې زما سوسایټي بدله کړه او ډېرو ښو خلکو سره مې ناسته ولاړه شوه.

❋❋❋

نوی مېدان، تازه افکار روشنفکرو سره تعلق (مخفي صاحب، مولانا عبدالعزيز، مولوي فضل ربي، مولوي تاج محمد) مدرسې جوړول، دارالعلوم ديوبند سره تعلق شيخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب او مولانا عبيدالله سندهي قوم پرستي، وړومبی واده اګره کې د مسلم ليګ جلسه، کلي وطن کې تعليم و تبليغ

د عالمانو سره تعلق:

زما تعلق د فضل محمود مخفي صاحب،مولوي عبدالعزيز صاحب د پکلیہ مولوي فضل ربي صاحب او مولوي تاج محمد صاحب د ګدر د دارالعلوم مهتمم سره پيدا شو،مولوي تاج محمد صاحب د بغدادې و،د بي. ای تعليم يې و، مذهبي تعليم يې د پاسه و، په اسلاميه های سکول پېښور کې سکنډ ماسټر و،مولوي فضل ربي صاحب د پکلیہ و،د ديوبند سند يافته و،په ريښتينو معنو کې عالم او قام پرست سړی و،مولوي عبدالعزيز صاحب زما د اشنا او د سبق د ملګري عبدالحليم ورور و،بهوپال کې يې تعليم کړی و.د اتمانزو د

لوی ملا صاحب د خاندانه و ،فضل محمود مخفي صاحب د چارسدې و ،مېټرک پاس او انقلابي شاعر و ،څه وخت چې انګرېزانو د فارس په خلیج کې ازاده بندرګاه جوړه کړه چې هلته به یې عربو باندې د ترکو په مقابله کې ټوپک ،تمانچې ،کارتوس او نورې وسلې په ډېره ارزانه بیه خرڅولې پښتنو قبایلو د دې وسلو سراغ پیدا کړی و ،تلل به او له هغه ځایه به یې وسلې راوړلې او د پښتنو قبایلو کې به یې خرڅولې،انګرېزانو چې د پښتنو قبایلو سره دا وسلې ولیدې حیران شول چې دوی دا وسلې د کومه راوړې چې تجسس یې ور پسې وکړ ورته معلومه شوه چې دا د خلیج فارس نه د ایران او بلوڅو په لار افغانستان او پښتنو قبایلو ته راوړل کېږي. نو انګرېز دې خوا ته د وسلو د مخنیوي دپاره په خلیج فارس او د هغه په غاړو کې د (ګرکسن) په مشری یوه څوکۍ مقرره کړه ،ددې څوکۍ یو داسې سړی په کار و چې هغه په انګرېزی ،پښتو ،عربي او فارسي پوهېږي.د مخفي صاحب څلور واړه ژبې زده وې ،دی یې هلته د ځان سره انټرپرېټر (ترجمان) لګولی و.د دغې نوکرۍ په وجه په ده کې سیاسي شعور او قامي جذبه پیدا شوې وه. د پښتنو په شاعرۍ کې انقلاب ده راوستی و.د زلفو او کاکل او خط و خال، ګل او بلبل په عوض یې قام او وطن غریب او بېچاره ته د شاعرۍ مخه ور وګرځوله. زه ده ته د پښتو شکسپېر وایم.د ده په پښتنو ډېر حق دی،خو افسوس چې پښتنو د ده قدر لکه څنګه چې په کار و ، ونه کړ. په دې ورځو کې د ترنګزو د حاجي صاحب نوی نوی د بزرګي شهرت پیدا شوی و ، دوی ټولو د هغه سره د دین د خدمت دپاره ملا تړلې وه ،حاجي صاحب د پښتنو د نورو بزرګانو په شان نه و ،هغه د قام مصلح او تش په خوله نه، بلکې په عمل او په رښتیا سره په کومو غلطو رسمونو او

رواجونو کې چې قام نښتی و، او د دین او دنیا نقصان یې په کې و،هغه یې لرې کول غوښتل او د جهالت تورې لرې چې په قام او وطن را خورې وې،د هغې د لرې کولو دپاره یې کوشش کاوه.د مخفي صاحب دوی په ذریعه زما هم د حاجي صاحب سره تعلق پیدا شو. حاجي صاحب اول پخپل کلي کې اوسېده،خو بیا ورته د عبدالاکبر خان پلار د ترنګزو او عمرزو په مینځ کې یو ځای ورکړ هلته یې ابادي وکړه او د کلي نه دې ځای ته راغی د جمعې په ورځ به دلته ډېره لویه جمع کېده او د لرې لرې ځایه به خلک لمانځه ته دلته راتلل زه به هم ورتللم.

مدرسې جوړول:

زه په مشن سکول کې د خپل هېډ ماسټر وګرم او د هغه د ورور ډاکټر وګرم نه ډېر متاثر شوی وم.د هغوی قربانیو را باندې ډېر اثر کړی و،زما هم دا خیال پیدا شوی و چې د دې قام اووطن خدمت مې وکړې. په دغو ورځو کې زمونږ د قام د جهالت په وجه ډېر بد حالت و.نه د حکومت له خوا څه انتظام و او نه د قام له خوا.د تعلیم کولو هېڅ انتظام نه و او که په کوم کلي کې به پرایمري سکول و،هغې ته هم ملایانو څوک نه پرېښودل نو ما غوښتل چې د پښتنو د بچو د تعلیم دپاره په ملک کې د اسلامي مدرسې جوړولو کوشش وکړم او خپل ژوند به په دې خدمت کې تېروم. په ۱۹۱۰ ع کې ما او مولوي عبدالعزیز صاحب یوه مدرسه په اتمانزو کې جوړه کړه او د نورو مدرسو جوړولو دپاره مو په نورو علاقو کې دوره شروع کړه د خلکو توجه مې د علم طرف ته کړه. او د پښتنو په زړونو کې مې د علم د ضرورت احساس پیدا کړ، او دغه شان مو ورو ورو په مختلفو علاقو

کې د مدرسو جوړول شروع کړل او په لږ وخت کې مو ډېرې مدرسې جوړې کړې. زمونږ کلي ته نژدې د مفتي اباد نه خلک راغلل چې ته راشه مونږ دلته یوه مدرسه جوړوو، زه لاړم خلک مې را ټول کړل د علم د ښېګړو په باره کې مې ورته خبرې کولې. په دې کې یو ملا راغی چترالي(چترال زمونږ د اتمانزو د کلي په میره کې یوه بانډه وه) ملا به یې ورته ویل د ده سره ټوپک هم و، او کتابونه هم ورسره وو. مونږ سلا مشوره کوله خبرې مو کولې ملا صاحب پاڅېد او وئې ویل چې زه دا تعلیم چې عبدالغفار خان شروع کړی دی نه منم، او نه دا تعلیم دی او هغه ویل چې په دې مدرسو کې چې کوم کتابونه لوستل کېږي نو په هغه کې دي چې: ((ایک کتا بهونکتا هی)) یعني یو سپی غاپي او به بل کتاب کې لیکلي چې(A big fig) یعنې یو غټ انځر. دا څه دي؟ دا علم دی؟

نو زه راغلی یم د ده سره فېصله کول غواړم چې په کتاب راسره فېصله کوي که په ټوپک؟ ما ورته وویل چې ته ښه پوهېږې چې زه د ټوپک کار نه کوم او دغلته چې ته اتمانزو ته ځې،زما یو تربور دی چې محمد خان یې نوم دی هغه ته د ټوپک نوم واخله نو پخپل ځان به پوه شي چې ته څومره سړی یې ملا صاحب علم خدای او رسول په مونږ مسلمانانو فرض کړی دی او چې تاسو خلک د دې انګرېزي مدرسو نه منع کوئ نو په کار دي چې هغو له پخپله،خو د تعلیم انتظام وکړئ نو چې تاسو هم ورله څه انتظام نه کوئ او مونږ هم د دوی د خدمت نه منع کوئ نو د دې قام دې خدای مل شي.

پښتون یو ژوندی قوم دی د قومیت او قرباني ماده هم په کې شته، خو راویښول غواړي. قومونه خو تش په کُف و چُف نه را بېداریږي، د قومونو د ژوندي کولو او بېدارولو دپاره داسې کسان

په کار دي چې بې غرضه وي، دیانت دار وي ایماندار وي، او د خدای دپاره د خپل قام خدمت ته تیار وي چې داسې کسان په کوم قوم کې پیدا شي نو د هغوی په کوششونو هغه قام کې مینه، محبت، همدردي، ورورولي او عزیزولي پیدا شي. هغه قام اباد شي مونږ بې همتو او خودغرضو خانانو،ملایانو او باباګانو تیارې ته کېنولي یُو، ځکه خو زمونږ د قام دا حال شو. که چېرې دا کارونه په تش کُف او چُف، وظیفو او دعاګانو کېدلی شوی نو زمونږه خپل رسول(ص) به دومره کړاوونه ولې کول، دومره قربانۍ ورکولې، تکلیفونه او مصیبتونه به یې تېرول،خو د جماعت په ګوټ کې به ناست وی دعا به یې کوله، د هغه په شان دعا د چا کېدی شوه؟ کار به کېده،قام به اباده،خو خبره داده چې بې عمله دعا د خدای په نزد نه قبلیږي. په دې کې د پښتنو څه ګناه ده؟ دوی ته چې هر چا جونګه جاړه اچولې ده، دوی ورته را ټول شوي دي شکرانې یې ورکړې دي. د هغوی په مخ کې یې منډې وهلې دي. خدمتونه یې ورته کړي دي،ملکانې او سیرې یې ورکړې دي. تر دې چې خویندې لونه یې هم ورکړې دي،خو هغوی دا بدبختان په هغه دین هم نه دي پوهـ کړي. هغوی دا ګمان کاوه دا زمونږ د دین او دنیا نجات دهنده دي،خو د دوی سره نه د دین غم و اونه د قام، هغوی سره خپل غم و، هر څه یې خپل ځانته کړي دي. قام، وطن او دین ته یې هېڅ نه دي کړي.

زمونږ د سکولونو مخالفت ملایانو شروع کړو او ویل به یې چې په دې کې اردو ویل کېږي. اردو یوه بهانه وه، ګني دجماعتونونه زمونږ په سکولونو کې دیني تعلیم هم زیات و او هم په ښه طریقه و او هم ورسره دیني تربیه وه.دوی د لمونځ معنی چا ته ښودلې نه ده، اومونږ په زرګونو بچو ته د لمونځ معنی ور زده کړې ده. خبره داوه چې

دا زمونږ مخالفین چې وو، د دوی خو په اسلام څه کار نه و، که نه اسلام خو علم په نر او ښځه فرض کړی و او دا یې ویلي دي چې په علم پسې ان تر چینه لاړ شئ. چین کې خو منیه، خلاصه او د عربي علم نه و، د اسلام خو د علم د حاصلولو غرض و، که دا ملایان رښتیا په علم مَین وي نو دوی به زمونږ ملاتړ کړی وی. دوی خو دا فکر کاوه که پښتنو کې علم او پوهه راشي زمونږ دکان به سوړ شي او دې ته يې فکر نه کاوه، که په پښتون قوم کې علم راشي قام به ترقي وکړي او چې قام ترقي وکړي مونږ به هم ترقي وکړو. دوی خو د قوم نه جدا نه دي د دوی نه بیا لا خانان ښه وو، ځکه که په قام کې پوهه را تلله نو خانی ته يې هم نقصان رسېده، خو خانانو مخالفت خو لاپرېږده چې وئې نه کړ، بلکې زمونږ ډېر امداد یې هم کړی دی. مونږ به ملایانو ته ډېره تسله ورکوله چې که دا قام ترقي وکړي تاسو به هم ترقي وکړئ، خو د هغوی په دماغ کې دا نه راتله چې ګوندې پښتون قام او ورسره مونږ ترقي کولی شُو. دوی دومره د تیارخورۍ او بیکارۍ عادت شوي وو چې د جدوجهد ماده په کې پاتې شوې نه وه. (زما په یاد دي چې یوه ورځ په سپواګرام کې د ګاندهي جي سره ډېر خلک را جمع شوي وو. د پراتنې نه پس هغه خلکو ته دا خبره وکړه، دا نن چې مونږ غلامان یُو او د ذلت ژوند تېروو، دا ځکه چې مونږ ډېره لویه ناشکري کړې ده او د خدای په نزد ناشکرې ډېر لوی جرم دی، مونږ ځکه په مصیبت مبتلا یُو چې خدای لاس او پښې راکړي دي او مونږ ورنه کار نه اخلو او زمونږ مذهبي ډله یعنې برهمنانان تیار خواره او بیکاره شوي دي. د دې نعمت دکفران په وجه د خدای له طرفه په مونږ دا لعنت نازل شوی دی، په ګیتا کې یې راوړي دي چې څوک کار نه کوي او خوراک کوي هغه غل دی.)

په دغه وخت کې قام د ملايانو او باباګانو په جال کې ګير و او د هغوی د اثر لاندې د بل چا اثر يې لا نه و منلی او يو قام هله دچا اثر قبلوي چې اثر والا په کې پيدا شي. کله چې ملايانو زمونږ د مدرسو مخالفت شروع کړو نو د خپلو مدرسو دپاره مونږ د ترنګزو حاجي صاحب سرپرست وټاکه نو په دې طريقه مونږ څه نا څه د ملايانو د تخريب نه بچ شُو. د حاجي صاحب په وجه مونږ ته په دې کار کې ډېره کاميابي حاصله شوه. حاجي صاحب يو مصلح بزرګ و او د نورو باباګانو غوندې نه و، دا يې لوی صفت و چې د نورو باباګانو غوندې چا ډايريکټ يا اِن ډايريکټ په بيه نه شو اخيستلی، پرنګی په دې کار کې ډېر استاذ و، هغه د مسلمانانو د راګيرولو دپاره مسلمانان ساتلي وو، هيڅ ملا او بابا ترې بچ کېدی نه شُو، دغه يو حاجي صاحب ترې خدای ساتلی و. زمونږ د مدرسو په مخالفت کې هم د پېرنګيانو لاس و، که څه هم د ملايانو په کې خپل غرضونه هم وو.

دېوبند سره تعلق:

د حاجي صاحب او د هغه ملګرو، مخفي صاحب، مولوي فضل ربي او مولوي تاج محمد دوی سره خو زما د اول نه تعلقات او تګ راتګ و، خو د دې مدرسو د جوړولو په وجه زمونږ تعلقات نور هم مضبوط او زيات شُو، زه به کله کله د دوی ليدو او تبادل خيال دپاره (ګدر) ته ورتلم او دوی به هم چې کله د حاجي صاحب ليدو ته را غلل زما ليدو ته به هم اتمانزو ته راتلل، مولوي تاج محمد د ګدر د دارالعلوم مهتمم و، او د انتظام نه علاوه درس به يې هم ورکاوه نو ډېر به له ګدر نه بل چېرته نه تلو. مخفي صاحب او مولوي فضل ربي صاحب به ډېر راتلل او د مولوي فضل ربي صاحب په واسطه ورو ورو

زمونږ تعلقات د دېوبند سره پیدا شُو. په دې شپو ورځو کې د دېوبند دارالعلوم پرنسپل حضرت مولانا محمود الحسن صاحب ډېر نیک، پاک، خدای پرست او لوی عالم و او تش کتابي عالم نه و، د علم سره یې عمل هم لرلو او په دې فکر کې و چې هندوستان به څرنګه د پرنګي د غلامۍ نه ازادکړی شُو؟ زمونږ هم دا فکر و او د ملک ازادي زمونږ مشترک مقصد و. مونږ چې به دېوبند ته لاړو نو د مولانا سره به وو، په دېوبند کې ډېر پښتانه طالب العلمان وو، مونږ د پښتنو طالبانو د لیدلو په بهانه دېوبند ته تللو، د مولانا یو شاګرد میا عذیرګل به زمونږ د خوب او خوراک انتظام کاوه. د مولانا صاحب په ذریعه ورو ورو د هغه د ملګرو ملایانو سره زمونږ پېژندګلوي پیدا شوه چې د هغوی نه مولوي عبیدالله سندهي او محمد میا نومونه راته یاد دي. او د نورو ډېرو را نه اوس هېر شوي دي. د خورجي یو مولانا صاحب زما ډېر اشنا و، ډېر مینه ناک سړی و، زما نه چې به خبر شو دېوبند ته به راغی ډېرد خوراک څیزونه به یې د ځان سره مونږ ته راوړل د خورجي اچار او کولچې ډېرې مشهورې دي، افسوس چې زما نه د مولانا نوم هېر دی، شاید زما په هغو ورکو شوو نوټ بکونو کې وي. رښتیا خبره دا ده چې زمونږ پخپلو کې ډېره مینه، محبت و، د چا چې مقصد اونصب العین یو وي، هغوی کې همېشه مینه وي، محبت وي، هغوی کې به د رائې اختلاف هم وي، خو دا اختلاف دهغې ډلې دپاره رحمت وي. دا نن چې تاسو په ډلو کې پرې جنبې وینئ، تاسو تحقیق وکړئ د هغوی مقصد او نصب العین یو نه وي، ځکه خو اختلاف رائې د رحمت په ځای د هغوی دپاره زحمت شي، ځکه چې دوی دا کار د خدای او د خدای د مخلوق دپاره نه کوي، دخپل ذاتي غرض دپاره یې کوي، د نفس لارې ډېرې وي، او د خدای

لاره یوه وي نو د خدای د پاره خدمت او پرې جنبې دوه متضاد څیزونه دي.

زمونږ زیاتې خبرې اترې، سلاګانې او مشورې به مولانا محمود الحسن صاحب او مولوي عبیدالله سندهي سره وې، په هغو ورځو کې د پېرنګیانو ډېر رعب داب و، او د خلکو په زړونو کې د هغوی ډېره وېره ناسته وه او د هغوی د مخبرانو هم یوه زوره وره سلسله وه نو چې مونږ به هر کله دیوبند ته تللو نو د هغوی د وېرې به مو د دیوبند نېغ ټکټ نه اخیسته، مونږ به یو ټېشن دېخوا یا اخوا د ګاډي نه کوزېدو، بیا به پیاده یا په بله ذریعه پټ دیوبند ته ورتللو چې پرنګیان را باندې پوهـ نه شي. مولوي عبیدالله سندهي په ډیلي کې د فتحپوري لوی جومات سره یو ځای اخیستی و او هلته به یې هلکانو ته د قران شریف درس ورکاوه او کوم هلکان چې به بې، اې پاس وو، هغوی له به یې پنځوس روپۍ د میاشتې وظیفه هم ورکوله او درس به یې هم مفت ورکاوه. او هغه وخت پنځوس روپۍ ډېر شی وې. د هغه دا خیال و چې د مسلمانانو په تعلیمیافته زلمو کې به زه د قران شریف د درس په وجه د حریت او خدمت جذبه پیدا کړم، لیکن سندهي صاحب پخپل مقصد کې کامیاب نه شُو.

سندهي صاحب لوی عالم و، د هغه په شان په قران کریم څوک نه پوهېدل او نه یې د ده په شان درس ورکولی شُو، خو په مسلمانانو کې د جدوجهد ماده پاتې شوې نه وه، ګني همدغه د پېرنګیانو په مدرسو کې هندوانو هم تعلیم کړی و. په هندوانو د دې تعلیم یو قسم اثر شوی و، او په مسلمانانو بل قسم اثر شوی و. په هنداونو کې یې د خپل قام مینه او د هغوی د خدمت جذبه پیدا کړې وه او په مسلمانانو کې خدمت او مینه خو پرېږده، هغوی د قام او ملک نه خبر هم نه وو. د

مولانا په شاګردانو کې د هغه ډېر نژدې شاګرد چې د سندهي صاحب پرې ډېر اعتماد و. بي. اې پاس و، قران يې د مولانا په ترجمه ختم کړی و.

با وجود د دې ټولو خبرو د پېرنګيانو مخبر وخوت، د سندهي صاحب د دوستانو او شاګردانو او ټولو حالاتو ډايري به يې هره ورځ حکومت له ورکوله. د سندهي صاحب د شاګرد رشيد چې دغه حال وي د نورو به څه حال وي؟ د قام مينه او خدمت او د حريت جذبه يوازې په تعليم نه ده. مونږ چې د قام د خدمت او ازادي تحريک شروع کولو زه په ښارونو کې تعليميافته و پسې ډېر وګرځېدم ما په هغوی کې داسې خلک پېدا نه کړی شول چې د خدای دپاره د قام خدمت ته تيار شي. د باباګانو او بزرګانو مې ډېر خاطر ساتلی دی او خدمت مې کړی دی.

په دې طمع چې د ده خو زرګونه مريدان دي که دی يو ځل زمونږ ملګريشي ډېر خلک به زمونږ ملګرتيا او ملاتړ وکړي. د ملايانو مې ډېره خوشامنده کړې ده او ډېرې منډې مې ورپسې وهلې دي، خو ډېرو لږو راسره ملګرتيا کړې ده، لکه په اُوړو کې مالګه. او چې د دوی نه ما يوسه شوم ښارونه مې پرېښودل او کلو باندو ته ووتلم او عوامو ته ورغلم په ځلورو مياشتو کې دومره خلک راسره را پاڅېدل چې پيرنګی ورنه ووېرېده. زه دولس کاله په تعليميافته و پسې ګرځېدلی يم خو د دوی نه مايُوسه شوم او کلو ته ووتم نو په زرګونو خلک راسره ملګري شول.

شيخ الهند صاحب او سندهي صاحب:

مونږ چې به ديوبند ته لاړو نو شيخ الهند صاحب به سندهي

صاحب ته هم خبر ورکړ اکثر به دی دیوبند ته راغی او کله نا کله به زه د ده لیدو او سلا مشورې د پاره ډیلي ته ورغلم. د سندهي صاحب ځای د فتحپوري جومات سره و، خو زه به نېغ د هغه ځای او درسگاه ته نه ورتلم ځکه چې د ده په ځای کې به سي ائ ډي همېشه حاضر و، او دا داسې وخت و چې چا ته به زمونږ علاقه کې د مولانا ابوالکلام ازاد جاری کړې رساله الهلال راتله نو پولیس به ورپسې و، او حکومت به په تورلسټ کې لیکه او چې حکومت به لږ په چا بدگمان شُو چې د ده په زړه کې د ازادۍ او د قام او ملک مینه او د خدمت جذبه شته نو بیا دې خدای مل شه. ځکه به زه د هغه درسگا ته نېغ نه تللم فتحپوري جومات ته به لاړم چې لمونځ به وشُو، په جومات کې به مو سره ولیدل که خبرې به مو لږې وې په جومات کې به تمامې شوې. سندهي صاحب به خپل ځای ته لاړ او زه به خپل نور کار پسې لاړم او که خبرې به خلاصې نه شوې نو سندهي صاحب به زه د چای څکلو دپاره د ځان سره بوتلم، چای به مو هم وڅکلې او خبرې به مو هم وکړې. د سندهي صاحب د لیدلو نه پس به زه په ډیلي کې نه پاتې کېدم او د شپې په گاډي کې به کلي ته راروان شوم، خو کله چې به مې نور کار پاتې و نو پاتې به شوم زه چې به پاتې شوم د مولوي سیف الرحمن صاحب سره به پاتې کېدم، مولوي سیف الرحمن زمونږ د دوواوې و. ډېر عالم پوهـ او سیاستدان سړی و. مولوي سیف الرحمن د نورو ملایانو په شان د محدودو خیالاتو خاوند او تنگ نظره نه و، په گوټ اوبو کې به نه ډوبېده د اوچتو خیالاتو خاوند او بلند نظره و، ډېر د مزو او زنده دل سړی و. فتحپوري د ډهلي یو جامع مسجد و، او په هغې کې یوه عربي مدرسه وه اومولوي سیف الرحمن د دې مدرسې صدر مدرس و.

قوم پرستي:

کله چې زما سوسایټي بدله شوه او د قام پرستو سره مې مخه شوه ما کې چې د قام پرستۍ کومه ماده وه، هغه را ویښه شوه. دا خبره خو ما لا په وړوکوالي کې په طالب العلمي کې محسوسه کړې وه، خو د مخفي صاحب، مولوي عبدالعزیز صاحب او مهتمم صاحب په مجلسونو کې یې وده وکړه، خصوصاً د مخفي صاحب د مجلس په ما ډېر اثر و. په دې وخت کې زما دوه څیزونو سره ډېر شوق و، یو زمیندارۍ سره او بل د مطالعې سره. د زمیندارۍ دپاره خو ماته پلار په مامندناړۍ (محمدناړۍ) کې شپېته جریبه ځمکه راکړې وه، په هغې کې به ما خپله زمینداري پخپله کوله او د مطالعې دپاره به مې د مولانا ابوالکلام ازاد الهلال اخبار کتو چې یو عالمانه اخبار و، او هر مضمون به یې د علم نه ډک و، او د ازادۍ او حریت علمبردار و، او د اسلام په حقیقت به یې خلک پوهول او بل مې زمیندار اخبار را غوښتل. زمیندار اخبار د مولانا ظفر علي خان اخبار او ډېر قام پرست اخبار و. داسې ګنده نه و، لکه وروسته چې د اختر علي خان د هغه د زوی په ګوتو ورغی، بل مې مدینه بجنور اخبار را غوښته چې ډېر قومي اخبار و. یو مې انګرېزي اخبار چې (د سول اینډ میلټري ګېزټ) نومېده را غوښته ورسره به مې د دیني او نورو کتابونو مطالعه هم کوله چې طالب علم وم د مطالعې سره مې شوق نه و، خو چې د مدرسو کار مې شروع کړ د مطالعې شوق را سره پیدا شو. الهلال او زمیندار چې به هغه وخت چا له راتلل نو هغه به د حکومت د سترګو اغزي وو او د هغه نوم به بلیک لسټ کې و. ولې چې دا دواړه اخبارونه قام پرست وو، قام یې را ویښاوه او پوهاوه او قومیت او جرات یې په کې پیدا کاوه. بدیشي حکومتونه خو په دې ولاړ وي

چې په خلکو کې وېره پيدا کړي او د خلکو له زړونو نه چې وېره ورکه شي د بديشي (بهرني پردي) حکومتونو بنياد ونړېږي او د بديشي حکومت مثال د غله وي چې د کور خاوند را ويښ شي نو بيا غل کله تينګېدی شي نو ځکه د انګرېزي حکومت د دې قسم اخبارونه خوښ نه وو، څو ځله ما پسې پوليس راغلل چې ته دا اخبارونه مه را غواړه بند يې کړه. د حکومت نه خوښېږي څوک چې دا اخبارونه لولي حکومت يې خپل دښمن ګڼي.تا ته به ډېر نقصان ورسيږي. ما ورته لنډ جواب ورکړو چې د حکومت خوښ نه وي حکومت دې پخپله بند کړي هغوی به وويل چې حکومت خو يې نه بندوي ما به ورته وويل چې زه يې هم نه بندوم.

مخفي صاحب به هم چې چېرته ښه کتاب پيدا کړ، هغه به دمطالعې دپاره ما ته راوړ. يوه ورځ يې راته د عبدالحليم شرر يو ناول چې« زياد او حلاوه» نومېده راوړی و او راته يې وويل چې دا کتاب په ښه شان مطالعه کړه، هسې هم زما طبيعت داسې و چې مطالعه مې د نورو په شان ډېره نه شوه کولی، خو چې څه مې کولی شوه نو ځان به مې پرې ښه پوهاوه او ښه غور به مې پرې کاوه چې مطالب يې ښه هضم کړم. دا ناول د سپين(هسپانيه) په باره کې ليکل شوی و، او دا يې ليکلي وو چې د سپين عيسايانو د مسلمانانو د اتوسوو کالو تسلط ته څرنګې خاتمه ورکړه. د دې ناول په لوستو ماته په خپل کار کې ډېره ګټه ورسېده، مخفي صاحب به چې پخپله نوي شعرونه جوړ کړل، هغه به يې هم ماته راوړل او راته به يې اورول. ماته به د مخفي صاحب شعرونو ډېر خوند راکولو، خوند څه چې په ما به يې ډېر اثر کولو. د هغه ډېر شعرونه ما ته اوس هم ياد دي ما او مخفي صاحب به الهلال يو ځای لوسته په مضمونونو به يې مونږ ډېر

بحث کاوه او څو څو ځله به مو لوسته او چې څومره به وس کېده نورو ته به مو هم اورولو. رښتيا خبره داده چې مونږ الهلال د اسلام په حقيقت پوهه کړي يُو او دې اخبار زمونږ مخه دې خواته کړه.

دا هغه وخت و چې د پرنګي د حکومت له وېرې به چا پټ په حجره کې د پرنګي خلاف خبره نه شوه کولی، مونږ به چې دا قسم خبرې کولې چرته پټ ځای ته به لاړو. زمونږ کلی ډېر ګڼ کلی دی، هلته به مو پټې خبرې هم نه شوې کولی او ډېره لږه به د پټو خبرو موقع راته پيدا کېده، کله به د حاجي صاحب ځای حاجي اباد ته لاړو، کله بل خوا. يوه ورځ مولوي فضل ربي صاحب او مخفي صاحب او زه مامندناړې ته چې په مېره کې زمونږ يو کلی دی او ډېر ښه نهر په کې بهيږي او ډېر ښکلی ځای دی لاړو. د شپې د ډوډۍ انتظام را ته وشو د ماښام د لمانځه نه وروسته په سرک ګرځو او خبرې کوو چې شاته مو وکتل يو سړی را پسې دی په مونږ وارخطايي راغله زمونږ دا خيال شُو چې دا سړی ګوندې مونږ پسې لګېدليدی. د هغه ځايه مو دوه خپلې کړې او دوه پردۍ، تياره ډوډۍ مو پرېښوده او د کور خاوند ته مو خبر قدرې هم ونه کړو، په منډو منډو زمونږ يو بل کلي مروندۍ ته ماسختن (مازختن) ورسېدو. زميندار او دهقان ډوډۍ د وخته خوري هغوی ډوډۍ خوړلې وه زمونږ دپاره يې په شپه کې نوره ډوډۍ پخه کړه ډوډۍ مو وخوړه او همدلته اُوده شو. په داسې حالاتو، واقعاتو او مشکلاتو کې مونږ کار شروع کړی وه. سره د دې زمونږ کار ورځ په ورځ ترقي کوله ځکه چې زمونږ کار د خدای د مخلوق دپاره و، زمونږ په کې ذاتي غرض نه و، بلکې ذاتي مو په کې نقصان و.

وړومبی واده:

د ۱۹۱۲ ع کال په اخر کې پلار ما له واده وکړ. زه لا هلک وم په سکول کې مې سبق ویلو. زمونږ کلي ته نزدې رځړ نومي کلي کې د کنان خېلو خانانو په کورنۍ کې یې راته کوژدن کړې وه. زما په ګمان چې زما سخر یارمحمد خان اولنی خان و چې په لور یې روپۍ وا نه خیستې. هغه وخت که خان به و که غریب د خور لور په سر به یې پیسې اخیستې. دا رواج خلکو ته بد نه ښکارېدو نن هم پښتانه د خور او لور په سر روپۍ اخلي خو خلک ورته بد وایي.

په اسلام کې د خور او لور په سر پیسې اخیستل لویه ګناه ده، بلکې اسلام خو خوېندو او لونړو ته د پلار، مور او ورور په میراث کې برخه ورکوي. زما سخر ډېر سخي او مېلمه دوست سړی و، ډېر دوستان او اشنایان یې لرل د کور کلي په غریبانو به یې خاص نظر ساته چې څه وخت مړ شو ما پخپله لیدلي و چې نرو، ښځو، خپلو، پردو ورپسې په زار زار ژړل پخپله یې تعلیم نه و کړی خو د تعلیم سره یې ډېر شوق و. زما بابا ته به یې ویل چې هغه یو زوی دې تا لندن ته تعلیم د پاره لېږلی دی دا بل به زه ولېږم دا مې اورېدلي و چې سخت مریض شو نو وئې ویل چې زه وصیت کوم او خپلو زنانه وارثانو ته د شریعت په مطابق حق او حصه ورکوم، خو خپلو خپلوانو پرېنښنود. ډېر خانان یې دوستان وو، خو د ده له مرګه وروسته هېچا هم د ده د ماشومانو پوښتنه ونه کړه، ځکه چې د هغه نه ټول واړه ماشومان پاتې وو.

د چار درویش په قصه کې د یو سوداګر د زوی قصه کوي چې د پلار نه ورته ډېر مال او دولت پاتې شوی و، او ده هغه ټول په یارانو دوستانو وخوړلو کله چې د مال او دولت نه کنګال شو نو په ډېره بده

ورځ په لاره روان دی یو لاروي وپېژانده ورنه يې پوښتنه وکړه چې ته هغه د سوداګر زوی نه يې؟

ده ورته وویل چې ولې نه يم هغه ورته وویل چې ته په دې مصیبت اخته شوی يې ستا خو ډېر یاران او دوستان وو، درنه به ځارېدل او قربانېدل هغوی دې هېڅ امداد ونه کړ، هغه څه شول؟ ده ورته وویل چې نه، هغه زما دوستان نه وو، هغه د دسترخان مچان وو چې دسترخان مې غوړېدلی و، دوی پرې بنېدل او چې دسترخان ټول شو مچان والوتل.

ما سره د خپل قام د ښځو ډېر قدر او عزت و او ډېره همدردي مې ورسره وه، ولې چې زمونږ په قام کې هم لکه د نورو مشرقي قومونو په شان د ښځو قدر نه و، دوی به د سړو نه ښکته ګڼلې شوې، حالانکه چې پستي او بلندي په عمل ده، که د چا عمل پست وي، هغه نر وي که ښځه په کار دي چې پست وګڼل شي او د چا عمل چې وچت وي،نروي که ښځه په کار دي چې په درانه نظر ورته وکتل شي، خدای خو نر او ښځه د دنیا د ابادۍ دوه ملګري پیدا کړي او د بشریت د ګاډۍ دا دوه پائې دي دا ګاډۍ په یوه پایه نه شي چلېدی او بیا زمونږ د پښتنو ښځې خو ډېرې پاک لمنې، حیا ناکې،مینه ناکې او وفادارې دي، او ډېرې خدمتګارې دي، مونږ چې به کله ناکله د خپلو خپلوانو کره مېلمانه شُو سره د دې چې نوکرانې به وې، خو زمونږ د خپلوانو ښځې به رانه چاپېره ګرځېدې او ډېر په اخلاص به يې زمونږ خدمت پخپله کولو، کوم ښه څیز چې به يې پوخ کړی و، هغه به يې زمونږ مخې ته را وړاندې کولو، او چې زمونږ نه به څه پاتې شُو، دوی به بیا هغې ته کېناستې او هغه به يې خوړلو. په ابتداء کې به سړو د دوی سره یو ځای ډوډۍ نه خوړه او ښځو به هم د نارینه و سره په یو

دسترخوان ډوډۍ خوړل عيب ګڼل. د ټولو نه اول دا خبره ما محسوسه کړه او چې کله به مېلمانه نه وو د دوی سره به مې په يو دسترخوان ډوډۍ خوړه اول دا رسم ما مات کړ. او ورو ورو په ټولو خلکو کې د دې رواج اصلاح وشوه. ما چې واده وکړ زما ټبر ته به ما سره يو ځای ډوډۍ خوړل ډېر عجيبه ښکارېدل او له شرمه به يې په اسانه را سره ډوډۍ نه خوړه. يو خو به ځکه ښځو ډوډۍ وروسته خوړه چې د مېلمنو او نارينه و څه پاتې شُو نو دوی به بيا پرې را غونډې شوې او که به کافي غذا پاتې نه وه هم دوی به پرې قناعت کولو او بله دا وه چې سپين سرو ښځو به ځوانو ښځو پسې خبرې کولې چې خورې ته د دې زمانې ښځو ته وګوره څومره کلک سترګې دي، د خپلو مېړونو سره يو ځای ډوډۍ خوري. مونږ خدای داسې زمانې ته پاتې کړو. خو اخر دوی هم ورسره بلدې شوې او دا کار بيا بد نه ګڼل کېدو. د مېلمه وخت هم معلوم نه و ،هر وخت به چې مېلمه راغی ښځې غريبانانې به مجبورې وې چې د ډوډۍ غم ورته وکړي. که نيمه شپه به وه او که د اړپشکال ټکنه غرمه به وه چې مېلمه به راغی نو هغه به هم ښه ډوډۍ غوښته او کوربه به هم ښه ډوډۍ ورکوله. زمونږ تحريک کې بيا د دې خبرې هم اصلاح وشوه.مونږ خلکو ته وويل چې يا به ناوخته په چا نه مېلمانه کېږئ، او که ناوخته په چا پېښ شوئ چې څه تيار وي هغه به خورئ. او که څوک دربانديې ناوخته را پېښ شُو هم تياره به ورته مخکې ږدئ او په دې شان مو د ښځو تکليف لږ څه کم کړ.

په هغه وخت کې هلکان چا تعليم ته نه پرېښودل د جونو تعليم خو بالکل د کفر سره مترادف ګڼل کېده، ملايانو به تعليم ته څوک نه پرېښودل زما ياد دي ما چې لور په سکول کې داخله کړه نور خو پرېږده چې خپله سخرګنۍ هم رانه خپه شوه،حالانکه دا سکول د يو

خان په کور کې و. خاص د جینکو د پاره و. یو قسم پرایېوېټ (مخصوص) مدرسه وه. د خان ټبر پخپله درس ورکولو.

اوس هم ډېر خانان خپلې لوڼه په سکول کې نه داخلوي. ملایانو دې ته نه کتل چې اسلام خو علم په نرو او ښځو یو شان فرض کړی دی، یوازې د مدرسو مخالفت یې نه کولو د اخبارونو یې هم سخت مخالفت کولو اول خو به یې ویل چې په دې کې ټول دروغ دي، په چل ول د خلکو نه پیسې اخلي بیا چې خلک لږ لږ پوهه شول چې په اخبارونو کې خو د خدای او رسول خبرې هم وي بیا به یې دا پراپېګنډه کوله چې په اخبارونو کې د ایاتونو بې حرمتي کېږي، په اخبار کې ایاتونه لیکلی شي او بیا په لارو کوڅو او ډېرانونه کې پراته وي.

ما له چې به کوم اخبارونه راتلل ما به په حجره کې خلکو ته لوستل خو چا به ورته ښه غوږ نه اېښود. یوالهلال ته به یې لږ غوږ کېښو، ځکه چې یو خو په کې د خدای او رسول خبرې وې او بل د ابوالکلام ازاد اخبار و.

پښتانه اوس هم د اخبار لوستلو شوق نه لري، په چټي خیزونو، په بې ځایه رواجونو په زرګونو روپۍ خرڅ کوي، خو په اخبار یوه پیسه نه ورکوي، او همدا وجه ده چې د دومره بهادر او لوی قوم پخپله ژبه کې یو قومي اخبار نشته. زمونږ یو لوی خان و، یوه ورځ یې په ښار کې یو هلک لیدلی دی چې اخبارونه ورسره دي او چغې وهي چې اخبار واخلئ، خانصاحب ګمان کړی دی چې دا ګوندې وړیا دي، اخبار یې ورنه اخیستی دی، خو چې هلک ورنه پیسې غوښتې دي، ده اخبار بېرته ورکړی دی او اخیستی یې نه دی، چونکه زمونږ د اخبار سره مینه نشته نو ځکه زمونږ پخپله ژبه کې اخبار هم نه و.

څنګه چې يې د اخبار سره مينه نه وه دغسې يې د خپلې ژبې سره هم مينه نه وه، د تعليميافته کسانو سره به مې چې د ژبې په باره کې خبرې وکړې راته به يې ويل چې پښتو لا د څه ژبه ده؟ په دې کې علم نشته پښتو کې څه دي؟ ما به ورته ويل چې هلکه دا نورې ژبې خو د اسمانه نه دې راکوزې شوې، د هرې ژبې ويونکو خپلې ژبې ته ترقي ورکړې ده. پښتنو چې خپلې ژبې ته توجه نه ده کړې، دې کې د پښتو ژبې څه ګناه ده؟ او دا خو زما او ستا ګناه ده.

ما چې واده وکړ کله چې به مې اخبار لوست ټبر به مې راته ويل چې دا اخبارونه څه له لولې دا خو ټول دروغ دي ما به ورته ووې چې نه دا خو پراپيګنډه ده. اخبار لوستل ډېر ضروري څيز دی. بيا به غلې شوه ويل به يې زه څه خبره يم، خو خلک داسې وايي بيا به يې رانه پوښتنه وکړه ښه ده نو څه په کې دي. ما هم پرې پوهـ کړه بيا به مې ورته وويل چې دې کې د ټولې دنيا حالات دي ما به بيا ورته ځينې مطالب وويل.

د پښتنو ښځې د نارينه و نه ذهينې دي د هغې هم د اخبار او تعليم سره ورو ورو دلچسپي پيدا شوه د قران او دين او نورو ضروري خبرو معلومات به مې ورته ورکول. هغه په پلار ډېره ګرانه وه، په خپله پلارګنۍ يې ډېر اثر و،د هغې په وجه زما د سخرګنۍ په ښځو کې هم ډېره تبديلي راغله. زما به همېشه دا کوشش و چې د ښځو د مغزو نه د کمترۍ احساس لرې کړم، ځکه چې په دوی کې دا احساس خودغرضو او ناپوهو سړو پيدا کړی دی. ما به خپل ټبر سره په دې خبره بحث کولو چې ښځه او نر دواړه د خدای په نزد يو شان دي. دروندوالی او سپکوالی په عمل دی او دا به مې هم ورته ويل چې د دې احساس په پيداکولو کې تاسو ښځې پخپله هم ګرمې يئ، ځکه

چې زوی ته په يو نظر ګورئ او لور ته په بل نظر او د وړوکوالي نه د جينکو په مغزو کې دا خبره کېنوئ چې هلکان او نارينه خدای د جونو او ښځو نه بهتر او لوی پيدا کړي دي. بيا به مې ورته دا هم ويل چې انسان د خدای په ټول مخلوق کې اشرف ګڼلی شي نو په دې وجه يې د نور مخلوق نه ذمه واري زياته ده، خو زه چې دې خپل قوم ته ګورم ما ته په دوی او ځناورو کې فرق نه ښکاري. د دوی سره هم د خپلې ګېډې غم دی او د ځناور سره هم د خپلې جالې غم دی. دوی هم بچي راوړي او د خپلو بچو غم خوري او ځناور هم بچي زېږوي او لويوي يې نو دوی په څه اشرف المخلوقات وبللی شي؟

دوی هم لکه د ځناورو په شان يو بل وژني دوی به هله اشرف المخلوقات وګڼل شي چې دوی کې اجتماعيت، وروري، عزيزولي ، مينه او محبت پيدا شي. تش په دې چې نور ځناور په څلورو پښو ګرځي او انسان په دوه پښو، اشرف کېدی نه شي. يوه ورځ مې په خبرو کې ورته وويل چې نارينه مړ شي ښځه کونډتون کوي او چې ښځه مړه شي نارينه سمد ستي بله ښځه وکړي. په کار خو دا دي چې د ښځې څښتن مړ شي چې هغه هم بل مېړه وکړي ماوې زما په خبره پوهـ شوې؟ دې ويلې هو! ماوې معلومه نه ده چې څوک به مخکې مري، خو که زه مړ شم او ته ځوانه وې د بل مېړه په کولو کې هيڅ شرم ونه کړې. دې راته وويل دا د بې غېرتۍ خبرې را ته مه کوه.

اګره کې د مسلم ليګ جلسه:

په ۱۹۱۳ع کې په اګره کې د مسلم ليګ سالانه جلسه وه، هغه وخت به د مسلم ليګ جلسې په دسمبر کې د بړه دن په چوټيو کې کېدې، ما چې په اخبارونو کې لوستل چې د اګرې په ښار کې د مسلم

لیګ جلسه ده نو اراده مې وکړه چې ضرور به په دې جلسه کې شرکت کوم، ولې چې دا سیاسي جلسه وه او زمونږ په ملک کې سیاسي جلسې نه وې او نه ورسره خلک بلد وو. که څوک پرې پوهېدل هم د پېرنګیانو د وېرې چا د جلسې نوم قدرې اخیستی نه شو، ډېر خلک خو ترې خبر هم نه وو. زمونږ په علاقه کې هغه وخت د ملایانو به په داسې مسئلو بحثونه وو چې د قام او ملک او اسلام ته به ترې هېڅ فایده نه وه، مثلا چا به ویل((ضالین)) دی او چا به ویل(ظالین) دی چا به ویل د سابې توبه قبوله ده چا به ویل نه ده قبوله. دغه شان چا به ګوته اوچتول سنت ګڼل چا به بد عیب. په دغسې خبرو به د ملایانو بحثونه وو، په خرو او اوښانو به کتابونه بار یو ځای ته وړه او بل ځای ته وړه او بحثونه کوه او خبره مه فېصله کوه.په دې توګه به یې د خلکو توجه د ژوندانه د مهمو مسایلو نه بل پلو اړوله ماته په دې کې د پېرنګیانو لاس ښکارېده، ځکه چې کله کله به داخبره هم په کې اوچته شوه چې که د انګرېز او روس جنګ شي، مونږ له د چا امداد کول په کار دي. ددې سوال په جواب کې به بیا اختلاف نه و،ټولو به ویل چې انګرېزان اهل کتاب دي او روس سور کافر دی. مونږ ته د انګرېز مرسته ضروري ده. حال دا چې انګرېزان هم عیسایان دي او روسان هم عیسایان وو.

یوه ورځ په مامندنارې کې د جمعې د لمانځه نه وروسته ناست یُو چې په دې خبره بحث شُو چې د سابې توبه قبوله ده که نه ده؟ یو ملا ناست و،د درې ملا په نوم مشهور و. هغه ووې چې که څوک وایي چې قبوله ده زه یې ثابتوم چې قبوله نه ده او که څوک وایي چې قبوله نه ده زه یې ثابتوم چې قبوله ده. مطلب یې دا و چې خلکو ته ځان وښیي چې زه دومره لوی ملا یم چې ناروا خبره روا ثابتولی شم، او

په خلکو یې همداسې اثر و ،ناستو خلکو یو بل ته وکتل او وئې ویل چې ډېر لوی عالم دی، خو ماته د ده خبره عجیبه ښکاره شوه چې په مذهب کې خو دوه خبرې نه وي، یوه وي نو ما ورته وویل چې ملا صاحب! که خدای او رسول وایي چې قبوله ده نو ته به یې څنګه نا قبوله کړې او که هغوی وایي چې نا قبوله ده نو ته به یې څنګه قبوله کړې. د ملا صاحب زما خبره خوښه نه شوه او خبره یې په بله واړوله. دوی به خپله ملائې خلکو ته ښوده او د قام یې ستړه وښکله. په خلکو کې یې دومره نفرت پیدا کړی و چې اکثرو د یوبل مړي ژوندي پرېښي و، د یوې ډلې مشر مانکي ملا صاحب و او د بلې د هډي ملا صاحب و. یو په بل به یې د کفر حکمونه کول حال دا چې دواړو یو خدای منلو، یو رسول یې منلو، یو قران یې منلو او د یو حنفي مذهب پیروان وو، حتی د یو پیر مریدان وو. د سوات صاحب مریدان وو.

زه او زما د سبق ملګري عبدالحلیم د مسلم لیګ په جلسه کې د ګډون دپاره اګرې ښار ته روان شو.شپه مو نوښار ته یوړه هلته د نوښار په تانه کې تانېدار د دوه سرو غلام سرور خان و. د نوښار د تانې خواوشا ابادي نه وه. سپېره ډاګ و، غلام سرورخان په خټ کلي کې اوسېده شپه مو د هغه سره شوه د ډاګ ګاډي د شپې په یوولسو بجو را روانېدو او په یوه بجه ښار ته را رسېدو. مونږ په دې ګاډي کې اګرې ته تللو نو چې د شپې ډوډۍ مو په خټ کلي کې وخوړه د شپې په ۱۲ بجو د ګاډي په پټلۍ باندې نېغ سټېشن ته را روان شو. په لاره کې د ځناورو غرار شو، د غراري اواز ورو ورو مونږ ته را نژدې کېده. مونږ په دې فکر کې وو چې دا اواز به د څه شي وي چې په دې کې ځناورو را باندې حمله وکړه. مونږ هیبت واخیستو شور مو جوړ کړو د خدای فضل و خوله یې را وانه چوله بچ شُو. معلومه شوه چې هغه

شرمنبان وو غلام سرور خان پرې د تمانچې ډز هم وکړو. مونږ ټېشن ته ورسېدو لږ ساعت پس رېل راغی او مونږ دواړه د غلام سرور خان نه رخصت شو. اګرې ته روان شو چې اګرې ته ورسېدو په يو سرای کې مو يوه کوټه په کرايه واخيسته په کې دېره شو. سبا له جلسه شروع کېدونکې وه، مونږ سهار وختي د جلسې ځای ته لاړو د جلسې دپاره لوی پنډال جوړ شوی و.

ستېج دپاسه او لاندې کرسۍ لګېدلې وې، مونږ ټکټونه واخيستل او په کرسو کېناستو. سر ابراهيم رحمة الله د دې جلسې صدر و، مولانا ابوالکلام ازاد، سراغاخان او د هندوستان نور ډېر غټان د ستېج دپاسه په کرسو ناست وو. د صدارت د خطبې نه وروسته قسماقسم قراردادونه وړاندې شول او مختلفو کسانو تقريرونه وکړل. سراغا خان هم په فارسۍ ژبه کې ډېر ښکلی تقرير په ډېره فصيحه ژبه وکړو، د درې ورځو پورې جلسه وه. د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ د تاج محل شاهي جومات او ښار سېل وکړو، او بيا د اګرې نه ډيلي ته لاړو، هلته د مولوي سيف الرحمان مېلمانه شُو، ډيلي کې مو هم د کتلو قابل ځايونه وليدل. يوه ورځ په شاهي مسجد کې ناست وو. يو سپين ږيري وويل چې ډيلي هېچا سره وفا نه ده کړې معلومېږي چې د انګرېزانو هم زوال په برخه شوی دی چې دارالحکومت يې د کلکتې نه ډيلي ته را بدل کړو. په دغو ورځو کې دارالحکومت را بدل شوی و، خلور دېرش کاله پس دهغې سپين ږيري پيشګويي رښتيا شوه.

په دې ورځو کې به کانګريس او مسلم ليګ دواړو ډلو د پېرنګيانونه د عهدو او مراعاتونو سوال کولو او قراردادونو به يې پاس کول چې مونږ ته دا را کړئ او دا راکړئ.د هندوستان د

منورينو(انټيليجنسيا) اکثريت په کانګرس کې وو، څه وخت چې ګاندهي جي د افريقې نه راغی او په کانګرس کې شامل شُو، د کانګرس حالت بدل شُو، د تشو مطالبو او تشو خبرو په ځای د ملک د حقوقو د اخيستلو دپاره عمل او جدوجهد شروع شو. حقيقت دا دی چې حق څوک چا له ورکوي نه، بلکې حق اخيستل کېږي. کله چې د کانګرس پاليسي،د منتونو او زاريو په ځای عمل اوجدوجهد شُو، هغه کسان چې د مصيبت ګاللو نه وو،لکه جناح صاحب،کنزرو، جيکار او سپرو او نور د کانګرس نه ووتل، جناح صاحب مسلم ليګ ته لاړ اودې نورو ليبرل پارټي جوړه کړه. خبره داسې وه چې څه وخت د روليټ ايکټ مسئله پېښه شوه نو جناح صاحب او سپرو وغيره يې ټول مخالف وو نو سوال دا پېدا شو چې که حکومت زمونږ مطالبه ونه مني نو بيا به څه کوو؟ دې ذکر شوو کسانو وويل چې احتجاج به کوو، د دې نه پس سوال داسې را پيدا شُو چې که بيا حکومت هم مطالبه ونه مني نو بيا به څه کوو دې کسانو وويل ((بيا به هم احتجاج کوو)) ګاندهي جي وويل که زمونږ خبره حکومت ونه مني((جدوجهد به کوو)) په دې خبره دوی جدا شول.

کلي وطن کې تعليم او تبليغ:

څو ورځې پس له ډيلي نه کلي ته راغلو چې کلي ته راغلو خبر شوم زما زوی غني پيدا شوی دی. زما د ټبر ورور نه و نو د زوی په پيدا کېدو ډېره خوشحاله وه.

د جمعې په ورځو کې به د حاجي صاحب په ځای کې ډېر خلک جمع کېدل، د لمانځه دپاره به له لرې ځايونو نه راتلل. زه به هم که په دوره نه وم خامخا ورتللم.مهتمم صاحب، مخفي صاحب او مولوي

فضل ربي صاحب به هم د سلا مشورې دپاره کله نا کله راتلل. د جمعې د لمانځه نه پس به ما خلکو ته وعظ او نصيحت هم کاوه، خو د ملايانو نه خوښېده، ځکه چې زمونږ ملايان د برهمنانو غوندې ځان د مذهب ټيکداران ګڼي. ما د خپل قام د اصلاح دا کار د خداى دپاره کولو د هغوى پروا مې نه ساتله. اخر يې را پسې پټه پټه پراپيګنډه شروع کړه چې ډېره يې خرېيلې ده او وعظونه کوي، اول خو دې خپل ځان په شريعت برابر کړي، بيا دې نورو خلکو ته نصيحت کوي. د دوى خو په ډېره او اسلام غرض نه و، زما بدنامول يې غرض وو، قوم هم ناپوهـ او جاهل و چې ملا به ورته ووې چې دا مذهب دى ده به منله. ملايانو ډېرې له دومره اهميت ورکړى و چې ټول اسلام يې تش د ډېرې پورې تړلى و، حال دا چې مذهب خو ښه عمل دى، مذهب خو په بنيادي ډول د اخلاقو او عمل سره تعلق لري. ډېره پرېښودل او بريتونه خرېيل دا د عربو تهذيب و. يوازې د صحابه(رض) نه بلکه د اسلام د دښمنانو عربو لکه ابوجهل، ابولهب و غيره و هم ډېرې وې. سره د دې هم د دې دپاره چې د ملايانو د اعتراض نه خلاص شم. ډېره مې پرېښودله، خو بيا هم د ملايانو نه خلاص نه شوم. بيا به يې ويل چې د موټې نه کمه ده. د دنيا تاريخ ګواه دى چې په کوم قوم کې داسې اشخاص پيدا شوي دي چې هغوى د خپل قوم د اصلاح دپاره پاڅېدلي دي. د اقتدار خاوندانو يې مخالفت کړى دى. ولې چې هغوى خپل اقتدار په خطر کې ليدلى دى، تاسو دې خپل د خدايي خدمتګارو تحريک ته وګورئ، څومره چې قوم کې پوهه راغلې ده هماغومره د اقتدار د خاوندانو قدرت کم شوى دى او د خپل پيغمبر(ص) ژوند مطالعه کړئ چې خپلو ترونو، تربورانو يې مخالفت وکړ. د څه دپاره؟ د اقتدار دپاره او د مدينې خلکو يې ملاتړ وکړو ولې

چې د هغوی سره نه مذهبي اقتدار و، نه سیاسي یهودو چې یې مخالفت وکړو هم د اقتدار دپاره و.

زمونږ مدرسې په ترقۍ کې وې پښتون ژوندی قوم دی، خو چې د ژوندي کولو خلک په کې پیدا شي، تر څو چې په یو قام کې د ژوندي کولو دپاره خلک پیدا نه شي. هغه قوم ژوندی کېدی نه شي. په لږه موده کې خلکو ځای په ځای مدرسې جوړې کړې او په ډېر شوق یې په کې خپل بچي داخل کړل. څومره چې مدرسې زیاتېدې هماغومره زمونږ پیسو ته ضرورت ډېرېده، ځکه چې بې پیسو په دنیا کې هیڅ کار نه شي کېدی. پښتون قام شوم نه و، مهمان نواز و، فیاض و خیر خیرات په کې و، خو کومه طریقه چې ملایانو ورته د خیرات ښودلې وه، هغه په دې وخت کې ګټوره نه وه. قام په پوخ خیرات اموخته و، حال دا چې زمانه بدله شوې وه، د پوخ خیرات ضرورت نه و پاتې. د نقد او خام خیرات ضرورت و. د زماني د بدلون سره که قام بدل شي ترقي وکړي، که نه وروسته پاتې شي. د زکواة په باره کې هم ملایانو قوم ته ویل چې په مدرسو زکواة نه کېږي. د ملایانو سره په دې خبرو ډېر بحثونه شوي وو، خو ملایان دې ته تیار نه وو چې د قام د ابادۍ او تعلیم دپاره د یوې نمرې وریجو نه تېر شي. قام په رسم او رواج تنګ شوی و، خو دا جرات په کې نه و چې پرې یې ږدي. رسم و رواج پرېښودل اسان کار نه دی، په رښتیا ډېر ګران دی او اخلاقي جرات غواړي. مونږ چې په دورو قوم ته تللو په هر ځای کې به قوم راته را غونډ شو چې د قوم سره به مو خبرې وکړې نو ځینې خلک به راته راچاپېره شول، چا به ویل ما په شا وتپوه چا به ګوره یا مالګه راوړه

چې دا را له دم که، چا به ویل چې دم را باندې واچاوه. ما به خلکو ته ویل چې زه د کُف او چُف سړی نه یم، زه خوستاسو خدمتګار یم. ستاسو خدمت له راغلی یم. تاسو باید په ما او په هغه کُف او چُف والاو کې فرق وکړئ.هغوی خو درنه په دغه طریقه شکرانه،نذرانه او ملکانه غواړي، زه خو تاسو نه څه غواړم نه.محمد اکبر خادم صاحب به راته ویل چې ته ولې دې خلکو ته داسې وائې دوی په تا عقیده لري،په دې چل به زمونږ مدرسو ته ډېرې چندې را غونډې شي او ته یې له ځانه شړې ما به خادم صاحب ته ویل زه د دوی اصلاح کول غواړم او د غلطو رسمونو ،رواجونو نه یې خلاصول غواړم.

یو ځل مونږ د سودم په دوره تللو نو د شاه بازګړي مولانا شاه رسول صاحب مونږ سره ملګری شُو، مونږ ته د سودم خانانو د سورلۍ دپاره اسونه راکړل،مونږ به پرې وار په وار سورېدو.

دترنګزو د حاجي صاحب هم د تعلیم سره ډېر شوق و. د مدرسو د امداد دپاره به مو لارې ګودرې لټولې. یوه ورځ ورته ماوویل چې حاجي صاحب ستا په لنګر کې ستاسو ډېر شیخان او مریدان بې کاره پراته وي، که ورته ووائې چې میاشت کې یوه ورځ زمونږ د مدرسو سره د امداد دپاره مزدوري وکړي، او مدرسو ته یې راکړي. د دې نه به مونږ ته ډېره فایده را ورسیږي. حاجي صاحب ډېر وخندل او وئې ویل: که دوی کارکولی نودلته یې بیا څه کول دا تیارخواره دي دوی ته کار کول بد ښکاري، حال دا چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (الکاسب حبیب الله) یعنې کسبګر د خدای دوست دی.

❋❋❋

د شیخ الهند صاحب سره جنوري ۱۹۱۴ع ازاده علاقه کې د مرکز تلاش (دیر، باجوړ، چمرکنډ، هډې ملاصاحب) سالارزی او ماموند اولنی جنګ عظیم، د شیخ الهند صاحب پروګرام، د ترنګزو د حاجي صاحب هجرت

زما بېرته تګ، بونیر کې د پېرنګیانو سازش، مدرسې بندې شوې

د حاجي صاحب ترنګزو مومندو ته تګ، د سوات د پاچاهۍ کشاله، د پېرنګیانو مظالم

د شیخ الهند صاحب خط:

مونږ به په کال کې یو ځل دوه دېوبند ته تللو او د مولانا محمود الحسن صاحب او مولانا عبید الله سندهي صاحب سره به مو لیدل کتل کېده او په دې به مو تبادل خیال کولو چې څنګه به د پېرنګیانو د غلامۍ نه خلاصیږو؟

د جنوري ۱۹۱۴ ع کال په سر کې د حضرت مولانا شیخ الهند محمود الحسن صاحب خط راغی چې د ېوبند ته راشه نو زه مخفي صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دېوبند ته لاړو د سټېشن نه نېغ مدرسې ته لاړو. له هغه ځایه مولانا عذیرګل مونږ د مولانا صاحب کورته بوتلو. مونږ د سي.ائ.ډي له وېرې بهر نه ګرځېدو شیخ الهند

مولانا محمود الحسن صاحب د ډيلي نه مولانا عبيد الله سندهي هم راوغوښت،د ډېر بحث او غور نه وروسته مونږ په دې نتيجه ورسېدو چې مونږ له دوه مرکزونه جوړول په کار دي،يو په هندوستان کې دننه او بل د هندوستان نه بهر په ازادو قبايلو کې هلته چې خلک يې د انګرېزانو تنخواه خواره نه وي. او مجاهد قام وي چې هلته د هندوستان د ازادۍ دپاره يو فوځ تيار شي.

د دوی دا خيال و چې دا مرکز دې په بونير کې جوړ شي، کوم ځای کې چې د هندوستان د مجاهدينو ډله اوسېږي. دا هغه ټولی و چې د سيد احمد بريلوي صاحب او اسماعيل شهيد صاحب په بالاکوټ کې د شهادت نه پس د هغوی پاتې ملګري د هزارې نه بونير ته تللي وو، او په بونير کې په سيتانه کې مېشته شوي وو، او تر دې وخته پورې به ورته د هندوستان نه د سړو او روپو امداد ورکول کېده، خو په دوی کې هغه جذبه او روح پاتې نه و، په کوم روح چې سيد صاحب او شهيد صاحب را پورته شوي وو، دوی دومره بې کاره کسان وو چې خپل د شاوخوا علاقې خلک يې په خپل خيال نه وو پوهـ کړي، او نه يې په کې هم خياله ملګري پيدا کړي وو. يوه ورځ زما سره د مولانا ابو الکلام ازاد هم د دوی خلکو په باره کې تبادل خيال شوی و، مولانا صاحب هم د دې خلکو په باره کې خوش اعتقاده و چې دا کار ټيک دی، خو ما ورته وويل چې دا بې کاره خلک دي. د هندوستان حساب ته ناست دي. او خوري يې د دوی دا عقيده وه چې په توره او نېزه او لينده او غشي جنګ کول په کار دي، ځکه چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم ملګرو په دې شيانو جنګ کړی دی. او فتح يې کړې ده. دا سنت دي. دې ته يې نه کتلو چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم ملګرو چې په توره لينده او غشي جنګ کولو هغه وخت د کفارو سره

هم دا وسلې وې. نن خو د نیا ترقي کړې ده. د توپې او ټوپک زمانه ده. توره، نېزه او لینده د توپې او ټوپک مقابله نشي کولی، خو د هندوستان خلک په دې حقایقو خبر نه وو، او نه ورته د دې ډلې ماهیت معلوم و. د افسوس خبره دا وه چې د مسلمانانو لوی لوی لیډران او علماء د دې حقیقته ناخبره وو. مونږ ته خو د دې ټولي ټول حالات معلوم وو. مخفي صاحب د دوی د حالاتو تحقیق د پاره پخپله بونیر ته ورغلی و. په سمڅو کې یې ورسره شپې کړې وې، مونږ د دېوبند ملګري په دې خبره پوه کړل چې نه دا مجاهدین د کار خلک دي. او نه دا ځای د مرکز د پاره مناسب دی.

ازاده علاقه کې د مرکز تلاش:

فېصله مو په دې وکړه چې زمونږ د یو وفد تلل په کار دي چې په ازاده علاقه کې د مرکز د پاره یو ځای خوښ کړي. د دې کار د پاره زه او مخفي صاحب وټاکل شُو چې اول مونږ په قبایلي علاقه کې وګرځو او ځای خوښ کړو، بیا به دوی ته خبر ورکړو، سندهي صاحب به را شي او هغه ځای به وګوري چې د ده هم پرې اتفاق راشي نو کار به په کې شروع کوو. د فېصلې نه مخکې د دې کار د پاره زه ډېر ګرم او جوش کې وم، خو چې فېصله وشوه او ذمه واري را باندې پرېوته غوني مې ځیږ ځیږ شو او ځان مې درونډ شُو، لکه غر چې را باندې پرېوتی وي چې جرګه ختم شوه او خپلو خپلو کوټو ته لاړو، په تنهایي کې مې ډېر وژړل او په دې ژړا مې لږ زړه سپک شُو اُوده شوم سحر چې را پاڅېدم. زړه ته مې ډاډ ورکړ را رخصت شُو او کلي ته راغلو ژمی و. یخني وه ګانې ګرځېدې ما او مخفي صاحب د تللو د پاره سلا مشوره وکړه. نېته مو مقرره کړه چې د تخت بایي د ګاډي

په سټېشن به يو ځای کېږو. تخت بايي زمونږ د کلي نه دولس ميله لرې ده، ما د تللو خبره ډېره پټه وساتله يو د حکومت له وېرې بل له دې وېرې چې مور به اجازه رانه کړي.

ما هغې ته دا بهانه وکړه چې زه اجمير شريف ته ځم چې ټبر مې دا واورېده چې زه اجمير ته ځم ډېره خوشحاله شوه، ځکه چې زما سخر گنی د اجمير شريف چمني وه، او سخر به مې کال په کال اجمير شريف ته تلو، او د ده دا عقيده وه چې ما ته دا اولاد اجمير شريف راکړی دی. او دا د هغه چمني دی. د اجمير فقيران به کال په کال راتلل او ډېرې روپۍ به يې ورنه وړلې غني چې وشو د اجمير فقيران رځړو ته راغلي وو، خبر شوي وو چې د خان نمسی شوی دی نو هلته را غلل په دې خيال چې دا هم غوړه سامۍ ده،گيرول يې په کار دي،خو په مائې دم ونه چلېده. اوږدې گيسې يې راته را واخيستې چې گوندې غني د اجمير شريف چمني دی، ما ورته ووې چې دا زما چمني دی.د اجمير شريف چمني نه دی. د دې خبرې په اورېدو ډېر حېران شول چې دا لا کوم قسم سړی دی مايوسه بېرته لاړل.

ما د خپل کلي نه شپه مامندناړۍ ته راوړه سبا په اس سور تخت بايي ته روان شوم. ماسپښين سټېشن ته ورسېدم مخفي صاحب مخکې را رسېدلی و. ما اس نوکرته ورکړ او رخصت مې کړ. رېل به مازيگر درگۍ ته روانېده مونږ ماښام درگۍ ته په گاډي کې ورسېدو. د سټېشن نه بهر د کرائې ټانگې ولاړې وې. مونږ دواړه په ټانگه کې بټ خېلې ته روان شُو. د ملکنډ په غاښې د پوليسو څوکۍ وه. هره ټانگه به يې لټوله زمونږ ټانگه يې ولټوله او د ټانگې نه را چاپير شُو. پوښتنې يې را نه وکړې. زه وېرېدم چې و مې نه پېژني او څه شک يې را باندې را نشي ځکه چې هغه وخت په ايجنسو کې ډېره زياته

نګراني وه چې په چا به يې شک راغی وبه يې نيوه او په کاټ کې به يې واچولو. کاټ يو اوږد لرګی و، هغه کې به سوری و،د سړي پښه به يې په هغه کې اچوله او د پاسه به يې پرې پانه ټک وهله. او هغه لوبې به يې پرې کولې چې هلاکو خان به هم په چا کړې نه وې. او د ملکنډ پولیټیکل ایجنټ پیرنګی د فرعونه نه هم دوه ګوتې زيات و. خلک له خدايه دومره نه وېرېدل لکه د ده نه چې به وېرېدل. تیاره وه په مونږ د چا څه شک را نغی او چې زمونږ ټم ټم والا ته يې اجازه ورکړه نو ايله مو لاړې تېرې شوې. ماسختن بټ خېلې ته ورسېدو. مونږ په بټ خېله کې څوک پېژندو نه او سرای او هوټل نه و، خو د پښتنو حجرې او جوماتونه د مېلمنو او مساپرو دپاره تل ببرته وي. مونږ حجرې ته لا نه ړو چې څوک مو ونه پېژني او حکومت را باندې خبر نه شي، جومات ته لاړو، يخني وه. مونږ سره د يخنۍ څه جامې نه وې، خو جومات ګرم و، اور په کې بلېدو، په يو څادر کې مې ښه شپه تېره کړه،سهار وختي پاڅېدو، په چکدره کې په سیند پوخ پل دی. په هغه پورې وتو او نور ټول پیاده مزل شروع شُو، ځکه چې هغه وخت په دې لارو د سورلۍ څه انتظام نه و، شپه مو املوک درې ته ورسوله په يو جومات کې مو تېره کړه ملا بانګ د املوک درې نه روان شُو. ټوله ورځ مومزل وکړو، ماښام تیاره د سیند غاړې ته ورسېدو. اوبه لړې وې، خو يخې وې، په چړپورې وتو او ماسختن تېر ايله په خوارو د مخفي صاحب دوی کلي ته ورسېدو. ستړي ستومانه وو، په يخو اوبو کې پورې وتلي وو، يخني مو شوې وه، ښه وږي وو، خو د مخفي صاحب د خپلو خپلوانو کورونه وو، زر زر يې اورونه بل کړل چې تاوده شُو، ډوډۍ يې راوړه ښه په مړه ګېډه مو وخوړه، کټونه يې راته جوړ کړل، په کې پرېوتو. په جوماتونو کې خوب په ځمکه وي او

حجرو کې په کتونو کې وي. دې علاقې ته سیند وایي، ځکه چې سیند په کې بهېدلی دی. د مخفي صاحب دوی په کلي کې چې سړی وچت په غره کې ناست وي. لاندې سیند ته ګوري لکه چمچمار کوږ ووږ بهیږي.

دا کلی ډېر ښکلی و، د سیند علاقه اباده او ښکلې ده، شولې په کې کېږي، وریجې یې خوږې دي. د مخفي صاحب پلار په دې کلي کې زېږېدلی و، خو په خپله مخفي صاحب د هشنغر په چارسده کې زېږېدلی و، او پلار یې چارسده کې اباد شوی و، د ده پلار لوی عالم و، واده یې په چارسده کې کړی و نو هم هلته اوسېده په هغه وخت کې د دیني علم د زده کړې دپاره مدرسې نه وې، هر ملا چې به د ملایي پګړۍ وتړله د خپل کلي یا د بل کلي جومات کې به کېناست خلکو ته به یې خدای جاتي درس ورکولو. اکثر خلک به د غرونو د علاقو نه سمې ته د درس دپاره راتلل. د مخفي صاحب پلار هم په دې سلسله کې راغلی او بیا همدلته په چارسده کې پاتې شوی و.

ډېر ښه عالم او روشن فکره سړی و، که روشنفکره نه وی نو هغه وخت به یې زوی علاوه په دینې، دنیایي علم څنګه کړی وی.

زه د پیاده ګرځېدو عادت نه وم، ښه ستړی شوی وم، څو ورځې مو دلته ښه ارام وکړ. مخفي صاحب را نه بېرته هندوستان ته د مولانا عبیدالله سندهي د راوستو لپاره لاړ. زه او د مخفي صاحب یو د تره زوی چې نوم یې را نه هیر دی د مرکز خوښولو دپاره روان شُو. مخفي صاحب پېښور ته او زه چمرکنډ ته روان شوم چې سره جدا شُو، ما د مخفي صاحب جدائي ډېره محسوسه کړه، چمرکنډ د افغانستان په پوله د غره په سر یو وړوکی غونډې ځای دی د اډې ملا صاحب چې څه وخت په افغانستان کې د بزرګۍ رواج وشُو، او اثر رسوخ یې

زیات شُو او امیر عبدالرحمن خان له افغانستان نه وشړلو چمرکنډ ته راغلی و، د اډې ملاصاحب یو غازي سړی و، د هغه په وجه چمرکنډ ډېر مشهور شوی و.

مونږ چې د مخفي صاحب له ځایه روان شُو، ماښام(جار) ته ورسېدُو جار یو وړوکی غونډې کلا بند کلی دی. مونږ چې ورسېدو د کلا دروازه بنده وه، خواوشا بل کلی نه و اریان شو چې څه به کوو اخر مې خپل ملګري ته وویل چې ته دروازه وټکوه، هغه چې دروازه وټکوله دننه نه اواز وشُو چې څوک یی مونږ وویل، مېلمانه یُو، لږ شېبه پس یې دروازه خلاصه کړه. مونږ ته یې ښکته پورته وکتل چې یقین یې راغی چې مونږ خطرناک کسان نه یُو، کلا ته یې ننه ایستو د ننه جومات ته لاړو ډوډۍ یې را له راوړه. شپه مو په جومات کې تېره کړه سهار وختي روان شُو شپه مو د بابړي ملاصاحب ځای ته ورسوله. په لاره به چې د هغې سیمې را سره څوک ملګری شُو، ما به ورنه د بابړي د ملا صاحب پوښتنې کولې چې څنګه سړی دی؟ دوی به وې چې: ((غوله ډېر لوی زبرګ دی)) ما به وې چې څنګه لوی زبرګ دی، دوی به راته وویل چې: ((غوله لاړ به شې او پخپله به یې ووینې چې هرې پېنډې ته پخپل لاس یوه کرېچې غوړي اړوي)) د هغه قام دې خدای مل شي چې د هغوی د زبرګۍ دا معیار وي. بابړي ملاصاحب یو سپین ږیری او ښه سړی و، همېش چې به پېرنګیانو د قبایلو سره جنګ کاوه، بابړي ملاصاحب به د قبایلو په مرسته په غزا کې شامل و، د پرنګي سخت مخالف و، غازي سړی و، په ناپېژندګلۍ کې یې زمونږ ډېر دارومدار وکړ. د سهار چایو ته یې خپل خلوت خانې ته وبللم او خپله خاصه چای یې ماته راکړه. د چایو نه پس ورنه مونږ رخصت شُو، چمرکنډ ته روان شُو، چمرکنډ له دې

ځایه نزدې و، کله چې مونږ د غره لمنې ته ورسېدو او په غره ختو ناڅاپه د پاسه را باندې غوبنو هلکانو مچوغنې را سمې کړې، په کانو یې ویشتو ډېر وارخطا شُو، اخوا دېخوا مو وکتل چې دا څوک دي؟ چې مونږ ولي چې کاته مو د غره د سره څو کسه هلکان دي په مونږ کاني وروي، مونږ چغې جوړې کړې هغوی چې زمونږ چغې او اشارې ولیدې په خندا شول هغوی ته دا یوه تماشه ښکارېده او که مونږ بچ شوي نه وی او په یو کاني لګېدلي وی فېصله به وو.

مونږ په یوه نرۍ کږه وږه لاره د غره سر ته ختلو. زه د غره د مزل نه یم، زر زر به ستړی کېدم او دمه به مو کوله په دمو دمو د غره سرته وختو. ما اورېدلي دې لکه څنګه چې د سمې خلک د غره د مزل تکړه نه دي، دغسې د غرو خلک د سمې او اوارې د مزل تکړه نه دي.

چمرکنډ:

چمرکنډ ډېر ښکلی او د مزو ځای دی د غره په سر کې د پاکو، صافو اوبو چینه ده، د ژمي ګرمه او د اوړي یخه وي. د چینې د پاسه یو ښه چنار ولاړ دی په خوا کې یې د هډې ملا صاحب جومات دی. د جومات خوا کې لنګرخانه او څو کوټنۍ دي، خو کوټنۍ تشې وې، څوک په کې نه و. اخوا یو کور و خوا کې یې یو څو مېوه دارې ونې وې د غنمو یو پټی هم و. د کور مخکې یو څو د ګلونو کیارۍ (ورکوټي پټي) هم وې. زمونږ په ګرځېدو را ګرځېدو او خبرو د کور خاوند راووت دا د اډې ملا صاحب شیخ و. یوازې دلته اوسېده.راغی مونږ ته یې ستړې مه شي وکړه په جومات کې کېناستو،شیخ صاحب مونږ ته د اډې ملاصاحب د زمانې ټولې کیسې وکړې چې دا ځای هغه څرنګه اباد کړ او د هغه په وخت کې دلته څومره ګرمجوشي وه، د

لرې لرې ځايونو نه به خلک د جمعې لمانځه ته راتلل.ملا صاحب يو غازي سړی و ،شيخان د خپلو پيرانو عجيبه عجيبه کرامات بيانوي.ما خو پخپله علاقه کې د مخکې د مانکي صاحب او د سوات صاحب د کراماتو کيسې اورېدلې وې.ما ته مې خپل پلار چې د سوات صاحب مريد و ، کيسه کوله چې د سوات صاحب يو شيخ ويل چې يوه شپه راته دا سودا را پيدا شوه چې دا د لنگر خرڅ به له کومه ځايه پوره کېږي؟ سهار چې له خوبه پاڅېدم سوات صاحب پاڅېدلی اوداسه ته يې ځان جوړولو چې اودس ماتي ته روان شو. زه هم ورسره روان شوم. ماته يې وويل: د اودس وچولو دپاره لوټه را واخله ما چې لوټه را واخيسته هغه((سنگ پارس)) و. بله مې را واخيسته هغه هم((سنگ پارس)) و. بله مې را واخيسته هغه هم سنگ پارس و ، اخر پوهـ شوم چې دا زما د بيگانی خبرې جواب دی نو د صاحب په پښو پرېوتم او عفوه مې ورنه وغوښته. زما د پلار هم په دې پوره باور و چې دا خبره رښتيا ده او ماته به يې ويل د اولياو کرامت حق دی. دغسې مې د پيرانو پير کرامات هم اورېدلي وو چې د دولسو کالو ډوبه بېړۍ يې راوښکې ده چې نه د خدای له قوله سره سمون خوري او نه د رسول صلی الله عليه وسلم د قول سره، او ملايانو کې دومره جرات نه و چې خلک په دې پوهـ کړې چې دا هسې خبرې دي. زما د دې قسم کيسو سره اتفاق نه و ،خپل پلار ته به مې ويل سوات صاحب چې دومره کرامت لري. بيا د خلکو نه شکرانې ولې اخلي؟ او ملکانې ولې ټولوي؟ د ترنگزو د حاجي صاحب په باره کې به يې هم شيخانو دغسې خبرې کولې او په دې طريقه غريب او ناپوهـه پښتون قوم يې غولولو او لوټلو او خپل لويوالی به يې پرې منلو ، زما په باره کې به هم خلکو دغه رنگ خبرې کولې ،چا به ويل چې لاسونه يې اوږده

دي،بزرګ دی،چا به ویل چې د یو کوهي اوبه ترخې وې چې ده په کې یو منګی اوبه واړولې هغه خوږې شوې، او د لرې لرې ځایه به خلک راتلل،ویل به یې چې د دې کوهي اوبو کې شفا ده چې څوک یې وڅښکي مرضونه پرې لرې کېږي او چې څوک پرې کالي(جامې) وینځي صابن ته ضرورت نه پېښیږي.چا به ویل د ده په ځای کې د لسو کسانو دپاره ډوډۍ پخه شوې وه سل مېلمانه پرې راغلل ټول پرې ماړه شول او ډوډۍ خلاصه نه شوه، دغه شان قسما قسم عجیبه خبرې او کیسې کېدلې.دا خو خلکو ویل زما ملګري خدایی خدمتګار وو ،شیخان نه وو او ما به هم هغوی ته دا خبره کوله چې زه نه شیخان نیسم نه مریدان! زمونږ یو مقصد دی، مونږ د هغې دپاره شریک جدو جهد کوو.

شیخ صاحب هم د اډې صاحب ډېر کرامات مونږ ته بیان کړل،خو مونږ سره د هډې صاحب قدر او عزت د هغه د دارنګه کراماتو په وجه نه و،بلکې هغه د پرنګي سره د مخالفت او غزاګانو په وجه مونږ منلی و.هډې صاحب د سوات صاحب مرید و،لکه مخکې مې چې وویل امیر عبدالرحمن خان دهډې نه چمرکنډ ته شړلی و،خو دلته یې ورسره د پرنګي خلاف په غزاګانو کې پټه مرسته کوله. مونږ ته دې شیخ وویل چې د غزا په موقع به امیر عبدالرحمن خان ټوپک او کارتوس رالېږل. شیخ صاحب پوهـ او معقول سړی و،هغه د خپلې ګذارې دپاره د شاتو مچۍ ساتلې وې او ویل یې چې زما د کور ټول خرڅ له دې مچیو څخه لاس ته راځي.مونږ له یې چې ډوډۍ راوړه د غنمو د ډوډۍ سره یې د خپلو مچیو شات راوړل هغه خوند چې ما په دې ډوډۍ کې لیدلی دی. ما په ښوښو ډوډیو کې نه و لیدلی، یو خو مونږ وږي وو، بل غر و، او د ابادۍ نه لرې ځای و، هلته د ډوډۍ د پیدا کېدلو امید

هم نه و. دا ځای خو زمونږ ډېر خوښ شُو، ځکه چې دا ځای د پخوا مومندو او باجوړ ته نژدې و او هغه خوا سرکانو او کونړونو ته لنډ و، بله دا چې په جنګي لحاظ ډېر محفوظ و. هغه وخت هوايي جهازونه نه وو، خو هغه ځای ډېر وړوکی و او زمونږ پلان په کې عملي کېدلی نه شُو.

سالارزي، مامونډ:

د شيخ صاحب سره مو شپه تېره کړه، بيا سالارزو ته لاړو، هلته مو هم ډېر کلي وکتل. د سالارزو نه بيا مونږ مامونډو ته لاړو. سالارزي او مامونډ د باجوړ دوه لوئې لوئې قبيلې دي. بالکل ازادې دي. د باجوړ په نوره علاقه کې وړې وړې خانۍ او نوابۍ شته د مامونډو علاقه ډېره اباده او ښېرازه ده اوبه په کې ډېرې دي. خلک يې هم ښه خلک دي دا علاقه زما ډېره خوښه شوه، کلي يې هم لوی لوی دي. کټ کُوټ او ګبري په کې د نورو په نسبت ډېر لوی کلي دي. جوماتونه يې هم ښکلي او مضبوط جوړ کړي دي، روغ روغ غونډان يې په کې لګولي دي او زمونږ د کلو غونډې په کې جوماتونه ډېر نه دي په هر کلي کې يو جومات دی، ټول کلی هغه يو جومات له لمانځه له راځي. په هر جومات کې د اوداسه دپاره د روانو اوبو انتظام شوی دی. خلک يې ډېر لمونځ ګذار دي اوبه يې ډېرې يخې دي اودس په کې زمونږ غونډې خلکو ته ګران وي، خو جوماتونه يې ګرم وي د ژمي موسم و، او مونږ به په يو څادر کې شپه تېروله. کوشش به مو کوو چې څوک مو ونه پېژني ځکه چې د دې ځای ډېر طالبان زمونږ علاقې ته د سبق ويلو دپاره راځي. په کټ کُوټ او ګبري کې خو د يو کس دوه و شک راغی، خو مونږ ځانونه ناجانه کړل، خو هغوی په دې خيال کې چې د

پنير کو خان او دلتـه راتـګ نو زړه تـه بـه يې راغلـل چې مونږ غلط شوي يُو.يو ځل ما ته يو کس وويـل چې تـه د پنير کو خان نه يې ما ورته وويل چې نـه.مونږ بـه پـه جوماتونو کې شپې کولې چا سره مو خبره مبره نه کوله. چا چې به څه راوړل هغه به مو خوړل.يوه شپه په کټ کُوټ کې يو سپين ږيري ملک مېلمانه کړو،هغوی مېلمـه کورتـه بيـا يې مونږ يې خپل کور تـه بوتللو.نر ښځې راتـه لاس پـه نامـه ولاړ وو، ډک شکور ډوډۍ يې را ته مخکې کېښودې. ډېر ښه کور يې و او ډېر ښه کوربانـه وو،مونږ د مامونـدو نور کلي هم وکتـل پـه اخر کې مو ځيرږۍ خوښه شوه.دا علاقه زما د مرکز دپاره ډېره خوښـه شوه،يو خو دا خلک ډېر ستانه او درانـه خلک وو، بلـه دا چې دا علاقـه لکـه د پښتنو د نـورو علاقـو پـه شان د انګرېزانـو نـه متـاثره نـه وه او نـه د انګريزانو ماجب خواره وو او نه يې په پيسو اخيستو اموخته کړي وو او د انګرېزانو سخت مخالف وو.انګرېزانو به د باجوړ قوم تـه لکـه د نورو قومونو په شان حساب نـه ورکوه. دلتـه بـه يې ماجب خانـانو تـه ورکولو. نو قوم د پرنګي د اثر نـه ازاد وو.مونږ دلتـه د مخفي صاحب او سندهي صاحب د راتللو پـه انتظار پاتې شُو،دلته لکـه زمونږ د علاقې پخواني رواج په شان دا قاعده ده چې شل کاله پس قوم را ټول شي او له سره د کلو او ځمکو وېش وکړي،په هر کلي چې د چا خسنۍ وخيژي هغه کلي له به ځي.دا د پښتنو عامه زړه قاعده وه، خو کومې علاقې چې د حکومتونو د اثر لاندې راغلې هغوی کې د ځمکو د وېش سلسله بنده شوه.د پښتنو کوم قومونـه چې ازاد دي هغوی لا هغه شان شل کاله پس له سره ځمکې ويشي.

ما فکر وکړ که مونږ هسې هېڅ بې هېڅه دلته ناست يُو نو د خلکو به را باندې شک راشي،راځه يوه قصه جوړه کړه چې د مخفي صاحب

دوی تر راتګه پرې وخت واړوم.

په جومات کې یوې کوټۍ کې چېله شوم تش لمانځه اوداسه او قضائې حاجت ته به راوتلم هغه به مې هم مخ پټ و نور به مې په کوټۍ کې وظیفه کوله، تزکیه نفس به مې کوله. ما د شیخ الهند محمود الحسن صاحب نه لاس نیوی هم کړې و، زما د چیلې په دې خلکو ډېر لوی اثر وشو، د هغوی دا خیال و چې زه ګوندې زبرګ یم راتلل به دم، دعا او تعویذونه به یې را نه غوښتل. یوه ورځې یوه ښځه راغله زوی یې په غېږ کې وویل یې چې زما دې زوی ته دعا وکړه چې خدای یې د تې نه زړه صبر کړي. د درې کالو شو او تی نه پرېږدي چې تی نه ورکوم ژاړي بده ورځ جوړه کړي. ما ورته ووې چې سور مرچکی ښه میده کړه او د تي په غوټۍ یې پورې کړه امید دی چې زوی به دې تی پرېږدي. ښځه لاړه او دا چل یې کړی و، سبا له راغله ډېره خوشحاله وه، د شاتو نه ډک کندول یې په لاس کې و، راته یې ووې چې ستا دعا خدای قبوله کړه. زوی مې تی پرېښوده، زه اوس په زور تی ورکوم دی یې نه اخلي هلک به څنګه تی اخیستی وی. د تي پورې مرچکې و، د هغه خوله یې ترخه کړې وه.

دوی دا زما کرامت ګڼلو حال دا چې کرامت نه و، خو پښتانه ډېر خوش اعتقاده خلک دي، او خلکو ورته دا څیزونه په ذهن کېنولي دي. بس د خلکو تګ را تګ ماته زیات شُو، دغسې چې دوی ته هر چا خلکه یا جونګه جاړه په سر اچولې ده دوی ورته را غونډ شوي دي. شکرانې یې ورکړې دې، خدمتونه یې ورته کړي دي. منډې یې ورته وهلې دي، خو باباګانو خپل مطلب په دوی کړی دی. دوی له یې څه نه دي کړي د دوی غم یې نه دی خوړلی.

د چیلې نه وروسته هم مونږ د مخفي صاحب اومولانا عبیدالله

سندهي صاحب انتظار وکړو، خو هغوی را نغلل زما سودا شوه چې دوی ولې رانغلل هلته چې مونږ خبر شُو چې د یورپ جنګ شروع شُو، مونږ هم واپس را روان شُو،د مخفي صاحب د تره زوی تر ملکنډه پورې را سره راغی له هغه ځایه مې رخصت کړ او زه په درګۍ کې په رېل کې سور شوم. په تخت بایي کې کوز شوم او کلي ته لاړم څو ورځې پس مې مخفي صاحب ولیده پوښتنه مې ترې وکړه چې تاسو ولې را نه غلئ،هغه راته وویل چې کوم ځای او کوم وخت چې ما د مولانا سندهي صاحب سره مقرر کړی و، هغه تر اوسه هلته نه دی راغلی نه پوهېږم چې څه وجه ده؟

مونږ په دې انتظار کې وو چې یا به مولانا پخپله راشي یا به بل څوک راولیږي چې د مرکز ځای ورته وښیو، بیاهندوستان ته لاړشُو او د کار د شروع کولو بندوبست وکړو،ډېر وخت تېر شُو او څوک را نغلل چې په دې کې د دنیا اولنی لوی جنګ ونښت او زمونږ دغه سکیم په ځای پاتې شُو او مونږ ته بیا د یو ځای کېدو موقع په لاس رانغله.

اولنی جنګ عظیم:

کله چې ترکیه په جنګ کې شامله شوه نو د هندوستان د مسلمانانو په جنګ کې دلچسپي زیاته شوه، یو خو ترکیه اسلامي ملک و او د مسلمانانو خلیفه او پیشوا ګڼل کېده او بله دا چې دوی فکر کولو ترکیه او جرمن انګرېز ووهي نو زمونږ ملک به مونږ ته پاتي شي. دوی دې ته نه کتل که انګرېز د جرمن او ترک د لاسه ووهل شي،خو دا ملک به هم جرمن یا ترک اخلي دا څنګه کېدی شي چې مړه کېږي به جرمنیان او ترکان او وطن به پرېږدي هندوستانیانو ته،

خو په کوم قوم کې چې مېړانه او د قربانۍ ماده پاتې نه شي، هغه به تل د بل تورې ته ګوري. کله به د جرمن په تمه وي او کله به د ترک په تمه وي. او کله به د امام صاحب په تمه ناست وي.د هندوستان د مسلمانانو بله کمزوري دا وه چې دوی به د خپل ملک اندروني معاملو سره دومره دلچسپي نه اخيسته د نورو بېروني خلکو په غم کې به وو. دوی په دې فکر کې وو چې مونږ ته د ترکئې سره امداد په کار دی. دوی سره د خپل ملک دومره غم نه وي لکه چې د بل ملک وي. سړی چې خپل ځان د غلامۍ نه نه شي خلاصولی هغه به د بل سره څه مرسته وکړی شي. که مونږ رښتيا د دنيا د نورو مسلمانانو سره مرسته کول غواړو نو په کار دي چې د پرنګي نه هندوستان ازاد کړو، ځکه چې د هندوستان په وجه هغه طاقتور دی او د هندوستان په زور هغه نور اسلامي ملکونه ووهل. د افغانستان په جنګ کې ټول سپاهيان هندوستانيان وو ،صرف افسران يې انګرېزان وو، او دا ترک هم ورته د هندوستان پلټنو ووهل.د حضرت مولانا محمود الحسن شيخ الهند صاحب او حضرت مولانا عبيدالله سندهي صاحب په سلا او مشوره مولوي سيف الرحمن صاحب د ډيلي د فتحپورۍ عربي مدرسې پرنسپل يې د ترنګزو حاجي صاحب له راولېږه چې هغه دې ازادو قبايلو ته هجرت وکړي او قبايل دې د انګرېز په خلاف اوچت کړي. دغسې دې د هندوستان په ټولو سرحدونو کې د بغاوت اورونه بل کړی شي. او افغانستان دې هم دې ته تيار کړی شي چې د ترکو او جرمن په پره کې داخل شي او د پرنګي پر خلاف غزا شروع کړي. د هغوی مقصد دا و چې که انګرېز خپل فوځ د جرمن او ترک مقابلې ته بيا يي دلته به زمونږ په مقابله کې کمزوري پاتې شي. مونږ به يې ووهو او له هندوستان نه به يې وشړو او که خپل فوځونه زمونږ د

مقابلې دپاره په هندوستان کې پاتې کړي. د ترکو او جرمن په مقابل کې به کمزوري پاتې شي. هغوی به يې ووهي او مونږ به له غلامۍ نه خلاص شُو. د جنګ نه وړاندې هم مونږ سره دا فکر و چې يا په ازادو قبايلو کې د پېرنګيانو د مقابلې دپاره مرکز جوړ کړو يا د افغانستان سره تعلق پيدا کړو چې جنګ ونښتو او جرمنيانو انګرېزانو ته ځای په ځای ماتې ورکړه. مونږ په دې فکر کې شُو چې مونږ له هم څه کول په کار دي بايد ازادو قبايلو يا افغانستان ته هجرت وکړو، مونږ لا په څه فېصله رسېدلي نه وو چې مولوي سيف الرحمن صاحب را ورسېد او د شيخ الهند صاحب او د هغه د ملګرو پېغام يې راوړ. مونږ ټول هجرت ته تيار شُو حاجي صاحب خو شپه په شپه بونير ته هجرت وکړو او ووت. مخفي صاحب، مهتمم صاحب، مولوي عبدالعزيز صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دوی هم ورسره لاړل، او زه د دې دپاره پاتې شوم چې د دوی او هندوستان د ملګرو تعلقات وساتم او د هغوی امداد دوی ته ورسوم.

د حاجي صاحب هجرت:

د حاجي صاحب په تللو چې حکومت خبر شُو، په ملک کې يې لوی غوبل جوړ کړو، ځکه چې په دې وخت کې د حاجي صاحب تلل د دوی دپاره ډېر خطرناک وو، حکومت د حاجي صاحب د تللو د علت معلومولو دپاره لوی لوی افسران مقرر کړل. ما دا خبره خوره کړه چې حاجي صاحب ته د حکومت يو لوی افسر خبرداری ورکړه چې حکومت تا د خلافت په وجه ګرفتاروي نو حاجي صاحب د دې کبله شپه په شپه ووتلو. د حکومت خو رښتيا هم داسې اراده وه، ما پسې هم سي.ائ. ډي راغلل دا پوښتنه يې کوله چې دا افسر څوک و چې

حاجي صاحب يې د حکومت د ارادې نه خبر کړی دی؟ ما به ورته څه ویلي وی، ځکه چې ما ته خو څوک معلوم نه و، او نه چا افسر دا خبره کړې وه. دا خبره چې لږه سړه شوه، زه د حاجي صاحب دوی د خبر اخیستلو دپاره بونیر ته لاړم. زه خو پټ لاړم خو په دې پوهـ نه شوم چې د حکومت نه پټ پاتې شوم که نه، ځکه چې د انګرېز د حکومت نه د داسې خلکو پټ پاتې کېدل ګران کارو. زه چې بونیر ته ورسېدم نو حاجي صاحب د نورو ملګرو سره په دوره وتلی و، کوم ځای چې د بونیر پښتنو حاجي صاحب ته د سیرۍ په ډول د اوسېدو دپاره ورکړی و، ډېر مزېدار ځای و، یوه لویه غونډۍ وه ورلاندې ښه اواره ځمکه وه. دا غونډۍ د ابادۍ دپاره ډېره موزونه وه، او دا ځای د حاجي صاحب دپاره موزون و او د بونیر خلکو د ابادی دپاره ډېر لرګي او سامان هم را جمع کړي وو، زما دا رایه وه چې همدا ځای د حاجي صاحب دپاره جوړ شي.

زما بونیر ته تګ:

حاجي صاحب په پاچا کلي کې و، د پیر بابا زیارت هم په پاچا کلي کې دی، ډېر خلک زیارت ته روان وو، مونږ هم ورسره روان شُو چې پاچا کلي ته ورسېدو، حاجي صاحب مو ولیدو چې ډېر خلک ورته را جمع شوي دي. هغه زمونږ ملګری او د حاجي صاحب مشر زوی باچا ګل صاحب هم ورسره و، خلکو کې د جهاد او غزا خبرې کېدې باچا ګل هم خلکو کې پس پسی کولو چې د ډوډۍ وخت شُو، حاجي صاحب خو د خلکو په هجوم کې ګیر و او زمونږ ملګری باچا ګل او زه سره بېل شُو، په دې خیال چې ډوډۍ به هم وخورو او خبرې به هم وکړو. په ټوله علاقه کې د مېلمنو دپاره هر چا د خپلې وسې سره سمه

ډوډۍ پخه کړې وه. مونږ د ډوډۍ خوړلو دپاره د خوړ نه پورې غاړه کورونه وو، هغو ته ور پورې وتلو. هلته ځانله په يوه حجره کې کېناستو هغو خلکو را له د غنمو خمبيره پرسېدلې ډوډۍ او کالو خاني تالي کې د چرګ د غوړو ډکه ښوروا راوړه ډېره مزېداره ډوډۍ وه. ما پخپله سيمه کې ډېر تکلفي دعوتونه خوړلي وو، خو داسې خوندمې په کې نه و ليدلی. بل د دې ځای اوبه او هوا هم ډېره ښه وه، هر څومره ډوډۍ چې به مو وخوړه لږ ساعت پس به هضم شوې وه. ما خو به د ورځې درې ځلې ډوډۍ خوړله بيا به هم وږی وم، د ډوډۍ نه وروسته د خلکو نه جدا شُو او په حالاتو موخبرې اترې شروع کړې. په خبرو کې راته معلومه شوه چې د دې علاقې مذهبي مشران، سيدان، ملايان، مياګان او زبرګان بونير ته د حاجي صاحب په راتګ خوښ نه دي، ځکه چې د حاجي صاحب په راتللو د هغوی بازار سوړ شوی و، خلکو حاجي صاحب ته مخه کړې وه نو دوی غوښتل چې داسې چل جوړ کړې چې حاجي صاحب نور دلته ټيکاو نه شي نو د دې دپاره هغوی يو طرف ته په خلکو کې د جهاد اوغزا تبليغ شروع کړی و، او بل طرف ته يې په خلکو کې غلې غلې دا پراپيګنډه هم کوله چې دا خلک چې راغلي دي که جهاد له راغلي وي نو په کار دي چې جهاد وکړي او که سوداګرۍ له راغلي وي چې د سمې جائداد مو هم شُو، او دا جائداد به مو هم شي نو دا بېله خبره ده. نو باچا ګل ويل چې په دې طريقه يې زمونږ پوزېشن ډېر را خراب کړی دی. او د باباجې هم دا نظريه ده چې مونږ له جهاد کول په کار دي ولې چې قام ناپوهـه دی او زمونږ په خلاف په داسې طريقه تبليغ شوی دی چې د قام په زړه کې يې دا خبره کېنولې ده. که مونږ جهاد نه کوو د دې خلکو عقيدې له مونږ نه ګرځي او د کوم مقصد دپاره چې مونږ راغلي يُو، دا خلک به

سبا په هغه مونږ سره تعاون ونه کړي نو مونږ به خپل مقصد ته ونه رسیږو. لیکن زما د دې خبرې سره اتفاق نه و او په موجوده حالاتو کې د جهاد اعلان زمونږ مقصد دپاره ډېر زیات نقصان رسولو. ما د حاجي صاحب او نورو ملګرو په خدمت کې عرض وکړ چې د خلکو خبرو پسې مه ځئ. دا د خودغرضو خلکو خبرې دي. د دوی په جهاد څه کار نشته. د دوی دا خیال دی چې د لوئې ونې لاندې واړه نیالګي وده نه شي کولی.نو تا په څه چل له دې ځایه لرې کوي او مېدان ځان ته خالي کوي نو د دوی مقابله په کار ده او خلک باید پوهـ کړی شي او صاف صاف ورتـه وویـل شي چې د انګرېز مقابلـه یـوازې تاسـو کولی نه شئ. او تاسو سره د انګرېز د مقابلې سامان هم نشته نو اول باید په ټولو ازادو قبایلو وګرځو هغوی ځان سره کړو او ټول منظم کړو او د انګرېز په مقابله کې دوی ته د ښه جنګي سامان بندوبست وکړو او دوی د جنګ دپاره تیار کړو نو په دې طریقه به زمونږ طاقت پیدا شي. او چې طاقت مو پیدا شو بیا به د انګرېز سره جهاد کوو او خصوصاً د بونیر پښتانه د نورو ازاد قبایلو غوندې سامان هم نه لري او هغسې تیاري هم نه لري نو که یوازې په دوی جنګ شروع کړو کامیاب به نه شُو، خو په حاجي صاحب د پراپیګنډې دومره اثر شوی و چې زما دې خبرو منلو ته تیار نه و.

بونیر کې د پېرنګیانو سازش:

په دې پراپېګنډه کې د پېرنګیانو ډېر لوی لاس و، هغوی غوښتل چې اول خو حاجي صاحب بېرته خپل ځای ته راشي او په دې غرض یې ورپسې د خانانو او د قام د مشرانو درنې جرګې ورلېږلې وې. او بل طرف ته یې ورپسې دا پراپېګنډه کوله چې حاجي صاحب

مجبور شي چې بېرته وطن ته راشي او که نه راځي نو د دې نه وړاندې چې نور قبایل د ځان ملګري کړي باید جنګ وشي. ما دوه درې ورځې ورسره تېرې کړې، بیا واپس کلي ته راغلم، لږې ورځې پس مې د حاجي صاحب د جهاد اعلان واورېدو. په دې قام کې د پرنګي د مقابلې طاقت نه و. یوه ورځ دوه یې څه معمولي مقابله کړې وه نور طاقت په کې نه و. حاجي صاحب پسې پېرنګیانو روپۍ خورې کړې وې چې ژوندی یې ونیسي. ددې کار دپاره یې خلک هم پیدا کړي وو او نیوه یې چې حاجي صاحب خبر شُو شپه په شپه سوات ته او له هغه ځایه باجوړ ته واوړېده او له هغه ځایه د مومندو(سره کمر) ته لاړ هلته دېره او اباد شُو، د حاجي صاحب خو زما د خبرې سره اتفاق و، خو د هغه برخلاف د غلطې پراپېګنډې په وجه داسې رائې عامه جوړه شوې وه چې زما خبره یې منلی نه شوه. د رائې عامه مقابله ډېره مشکله وي. د غلطې پراپېګنډې مقابله کول په کار وي چې سړی پاڅېږي ملا وتړي او خلک په حقیقت پوهـ کړي او دا هله کېدی شي چې د بې غرضو هم خیالو مضبوطه ډله وي چې د خلکو اعتماد یې حاصل کړی وي،وچت شي چې ملک کې وګرځي او خلکو ته غلطه خبره او حقیقت سم ورښکاره کړي.ولې، دلته نه داسې ډله وه او نه په دې طریقه کار شوی دی او نه د کار موقع په لاس ورغلې وه او داسې ډله خو د کار کولو نه پس پیدا کېدی شي. حاجي صاحب چې څنګه په منډه بونیر ته تللی و، په دې وجه همداسې په منډه له بونیره وتښتېده. ملایان،باباګان، میاګان او پرنګیان پخپله پالیسۍ کې کامیابه شول.

مدرسې بندې شوې:

پېرنګيانو تـه ددې کـشمکش پـه وجـه د نقـصان پـه ځـای فايـده ورسېده.يو خو يې په بونير قبضه وکړه او بله دا چې بهانه په لاس ورغله. زمونږ په ملک کې چې څومره قومي اسلامي مدرسې وې، ټولې يې يو دم بندې کړې، ځکه چې دا مدرسې پېرنګيانو د خپل حکومت په لاره کې اغزي ګڼل.

د هغو استاذان او کارکنان يې بنديان کړل. هغه کسان يې هم بنديان کړل، چا چې به ددې مدرسو دپاره د خلکو نه چندې ټولولې او د مدرسو پالنه خدمت او انتظام به يې کولو. حقيقت خو دا و چې دا مدرسې د حاجي صاحب نه وې د قام وې او د قام په پيسو او انتظام چلېدې،خو د ملايانو د خولو بندولو دپاره مونږ حاجي صاحب سرپرست مقرر کړی و.

حکومت د مدرسو د استاذانو او چلوونکو سره ډېر زور، ظلم او بد سلوک وکړ، د ډېره اسماعيل خان جېل ته يې ولېږل. د صوبه سرحد په ټولو جېلونو کې ډېره اسماعيل خان جېل د اب و هوا په لحاظ او د بد سلوکۍ په لحاظ ډېره ګنده جېلخانه ده. درنې درنې ځولنې يې ورته اچولې، مېچنې به يې پرې ګرځولې.کولوګان(د تېلوګانۍ) به يې پرې ګرځول او لکه د سنډاګانو به يې په ارټ ترل.

ږيرې يې ترې وخرېيلې، وئې وهل، وئې ټکول، وئې شرمول. هغه وخت به په جېلخانو کې داسې ډوډۍ ورکول کېده چې انسان خو پرېږده چې ځناور به هم نه خوره او داسې جامې به يې ورکولې چې سړی به په کې د سړي غوندې نه ښکارېده.زمونږ د کلي پلار او زوی بنديان شوي وو چې د جېل جامې يې وراغوستې دي او ډېوډۍ ته يې را ايستلي دي، زوی يې چغې کړې چې بابا مې څه شُو حال داچې

پلار یې خوا کې ولاړ و، خو داسې جامې یې ور اغوستې وې چې خپل زوی نه پېژندلو د دې نه شپږ اووه کاله پس زه پخپله د خلافت په سیاسي تحریک کې قید شوم. ماته یې چې کوم پرتوګ را کړی و، هغه زما د زنګانه د سترګې نه پورته و او داسې کمیس یې را کړی و چې په سجده به پرېوتم ملا به مې ټوله ښکارېده.

دوی به بندیانو له جامې په یو ناپ جوړولې د هغه قیدي دې خدای مل شي چې د چا قد به جګ او تن به یې غټ و او خوراک مې داسې و چې سپي خو جېل کې نه و، مګر پیشو ته مې خپله ډوډۍ سره د انګولي اېښې ده پیشو خوړلې نه ده.

د دې نه علاوه یې د حاجي صاحب شیخان او تعلقداران هم ډېر ګرفتار کړل. پولیس ته دا اختیار و چې د حاجي صاحب د رشته دار او تعلقدار او شیخ په نوم چې هر څوک ګرفتارول وغواړي ګرفتارولی یې شي. په خلکو کې یې دومره وېره او بزدلي پیدا کړه، او دومره هیبت یې پرې راوستو چې چا ته به دې ووې شیخ صاحب هغه به درته ووې پلار به دې شیخ وي.د حاجي صاحب لوی لوی شیخان د حاجي صاحب د شیخۍ نه توبه ګار شُو او ځینې خو په کې داسې نامردان وو چې صاحب پسې یې سپکې سپورې خبرې هم شروع کړې.

د دې دپاره چې پیرنګی به خبر شي او زه به د قید نه بچ شم.دا ډېره د افسوس خبره وه چې د پرنګي زور او ظلم په دې خلکو کې وېره زیاتوله او د مقابلې او د جدوجهد جذبه یې په کې نه راویښوله.دا ټول مذهبي خلک وو او د دوی په نزد ډېره د مذهب لوی رکن و،دوی کې د ډېرو خرېیلو هم غیرت را ولاړ نه کړ، په جېلخانو کې یې اذان نه شو ویلی د جمعې لمونځ یې نه شو کولی. دا ټوله اصلاح هغه وخت وشوه چې مونږ خدایي خدمتګار جېلونو له لاړو.بیا د چا ډېره نه شوه

کلیدلی. اذانونه به کېدل، د جمعې لمونځ او پنځه وخته لمونځونه به با قاعده کېده، په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوهـ شوم چې د مذهبې خلکو سره به چې ظلم زیاتی کېده او کېږي، خوراک ښه شو، مېچنې، کولوګان، ارټونه ګرځول بند شول جامه د سرېتوب شوه، د یوې چکۍ ګوړې او غوړو اجازت نه و، په یوه چکۍ ګوره به قیدي په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوهـ شوم چې د مذهبي خلکو سره به چې ظلم زیاتی کېده دوی به وېرېدل او بې جراته کېدل او د سیاسي بندیانو سره چې به څومره ظلم زیاتی کېده هماغومره به د دوی همت او جرات زیاتېده. دا ټولـه ګټـه د قـام قیـدیانو لـه خـدائې خـدمتګارو. وکـړه او د خـدائې خدمتګارو په قربانو شوې ده. پاس ذکر شوي اصلاحات هغه وخت وشول چې د خدايي خدمتګارو حکومت راغی. په دې ورځو کې ما پسې هم د ګرفتارۍ حکم جاري شوی و، خو زه خوش نصیبه وم چې څو ورځې مخکې زمونږ د علاقې پولیس کپتان حافظ زین العابدین چې د امبرسر (امرتسر) و، زمونږ کلي ته راغلی و. اتفاقاً زما او د هغه زمونږ د مدرسې په باره کې خبرې شوې وې، هغه ماته وویل چې مونږ هم په امبرسر کې ستاسو غوندې قامي مدرسه جوړه کړېده.

د هغې مصارف مونږ د قربانیو د څرمنو نه پوره کوو که تاسو هم دې قام تـه ووایـې، چې د قربانۍ څرمن درکړي، د چندو ټولولو لـه کړاوه به خلاص شئ. ما ورته ووې څه کوې په ملایانو مې وژنې؟ دلتـه خـو د قربـانۍ پـه څرمنـو د ملایـانو قبـضه ده مـلا بـه خپلـې څرمنـې ایستلو ته تیار شي خو د قربانۍ څرمنې چا تـه نـه ورکـوي. هغـه ووې چې زه به په دې کې ستاسو امداد وکړم ما ورتـه ووې چې ستا پـه امداد کېدی شي. کـه تـه دا خانان او ملکان پوهـ کړې چې د قربانۍ

ځرمنې د ملايانو په ځای قومي مدرسو تـه ورکول ډېر ثواب لري نو دوی بـه يـې ومنـي ځکـه چې زمـونږ پـه خانانو ،ملکـانو او ملايـانو د حاکمانو او پـوليس افسرانو ډېر زيات اثر دی. د دې خبرو پـه دوران کې هغه ته دا خبره هم معلومـه شوه چې دا مدرسې قـامي مدرسې دي او د حاجي صاحب په کې هېڅ نښته صرف د ملايـانو د خولو بندولو او پراپېګنډې د مخنيوي پـه غـرض پـرې مـونږ د حـاجي صـاحب نوم ايښی دی نو ځکه هغه زه ګرفتار نه کړم خو مدرسه يې راتـه بنده کړه او د مولوي عبدالعزيز صاحب نه علاوه چې د حاجي صاحب سره تللي و نور استاذان يې هم قيد کړل. تقريبا يو کال پس پېرنګيانو دا کسان رهـا کـړل، خـو دوی غريبـان دومـره وېرېـدلي وو چـې چـا بـه ورتـه دشيخ،مدرسې او حاجي صـاحب نـوم واخيسـته دوی بـه ورسره جنـګ کاوه.

څـه مـوده پـس چې بيـا د حـاجي صـاحب او پېرنګيـانو نـښته د مومنـدو پـه علاقـه کـې وشوه دا کسـان يـې بيـا ونيـول او تقريبـا نهـه مياشتې بنديان و. دغـسې بـه چې هر وخت د پېرنګيـانو او د حـاجي صاحب کشمکش پيدا شُو دوی به يې ونيول.

پېرنګيانو به دا فکر کولو چې حاجي صاحب د دوی په ډاډ غـواړي چې دا ملک زمونږ د غلامۍ نه ازاد کـړي. او د دې نـه خبر نـه وو چې دوی غريبانانو ازادي پېژندله چې دا د خدای يو لوی نعمت او رحمت دی او نه يې غلامي محسوسوله چې دا د خدای لـوی لعنت او غـضب دی ان کـه د مـسلمان ورور هـم وي.دوی خـو ثوابيـان خلـک وو او غوښتل يې چې د تسپو او وظيفو په زور ځانته پـه هغـه بـل جهـان کـې جنت وګټي او جنت څنګه جنت چې په کې بـه حـورې وي، غلمـان وي، د شاتو، شرابو او پيو ويالې به په کې بهېږي.قسماقسم مېوې بـه وي

چې د شوکولو تکلیف به یې هم نه وي تش خوله وازه وه په کې به راپرېوزي. هغوی ته مذهبي لویو لویو پیشوایانو د ممبر دپاسه دا ویلي وو چې دا دنیا د کافرو ده مسلمانان به دلته خوار و زار وږي تږي ، لوڅ بربنډ ،حقیر او ذلیل وي، په هغه جهان کې به بیا دوی مزې کوي د مسلمان خو هغه دنیا ده او خلکو هم دا منلې وه.په دې خبره هېڅا غور او فکر نه و کړی چې دین د دې دنیا دپاره دی که د هغه جهان دپاره او که د دواړو دپاره دی.مونږ خو په لمانځه کې اول د دې دنیا ښېګړې له خدایه غواړو او بیا دا چې د هغه جهان نه خو څوک راغلي نه دي، مګر د دې دنیا تاریخ خو زمونږ په وړاندې پروت دی، چا ته چې مذهب راغلی او هغوی منلی او عمل یې پرې کړی دی په دې دنیا اباد شوي دي. د عزت خاوندان شوي دي، د خپل حکومت خاوندان شوي دي ، د خوشحالۍ اوامن ژوند یې نصیب شوی دی، تاسو عربو ته وګورئ چې د اسلام نه مخکې د هغوی څه حال و؟ او چې اسلام راغی او عمل یې پرې وکړو، د هغوی څه حال شُو؟ د اسلام په وجه دوی د حکومت، دولت او عزت خاوندان شول.تاسو د هغه وخت د مسلمانانود ژوند په هر اړخ نظر واچوئ غور او فکرپرې وکړئ. او د اسلام د دې ټیکه دارانو په خبرو غور او سوچ وکړئ چې دا دوی چې کوم اسلام بیانوي دا هغه د خدای او رسول اسلام دی که د سرمایه دارو؟ او دوی چې څه وایي د خدای دپاره یې وایي که د سرمایه دارو دپاره وایي؟

مومندو ته د حاجي صاحب هجرت:

د بونیر نه مومندو ته د حاجي صاحب په تللو او دېره کېدلو مونږ ته یوه فایده وشوه چې مونږ ته را نزدې شُو او د حاله یې زر زر

خبرېدلو، ځکه چې مومند اکثر دوه کوره لري، یو کور یې پاس په غره کې او بل یې دلته مونږ سره په هشنغر کې وي. روزانه خلک ځي راځي د هغه ځای د ماتو ګوډو نه مونږ خبر وي او زمونږ د ماتو ګوډو نه هغوی خبروي. بونیر خو یو لرې و او بل د خلکو تګ راتګ ورته لږ و.

د حاجي صاحب د هجرت او د اول عالمي جنګ د شروع کېدو په وجه هندوستان ته زمونږ تګ راتګ بند شو. زما ټولو ملګرو د حاجي صاحب سره هجرت کړی و. زه یوازې پاتې وم. پېرنګیانو هم په ملک کې داسې حالات جوړ کړي وو چې ما د هندوستان د تللو جرات نه شو کولی. بله دا چې شیخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب عربو ته هجرت کړی و، د حج د فریضې ادا کولو د پاره مکې معظمې ته تللی و. هلته شریف مکه د ترکو په خلاف د پېرنګیانو په سفارش د کفر فتوا په ملایانو لیکلې او دستخط کړې وه. په شیخ الهند صاحب یې هم زور لګولی و چې ته یې هم دستخط کړه، خو هغه انکار کړی و نو په دې وجه شریف مکه شیخ الهند صاحب ګرفتار کړی او پېرنګیانو ته سپارلی و.

پېرنګیانو شیخ الهند صاحب د خپلو ملګرو سره د مالټا په جزیره کې بندي کړی و. مولانا عبید الله سندهي صاحب هم له هندوستان نه هجرت کړی و او افغانستان ته رسېدلی و. د ده سره د هندوستان یو څو قوم پرستو مسلمانانو او هندوانو هم هجرت کړی و او په کابل کې یې یو عارضي حکومت د راجا مهندرا پرتاب په صدارت کې قایم کړی و، څوک چې پاتې وو معلومېده داسې چې هغوی د پېرنګیانو له وېرې مونږ سره رابطه نه شوه ساتلی، صرف یو ځلې یې د ېرش پونډه چې څلورنیم سوه روپۍ کېدې د ډاک په ذریعه زما په نوم را لېږلې دي چې هغه ما حاجي صاحب ته ولېږلې نور یې د حاجي

صاحب هیڅ قسمه امداد ونه کړ حال دا و چې حاجي صاحب سره دوی د مکمل امداد وعده کړې وه او حاجي صاحب ته د دوی د امداد ډېر ضروت و. ما ته مې بابا د جېب خرڅ دپاره په مامندنارۍ کې شپېته جريبه ځمکه راکړې وه، په هغې کې ما پخپله زمنيداري کوله د هغې به چې څومره امدن کېده هغه به مې حاجي صاحب ته د خپلو ملګرو د امداد دپاره لېږه، خو هغه به د حاجي صاحب د مشر زوی باچا ګل په لاس ورتلو، زما ملګرو ته به يې نه ورکولو هغه غريبانان د خرڅ پورې اريان وو، هيڅ کار يې نه و لکه د نورو شيخانو د لنګر پخې ډوډۍ ته به ناست وو. ډېر په تکليف به يې ژوند تېرولو. په کار خو دا و چې حاجي صاحب هلته دوی له د مدرسې جوړولو انتظام کړی وی. دوی به په کې کار کولی او بچو به هم په کې علم زده کولی او د تبليغ دپاره به يې په کې خلک روزلي وی چې بيا به تولو قبايلي علاقو کې خواره شوي وی هم خيال کسان يې پيدا کړي وی، او قبايل يې په يو مزي کې پېيلي اومنظم کړی وی. زمونږ ملګرو په رموز رموز کې دا خبرې کړې وې، خو چا پرې غوږ نه و اېښی. اخر مهتمم تاج محمد صاحب د شيخانو په يوه غونډه کې پاڅېدلی او په ممبر ودرېدلی دی دوی ته يې ويلي دي. تاسو شپه او ورځ د خپل لنګر په فکر يئ د قام اصلاح او تعليم خواته هم څه توجه په کار ده. ده غريب هم دومره خبره کړې ده شيخانو نورو خبرو ته پرېښی نه دی او له ممبره يې را کوز کړی دی. دا کسان خو د کار قابل او لايق کسان وو دوی چې خپل کور کلی پرېښی وو قربانۍ يې ورکړې وې او مومندو ته تللي وو. کار پسې تللي وو د يو مقصد دپاره تللي وو. د شيخانو په شان خو يې د لنګر ډوډۍ سود کړې نه وه، او لکه د شيخانو د جنت په تمه ناست نه وو. د دوی په جنت او د شيخانو په جنت کې او د دوی د جنت په لار

کې او د شیخانو د جنت په لار کې ډېر فرق و. معلومېده داسې چې باچا ګل د پېرنګیانو سره سازش کړی و او د حاجي صاحب او د هغه د کارکوونکو ملګرو ترمینځ یې غلط فهمي پیدا کولې او د دوی په لار کې یې خنډونه اچول، او زمونږ ملګري یې دې کار ته نه پرېښودل. زمونږ ملګرو د بې کارۍ ژوند نه شُو تېرولی مایُوسه شول او د انګرېزانو هم دا کوشش و چې دوی د دې ځایه لاړ شي. مخفي صاحب خو د خپلو خپلوانو ځای ته دیر ته لاړ، مولوي سیف الرحمن صاحب افغانستان ته لاړ او مولوي فضل ربي صاحب هم ورپسې لاړو، مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته لاړ.مولوي تاج محمد صاحب کمانګري ته لاړ او هلته ځان له ډېره شُو، بیا د هغه ځایه په هغه لشکر کې چې د امیر امان الله خان په مرسته د پکتیا د منګلو قبیلې د ګوډ ملا د شورش خلاف جوړ کړی و، منګلو ته لاړ او هلته بیا په خوست کې وفات شُو. مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته راغی.

د سوات د باچاهۍ کشاله:

په دې ورځو کې د کوهستان ملا صاحب د دیر د نواب د زور ظلم نه د سواتیانو د بچ کولو د پاره سوات ته راغلی و، د نواب نه یې د سوات ډېره برخه نېولې وه او سیتاني یو سید یې عبدالجبار شاه نومېده په سوات کې باچا کړی و. کوهستان ملا صاحب د ترنګزو د حاجي صاحب ماذون و. ده ته په کار وه چې د سوات یو سړی یې د سواتیانو مشر کړی وی، ځکه چې سوات د سواتیانو او د سواتیانو وینې پرې توئې شوې وی او ښه خبره به داوی چې کوهستان ملا صاحب د مدینې په طرز او طریقه د خلکو په رایه یو جمهوري نظام قایم کړی وی، خو معلومېږي داسې چې د پښتنو د کورونو جنګونو،

ګوند یو، تربګنیو او بې اتفاقیو او دښمنۍ له کبله کوهستان ملا صاحب دا کار کولی نه شو. د پښتنو تاریخ د داسې واقعاتو نه ډک دی چې کله داسې موقع په لاس ورغلی ده، دوی د خپل ورور عزیز په ځای میا ملا په ځان مسلط کړی دی، عزت یې پخپلو کې په یو بل پېروزو شوی نه دی او په خپلو کې بدنیته شوي دي او دغه شان چې څوک دوی د خپل ملک، قام او مذهب مشران په ځان منلي دي، هغوی بیا ښه مړلي او خوړلي دي او دوی بیا هم ورنه سبق نه دی اخیستی او دغه وجه ده چې د جنت په شان وطن کې په جوارو ماړه نه دي وږي تږي، خوارزار او جاهلان پاتې دي د قدرت د پتهو خزانو نه چې د دوی په ملک کې یې پیدا کړي محروم دي او تر هغې به یې دا حالت وي تر څو چې دوی قبیلوي ژوند په ملي او قومي ژوند تبدیل کړی نه وي او یو ملت شوي نه وي او پخپلو کې یې ورورې، عزیزولي او قامولي مینه، محبت او پېرزوینه پیدا کړې نه وي. او تر څو چې یې د قام عزت، خپل عزت او د قام بې عزتي یې خپله بې عزتي ګڼلې نه وي. دا د دنیا قامونه چې اباد شوي دي ترقي یې کړې ده او اسمانونو ته وختل او مونږ چې د هغوی د عزت ژوند او اسودګۍ ته ګورو ورته پسخېږو، دا زمونږ په شان خلک دي دا زمونږ نه بهتر پیدا شوي نه دي، خو په هغوی کې ملیت، قامولي او عزت ولي، علم او پوهه مینه او محبت پیدا شُو، ترقي یې وکړه او په مونږ کې دا صفات نشته، مونږ به په خاورو کې توغرېږو. په هغوی کې ملیت او قامولي راغلې ده. په هغوی کې ایماندار، دیانتدار، بې غرضه او بې الایشه کسان پیدا شوي دي، د قام تباهي یې محسوسه کړې ده، د ژوند خواږه یې په ځان حرام کړي دي قام پسې ګرځېدلي دي، قام یې پوهه کړی او ویښ کړی دی، قامولي یې په کې پیدا کړې ده، اباد

شوي دي.

سید عبدالجبار شاه څه موده حکومت وکړ، څو ورځې وروسته وروسته ورپسي دا مشهوره شوه چې قادیاني دی. زه په دې خبره بحث نه کوم چې دی قادیانی و که نه دی که قادیانی و له ړومبي نه به قادیانی و، هغه وخت یې چې باچا کولو ولې یې ددې خبرې تحقیق نه کولو. حقیقت داو چې هېچا دا ګمان نه کولو چې د سوات دا ریاست به قایم پاتې شي او چې څه وخت ځینو کسانو ته چې دې کار ته یې زړه کېده معلومه شوه چې دا خو قایم پاتې کېدی شي نو د سید عبدالجبار شاه پسې یې دا پراپېګنډه شروع کړه.بله دا چې د سید عبدالجبار شاه حکومت کمزوری و،د سوال یاري وه واک اختیار ټول د کوهستان ملا و او کوهستان ملا د پېرنګیانو مخالف و نو پېرنګیانو غوښتل چې د سید عبدالجبار شاه په ځای د خپلې طبعې یو داسې سړی دلته کېنوي چې د کوهستان ملا نه واک اختیار ټول خپل کړي چې په دې علاقه کې څوک د پرنګي بر خلاف لاس او پښې ونه خوزولې شي.

په خلکو کې د سید عبدالجبارشاه د مخالفت د زیاتېدو په وجه کوهستان ملا مجبور شُو چې هغه لرې کړي او بل څوک په دې ځای کېنوي نو د باچا ګل صاحب د ترنګزو د حاجي صاحب د مشر زوی دا خواهش او کوشش و چې د سید الجبار شاه په ځای دی د سوات باچا شوی وی او د ده چانس هم زیات و،کوهستان ملا صاحب نه یې وعده اخیستې وه،دی بېرته مومندو ته په دې غرض لاړو چې څلور پنځه سوه ملاتړ د مومندو نه ځان سره راولي مولوي عبدالعزیز چې د باچا ګل نه ډېر خپه و او ښه ورته معلوم و او د هغه سلوک ورته یا د و دغه وخت د کوهستان ملا صاحب سره مصاحب و او په کوهستان ملا

صاحب يې ډېر اثر و، بلکې د هغه يو قسم سکتر و او کوهستان ملا صاحب به په هر کار کې د هغه نه مشوره اخيسته نو مولوي عبدالعزيز صاحب کوهستان ملاصاحب په دې خبره رضا کړو چې د باچا ګل د رارسېدو نه يې مخکې د ميانګل عبدالودود د باچايۍ اعلان وکړو چې باچا ګل را ورسېد هر څه تالاوالا وو، ميانګل عبدالودود باچا شوی و. په دې وختو کې د ازادو قبايلو په باره کې د پېرنګيانو پاليسي بدله شوې وه، هغوی غوښتل چې په هره قبيله يا علاقه کې واړه واړه خانان او نوابان جوړ کړي چې هغوی دا قوم په قبضه کې وساتي او د قبايلو د شورشونو، بغاوتونو او جنګونو مخه د دې خانانو او نوابانو په ذريعه ونيسي، ځکه چې د خانانو او نوابانو قبضه کول پېرنګيانو ته ډېر اسان و، هر يو به د بل د وېرې د پرنګي خوشامنده کوله د دې کار دپاره پېرنګيانو د خار خان ته ډېرې روپۍ او وسلې ورکړې چې ناوه ګۍ باندې حمله وکړي وئې نيسي که ناوه ګۍ د خارخان ونيسي نو پيرنګی به دی د دې سيمې نواب تسليم کړي او ډېر جاګير به ورکړي.

پرنګيان په دې پوهېدل چې ناوه ګۍ د دې علاقې د دروازې حيثيت لري د هر چا په لاس کې چې وي قام ورنه رپ وهلی نه شي قام هم په دې خبره پوهېده نو ځکه د قام او د خار د خان په ناوه ګۍ ډېر جنګونه وشول، خو د خار خان د ناوه ګۍ په اخيستو کې کامیابه نه شو. دغه شان پرنګيان په اپريدو کې، وزيرو کې، مسعودو کې او بيټنيو کې ډېرې روپۍ خرڅې کړې، خو د خانيو او نوابيو په جوړولو کامياب نه شول.

مياګل ورو ورو ځان مضبوط کړو او کوهستان ملا يې په مخه کړو مولوي عبدالعزيز صاحب خو د ده سره په پاچا کېدو کې ډېر

امداد او احسان کړی و او اوس هم ورسره هر قسم امداد ته تیار و نو دی د ده سره پاتې شوی و،زه په دغو ورځو کې د مولوي عبدالعزیز صاحب لیدلو ته سیدو ته ورغلم یو دوه شپې مې مولوي صاحب سره وکړې د میاګل صاحب په مجلس کې شریک شوم د سوات یوه جرګه هم په دې وخت کې میاګل صاحب ته راغلی وه د هغوی په مجلس کې هم شریک شوم،په خبرو خبرو کې راته معلومه شوه چې دا خلک له خدایه دومره نه ویریدل لکه څومره د پیرنګي نه ،د پیرنګي نوم به ما اخیسته ویره به په دوی راتلله د دوی په خدای هم دا عقیده نه وه چې ګوندې مونږ به د پرنګي د غلامۍ نه خلاص کړی شي. نن چې تاسو په سیدو کې کومې ابادۍ ګورئ هغه وخت دا ابادۍ نه وې یوه د ختو معمولي کلاګۍ وه، میاګل صاحب، مولوي صاحب او نور ټول د دوی ملګري به په کې اوسیدل او داسې خاص مېلمانه چې به راغلل هغه به هم ورسره پاتې کېدل. زه په هلکوالۍ کې هم سیدو ته تللی وم او یوه شپه مې په کې کړې وه، هغه وخت زما علم کم و او د اسلام په حقیقت پوره نه پوهېدم ،ما به دا ګمان کولو چې زیارتونه د سړي سوالونه قبلوي. زمونږ په خلکو کې دا عقیده وه چې پیر بابا د سړي یو سوال قبلوي نو زه هم په همدې خیال د څو ملګرو سره اول د پیر بابا زیارت ته تللی وم او بیا له هغه ځایه د جوارۍ په کنډاو(غاښۍ) سوات ته را اوریدلي وو.د سوات د باباجي زیارت مو کړی و او شپه مو دلته تېره کړې وه.

د پېرنګیانو مظالم:

دا د پورته ملک حال و د کوز ملک حال دا و چې پیرنګي په خلکو دومره ویره او ترهه راوستې وه چې چا د دوی له ویرې حقه او رښتیا

خبره نه شوه کولی او د حکومت خبره خو پرېږده چې د چا په خيال به پوهـ شو چې د ده د خپل قام، وطن او اسلام سره مينه ده نو دباوونه به يې پرې شروع کړل او چې په دې به کار ونه شُو نو بيا به يې منصبونه، پيسې او لقبونه ور وړاندې کړل او چې په دې به هم کار ونه شُو نو بيا به يې د جېلخانو تورو تمبو ته واچولو مېچنې به يې پرې اوړولې کولوګان به يې پرې ګرځول داسې ظلمونه به يې پرې کول چې ډېر وحشي قام به يې هم د يو حېوان سره ونه کړي، پاتې خو لا د تمدن مدعي د يو انسان سره.دا پراپېګنډه شوې ده چې انګرېز انصاف دار و.منم چې انصاف دار و،خو په داسې مسئلو کې چې کوم ځای کې به د ده خپل مفاد نه وو، کله چې به د ده خپل سياسي غرض و نو بيا د انصاف سوال نه پيدا کېده.ولې په سياسي معاملو کې يې بيا انصاف نه پېژندو او بيا هر ظالم چې تاسو پېژنئ د هغه نه زيات ظالم و،د پېرنګيانو مخبران به ملک کې خواره وو،د کور، کلي، حجرې، جومات، وړه، غټه خبره به يې پوليس ته رسوله او پوليس ته ټول اختيار او پوره واک حاصل و چې په هر چا به يې چې ګوته کېښوده چې دا غل دی هغه به غل و،بيا يې پوښتنه نه وه او پوليسان هم د جهان بد ديانته وو،خصوصاً د پنجاب پوليس خو د پرنګي د خوشحالولو دپاره د خدای په مخلوق او مسلمانانو داسې شندې کړې چې هېچېرې به چا کړې نه وي.

خانانو،ملکانو او ملايانو به ځای په ځای جرګې کولې چا به له وېرې چا به د پيسو په تمه چا به د نوکرۍ دپاره د پېرنګيانو تعريفونه کول،ملاګانې يې تړلې وې،برتۍ به يې ورته کولې او ويل به يې چې

خدای پاک ویلي دي چې «د خدای اطاعت کوئ، د پیغمبر اطاعت کوئ او د اولوالامر اطاعت کوئ» او پرنګی خو زمونږ اولوالامر دی اطاعت یې واجب دی. حالانکه د قران ایات کې د اولوالامر سره لفظ(منکم) راغلی دی، یعنې چې اولوالامر دې د ستاسو نه وي نو دا به دې ملیانو نه ویل او په دې طریقه یې د پرنګي د اطاعت د پاره قراني جواز پیدا کولو. خدای پاک په قران کې د بني اسرائیلو عالمانو ذکر کوي چې هغوی به د لږو پیسو دپاره او خپلو خواهشاتو د پوره کېدو دپاره د توراة او زبور په ایاتونو کې تحریفونه او تاویلونه کول هر مذهب او مسلک چې د خودغرضو او چالاکو خلکو په لاس ورشي بیا په کې هغه اولنی انقلابیت او روح پاتې نه شي، بیا د سرمایه دارو مذهب ترې جوړ شي او تش کالبوت شي.

زمونږ په علاقه کې په دې کار کې زیاته برخه د عمرزو سعدالله خان اخیستې وه،یو خو خان و او بل د پېرنګیانو نوکر هم و، هغه به وخت په وخت ډوډۍ وکړه خانان،ملایان او شاعران به یې را غونډ کړل او د پرنګي د خوشحالولو دپاره به یې جلسې جوړولې او د پرنګي تعریفونه به یې په کې کول او خلک به یې د پرنګي سره د تعاون دپاره اماده کول یوه ورځ حجره کې ناست وم، د مولانا ابوالکلام «البلاغ» اخبار مې لوسته خبر شوم چې نن بیا په عمرزو کې جلسه ده، مولانا پخپل اخبار کې د دې جلسو متعلق ډېر ښه مضمون لیکلی و نو په زړه کې مې تېره شوه چې ورځم او په دې جلسه کې خلکو ته دا مضمون اوروم خو دا همت او جرات مې ونه کړی شو.

عجيبه خو لا داوه چې د ازاد سرحد ملايانو او زبرګانو به ويل چې د پرنګي خلاف جهاد فرض دی او د داخل ملايانو او زبرګانو به ويل د پرنګي مرسته او اطاعت فرض دی. لکه د قسطنطني او مديني د ملايانو په شان يوې ډلې به يو قسم فتوه ورکوله او هغې بلې به د هغې مخالفه فتوه ورکوله. د يوې موضوع په باره کې په يوه مذهب کې دوه قسمه خبرې نه وې، خو حقيقت دا دی چې نن په مذهب هم سرمايه دارو د خپلې سرمائې په زور قبضه کړې ده، هغه د خدای رينښتينی مذهب پاتې نه دی.

رينښتينی خدايي مذهب خو د مخلوق خدمت دی، مينه ده، محبت دی، انصاف دی، عدالت دی، بردباري او ايمانداري ده. په هغې کې د خدای د مخلوق ګټه او فايده ده. دا نن چې تاسو څه څه وينئ دا سرمايه دارو د خپلو غرضونو د پوره کولو دپاره د مذهب په نوم يوه لوبه جوړه کړې ده. دا ننني مذهب خو د څو کسو د عيش عشرت دپاره دی. د خدای د مخلوق د ارام دپاره نه دی چې مذهب د خودغرضو کسانو په لاسو ورشي دا سې حال شي. حقيقت دا دی چې دا ټول اسماني مذاهب حق دي او قران خو دا وايي چې د متقي او پرهيزګارو خلکو به په دې قران هم عقيده وي او چې د دې نه مخکې کوم کتابونه د خدای له طرفه راغلي دي په هغه به يې هم عقيده وي نو مونږ نه پوهيږو چې په دنيا کې د مذهب په نامه دا جګړې او جنګونه ولې او څنګه پيدا شوي دي؟

❋❋❋

رولټ ایکټ او مونږ وبا(د ړومبي ټبر وفات)

رولټ ایکټ، زمونږ جلسې، زما ومړومبۍ گرفتاري، زما بابا او نور کليوال جېلخانه کې، د جېلخانې حالت، د قيد نه خلاصون بيا گرفتاري او دويم واده

د يورپ جنگ چې ونښت نو زما په زړه کې دا خيال پيدا شُو چې سړی کابل ته لاړ شي او د افغانستان د حکومت په امداد د پېرنگيانو خلاف جدوجهد شروع کړي. دا د امير حبيب الله خان زمانه وه او دافغانستان په باره کې زما هغه وخت دا عقيده وه چې دا يو ازاد او زورور حکومت دی، که چيرې وغواړي نو د پېرنگيانو خلاف زمونږ ډېره مرسته کولی شي. د دې دپاره مې دا فيصله وکړه چې د سوداگرۍ په بهانه افغانستان ته ځم. ما دا تجويز خپل پلار ته وړاندې کړو، هغه را سره ومنلو خو مور مې مخالفت وکړو، خو اخر مې هغه هم راضي کړه، بابا راسره د روپو وعده هم وکړه.زمونږ د کلي زما يو اشنا جمعدار عجب الله خان چې ډېر هوښيار او جهان ديده سړی و،د پېرنگيانو په انټيليجنس ډيپارټمنټ کې هم پاتې شوی و، او دغه ملکونه يې ليدلي وو،دی مې د ځان سره ملگری کړو او د راهدارۍ دپاره مو حکومت ته درخواست وکړو خو حکومت راهداري را نه کړه او دا کار پاتې شُو.

جنگ څلور کاله پس ختم شُو په دې دوران کې به کله نا کله د

پېرنګیانو او ازادو قبایلو ترمینځ جنګونه کېدل خو د ټولو قبایلو په یوه سلا او په منظمه طریقه به نه وو نو ځکه پرنګي ته څه نقصان نه رسېده چې مومندو به په پرنګي حمله وکړه وزیر، مسعود او اپریدي به په ځای ناست وو او که د اپریدو او انګرېز جنګ به و، مومند، وزیر اومسعود به خبر نه وو او که د وزیرو به ورسره جنګ و، مسعود به چې د وزیرو سره په یوه علاقه کې ژوند تېروي جنګ ته تیار نه و، مومند او اپریدي، خو لا په ځای پرېږده هر یو به ویل چې دا د هغه جنګ دی مونږ یې څه کوو په کار داوو چې ټول قبایل په یو تحریک کې تنظیم شوي وی. ښه تربیه ورکړشوې وی، او ټول یو ځل را پورته شوي وی. نو که پېرنګیانو د دوی د مقابلې دپاره ډېر طاقت دلته په کار اچولی وی د ترکو او جرمن مقابله ورته سختېده او که ډېر طاقت یې د ترکو او جرمن مقابلې ته متوجه کولی نو دلته به دوی ډېره کامیابي حاصله کړې وی، خو جهاني جنګ د پرنګي په فتح او د ترکو او جرمن په ماتې تمام شُو.

وبا، د ړومبي ټبر مرګ:

د جنګ په وجه په دنیا کې سخته وبا راغله، په جنګ کې دومره کسان نه وو مړه شوي لکه په دې وبا کې چې مړه شول. په هندوستان کې هم دې وبا ډېر خلک ووژل، پښتانه هم ډېر په کې مړه شول. دا داسې عجیبه وبا وه چې اکثر به یې ځوانان، جینکۍ او هلکان وهل او مړه کول، او چې یو کورته به یو ځل ننوته بیا به یې یو هم نه پرېښوده. داسې پېښه شوې ده چې په کور کې یو کس هم نه دی پاتې شوی او د کور دروازې پورې شوې دي. په وړوکو وړوکو کلو کې به مړي همداسې پراته وو، د ښخولو یې څوک نه وو، په دې مرض د

ټولو نه اول زه پرېوتی وم، خو هسې خدای جوړ کړم ځکه چې په دې مرض هغه وخت څوک پوهېدل نه او نه د حکومت له طرف نه د ډاکټر، دوا او درمل انتظام و. زما نه وروسته غني چې د پنځو کالو و، ناروغه شُو، غني ډېر ښکلی و. د مور يې ورسره ډېره مينه وه ډېر به يې ورته ژړل ما به منع کوله او د صبر تلقين به مې ورته کولو، خو د هغې زړه به نه صبرېدو. يوه ورځ د غني رنځوري سخته شوه مور يې ورته د کټ سرته ناسته وه. د ده سر يې په غېږ کې ايښی و، ما د ماښام لمونځ کړی و، په مصلې ناست وم دعا مې کوله غني ته مې کتل چې بې هوشه پروت دی چې ناڅاپه يې مور پاڅېده د زوی سر يې د خپل ورانه نه په بالښت کېښوده او د زوی له کټه چاپېره وګرځېده او سرته يې ودرېده او لاسونه يې په دعا پورته کړل په ژړا يې وويل چې اې خدايه د ده مرض په ما کېږدې او دې ماشوم ته شفا ورکړې. د خدای يو عجيبه حکمت و، په سبا له دا ناجوړه شوه د دې مرض ورځ په ورځ زياتېدو او د غني مرض به ورځ په ورځ کمېدو غني جوړ شُو او مور يې ځوانيمرګه شوه، ماشومان يې راته پاتې شول. دغه وخت غني د پينځو کالو، ولي د دريو کالو او خور يې د يو کال وه.

په کلو کې دومره مړي کېدل چې خلک يې ښخولو ته نه رسېدل. مونږ به د سهار نه د قبرونو په کنستلو لاس پورې کړ تر ماښامه به لګيا وو، کله به په مشکله پوره شُو او کله به يو نيم کم شُو د ډېرو به د کفن درک هم نه و. د داسې مړو دپاره مونږ يو فنډ جوړ کړو. بې کفنو مړو ته مو د دې فنډ نه کفن ورکولو او په دغسې حالت کې به هم ځينې کسان راغلل په دروغو به يې رانه کفن يوړو.

ځينو چالاکو به وژړل او مونږ ته به يې دوکه راکوله، اخر مونږ

داسې انتظام وکړو چې کفن به مو د خپل سرې په لاس لېږلو چې مړي به يې وليدو نو کفن به يې ورکړلو که نه بېرته به يې راوړلو. د دارو درملو مو هم څه انتظام کړی و، په اول کې خو يې چا ته دارو معلوم نه و، خو وروسته چې مرض اوږد شو ډاکټرانو او حکيمانو ورته دارو را پيدا کړل، هغه به مو جوړول او مريضانو له مو ورکول.

دا يو ډېر لوی افت و چې زمونږ په قام رانازل شُو او په داسې وخت کې چې نه په قام کې احساس او نه اتفاق و چې د دې مصيبت مخه يې په اتفاق سره نيولې وی او نه مو کوم خواخوږی حکومت و چې زمونږ غم يې خوړلی وی او د دې افت نه يې بچ کړي وی. په جنګ کې هم زمونږ د ملک خلک د نورو ملکونو د خلکو نه زيات مړه شول او په مرض کې هم، جنګ د چا و او مړه په کې څوک شول؟ ګټه او بيلات د بل چا و او جنګېدلو مونږ. زه خو وايم چې مونږ اجرتي قاتلان وو، د پيسو دپاره د خلکو مرګ پسې تللي وو، د خپل ملک د ازادۍ او خپل عزت دپاره را کې دا احساس نه و چې د پرنګي سره جنګېدلي وی، يا کم از کم پخپل کور کې ناست وی. پرنګي مو يوازې ترکو او جرمن ته پرېښي وی. مونږ جرمن خو پرېږده د مسلمان ترک سره د پرنګي په ډډه او طرفدارۍ وجنګېدو او جنګ مو ورته وګټلو د دې ګټې په پاداش کې مونږ ته پېرنګيانو «رولټ بِل» چې يو ظالمانه او ناروا قانون و، راکړو د خدای د طرف نه دا مصيبت نازل شو.

رولټ ايکټ:

ګاندهي جي چې د پېرنګيانو د دې وعدې په مقابل کې چې که پرنګيان جنګ وګټي. مونږ ته به يو سيلف ګورنمنټ راکړي په جنګ کې د پېرنګيانو ډېر امداد وکړو، خو پېرنګيانو چې فتح وکړه وعدې

خو پرېږده د ((رولټ ایکټ)) ۱۹۱۹ع د نافذ کولو اراده یې وکړه نو مهاتما ګاندهي ډېر مایوسه شو او د ((رولټ ایکټ)) خلاف یې اواز وچت کړو. مهاتماګاندهي خو لا پرېږده چې د پېرنګیانو ملګرو هندوستانیانو هم د دې قانون خلاف چغې پورته کړې. په ټول هندوستان کې د دې تور قانون په خلاف زبردست ایجي ټېشن (تحریک) شروع شو، لوئې لوئې جلسې جلوسونه به کېدل، درنې درنې مظاهرې وشوې، ډېر سټېشنونه او سرکاري ځایونه په کې وسوزېدل. پېرنګیانو هم اسره ونه کړه خلک یې په ګولو وویشتل په جېلخانو کې یې واچول ډېر سپک او ذلیل یې کړل. تر دې وخته زمونږ په علاقه کې سیاسي تحریکونه جلسې او جلوسونه نه وو او نه پرې څوک پوهېدل د تعلیم دپاره د مدرسو جوړولو تحریک موجود و، هغه هم د جنګ په وخت کې پېرنګیانو بند کړی و.

یوه شپه کور ناست وم ډوډۍ مو خوړله چې د ډول اواز مې تر غوږ شو چې غوږ مو ورته کېښود ډندورچي ورسره ډنډوره غړوله چې سبا له به د ((رولټ ایکټ)) برخلاف د حاجي صاحب په جومات (عیدګاه) کې جلسه وي. په دې پوهـ نه شوم چې د جلسې انتظام چا کړی دی. چې سبا شو چای مو وڅکله، د حاجي صاحب جومات ته روان شو، د جلسې نوم د کلي خلکو نه و اورېدلی دا ورته یو عجیبه څیز ښکارېدو، ډېر خلک ورته روان وو، د تحقیق نه راته معلومه شوه چې د جلسې اعلان زمونږ د کلي یو خان چې نوم یې محمد اکرم خان و کړی دی. دا راته هم معلومه شوه چې د جلسې د اعلان په وخت کې د پولیس یو افسر راغلی و، د خان او افسر په مینځ کې څه ګفتګو او کشمکش شوی و، خان د هغه له ضده د جلسې اعلان کړی دی، د قدرت کارونه هم د حکمت نه خالي نه وي. چرته دا خان او چرته د

جلسې اعلان، د جلسې په ورځ مونږ اوليدل چې دغه اکرم خان پخپله جلسې له رانغی. وروسته معلومه شوه چې د جلسې په وخت کې هغه د مردان د اسسټنټ کمشنر ګريفت صاحب سره و. د کلي اکثر لوی خانان او غټ غټ ملايان راغلي وو.زه پاڅېدم او خلکو ته مې وويل چې دغه شان جلسو کې د صدارت ضرورت وي، يو مشر سړی د دې جلسې صدر مقررول په کار دي، خلکو ووې چې ته صدر شوې، ما ووې چې يو مشر سړی به صدر کړو خو دوی ټينګ شو،زه يې صدر کړم. عام خلک خو د صدر په معنې نه پوهېدل هغوی چې د جلسې نه ستا نه شول دا يې خوره کړه چې ګوندې زه د پښتنو باچا شوم، مونږ خو دغه وخت په تقريرونو نه پوهېدلو خو چې د اخبارونو نه مو څه لږ ډېر زده کړي وو،هغه مو خلکو ته ووېل په اخر کې يو بل خان تجويز وړاندې کړو چې دا خو زمونږ د کلي جلسه ده،بله هفته به بيا دلته د دې ټولې علاقې جلسه وې، خلک خبر کړئ چې په ګڼ شمېر کې راشي.د تقريرونو په لحاظ خو دا جلسه جلسه نه وه مګر د اثر په لحاظ يې په خلکو کې ډېر جوش و خروش مينه او جذبه پيدا کړه.

زمونږ جلسې:

د راتلونکې جلسې د انتظام دپاره خلکو ملا وتړله، زه پخپله هم په اس سور شوم او د دواوې او هشنغر کلي مې وکتل،د جلسې د جوړولو له پاره دولت پورې له ورغلم. دا د دواوې مشهور کلی دی، هغه کې مې د دغه کلي لوی خان وليده ،ده وعده وکړه چې جلسې له به درځم په دولت پوره کې ده راته يوه ډېره عجيبه خبره وکړه. وې چې يو سړې کره سمساره عادته شوې وه،د دوی پې به يې څښنلې، بنځې ده ته ووې چې دې سمسارې خو ډېر ورانی را اخيستې دی،څه ورسره

وکړم؟ دی پخپله سمسارې وېرولی و ورته يې وويل چې ښځې دا خو زبرګه ده هيڅ ورته مه وايه. ښځه په پيو مينه وې يوه ورځ دې سمسارې پې په کټوی کې ځنبلې د ښځې صبر نه شو په سوباړي يې ووهله او مړه شوه. دې ښځې فکر وکړو چې دا خو مې د خاوند زبرګه وه اوس به ماسره څه کوي چې خاوند يې راغی نو ورته يې ووې چې زما د لاسه نن ډېره غلطي شوې ده ستا نه د هغې معافي غواړم، خاوند ورته ووې چې ووايه، دې ورته ووې چې هغه زبرګه زما دلاسه مړه شوې ده وې کومه ده؟

دې ورته وښودله، ده پرې راباندې کړل. مړه سمساره يې ټوټې ټوټې کړه او ښځې ته يې ووې چې زبرګه مرګه نه وه، خو زه ترې يرېدم. دې وخت کې په هر چا کې قومي جذبه پېدا شوې وه، دا سرکاري جرګه نشين خان و، خو د پرنګي نه يې نفرت پيدا شوی و.

خانانو او غريبانو ټولو له مو په جلسه کې د ګډون بلنه ورکړه، خلکو په خوشالۍ ومنله. د جلسې په ورځ د يو لک نه زيات خلک را ټول شوي وو. په زرګونو ښځو د جلسې د خلکو دپاره په منګو کې د سيند نه اوبه را چلولې. د جلسې په دوران کې د حکومت له طرفه ميا اکبر شاه کاکا خېل ما پسې راغی او ويل يې چې چيف کمشنر وايي چې په صوبه سرحد کوم قانون حاوي دی دا خو د «رولټ ايکټ» پلار دی، دا خو د «رولټ ايکټ» نه زيات ظالمانه دی دوی له په کار دي چې د دې قانون په خلاف د حکومت غوږونو ته خپل اواز ورسوي. د «رولټ ايکټ» تاو دوی ته نه رسي او بله دا چې هندوستان د دوی سره د دې قانون په لرې کولو کې کوم امداد کړی دی؟ چې دوی يې ورسره کوي. زه د دوی سره وعده کوم چې په دې قانون له نوي سره غور وکړم او چې دوی څه وايي هغسې به وکړم. ما

ورته ووې چې میا صاحب زه منم چې هندوستان زمونږ مرسته نه ده کړې دا د هغوی انساني فرض و، خپل انساني فرض یې ادا نه کړل. زمونږ هم دا انساني فرض دې چې د رولټ اېکټ خلاف ورسره خپل اواز ملګری کړو. هر سړی پخپل عمل پر دی. میا صاحب پوه شو چې دی زما په دام کې نه نښلي نو بیا یې ووې که ته اجازه راکوې زه به هم دې خلکو ته څو خبرې وکړم. ما وې وکړه. د هغه په تقریر کې د خولې نه دا وختـه چې حکومت زمونږ مور او پلار دي. دا په خلکو بده ولګېده چغې یې پرې جوړې کړې چې میا کېنه حکومت که ستا مور وي او که ستا پلار وي، وي به. زمونږ هیڅ هم نه دی. ما چې خلکو ته وکتل په خلکو کې پوره جذبه وه او میا صاحب ته په قهر وو. ما میا صاحب کېنولو او پخپله ورسره شوم د جلسې نه مې بهر وښکو ځکه که زه نه وی یا ما د خلکو نه مخکې د عدم تشدد وعده نه وی اخیستې، خدای خبر چې د میا غریب به څه حال شوی وی؟. زه یوه خوا د خلکو جذبې ته حیران وم او بله خوا د میاګانو انګرېز پرستی ته. د دې جلسې صدارت هم خلکو ماته راکړو، مونږ د تقریرونو په چل نه پوهېدو اکثر به مو تقریر ولیکه او د کاغذ له مخه به مو خلکو ته اورولو. عباس خان دې خدای وبخښي زما ډېر دوست و، هغه له مې لیکلی تقریر ورکړی و چې د هغه وار راغی او پاڅېده تول رپېدو. وې ویل دا تور قانون بیا یې ووې دا تور قانون څو کرته یې همدا تور قانون تور قانون ووې ما ورته د لاندې نه ووې چې وړاندې ووایه. دی تول رپېده راته یې وویل چې په سترګو مې تیاره ده وړاندې نه وینم د دې نه یې زیات څه ونه ویلی شو اخر کېناست. دا زمونږ د تقریرونو حال و، خو سره د دې هم جلسه بالکل کامیابه وه قراردادونه مو پاس کړل، اخبارونو او حکومت له مو ولېږل.

په خلکو کې يوه عجيبه مينه او جوش و، بيا خاص زمونږ د کلي د نرو او ښځو خو لا بل حال و. په سوونو ښځې زمونږ د کلي راغلې وې کرمې وه سيند ته به تللې او خلکو ته به يې د څکلو اوبه راوړې. زمونږ د کلي دوه کسه دې جلسې ته نه وو راغلي يو خان بهادر محمد عمر خان او بل هغه خان چا چې د اولې جلسې د پاره ډنډورې وهلې يعنې محمد اکرم خان هغه د جلسې په ځای مردان ته ګريفت پيرنګي ته تللی و. ګريفت د مردان اسسټنټ کمشنر و د دوی اشنا و، په دې ورځ يې هم دا خيال و چې په حکومت به زمونږ مخ وشي، خو نه يې په حکومت مخ وشو او نه يې په قام کې مخ پاتې شو. دوی په ګريفت صاحب ډاډه وو خو د قدرت کار بېل وي. ګريفت د دوی په ښه رانغی او دوی هم مونږ سره ګرفتار شول. مونږ تر اخره هم په دې پوهـ نه شو چې اکرم خان د رولټ ايکټ خلاف دا اعلان ولې کړی و، خو خلکو به دا ويل چې ده غوښتل خپل تر بوران، خانان، د پېرنګيانو په ضد راولي او پرنګيان هغوی برباد کړي، خو دی په کې پخپله ونښت.

د اتمانزو دې جلسې په پښتنو کې اورولګولو او ښه جوش او خروش يې پيدا کړو. بله جلسه په تا کال کې د ارباب رضا خان له طرفه مقرره شوه، ټوله علاقه يې خبره کړې وه مونږ ته يې هم بلنه راکړې وه، د جلسې په ورځ سهار وختي مونږ ور روان شو چې د سر درياب د پله نه پورې وتو ((عاشق)) د پېښور د ښار مېوه فروش په ټانګه کې سور مخې ته راغی اشاره يې وکړه ټانګې مو ودرولې را کوز شو زه عباس خان، بابې جان او احمد استاد يې بېل کړو. او راته يې ووې چې د افغانستان او پېرنګيانو جنګ شروع شو، بېګا په ټول ملک کې د مارشل لاء اعلان شوی دی.

د تاکال جلسه بنده شوه او د افغانستان له طرفه څه کاغذونه ما

راوړي دي دا واخلئ او په ملک کې يې ووېشئ. کاغذونه يې زمونږ ملګروله را کړل او دی بېرته ښار ته ستون شو او مونږ بېرته کلي ته راغلو.

په دې ورځو کې قاضي شاکرالله د پېرنګيانو له خوا مقرر شوی و چې زمونږ د علاقې دوره وکړي او دا معلومه کړي چې څوک د پېرنګيانو په خلاف او څوک يې په حق کې دي نو دی به ګرځېدو او حجرو، جوماتونو کې به يې د پېرنګيانو په خلاف سخت سخت تقريرونه کول. يوه ورځ زمونږ په حجره کې يې مونږ ته دا قصه کوله چې زه د جنګ په ورځو کې پېرنګيانو عربو ته د مخبرۍ دپاره لېږلی وم، هلته يې په يو جنګي سمندري جهاز کې د يو جرنيل سره ولګولم. د درياب په غاړه د عربو يو کلی و، مونږ يو پيرنګی د سفير په توګه ور ولېږلو هغوی دا پيرنګی مړ کړو چې د هغه د مرګ خبر راغی نو جهاز ته حکم وشو چې په کلي ګوله باري وکړي نو چې هغه کلی يې په ګوله بارۍ د خاورې سره خاورې کړو بيا فوځونو ته حکم وشو چې لاړ شئ وګورئ چې څوک نر يا ښځه خو ژوندي پاتې شوي نه دي، که پاتې وي مړه يې کړئ. زه هم ورسره لاړم چې کلي ته ورسېدم څه ګورم چې يوه ښځه شهيده شوې ده او وړوکی ماشوم يې په تي بوخت دی او روي يې. په ما د دې ماشوم او مور حالت ډېر اثر وکړو چې څه وخت جهاز ته واپس راغلو نو ما د خپل افسر سره خبره کول غوښتل خو هغه دومره په غصه و چې زما شکل ليدل پرې ښه نه لګېدو راته يې ووې چې د مخې نه مې لرې کېږه نو هغه وخت ما په زړه کې دا خبره محسوسه کړه چې د يو پرنګي دپاره يې دا دومره مسلمانان د خدای مخلوق تباه کړو او لا زړه يې سوړ نه دی نو د ځان سره مې فېصله وکړه چې نوره د دوی نوکري نه کوم اول کافر وم، د دې پېښې نه

وروسته مسلمان شوم. دغه شان قاضي صاحب د ټول هشنغر دوره وکړه. د هشنغر خانان، ملايان او عوام ټول دانګرېز مخالف وو، قاضي صاحب د ټولو حالات معلوم کړل. يو زمونږ د کلي د محمد عمر خان په باره کې يې سر کارته ليکلي وو چې په ټوله علاقه کې د ده په شان ستاسو بل وفادار نشته. د دې رپوټ په وجه د محمد عمر خان د سرکار په کور کې لويه ترقي وشوه او ډېر اختيارات يې ورکړل او خان بهادر يې کړو.

د مارشل لاء په وجه زمونږ په خلکو ډېره وېره او هيبت راغی، ځکه چې د اخبارونو په ذريعه به د هندوستان او پنجاب د حالاتو نه خبرېدل چې پېرنګيانو په خلکو څومره ظلم او زور را اخيستی دی. په ټولو کې مونږ ډېر ناکراره وو. هره ورځ به اوازه شوه چې ببګاله به فوځ راځي او د کلي نه به چاپېرېږي. د دې ګونګوسې په اورېدو به زمونږ د کلي نر او ښځې په لړزان شوې او يوه هله ګوله به جوړه شوه، څوک به په کوټو کې ويښ ناست وو، څوک به د کلي نه تښتېدل څوک به په حجرو کې را جمع شول. زه پخپله هم د ګرفتارۍ په وجه به پخپل کور او حجره کې کېناستی نه شوم. په کلي کې به ګرځېدم خلکو ته به مې ډاډګېرنه ورکوله. يوه شپه ډېره ګرمه اوازه وه چې نن به فوځونه خامخا راځي چې يو سړي خبر کړم چې ملک سلطان محمد خان سره د سړو په سړک کې مورچه نيولې ده. او وائې چې د پرنګي نه مونږ هسې هم نه خلاصېږو، يو ځلې مرګ دی زه خو ورسره مقابله کوم. زه په منډه ورغلم چې ګورم ملک صاحب ولاړ دی کرچ يې اچولي دي نوکران يې مورچه کړي دي. دی ورته شابسی ورکوي. ما پرې د لرې نه اواز وکړو چې ملک صاحب څه کوې؟ جواب يې راکړو چې نن ورسره معلوموم. ما ترې پوښتنه وکړه چې ټوپک درسره دي؟، ووې چې

پنځه ټوپکه، ما ترې بیا پوښتنه وکړه چې څومره کارتوس درسره دي؟ ده وویل چې شل پنځه ویشت دانې به وي ما ورته ووې چې دا دومره کارتوس خو د هغو په یو ټوپک کې وي نو څرنګې په پنځو ټوپکو او شلو کارتوسو د پرنګي مقابله کوې؟ د دې خبرې په اورېدو خو یوه شېبه چپ شو بیا یې نوکرانو ته ووې چې د دوی سره نه کېږي زما اسپه زین کړئ! په اس سور شو او شپه په شپه ازادې علاقې ته لاړو دغه شان زمونږ د کلي ډېر کسانو ځانونه په څنګ کړل.

زما ګرفتاري:

زه میرې ته لاړم زمونږ زمیندار و عبید الله کاکا یې نوم و. په بله شپه مې هغه د ځان سره کړو او کچي کوپر ته لاړو هلته زمونږ پخواني زمیندار اوسېدل دا د اېجنسی علاقه وه زمونږ د کلي یو مفرور مرتضی خان هم دلته اوسېده. هغه مو ولیده را سره شو. سپنخړو ته روان شو، د هرې چند د نهر په غاړه د باډر پولیس تانه وه چې ورنزدې شو سپاهیانو را باندې اواز وکړو چې ودرېږئ تاسو څوک ی؟ مونږ سره بې لایسنسه وسله هم وه په ما وېره راغله خو مرتضی خان ورسره بلد وو، وړاندې شو ورته یې وویل چې خپل یُو، د هغه د پېژند ګلوي په وجه یې مونږ ته د تللو اجازه راکړه. مونږ چې د سپنخړو لارې ته برابر شو او مرتضی خان دوی رانه بېرته ستانه شول او مونږ سپنخړو ته لاړو باباجي خبر شو زمونږ لیدلو له راغی او زمونږ یې ډېر قدر او عزت وکړو. شپه مو په سپنخړو کې تېره کړه سبا د افغانستان په نیت روان شو خلکو دا رایه راکړه چې ستاسو دپاره د پړانګ غر لاره ښه ده، د سیند نه به په زانګو پورې وځئ. او د باجوړ په لاره به ننغ جلال اباد ته لاړشئ، خو زه د زانګو نه وېرېدم ولې چې زما بدن ډېر دروند

و، زما سره دا وېره وه چې د زانګو پړی را باندې ونه شلېږي، او په سینه کې ونه لوېږم. په دې لاره زما د تلو اراده نه وه، خو ملګرو مجبور کړم او مونږ پړانګ غره ته روان شو چې په غره مو د ختلو شروع وکړه، د سمې خلک د غره د مزل نه دي او زه خو د نورو ملګرو نه زیات بې خونده وم چې څه لږ مزل مو وکړو نو ستړی شوم. مونږ ته یو سړي د بوچو لار هم ښودلې وه دا لار لږه اوږده وه، خو اواره وه او په سینه هم په ګودر پورې وتل وو نو ما ملګرو ته په دې لارې د تللو تجویز پیش کړو، بېرته را وګرځېدو او بوچو ته روان شو ناوخته بوچو ته ورسېدو د اکرم خان نومي ملک حجرې ته لاړو اکرم خان ډېر ښه سړی و، زمونږ یې ډېر دارمدار وکړو، شپه مو په ارام تېره کړه سهار مو چې چای وڅښکله په روانېدو کې وو چې ګورو بابا مې را ورسېد راته یې ووې چې بچیه بل ملک ته مه ځه زه ډېټي کمشنر تا پسې رالېږلی یم، هغه وایي چې ده بې له جلسې نه بل څه نه دي کړي او جلسه خو څه جرم نه دی، مونږ ورته هېڅ نه وایو، ما ورته وویل چې بابا مارشل لاء ده، یو خو پرنګیان هسې هم معمولي معاملو کې انصاف نه لري او بیا چې د هغوی برخلاف کار وشي او مارشل لاء هم وي نو د دوی نه د انصاف څه تمه کېدی شي؟ او نه یې په وعدو باور کول په کار دي. لیکن بابا مې د تللو اجازت را نه کړو، د هغه د پرنګي په ژبه باور و، دی پخپله یو ژبې سړی و، دی د پرنګي په فرېب او چل ول کله پوهېده ماته یې ووې چې نه ما سره چې پرنګي کوم لوظ کړی دی، هغه به هېچرې مات نه کړي. زه یې مجبور کړم او بېرته یې کلي ته را ستون کړم. چې ما مندنړۍ ته را ورسېدو زه یې دلته پرېښودم. او دی اتمانزو ته لاړ. زما په زړه کې وېره وه او دا باور مې نه و چې ګوندې پرنګیان به ما پرېږدي نو زه به تهوله ورځ په مقبره

کې پټېدم. د مامندنړۍ سره نزدې يوه لويه مقبره وه او د شپې به کورته را تللم. زه د پېرنګيانو نه پټ نه وم او نه هغوی زما نه بې خبره وو، بابا مې پخپله زما د راتګ نه خبر کړي وو. يوه ورځ زه د غرمې ډوډۍ له کور ته راغلی وم، په حجره کې ناست وم چې تانه دار سره د يولوی ګارډ راغی او زه يې ونيولم. زما د نيولو خبر د بجلۍ په شان ټوله علاقه کې خور شو، څوک چې خبرېدل مامندنړۍ ته به راتلل خپل خپلوان مې مونږ کره را جمع شوي وو. ژړا انګولا يې جوړه کړې وه، د مور مې ډېر حالت خراب و، تانه دار ښه سړی و، ماته يې کورته د تللو اجازت راکړو مور مې بابا ته ښېرې کولې چې که تا دی نه وی را ستون کړی ولې به ګرفتارېده. ما مې مورته ډېره تسلي ورکړه، خو هغې په چغو چغو ژړل. د ځينو کسانو دا نظريه وه چې ته وتښته مونږ به د پوليس سره تر هغه وخته پورې مقابله کوو، تر څو چې ته د دوی له علاقې نه نه يې وتلی. ليکن دوی څه خبر وو چې مارشل لاء ده او ما هم د خپل ځان د بچ کولو دپاره نور خلک په مصيبت کې نه اچول.

مور را تر غاړه وته، ښکل يې کړم او راته يې ووې بچيه په خدای مې سپارلی يې. زه د مور نه را رخصت شوم بهر راته تانه دار منتظر و، د خانمايي تانې ته يې بوتللم او له هغه ځايه يې مردان ته بوتللم د رسېدو سره يې پوليس کپتان ته مخکې کړم. ما سره يو تانه دار او بل کميدان و، دواړه په وردۍ کې وو، او بوټان يې په پښو وو، څه وخت چې دوی زما سره پرنګي ته ورننوتل بوټان يې وايستل ما ته دوی په دې کار ډېر سپک ښکاره شول، د هغې نه پس يې زه جېل ته بوتلم چې زولنې يې راته اچولې، زما په پښو کې تنګې وې، ځکه چې زما باډۍ ډېره مضبوطه وه، پنډۍ مې غټې غټې وې، هر څومره زولنې چې يې راوړې زما په پښو کې رانغلې اخر يې په زور يوه جوړه زما په پښو

کې واچولې، ډېرې تنګې وې خرمن پورې کلکې ونښتې. لږ شېبه وروسته یې زه د جېلخانې نه را وایستم هتکړۍ یې هم راته ولګولې په موټر کې یې کېنولم دوه پرنګیان، یو د پولیس افسر او یو ملکي افسر را سره شول د مردان نه یې پېښور ته روان کړم. هغه وخت ما دا خبره محسوسه کړه چې د مارشل لاء په وخت کې چې حکومت څوک وغواړي نو هغه ته ځان ورکول په کار نه دي، ځان سپارل غلطي ده، زه پخپل راتګ پښېمانه او ستومانه وم، خو څه فایده؟ چې ښار ته ورسېدو نېغ یې د پولیس کپتان بنګلې ته بوتللم د موټر نه یې کوز کړم او کې یې نولم پولیس را نه چاپېر وو. لږ ساعت وروسته زمونږ د کلي یو هلک چې د ټیلیفون تار یې پرې کړی و او دوه کاله قید و، هغه یې د کپتان بنګلې ته د ننه کړو، بهر ته یې را ووېست او واپس یې بوتللو بیا یې زه بنګلې ته ننه ابستم چې ګورم لس، دولس پرنګیان را غونډ شوي دي.

زه یې هغوی ته مخکې کړم د ورمخکې کېدو سره را باندې یو پرنګي سوال وکړو چې تا د سرکار برخلاف بغاوت کړی دی. ما ورته ووې چې نه ما هېڅ بغاوت نه دی کړی، بل راته ووې چې ولې تا د سرکار برخلاف جلسې کړې نه دي؟ ما ورته ووې چې په جلسو کې مونږ د بغاوت هېڅ قسم خبرې نه دي کړې، بلکې مونږ سرکار ته خواست کړی دی چې دا قانون دې په مونږ نه جاري کېږي. بل ووې چې ولې ته د سرکار برخلاف په خلکو کې ګرځېدلی نه یې؟ او خلک دې د سرکار برخلاف اوچت کړي نه دي څه؟ ما ورته ووې چې زه خو اکثر په خانانو ګرځېدلی یم او خانان خو د سرکار خیرخواه دي. بل راته ووې چې ولې تا ځان باچا کړی نه و؟ ما وې نه. ده وې ولې خلکو به درته باچا نه وې ما ورته ووې چې کومو خلکو ماته باچا وایه

هغوی بې علمه او ناپوهه خلک دي، هغوی غریبانانو د صدر او باچا فرق نه شو کولی. زه د جلسې صدر وم د هغوی دا گمان و چې صدر به باچا وي. د دې نه پس یې زه بهر را وایستم. بهر راته پولیس تیار ولاړ وو، رانه چاپېره شول پیاده یې روان کړم د تنگو زولنو په وجه مې پښې زخمي شوې، وینې پرې روانې وې په داسې حال کې یې د چونۍ کوتوالۍ ته بوتللم او په حوالات کې یې بندي کړم، هلته مې زیرب تانه دار ولیده چې د وېرې ما ته را نزدې کېدی نه شو. په ډډه ډډه به رانه تېرېده. ده ما سره په مشن سکول کې یو ځای سبق ویلی و، او یو ځای په بورډنگ کې اوسېدلي وو او لکه د ورونو مو ډېر تعلقات وو.

په سبا له یې زه بیا د پولیس دفتر ته بوتللم سید اکبر نومی یو اپریدی انسپکټر و، د دې کوتوالۍ انچارج و، هغه راته ووې چې ستا نن پېښي ده، پاڅه ځه ما ورته ووې، زما پښې ژوبلې دي، زه کچرۍ ته پیاده نه شم تللی. ده راته ووې چې جلسې کولی شې او پیاده تللی نه شې، زه ستا دپاره د سورلۍ انتظام کولی نه شم. ما ورته ووې چې را شه دا زما پښې وگوره، زه د پیاده تللو یم؟ ده راته وویل چې زه دې پښې نه گورم پاڅېږه روانېږه چې ځو. ما ورته ووې چې زه پیاده نه ځم او که ته مې بېولی شې، بو مې ځه چې زه ورته کلک شوم نو انسپکټر راته نرم شو. د انگرېزانو عجیبه حکومت او عجیبه نوکران دي چې ما ورته نرمه وې ده راته گرمه وې او چې ما ورته گرمه ووې دی را ته نرم شو. سپاهي ته یې اواز وکړو چې ورشه هلکه ټانگه راوله په ټانگه کې یې کېنولم، پېښۍ ته یې بوتللم. یو ساعت بهر ناست وم، هېچا ته یې مخکې نه کړم او له هغه ځایه یې جېلخانې ته بوتللم، په جېل کې یې یو بارک ته وروستم یو زوړ کمبل

او يو زوړ ترپړی يې را کړل يوه کډۍ خالي وه ما ترپړی په کډۍ واچولو، ما جېلخانه چېرې ليدلې نه وه، او د جېل نه ډېر وېرېدم، زه څه چې ټول پښتانه د جېل نه وېرېدل، جېلخانه چې چا ليدلې نه وي ورته يو بلا ښکاري، خو زمونږ د خدائي خدمتګارو تحريک په وجه ترې اوس څوک نه وېرېږي. زمونږ د قبايلو پښتانه اوس هم د جېل نه ډېر زيات وېرېږي. ما سره چې بارک کې نور قيديان وو د هغوی جامه ډېره ښه وه او تعليميافته ښکارېدل، خو په ما تياره وه، د ځان فکر را سره و، په هندوستان کې پېرنګيانو ډېر خلک پهانسي او چار ماري کړي و، زما هم پخپله باره کې دا خيال و شپه او ورځې به مې لمونځونه او وظيفې کولې خدای ته به په سجده پروت وم، زاری به مې کولې که عمري قيد شم خو خير دی چې پهانسي نه شم، څو ورځې چې تېرې شوې د جېلخانې د ملګرو سره بلد شوم پوښتنه مې ترې وکړه معلومه شوه چې ټول د افغانستان خلک وو او پېرنګيانو د جنګ له کبله بنديان کړي وو.

لس دولس ورځې به تېرې وې چې يو سپاهي راغی راته يې وويل چې بهر ستا يو دوست راغلی دی وايي که دده څه سوال و جواب وي چې زه يې کلي ته ورسوم. زما خو اول په زړه کې دا راغلل چې بابا ته سوال و جواب ورکړم چې فضلو لوهار دوی کره زما څه کاغذونه دي، هغه واخلئ او وئې سېزئ، ځکه چې هغه کاغذونه په ازادو قبايلو کې د دورې کولو او يو مرکز جوړولو په باره کې وو، که هغه حکومت ته په لاس ورشي کافي ثبوت دی، خو د لږ فکر نه پس زړه ته دا راغله چې د دې سپاهي تا سره کوم تعلق او کومه همدردي ده چې ستا له غمه خوب نه ورځي، په دې چل دوی ستا راز معلوموي. د جېلخانو ملازمان اکثر د سي.ائي.ډي مخبران وي او د سياسي قيديانو سره خو

ډېر دا سلوک کېږي. د هغوی تجربه نه وي. دوی ورته خوله پسته کړي راز ترې واخلي زما ډېر خطونه یې په دې طریقه سي.اېځ.ډي له ورکړي دي، د اتمانزو هغه هلک چې د ټېلېفون د تار په پرېکولو دوه کاله قید شوی و. په جېلخانه کې په لنګر کې و او په قیدیانو به یې ډوډۍ وېشله هغه نه ما پوښتنه وکړه چې ته یې زما د راوستلو په ورځ د څه دپاره د کپتان بنګلې ته راوستی وې، هغه راته ووې چې په ما جېل والا و او پولیس والا و، ډېر وس کړی و، که تا نه پوښتنه وشي چې دا تار تا د چا په لمسه شلولی و نو ته ورته ووایه چې د عبدالغفار خان په لمسه نو دا دوه کاله قید به دې معاف شي نو ځکه یې زه هغه پېرنګیانو ته پېش کړم هغوی را نه پوښتنې کولې چې دا تار خو به تا د بل چا په وینا پرې کړی وي؟ ماورته ووې چې نه صاحب د هېچا په لمسه مې نه دی غوځ کړی اخر یې را ته ښکاره ووې چې ګوره دا کار به تا د عبدالغفار خان په وینا کړی وي ما ووې نه دا کار ما پخپله سلا کړی دی زه دروغ نه شم ویلی.

زما د بابا او نورو کلیوالو ګرفتاري:

زما د نیولو به شپاړس اووه لس ورځې شوې وې لوړ مازیګر و چې یو ملازم راغی راته یې ووې چې د اتمانزو اته نهه شلې قیدیان یې راوستل. زه لا په دې فکر کې وم چې دا به څوک وي چې لویه ډله یې زمونږ په بارک را ننه ایستل چې کاته مې بابا مې و، عطاالله دادا، شمروز دادا، حیدرخان کاکا، عباس خان، فیض محمد خان، عبدالغفار خان برنې، د شمروز مشر ملا صاحب، برهان دادا، لنډه دا چې یوازې زمونږ د کلي په کې اووه نیم شلې تنه وو. زمونږ خو ټول خاندان وو، د اتمانزو ټول خانان وو، اکثر لوی ملایان، پیران او

معززین وو، د رځړو یو څو خانان چې زمونږ خپلوان وو، هغه وو. برهان خان، قلندرخان، د بابړي باچا صاحب او څه کسان په کې د چارسدې وو. دا خلک یې د هغه قاضي شاکرالله په ډایرۍ نیولي وو. بابا مې چې زه ولیدم ډېر خوشحاله شو وئې خندل او وئې ویل چې د خدای شکر دی چې تا سره یو ځای شوم. زما په باره کې دا خبره خوره شوې وه چې پهانسي شوی دی، ځکه مې بابا په لیدو خوشحاله شو. زه هم خوشحاله شوم ځکه چې یوازې تنګ شوی وم. دوی راته د خپلې ګرفتارۍ قصه داسې بیان کړه چې ملایانو لا د سهار بانګونه نه وو ویلي تیاره وه چې فوځ زمونږ د کلي نه چاپېره شو او د مدرسې سره په دې لوی میدان کې یې توپې ودرولې ګوره سپایان پرې ناست وو چې څوک به د کوره راووت هغه به یې ونیو او ډاګ ته به یې راوست چې لږه رڼا شوه پولیس په لارو، کوڅو کې خواره شول او خلک به یې له کورونو نه راوېستل ورته به یې ویل چې هر چا کره وسله وي هغه دې راوړي سرکار ته دې تسلیم کړي که چا تسلیم نه کړه او وسله ورکره وخته چارمارۍ کېږي به خلکو د وېرې نه وسلې راوړې په ډاګ کې یې انبار کړې او خلک یې هم راوستل په ډاګ کې یې د توپو خولو ته مخامخ کېنول چې ډاګ د خلکو نه ډک شو او وسلې له کورونو نه را ټولې شوې ښځې د کوټو سرته ختلې وې ژړا انګولا وه، په ټول کلي ویر او ماتم و چې په دې کې ګوره ګان توپو ته وختل او د توپو چړق چړوق شو د ټولو دا یقین شو چې وژل کېږو د قران په سورتونو ویلو مو شروع وکړه، او هلته په کوټو ښځو وېر ته زور ورکړو چې په دې قیامت کې ډپټي کمشنر او څو فوځي افسران راغلل او زمونږ مخکې ودرېدل او راته یې وویل چې اې د اتمانزو خلکو پوهـ شئ چې د سرکار ډېر لوی لاس دی یو لاس یې افغانستان کې دی او بل

دلته تاسو ته دی. ما ستاسو کلی د پرش زره روپۍ جرم کړو او یوسل و پنځوس کسه مې ستاسو ونیول پنځوس کسان په دې کې چې هغوی د سرکار برخلاف جلسې کړې دي او سل کسان به تر هغه وخته پورې قید وې چې تاسو د پرش زره روپۍ جرمانه ادا کړې نه وي. بیا یې مونږ د چارسدې تانې ته راوستو او له هغه ځایه یې په ټمټمونو کې کېنولو جېل ته یې راوستو، بله ورځ مې کاته چې محمد اکرام خان هم چې زمونږ په سر به یې مخبرۍ کولې لاس تړلی راوسته. ده سره پېرنګیانو عجیبه ټوقه وکړه نه د دین شو نه د سادین. اکرام خان مونږ سره په بارک یو ځای و، زما دا خیال و چې پخپلو کړو به پښېمانه وي او لږ شرم به محسوسوي؛ خو هغه دومره کلک سترګی و چې مونږ ترې په اور کې ولاړ وو، چا پورې به یې مسخرې کولې چا سره به یې بحث کاوه او چا سره به نښتی و، جنګ به یې کاوه.

پېرنګیانو ته به یې کنځل کول ویل به یې چې خدای ویلي چې دوی به د مسلمانانو په هېڅ قسم دوستان نه شي، خو چې یوه ورځ ورته زوی لیکلي وو چې زمونږ اسسټنټ مسټر ویلي خانمایي ته په دوره راغلی و، ستا تصویر ته چې په حجره کې ځوړند و، ډېر ډېر کتل. په دې دومره خبره د ده نه د پېرنګیانو هغه ټول بد هېر شول. زوی ته یې ولیکل چې ډالۍ ورکول په کار دي، دا ټول د غلامانه ذهنیت اثر و، په غلامۍ کې د انسان نه انسانیت هېر شي او انساني خوبۍ په کې پاتې نه شي.

مونږ سره یو کابلي بندي و چې کله به د توپونو درزهار شو او داسې به معلومېده چې د افغانستان او د انګرېز جنګ دی په جوش او جذبه کې به پاڅېده په ټوپونو به سر شو لاس به یې د تورې غوندې ځنده او په زوره زوره به یې ویل چې کش کو، کش کو، زمونږ ځومره

کسان یې چې د جلسو کولو په تور نیولي وو، د حکومت دا شک و چې ګوندي زمونږ د افغانستان سره څه راز باز دی او کوم اخبارونه چې د افغانستان نه راغلي دي، هغه دوی په ملک کې تقسیم کړي دي او دوی د افغانستان سره خط او کتابت هم لري. حکومت لګیا و د دې تحقیق یې کولو. بابا مې راته وویل چې سعدالله خان د عمرزو په چل ول زمانه دا معلومات اخیستل چې زمونږ یا ستا د افغانستان سره راز باز شته یا د افغانستان اخبارونه درته راځي. بابا مې وې چې په ما باندې ډېر زور لګولی و، که دغسې اخبارونه تا سره وي یا درته معلوم وي نو ماته یې راوړه چې زه یې لولم. ده غوښتل چې دغه راز معلوم کړي او پرنګي ته مخبري وکړي او خپل مخ پرې وکړي خو حقیقت دا و چې د افغانستان سره زمونږ هېڅ راز باز نه و، نه مو خط و کتابت و، نه مو هغه اخبارونه تقسیم کړي وو، عاشق مېوه فروش چې کوم اخبارونه راوړي وو، په هغه کې ما یو هم نه وو اخیستی هغه بائې جان، اکبر اواحمد استاذ اخیستي وو. د بایي جان د اخبارونو په باب بیا چې را خلاص شوم مور مې راته قصه کوله چې بایي جان خو مونږ په لویه مصیبت ککړ کړي وو، خو خدای بچ کړو، خبره داسې وه چې بائې جان د عاشق مېوه فروش نه اخبارونه اخیستي دي پخپل صندوق کې یې ایښي دي او صندوق یې مونږ کره پرېښی دی او دی د اکبر دوی سره ازادې علاقې ته تښتېدلی و، مونږ ته یې نه وو ویلي چې زما په صندوق کې د افغانستان اخبارونه دي. کله چې پولیس زمونږ د کور تالاشي له راغلي دي دا صندوق قبلې خواته کوټه کې پروت و چې پولیس دې کوټې ته ننوتل ما له هسې فکر راغی ورته مې وویل چې دا کوټه خو زما د ډاکټر زوی ده او هغه خو په فوځ کې کپتان دی د دې کوټې تالاشي ولې اخلئ؟، زما د دې زوی کوټه خو دا

بله ده نو د خدای ښه و پولیس د دې کوټې تلاشي وانه خیستله بلې کوټې ته ورغلل او کله چې مونږ د بابیې جان ملا صندوق پرانیستـه دا اخبارونه ورنه را ووتل که دا اخبارونه یې دلتـه موندلي وی، زمونږ د جرم د اثبات دپاره کافي و، بیا چا دا ثابتولی شو او چا منله چې دا صندوق د بابیې جان دی. په دې ورځو کې په هندوستان کې ډېر تشدد شوی و، ولې مونږ خپل قوم تـه پـه جلسو کې هر وخت ویلي وو چې تشدد ونه کړئ. زمونږ قوم هېڅ قسم تشدد ونه کړ.

په مونږ نور هېڅ ثبوت نـه و، صرف جلسې مو کړې وې او جلسې جرم نه و، په جلسو کې هم مونږ داسې کار یا خبره نـه وه کړې چې د قانون په وړاندې جرم وګڼل شي.دوی درې میاشتې کوشش وکړو، خو څه دلیل په لاس ورنغی نو بیا یې په مونږ کې کوشش شروع کړو، احمد استاذ یې دې ته تیار کړو چې ته سرکاري ګواه شه مونږ درسره د معافولو وعده کوو. احمد استاذ پسې به جمعدار راغی دفتر تـه بـه یې بوتلو مونږ به شکمن شو تحقیق مو ورپسې شروع کړو، معلومـه شوه چې دا معامله ده. د فیض محمد خان ډېر اشنا و، هغه ته مو ووې چې خبره داسې ده ستا دوست دی تـه یې پوهـ کړه چې دا مناسب نه دي چې دی یوازې د ځان بچ کولو دپاره ټول ملګري اور ته وغورځوي هغه ورته ډېر منت او زاری وکړې، مونږ هم ورتـه منتونـه وکړل،خو د هغه زړه غورځېدلی و،په جېل کې ډېر تنګ شوی و، زمونږ خبره یې ونه منله پولیس د ده نه بیانونـه لا پخوا اخیستي وو، او لېږلي وو،د مارشل لا انچارج پخپلـه سرجارج روس کیپـل و،دی زمـونږ چیـف کمشنر و هم د هغه پښتنو سره مینـه وه او د پښتنو خیر خوا و، هغـه وویل چې زه په دوی مقدمه نه چلوم د مقدمې چلولو اجازت یـې ورنـه کړ، ځکه ډېر وخت په کې تېر شوی و، او حالات بدل شوي وو،یو خان

راته قصه کوله چې مونږ جرګه ورغلي وو چې دا سپين ږيري سپين ږيري کسان پرېږده هغه راته ووې چې ځئ، ستاسو هغه باچا مې هم پرېښوده او نور مې هم ټول کسان پرېښودل.

د جېلخانې حالت:

د هغه وخت جېلخانې ډېرې سختې وې او خلک به له قيده ډېر زيات وېرېدل خوراک يې د خوراک په شان نه و، جامې يې د جامو په څېر نه وي، او ژوند يې د انسان غوندې نه و،د قيدي نه د سپي ژوند بهتر و، هيڅ بې هېڅه وهل،ټکول، شرمول وو او د قيدي دومره قدرت نه وو چې پوښتنه يې کړې وی چې دا په څه؟ د ډنګرو کار پرې کول چکی، پرې اوړه کول(مېچن پرې ګرځوي) او ارټ پرې ګرځول.

مونږ سياسي قيديان وو، مونږ له به يې چې کوم ساګ راکولو هغې ته به يې سورساګ ويلو، يوه ورځ مې جمعدار صاحب ته په ټوقو کې وويل چې جمعدار صاحب دا خو ډېر ښه ساګ دی د دې تخم به راله پيدا نه کړې چې زه رها شم ځان ته يې بيا کرم هغه راته وويل د دې ساګ په ښه والي کې څه شک نشته تاسو يې لا د پوره خوندونه خبر شوي نه يئ دا خو اول د جېلخانې غوايانو ته واچوي چې د هغوی نه پاتې شي بيا يې تاسو له درکوي او دا ساګ په پېښور غوندې سرسبزه علاقه کې نه پيدا کېږي. دا د ډېره اسماعيل خان نه راځي هلته هر ځنګلي بوټي ته ساګ وايي، په کومو لوښو کې به چې دا پخېدل که هغه چا ليدلي وی سره د ډېرې لوږې به يې هم دا ساګ نه و خوړلي د ډوډۍ دا حال و چې ډنګر به هم نه خوړه، د دانو پاکول خو پرېږده کوم قيدي چې چکی اوړه کوي هغه وړې وي، د غلې مېده

کولو په وخت کې اومه اوړه خوري او د وزن پوره کولو دپاره په کې په هغه اندازه خاوره ګډوي چې څومره اوړه ده خوړلي وي. بله دا چې جېل والا پوره راشن نه ورکوي نو د ډوډۍ د تول برابر ساتلو دپاره ډوډۍ ښه نه پخوي، مونږ څو ورځې د جېل ډوډۍ خوړه بیا راته د خپلې ډوډۍ اجازت وشو، خو ډوډۍ به مونږ په دروازه کې خوړه په بارک کې اجازت نه و، ځکه چې په دروازه کې یې را نه پیسې اخیستې شوې. جېل والا و مونږ ته دا لویه بې شرمي جوړه کړې وه چې څه وخت به مو په دروازه کې ډوډۍ وخوړه چې جېل ته به یې را د ننه کولو تالاشي به یې اخیستله تالاشي هم صرف زمونږ د سپکولو دپاره او په دې طریقه به یې رانه رشوت اخیستله زمونږ داروغه امیر چند و. هغه بدې خور نه و، ډېټي دا روغه ګنګارام و، هغه بدې خوړلې او مونږ ده ته په حواله وو. زه پخپله د بدو ورکولو خلاف وم او زما نور ملګري یې مخالف نه وو، خصوصاً حاجي محمد اکرم خان او هغه کسان چې هغوی به پان، نسوار یا ګزاري کول، اخر کې د حاجي محمد اکرم خان او جېل والاو په کشمکش زمونږ دا ډوډۍ بنده شوه، کشمکش یوازې هغه وکړو او ډوډۍ په کې د ټولو بنده شوه. مونږ ته په هفته کې یو ځل د ملاقات کولو اجازه وه، ملاقات به هم عجیبه و او لویه هنګامه به وه هر څومره ملاقیاتیان، قیدیان چې به وو را ټول به یې کړو، دروازې ته به یې راوستلو دروازې نه به یې لږ شاته قت په قت ودرولو، زمونږ ملاقات له چې به څوک راغلي وو، هغه به یې د دروازې نه بهر لږ بېرته ودرول یو بل سره به مو په چغو خبرې کولې، ځکه چې ورو به نه اورېدل کېده، مونږ له به هغوی د باهر حال راوړ، ویل به یې چې په خلکو ډېر ظلم او زیاتی دی، خلک تنګ شوي دي تاسو په جېل کې باچایان یئ، دا د جېل ژوند د بهر له

ژوند نه ډېر غوره دی، د جرمانې نه کونډې او یتیمان خلاص دي خو عمر خان او پولیس یو شوي دي، هېڅوک یې په حیا کې پرې نه ښوده،دوی د کونډو او یتیمانو نه جرمانې اخیستلې دا لا څه کوې چې نمبر دارانو درې درې ځله د خلکو نه د جرمانې پیسې وصول کړې او چې څوک لږ څه ووایي پولیس ورسره وي، د خلکو په کورونو ور وخیژي وهي یې، تکوي او شرموي یې نو خلک د خپلې حیا نه هر څو ځله چې ترې جرمانه غواړې ورکوي یې چې څه وخت د دېرشو زرو په ځای یو لک جرمانه وصول شوه نو هغه سل کسان یې پرې ښودل نور مونږ پاتې کسان یې هم چارسدې ته بوتللو. د چارسدې د تللو نه مونږ خبر نه وو، جېل والاو زمونږ خپله ډوډۍ بنده کړې وه او هماغه د جېل سور ساګ او د جوارو ترخه ډوډۍ به یې راکوله د چا زړه ته کېده او که نه کېده، که چا خوړه او که نه خوړه چې په دې کې خبر راغی چې لاټ صاحب حکم کړی دی چې دا خلک مې د هغوی د باچا سره ټول پرېښودل مونږ ډېر خوشحاله شو، بله ورځ حکم راغی چې تیار شئ، ستاسو چارسدې ته چالان (تګ) دی. مونږ یې دوه په یو ځنځیر وتړلو او یو سپاهي ته به یې حواله کړو د ځنځیر یو سر به د پولیس سپاهي سره و، په ټم ټمونو کې یې کېنولو سپاهي مخکې او مونږ به وروسته ناست وو،چارسدې ته یې بوتللو هلته یې په حوالات کې واچولو. په دې قید کې ما ته د ټولو نه زیات تکلیف زما د پښو و، ولې چې د تنګو بېړیو په وجه مې پښې زخمې شوې وې جامې بدلول راته تکلیف و،لمبل راته تکلیف و، ګرځېدل مې په تکلیف و، ملاسته مې په تکلیف وه، په ډډه اوړېدل راوړېدل اونمونځ کول راته په تکلیف و، په ګرمۍ کې به ګرمې شوې او په یخنۍ کې په یخې شوې. سره د دې دومره تکلیفونو یې زما د پښو نه دا بېړۍ ونه اېستلې، زمونږ

ډاکټر یو انګرېز و او ښه سړی و ،خو معلومېده دا چې د حکومت نه مجبور و ،ځکه یې زما د پښو نه د بېړیو ایستلو جرات نه کولو. بې له مانه چې د «رولټ ایکټ» په ایجي ټیشن (حرکت) کې څومره کسان بندیان وو ،هغوی ته یې بېړۍ نه وې لګولې او لکه چې نورو سیاسي قیدیانو سره کوم سلوک کېدو مونږ سره یې هغه نه کولو بلکې د اخلاقي مجرمانو هسې یې سلوک را سره کولو.

کوم کسان چې یې زما سره نیولي وو درې نیمې میاشتې پس یې رها کړل یوازې زه یې پرې نه ښودم. بابا مې زما په پاتې کېدو ډېر خپه و ،زما نه یې جدا کېدل نه غوښتل خو مجبور و، د بل واک و، د جدایي په وخت کې را تر غاړه شو او په سترګو کې یې اوښکې راغلې مور مې چې خبره شوه ډېره خپه شوې وه.

خو دې خپګان او مخکې خپګان کې ډېر فرق و، مخکې خو د پهانسۍ او چارمارۍ وېره وه او دا ځل خو که قید وم خو د خلاصېدو امید مې هم و. ډوډۍ به مې مور را لېږله. ما سره به دا ډوډۍ د سپاهیانو او حوالاتیانو هم کېده خو چې خبر شوم چې دا ډوډۍ په بدو راته رسیږي اول خو مې جېل والا و، او پولیس والا و ته ویل چې ما خو څه ډاکه کړې نه ده زه خو سیاسي قیدي یم د قام او ملک په خدمت کې بندي شوی یم ماته د دې ډوډۍ سرکاري طور اجازت دی پېښور جېل کې یې را کوله تاسو ته په کار دي زما ډوډۍ ماته بې قید او بې شرطه پرېږدئ، هغوی قام، وطن او سیاست څه کولو اخر زه مجبور شوم او مور ته مې جواب ولېږه. چې ما له ډوډۍ مه رالېږه، ځکه چې په بدو ورکولو د ډوډۍ خوراک ماته ګناه ده.

هغې زما خبره ومنله او ډوډۍ یې بنده کړه ما به هماغه د جېلخانې ډوډۍ خوړه څو ورځې پس یې پېښور جېلخانې ته بدل کړم، د تللو په

وخت کې ما سره په چالان کې نور اخلاقي قيديان هم وو، چالان خو پېښور ته په خپلو پښو ځي ما پوليس والاو ته وويل که چيرې ستاسو خوښه وي، په تمتمونو کې به لاړ شو ستاسو او د دې نورو قيديانو کرايه به هم زه ورکړم، هغوی ونه منله دوی د کرائې د پاسه نغد رشوت هم غوښته. ما وې ښه ده پخپلو پښو ځو. زما خپلوانو او دوستانو ډېر راته ووې چې ولې پياده ځې. دا خلک به څه وايي؟ مونږ د خلکو د پېغورونو له کبله ډېر غلط کارونه کوو. ما ورته وويل چې زه د خلکو خبرو ته نه ګورم کار ته ګورم که کار درست وي، خلک چې هر څه وايي زه به يې کوم او که کار غلط وي نو که خلک هر څه وايي زه يې نه کوم. لنډه دا چې په ډېرو خوارو مې رضا کړل اور خصت مې کړل چې د سپاهيانو باور راغی چې زه پياده تللو ته تيار يم پخپله خبره پښېمان وو، خو بيا کله کېده. مور خويندې او خپلوانې چې زما د تللو نه خبرې شوې وې، قاضي خېلو ته راغلې وې او د سړک په غاړه په يو کور کې زما د ليدلو دپاره ناستې وې. د ليدلو، کتلو په دوران کې زه پوهه شوم چې دوی پوليس والا و ته بدې ورکړې دي. که زه مخکې خبر وی ما به د دې ليدلو نه انکار کړی وی. د ميا ګوجرو لاره لنډه وه په دې روان شو چې اګرې ته ورسېدو مير قادر خان چې وروسته بيا خلکو نواب صاحب بللو او د هغه پلار راغلل او مونږ يې خپلې حجرې ته بوتللو د ډوډۍ انتظام يې را له وکړو ما ډېر انکار وکړو، خو هغوی پرې نه ښودم او مونږ ټولو ته يې ښه ډوډۍ راکړه بيا يې رخصت کړو.

کوز مازيګر پېښور ته ورسېدو د چارسدې نه پېښور اتلس(۱۸)ميله دی دا ټوله لاره مونږ پخپلو پښو ووهله. سعد الله دوی په دې ورځو کې په ښار کې سبق ويلو زمونږ نه خبر شوي وو، مخې له

راغلي وو، او ماله يې ډوډۍ راوړې وه شاهي باغ سره مو ډوډۍ وخوړه وخت نا وخته و جېلخانې په داسې وخت کې قيديان نه اخلي زه يې کوتوالۍ ته بوتلم او يو ډېر ګنده ځای کې مې شپه تېره کړه سبا له يې جېل ته بوتلم او ورداخل يې کړم جېل والا و زه د نورو قيديانو سره په يو بارک کې بند کړم. ډوډۍ به يې هم د جېلخانې راکوله په دې ورځو کې انسن صاحب ډپټي کمشنر و، زما د بابا سره ښه بلد و، بابا مې ورته ورغی او ورته يې وويل نو زما د خپل خوراک څښاک اجازه يې راکړه چې د خپلې ډوډۍ اجازه يې راکړه زه يې ددې بارک نه د جېلخانې د دروازې د خولې سره هغه پخواني حوالات ته بدل کړم. ايکي يوازې يې په يو بارک کې بند کړم، ځانله وم خو ډوډۍ مې خپله خوړه ډوډۍ به يې د حوالات د دروازې خولې ته راوړه کېښوده ماته به يې اواز وکړو زه به راغلم او هماغلته به مې خوړه زه په بارک څه چې په دې ټول حوالات کې يوازې وم، خو ډوډۍ به يې هلته نه را پرېښوده. په دې ورځو کې د لوند خوړ ريدي خان هم قيد و، بروس صاحب قيد کړی و. دی يو پيرنګی و چې د خانانو او پوليس برخلاف و، او د دوی په ايمان ډېر ښه پوهېده.د جېلخانې داروغه هم د بدې خوارو خانانو ټاکو و بدې خور نه و، رشوت ورکوونکو پسې به ګرځېدو او په کار به يې لګولو. د ريدي خان هم حال بد و، د حوالات په ختو يې لګولی و، ټول به په ختو لړلی و، د خوراک حال يې هم ښه نه و، ورځ يې ډېره بده وه تر څو چې زه هلته وم ما د خپلې ډوډۍ نه په يره يره څه برخه ورکوله. شپږ مياشتې پس زه د بېرش زرو روپو په ضمانت رها کړی شوم.

د قید نه خلاصېدل:

چې کلي ته راغلم خلک زما لیدو او په خیر راغلي ته راتلل او په ډېره مینه محبت به را سره یو ځای کېدل. د رولټ ایکټ ایجي ټېشن د خلکو نه ډېره قرباني واخیسته او ډېر ځاني او مالي نقصانونه یې خلکو ته ور واړول خو دومره وشو چې په خلکو کې یې څه احساس را پیدا کړو، په پښتنو کې د سیاسي شعور اغاز وشو. زه چې د کلي د حالاتو نه خبر شوم. زه په جېلخانه کې دومره نه وم ربړول شوی څومره چې زمونږ د کلي خلک ربړول شوي وو. مور مې راته قصه کوله چې ته ونیول شوې رڼا ورځ را باندې تیاره شوه. په ځان نه پوهېدم چا راته ووې چې هر څه خدای کوي هغه کېږي او ورپسې پولیسي کپتان صاحب چې څه کوي هغه کېږي، کور کې نغدې روپۍ نه وې کالي (زیورات) ډېر وه ستا کالي وو، د ډاکټر صاحب کالي وو، زما کالي وو، دا ټول مې را غونډ کړل خدمتګاره مې د ځان سره واخیسته، چارسدې له د پولیس کپتان صاحب کورته لاړمه او پخپل لاس مې هغه ټول کالي ورکړه. ما زړه ډېر ټینګولو خو نه ټینګېدو ژړل مې. پولیس کپتان ښه سړی و، ما له یې ډېره تسلي راکړه راته یې وې چې مورې خپه کېږه مه زوی به دې خدای را خلاص کړي.

د دوهم واده تیاری او بیا ګرفتاري:

ما له مور او پلار هماغه د پخواني ټبر په کلي او هماغه خاندان کې کوژدن کړې وه. اوله ښځه مې د مشر خان خورزه وه او دا یې لور وه. مور او پلار مې د واده په بندوبست کې وو، د واده نېټه یې اېښې وه. زما او عباس خان په ذمه جوړه اخیستل وو، عباس خان زما د ورکوټوالي دوست او زما زړه ته ډېر نژدې و، مونږ اول نوښار ته لاړو

هلته زمونږ د کلي هلکانو تعلیم کولو او بابو سلطان محمد سره مو ولیدل. بابو سلطان محمد یو پنجابی و، ډېر ښه سړی و، او ډېر قوم پرست و، زما ډېر اشنا و. زما د هغه اشنایي په دې وه چې هغه هم د پښتنو بچو له په ډېره مینه تعلیم ورکولو. زه هم د دې عقیدې سړی وم چې د پښتنو بچي تعلیمیافته شي، د پېرنګیانو نوکر و، استعفائې ورکړې وه او په نوښار کې یې یوه یتیم خانه او یو سکول جوړ کړي وو، زه او بابو صاحب ناست وو خبرې مو کولې یو سړی راغی مونږ سره نژدې په لمانځه ودرېدو ما سره شک شو بابو صاحب ته مې وویل چې دا سړی څوک دی؟ په ده خو زما شک پیدا شو هغه ډېرخوش اعتقاده سړی و، ویل یې دا خو ډېر ښه سړی دی لمونځونه کوي، زمونږ خپل سړی دی ما ورته وویل چې هلته خو دوه کمرې خالي پرتې دي. دی دا لمونځ هلته ولې نه کوي چې دلته مونږ ته نژدې ولاړ دی. بیا زه په جېلخانه کې وم چې خبر شوم چې بابو صاحب ګرفتار شو. هغه سړی د سي.ائ.ډي انسپکټر و، ده پسې د پنجاب نه رالېږل شوی و. د حکومت په بابو صاحب دا شک و چې دی لوټونه جوړوي. چې د دې تحقیق یې وکړو بابو صاحب یې سره د سانچې ګرفتار کړو.

مونږ د هغه ځایه پېښور ته لاړو جوړه مو واخیسته کلي ته را روان شو چې سر دریاب ته را ورسېدو او له پله نه پورې وتو چې ټم ټم ته ختلو د پولیس تانه دار مو د سپاهیانو سره ولیده چې په ټم ټم کې ناست او د پله خواته را روان دی چې مونږ ورنه تېر شو دوی هم را پسې را وګرځېدل مونږ مخکې دوی را پسې دي په دې مونږ شکمن شو چې څه چل خو دی چې تانې ته را ورسېدو مونږ ته یې اشاره وکړه. مونږ ودرېدو تانه د سړک په غاړه وه مونږ یې تانې ته بوتللو

هلته نور افسران زمونږ په انتظار کې ناست وو چې مونږ یې ولیدو پخپلو کې بېل شو او څه پس پسی یې سره وکړو، بیا مونږ ته راغلل راته یې وویل چې تاسو پسې د پورته نه حکم راغلی دی. مونږ تاسو بېرته ښار ته بیایُو، مونږ ورته ووې چې د څه حکم دی مونږ خو پوهـ کړئ. هغوی جواب راکړو چې مونږ هم خبر نه یُو، مونږ سره چې کوم سامان و هغه مو هغوی ته حواله کړو او مونږ د پولیس سره واپس ښار ته روان شوُ. ماښام تیاره ښار ته ورسېدو نېغ یې د شارټ صاحب بنګلې ته بوتلو.

دی د پېښور د ضلعې د سې .ائ.ډي لوی کپتان و، بنګله یې مشن کالج ته مخامخ وه، مونږ یې په سړک ودرولي وو، د پوما میاشت وه، ډېر ساړه وو ماخوستن شو په ولاړه نور ستړي شو، نه زمونږ دپاره د ناستې څه انتظام و، او نه د پولیس دپاره.

مونږ پولیسانو ته ډېر ووې مونږ به تر کومې پورې په دې یخنۍ کې په سړک دلته ولاړ یُو، لاړشئ څه تلوار پرې وکړئ چې زر پېش شُو. د پولیس افسرانو کې دا جرات چېرته و، هغوی مونږ ته بهادران وو، پرنګي ته یې ایمان نه و. د مسلمانانو لوی افسر به دومره د خدای نه نه وېرېده، څومره چې به د پرنګي نه وېرېده.د خدای دومره تابعدار او وفادار نه و، څومره چې د پرنګي و، مونږ دا خبرې کولې چې د بنګلې نه یو پولیس افسر راووت او د دوی سره وپسېدو بیا یې زه او عباس خان یو د بله بېل کړو، د جدا کېدلو په وخت کې ما ته عباس خان ووې چې څه به وایُو. ماوې چې رښتیا رښتیا به وایُو. معلومېده چې دغه پولیس افسر دا حکم راوړی و چې ما او عباس خان بېل کړي، هغه یې مشن کالج طرف ته روان کړو، او زه یې دې خوا ستېشن ته چې کوم سړک تللی هغې ته راوستلم. زه په ولاړه ډېر ستړی شوی وم، یخنې مې هم کېده. یو پل و د هغه دپاسه کېناستم د

عباس خان نه خبر نه شوم؛ خو زه يې ماسخوتن تېر شارټ صاحب ته مخکې کړم. شارټ صاحب په يوه کوټه کې د انګېټهۍ خواته ناست و، په انګېټهۍ کې ښې دړې پرتې وې، کوټه ښه توده وه، زما د يخنۍ نه ژامې ګړزېدې. زه هم تود شوم طبيعت مې ښه شو، انګېټهۍ سره بله کرسۍ وه شارټ صاحب راته اشاره وکړه. په هغه کرسۍ کېناستم. شارټ ډېر قارجن سړی و، پوښتنې يې رانه شروع کړې ما ورته چې څه رښتيا اوحقيقت و، بيان کړل. ما چې څه وخت خبرې شروع کړې نو ده راته ووې چې ورو ورو وايه بيا مې چې رو رو خبرې کولې هغه راته ويل په زوره وايه. ما ورته ووې چې ورو وايم نو وائې په زوره وايه چې په زوره وايم نو ته وايې چې ورو ورو وايه، ته راته يوه طريقه وښيه چې زه هغسې ووايم. زما په خبره خو قار ډېر ورغی خو سړی چپ شو. چې بيان مې ختم شو دکوټهۍ نه را ووتم پوليس را ته منتظر ولاړ وو،زه بيا هغه زوړ اشنا زوړ ځای د صدر کوتوالۍ ته بوتللم. په حوالات يې وردننه کړم، يو څو زړې د سپړو ډکې شړۍ پرتې وې، هغه مې واغوستې او د سيمټو په يخ فرش څملاستم. په بله شپه سيد اکبر خان زاړه اشنا د ډپټي کمشنر بنګلې ته بوتلم، هغه ته يې وړاندې کړم، ډپټي کمشنر انسن صاحب و، ډېر ښه سړی و،ما ورته د خپلې بې ګناهۍ خبره وکړه، هغه ډېره تسلي راکړه او سيد اکبر خان ته يې ووې چې ده سره ښه سلوک کوئ او ښه ډوډۍ ورکوئ،د صاحب حکم و چې بېرته راغلو هغه د سپړو شړۍ يې راته بدلې کړې او ډوډۍ يې هم راته ښه شروع کړه.اته نهه شپې زه په دې حوالات کې بند وم چې يوه ورځ پوليس راغی او زه يې د پوليس لوی افسر ته وروستم، شارټ صاحب ته يې بيا مخکې کولم. د هغه د دفتر سره يو وړوکی غوندې ځای و، زه يې هلته کېنولم زه خپل فکر کې ډوب تللی وم چې يو سړی مې تر نظره شو چې ګړندی راغی او د دفتر چک يې وچت کړو، په منډه ور ننوت، ما خو ښه ونه ليده ولې شک مې پرې

راغی چې قاضي شاکرالله و. اردلي نه مې پوښتنه وکړه چې دا سړی څوک و؟ هغه راته وويل چې زه يې نه پېژنم دوی که څوک پېژني هم په اسانۍ يې نه ښيي، ما ورته ووې چې ولې قاضي شاکرالله نه و؟ ده راته وويل چې و، ما نور ټول فکرونه پرېښودل بس د دفتر دروازې ته مې سترګې ونيولې چې قاضي صاحب به کله راوځي چې ورسره سلام عليک وکړم چې بله ورځ بيا منکر نه شي. شارټ د صوبې د مخبرانو لوی مشر و، او د ټولو مخبرانو تعلق ده سره و. زه په دې وېرېدم هسې نه چې په بله لار رانه لاړ نه شي، ځکه چې دوی هم احتياط کوي، په يوه لار چې لاړ شي بيا په هغې نه راځي. خدای ته زارۍ کوم چې خدايه قاضي صاحب په همدې لاره واپس راولې چې سترګې مو سره مخامخ شي، ده خو عوام پرېږده ملايان هم دوکه کول ما وې چې حقيقت يې خلکو ته ښکاره کړم. قاضي صاحب ډېر ساعت وروسته راووت چې ما له نزدې راغی زه ور پاڅېدم سلام مې ور واچاوه چې زه يې وليدم رنګ يې تک زېړ شُو، او ورته مې وويل چې قاضي صاحب ته خو مسلمان شوی وې دا بيا کله کافر شوې سترګې يې ښکته کړې هېڅ يې ونه ويل چابک را نه لاړ.

رهايي او دوهم واده:

لږ ساعت وروسته زه پوليس د مخبرانو کشر کپتان ته چې د جهانګيري کلي و، مخکې کړم هغه راته ووې چې ته ازاد يې. ماورته ووې چې زه تاسو نيولی په څه وم اواوس مې پرېږدئ ولې؟ هغه راته وويل چې مونږ نوکران يُو، مونږ څه ويلی نه شُو زمونږ واکدار دننه ناست دی. ته دا پوښتنه د هغه نه کولی شې په دې وخت کې د پېرنګيانو ډېر رعب داب و، او بيا د شارټ صاحب چې قهرجن هم و، چا ورته خبره نه شوه کولی، خو چې څوک په اخلاقي جرم کې نه؛

بلکې په سياسي جرم کې جېلخانه ووينې وېره يې د زړه لرې شي. زه نېغ شارټ صاحب ته ورغلم هغه ما ته وې چې څه وايې، ما وې چې دا زه دې په څه نيولی وم او اوس مې ولې پرېږدې؟ هغه راته وويل چې په نوښار کې چا بم غورځولی و، زمونږ دا شک و چې دا کار تا کړی دی، خو د تحقيق په نتيجه کې معلومه شوه چې ته بې ګناه يې نو ځکه مو اوس پرېښوې نو ما ورته ووې چې دا تحقيق خو زما د نيولو نه مخکې هم کېدی شو، زه خوددې ملک سړی وم، که مجرم وی نو زما نيول خو څه ګران کار نه و، ته ګوره دا لس دولس ورځې مو زه وکړولم زه انسان يم، حيثيت لرم، هر څه مو راته پايمال کړل. ده راته وويل چې تاسو د څه حيثيت لرئ. دا زمونږ خوښه ده که مو نيسو، که مو پرېږدو. ما وې ښه چې داسې ده نو د خدای په امان. زه ترې راووتم وروسته يې را پسې ډېرې چغې ووهلې، خو زه ورونه ګرځېدم. له هغه ځايه پياده ښار ته راغلم. زما د خلاصېدو نه څوک نه و خبر. د چيني حکيم صاحب دکان ته ورغلم چې ګورم قاضي شاکرالله ګرم تقرير شروع کړی دی چې خدای داسې ويلي او رسول الله صلی الله عليه وسلم داسې فرمايلي چې زه يې وليدم سپک پاڅېده او هغه ځای يې پرېښوده. زه له هغه ځايه کلي ته راغلم د عباس خان پوښتنه مې چې وکړه هغه زما نه مخکې رها شوی و، او کلي ته تللی و.

زه دا منم چې بديشي حکومتونه بغير تشدد او د خلکو د وېرولو نه چلېدی نه شي خو دا څيزونه په حاکم او محکوم کې نفرت هم پيدا کوي. که په دغه وخت کې پرنګي د زور او ظلم په ځای مونږ سره نرمي کړې وی د دوی په ضد به دومره تحريکونه نه شروع کېدل او نه به د هغوی رعب داب دومره زر کم او ختم شوی وی، ځکه چې هغوی به د خپل رعب د ساتلو دپاره په پښتنو څومره ظلم کولو هماغومره به د خلکو د مقاومت په وجه د دوی رعب داب ته نقصان رسېدو.

لکه چې ما وړاندې ذکر کړی دی. زما لومړنی تېر د غني او ولي

دوی مور په وبا کې مړه شوې وه په دې ورځو کې زما دا بل واده تیار و، په ۱۹۱۹ع کال کې مې واده وشو، د پښتنو ودونه له رواجونو ډک وو، ما د هغو اصلاح غوښتله نو ځکه مې د ځان نه شروع وکړه او د شریعت مطابق مې اول ډولۍ راوړه په سبا له مې ولیمه وکړه او یو وخت مې ښه ډوډۍ د کلي خلکو، دوستانو او خپلوانو ته ورکړه. خلکو راته د نیندرې په دود روپۍ را اچولې، خو ما ونه منلې. که څه هم په ډېرو زمونږ پورې وې. په ډوډۍ کې مو د رسم و رواج د اصلاح کولو په باره کې تبادل خیال د خلکو سره وکړو. په هغه وخت کې دا دود و چې په واده کې به ټولو کسبګرو ته واده ته راغلو مېلمنو پیسې ورکولې، چا به آیینه ښوده، چا به سپېلنی لوګی کولو، چا به ډول واهه چا به ګلونه راوړي وو، چا به رباب کې چاربیته ویله، په مېلمنو به یو لُوټ مار و، که د چا زړه به و او که به نه و، خو د خپله شرمه به یې دا حساب کسبګرو ته ادا کولو. زما په واده کې د اول ځل دپاره دا کارونه ما بند کړل او کسبګرو ته مې دا وویل چې تاسو به مېلمنو له تکلیف نه ورکوئ ستاسو د ټولو حق به زه ورکوم ولې چې تاسو زما کسبګر یئ دغه شان ډمې به ګډېدې مېلمنو به که د چا زړه و او که نه پیسې ورکولې.

سازیان به وو. جنجونه به وو، ټوپکې او غربینونه به خلاصېدل لنډه دا چې ډېر فضول خرڅونه به وو. زما په واده کې دا ټول ما بند کړل او دا مې ددې دپاره وکړل چې د قام او ملک دپاره ډېر نقص دی. او دا خلک ترې تنګ و، خو چا کې د دې د پرېښودو اخلاقي جرات نه و. ما د دې شیانو د مخنیوي ابتداء د خپل واده نه وکړه او خلکو ته مې هم وویل چې تاسو هم دا بې ځایه رواجونه پرېږدئ.

✵✵✵

خلافت، تحریک او هجرت د خلافت کمیټې جلسه په دهلي کې، هجرت، مونږ په کابل کې، باجوړ ته واپسي، دیر کې او د خالونو* مدرسه

په دې ورځو کې د ترکانو په ټول وطن د اتحادیانو قبضه وه، مصطفی کمال او د هغه ملګرو د دوی برخلاف جنګ شروع کړی و، په هندوستان کې د خلافت دپاره مسلمانانو یو لوی ایجي ټېشن(تحریک) شروع کړی و، ځای په ځای یې کمیټي جوړې کړې وې، جلسې او جلوسونه به کېدل، د هندوستان مسلمانان عجیبه خلک وو. په جنګ کې د ټولو نه زیات د پېرنګیانو امداد دوی کړی و، د دوی مشرانو ورله برتې ورکړې وې. ملایانو، زیرګانو او مذهبي پیشوایانو د پرنګي په طرفدارۍ او د ترکو برخلاف فتوې ورکړې وې. خلافت دوی تباه کړی و، که دوی دا فکر مخکې کړی وی ډېره فایده به یې رسولې وه، خو د نشت نه دا هم ښه و.

دهلي کې د خلافت کمیټي جلسه:

د ۱۹۲۰ع کال په نیمایي د خلافت کمیټي له طرفه په دهلي کې د یوې لوئې جلسې اعلان وشو، او ورسره د دې خبرې اعلان هم وشو

* په اصل کې دا «خال» کلی دی چې خال ربات ورته وایي، خال خان له کلی دی او ربات خان له؛ خو په سمه کې ورته خلک خالونه وایي.

چې هغه خلک به په دې جلسه کې شریکېږي چې کفن به یې په سر تړلی وي. زه هم په دې جلسه کې شریک شوم ډېره لویه جلسه وه، د هندوستان د هرې برخې مسلمانان ورله راغلي وو، عزیز هندي یو جذباتي نوجوان هلک و، هغه په جلسه کې د هجرت کولو تجویز وړاندې کول غوښتل د اکثرو مشرانو دا رایه نه وه.هغوی ډېر پوهـ کړو چې اوس د دې تجویز د وړاندې کېدو موقع نه ده، خو هغه منع نه شُو او خپل تجویز یې وړاندې کړو. مسلمانان خو یو جذباتي قام دی. دې ته یې ونه کتل چې د دې نتیجه به څه وي؟ د وړاندې کېدو سره یې تجویز پاس کړو. د هجرت خبر چې په ملک کې خور شو، پېښور ته ورو ورو وړې وړې قافلې را رواني شوې، په پېښور کې د دوی د امداد او ارام دپاره د هجرت کمیټي جوړه شوه، دا قافلې چې به له هندوستانه راتللې په ستېشنونو به یې خلکو ډېر تاوده استقبالونه کول، او په پېښور کې به یې جلوسونه وتل، پېرنګیانو خو اول د هجرت سخت مخالفت وکړو، ځکه چې هغه ځان دپاره دا یو خطرناک کار ګڼلو ولې چې پوهـ شُو چې خلک په هېڅ شان نه منع کېږي نو بیا یې ډا کوشش و چې څومره کېدی شي هغومره ډېر خلک په هجرت لاړ شي، پښتانه خو د نورو خلکو په شان نه وو، هغوی چې دا تماشا لیده ډېر اثر یې پرې وکړو، ملایانو به هم وعظونه کول چې هجرت فرض دی او که چا هجرت ونه کړ، ښځه یې طلاقیږي. داسې حالت په ملک کې پیدا شول چې بې له هجرت بلې خبرې اورېدو ته څوک تیار نه وو، د حکومت له خوا به هم قسم قسم اوازې خورېدې نر، ښځې هجرت ته تیار شول.

هجرت:

چې چا به هجرت نه کولو، خلکو به ورته په بد نظر کتل نو ما د

يوې جلسې انتظام وکړ، زمونږ په کلي کې لويه جلسه جوړه شوه، ډېر خلک په کې را جمع شوي وو، په جلسه کې مې دا ووې چې تاسو لږ صبر وکړئ. زه به يو څو کسان کابل ته ولېږم چې هغوی مونږ ته خپل چشم ديد حالات راوړي، او مونږ په حالاتو خبر او پوهـ شو نو بيا به د هجرت په باره کې فيصله کوو. ما چې دا تجويز پيش کړو، زمونږ د کلي عادل شاه نومي يو پير د هغې سخت مخالفت وکړو، وې ويل چې مونږ خپلې ښځې گوره گانو ته نه شو پرېښودلی که ته هجرت ته تيار نه يې مه ځه؛ خو نور مه منع کوه، مونږ که خدای ته منظوره وي سبا وختي روانيږو. اور په هندوستان کې ولگېد او وسوځېدله په کې پښتونخوا، که بره وه که کوزه تالا والا شوه او کروړونه روپۍ نقصان وشُو، خصوصاً چې د سندهـ د خلکو قافله چې د جونيجو صاحب په مشرۍ کې پېښور ته را ورسېده په پښتنو کې اور ولگېدو نر ښځې په هجرت روان شول. دې خلکو کې پېرنگيانو هم خپل ډېر مخبران ولېږل چې هلته په مهاجرو کې پراپېگنډې وکړي چې دا خلک هلته پاتې نه شي او بېرته خپل ملک ته راشي. هجرت هجرت نه و، يوه هنگامه وه، تش جذبات وو، هېڅ سوچ فکر نه و، د هجرت په اصل مطلب څوک پوهـ نه و. دا خو محمد علي او شوکت علي امان الله خان ته دا پيغام لېږلی و چې ته د هجرت د منلو اعلان وکړه چې په پېرنگيانو باندې د دې خبرې اثر پرېوځي او زمونږ د خلافت تحريک ته په کې فايده ورسيږي.

اخر زه هم مجبور شوم د قوم په ملگرتيا د يوې وړوکې قافلې سره چې تيول ځوانان وو، د شوقدر او مومندو په لار پياده افغانستان ته روان شُو، اوله شپه مو په کړپه راغله مونږ چې روان شُو او ډول غږېدو نو ډېر خلک را سره وو، خو چې د شوقدر نه د کړپې په لار

روانېدو او ډول سرنا را نه پاتې شو نو بيا ډېر کم خلک مونږ سره کرپې ته ورسېدل. او چې په کرپه کې په مونږ په کاڼو لوټو شپه راغله نو بيخي ډېر کم پاتې شو، خير په کرپه کې په تيږو کې مو شپه تېره کړه، سحر چې پاڅېدو زه د يو څو ملګرو سره د ترنګزو د حاجي صاحب ليدلو ته د هغه ځای ته روان شوم او نوره قافله د ماسل خان ځای ته روانه شوه. د حاجي صاحب د ليدلو نه پس مونږ هم د ماسل خان ځای کوډا خېلو ته راغلو او په بله ورځ له هغه ځايه را روان شو د کامې ګرداو ته راغلو، سردار خان د مومندو خان د خپل قام سره زمونږ مخې ته راغلی و، زمونږ يې ډېر ښه استقبال اوکړو، کلي ته يې بوتلو، زمونږ يې ډېر دارمدار وکړو. سبا له جلال اباد ته روانېدو سردار خان مونږ ته ډېر ووېل چې همدلته پاتې شئ، تاسو مهاجر او مونږ انصار يو، مونږ به دا خپل جائدادونه تاسو سره نيم کړو، د کابل خلک ستاسو دومره امداد نه کوي. دا زمونږ خبره درته ښه ده. د هغه مو ډېره شکريه وکړه، مونږ ورته ويل چې مونږ خو ځمکو پسې نه وو راغلي نو د هغه نه را رخصت شو، جلال اباد ته راغلو په جلال اباد کې سردار هاشم خان ګورنر و، هغه سره مو وليدل، خبرې اترې مو سره وشوې، هغه زه د ځان سره په جلال اباد کې پاتې کړم او نوره قافله رخصت شوه.

هاشم خان سره د مهاجرينو د دې لويو لويو قافلو ډېره سودا وه، ډېر پرېشانه و، او په دې کوشش کې و چې څه تدبير وشي چې دا هجرت نور بند شي، ځکه چې په افغانستان کې دومره خلک کله ځائېدی شي. د پېرنګيانو هم د ډېرو خلکو په هجرت کولو کې همدا مطلب و چې په افغانستان کې به هم دوی ته د استوګنې مشکلات پيدا شي او هم افغانستان ته څو ورځې وروسته هاشم خان کابل ته

زما د تللو بندوبست وکړ.و مونږ د جلال اباد نه کابل ته د خوګیانو د نملې په لاره روان شُو، په ګندمک کې عادل شاه پیر د خپلو ښځو، نرو ملګرو سره په مخه راغلل چې واپس وطن ته را روان وو، ما ورته ووې چې پیر صاحب دا ښځې مو بېرته ګوره ګانو ته روانې کړې؟ ده راته وویل چې څه وکړو هلته هم د ښځو له لاسه تنګ وو چې ځئ هجرت وکړئ اودلته هم ښځو تنګ کړو چې په دې ملک کې ګوزاره ګرانه ده بېرته یې روان کړې یو.

مونږ کابل کې:

مونږ چې کابل ته را ورسېدو د لاهوری دروازې سره د هرې ونې ولاړې وې مهاجرینو دلته اړولي وو، مونږ هم د دوی سره یو ځای واړول زمونږ دپاره حکومت بېل انتظام کړی و، خو زه د عامو مهاجرینو نه نه بیلېدم. په کابل کې د ټول هندوستان د مهاجرینو یوه شپاړس کسیزه کمیټي وه چې زه او رضا خان ارباب هم د هغې ممبران وو.

د دې کمیټي په ذریعه به د مهاجرینو ارتباط د افغانستان د حکومت سره و، څه وخت چې د مهاجرینو د قافلو تعداد شلو دېرشو زرو ته ورسېدو نو حکومت کمیټي ته وویل چې افغانستان خو یو وړوکی ملک دی دا دومره خلک په کې ځایدی نه شي، تاسو مهرباني وکړئ، دا هجرت بند کړئ. نومونږ عباس خان ولېږو چې دا خبره هلته پېښور ته ورسوي، هغه تر جلال اباده پورې لاړ او دا خبر یې پېښور ته ورسولو.

امان الله خان مونږ ته وویل چې زه د پرنګي دجنګ زور نه لرم که تاسو ورسره په کومه طریقه جنګ کولای شئ او خپل ملک ازادولی

شئ، زه ستاسو مرسته ضرور کوم ځکه چې پېرنګی تور مار دی، هېڅ اعتبار پرې نشته چې زما خوا کې پروت وي، زه ترې په ډاډه زړه خوب نه شم کولی. دا وېره راسره وي چې اوس به مې خوري، هغه مونږ ته دوه لارې مخکې کړې، ویل که نوکري کوئ، مونږ به ستاسو ځوانان برتي کړو، بېلې پلټنې به درته جوړې کړو، تربیت به درکړو که بیا مو د انګرېز سره جنګ کولی شو، وئې کړئ که ځمکې غواړئ نو په کندوز او مزار شریف کې مونږ ځمکې لرو، هغه به درکړو، تاسو خپله یوه کالوني جوړه کړئ او خپل انتظام پخپله ځان له وکړئ، کومه سیمه چې مونږ تاسو ته درکوو، په هغې کې به ټول واک اختیار ستاسو خپل وي او که د بېرون حکومتونو سره تعلقات ساتئ هم ساتلی شئ. مهاجرینو ته یې وویل چې که تاسو نوکري غواړئ هم او که ځمکې غواړئ هم او که تجارت غواړئ هم درسره امداد کوم. مونږ به راغلو خپلو ملګرو سره به مو سلا مشوره وکړه، د ټولو مهاجرینو په اتفاق به مو دا خبره غوره کړه چې بس مونږ ته دې عسکري ټرېننګ راکړل شي.مونږ برتي کېږو، مونږ به د پلټنو تشکیل هم جوړ کړو، مونږ به راپاڅېدو چې د حکومت سره خبره فیصله کړو چې زمونږ دپاره انتظام وکړي نو د پېرنګیانو مخبرانو ته چې په هجرت کې راغلي وو، موقع په لاس ورغله، یو مخبر به په کې پاڅېدو او ویل به یې چې مونږ خو په ځمکو پسې نه وو راغلي، نه نوکرو پسې راغلي وو، مونږ په جهاد پسې راغلي وو چې زمونږ د هجرت غرض نه ترسره کېږي او افغانستان د پرنګي سره جنګ نه کوي نو نور مونږ دلته څه کوو، زه خو بېرته ځم. هغه پسې به یو بل مخبر پاڅېده هغه به ووې چې بالکل ټیک خبره ده، زه هم ځم چې دی به پاڅېدو یوه ډله به ور پسې پاڅېده، دغسې به په ډله کې ماتې ګډه

شوه، یو کس به ما پسې را منډه کړه چې ته د حکومت سره خبرې مه کوه، یوځل راشه چې بېرته به راغلم، ټول به تللي وو. بیا ما دوی ته دا خبره وړاندې کړه چې راځئ چې دا ځمکې واخلو، او زه هم درسره ځم مګر دوی دې ته هم تیار نه شول.

څه رنګ چې پښتانه په راتلو کې ګړندي وو، دغسې په واپس تلو کې هم ګړندي وو نو دغه شان ورو ورو مهاجرین بېرته ستنېدل ډېر لږ کسان پاتې شُو، هغوی په افغانستان کې استوګنه غوره کړه چا نوکرۍ واخیستې، چا ځمکې.

دغه شان هجرت ناکام شو، د هندوستان مسلمانانو خصوصاً پښتنو ته د دې هجرت ډېر تاوان ورسېده، افغانستان ته یې هم نقصان وشُو. د امان الله خان په ورکولو پسې پېرنګیانو له همدې وخت نه ملا وتړله فایده یې یوازې انګرېز ته ورسېده.

زما څه ملګري تاشکند ته لاړل چې روس به مونږ سره د هند په ازادولو کې مرسته وکړي. زه په کابل کې د یو څو ملګرو سره پاتې شوم. یوه ورځ زه د امان الله خان ملاقات ته تللی وم، ډېرې خبرې مې ورسره وشوې، په خبروخبرو کې مې ورته دا ووې، تا له ترکي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي،خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې را سره وکړه چې زده کوم به یې. کله چې له افغانستانه واپستل شو، زه بمبۍ ته د ده لیدلو ته ورغلم نو هلته یې ما سره پښتو کې خبرې وکړې.

په کابل کې زمونږ تعلقات د نادرخان او دده د کورنۍ سره ډېر وو، دی پخپله وزیر دفاع و او ورور یې سردار عبدالعزیز خان د معارف وزیر و، یوه ورځ یې ماته ووې،څه ورشه د حبیبئې لیسه(کالج) وګوره چې کالج ته ورغلم نو د یو جماعت له هلکانو نه مې دا تپوس وکړو چې((شما کیستید ؟)) دوی به راته وویل

چې«افغان هستم» بیا مې ورته ووې چې: ملک شما؟ دوی به ووې افغانستان. بیا مې ورته ووې «افغاني میداني که افغان هستي» نو غلي به شو غږ به یې نه کاوه نو ما به ورته وویل چې څنګه افغان یئ او څنګه د افغانستان اوسېدونکي یئ چې خپله ژبه نه درځي. دغه شان مې محمود طرزي صاحب سره چې د افغانستان وزیر خارجه او ډېر لایق سړی و، په یوه لویه مېلمستیا چې ده د مهاجرینو دپاره کړې وه، د ژبې بحث راغی یو سړي ورته پوښتنه وکړه، دا څنګه افغانستان دی چې افغاني په کې نشته. طرزي صاحب وویل چې پارسي هم زمونږ د ملک ژبه ده. نو ما ورته وویل چې طرزی صاحب پښتو خو د افغانستان ملي ژبه ده او د اکثریت ژبه ده، په ټوله دنیا کې د اکثریت ژبه هم سرکاري وي، هم دفتري، هم تعلیمي وي.

باجوړ ته واپسي:

د مهاجرینو د تللو نه وروسته مونږ په یو سرای کې یوه کوټه په کرایه ونیوله هلته به اوسېدو، څو ورځې پس زه نادرخان ته ورغلم، ورته مې ووې د هجرت معامله خو ګډه وډه شوه، دلته خو نور زمونږ د مقصد دپاره څه نه کېږي. زما اراده ده چې د باجوړ ازادو قبایلو ته لاړ شم او هلته د تعلیم کار شروع کړم. او د پښتنو د بچو د روزلو دپاره قومي مدرسې جوړې کړم. ستا سلا مشوره څه ده؟ هغه زما دا رایه خوښه کړه ما سره یې په دې خبره اتفاق وکړو. زه د یو څو پاتې ملګرو سره د کابل نه جلال اباد ته راغلم. په جلال اباد کې مې د هاشم خان سره هم سلا مشوره وکړه، هغه هم زما د دې کار سره په ډېره خوشحالۍ اتفاق وکړو. او باجوړ ته یې زمونږ د تګ انتظام هم وکړ،یو اس یې راکړ. مونږ اوله شپه د جلال اباد نه سلام پورته ورسوله هلته مو د سلام پور د باچایانو سره شپه تېره کړه. د سلام پور نه مو بله شپه د موмندو په علاقه کې کاره پاڼ ته ورسوله. د کاره پاڼ

ملاصاحب ځای ته چې زمونږ پخوانی تعلقدار و، لاړو له هغه ځایه چمرکنډ ته لاړو، په چمرکنډ کې د هندوستان د مجاهدینو هغه ډله ډېره وه چې د سید احمد بریلوي صاحب او اسماعیل شهید صاحب د شهادت نه وروسته بونیر ته تللي وو، هلته یې مرکز نیولی و، دوی په بونیر کې په دې خبره پوهـ شوي وو چې د دوی امیر نعمت الله د پېرنګیانو سره راز باز لري نو خپل امیر یې وژلی و. دوی دوه ډلې شو، یوه د پنجابیانو او بله د بنګالیانو. د پنجابیانو ډله چمرکنډ ته راغلې وه، په چمرکنډ کې دوی بېکاره پراته وو، او د هندوستان امداد ته یې سترګې نیولې وې.

ډوډۍ به یې وار په وار پخوله او دې ته دوی مساوات وې همدا د هندوستان امداد د دوی د تباهۍ باعث شو. قصه به یې وروسته پخپل ځای کې راشي. ما ورته وویل چې تاسو دوه کچرې لرئ او د مومندو په دې علاقه مېوه دانه نشته. ددې کنډاو نه اخوا کونړ دی. هلته مېوې ډېرې دي که تاسو په دې کچرو مېوه راوړئ او دلته یې خرڅوئ ستاسو خرڅ به تری ووځي او د هندوستان د امداد له احتیاجه به خلاص شئ، د چمرکنډ نه کوټکي ته لاړو، د کوټکي خانان(یو ځګرورخان او بل زړه ور خان) وو، ډېر ښه سړي وو، او ښه پښتانه وو چېرته چې به د پرنګي خلاف غزا وه دوی به په کې شریکېدل، د دوی سره مو خبرې وشوې. له دې ځایه بیا شینګر ګل ته لاړو د شینګر ګل مولانا امیر الدین زمونږ مهربان او قوم پرست سړی و، هلته مو د خلکو سره ولیدل بیا په سالارزو او ماموندو وګرځېدو.

دیر کې د خالونو مدرسه:

د هغې نه پس د دیر علاقې ته لاړو، خالونو نومي کلي ته راغلو، د خالونو په کلي کې اخونزادګان او پراچګان اباد دي، دا دواړه کورنۍ ډېرې روشنفکره او ښه خلک دي. دواړه قوم پرست او دولتمند وو، د

دوی په مرسته مونږ دلته یوه مدرسه جوړه کړه، او دوی ته مو وویل چې د دې مدرسې د انتظام د پاره مخفي صاحب را وغواړئ، او مونږ ترې دیر ته لاړو. دې مدرسې ډېره زر ترقي وکړه او په لږه موده کې یې شاګردان څلور سوو ته ورسېدل د ملکنډ پولتیکل ایجنټ د پښتنو د بیدارۍ سخت مخالف و، هغه د دیر نواب وغوښت ورته یې وویل چې دې مدرسو او تعلیم مونږ ته څومره مشکلات پیدا کړل، ته ځان ته دا مشکلات مه پیدا کوه، دا مدرسه ورانه کړه، د دیر نواب راغی مدرسه یې ورانه کړه اور یې ورته کړو.

مونږ چې دېر ته ورسېدو نو د شاهو بابا د زوی سره چې د ترنګزو د حاجي صاحب ماذون و، او په ترنګزو کې مونږ سره اشنا شوی و، دېره شو، هلته مو څو شپې وکړې، یوه شپه د نواب صاحب استاذی صفدرخان راغی راته یې وویل چې نواب صاحب غوښتی یې ماوې اوس شپه ده ناوخته دی، سبا به لاړ شو، هغه ووې چې همدا د شپې یې غوښتی یې. زه ورسره روان شوم چې ورغلو نواب صاحب زما په انتظار کې یوازې ناست و، هېڅوک ورسره نه و، په خبرو کې یې راته وویل چې پټ په زړه کې مې انګرېز ډېر بدې شي ته چې څه غواړې زما هم دغه ارزو ده، خو زه څه وکړم میاګلی(د سوات باچا) یې راته کېنولی دی چې ایله حرکت وکړم راباندې را اچوي یې که سبا د قام او خلکو په مخکې ما ستا د خبرو مخالفت وکړو چې ته خپه نه شې.زما د زړه مینه او پټه مرسته به تا سره وي. سبا له چې خلک را غونډ شول خبرې وشوې د نواب صاحب د ناستې ځای ته نژدې په یوه بالاخانه کې عبدالمتین خان او د تور خان مې له ورایه ولیدل او له لرې مو سلام علیک وکړل. دوی نواب بندیان کړي وو.د نواب د ځایه مونږ د شپې برول بانډې ته لاړو هغه وخت دلته د دیر د نواب ولیعهد به اوسیدو مونږ غوښتل چې هغه وګورو خو ومونه لید، له هغه ځایه باړوي ته لاړو هلته مو«ټاټي» خان ولید. دده زمونږ د کلي غلام حیدر

خان سره ډېره راشه درشه وه، د هغه اشنا و، هلته زما هم ورسره تعلق پیدا شوی و. هغه ته مو ووې چې مونږ د نواب د کشر زوی لیده غوارو، هغه راته دا خبره وکړه چې هغه خو اوس ویده دی، ځکه چې د شپې ویښ وي او څوکۍ کوي. زمونږ د هغه سره هم لیدل ونه شول، او بیا ((تور)) ته لاړو. د هغې نه پس ((جار)) ته راغلو د ((جار)) خان ډېر ښه سړی و، پخپله په کور کې نه و، د کلا دروازه مو وټکوله ورئې را ته ببرته کړو، بي بي راته د ډوډۍ انتظام وکړو. د جارخان زما د تره د زوی سربلند خان سره ډېر تعلق و، هغه به همېشه مامندنا ړۍ ته راتلو او هغه سره به یې ډېرې ورځې تېرولې. سهار خار ته لاړو. د خار خان ډېر پوهه، بهادر او ښه پښتون سړی و. د هغه سره مو څو شپې وکړې، یوه ورځ زه بهر وتلی وم چې ببرته راغلم د خار خان ته مې وویل چې خان تاسو خو لا بیا هم زمونږ نه ښه ی چې د قران نه خو څه فایده اوچتوئ هغه وې څنګه؟ ماوې که عمل پرې نه کوئ بو سارې خو پرې ساتئ. په هره بو ساره قران شریف پروت وي چې څوک ورنه بوُس پټ نه کړي تاسې خو پرې څوکیداري کوئ. مونږ خو پرې نه عمل وکړو او نه څوکۍ. له خاره مونږ ((ناوه ګۍ)) ته لاړو. د ناوه ګۍ خان ډېر ښه سړی و، خو ساده و، له هغه ځایه ((غازي اباد)) ته لاړو، د ترنګزو حاجي صاحب سره مو ولیدل دلته ما سره یو ملګری چې فقیر نومېده او اصلاً ترکانړ و، مادلته غازي اباد کې پرېښی و نور ټول ملګري رانه په لاره کې یو، یو خپلو کورونو ته تللي وو، مونږ دواړه یې یوازې پرېښي وو. زه خو د افغانستان نه په دې اراده راغلی وم چې دلته په ازادو قبایلو کې مدرسې جوړې کړم او د قوم تربیت وکړو، دا کارونه خو یو سړی نه شي کولی په ډله کېږي او زمونږ هغه ډله خوره شوې وه.

✵✵✵

ذهني انقلاب، تعليمي او اصلاحي جدوجهد، د اتمانزو ازاد های سکول او انجمن اصلاح الافاغنه، د خلافت کمېټۍ صدارت

د افغانستان او ازادو قبايلو حالت چې مې وليدو او پنځلس کاله مې په هندوستان، قبايلو او افغانستان کې غرزې پرزې وکړې نو په دې نتيجه ورسېدم چې انقلاب د منډې کار او دومره اسان څيز نه دی. انقلاب د سړې سينې کار دی. انقلاب عمل او پوهه غواړي، انقلاب عالمان او پوهان غواړي چې د پوهې سره قام وروزي او انقلاب ته يې اماده کړي، د انقلاب دپاره د اشخاصو ضرورت دی. ته ګوره چې زمونږ جذباتي ملګري په څومره جوش راوتلي وو، ټول لاړل خواره شول نو کېناستم د ځان سره مې ښه فکر وکړ. زه په دې نتيجه ورسېدم چې زمونږ د قام نه د تجارت خوا ته توجه شته نه د صنعت خواته نه د زراعت خواته او نه د تعليم خواته. د بلې خوا نه په رسمونو، رواجونو کې تر غوږونو پورې ډوب دي. په خانه جنګيو اخته دي داسې قام انقلاب نه شي کولی او دا قام د دې بلاګانو نه خلاصول په کار دي چې سياسي شعور په کې پيدا شي او دا کار يوه پر امنه فضا غواړي. تر دغه وخته پورې زه په دې عقيده وم چې دا ټول کارونه انقلاب غواړي تشدد راته د انقلاب نږدې او د کاميابۍ لار ښکارېده، خو د تجربې نه وروسته راته معلومه شوه چې د جنګ په وخت کې

اسونه نه تیاریږي نو ځکه مې اراده وکړه چې خپل کلي ته واپس کېږم او د عدم تشدد د اصولو په بنا به کار کوم اول به د انقلابي اشخاصو د تعلیم او تربیت د پاره قومي مدرسې جوړوم نو ځکه اتمانزو ته راغلم. زه چې له هجرته بېرته راغلم د هغو مدرسو د بېرته جاري کولو کوشش مې کولو چې پېرنګیانو د جنګ په زمانه کې بندې کړې وې.

د ۱۹۲۰ع کال اخرنۍ میاشتې وې چې په علیګړ کې په مسلم یونیورستي کې څه تقریب و. زه او زما دوست قاضي عطاالله خان یې هم بللي وو. مونږ دواړه علیګړ ته لاړو، په دې وختونو کې به کانګرس او خلافت یو ځای جلسې کولې زمونږ خیال و چې د علیګړ نه وروسته به مونږ د خلافت په جلسه کې شریکېږو، خو د مصروفیت له کبله د خلافت جلسې نه پاتې شُو، واپس کلي ته راغلو، په علیګړ کې زمونږ د صوبې ډېرو هلکانو تعلیم کولو د هغوی سره مو تبادل خیالات وشُو. په دوی کې ډېر داسې کسان وو چې د ترک موالات او حکومت سره د عدم تعاون د پروګرام لاندې یې کالج پرېښی و. په دې ورځو کې زما مشر ورور ډاکټر خانصاحب تقریبا پنځلس کاله پس د انګلینډ نه واپس راغی. ده چې څه وخت ډاکټري پاس کړې وه، جنګ نښتی و. هماغه وخت کې په فوځ کې برتي شوی و، او اوس کپتان و او د مردان په ګایډ کې لګېدلی و.

د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۲۱ع او انجمن:

مونږ په ۱۹۲۱ع کال کې د دوستانو په امداد په اتمانزو کې د ازاد سکول بنیاد کېښوده چې په دې سکول کې قاضي

عطاالله، میا احمد شاه، حاجي عبدالغفار خان، محمد عباس خان،عبدالاکبر خان اکبر، تاج محمد خان، عبدالله شاه او خادم محمد اکبر زما ملګري وو. د مدرسې تر څنګه مونږ د پښتنو د غلطو رسمونو او رواجونو د اصلاح کولو د تشدد نه د منع کولو او په کې د قامولي د مينې او محبت د پیدا کولو په غرض د اصلاح الافاغنه په نامه یو انجمن جوړ کړی و. د دې انجمن ممبران داکسان وو: ۱-محمد عباس خان۲-صدر عبدالغفار خان(دواړه د اتمانزو)۳-حاجي محمد اکرم خان د خان مای۴-جمعدار نور محمد خان د ترنګزو۵-محمد زرین خان د ترنګزو۶-عبدالاکبر خان د عمرزو۷-غلام محي الدین خان د تنګي۸-فخر قوم میا صاحب۹-میاجعفرشاه د زیارت۱۰-فضل اکرم د نرۍ قلا۱۱-فضل ربي د بدرګې۱۲-میا احمد شاه د قاضي خیلو۱۳-میا عبدالله شاه۱۴-خادم محمد اکبر د چارسدې۱۵-تاج محمد خان د چارسدې۱۶-مولانا شا رسول د امازو ګړۍ۱۷-شاد محمد خان د میرزو۱۸-شیربهادر خان د کوترپان۱۹-جلیل خان د جلیل۲۰-خوشحالخان د باریکاب۲۱-شاپسند خان د چارغلۍ۲۲-امیر ممتاز خان۲۳-بیرسترمحمد جان د بنو۲۴-محمدرمضان د ډېرو۲۵-حکیم عبدالسلام دهري پور۲۶-میا صاحب د پکلۍ۲۷-قاضي عطاالله د مردان۲۸-ثمین جانخان د محب بانډې۲۹-علي اصغر خان وکیل د هزارې۳۰-افندي صاحب د ملاکنډ۳۱-یو ملګری د ګدر حمزه خان.

زمونږ په سکول کې استاذان کم وو نو ما به پخپله هم هلکانو ته درس ورکولو بله دا وه چې مونږ دومره روپۍ نه

لرلې چې استاذانو ته مو ډبلې تنخواګانې ورکړې وې. په لاهور کې د خلافت کانفرنس و، مونږ ورغلي وو. د بنو د میراخېل کلي امیر مختارخان هم دې کانفرنس ته راغلی و، د هغه سره مو ملاقات وشو، هغه خپل دوه زامن چې اسلامیه کالج کې یې په بې،اې کې تعلیم کولو او د ترک موالات په وجه یې پرېښې و. زمونږ سکول ته د استاذۍ دپاره راوبخښل د مشر نوم امیر ممتاز خان و او د کشر نوم مقصود جان و، مقصود جان زمونږ د سکول اول هېډماسټر و او کله چې دی دوباره تعلیم دپاره کالج ته لاړ امیر ممتاز د ده په ځای هېډ ماسټر شو. د پېرنګیانو زمونږ مدرسه نه خوښېده چې کوم استاذ به ورله راتلو نو اول به یې و وېرولو که په وېره به ونه شو نو بیا به یې د ډېرې تنخواه لالچ ورکړو او دغسې مونږ ته یې استاذان نه پرېښودل مقصود جان چې اتمانزو ته راتلو نو پولیس ډېر کړولی و، په دې وختونو کې مونږ د خلکو د پوهولو او په کې د مینې، محبت، ورورۍ او قامولۍ د پیدا کولو د تعلیم د شوق د پیدا کولو او د قام نه د غلطو رسمونو او رواجونو د ورکولو او د قامي مدرسو دپاره د مرستې حاصلولو په غرض کلي په کلي، کور په کور، دورې شروع کړې او په خلکو کې مونږ ژوند او احساس را پیدا کړ. زما د دورو نه پرنګي سره وېره پیدا شوه. سرهملټن ګرانټ زمونږ د صوبې چیف کمشنر و، هغه زما بابا خان ته وغوښت ورته یې وویل چې دا زوی دې څه کارونه کوي؟ ټول خلک غلي ناست دي او دی لګیا دی مدرسې جوړوي او دورې کوي زمونږ برخلاف خلک لمسوي منع یې کړه. د ده سکتر سعدالله خان د

عمرزو یو خان و، هغه مې بابا ته ویلي وو چې ته ګوره چیف کمشنر ستا څومره احترام کوي؟ څومره چې ستا مني هغومره د چا نه مني ته دده د خوشحالۍ دپاره خپل زوی منع کولی قدرې نه شې؟ بابا مې راغی زه یې کېنولم راته یې وویل چې زویه د دې کارونو نه لاس واخله ځان دې په مصیبت اخته کړی دی؟ سرکار هم خپه کېږي چې نور څوک یې نه کوي ته یې څه کوې؟ ما ورته وویل چې ښه ده بابا چې ته وائې مه یې کوه نه به یې کوم، ډېرو خلکو خو لمونځ پرېښی دی. زه به یې هم پرېږدم خو ته به بیا ماته نه وائې چې لمونځ ولې نه کوې؟ بابا مې راته وویل لمونځ خو فرض دی ما ووې بابا دا علم خو هم فرض دی، بابا مې وویل ښه نو څه کوه او بیا چیف کمشنر ته ورغی ورته یې وویل چې صاحب مونږ ستاسو د خوشحالۍ دپاره خپل دین نه شو پرېښودلی.

د خلافت کمیټۍ صدارت:

په پېښور کې د خلافت په کارکنانو کې اختلاف پیدا شوی و، دوه ډلې په کې جوړې شوې وې، یوه ورځ به د حاجي جان محمد صاحب ملګرو په شاهي باغ کې عامه جلسه جوړه کړه، په جلسه کې به یې تجویز وړاندې کړ چې حاجي جان محمد صاحب د خلافت کمېټۍ د صدارت دپاره ډېر موزون دی، تاسو ته منظور دی خلکو به چغې کړې چې منظور دی. حاجي صاحب د قام او ملک دپاره ډېر خدمتونه کړي او قیدونه یې هم تېر کړي وو. د پېښور یو سید و، سبا له به د هغه ملګرو

جلسه جوړه کړه او تجویز به یې مخکې کړو چې سید صاحب اهل رسول دی او ډېر خدمتونه یې کړي دي د خلافت کمېټۍ د صدارت دپاره د ده نه مناسب سړی نشته تاسو ته منظور دی؟ خلکو به چغې کړې چې هو! منظور دی.

دغه شان دا قصه روانه وه. یوه ورځ به یو صدر و، بله ورځ به بل صدر و، ورځ په ورځ دا کشمکش زیاتېده، په مېنځ کې هېڅ قسم جوړه نه کېده او د خلافت تحریک ته نقصان رسېده. په یو سړي یې اتفاق نه برابرېده. د پېښور خلک د کار ډېر تکړه خلک وو، خو دې اختلاف د کاره اېستلي وو او همدارنګه چې په ډلو کې اختلاف پیدا شي که ډېر ښه او زورور خلک وي هم بې کاره شي او د هغوی طاقت د یو بله په غورځولو کې صرف شي. په خدمت کې اختلاف نه راځي، اختلاف د خودغرضۍ نه پیدا کېږي. زه چې به کله نا کله پېښور ته د خلافت دفتر ته ورغلم نو دواړو ډلو به راته کیسې کولې. د دواړو ډلو زما سره مینه وه ماته به یې ویل چې زمونږ د دواړو ډلو اتفاق په تا راتلی شي، راشه ته زمونږ دا صدارت واخله. زما په صدارت کې څه دلچسپي نه وه، د صدارتونو او عهدو شوقي نه وم. د دې شیانو نه به لرې تښتېدم اخر هغوی مجبور کړم. او ما د هغوی صدارت په دې شرط ومنلو چې په صوبه سرحد کې څومره چنده ټولېږي نو هغه به همدلته د دې ځای د خلکو په تعلیم لګیږي. پنجاب ته به یې نه لېږي. ځکه چې په هغه وخت کې به زمونږ په صوبه کې په زرګونو روپۍ ټولېدې او پنجاب ته به تلې د پنجاب لیډرانو به پرې مزې کولې. هغوی دا شرط ومنلو او زه د خلافت کمېټۍ صدر شوم.

عبدالقيوم خان سواتي يې سکتر شو. مونږ چې د سکول له کاره فارغ شو نو ما او ميا احمد شاه په ملک کې دورې شروع کړې. پښتنو ته زراعت سپک کار ښکارېدو تجارت هم ورته سپک کار ښکارېده او ويل به يې دا د بنيا ،بقال او هندو کار دی، د خان تعريف به دا و چې يره فلانی ډېر لوی خان دی د خپل پټي، پوله ورته معلومه نه ده، ما به وې هلکو تاسې فکر وکړئ دا خان دی که دا خر دی چې خپل پټی نه پېژني. مونږ د يوې خوا نه په دوره ګرځېدو او د پښتنو د ذهنيت اصلاح مو کوله، د بلې خوا نه مو خپلې متې را ونغښتې پخپل پټې کې به مو پخپله کار کولو، زما د تعليم ملګری عبدالحليم دغه وخت د زراعت په محکمه کې مقرر شوی و، د هغه په کمک ما يو د مېوې باغ جوړ که، تر دغه وخته پورې سبزي او ترکاري له ښاره کلو ته راتلله ما چې باغ جوړ کړو سبزي او ترکاري به مې هم کرله او خلکو ته به مې ښودله چې ګورئ د خپل لاس کار څومره برکتي وي او تاسو خو لږ ورته ځير شئ د پښتنو په خاوره کې هر قسم مېوه،ترکاري او غله کېږي چې زراعت ته د خلکو مخه شوه ما په اتمانزو کې دګورې منډئې پرانسته. نورو خانانو او تربورانو به را پورې ملنډې وهلې چې ته ګوره د بنياګانو کار يې شروع کړ. زمونږ تجارت دغه وخت ټول د هندوانو او پراچګانو په لاس کې و، مسلمانان به په تجارت شرمېدل. زمونږ ګټه وټه به ټوله هندوانو او پراچګانو وړه. ما د چا د پېغورونو پروا نه کوله هره مياشت به مې يو ځل خانانو ته چای ورکړې را جمع به مې کړل اوورته به مې وويل چې ستا د ځمکې چې څومره قېمت دی ما د هغې په لسمه برخه سرمايه

په منډيي کې بنده کړې ده، تا ته چې هغومره سرمايه په کال کې ګټه کوي ما ته يې په مياشت کې کوي، بيا به مې د منډئي حساب کتاب وروښودلو دا به مې هم ورته ووې چې مونږ سره په منډيي کې منشيان، ډروايان او پانډيان هم کار کوي او ځان ته نفقه ګټي او دا به مې هم ورته ويل چې وګوره دا تجارت څومره د ارام کار دی، او څومره په کې فايده هم ده، زميندارۍ کې څومره نا ارامي ده، د پټوارۍ احتياج دی، د تحصيلدار متازي ده، ټول عمر مو اسمان ته سترګې نيولې دي، کله وايو چې خدايه باران وکړې او کله وايو چې خدايه شين يې کړې. دوی به مې دغه شان د تجارت په ګټه پوهـ کول په لړه موده د پښتنو تجارت ته ميلان پيدا شو او زمونږ تجارت زمونږ په لاس راغی. پښتانه ډېر ښه قام دی. دوی په افسانو او کيسو ډېر نه پوهېږي که هر ښه کار چې په دوی کوي نو ځان ورته نمونه کړه چې ته روان شوې دوی هم درپسې روانېږي. په دې طريقه زمونږ په ملک کې زراعتي او تجارتي ترقي وشوه. د دې کوششونو او عملي نمونه کېدلو په نتيجه کې په خلکو کې د زراعت او تجارت شوق زيات شُو او دومره انقلاب راغی چې نن زمونږ علاقه کې زراعت دومره مخکې دی او تجارت دومره ترقي کړې ده چې د هغه وخت ډېر معمولي کسان اوس لوی لوی کسان دي او لوی لوی زراعتي فارمونه، تجارتخانې او کارخانې يې جوړې کړې دي.

❋❋❋

Monaechy#

موټېر

جېل او د جېلخانې کیسه،
درې کاله قید، دفعه چالیس کې ګرفتاري (۱۹۲۱ع)،
د چمرکنډ مجاهدین، ډېره اسماعیل خان جېل
ته بدلي، د جېل بدمعاشی، زما مشقت،
جېل کې پرې جنبې، جېل کې زما ګناه،
ډېره غازي خان جېل ته، د جېل ژوند،
د پښتنو په هکله غلطه پراپېګنډه،
زما د غاښونو مرض، سیاسي قیدیان او
احتجاج، لاهور جېل ته د علاج دپاره،
د جېل سلوک، ډېره غازي خان ته واپسي،
د کور نه خط، مذهبي تعصب، بیا د علاج
دپاره لاهور جېل ته، مطالعه، ډېره غازي خان
جېل ته واپسي، د یو پیر صاحب کیسه،
د مور مرګ، د سیاسي قیدیانو جنګونه،
میا والي جېل ته بدلي، رهایي

دفعه ۴۰ کې گرفتاري:

۱۹۲۱ع کال د دسمبر په اوولسم تاريخ مونږ لګيا وو، په مدرسه کې مو د فتبال ميدان جوړولو، چې پوليس راغی او زه يې په دفعه ۴۰ (ايف، سي، ار) کې ونيولم او د پېښور جېل ته يې بوتلم. د حوالات په ځای يې جېلخانه کې واچولم، زما د نيولو نه وروسته يې زما نور ملګري هم نيولي وو، زه يې په هغه چکۍ کې بند کړم، چې هلته به يې د جېل بدمعاشان اچول، چې چکۍ ته ورننوتم سخا او ګنده بوی مې تر سپېږمو شو چې کتل مې د بولو ډک ښانک په کې پروت و، زه بېرته راووتم، د جېلخانې افسر ته مې ووې چې دا چکۍ ډېره ګنده ده، پاکه يې کړئ. هغه راته وويل چې دا جېلخانه ده ننوځه چکۍ ته. چکۍ ته ننوتم وريې را پسې بند کړو. شپه او ورځ په دې چکۍ کې وم. ډوډۍ به يې هم په جنګله کې را کوله .صرف د جېلخانې بنګي(چوړي) به د صفايۍ دپاره راغی نو مونږ ته به ور لرې شو او چې صفايي به يې وکړه، نو ور به يې را پسې بند کړو. د صفايۍ په وخت کې به هم سپاهي د چوړي په سر ولاړ و. په سبا راته معلومه شوه چې زمونږ نور ملګري هم په دې چکو کې بند دي، په دې چکو کې مونږ لس کسان قيديان وو.زه عبدالاکبر خان اکبر، عبدالقيوم خان سواتی، زمونږ نه بغير نور اووه واړه پېښوريان وو، عبدالاکبر خان اکبر يې په دې تور نيولی و، چې ته بالشويک يې او دا باقي نور مونږ خلافتيان وو، په جېل کې د ظالمانه رويې په وجه زمونږ ملګرو ضمانتونه ورکړل او رها شول عبدالاکبر خان اکبر ته ما اجازه ورکړه چې ته خو خلافتي نه يې ته هم ضمانت ورکړه، يوازې ما او عبدالقيوم سواتي د ضمانت ورکولو نه انکار وکړو او پاتې شو چې دوی پوهه شول چې مونږ

ضمانت نه ورکوو نولس ورځې پس يې له دې چکۍ نه وا پستلو او ډپټي کمشنر ته يې مخکې کړو، ډپټي کمشنر هم عجيبه سړی و او زما مقدمه هم عجيبه غوندې وه، ډپټي کمشنر چې زما د جرم پوښتنه وکړه پوليس ورته وويل چې ده خو يو هجرت کړی و او بل اوس ازادې مدرسې جوړوي .

ډپټي کمشنر ورته وويل چې يو ځل يې هجرت کړی دی نو بيا مو ولې پرېښوده؟ ما ورته ووې چې د افسوس ځای دی چې ملک خو مو رانه واخيسته اوس مو پخپل ملک کې استوګنې ته نه پرېږدئ. په دې باندې (صاحب بهادر) نور هم غصه شو پوليس ته يې وويل، ويې باسئ جېلخانې ته يې بوځئ. درې کاله مې قيد کړو، پوليس راوستم او جېل والاو ته يې حواله کړم، عبد القيوم سواتی يې هم زما غوندې درې کاله بامشقته قيد کړی و، د جېل د خوراک کيسه خو مې درته کړې ده، د جېلخانې داروغه امير چند هندو و، بدې خور نه و ديانتدار و او قام پرستو سره يې مينه وه، په چکۍ کې خو يې واچولم خو مېچن يې را باندې اوړه نه کړه او نه يې راته په پښو کې بېړۍ واچولې، د جېلخانې ډوډۍ خو يې را کوله خو لږه به پاکه وه، زمونږ د چکۍ مخه قطب(شمال) ته وه نمر به کې بالکل نه لګېدو، ډېره سړه چکۍ وه، ما له يې درې زړې کمبلې او يو ترپړی راکړي و، چې په کې ګوزاره ډېره ګرانه وه. ډېر سخت ساړه وو، يوه پوماه او بل بارانونه وو، او شپه ورځ به په چکۍ کې بند وو، خو زما خوش قسمتي دا وه چې زما په چکۍ کې يو اخور و، په هغې کې پلالـه پرته وه، ما به ترپړی په کې واچولو او په هغې به څملاستم که کله به يو ښه جمعدار راغی نو د ورځې به يې د يوې ګنټې نيمې دپاره نمر ته اېستلو.

د شپې به مونږ په ارام ویده کېدلی نه شو ولې چې درې درې ګنټې وروسته به پیره بدلېده، نو پیره دار به راغی جندره به یې وکړنګوله بیا به یې چغه کړه چې بول بهایي (وایه وروره!) ترڅو چې به دې اواز نه و ورکړی نه به تلو او که اواز به دې لږ وروسته ورکړو نو سبا له به یې سزا درکوله .د جېل د جامو کیسه مې هم درته کړې ده، چې ما ته یې کومې جامې راکړې وې کمیس مې د بدې پورې نه رسېده او په مانځه کې چې به په سجده پرېوتم نو کمیس به مې پښتیو ته را ورسېده او د پرتوګ پینځې به مې ایله د زنګانه سترګې ته را رسېدې، د جېل والاو رویه خو د عذاب د ملایکو نه کمه نه وې، یو نیم په کې چېرته سم سړی پیدا شي.

په هغو ورځو کې په جېلخانه کې د خوراک څېز هم جرم و، زمونږ د کلي یو نمبر دار یوه ورځ ماته یوه چکۍ ګوړه را کوله، ما د هغه نه نه اخیسته،هغه راته په چکۍ کې یوه چکۍ ګوړه کېښوده دی لاړ لږ ساعت پس راته پیره دار ووې، چې جېلر صاحب راروان دی، د دې خبر په اورېدو ما سره د ګوړې فکر شو، چې په دې څه وکړم، کله به مې وې چې د شړۍ لاندې یې پټه کړه، کله به مې وې چې د ترپړي لاندې یې کړه .بیا به سودا واخیستم چې ښه که دا ترپړی پورته کړي؟ خیر خو هغه ګوړه ما په ډېر شواخون پټه کړه .دا روغه صاحب راغی تالاشي یې ونه کړه بېرته لاړ .هغو وختونو کې به د قیدیانو روزانه تالاشي کېده، چې دا روغه لاړ ما هغه ګوړه بهر ګوزاره کړه او اراده مې وکړه چې جېلخانه کې به د جېلخانې د اصولو پابندي کوم، چې کوم کار په کې منع وي هغه به نه کوم، ځکه دا څیز د سړي په زړه کې وېره راولي .ما خپل سیاسي قیدیان ورونه لیدلي چې

دا کارونه به یې کول نو د جېل والاو به یې ډېرې خوشامندې کولې، او بدې به یې هم ورکولې.

د چمرکنډ مجاهدین:

ډاکټر صاحب او ځینې نور کسان زما ملاقات ته راغلي وو، هغوی د حکومت پیغام راوړی و، چې مدرسه دې چلوي خو دورې دې نه کوي، که د دورو نه لاس اخلې مونږ یې پرېږدو، خو ما د حکومت دا شرط ونه منلو، په چکو کې ما سره نور قیدیان هم وو، چې په هغو کې د چمرکنډ مجاهدین هم وو، زه چې د کابل نه راتللم ما هغوی ته ډېر نصیحت کړی و، دا مې هم ورته ویلي وو، چې سرحد او پنجاب ته به نه ښکته کېږئ، هغوی زما نصیحت ونه مانه دغه یې حال و، زما د بندي کېدو نه مخکې یې ډېر وهل او تکول چې زه ورسره بندي شوم، نو د وهلو ټکولو نه خلاص شول.

دا مجاهدین چې په بونیر کې وو هلته په کې اکثریت د بنګالیانو و، دغه بنګالیان ډېر شریف او مینه ناک خلک وو، ډېره ښه ګوزاره یې کوله او چې په کې پنجابیان وو هغوی ډېر ډله باز خلک وو .دوی چې ورننوتل پرې او جنبې یې په کې جوړې کړلې اخر یې خپل امیر نعمت الله وواژه .د بونیر خلکو له هغه ځایه را وشړل او چمرکنډ ته راغلل، د دوی یو مشر مولوي فضل الهي ډېر پارټي باز او خطرناک سړی و، ما په کابل کې لیدلی و، ډېر نصیحت مې ورته وکړ، خو هغه د خپل طبیعت نه مجبوره و، او ددې پرو جنبو په وجه یې یو ډېر ښه کارکن، نېک او مخلص سړی مولوي بشیر وژلی و، بیا وروسته چې پاکستان جوړ شو فضل الهي پنجاب ته راغی. زه هغه وخت په جېلخانې

کې وم .مولوي فضل الهي د حکومت په لمسه دحکومت د خوشحالولو دپاره ما پسې سختې پروپېګنډې وکړې او ډېر دروغ يې وويل.پوليسو دی له ځانه سره ملګری کړی و، او چې مجاهدينو کې به کوم د کار سړی و، پوليسو به ورته وويل هغه راوله .د دوی يو ملګری چې د قران شريف حافظ هم و، پوليس په لاس کې اخيستی و، پوليسو به چې د کوم سړي د نيولو اراده وکړه ده ته به يې وښوده .دی به ورپسې لاړ هغه به يې د چندې په بهانه سرحد ته را کوز کړو او د پوليس په حواله به يې کړو .ما ته دې قيديانو مجاهدينو وويل چې دی يې اوس بيا زمونږ د يو ډېر لوی کارکن پسې لېږلی، که د هغوی د خبرولو څه بندوبست وشي. دا يې هم راته وويل چې په جېلخانه کې يو مومند دی او سبا بل سبا رها کېږي، که ته يوه چيټې ورکړې د ده کور چمرکنډ ته لنډ دی هغوی ته به يې ورسوي او زمونږ نور ملګري به د دې مصيبت نه بچ شي. ما اول خو دې کار ته غاړه نه اېښوده، ځکه چې دا خو په جېلخانه کې جرم دی، خو چې فکر مې وکړ چې دا خو دې خلکو ته لوی مصيبت دی، نو بيا مې خط وليکه او چې په سبا له به هغه مومند رها کېده په نن شپه مې ورکړو .هغه چې رها کېده نو هغه کاغذ يې د خپل ډېوډۍ سره د وېرې غورزولی دی، بيا هغه کاغذ اتفاقاً زمونږ د کلي نمبردار مونډلی دی هغه بيا راوړ. ما هغه ته اووې چې دا کاغذ چېرته و، هغه وويل چې زما پيره وه او ډېوډۍ سره مې بيا مونډلی دی، که دا کاغذ حکومت ته په لاس ورغلی وی، نو لس کاله قيد و، زمونږ د هزارې يو ملګری يې دغه شان په يو کاغذ لس کاله قيد کړی و.

زه په جېلخانه کې وم چې د کوهاټ څو تنه يې جېل ته

راوستل یو یې تره او نور یې وربېرونه وو، ډېر ښکلي او ښایسته ځلمیان وو، هغه یې هم زمونږ سره په دې چکو کې بند کړل .د جېلخانې دا قاعده ده،چې سهار وختي ملازم راشي قیدیانو پسې ورلرې کړي را ویې باسي جارو ګانې یې په لاس کې ورکړي ځای جارو کوي .دوی به یې وختي سهار د پوما په میاشت کې راوښکل، دوی چې به جارو وهلو ته تیت شول،یو پنجابی سپاهي و، هغه به په کونه لته ورکړه بوک به یې راواړل او کنځل به یې ورته کول، نو ما ترې یوه ورځ پوښتنه وکړه، چې تاسو په څه کې بندیان یئ، ویل به یې چې صاحب څه ووایو ماوې هر څه چې وي ووایه راته یې وویل چې په«غول مه خوره» مو جنګ کړی دی اوس دغه دي بندیان یو د شیطان لمسه وه او پښتو وه، ما ورته ووې چې هغه پښتو او شیطان مو ځان سره جېلخانې ته راوستي دي او که مو خپل ورور عزیز دپاره هلته پرېښي؟ ګورئ دا تور مخی سپاهي درسره څه سلوک کوي؟ ده ته مو هغه پښتو او شیطان نه لمسوي د خپل ورو عزیز هغه خبره زغمل به ښه و او که دا شرمول؟

نور سیاسي قیدیان د ډېره اسماعیل خان جېل نه په چالان کې راغلل، یو ملک خدابخش و، او بل رمضان خان و، نور ورسره یو څو ملګري وو، نور سیاسي قیدیان په بارک کې وو او زه یې په چکۍ کې بندي کړی وم، د هغوی سره یې یو ځای کېدو ته پرې نه ښودم، عام قیدیان هم تر یوې هفتې پورې په چکۍ کې بند وي، بیا یې تر نه را وباسي خو زه یې په کې دوه میاشتې وساتلم.

ډېره اسماعیل خان جېل ته بدلي:

دوه میاشتې پس یې زه ډېره اسماعیل خان ته چې د دوباریانو جېلخانه ده بدل کړم .د تللو په وخت کې یې راته بېړی «زولنې» ولګولې چې د ډېرو جېل ته ورسېدم بیا یې هم راته ونه اېستلې، هلته یې چکی کې بند کړم او سبا له یې را له شل سېره دانې راوړې چې دا اوړه کړه،خو دا ښه وه چې هغه چنجو وهلې وې، نو اوړه ولو کې یې تکلیف نه و.

د جېلخانې کیسه:

[تاسو ته به یاد وي چې به «پښتون» کې د جېلخانې په باره کې یو مضمون « د شلمې پېړی تهذیب او زه په جېلخانه کې» تر عنوان لاندې شایع کېده،لیکن زما د بیا بیا ګرفتارولو او ناوزګاری په وجه هغه مضمون سرته رسېدلی نه و،په مینځ کې پاتې شوی و، چونکې زه اوس د هزار باغ په جېلخانه کې یم او ماسره څه کتاب د لوستلو دپاره نشته ځکه د کوم کتاب چې زه نوم اخلم نو حکومت دا جواب راکوي چې د دې اجازت د لوستو تا ته نشته، نو ما خیال وکه چې د دې وخت نه څه فایده اخیستل په کار دي،نو په دې وجه زه بیا هغه کیسه هغې پسې د پوره کولو او سرته د رسولو دپاره شروع کوم او ورسره دا تجویز هم کوم چې د دې نوم به اینده دپاره«د جېلخانې کیسه وي» (۱۵اکتوبر۱۹۳۲)]

د دې جېلخانې حالت ډېر زیات خراب و، قیدیان، غریبان په کې ډېر په کړاو اخته وو، د بدو بازار په کې ګرم و، چا به چې پیسې لرلې د هغه به په کې څه ګوزاره کېده د بې پیسو بندیانو

حال بد و، عجیبه خبره دا وه چې د دې جېلخانې يوازې دا روغه مشر نه و، بلکې هر يو ملازم دلته کل اختيار و، او هر چا به خپل حکم چلوو، د داروغه هيڅ رعب نه و، د هغه حکم چا نه مانه د دې وجه دا وه چې دا روغه يو بوډا و په پنشن روان و، پيسې به يې اخيستې چې د نوکرۍ په اخر عمر کې پينځه پيسې پيدا کړي.

بله دا وه چې دی په انګرېزۍ نه پوهېده،دی د سپاهي ګرۍ نه دا روغه شوی و، او سپرتنډنټ د انګرېزۍ نه بغير په بله ژبه نه پوهېده،نو د جېلخانې کاروبار ورته نائب داروغه ګنګا رام مخکې کاوه، نو د نائب داروغه رعب په جېلخانه کې د داروغه نه زيات و، نو په دې وجوهاتو د جېلخانې انتظام ګډوډ و،زه چې يې په چکۍ کې بند کړم نو يو څو تنه پېښوريان قيديان ما ته راغلل راته يې وويل چې مونږ به داروغه ته پيسې ورکړو،چې تا د چکو نه راوباسي خو ماورته وويل چې زه بډې نه ورکوم، چې بډې ورکوم نو ضمانت ولې نه ورکوم، زه خو قيد نه يم، زه ضمانت کې قيد يم.

د دې جېلخانې خوراک هم خراب و، هسې خو د ټولو جېلخانو خوراک خراب وي، ځکه چې حکومت د ښې غلې د اخيستلو اجازه نه ورکوي، خو دلته په کې داروغه هم وهنه کوله نائب داروغه او نورو هم په کې کانه وانه کوله .ما به خپله چکۍ اوړه کوله .کومې چڼې چې به يې د مېده کولو دپاره ماته راوړې، هغه به ټولې چينجو خوړلې وې، د قسم دپاره به په کې روغه دانه موندی کېدی نه شوه، پاکولې به يې هم نه، ځکه چې پاکېدی نه شوې که پاکولی خو تش بخرکي پاتې کېدل .دا د چڼو ددې قسم اوړه ډوډۍ به يې پخوله هم نه ځکه چې وزن يې

کمېده په دې کې به هم د قيدي غريب نه غلا کېده .دا ډوډۍ په يو لاس کې نيول کېده نه ځکه چې ټوکړې ټوکړې کېده او پرېوته نو په دوارو لاسونو کې به دې اخيستم ما چرې د چنو ډوډۍ خوړلې نه وه، په خوب کې مې لاليدلې نه وه بيا داسې ډوډۍ چې د نيمې نه زياته په کې خاورې وي، شخوند پرې نه شي وهلی، ما به په ډېر کوشش ايله يوه ټوکړه وخوړه اخر پرې ناجوړه شوم .د دال او ساګ به يې څه ذکر کوم، په جېلخانه کې چې څوک ناجوړه شي هسپتال ته يې بيايي خو زه سياسي قيدي وم، زما دپاره هسپتال نه و، زما په نصيب دا يوه توره کوټنۍ رسېدلې وه، چې شپه او ورځ به په کې يوازې پروت وم، ډاکټر به راله دارو دلته راوړل او سپرټنډنټ به مې په ورځ کې يوځل خبر اخيسته، څو ورځې پس جوړ شوم .زه په دې جېلخانه کې يوه نيمه مياشت پاتې شوم په دې يوه نيمه مياشت کې زما څلوېښت پونډه وزن کم شو، غاښونه مې خراب شو، وُرۍ مې وتښتېدې، وينې به ترې جارې وې، د خراب خوراک او د سبزي د نشتوالي په وجه مې په وُرو پاپوريا مرض ولګېده .د خراب خوراک په وجه په ټولو قيديانو يو قسم مرض لګېدلی و، چې هره ورځ به څلور پنځه مړهکېدل،چا يې پوښتنه هم نه کوله ځکه چې قيدي د پرنګيانو په حکومت کې انسان نه ګڼل کېږي او د ډنګر غوندې سلوک ورسره کوي که د سړي سپی مړ شي څه نه څه همدردي به ورسره ښکاره کړي، ليکن د قيدي خوار سره د هيچا همدردي نه وي، چې مرض زيات شو، نو سپرټنډنټ سره فکر پيدا شو او د مرض د مخنيوي دپاره به يې کله نا کله دوه، درې نور پرنګيان هم مشورې له راغوښتل، ليکن مرض په مشورو نه کمېده او نه به چېرې کم شي .مرض

ټول د خوراک د خرابوالي نه پيدا شوي و، او هغې خوا ته چا توجه نه کوله، سرکار چې کوم معمولي خوراک د دوی دپاره منظور کړی و، هغه به يې هم دې غريبانو له نه ورکوو سپرنټنډنټان هم عجيبه دي او بيا چې انګريز وي هغه خو بيخي ناخبره وي چې کوم طرف ته يې ((جېل والا)) بيايي په ټپو سترګو روان وي او بيا داسې سپرنټنډنټ لکه چې دا و، د قيديانو او بيا خاص کر د پښتنو قيديانو د سر تاکو، سپرنټنډنټ ته پښتو يو ټکی نه ورتله، حتی اردو هم نه ورتله تش په يوه انګريزۍ پوهېده او پښتنو غريبانو له اردو نه ورتله پاتې خو انګريزي .يوه ورځ عجيبه کيسه وشوه څوک چې جېلخانې ته تللي دي هغوی ته معلومه ده او چې څوک نه دي تللي هغوی ته به معلومه شي چې د هر ګل (دوشنبې) په ورځ سهار وختي قيديان پخپلو بارکونو کې په لين کېنوي سپرنټنډنټ او نور جېل والاو پرې ګرځي صحت، جامې، صفايي او نور حالت يې ګوري که د چا عرض وي هغه هم اوري . په دغسې يوه موقع يو قيدي پاڅېدلی دی او د جېل والاو د لاسه يې شکايت کړی دی چې وهي مې، ټکوي مې، شرموي مې، کنځي مې رشوت رانه غواړي زه غريب سړی يم. زه روپۍ له کومه راوړم چې دوی ته يې ورکړم؟ نو سپرنټنډنټ خپلې عملې ته وکتل چې څه وايي؟ هغوی ورته وويل چې صاحب دی د غنمو ډوډۍ غواړي او ګوره غواړي نو سپرنټنډنټ قيدي ته ووې((نونو)) قيدي غريب بيا ورته خپله کيسه تېره کړه هغه بيا د خپلې عملې نه پوښتنه وکړه دوی بيا ورته ووې چې صاحب ګوره او غوړي غواړي، نو سپرنټنډنټ قيدي ته لښته خوځوي او ورته (نونو) وايي، قيدي ډېر کوشش وکړو چې سپرنټنډنټ

پخپل مطلب پوهـ کړي، خو هغه پوهـ نه شو نواخر یې حکم وکړو چې دا بدمعاش دی، بوځئ په چکۍ کې یې بند کړئ .((هوسې بنکر ګاته غوږ یې بایلو.))

سپرتنډنټ د راتلو په ورځ په خصوصیت سره د ټټو معاینه کوي نو په دغه ورځ د قیدیانو ورځ ډېره بده وي،د چا چې معده کمزورې وي هغې ته ډېر کړاو وي،ځکه چې یو ځل د ټټو صفایي وشي تر څو چې یې معاینه شوي نه وي څوک په کې نه پرېږدي چې په کې کېني نو که په دغسې وخت کې قیدي ته حاجت پېښ شي که جرات ولري،خو د چانه پوښتنه نه کوي منډه کړي ټټې ته ننوځي خو دی لاناست نه وي چې نمبر دار یې په څټ سور وي او که بې جراته وي یو ځل دوه خو اجازه وغواړي خو علاوه پر دې چې اجازه نه ورکوي ښه یې سپک هم کړي، ما پخپله ډېر غریبانان لیدلي دي، چې هر څه ترې پرتوګ کې تللي دي .ویل، کنځل او راښکل خو پرېږده دا هغه د بې شرمۍ ساعت وي چې خدای دې چا ته نه ښیي.

انګرېزانو چې موږ له کوم قانون جوړ کړی دی د ظاهر دارې دپاره یې جوړ کړی دی او دنیا ته د دوکې دپاره په دې قوانینو نه پخپله پرنګیان پابند دي او نه یې ملازمین.

زه چې څه وخت نا جوړه وم نو ماله به یې پی. او وریژې د خوراک له پاره راکولې یوه هفته پس چې زه جوړشوم او د هسپتال نه ډس چارج شوم(ووتم) نو بیا زه وم او د جېلخانې هغه پخوانی خوراک خو ډاکټر چې زما حالت او کمزورتیا ته کتلي و د هسپتال نمبر دار ته یې حکم کړی و، چې ده له هر ماښام لږ قدرې د هسپتال د پیو نه ورکوه . زه د ماښام د لمانځه نه وروسته وظیفه کوم په وظیفه ناست وم چې یو سړي راته اواز

وکړو چې وروسته مې وکتل نو د کوټګۍ د جنګلې سره نمبردار ولاړ دی راته یې ووې چې بالتۍ دې را کړه پې مې درته راوړې دي. زه د خپلې کډۍ نه را پاڅېدم او پوښتنه مې ترې وکړه چې دا پې دې له کومه راوړې؟ هغه جواب راکړو چې بابو صاحب حکم کړی، چې هر ماښام څه قدرې پې تا ته راوړم، ځکه چې ته کمزوری یې ما ورته ووې چې دا سرکاري مقرر شوې دي که ډاکټر صاحب له خپله طرفه مهرباني کړې ده،هغه ووې چې دا د بابو صاحب مهرباني ده ما وې ډاکټر صاحب له خپله کوره رالېږلې دي که د هسپتال نه یې رالېږلې دي؟ ویې ویل چې د هسپتال نه. ما ورته وې چې ته خپه کېږه مه، ډاکټر صاحب ته مې هم ډېر ډېر سلام وایه او ورته ووایه ستا د دې مینې،محبت او مهربانۍ زه ډېر مشکور یم، خو زه دا پې اخیستلی نه شم. د دې خبرې په اورېدو نمبر دار ډېر حېران شو او ویې وې چې ولې ؟ ما ورته وویل ځکه چې دا زما حق نه دی پردی حق دی او پردی حق خوړل خو حرام وي هغه وویل چې دا څنګه پردی حق دی؟ ما ورته وویل چې دا پې په هسپتال کې د کمزورو او مریضانو دپاره مقررې شوې دي، د هر مریض برخه مقرره ده، زما دپاره مقرره برخه نشته نو ته به یا ددې په ځای د نورو مریضانو په پیو کې اوبه ګډوې چې د پیو اندازه پوره کړې یا به د هر مریض نه یو یو ګوټ کموې دا دواړه طریقې ښې نه دي. نمبر دار چې دا واورېدل غلی شو او لاړ، یوه ورځ داروغه صاحب راغی او ما ته یې وویل چې ورځ په ورځ کمزوری کېږې، پس د دې ستا د ډوډۍ انتظام زه کوم، زما له طرفه به زما له کوره تا ته ډوډۍ راځي. ما د هغه ډېره شکریه ادا کړه او دا خبره مې ورسره ونه منله. ما هغه ته وویل ستا ډوډۍ زما خپله ډوډۍ ده خو که سبا ته د دې جېل نه بدل شې یا زه بدل شم نو بیا به څوک د ښې

ډوډۍ انتظـام راتـه کـوي؟ خـو زه یـم او دا د جېـل ډوډۍ بـه وي اوس خو لا ښه ده ورسره لږ لږ اموخته شوی یم .او بله دا چې هغه کار چې سړی يې په ښکاره نه شي کولی او پټ يې کوي . سړی کمزوری کوي او د خپلو اصولو نه يې باسي او په سړي کې وېره بزدلي پیدا کوي، نو ما ورته ووې چې زه ستا د مهربانۍ قدر کوم، خو دا ځېزونه زما اصلي مقصد ته نقصان رسوي. نو معافي غواړم چې جېلخانه کې په دغسې کارونو سړی ډېر کمزوری کېږي ځومره چې یو سړی خپل خواهشات او ضروریات کمولی شي هغومره به ارام او خوشحاله وي هېڅ ته به محتاج نه وي، دغه شان یو ځل داروغه صاحب راغی او ما چکۍ اوړوله، نو هغه ما ته ووېل چې دا چکۍ مه اوړوه په دې جېلخانه کې دوه ویشت سوه قیدیان دي. زه به خدای له ځه ځواب ورکوم چې دا یو سیاسي قیدي چې زما په لاره روان و، په هغه دې هم چکۍ(مېچن) اوړوله، ما ورته ووېل چې د غه مخامخ چکۍ کې دغه قیدي ته وګوره، دی د قتل، ډاکو مجرم دی، په دې کې جېل ته راغلی دی او دلته د داسې ناپاک مقصد دپاره چکۍ اوړوي او زه چې په دومره نېک مقصد راغلی یم نو زه دې نه اوړوم چې داروغه صاحب پوهـ شو چې دی خو چکۍ اوړه وي نو بله ورځ يې ما له اوړه را ولېږل او لږې غوندې دانې هم ورسره وې، او ویې ویل چې صیب(سپرنټنډنټ) راځي نو دا اوړوه، ما ورته ووېل چې زه داسې نه کوم که صیب زما نه تپوس وکړي چې تا له ځه در کوي نو زه دروغ نه وایم، نو زه به وایم اوړه، د دې جواب کې راته جمعدار ووېل چې بیا خو به زه مات شم .ماورته ووېل چې ځکه خو درته زه وایم چې دا مه را کوه او بله دا چې دا د سړي زړه کې وېره پیدا کوي.

د جېل بدمعاشي:

د دې جېلخانې اخلاقي حالت ډېر پرېوتي و، نه د هلک، نه د ځوان، او نه د بوډا عزت و، هر سړی به په وېره کې و، ځکه چا چې به ګنګا رام او د چکۍ جمعدار راضي کړل په هر چا چې به يې هر څه زړه غوښتل هغه به يې پرې کول. زما په مخکې ځينو کسانو پرې په دوه روپۍ خپل دښمنان شرمولي دي، په دوه روپۍ يې هلکان د شپې تېرولو دپاره کوټو ته بيولي دي حال دا چې د جېل په قانون کې د هلکانو د سړو سره يو ځای بندول منع دي. ما يوه ورځ داروغه صيب ته وويل چې ته خو مسلمان يې، ډېر نېک سړی يې، بانګونه وايي او امامت هم کوې، ليکن ستا په جېلخانه کې د پښتنو د بچو عزت محفوظ نه دی او زه چې په پېښور کې وم، هلته داروغه هندو دی ليکن هلته د پښتنو د بچو عزت محفوظ و، په دې جېلخانه کې ما پخپلو سترګو داسې واقعات ليدلي دي چې ليکل يې شرم ښکاري. شراب و کباب به په کې عام وو، د پيسو والاو په کې مزې چرچې وې او څه چې به يې غوښتل هغه به يې کول چا سره چې به پيسې نه وې د هغو د حاله خبر مه شئ، د وهلو ټکولو او شرمولو نه علاوه چېرته به چې سخت کار و هغه به يې په دوی کولو جېل والاو د پيسو حاصلولو دپاره عجيبه عجيبه طريقې جوړې کړې وې، يوه ورځ يو ښوڅی راغی ما ته يې وې چې زه کلي ته چټۍ لېږم راته وليکه نوما ورته ووې چه چټۍ د څه دپاره لېږې ژړه غوني شو ويې ويل چې پلار ته چټۍ ليکم، ما ته معلومه ده، چې زما پلار غريب دی هغه سره څه نشته خو زما ښځه ده، هغه دې خرڅه کړي ما ته دې روپۍ را ولېږي. زه ورته په قار شوم ما وې ته شرمېږې نه چې دا خبره کوې هغه را ته ووې

چې خانه ته څه خبر يې زه چې جېل ته راغلم او په چکۍ کې يې بند کړم شل سېره دانې يې راکړې چې دا اوړه کړه هغه ما ښې اوړه کړې چې جمعدار راغی ويل يې دا خو دل دي را اپسار يې کړم او تر هغه يې ووهلم چې دی را باندی ستړی شو هره ورځ راته وايي چې پيسې راوړه که نه تول عمر به دې دا حال وي زه دومره نامرده نه يم چې مشقت نه شم کولی هر کار چې راوسپاري په ډېره ښه طريقه يې کوم خو دوی د پيسو دپاره څه نه څه بهانه کړي په وهلو وهلو يې راته سر ګنجی کړو، د جېلخانې تول سخت کارونه زما په نصيب دي سره د دې هره ورځ وهل خورم اوس راته وايي چې صاحب ته دې پيش کوو او په بينتونو دې وهو دا د بينتونو وهل را ته شرم ښکاري ځکه تا ته راغلم چې پلار ته مې خط وليکه که څه راشي او د دې بلا نه خلاص شم. ډېر کسان جېل والاو د پيسو دپاره په دې طريقه مړه کړي دي دا کوم کسان چې له جېلخانو نه تېښتي يا بدمعاش شي د دې وجه همدا د جېل والاو سلوک دی چې دې کارونو ته تيارشي . په جېل کې د دوه ډلو مزې وي يو دپيسه دار بل د بدمعاشانو . بله دا چې د قيدي د خوراک حال هغه وي چې مخکې مې درته بيان کړو او کار پې د غوايانو په شان کوي کولوګان (د تېلوګانی) ارټ، مېچن او نور ډېر داسې سخت کارونه چې د انسان د توان او شان مناسب نه وي پرې کوي څومره ذلت او سپکاوی چې ما په جېلخانو کې ليدلی دی زه په دعوه سره ويلی شم چې داسې سلوک به په دنيا کې هېڅ وحشي نه وحشي قوم د خدای د مخلوق سره کړی نه وي.

قانون، قانون نشته د هر پرنګي او حاکم چې څه زړه وي هغه کوي او دې ته قانون وايي، نور ملکونه يو قانون لري . زمونږ په

ملک کې د پرنګي دپاره بېل قانون و او د ديسي دپاره بېل د سرکاري ملازم دپاره بېل قانون و او د رعيت دپاره بېل د مالدارو دپاره بېل قانون و او د غريب دپاره بېل، د انګرېزانو قانون داسې دی لکه د مومو پوزه چې په کومه خوا يې اړوې، هغه خوا اوړي.

په يوه وړوکي کوټنۍ کې د شپې ورځې د تنهايۍ قيد په وجه زما وزن ورو ورو کمېدو او صحت مې خرابېدو چې اخر جېل والا مجبور شول چې ددې پرده نشينۍ له ژونده مې راوباسي .يوه ورځ سپرنټنډنټ صاحب راغی او راته يې وويل چې اينده ته په کارخانه کې د ورځې کار کوه او د شپې دې خپلې کوټنۍ کې اوده کېږه اميد دی چې د دې نه د وېستلو دپاره به دې هم ډېر زر انتظام وکړم.

زما مشقت:

د دې پرده نشينۍ(کوټه قلفۍ) نه چې را ووتم کارخانې ته يې بوتلم دا يوه لويه کارخانه وه په سوونو قيديانو به په کې کار کولو او قسم قسم څيزونه په کې جوړېدل زما کار لفافې (پاکټونه) جوړول و، خو ما به ورسره د کډۍ کار هم کولو ځکه چې زما ورسره شوق و او دا مې خيال و،چې سړي ته يو کسب زده کول په کار دي چې ځان ته پرې معمولي نفقه ګټلی شي او د احتياجه خلاص وي، زما استاذ د بنو يو ملک و، ډېر شريف او ښه سړی و، ښه خويونه او شرافت پرې ختم و او پخپل کار کې هم ډېر ماهر و، ما سره يې ډېر زيار ايسته، په څو ورځو کې مې خامتا او د بور دارۍ توليې(رومالونه) اودل زده کړل که چېرې زه د دې جېلخانې نه بدل شوی نه وی او په کې پاتې شوی وی نو

ما به په دې کار کې مهارت حاصل کړی وی . زه چې څه وخت د دې جېل نه بدل شوم نو زما په زړه کې بس دا يو ارمان پاتې شو، چې دا کسب را نه نيمګړی پاتې شو او کمال ته مې ونه رسولو.

زما بل استاذ د بهادر کلي يو ملا صاحب و، چې د لفافو سکښتلو او جوړولو چل يې راته ښودلی و، دی هم ډېر ښه سړی و، کله کله به يې په کارخانه کې ګوپي پخولو يوه ورځ يې ګوپي باندې کړی و، سپرنټنډنټ راغی، په کارخانه کې بوی و، ډېر يې اخوا دې خوا وکتل خو بالټۍ يې پيدا نه کړو چې سپرنټنډنټ لاړو ګوپي ټول سوزېدلي و، استاذ مې ډېر خپه شو خو څه يې کولی شول؟

ورو ورو د جېلخانې د خلکو تلل راتلل راسره پيدا شو او په لړو ورځو کې راسره ډېر کسان بلد شول، په جېلخانه کې هر قسم خلک موندی شي که بد کسان په کې وي، نو ډېر ښه کسان هم په کې وي بلکې اکثر خلک يې ښه وي، که جېل والاو يې خراب نه کړي. زه د خپلې تنهايۍ قيد په وجه هم پوهـ شوم، جېل والاو ټل دا کوشش کوي چې سياسي قيديان د اخلاقي قيديانو نه بېل وساتي ځکه چې د دوی سره دا وېره وي چې سياسي قيديان زمونږ د بد عملۍ نه خبر نه شي او بله دا چې اخلاقي قيديان پوهـ نه کړي، ځکه که دوی پوهـ شي بيا خو د جېل والاو د کان سړېږي . په دې جېلخانه کې د رشوت بازار ډېر تود و او په رشوت هر شی کېدی شو، دساده او خوش باوره پښتنو نه د حصولۍ يوه ذريعه نه وه، دې چالاکو جېل والاو د روپو را ټولولو دپاره قسم قسم ذريعې او طريقې را ايستلې وې، په ټولو کې ذليله او مکروه طريقه د يو شريف او عزتمند سړي بې عزته کول و، لس روپۍ به دې چې ګنګا رام له ورکړې

چې څوک به دې خوښ و، هغه به دې پرې شرمولی شو، یو سړی به ګنګا رام له ورغی لس لس روپۍ به یې ګنګا رام ته په ګوتو کېښودې او ورته به یې وویل چې فلانی شرمول غواړم هغه به روپۍ په جېب کې واچولې او د یو څو نمبردارو سره به را روان شو هغه سړي ته به یې څه بهانه جوړه کړه او نمبردارانو ته به یې حکم وکړو، چې پرتوګ ورنه وباسئ، دغه شان به یې هغه خوار بې عزته کړو د روپو ګټلو دا طریقه ډېره کامیابه وه، ځکه چې نن به تا زه په ګنګا رام بې عزته کړم سبا به ما کورته چټې لېږله او روپۍ به مې را غوښتې یا به مې ملاقات غوښته، بیا به ما ګنګا رام ته روپۍ ورکړې او د خپل بدل اخیستو په غرض به مې ته پرې بې عزته کړې، کله کله به په دې د پښتنو په مینځ کې جنګونه هم کېدل.

جېل کې پرې- جنبې:

د بد قسمتۍ نه په دې جېل کې د پښتنو په مینځ کې پرې جنبې وې، او دوه ډلې وو، یوه ډله د پېښور وه، او بله د کوهاټ، بنو او ډېره والو وه، دې ډل بازیو نه به جېل والاو هم ناجایزه فایده اخیسته او په معمولي خبره به یې دواړو ته اشتعال ورکولو او په کور کې به یې جنګول، د جنګ نه پس به یوه عجیبه تماشه جوړه شوه، هغه کسان چې څه بود به ترې کېده هغه به یې په چکو کې بند کړل پېرې به یې پرې ودرولې چې یو د بل له حاله خبر نه شي او تګ راتګ به یې پرې بند کړو هسې نه چې څوک یې له حاله باهر خبر ونه لېږي .دلالان به یې ورپسې کړل په ورځ کې به یوځل دوه ورتلل او قسم قسم خبرې به یې ورته کولې او هر یو یې وېرولو چې بس مقدمه په تا جوړه ده یا

به پانسي کېږي او که نه عمري خو شوي.

ډېر قيديان دربانديې د ليدلو شهادت ورکوي فلانی مړ شو د فلاني هم حالت ښه نه دي مرګوني دی که څه کوی شي دا دي وخت دی که نه لاړي غرق ډوب شوي، په قيدي غريب به هيبت راغی کورته به يې خپلو خپلوانو ته تار ورکړو چې هلی روپۍ راوړئ، د چا خپلوان چې به زر راغلل او روپۍ به يې راوړې که هر څومره به ګنهګار و، هغه به خلاص شو ليکن خواره خواري د هغه چا وه چې پيسې به يې نه لرلې، اکثر به د پيسو ګنهګار خلاص شو او بې ګناه، بې پيسو کسان به چالان شول، څومره به چې زه د جېلخانې د حالـه خبرېدم هومره به مې د پښتنو مظلومانو په حال زړه بد بېدو، ما به شپه او ورځ دا فکر کولو چې د دوی د بچ کولو دپاره کومه لاره او طريقه اختيار کړم اخر مې د ځان سره دا فيصله وکړه چې د دې دواړو ډلو مشران ليدل په کار دي او دا کوشش په کار دی چې د هغوی سره خبرې وکړم او هغوی د دې بدو کارونو او د هغو د نتايجو نه خبر دار کړم.

زما د ابتدا نه دا عقيده ده چې پښتون ډېر ښه قام دی. ډېر زر يې اصلاح کېدی شي. په شرط د دې چې څوک يې پوهه کړي. دا نن چې دی په داسې بد حالت کې دی د دې وجه دا ده،چې څوک يې غم نه خوري او نه يې پوهوي. په دې جېلخانه کې د رانېزو يو بوډا کاکا و،نوم يې نصير و،هغه زه يوه ورځ چايو ته وبللم زه د دې قسم دعوتونو طرفدار نه يم، ځکه سړی کمزوری کوي، ليکن د هغه د سپيني ږيرې له خاطره ما د ده بلنه ومنله، دی هم په دې کارخانه کې و. د دريو او نوارو په کار ښه پوهېده،زه يې پخپله کارخانه کې وګرځولم او خپل کسب او هنر يې راته وښوده چې په ليدو يې زه حيران شوم. ما ورته ووې

چې کاکا افسوس دی چې مونږ پښتانه د بل دپاره څنګه ښه ښه کارونه کوو، خو ځان له هیڅ نه کوو دا کوم کسب او هنر چې تا زده کړی دی، که چیرې یې بهر هم جاري وساتې نو ډېره فایده به تا ته او قام ته ورسوي. هغه ما سره وعده وکړه چې بهر به یې هم جاري وساتم (خو کله چې ۱۹۲۹ع کال کې زه د رانیزو په دوره تللی وم کاکا مې ولیدو چې کار یې لاشروع کړی نه و) په دې کې چای راغله چای مو وڅکله، زه د دوی بې باکۍ ته حیران وم ورو غوندې مې نصیر کاکا ته وویل تاسو چې ښکاره داکارونه کوئ د جېل والاو نه ویرېږئ نه؟ نو هغه په خندا شو راته یې وویل چې خانه ته لانوی یې دجېلخانې په حالت خبردار نه یې په جېلخانه کې چې پیسې ورکوې څه چې دې زړه غواړي هغه کولی شې. زه خو غریب سړی یم چا ته پیسې ورکولی نه شم دا ته چې څه وینې دا د جېل والاو مهرباني ده چې سږ کال یې ما ته د نسوارو او تماکو ټیکه راکړې ده، زما ګوزاره هم پرې کیږي دوی ته هم څه ورکوم او زما د دې ورونو هم را سره وخت تیریږي. زه د دې خبرې په اورېدو حیران شوم او ورته مې وویل چې کاکا! جېلخانه او ټیکه داري؟ هغه راته وویل چې دلته د هر څیز ټیکه داري وي او دا ټیکې هر کال باقاعده بدلیږي او بولۍ پرې کیږي. دلته د ګوړو، غوړو، وریژو، تماکو، ګزارو، پیو، غوښو او نورو شیانو دپاره بیله بیله ټیکه ده. د چای څکلو نه وروسته ما هغوی سره د پښتنو په بې اتفاقۍ خبرې وکړې، د پرو جنبو اوجنګونو نقصان مې وروښوده.

هغوی پوهـ شول چې بې شکه دا ډېر خراب کارونه دي ما ورته ووې چې خراب دي نو تاسو له په کار دي چې خپل نور پښتانه ورونه پرې پوهـ کړئ او د دې کارونو نه یې منع کړئ. زه

چې ترې را رخصتېدم ما ته يې د ګزارو او تماکو ستور وښوده ما ته يې يو ډډې ته يو ځای وښوده چې دلته څه شی شته کنه؟ هلته هيڅ نه معلومېده اواره ځمکه وه هغه ځای يې لږ وکنستلو يو برغولی را څرګند شو لاندې ترې لويه چاټی وه په چاټۍ کې د ګزارو قسم قسم پوړۍ وې د دوه انو نه تر اتو انو پورې به يې خرڅولې. ما ورو ورو پخپله کارخانه کې کار شروع کړو او هر پښتون سره چې به مې ملاقات کېدو ضرور به مې د پرو جنبو ذکر ورسره کولو، دڅومره کسانو سره چې ما دا خبره کړې ده په هغوی کې يو هم داسې نه و، چې د دې خبرې اثر ورباندې نه کېدو هغوی ورو ورو دا خبرې محسوسولې او په کې خوربدلې. يوه ورځ د بنو يو خان چې ما سره په دې کارخانه کې و، زه يې مېلمه کړم او يو لوی خانک شيره يې را له پخه کړه په جېلخانه کې د بنو والو شيره ډېره خوښه وه او ګران مېلمه ته به يې پخوله ما سره يې څو کسان نورهم مېلمانه کړي وو،دا کسان راته اکثر د رسوخ خاوندان او د ډلې د سر سر سړي معلومېدل. د ډوډۍ خوړلو نه پس ما هغوی ته وويل چې زه تاسو سره يو ضروري خبره کول غواړم،په ښه شان يې واورئ او چې څه واورئ او چه څه درته مناسب ښکاري هغه جواب به را کړئ. ماورته وويل زه چې له کوم وخته دې جېلخانې ته راغلی يم او ماته کوم حالات معلوم شوي دي نو زه په دې نتيجه رسېدلی يم چې دلته د پښتنو ډېر بد حال دی د قسم قسم ظلمونو او رشوت نه علاوه د يو پښتون عزت محفوظ نه دی، ما اورېدلي دي چې يو پښتون د بل د شرمولو دپاره جېل والاو له بدې ورکوي او خپل ورور پښتون پرې شرموي، ليکن دا هم اورم چې سبا هغه پښتون بيا د بدل اخيستلو دپاره همدا کار کوي او دا سلسله له ډېرې مودې

دلته جاري ده تاسو ورته لږ ښه ځير شئ، په دې کار کې زمونږ د دنيا او اخرت څومره زيان دی؟ که جېل والادا کارونه کوي خو د خپلو بډو او پيسو دپاره يې کوي او ګټه يې په کې ده او زمونږ خو په کې سراسر زيان دی. مالونه را نه لاړل، عزت رانه لاړ. نن ته زما په بې عزتۍ مال ورکوې سبا زه ستا په بې عزتۍ مال ورکوم . په دې طريقه په يو پښتون پورې هم حيا پاتې نه شوه، بلکه خبره چې ما ته معلومه شوې ده دلته پښتانه په دوه ډلو تقسيم شوي دي، يوه ډله د پېښوريانو او مردان والاو ده او بله ډله د کوهاټيانو، بنووالو او ډېره والو ده او اکثر په وړو وړو خبرو پخپلو کې جنګونه کوي او اکثر جنګونه يې په هلکانو وي. زه به تاسو ته يوه خبره وکړم که فکر مو ورته وکړو او زړه ته مو پرېوته مونږ او تاسو به د دې ذلت نه خلاص شو، مونږ ټول پښتانه يو قام او يو ورونه يو، د يو بابا اولاد يو، زمونږ عزت او ذلت يو دی، که چېرې مونږ د رسول الله صلی الله عليه وسلم په دې حديث عمل وکړو،« چې په ځان دې څه پېرزو نه وي په بل يې هم مه پېرزو کوه» .نو ډېر زر به کامياب شو، مونږ چې د خپل پښتون ورور سره د هر سلوک اراده وکړو په کار دي چې د لږ ساعت دپاره په هغې غور وکړو او خپل ګرېوان کې وګورو که چېرې دا کار بل څوک ما سره وکړي، نو زه به پرې خوشحاله شم که خپه؟ که چېرې زه په دې خوشحالېږم، نو هغه کار کول په کار دي او که زه پرې خپه کېږم، نو په کار دي چې دغه کار مونږ ونه کړو.

بله دا چې مونږ پښتنو کې که يو سړی بد کار وکړي نو په دې وجه د هغه ملګرتيا په کار نه ده،چې دی پېښوری دی، يا بنووال دی،يا کوهاټي دی، يا ډېره وال دی او زما د علاقې دی،

د بدکارو او بد چلندو خلکو ملګرتیا نه ده په کار که په ځان زمونږ ورور هم وي ځکه چې د دې دلاسه قام او سوسایټۍ ته نقصان رسیږي او همدا خلک قام تباه کوي.

مونږ ته په کار دي چې همېشه د حق او ښو خلکو ملګرتیا وکړو، که په مونږ کې یو سړی بد کار وکړي مونږ ټولو له په کار دي، چې د خپلې ورورۍ اوعزیزولۍ نه یې وباسو که هغه بنووال وي، که پېښوری وي، که کوهاټی وي، که د پېره وال وي، که مونږ په رښتیا په دې لاره روان شو نو زر به هغه کسان چې په بدو لارو روان دي او د چا د لاسه چې پښتانه په دې مصیبت اخته دي د خپلو بدو کارونو نه به واوړي.

دا نن چې پښتانه په بدو لارو روان دي د دې وجه دا ده چې مونږ د ښو او بدو فرق نه کوو او نه څوک شته چې د ښو او بدو په فرق مو پوهه کړي . یو بدعمله سړی چې وینې چې زما په بدعملۍ کې ملاتړ کیږي، نو هغه به ولې د خپلې بدعملۍ نه لاس اخلي او که مونږ د ښو بدو فرق وکړو او لکه چې هر ماخوستن په لمانځه کې د خدای سره وعده کوو چې: ((و نخلع ونترک من یفجرک)) یعنې څوک چې ستا نافرماني کوي، مونږ به هغوی پرېږدو کور کلی به ورسره نه کوو، که دا وعده په ځای کړو پښتون به یکدم بدل شي. نو مونږ ته په کار دي چې په دې خبرو هر پښتون پوهه کړو او دا خبرې د هر پښتون غوږ ته ورسوو، په دې مو دعا د خیر وکړه او د یو بل نه رخصت شو.

په دې مینځ کې بنوڅیو د مردان د یو هلک په سر ګنګا رام ته بدې ورکړې وې او هغه یې بې عزته کړی و، په دې خبره پېښوریان ډېر خپه شول او جرګه یې وکړه چې د بنوڅیو نه بدل اخلو او د جنګ دپاره یې ورځ مقرره کړه، چې خبر شوم ورغلم

منت زاري، مې ورته وکړې، چې مونږ ته دا کار کول نه دي په کار . په ډېرو خوارو مې هغوی له جنګه منع کړل، هغه هلک له مې هم ډېره تسلي ورکړه او په کور کې مو دا فېصله وکړه، چې په دې جېل کې خو پوښتنه نشته او سپرنټنډنټ د دې خبرې پوښتنه نه کوي، ښه به دا وي چې په انګرېزۍ کې يو درخواست وليکلی شي او د ګنګا رام په سر ډپټي کمشنر ته شکايت وشي. درخواست تيار شو او ډپټي کمشنر ته ورکړی شو، ليکن د پرنګي په حکومت کې د مظلوم دپاره انصاف نشته، بلـه دا چې داسې واقعات پيدا شي، نو بيا پرنګيان پرې د خپلې محکمې د بدنامۍ له خاطره پرده اچوي د انصاف فکر لاړ شي او په اتفاق سره د خپلې محکمې د صفايۍ کوششونه او تجويزونه شروع کړي، اوس هم دا حال دی. حقيقت دا دی چې پرنګيان خو دلته په دې ملک کې د اصلاح ،ترقۍ او انصا ف دپاره نه دي راغلي دوی خو د لوټ،تباهۍ او بربادۍ دپاره راغلي دي ولې چې په ټولو محکمو کې د وړوکي نه تر لوی پورې ټول افسران غله او بدې خواره دي بې د بډو او ډالۍ نه پرې څه کار کېدی نه شي . دا ټولې خبرې پرنګيانو ته ښې معلومې وې، معلومې څه پخپله په کې شريک وو، نو اصلاح به يې څنګه کېدی شي؟

ګنګا رام ته چې څه وخت دا معلومه شوه چې زه خو پښتانه په سمه لاره روانوم او دده دکانداري خرابېږي، نو فوراً يې زما په سر سپرنټنډنټ ته شکايت وکړو او زما برخلاف يې لويه کيسه له ځانه جوړه کړه او زه يې بيا په سپرنټنډنټ په هغه توره او تنګه کوټنۍ کې واچولم . د ماشو له لاسه مې خوب کولی نه شو، داسې څه څيز را سره نه و، چې ځان په کې د ماشو نه پټ کړم کمبل را سره وه،خو کمبل په ګرمۍ کې اغوستل ګران کار

وي . د شپې به همېشه تیاره کې کېناستم پاڅېدم، د لرم د چیچلو وېره به راسره وه، د شپې به مې د ږوند په شان پېښه را واخیسته دې خوا اخوا به مې وهله. سحر چې به را پاڅېدم یو دوه لړمان به مړه پراته وو، قیدیان غریبانان خدای پاک پخپل فضل له دې بلا ګانو نه ساتي.

جېل کې زما ګناه:

سبا وختي سپرنټنډنټ داروغه اوګنګا رام د ننه زما چکۍ ته رانتوتل د سپرنټنډنټ سترګې بدلې وې او د څېرې نه یې داسې معلومېده چې سرې د بر په قار دی په لاس کې یې یوه لویه پرېږه وه، هغه یې ما ته واورولـه بیا یې راته وویل چې د جېلخانې په قانون کې دا سخت جرمونه دې زه ستا برخلاف مقدمه چلول غواړم، زما بر خلاف یې دا الزامونه لګولي وو.

ته یو سخت باغي یې او په جېلخانه کې بغاوت کوې، ته د جېل ملازمانو ته تبلیغ کوې، چې سرکاري ملازمت کفر دی، ستا د دې تبلیغ په وجه د دې چکو جمعدار استعفا ورکړې ده، ته په قیدیانو کې پراپېګنډې کوې او په جېلخانو کې د بغاوت کولو کوشش کوې.

د دې خبرو په اورېدو ما هغه له جواب ورکړو چې د مقدمې په باره کې زه هېڅ نه وایم تا ته چې څه مناسب او انصاف ښکاري هغه وکړه، لیکن دا خبرې چې چا تا ته رسولې دي. رښتیا نه دي، بلکې بالکل غلطې دي. زه دا خبره منم چې یو جمعدار زما په وینا استعفا ورکړې ده، لیکن دا معامله داسې نه ده څنګه چې تا ته در رسول شوې ده . درسته خبره دا ده چې یوه شپه د دغه جمعدار په ما باندې پیره وه هغه ماته په خبرو

خبرو کې دا وویل چې زه بال بچ داریم او زما تنخوا لږه ده ګوزاره مې پرې نه کېږي .کله نا کله قیدیان پخپله خوښه بې زما د وینا نه څه نه څه راکوي .زور زیاتی پرې نه کوم د اسلام په موجب د دې پیسو اخیستل څنګه دي؟ ما ورته ووې چې دا پیسې روا، نه دي، ځکه چې هغوی تا ته حاجتمند وي رضا او رغبت خو به هله وي چې بهر وې او تا ته یې حاجت نه وي بیا یې تاله درکوي، ښه به دا وي چې په دي خپله تنخواه ګوزاره وکړې .ده راته ووې چې په تشه تنخواه مې ګوزاره نه کېږي، نو ما ورته بیاووې چې د نوکرۍ په ځای څه روزګار شروع کړه شاید چې په هغې کې دې ګوزاره روانه شي، که زما نه اوس هم څوک دغه شان پوښتنه وکړي، زه به دغه جواب ورکوم .پاتې شول نور الزامونه بالکل بې بنیاده دي،بې شکه ما قیدیانو ته تبلیغ کړی دی،لیکن د دې دپاره نه چې د جېل د قانون خلاف ورزي وکړي یا دې بغاوت وکړي، بلکې ما هغوی تل مجبور کړي دي،چې جګړه او فسادونه مه کوئ خپل مشقت کوئ اوچا له رشوت مه ورکوئ، هر کله چې دا خبرې ستا د جېل د افسرانو په جېبونو کې فرق او امدني کې کموالی راولي نو زه باغي یم او ښه سړی نه یم. بیا مې ورته وویل دا جېلخانه په یو ډېر خراب حالت کې ده،ته د هېڅ نه خبر نه یې او نه خبرېدی شې،که خبر هم شې ته یې اصلاح نه شې کولی،ته چې هغه بله شپه په ګشت راغلی وې،په یو بارک کې شور و،ته ورغلې ته پوهه شوې چې دا شور په څه و،تا ته چې دوی هر څه ویلي وي ویلي به یې وي،خو هغه شور په شرابو او کبابو و،په دې جېلخانه کې د غریبانو بده ورځ ده،د دولتمندو مزې دي .په دې جېل کې د هېچا عزت محفوظ نه دی،کوم رشوت خواره او بدچلند افسران چې زه ستا په

جېلخانه کې وينم ما په بله جېلخانه کې ليدلي نه دي. زما په دې خبرو سړی لږ غونډې يخ شو سترګې يې پرانستی شوې او ما ته يې ووې ښه به دا وي چې ما ته ليکلی جواب راکړې او بيا باهر ته روان شو، ما ليکلی بيان ور ولېږو بيا وروسته معلومه شوه چې ګنګا رام وغيره يې خپلې بنګلې ته غوښتي وو او ښه يې دباو کړي وو، چې تاسو په ما باندې يو بې ګناه سړی په چکۍ کې بند کړو، ليکن باوجود د دې علم نه يې زه د چکۍ نه ونه ښکلم ځکه چې هغوی په ده دباو کړی وو، چې که دی له چکۍ نه بهر کړو، نو په وقار، عزت (Prestige)کې به فرق راشي د دې جېلخانې نظام به ګډوډ شي. د پرسټيژ په نوم چې دې څه زړه غواړي هغه په پرنګيانو کولی شي، ځکه چې په داسې وخت کې دوی په ظلم او انصاف کې هېڅ تميز نه کوي.

زما په چکۍ کې د بنديدو نه چې څه وخت نور قيديان خبر شول،نو يو اشتعال په کې پيدا شو،په ما يې سخته پيره لګولې وه،خو ما به قيديانو له جواب ورلېږلو چې پام وکړئ ځکه چې ما ته خو معلومه وه چې هېڅ بې هېڅه په قيديانو څومره ظلمونه کېږي، هسې نه چې څه بانه يې هم ګوتو له ورشي، نو بيا دې يې خدای مل شي . په دې جېلخانه کې يو څو هندوستاني فوجي افسران او سپايان وو، چې د خپلو ښو خيالاتو په وجه قيد شوي وو،يو په څه چل ما ته ځان را ورسولو او را ته يې ووېل چې مونږ فيصله کړې ده، چې د ډوډۍ د نه خوړلو هړتال وکړو، ليکن ستا نه اجازت غواړو، ما د هغوی شکريه ادا کړه او د دې کار نه مې منع کړل، ځکه چې زه د جېلخانې د ايجي ټيشن برخلاف وم. په دې ورځو کې د نوښار بابو سلطان محمد زما پوښتنې ته راغلی و او زما د ملاقات

درخواست يې وركړى و، خو د هغه وخت درخواست منظور نه شو او ما سره يې ملاقات ته پرې نه ښود. ملاقات زما حق و، خو جېل والاو د واقعاتو د پټ ساتلو په غرض د ملاقات اجازه نه وه وركړې، چې سياسي قيديانو سره دا سلوک کېږي، د نورو دې خداى مل شي.

د سياسي قيدي له حاله بهر څوک نه شي خبرېدلى، د اخلاقي قيدي له حاله به څه خبر شي؟ هر څه چې ورسره کولى شي په اور کې د سوزولو پورې خو زه پخپله خبر يم. د انګرېز انصاف او تهذيب که څوک ګوري، نو جېلخانو ته دې لاړ شي، چونکې زما صحت خراب و، بلكه ورځ سپرنټنډنټ ما ته راغى زه يې وکتلم او زما په ټکټ يې وليکل چې يوه ګېنټه يې سهار او يوه ګېنټه يې ماښګر له چکۍ نه وباسئ او د تازه هوا اخيستلو دپاره يې بهر ګرځوئ. د شپې ورځې تنهايي قيد نه به مې کله کله زړه ډېر تنګ شو او چې خپله بې ګناهي به رامخکې شوه، نو به ډېر په قار شوم ليکن بيا به مې زړه له تسلي وركړه، د قام او ملک د خدمت دپاره خلکو قسم قسم تکليفونه وچت کړي دي او دا د خداى يو امتحان او ټريننګ دى. د خداى کارونه ټول د خير وي ما له صبر کول په کار دي، ځکه چې خداى د صبرناکو ملګرى دى اخر به يې نتيجه په خير وي ټول عمر به دا کړاوونه نه وي اخر به راحت راشي.

ډېره غازي خان جېل:

يوه ورځ سهار وختي سپرنټنډنټ په تادۍ زما چکۍ ته رانتوت راته يې ووې، چې ته ما د دې جېل نه بدل کړې، بهر پوليس ستا د بېولو دپاره ولاړ دى ځان سمبال كړه. زما څه

سمبالي وه يو قران شريف و، هغه مې غاړې کې واچولو او روان شوم، چې د جېلخانې دروازې ته ورسېدم پوليس راته په لاسونو کې اتکړې واچولې په پښو کې خو مې بېړۍ او په غاړه کې مې د اوسپنې کړۍ له پخوا نه موجودې وې، بهر موټر د سنګين چړاو سپاهيانو په مينځ کې ولاړ و. پوليس کپتان زه يو پښتون تانه دار ته په حواله کړم او پخپله رانه پاتې شو، تانه دار زه په ټانګه کې سور کړم په ټانګه کې د ننه چې څومره پوليس ځايېدی شول، هغه يې د ننه کېنول او چې د ننه نه ځايېدل هغه يې بهر ودرول او مونږ روان شو، مونږ چې څه وخت درياخان ته ورسېدو رېل رانه تللی و، سټېشن ماسټر ووې، چې نيمه ګنټه مې رېل ستاسو، دپاره لېټ کړو، خو تاسو را ونه رسېدئ، ما نور نه شو لېټ کولی. ددې په وجه په تانه دار صاحب ډېره وېره او هيبت راغی خو څه يې کولی شول، زمونږ دې نه رسېدو وجه دا وه چې د ابا سيند اوبه د ګرمۍ له کبله ډېرې شوې وې پل يې شلولی و، د هغې په جوړېدو ډېر ساعت تېر شوی و، زمونږ په سټېشن کې شپه شوه ځکه چې په دې لاين په شپاوروز کې يو ګاډی ځي او راځي.

تانه دار صاحب فوراً په وېټنګ روم(انتظارخانه) کې بند کړم او ډبله پيره يې را باندې ولګوله، حال دا دی که چا د درياخان سټېشن ليدلی وي دا به ورته معلومه وي چې په يوه دښته بيابان کې پروت دی، هلته خلک چېرته وو، چې ما ته راغلي وی، بله دا چې زه چا پېژندم؟خو پوليس خپل احتياط کولو، د دې ځای نه چې په څه فاصله يو پير صاحب اوسېدو زما نه خبر شوی و.

ما سره يې يو خل په ډېره اسماعيل خان کې ملاقات شوی

و، دی زما لیدو له راغی شاید چې دده لیده کاته هم ما سره شوي نه وی، خو ده یو ډېر د هوښیارتیا کار کړی و، چې ځان سره یې یوه ډکه ټوکرۍ راوړې وه، چې په کې قسم قسم او د مزې میټایانې وې، چې زړه ټپنګول ورته ګران و، چې سپاهیانو دا میټایانې ولیدلې، نو ما سره د هغه ملاقات وشو او سره ښه مشغول شو، د تللو په وخت کې پیر صاحب ماته د ډوډۍ ست وکړو، لیکن ما ورته ووې چې ستا شکریه دا وخت ستاسو د ډوډۍ دپاره موزون نه دی. زه سرکاري مېلمه یم، پیر صاحب په خندا شو په خوشالۍ سره رخصت شو، ماښام شو لیکن زه پولیس والاو د کوټې نه بهر نه کړم او نه یې زما د لاسونو اتکړۍ وښکلې. ما ته د دې نه په جېلخانه کې ارام و، ولې چې هلته خو مې لاسونه خلاص وو . دلته مې لاسونه تړلي وو . تانه دار صاحب د خبرو ډېر تکړه و، خو د عمل نه و، په خبرو خبرو کې به یې ځان قومي سړی ښودلو، لیکن ویل به یې چې زه څه وکړم کپتان صاحب را سره خپل منشي رالېږلی دی، چې زه ستا سره څه مهرباني ونه کړم، خو د منشي د تللو نه پس هم د ده په رویه کې ما څه فرق ونه لیدو.

تانه دار صاحب ما په رموز کې ډېر پوهه کړ، چې اوس تیاره شوه هېڅوک نشته لږ به بهر وګرځو تازه هوا به واخلو ټوله ورځ په ناسته تنګ شوی یم، لیکن د هغه غوږ په دې خبرو نه ګرېده. زه مجبور شوم چې پوهه یې کړم چې د جېلخانې په وجه زما صحت خراب شوی دی د ډاکټر دا هدایت دی چې زه یوه ګېنټه سهار او یوه ګېنټه مازیګر په تازه هوا کې وګرځم او ته اوس ما د دې کوټې نه بهر نه وباسې، که زما صحت ته څه نقصان ورسېدو د هغه ذمه وار به ته یې. ددې خبرې په تانه دار

صاحب څه اثر وشو او سپاهيانو له يې حکم ورکړو، چې بهر يې وباسئ او په پليټ فارم يې وګرځوئ.

د پرنګيانو او د هغوی د نوکرانو دا خصلت دی چې تر کومې دې ورته نېغه خبره نه وي کړې په غوږ يې نه لګي. د خوب وخت شو، ويده شوم. په خوب کې هم پوليس والاو زما د لاس نه اتکړۍ ونه وېستې، خو دومره يې وکړل چې د دواړو لاسونو نه يې يو لاس ته کړې، او ځنځير يې کټ پورې وتړلو خوب مې په ارام ونه کړی شو، چې رېل راغی څو کسه پوليسان مخکې ورغلي وو او يوه کوټه يې زمونږ دپاره خالي کړې وه، مونږ په کې سواره شو او رېل روان شو. زه نه پوهېدم چې کومې جېلخانې ته مې بيايي پوليس والاو دا خبره زما نه ډېره پټه ساتله نه پوهېږم چې ولې؟ ما هم ډېره پروا نه کوله. ما وې ځکه که نن نه وي؛ نو سبا به معلومه شي، چې ما چېرته بيايي .

زمونږ ګاډی چې به هرسټېشن ته ورسېدو پوليسانو به زما دکوټې ور او کړکۍ بندې کړې او دوه کسه ټوپک والا به بهر د وره خولې ته ودرېدل څوک به يې نژدې نه را پرېښودل .دا دوی د دې دپاره کول چې ما څوک ونه ويني او رانه خبر نه شي، چې زه يې چېرته بوتلم؛ خو د دوی دا طريقه غلطه وه، ځکه چې خلکو به د پوليسو سنګينو نه او ټوپک وليدل که فکر به يې نه و هم به يې فکر شو او سودا به يې شوه راتلل به چې وګوري چې څه چل دی؟ او په دغه شان به په هر سټېشن کې ډېر خلک زما دکوټې نه ګېرچاپېر راجمع کېدل. ما چې کومه پراپېګنډه هېچرې نه شوه کولی حکومت پخپله ناپوهۍ راته پخپله وکړه .

زمونږ ګاډی اخر د غازي ګاټ په سټېشن ودرېدو د رېل پټلۍ د دې نه مخکې نه ده تللې . مونږ د رېل نه کوز شو.

په ستېشن راته يو جمعدار او دوه د پوليس سپاهيان ولاړ وو، چې مونږ يې وليدلو راغلل او د پوليس والاو نه يې زما پوښتنه وکړه، معلومه دا شوه چې هغوی زما د اخيستو (تسليمی) دپاره راغلي وو، سپاهيانو ته يې وويل چې اتکړې ورته لرې کړئ هغوی زما د لاسونو نه اتکړې وښکلې او دوی ته يې په حواله کړم.

زمونږ مسلمان پښتون تانه دار صاحب ته چې نادرخان يې نوم و، او په ((ډيکايټ))(Dacoit) ډاکو مشهور و، زمونږ نه په څه وجه وروسته پاتې شوی و، چې راغی او ويې ليدل چې زما په لاسونو کې اتکړې نشته نو وارخطا يي پرې راغله او ويې وې، چې د ده نه اتکړې چا وېستلې دی، هغه جمعدار چې يو هندو و ورته يې وويل چې زه د ډېره غازي خان د سرکار له طرفه د ده دپاره مقرر شوی يم، دی اوس زما ذمه واری کې دی دا زما باور دی چې داسې خلک تښتي نه، دوی خو پخپله خوښه او رضا جېل ته راغلي دي څه ډاکو خو نه دی. د دې دومره پوليسو، ټوپکو او سنګينونو څه ضرورت و؟، ما ورته ووې چې دا سرحدي حکومت د خپل رعب داب قايمولو دپاره راسره کړي دي. تانه دار صاحب لږ غوندې کچه شو، ليکن د سرکار عجيبه نوکران دي. د هغوی غوږ په دې خبرو نه ګرېږي، مونږ لا دا خبرې کولې چې په دې کې يو هندو راغی په لاس کې يې د پېو ډک ګيلاس و، راسېدو سره يې ماته ونيوه. زما د څکلو اراده نه وه، خو د هغه سړي مينې او اخلاص زه د هغو پيو په څکلو مجبور کړم. رښتيا خبره دا ده چې د هندو او مسلمان سوال خو پرنګي او غرضيانو خلکو را پيدا کړی دی .که هندو سره په رښتيا د هندو او مسلمان سره د مسلمان غم وي، نو نن به زمونږ د ملک

او قام دا حالت نه وي. زما چې څومره ياد دي او تجربه مې ده نو ما سره يو هندو ملازم د يو مسلمان ملازم نه تل ښه سلوک کړی دی، دغه وخت زه پوهه شوم چې زه يې د ډېره غازي خان جېل ته را بدل کړی يم. مونږ د سټېشن نه را روان شو او د ډېره غازي خان د تللو نيت مو وکړو، ډېره غازي خان د اباسيند نه دولس ميله لرې دی، دلته يکې چليږي . هغه قسم يکې چې پخوا به زمونږ ملک کې چلېدې، مونږ يوه يکه کرايه کړه او په ډېر کوشش ايله په درې ګنټو کې جېلخانې ته ورسېدو، چې څه وخت مونږ ته د جېلخانې دروازه ښکاره شوه، نو جمعدار صاحب ماته دا ووې که چېرې ته خپه کېږې نه نو اوس به مونږ تا ته اتکړه واچوو. ولې چې جېلخانه راغله ماوې ستا دا مهرباني او شريفانه سلوک به زما هېر نه شي اولاسونه مې ورته ونيول اتکړه يې راته واچولې . زمونږ يکه (ګاډی) د دروازې سره ودرېده . مونږ کوز شو د کوزېدو سره د جېلخانې د دروازې کړکۍ لرې شوه، مونږ ورننوتلو او د ورننوتو سره دروازه راپسې بنده شوه.

دروازه د خلکو ډکه وه هغوی ټول زما په ننداره شول شايد چې زه ورته عجيبه غوندې ښکارېدم . هغوی ګرم نه وو زما حالت ډېر عجيبه و، ما چې پخپله خپلې دنګې ونې لنډ کميس او لنډ پرتوګ د غوړونو ټوپۍ د غاړې غاړکۍ په پښو کې بېړۍ او په لاسونو کې اتکړو ته کتل ځان به راته تماشه ښکارېده، د جېلخانې خوراک، پوشاک قانون او قاعده په داسې طريقه جوړ شوي دي چې په يو قيدي کې خود داري پاتې کېد ی نه شي.

په دې ورځو کې د سياسي قيديانو ملاقاتونه وو او خپل خپلوان يې د ليدلو دپاره راغلي وو او په دې وجه دروازه ډکه

وه، پولیس زه دفتر ته بوتللم او جېل والاو ته یې حواله کړم او هغوی رانه رخصت شو،څه وخت چې جېل والاو زما ټکټ او وارنټ وکتلو او ورته معلومه شوه، چې زه سیاسي قیدي یم نو همدردي یې راسره پیدا شوه،او ډاډګېرنه یې راکړه چې دلته ډېر سیاسي قیدیان دي ورسره خوشحاله به یې امید دی چې هېڅ تکلیف به درته نه وي . زما نوم یې د جېل په کتاب کې ولیکلو نو داروغه صاحب حکم وکړو،چې دی فلاني بارک ته بوځئ او دا اتکړۍ او بېړۍ و غیره ترې لرې کړئ . څه وخت یې چې زه جېلخانې ته د ننه کړم نو زما د راتللو نه سیاسي قیدیان خبر شوي وو . اکثر زما لیدلو له راغلل او ډېره مینه او محبت یې راسره ښکاره کړو او زما د بېړو په ماتولو کې یې هم ډېر کوشش وکړو د بېړو په لرې کېدو ما ته ځان بل شان معلوم شو اول بندي وم اوس ازاد شوم.

د بدلېدو په وخت کې د خپلې صوبې نه د وتو په وجه خپه وم، ځکه چې زما دې خپلې صوبې او پښتنو سره دومره مینه ده، چې زه یې بیان نه شم کولی،خپل ملک کې خپل قام سره وږی، تږی او په تکلیف کې خوښ یم، نه په بل ملک کې په عیش او عشرت کې،لیکن زما واک اواختیار خپل نه و، زه په هغه چا اوړېدلی وم چې زما ارام یې غرض نه و،بلکې زما تکلیف یې مطلب و، خو د بېړو په وتلو بیا هم زما څه نه څه سود وشو، ځکه چې د بېړیو سره مې ګرځېدل په تکلیف و، لمبل مې په تکلیف و، په ډډه اوړېدل مې په تکلیف و، په ګرمۍ کې به راباندې ګرمي او په یخنۍ کې به راباندې یخې لګېدې.

د جېل په ډېوډۍ کې په ملاقاتیانو کې لاله دونې چند او د خاتون امة السلام ورور چې بیرسټر و هم موجود و،دوی بیا ماته

خبره کوله چې څه وخت مونږ بېرې په پښو کې او اتکړې په دواړو لاسو کې د پولیس سره ولیدې نو مونږ وبوګنېدو چې دا به زورور ډاکو وي.

دلته په اخلاقي قیدیانو کې هم نه بېړې وي،نه غاړکۍ او نه په کې د لرګي تختې وي،سیاسي قیدیان به پرېږدو . داخلاقي قیدیانو سره هم هغسې سلوک نه کېده چې کوم مونږ سره د سرحد په جېلخانه کې شوی و،د دې نه پس مې ولمبل او ډوډۍ تیاره وه،ومې خوړه او د خدای شکر مې ادا کړ،چې له هغې جېلخانې نه یې په خیر راووېستلم .که چیرې په هغه جېلخانه کې وی، نو ژوندی ترې راوتی نه شوم . ددې ځای ډوډۍ کې او د سرحد د جېلونو په ډوډۍ کې فرق و،د سرحد د جېلونو خوراک د خوراک په تعریف کې نه راځي او د دې ځای ډوډۍ خو کم نه کم د خوراک په تعریف کې راځي. یو ترپړی او یوه کمبله یې راکړله خپل بارک ته لاړم بستره مې وغوړوله او ویده شوم.

د جېل ژوند:

دا یوه وړوکې د مزې او ډېره صفا جېلخانه وه، په دې کې ټول ټال درې بارکه وو او په مېنځ کې یو وړوکی هسپتال و،د ټولو نه لوی بارک کې هغه سیاسي قیدیان وو،چې سپېشل کلاس ورکړ شوی و،ورپسې هسپتال و او بیا زمونږ بارک و. په دې کې مونږ هغه سیاسي قیدیان اوسېدو چې کوم «سي» (C) کلاس کې وو او هغه دریم بارک کې اخلاقي قیدیان وو،چې بهر په باغ کې به یې هم کار کولو او د ننه به یې هم صفایي کوله،ولې چې سیاسي قیدیانو ته بهر د کارکولو اجازت نه و، په دې جېلخانه کې د سیاسي قیدیانو دپاره یو قسم مشقت،

ځرخه کول او منج غښتل وو، ځرخه د سپیشل کلاس د قیدیانو دپاره وه او منج او میچنې د (C) کلاس قیدیانو دپاره وو، سبا له چې سپرنټینډنټ صاحب راغی او زه یې ورته پیش کړم، نو چونکه زه په (سي) (C) کلاس کې وم، نو زما دپاره یې هم د منجو غښتلو مشقت ولیکه. ما چېرې دا کار کړی نه و او نه د منجو غښتلو چل راتلو زما هغه نور ملګري تکړه وو، هغوی به ما سره ډېر ناکام او کوشش کولو او د غښتلو چل به یې راته ښودلو ما به هم ورته ډېر فکر کولو او د زده کولو کوشش به مې کاوه، خو زده کولی مې نه شو، ما دا خبره ډېره محسوسوله لیکن مجبوروم بله ورځ مې سپرنټینډنټ ته ووې چې دا کار خو زه کولی نه شم، دا به ښه وي چې تاسو ما له د میچن کار راکړئ، ځکه چې دا ماته بدښکاري چې زه خپل مشقت پوره کولی نه شم . بله دا چې سپرنټینډنټ او داروغه دواړه ښه سړي وو، ما سره به دوی ډېره مهرباني کوله او زما په مشقت نه پوره کولو یې څه نوټس نه اخیستلو . لیکن ماته به دا خبره بده ښکارېده او ځان به راته ښه نه ښکارېدو. بیا یې ما له د ځرخې مشقت راکړو، جېل والاو مونږ د (C) کلاس قیدیانو له بېل د پخلي دپاره لنګر (باورچي خانه) راکړی و او د هغه ټول واک اختیار زمونږ په لاس کې و او د پخلي دپاره به یې هر څیز چې راکولو پوره صفا او ښه او زمونږ د خوښې به یې راکولو، بل د پخلي وغیره انتظام به زمونږه سیاسي ورونو پخپله کولو، په دې وجه زمونږ خوراک ښه و او مونږ ته ارام و او کله نا کله به د سپیشل کلاس والاو هم د خپل خوراک نه څه حصه مونږه له رالېږله. لیکن د دې سره د (C) کلاس او سپیشل کلاس قیدیانو تعلقات پخپلو کې ښه نه وو او د دې ټوله وجه دغه

امتیاز او فرق و، چې کوم پرنګیانو قایم کړی و. زه یو پردیسي سړی وم، د هغوی د اندروني حالاتو نه خبر نه وم، لیکن زه د هغوی په بې اتفاقۍ ډېر خپه وم، ما به همېشه دا کوشش کاوه چې د دوی د زړونو نه دا خفګان وباسم . لیکن زما خبرو په چا ډېر اثر نه کاوه، بلکې دا بې اتفاقي او نفرت ورځ په ورځ زیاتېدو، اخر دې حد ته ورسېده چې (C) کلاس والاو د سپېشل کلاس والاو د ټولو څیزونو د اخیستو نه انکار وکړو اصولاً خو زه د دې خبرې نه خلاف وم او زما هم دا رایه وه چې په سیاسي قیدیانو کې فرق نه وي او د ټولو سره دې یو شان سلوک کېږي. ما چې کوم وخت سپرټنډنټ صاحب ته ووې چې زه د منجو کار نه شم کولی، مهرباني وکړه زما دا مشقت بدل کړه او داسې مشقت راکړه چې زه خپل مشقت پوره کولی شم، نو د دې نه پس یې د څرخې هغه مشقت راکړو، چې سپېشل کلاس والاو به کولو او جامې یې هم را له زما په کچ جوړې کړې او سپېشل کلاس ته یې بدل کړم . پرنګیانو چې کوم امتیاز قایم کړی دی، دا په نېک نیتۍ نه دی دا یې په دې غرض قایم کړی دی، چې په مونږ کې همداسې بې اتفاقي او ګډېږي وي، خو زه د دې په حق کې هم نه یم چې دې خبرو له دې مونږ دومره اهمیت ورکړو، چې زمونږه تعلقاتو او تحریک ته پرې نقصان ورسي، ځکه مونږ چې څه کوو نو د ځان دپاره نه بلکې د خپل قام او خپل ملک دپاره یې کوو، د بل دپاره خو یې نه کوو او بله دا چې تاسو ته به معلومه وي، چې دا نن مونږ حکومت سره په جنګ یو دا خو د دې دپاره دی چې مونږه دا امتیاز لرې کول غواړو او د دې په ځای مساوات قایمول غواړو او تر هغه وخته پورې دا امتیاز لرې کېدی نه شي، چې تر کومه پورې مونږه کامیابه شوي نه یو

او واک اختیار زمونږ په لاس کې راغلی نه وي. (مونږ له چې کله د معمولي اختیاراتو وزارت په ګوتو راغلی و، قانون مو جوړ که چې ټولو سیاسي قیدیانو سره دې یو شان او ښه سلوک کېږي. امتیاز مو ختم کړی و، خو د هغې نه پس چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شو او مونږ جېلخانه کې واچول شو نو هغه مساوات ختم شو، هغه قانون یې مات کړو او مونږ سره یې هغه بدل سلوک وکړه چې پرنګي راسره کړی نه و حالانکه مسلم لیګیان چې کوم وخت زمونږ په حکومت کې جېل له راغلي وو، نو مونږ ورسره د هغه قانون مطابق سلوک کړی و.)

مونږ په دې (C) کلاس بارک کې تقریباً شل کسان وو، په دې کې یو زه، دوه هندوان او نور ټول سکهان وو. ما سره د ټولو تعلقات ښه وو او اکثر را باندې ډېر مهربان وو، زه دوی سره ډېر خوشحال وم، زه د دوی منځګړی وم، د دوی په کور کې چې به څه قسم جګړه پېښه شوه، نو په ما به یې فېصله کوله لیکن ما ته یو تکلیف و او هغه د خوب و، چې ما د شپې پوره خوب کولی نه شو او د دې وجه دا وه چې زمونږ اکثر سکهان ورونه به غوټه نیمه شپه پاڅېدل او په بارک کې به یې د ننه لمبل او بیا به یې خپل پوجاپاټ (عبادت او وظیفه) کوله یوازې لمبل نه و، بلکې هغې سره به یې په زوره زوره د خپلې عقیدې مطابق ذکر هم کولو، چې مونږ ټول به یې دخوب نه را ویښ کړو. افسوس چې مونږ خلک د بل د ارام او تکلیف خیال نه ساتو ګڼي همدغه ذکر مونږ ورو او پټ هم کولی شو، لیکن د دې خبرې کمی هم زمونږ په عامو مسلمانانو او هندوانو کې موجود دی . مونږ همېشه پخپل خیال پسې ځو او د بل فکر نه کوو دا یو لوی کمی دی . مونږ له په کار دي چې همېشه د خدای د مخلوق د تکلیف او

ارام فکر او خیال وساتو او څه چې کوو، نو چې اول یې په ځان وګورو که چېرې ځان له یې خوښوو بیا په کار دي چې بل له یې هم خوښ کړو او که چېرې ځان له یې نه خوښو نو چې بل ورور له یې هم خوښ نه کړو.

جېل والا په دې خبره راضي وو، چې ما هغه بارک ته بدل کړي، لیکن د دې وېرې یې بدلولی نه شوم، چې هسې نه دا نور سیاسي قیدیان څه اعتراض پورته نه کړي، دلاله دوني چند امبالوي او د بعضې نورو ملګرو دا رایه وه چې ما هغه بارک ته بدل کړي او هغوی سره یوځای شم. د هغوی د کوششونو او وینا په وجه سپرتټنډنټ زه هغه بارک ته بدل کړم او زما په ورتلو سره ټولو ورونو خوشحالي ظاهره کړه. په دې بارک کې مونږ شپږ شپېته کسان وو، چې په دې کې شپږ مسلمانان او باقي نیم په نیمه هندوان او سکهان وو، دا بارک ډېر لوی و، نو په درې خانو باندې تقسیم و، په یوه خانه کې تقریباً هندوان او مسلمانان وو او په دویمه کې سکهان وو او دریمه حصه کې زمونږ باورچي خانه وه او د سامان ایښودلو ځای و، لنګر زمونږ د ټولو یو و، هندوانو، سکهانو او مسلمانانو به په یو ځای او په یو دسترخوان ډوډۍ خوړه. ولې چې دا خلک پوهـ او اکثر تعلیمیافته وو. دلته ما خوب په ښه شان سره کولی شو او ماته هېڅ قسم شکایت نه و، ځکه چې دې خلکو به د ملګرو د ارام خیال ساتلو صرف دا خبره وه، چې هغه د ځملاستو کډۍ په مالندې وې، نو دوه کډۍ یې ځای کړې وې، چې ده ته تکلیف نه وي او که چېرې یو کس نیم به د شپې د لمبلو کیسه هم کوله، نوهغه دومره لوی بارک و، چې چا ته به تکلیف نه رسېدو او اکثرو کسانو به بهر لمبل او ښه کار خو دا وشو چې دلته زه د

مونجو غښتلو نه خلاص شوم. دلته زما کار ورپښل وو او هغه ما په ښه شان سره کولی شو. اول خو پرې ښه نه پوهېدم. لیکن بیا خو پرې داسې پوهـ شوم چې خپل مشقت به مې په دریو ګنټو کې ختم کړو. جېل والاو راته وویل چې مونږ غواړو چې تا نمبردار کړو، نو درپشلو نه به خلاص شې او معافي به هم درته ډېره میلاوېږي او باهر به هم څملې ما ورته وې، چې زه دا کار نه کوم او بیا ټوله ورځ به مطالعې ته وزګاروم، د کتابونو نه علاوه دلته به درې روزانه اخبارونه د اردو انګرېزۍ هم راتلل او د هغه په لوستو سره به مونږ د ملک د حال نه خبرېدو لیکن د دې ټولو خبرو نه زیاته خوشحالي، ارام او راحت ما ته په دې وجه و، چې یوه ډېره ښه سوسایټي ما موندلې وه، په دې کې د هر خیال او عقیدې خلک موجود وو او د هغوی د تبادله خیال په وجه ډېره فایده وه، یو خو مې د هر قسم معلومات زیاتېدل او بل مې وخت په ښه شان سره تېرېده دا موقع او وخت ما ځان دپاره یو لوی غنیمت ګڼه او ما نه چې څومره کېدی شوه ضایع کوو مې نه؛ بلکې د دې ملګرو د علم او تجربو نه مې فایده اخیستنه بله دا چې الله تعالی ما له دا موقع راکړه چې د پښتنو خلاف چې څومره غلطې خبرې پرنګیانو خورې کړې وې او څومره غلطه د دروغو پراپېګنډه یې کړې وه، د هغې نه خبر شوم او څومره چې زما نه کېدی شوه، د خلکو د زړونو نه مې د هغو غلطو خبرو د لرې کولو کوشش وکړو.

د پښتنو په هکله غلطه پراپېګنډه:

خود غرضو خلکو زمونږ په خلاف دومره پراپېګنډه کړې وه او داسې خبرې یې په خلکو کې خورې کړې وې، چې هغه د یو

سړي په خوب او خيال کې هم راتلی نه شي. د هندوستان خلکو ته د پښتنو متعلق هيڅ قسم معلومات نه وو. دا عاجزان د پښتنو متعلق په يوه لويه تياره کې پراته وو او زه شايد چې الله تعالی د ډيره غازي خان جېل ته د دې خبرې دپاره ليږلی وم، ځکه چې په دې جېلخانه کې اکثر د هندوانو او سکهانو لوی لوی ليډران او ذمه دار خلک قيد وو، چې زه دوی د حقيقت نه خبر کړم چې د هغوی د زړونو نه ويره او وهم لرې کړم او د پښتنو په حقيقت يې خبردار کړم د نفرت او نفاق په ځای محبت او اتفاق پيدا کړم، ددې خلکو په ذهن کې پښتون په بل رنګ کې معرفي شوی و، څه عجيبه مخلوق و، لاله دوني چند چې څه وخت ما سره ښه اشنا شو نو ويې ويل چې څه وخت ته ما په دروازه کې په اول ځل وليدې نو ستا د جوسې نه راته معلومه شوه، چې پښتون دی، نو زما دا يقين و، چې قتل يا ډاکه کې راغلی دی او شايد چې د داسې نورو خلکو به هم د پېژندګلو نه ړومبی زما متعلق دا خيال و، سره ددې چې لاله دوني چند د پنجاب ډېر لوی ليډر او لوی وکيل او ډېر عالم او باخبره سړی و، د دوی په ذهن کې دا نه راتله چې چېرته پښتانه او چېرته ښه کارونه او بيا د خدای دپاره د قام اوملک خدمت د دوی په خيال کې خو دا خبره ناسته وه چې د پښتون به د قتل او لُوټ او ډاکې نه بل کار نشته . زما د يو ځای اوسېدو په وجه زما د خيال اوعمل نه واقف شو او ټولو به ماسره ډېره مينه او محبت کولو، څومره چې زمونږتعلقات زياتېدل هغومره د زړونو پټې خبرې راښکاره کېدې . په ابتدا کې به ما سره د دوی خبرې همېشه د پښتنو متعلق وې د مازيګر په وخت کې به مونږ د خپل بارک نه راووتو او ګرځيدو به چونکه زمونږ د ګرځېدو

دپاره بل ځای اجازت نه و، نوموږ به د هغه خپل بارک نه چاپېره ګرځېدو،د ګرځېدو په وخت کې به اکثر داسې وشو، چې موږ سره ملګرو کې به یو تن د خبټې هوا خارجه کړه، زموږه معاشره کې چونکه دا شی ډېر معیوب ګڼلی شو،نو ما له به ورپورې ډېره خندا راتلله، په څه بانه به مې ځان یو ډډې ته کړو او ښه د زړه د خلاصه به مې وخندل او روستو به بیا خپلو ملګرو له ګرځېدو له راغلم .زما ملګري چونکه نه وو خبر چې زه دوی پورې خاندم نو هغوی کې به یو تن نیم بیا هوا خارجه کړه او په ما به بیا د خندا چپه راغله، اخر دا واقعات دومره ځله اوشو چې زه ورسره مجبوراً بلد شوم او بیا به خندا نه راتلله، ورستو چې ما په دې فکر وکړو نو دا ماته دومره معیوبه خبره نه ښکارېده،بلکې که په غور ورته سړی وګوري نو د دې هوا بندول په صحت مضر اثر پرې باسي.

ماسره چې به چېرته څوک ملګري شو،نو اکثر به یې ما نه د سرحد او پښتنو تپوسونه کول او داسې پوښتنې به یې کولې،چې په اورېدو به یې زه حېران شوم .زموږ بحث مباحثه به ډېره عجیبه وه ما به همېشه دا کوشش کولو چې دوی په حقیقت پوهـ کړم او د دوی د زړونو نه دا وهم او وېره لرې کړم. لیکن د عمرونو وهم وېره لرې کول اسان کار نه و، یوه ورځ را باندې یو لیډر په خبرو خبرو کې دا سوال وکړو، چې موږه اورو چې پښتانه د بنیادم وینې څکي، ما ورته ووې چې هو !هغه تپوس وکړو چې دا ولې څکي؟ ما ځواب ورکړو چې د بنیادم وینه ډېره مزېداره وي او د هغې څکل هغوی له خوند ورکوي، سړی حیران شو او پوره یقین یې وشو،چې دا رښتیا دي .ما ترې پوښتنه وکړه چې تا تر اوسه پورې د بنیادم وینه نه ده

څکلې، هغه ووې چې : «بابري بابري» لږ ساعت پس تر ې ما تپوس وکړو چې تا سرحد یا پښتانه لیدلي دي؟ د هغوی د حالت نه څه خبردار یې؟ د هغو خلکو سره دې پېژند ګلوي یا معامله شوې ده؟ د هغو د تهذیب او تمدن نه واقف یې؟ زما د دې قسم وینا په اورېدو سره لږ غلی شو بیا یې ورو غوندې جواب راکړو، چې ماته د هغه ملک هېڅ قسم حالات معلوم نه دي،نو بیا ما ورته ووې چې شاید تاته د غیبو علم حاصل دی او یا د پښتنو متعلق درته څه الهام شوی دی، هغه ووې چې نه ما خو د خلکو د خولې دا خبرې اورېدلې دي او اکثر خلک همداسې خبرې کوي ما ورته ووې چې دا خبرې ټولې غلطې دي،پښتانه هم دغسې خلک دي لکه څنګه چې تاسو يئ. څنګه چې تاسو کې ښه او بد خلک شته دغه شان په پښتنو کې هم شته. دا ټولې خبرې د پښتنو دښمنانو جوړې کړې او د هغوی پراپېګنډه ده،د دې خبرو مطلب یې ستاسو تېرا یستل او زمونږ بدنامول دي، ځکه چې تاسو ونه وېروي او مونږ بدنام نه کړي، نو بیا به په دې ملک کې بادشاهي څنګه کوي؟ . په اولو ورځو کې خو به هره ورځ زمونږ په بارک کې د پښتنو متعلق نوې نوې کیسې کېدلې دا خبرې زمونږ په حق کې ښې وې،ځکه ما له به په کې د خبرو موقع په لاس راغله . یوه ورځې زمونږه د بارک هندوان، سکهان او بعضې د جېلخانې افسران راجمع شوي وو، زه هم راغلم او د دوی په جمع کې شریک شوم. زما په راتلوسره د مجلس رنګ بدل شو او د پښتنو په باره کې بحث شروع شو، ما ورته ووې چې د هندوستان خلکو ته د پښتنو په باره کې د هېڅ قسم علم نشته او د دوی په غوږونو کې ډېرې غلطې خبرې زمونږ متعلق کېنولی شوې دي. حقیقت دا دی چې پښتانه

دغسې نه دي لکه څنګه چې ستاسو خيال دی. په دې کې سردارکړک سنګهـ چې دسکهانو يو لوی ليډرو، وويل په دې کې خو شک نشته چې پښتانه ډېر جګړه مار دي ما ورته ووې چې سردار صاحب بې شکه پښتانه به جګړه مار وي، ليکن سکهـ بهايي به هم د هغوی نه کم نه وي . زمونږ په خلکو کې دا يو لوی کمی اونقص دی چې مونږ همېشه د بل د کمزوريو او عيبونو د راوښکلو او لټولو په فکر او غم کې يو او خپلو کمزوريو او عيبونو ته فکر نه کوو او په دې وجه خو مونږ نن په دنيا کې برباد او نيستمند يو په ځای ددې چې مونږ بل ته ګوته ونيسو ځان ته ګوته نيول په کار دي او د نورو د اصلاح نه ړومبی د ځان اصلاح فرض ده" .اول ځان دی بيا جهان دی ."ما د ټولو نه زيات تعلقات لاله دوني چند سره وو او د بدقسمتۍ نه د ټولو نه زيات شک د پښتنو متعلق د هغه په زړه کې ناست و او همېشه به يې ما سره د پښتنو په معاملو بحث کولو او د پښتنو متعلق د هغه عجيبه خيالات وو . ما به د هغه د بدلولو او اصلاح کولو او د هغه د زړه نه د دې شکونو شبهاتو د لرې کولو کوششونه کول، ليکن هغه داسې د هغه په زړه کې مضبوط شوي وو، چې د هغې ايستل يا د هغه اصلاح کول څه اسان کار نه و. زه چې يې په هر څه ستړی کړم، نو اخر يوه ورځ مې ورته ووې چې لاله جي تاسو په هندوستان کې څومره يئ، ځواب يې راکړو چې دوه ويشت کروړه او مونږ پښتانه سرحد کې دوه ويشت لکه يو ، باوجود د دې دومره زياتوالي که چېرې تاسو بيا هم د پښتنو نه وېرېږئ، نو خدای دې په تاسو رحم وکړي او دا وېره دې ستاسو د زړه نه وباسي ليکن داخبره ياده ولره چې داسې يو قوم د دې قابل نه دی چې ژوندی پاتې شي. دا دنيا د

بزدلانو د پاره نه ده، خو دا خبره زما یاده ولره چې تر څو پورې تاسو پښتانه خپل وروڼه کرې نه وي او په دوی مو اعتماد کړی نه وي او ځان سره مو په لاین کې اوږه په اوږه ودرولي نه وي، نه دا ملک ازادېدی شي او نه ابادېدی شي. په دنیا کې د هیڅ یو بزدل قوم هستي پاتې کېدی نه شي. ددې وینا په اورېدو د لاله جي څه نا څه تسلي وشوه او زه یې د ډېرو بحثونو نه خلاص شوم.

زما د غاښونو مرض:

دلته د راتلو سره ما څه قدرې ورزش کول شروع کړل ولې چې زه د ډېرو ځنځیرونو نه ازاد شوم او په سرحد جېل کې ماته د ورزش کولو موقع هم نه وه، ځکه چې هلته به زما په پښو کې بېړۍ وې. ورزش مې نه شو کولی. دلته خو ماته د ورزش کولو موقع حاصله وه، زما دا خیال و، چې په ورزش کولو به زما صحت ته فایده ورسي زه به تکړه شم او وزن به مې هم زیات شي، ځکه چې د سرحد په جېلخانه کې خو زما صحت او وزن ډېر کمزوري شوي و، هلته خو به همېشه چکۍ کې بند وم خوراک د ځناور نه هم بد تر و او زما د مزاج مطابق سیاسي سوسایټي هم نه وه، که چېرته به سیاسي قیدیان وو هم زه به یې ترې بېل په چکۍ کې بند ساتلم او مشقت به مې هم هغه کولو چې په ډاکوانو او قاتلانو به کېدلو، بلکې قاتلان او ډاکوان به د هغه مشقت نه د رشوت په وجه بچ کېدی شول، ما خو رشوت هم نه ورکولو او مشقت که به هر څومره سخت و، هغه به مې پوره کولو او د خپلو وروڼو پښتنو د جنګونو، پرو

جنبو او تریګنو غم به هم راسره و او چې په هغوی به د جېل افسرانو څه لوبې کولې، هغه ما پخپلو سترګو لیدلې دا مې هم برداشت کولی نه شو، دا ځای خو د خدای فضل و، هغسې نه و، دلته سیاسي عالمانه ماحول کې شپې ورځې تېرېدې ټول په کې قومي مشران را غونډ شوي وو، خوراک هم ښه و،دا ماحول ما د خدای له طرفه یو لوی انعام ګڼلو او د دې انعام نه مې پوره پوره فایده اخیستل غوښتل رښتیا خو دا ده چې دغلته زما په نظر کې ډېر وسعت پیدا شو او ډېره تجربه مې وشوه او ډېره مطالعه مې وکړه. باوجود ددې هر څه زما صحت به ورځ په ورځ خرابېدو د ورزش کولو نه پس زما صحت ته څه فایده ونه رسېده او نه مې تول زیات شو، بلکې څنګه چې د کمېدو طرف ته روان و، هم هغه شان کمېده حالانکه دلته ماته د هر قسم ارام حاصل و او هېڅ قسم تکلیف راته نه و،زمونږ د جېل سپرنټنډنټ میا صاحب یو ډېر نېک او شریف سړی و، د هغه دا خیال و،چې شاید د جېل دا خوراک د ده دپاره کافي نه دی او دی په دې مړېدی نه شي په دې وجه دی کمزوری کېږي او وزن یې کمېږي، نو هغه زما دپاره نیم سیر پی د خوراک نه زیاتې مقرر کړې،لیکن د دې نه هم ما ته څه فایده ونه رسېده او همېشه به زما وزن د تول په وخت کې کمېدو، یوه وجه یې زما په خیال کې دا هم وه چې زما د خپلې ښځې سره ډېر محبت و او هغه به ما هره شپه په خوب کې لیده او بل د سرحد د جېلخانو د ګنده خوراک په وجه زما د غاښونو په اُورو کې پیپ(زوه) شوې وه، چې ډاکټر وکتلې نو ماته یې ووې چې ستا صحت د دې نه خراب دی او اُوری مې د غاښونو نه جدا شوې

وي. په غاښونو مې پاپوريا مرض حمله کړې وه او د خوراک په وخت کې به مې د وړيو نه وينه هم تله څه وينه زما خوړلو سره تيرېدله او معدې له به تلله. غالباً چې هم په دې وجه زما صحت ورځ په ورځ خرابېدو د پرېږه په ورځ ما او زما ملګرو دا خبره سپرنټنډنټ صاحب ته وکړه او هغه موخبردار کړو هغه فوراً زما اُورۍ وکتلې او مونږ سره يې اتفاق وکړو ويې منله چې ستا د صحت د خرابوالي وجه همدا ده، ليکن د دې د کتو او مناسب علاج دپاره د غاښونو د يو لايق ډاکټر ضرورت دی او هغه په دې ښار کې نشته چې دا وګوري او مناسب علاج يې وکړي، نو سپرنټنډنټ صاحب د جېلخانو جرنيل ته وليکل چې دی دې لاهور ته بدل شي، ځکه چې د ده اُورۍ او غاښونه خراب دي، صحت ته يې نقصان رسېدلی دی، چونکه دلته د ده د کتو او علاج دپاره ډېنټل سرجن نشته په دې وجه دې دی د لاهور جېلخانې ته بدل کړی شي، چې هلته يې يو لايق ډاکټر وګوري او علاج يې وکړي. دا ليکل زما دپاره په جېلخانه کې څه وړه خبره نه وه دا د سپرنټنډنټ صاحب شرافت او مهرباني وه، ځکه چې قيديانو ته څوک د پيرنګيانو په حکومت کې د سپي نظر هم نه کوي. د علاج دپاره بل ځای ته لېږل خو پرېږده څوک د وېرې نه د ناجوړتيا نوم قدرې په خوله اخيستی نه شي او با وجود د ناجوړتيا دارو قدرې نه ورکوي، ځکه چې جېل والاو قيدي هډو د خدای مخلوق نه ګڼي او کوم سلوک چې هغه سره کوي شايد چې په دنيا کې خلک څناور سره هم نه کوي. ما ډېر قيديان ليدلي دي چې خپل قيدونه په ناجوړتيا کې په ولاړه ولاړه تېر کړي او اخر يوه ورځ سر ولګوي او مړ

شي. جېلخانه کې چې څنګه د يو قيدي مريض دپاره ليکل او سفارش کول يو لوی بخت غواړي دغسې يو لوی بخت د هغه د منظورېدو دپاره هم په کار وي، ځکه چې ډېر ځله داسې وشي، چې حکم راځي راځي نو د مريض فېصله شوي وي، يا د علاج کولو نه وتلی وي. د دې قسمه ډېر واقعات ما پخپلو سترګو ليدلي دي.پرنګي چې د خدای د مخلوق د ذلت او تکليف دپاره کوم فريبي حکومت جوړ کړی دی، هغې ته دفتري ياکاغذي حکومت ويلی شي. بعضې صرف کاغذونه د دستخطونو دپاره د يو دفتر نه بل ته او د بل نه بل ته لېږي او بيا پرې دومره وخت تېروي چې اکثر هغه اصلي مطلب فوت شي. دا تکليف يوازې په جېلخانو کې نه دی د پرنګيانو د هرې محکمې دا حال دی.

يو کال د دواوې د اديزو کلي ته د سيند مخه شوه د کلي خلکو غريبانانو ډېر درخواستونه وکړل، چې د هغې په سبب ډپټي کمشنر او نور ډېر افسران د موقع کتو له راغلل او دا هر څه يې پخپلو سترګو وليدل، ليکن چې د فتري کاروايي پوره کېدله او حکم راتللو نو اوبو کلی وړی و اود کلي د شلوګانو د ګنو ډېره برخه يې هم سيند په مخه وړې وه، ليکن دا ياد ولرئ چې د دې قسم ټول تکليفونه صرف د خوارو خلکو دپاره وي او څه وخت چې د پېرنګيانو داسې کار پېښ شي چې په هغه کې د دوی خپل سود و زيان وي، نو دهغې فېصلې اکثر په ټيليفون باندې کېږي دا ولې؟ دا ځکه چې دا حکومت خو هغوی د خلکو د فايدې دپاره نه دی جوړ کړی، بلکې د خپلې فايدې دپاره يې جوړ کړی دی.

د ډېره غازي خان په جېل کې سياسي قيديانو سره ښه سلوک کېدلو او زمونږ د «سي» (C) کلاس هم ډېرې ښې ورځې تېرېدلې، داروغه ډېر ښه سړی و او د نورو څيزونو نه علاوه روزانه انګرېزي اواردو اخبارونه يې هم راکول، هېچا ته د هېڅ قسم څه تکليف نه و، که چا به د بهر نه څه مېوه يا نور داسې ضروري شيان را غوښتل نو هم ورته اجازه وه، څه موده پس يو مولوي صاحب اسماعيل چې هغه د غزنوي خاندان نه و، راغی او څه ورځې پس يې هېڅ په هېڅه داروغه سره خبرې واړولې اونوبت يې بدو ردو ته ورسېدو. زمونږ ټولو ملګرو ته د مولانا صاحب دا حرکت ښه ښکاره نه شو او داروغه صاحب هم ډېره محسوسه کړه، ځکه چې د هغه مونږ سره د دې قسم سلوک نه و، لکه څنګه چې جېلخانه کې قيديانو سره وي د هغې ورځې نه يې مونږ سره تلل پرېښودل او ټول رعايتونه يې را باندې بند کړل او زمونږ د پاره يې څلور پښتانه نمبرداران را وغوښتل او د هغوی پيره يې په مونږ ودرولـه ليډرانو به اخبارونه په پټه راغوښتل او په پټه به يې لوستل يوه ورځې يو پښتون نمبردار دغه اخبارونه وليدل او ورغی او د دوی دلاسه يې واخيستل دوی ورته ډېر منت وکه،خو د دوی خبره يې ونه منله نمبردار دروازې ته روان شو ،چې اخبار داروغه ته وښيي، يو کس په منډه منډه ما پسې راغی او ماته يې ووې چې لاړ شه هغه نمبردار مونږ نه اخبار واخيست داروغه ته يې وروړي هغه د تګ نه منع کړه او اخبار ترې واخله. زه ورغلم هغه نمبر دار ته مې اواز وکه هغه راغی ماوې دا اخبار راکړه هغه راته ووې که داروغه صاحب د دې نه خبر شي،نو ما به مات کړي ما

ورته ووې چې ته دې خلکو ته وګوره دوی دې جېلخانې ته په څه کې راغلي دي؟ اخبار يې ماله راکړو او ما هغوی له ورکړو، خبر راغی چې د جېلخانې جرنيل ډېره غازي خان ته په دوره راځي. دا جرنيل ډېر سخت طبيعته سړی و او د کانګرس او قومي کارکنانو ډېر سخت مخالف و. ده حکم کړی و، چې جېلخانه کې به څوک نه ګاندي کيپ او نه تورپټکی په سروي. په دې جېلخانه کې چې څه سکهان وو د هغوی تورپټکي وو او څه هندوان او مسلمانان وو نو د هغو ګاندي کيپ و، دا د دې سپرنټنډنټ شرافت و، چې نه يې سکهانو ته ويلي وو، چې دا تورپټکي په سرول منع دي او نه يې مسلمانانو او هندوانو ته ويلي وو چې ګاندي کيپ مه په سروئ. چې جرنيل راتللو نو مونږ ته سپرنټنډنټ صاحب سوال ځواب وکړو، چې دا څيزونه په جېلخانه کې منع دي که د يو ساعت دپاره تاسو دا په سر نه کړئ، نو ښه به وي. مونږ د سپرنټنډنټ صاحب دا خبره ونه منله چې جرنيل راغی زمونږ د دې سياسي ملګرو په سر يې تورپټکي او ګاندي کيپ (د ګاندي جي د ټوپۍ غوندې ټوپۍ) وليدل، نو غصه شو او داروغه ته يې وويل چې د دوی نه دې دا پټکي او ټوپۍ ولې نه دي اخيستي؟ سپرنټنډنټ جرنيل ته ووې چې داروغه زه ددې نه خبر کړی وم، خو ما ورله د دې اجازه ورکړې وه، جرنيل حکم وکړو چې دا پټکي او ټوپۍ ترې واخلئ، نو بيا دا سياسي قيديان خپلو کې کېناستل او فېصله يې وکړه، چې دا خو زمونږ قانوني حق دی چې څه اغوندو هغه به اغوندو که چيرې زمونږ نه دوی پټکي او ټوپۍ اخلي نو بيا به مونږ دا نورې جامې هم ورکړو دلته ورته ما وويل چې زه خو

پخپله پټکی په سروم دا ټوپۍ خو مې ستا سوله خاطره په سرکړې وه اوس زه څه وکړم؟

سردار کړک سنګهـ ما ته وویل چې ته مونږ سره دې ایجي ټیشن کې مه شریکېږه په بله ورځ سپرنټنډنټ خپل دفتر کې کېناستو یو یو یې ځان ته غوښتلو چې د چا به ټوپۍ په سر وه هغه ته به یې ویل ټوپۍ کوزه کړه او چې د چا به پټکی په سر و هغه ته به یې ویل چې پټکی کوز کړه، دغه شان یې د دوی نه ټوپۍ او پټکي کوز کړل او دوی د فېصلې مطابق ورپسې خپلې جامې واېستلې، څو ورځې پس د دې حال معلومولو دپاره ډپټي کمشنر راغی سپرنټنډنټ او داروغه ورسره وو، زمونږ بارک ته راغلل سیاسي قیدیان ورته را غونډ شول بحث شروع شو په بحث کې دوی وران شول سردار کړک سنګهـ پیرنګي ډپټي کمشنر ته ووې چې مونږه څومره ستاسو خدمتونه کړي دي، مونږ لیدلي چې ستاسو مخونه سپین دي نو ستاسو زړونه به هم سپین وي په دې دوران کې یو سکهـ چغه وایسته (جو بولی سونهال) نورو ټولو حاضرو سکهانو ورپسې په چغه وویل: ((ست سری اکال)) د دې نه پیرنګی ګبهراو شو او په منډه زمونږ بارک نه ووتلو، سپرنټنډنټ ته ډېر په قار شو او دا یې وویل چې میا صاحب په جېلخانه کې اسونه ساتلي دي او هغه یې د ډېر خوراک او ارام په وجه مست کړي دي او بیا یې هغه ته حکم ورکړو، چې په دوی مقدمه وچلوه سبا له داروغه راغی او ویې ویل چې زمونږ د جېل دا قانون دی چې څوک دا قانون مات کړي؛ نو تر یو کال پورې سزا ورکېدی شي، نو اوس زه تاسو له حکم درکوم چې جامې

واغوندئ او که جامې نه اغوندئ، نو سبا به دربانديې مقدمه چليږي. چې دا خبره دې سياسي قيديانو واورېدله نو په مسلمانانو کې يو مولوي محمد اسماعيل او هندوانو کې يو هندو چې زما اشنا و، خونوم يې را نه هېر دی. دوی جامې وانه غوستلې او باقي هندوان وو که مسلمانان ټولو جامې واغوستلې، او سکهانو کې يو کس هم جامې وانه غوستلې سبا له مجسټريټ راغی يو يو به يې ورته پيش کوو او هغه به نهه نهه مياشتې نور قيد ور زياتولو او زمونږ د جېل هغه سپرنټنډنټ ميا صاحب چې ډېر ښه سړی و، هغه يې مات کړو او يو درجه يې ورته کمه کړه يعنې اسسټنټ سپرنټنډنټ يې کړو او د دې جېل نه يې بدل کړو، د هغه په ځای کپتان هيز راغی. د مياصاحب ګناه صرف داوه چې دی نيک او شريف انسان و او په سياسي قيديانو يې زور زياتی نه کولو او د خدای مخلوق سره يې د سړيتوب سلوک کولو او قيديان يې هم د خدای مخلوق ګڼل، زمونږ نوی سپرنټنډنټ يو انګرېز مقرر شو، چې هغه هم دګزارې سړی و او قيديانو سره يې ښه ګذاره کوله او د فوځ نه سول ته را بدل شوی و، دومره خراب سړی نه و، لکه چې دا نور سول والا وي او نه د هغوی په شان چالاک او دوکه باز و، يو سم سړی و، غريب د هيڅ نه خبر نه و، څه چې به ورته داروغه وې هغه به يې کول مونږ سره يې سلوک شريفانه و، ليکن لږ شان ابغ نبغ و، ځکه چې فوجي و، په اوله ورځ چې زمونږه بارک ته راغی او دا ګډوډي يې وليده، چې څوک دننه دي څوک بهر څوک لامبې او څوک ګرځي په دې ورځ خو يې غږ ونه کړو، ليکن چې څه وخت دوباره راغی نو

دا معامله يې نوره برداشت نه کړی شوه. زمونږ د بارک په مینځ کې ودرېدو او ښنه يې څمکې له راخلاصه کړه او ويې ويل چې زه دا نه غوارم، زه د يو څو منتو د پاره دوی له راځم هر چا له په کار دي چې په هغه وخت کې خپل ځای کې ناست وي او زما د تلو نه پس چې څه کوي هغه دې کوي. زمونږ د سیاسي ورونو د ده متعلق به هم شاید دا خیال و، چې دی به هم لکه د میا صاحب په شان چشم پوشي کوي، مازیگر داروغه راغی او زمونږ ټولو سیاسي ورونو ته يې د صاحب حکم واورولو. هر سړی د صاحب د خیال نه خبر شو. د پرېډ په ورځ چې سپرنټنډنټ زمونږ بارک ته راغی نو ټول خلک د بارک د ننه پخپلو کډو ناست وو. د دې په لیدو زه ډېر حیران شوم، څه وخت چې سپرنټنډنټ ووتلو نو ما د دې ورونو نه پوښتنه وکړه اوورته مې ووې چې داسې معلومېږي چې تاسو هم اوس زما په شان خوشامدګر شوئ، ځکه چې د اول سپرنټنډنټ په وخت کې نه کېناستئ او که ما به درته ووې نو تاسو به راته وې چې مونږه ستاسو په شان خوشامدګر نه يو، لیکن نن خو تاسو هم د ننه کېناستئ او کوم کار چې درته پرون بد ښکارېدو نن څنګه ښه شو، بل پرېډ باندې چې بیا سپرنټنډنټ راغی نو بعضې خلکو کتابونه مخ ته نیولي وو دايې هم پرې بند کړل او حکم يې وکړو، چې زه کوم وخت راځم هغه وخت کې کتابونه مه ګورئ، د دې نه پس د پرېډ په وخت کې کتابونه کتل هم بند شو، شاید چې که دا کار زمونږ مخکې سپرنټنډنټ کړی وی، نو چې زمونږ ورونو به ورسره څه کول چونکه دا يو انګرېز و او بیا ورسره زور هم و، په دې وجه په چا کې دا جرات نه و، چې د

هغه برخلاف یې قدم پورته کړی وی. افسوس په دې دی چې مونږ سره څوک ښه سلوک کوي، هغه ته نېغ یو او چې څوک مو سر په ډنډه وهي، نو هغه ته ټیټېږو او دا ډېر خراب عادت دی او مونږ ته داسې عادتونه پرېښودل په کار دي. لږې ورځې پس یې داروغه هم بدل کړو، خو د ده په ځای چې بل داروغه راغی هغه هم ښه سړی و او مونږ سره یې شریفانه سلوک کولو.

په دې کشمکش کې زما د علاج دپاره د لاهور ته د تللو حکم راغلی و، لیکن جېل والاو زمونږ نه پټ ساتلی و او مونږ یې پرې خبر کړي نه وو، زه په بارک کې ناست وم، چې وختي سحر یو نمبر دار راغی او ماته یې ووې چې داروغه صاحب درته نارې وهي، زه سم د لاسه هغه سره روان شوم ولې چې زه خبر نه وم چې زما د بهر تللو حکم راغلی دی چې دفتر ته ورسېدو پولیس ولاړ و، زما شک راغی چې شاید زما د بدلۍ حکم راغلی دی او ما د علاج دپاره لاهور ته بیایي د ور رسېدو سره داروغه صاحب هم راته دا ووې چې ستا د بدلۍ حکم راغلی دی او ته به د سپاهیانو سره لاهور ته ځې، ما ورته ووې چې کم از کم ما له خو دومره اجازت راکړه چې دغه خپل ملګري خبر کړم او رخصت ترې واخلم، ځکه چې زه راتلم خبر نه وم، ما ترې رخصت اخیستی نه دی، لیکن داروغه صاحب زما د دې خبرې نه انکار وکړو او ما ته یې ووې چې زه ستا تلل مناسب نه ګڼم او که چیرې ستا هلته څه سامان وي نو سړی به ولېږم، چې هغه تا له راوړي ما ورته ووې چې زه خو د (سي) (C) کلاس قیدي یم، زما به د څه سامان وي. زه خو صرف درخصت اخیستلو دپاره ورځم خو ده اجازه رانه کړه او چه څه

وخت زما سیاسي ورونه زما د بدلېدو او په دې طریقه زما د بوتللو نه خبر شوي دي،نو هغو غریبانانو هم ډېر کوشش نه وکړل چې یو بل سره مو لیده کاته وشي، لیکن افسوس چې په هېڅ شان مو د یو بل سره لیده کاته ونه شو، جېل والاو دومره مهرباني ضرور ما سره وکړه، چې ماته یې په پښو کې بېړۍ وانه چولې او یا به په پنجاب کې سیاسي قیدي ته زمونږ د صوبې په شان د بېړو لګولو حکم نه وي، ځکه چې زمونږ په صوبه کې د سیاسي قیدي دپاره څه کلاس هم نشته او دوی سره هم د اخلاقي قیدیانو په شان سلوک کېږي او چې څنګه یو اخلاقي قیدي په (سي) (C) کلاس کې وي چې کوم خوراک یا کومه جامه هغه له ورکېدی شي هم هغه خوراک او هم هغه شان جامه سیاسي له ورکېدی شي او هغه سره چې څه سلوک وي د سیاسي قیدي سره هم کېږي او دلته خو په پنجاب کې سپېشل کلاس دی او دلته د (سي) (C) کلاس د قیدي په جامه اوخوراک او په سلوک کې ډېر فرق دی. پولیس زما په دواړو لاسونو کې اتکړۍ واچولې د دروازې نه بهر ټانګه ولاړه وه، زه یې په هغه کې کېنولم او سټېشن ته یې روان کړم، چې څه وخت د اباسین غاړې ته ورسېدو نو جهاز تیار و، مونږ هم په کې سواره شو او په خیریت سره پورې وتو د سین غاړې ته نژدې د رېل سټېشن دی، چې سټېشن ته ورسېدو نو ټکټونه مو واخیستل په رېل کې سپاهیانو یو سېټ خالي کړو او زه یې په کې کېنولم اوس په خلکو کې هغه جوش او خروش نه و، کوم چې په ابتداء کې و، د خلکو د رویې نه معلومېده چې تحریک بالکل مړ شوی دی، په دې وجه مونږ ډېر په ارام خپل

سفر وکړو او په سبا له مونږ لاهور ته ورسېدُو، زه یې د ستېشن نه پیاده جېلخانې ته بوتلم دلته هم قلاره قلاري وه، په خلکو کې د تحریک متعلق هیڅ قسم جوش او جذبه نه وه. جېلخانې ته ورسېدو او پولیس زه جېل والاو ته په حواله کړم او هغوی رخصت شول، د دې پولیس والاو ما سره ډېر ښه سلوک و او د هیڅ قسم تکلیف یې ما ته راکړی نه و، بلکې زما د ارام دپاره یې کوشش کړی و، جېل والاو زه یو نمبر دار ته په حواله کړم د ټولو نه اول هغه زه ګودام ته بوتلم او ما چې کومې جامې اغوستې وې او ما له په ډېره غازي خان کې زما د قد مطابق جوړې شوې وې،نو هغه یې رانه واخیستې او د سرحد په شان نورې د تماشې جامې یې راکړې، چې د هغې په اغوستو زما، نه یو عجیبه څیز جوړ شو، په دې جامو کې او د سرحد د جېلخانو په جامو کې څه فرق نه و. زه به درته د دې جامو نور څه ذکر وکړم ما ته په کې ځان یوه تماشه ښکارېده،نو معلومه نه ده چې خلکو ته به په کې څنګه ښکارېدم او بیا یې بوتلم او اخلاقي قیدیانو سره یې په یوه چکۍ کې بند کړم او وریې راپسې جرنده کړو. دا د زړې زمانې کچه او د ختو جوړې چکۍ وې،ځای په ځای په کې چاودونه وو او چرته په کې د رڼا او هوا دپاره روشندانونه نه وو. زه د علاج دپاره دغې جېلخانې ته لېږلی شوی وم. بله داچې په دغه جېلخانه کې ډېر سیاسي قیدیان وو او د هغو بېله احاطه وه په ځای د دې چې زه یې د هغوی سره بند کړی وی، زه یې دلته د اخلاقي قیدیانوسره په یوه چکۍ کې بند کړم. مابه په زړه کې وې چې زه خو یې د علاج دپاره دلته

رالېږلی یم او په دې ګرمۍ کې په داسې چکۍ کې د اخلاقیانو سره بندول، دا به زما صحت ته ښه فایده ورسوي؟ چې مازیګر شو نو ما پسې یې ور پرانیستو او زه یې صرف دومره بهر کړم چې بنګي زما د چکۍ نه د بولو ګمله را وایسته او صفاه یې کړه او د شپې دپاره د اوبو منګوټی یې ډک کړو او کېښوده او لاړ. ماله یې په یو تور بالټي کې نګولی او ډوډۍ راوړه او په تندۍ سره یې بیا په چکۍ کې بند کړم جرنده یې را پسې واچوله او دوی رانه لاړل. هغه ډوډۍ دچا زړه ته کېده؟ هغه انساني خوراک خو نه و. بله دا چې زه ټوله ورځ په چکۍ کې بند وم ډوډۍ مې څنګه زړه ته شوې وی، لیکن بیا هم څه نه څه په زور زور مې تېره کړه اخر دا چې شپه راغله او زه اوده شوم. د هغو چاودونو نه کیرړې ماشي او مېږي را خواره شو او په چیچلو یې په ما ګوتې پورې کړې. بل طرف ته دومره ګرمي وه چې خوب ترې چا کولی نه شو، که چرته لږې سترګې به مې ورغلې نو د بدلۍ پیره دار به راغی او هغه به راویښ کړم.

په جېلخانه کې درې درې ګهنټې پس پیره بدلیږي. نو چې نوی پیره دار راشي تاته به اواز کوي او تر هغه وخته پورې به لګیا وي، چې تا ورله اواز ورکړی نه وي او د هغه تسلي ونه شي چې سړی په چکۍ کې موجود دی، چېرته تللی نه دی په جېلخانه کې د قیدي غریب د هېڅ قسمه د ارام خیال او فکر څوک نه کوي. په دې طریقه شپه تېره شوه سبا شو سحر وختي یو نمبردار راغی زه یې د چکۍ نه بهر کړم او چکر ته یې بوتلم، هغلته نور قیدیان جوړه جوړه ناست وو او زه یې هم هغوی سره کېنولم. زه یې هم بل قیدي سره جوړه کړم اومونږ ته

د خوځېدو يا ودرېدو قدرې اجازت نه و. دا ځای ډېر مزېدار او ګېرچاپېر ترې ډېرې ونې ولاړې وې او هرې يوې ونې سره يوه ګډيله تړلې وه او يو يو سړي ورته بينت په لاس ولاړو او په ډېر زور سره به يې هغه ګډيله وهله د دې په ليدو زه حيران شوم ولې چې ما دا کيسه چرته په نورو جېلخانو کې ليدلې نه وه. د ملګرو قيديانو نه راته معلومه شوه چې دا قيديان دي او د بينتونو وهلو چل زده کوي، چې د ضرورت په وخت کې قيديان په ښه شان په بينتونو ووهلی شي په دې کې ګورو يو ګوره قيدي يې دې ځای ته راوست د هغه د جامو نه دا نه معلومېده چې ګنې دی قيدي دی ښه پتلون، ښه کوټ او ښه ټوپۍ (HAT) يې په سر وه،هغه يې نه زمونږ په شان جوړه کړو او نه يې کېښولو هغه خپله ټېلايي کوله چې په دې کې داروغه راغی ليکن دې ګوره د داروغه هيڅ پروا ونه کړه،داروغه صاحب د ټولو نه اول د هغه په ټکټ د ستخط وکړو د هغه د رخصت کېدو نه پس معلومه شوه چې دا يو ګوره دی او په زبر زنا کې قيد شوی دی. ليکن باوجود د دې قسم ذليل او ظالمانه جرم د هغه سره د سړيتوب جامې د سړيتوب خوراک او د سړيتوب سلوک و اومونږ چې د خپل قوم، ملک او د اسلام په خدمت کې بې ګناه قيد يو او هيڅ جرم مو کړی نه و،نو مونږ سره د دې قسم سلوک و چې انسان خو پرېږده شايد چې ځناور سره به هم چا کړی نه وي،څه وخت چې دا روغه زما ټکټ وکتو او دستخط يې کړو او ورته داهم معلومه شوه چې زه سياسي قيدي يم. او د علاج دپاره راغلی يم د دې دپاسه بيا يې زه واپس هغې چکۍ ته ولېږلم او په هغه چکۍ کې يې

بند کړم دا داروغه مسلمان و او خیرالدین خان یې نوم و. ما په ټولو جېلخانو کې لیدلي دي چې مسلمانان د پیرنګیانو ډېر وفادار دي او د پیرنګیانو د خوشحالۍ دپاره سیاسي قیدیانو سره هر قسم بد سلوک کوي. زما د راتلو نه چې سیاسي قیدیان خبر شوي دي، چې هغه راغلی دی او په چکۍ کې بند دی،د دې په اورېدو سره هغوی کوشش کړی او داروغه ته ورغلي دي او هغه ته یې ویلي دي چې دی خو سیاسي قیدي دی تا د اخلاقي قیدیانو سره ځنګه بند کړی دی؟،دی خو مونږ سیاسیانو سره بندول په کار دي. په دې سیاسیانو کې د پنجاب لوی لوی لیډران مسلمانان او هندوان وو داروغه صاحب د هغوی نه یرېده، نو په دې وجه زه یې د سیاسیانو هغې احاطې ته بدل کړم. دا ځای ډېر ښه و،یو خو ډېر لوی و،بل په کې ډېرې ونې او سیوری و،چکۍ او بارکونه یې پاخه او هوادار وو او هوا به په کې هم لګېدی شوه. زما د راتلو نه چې به څوک سیاسي ورونه خبرېدل هغوی به زما کتو ته راتلل او ما سره به یې ګړه بړه کوله دلته د هر خیال د هر مذاق او هرې عقیدې خلک وو او د دوی صحبت زما دپاره یو لوی غنیمت و. ما به هر چا سره تبادله خیالات کوو او د هغوی د علمي خبرو او تجربو نه ما ته ډېره فایده ورسېده. زما مثال د مدرسې د یو طالب علم و او ډېر ښه وخت مې د دوی سره تېریده او د دوی د صحبت نه ما ډېر څه حاصل او زده کړل او تجربه او معلومات مې زیات شول. په دې جېلخانه کې مونږه څلور کسه د خلافت قیدیان وو، چې یو اغا صفدر و، بل ملک لال خان و او دریم یو رضا کار و، چې غلام محمد یې نوم و او

ځلورم زه وم او د کانګرس ډېر قیدیان او لیډران وو. مانه د نورو نوموړنه هېر دي یو د لاله لاجپت رای نوم راته یاد دی، په کانګرس کې چې څومره خلک قید وو هغه ټول هندوان وو، ډېر ښه خلک وو او ما سره یې ډېره مینه او محبت و، څلور ورځې پس زه یې دفتر ته وبللم او سپرنټنډنټ ته یې پیش کړم هغه زما غاښونه او اُوري وکتلې هغه هم ډاکټر و او ویې ویل چې زه په دې باندې نه پوهېږم. په دې باندې یو د غاښونو ډاکټر (Dental Surgeon) پوهېدی شي دا د هغه کار دی ما ته یې ووې چې ته خپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را غوښتی شې، ماله یې د علاج کولو اجازت راکړو چې ته پخپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را وغواړه چې ستا علاج وکړي، زه چې واپس خپل بارک ته راغلم دا کیسه مې سیاسي قیدیانو ورونو ته وکړه هغوی زما د پاره د ډاکټر د راغوښتو انتظام وکړو او د ډاکټر پریم نات ډنټل سرجن د رابللو فېصله یې وکړه، سبا له جېل والاو د ټېلیفون په ذریعه هغه له خبر ورکړو او د خبرېدو سره هغه جېلخانې ته زما د کتو د پاره راغی زه یې چکر ته بوتلم او د داروغه په موجودګۍ کې یې زما د غاښونو او اُورو ملاحظه وکړه هغه زما په حالت ډېر افسوس ظاهر کړو، چې حکومت د خراب خوراک په وجه ستا صحت بالکل خراب کړی دی او برباد کړی دی. په ډېرې مینې او محبت سره یې زما غاښونه او اُورۍ په ښه شان سره صفا کړل او کوم غاښونه چې خراب شوي وو هغه یې وایستل او د مخکې د پاره دهغې دارو او د استعمال طریقه یې راته وښودله او ډېر تحقیق یې را باندې وکړو، چې باقاعده دې خپله خوله صفا کوه که نه ټول

غانښونه به دې برباد شي او بل يې زما د پاره د خوراک تجويز وکړو، چې هميشه سبزي او هر قسم تازه مېوه خوره بلکې دايې زما په ټکټ درج هم کړل او داروغه صاحب ته يې ووې چې دارو د دې مرض د پاره دومره فايده مند نه دي، لکه دا خوراک چې فايده مند دی. د ډاکټر ښه همت، همدردی، شرافت او محبت چې کوم اثر زما په زړه کړی دی هغه تر اوسه پورې زما د زړه نه وتی نه دی او نه زما نه هېر دی. د رخصتېدو په وخت ما ورته ووې چې زه غريب نه يم جېلخانه کې مې روپۍ جمع دي د فيس بود را باندې کېږي دا به ستا مهرباني وي، چې ستا څومره فيس کېږي، هغه ته ما نه واخلې! هغه د دې خبرې نه انکار وکړو او چې څه وخت دا خبره ما ورته دوباره وکړه، هغه ماله دا جواب راکړو: «ماله به شرم نه راځي چې زه د داسې خلکو نه فيس واخلم چې هغوی د قوم او د ملک د ازادۍ، ترقۍ او بهبودۍ د پاره جېلخانو ته راغلي دي او زمونږ د پاره د دې قسم تکليفونه او مصيبتونه برداشت کوي، نو که چيرې مونږ دومره قرباني نه شو ورکولی چې جېلخانو ته لاړ شو دا خو کولی شو چې د خدای د پاره د هغوی خدمت وکړو». د دې په اورېدو زه هم چپ شوم او ما بله خبره ونه کړه هغه رانه رخصت شو او زه واپس خپل بارک ته راغلم او دا ټوله کيسه مې خپلو ملګرو ته وکړه. د دې جېل داروغه چې د هغه نوم خيرالدين خان و، ډېر چالاک، هوښيار، تجربه کار او ډېر رشوت خور و او سپرنټنډنټ يې داسې په لاس کې و، چې د ده به څه زړه غوښتل هغه به يې کول او چې سپرنټنډنټ به يې کوم خوا روانولو نو هغې خواله به هغه

روانېده او چې چا ته به يې زړه غوښتل، پی، ماسته، ډبله ډوډۍ او غوښه يې ورته لګوله، حالانکه دا کار د سپرنټنډنټ دی او اکثر دا څيزونه د هغو خلکو د پاره وي، چې څوک ناجوړه وي، ليکن ده به سپرنټنډنټ باندې دا څيزونه د روغو خلکو د پاره لګول. په سياسي قيديانو کې چې څومره د سر خلک وو او د چا به لږ، ډېر رسوخ و او خپل اواز به يې اخباراتو ته رسولی شو، د هغو ټولو نه يرېده هغه ټولو له يې څه نه څه ورکول او ددې نه علاوه په ملاقاتونو کې او خطونو او کتابونو کې به يې هم ورسره رعايت کولو او د ځان يې ملګري کړي وو، ليکن کوم سياسي قيديان چې بې اسرې وو او چا يې اواز اورېدی نه شو، نو د هغوی د پاره باوجود د ناجوړتيا نه هم څه نه وو او چې چا به د داروغه صاحب خوشامندې کولې او د خپلو ورونو خبرې به يې افسرانو ته رسولې شوی، هغه به که غټ کټ و داروغه صاحب به د هغه ټکټ واخيست او چې څه به يې زړه غوښتل هغه به يې سپرنټنډنټ صاحب باندې دستخط کړو. په دې چل يې ټول خلک ځانته محتاجه کړي وو او هغه سړي به د داروغه صاحب د رضا کولو او خوشحالولو کوشش کولو. دا ماته د سياسي قيديانو د پاره ډېر د ذلت او د شرم خبره ښکارېده، " سپرنټنډنټ بالکل يو ګوګوو بغير د داروغه نه به يې څه نه کول.

اکثر سپرنټنډنټان هم داسې وي ما چې څومره د جېلخانو سپرنټنډنټان ليدلي دي د ټولو دغه يو شان حال وي، زه خو په دې نتيجه رسېدلی يم چې سپرنټنډنټانو ته بالکل هډو ضرورت نشته دی دا خو په جېلخانو باندې بوج دی، ځکه چې

په جېلخانه کې هم هغه کېږي چې څه داروغه کوي دا لويې لويې عهدې پيرنګيانو د خپل قوم دپاره ساتلې دي، د جېلخانو دا سپرنټنډنټان به اکثر سول سرجنان وو او سپرنټنډنټ هيچرې ډاکټر مقررول پکار نه دي، ډاکټر جدا سړی په کار دی، چې د هغه د قيديانو او د جېلخانې انتظام سره څه غرض نه وي او په ولايت کې انګرېزانو پخپل ملک کې د جېلخانو دپاره هغه طريقه اختياره کړې ده.ولې چې ډاکټر سپرنټنډنټ وي نو هغه اکثر د جېلخانې د انتظامي معاملاتو په وجه د ناجوړه او کمزورو قيديانو حق تلفي کوي او مريض ته د مريض په سترګه نه ګوري.

زمونږ په احاطه کې به چې څه وخت داروغه صاحب رادننه شو نو هر چا به دا کوشش کولو چې ځان ورته د نورو نه وړومبی ور ورسوي او سلام ورته وکړي څوک چې به خبرېدل هغه به د داروغه صاحب په خدمت کې حاضرېدل او د داروغه صاحب نه به چې چا پېره جمع شول سړي ته به مېله او تماشه معلومېده،چونکه ما ته دا کار ښه نه ښکارېده. زه د خپل ضمير نه مجبوره وم ما به په دې کې څه حصه نه اخيسته. دا نه چې ګني داروغه صاحب نه زه خپه وم، يا مې د هغه سلام نه کولو ،داسې نه وه. ماله چې به نژدې راغی،نو سلام به مې ورته کوُو خو د سلام دپاره به ورپسې ورتلم نه، نو په دې خبره شايد داروغه صاحب زما نه خپه و او باوجود زما د کمزورتيا او ناجوړتيا زما په ټکټ چې کوم پی ډ يره غازی خان کې لګېدلي و، هغه يې هم بند کړې او ډېټل سرجن چې زما دپاره کوم خوراک اجازت کړی و هغه يې هم ماته نه راکولو، زما

ملګرو دومره جرات وکړو، چې داروغه صاحب ته يې ووې چې کوم خوراک دده دپاره ډاکټر صاحب تجويز کړی دی، مهرباني وکړئ هغه دده دپاره جارې کړه، هغه ورله جواب ورکړو، چې دی دې سپرنټنډنټ صاحب ته ووايي، زه پوهـ شوم چې د ده زړه نه دی، ولې چې ما ته معلومه وه چې سپرنټنډنټ صاحب خو د ده په لاس کې دی او بغير د ده د وينا نه څه نه کوي، ليکن زه دې خپلو ملګرو مجبور کړم، چې ته ضرور هغه ته اووايه. بله ورځ چې زه سپرنټنډنټ صاحب دفتر ته وغوښتم ما ورته ووې چې تا ته به معلومه وي چې ډېنټل سرجن زما په ټکټ زما دپاره د غاښونو د مرض د علاج په طور خوراک ليکلی دی او راته يې ويلي دي چې دا ستا د مرض دارو دي دا خوره،دا به ستا مهرباني وي، چې دا خوراک زما لپاره مقرر کړې او يا ماته اجازه راکړې چې په خپلو پيسو دا خوراک ما ته را کېدی شي، يعنې زه يې پخپلو پيسو را غواړم، هغه د دې دواړه خبرونه انکار وکړو او ما ته يې ووې چې زه يې مناسب نه ګڼم چې تا له يې درکړم. ما ورته اووې چې تا ته به ياد وي چې تا ماته ويلي وو،چې زه د دې مرض ډاکټر نه يم او نه پوهېږم نو چې ته بيا په دې پوهېږې نه، نو ته بيا څنګه يو خوراک مناسب او بل خوراک نا مناسب ګڼې، نو بيا يې دا ځواب و،چې د خوراک په معامله پوهېږم او ماته د دې هېڅ ضرورت نه ښکاري. ما په زړه کې دا خيال وکړو،چې کوم ځای انصاف نه وي او نه څه قاعده او قانون وي، هغه سره زيات بحث کول څه فايده مند نه وي. په دې وجه زه چپ شوم او بهر ته راووتم او خپل بارک ته لاړم په دې جېلخانه کې ډېر پښتانه

وو، لیکن زمونږه احاطي ته به راتللی نه شو، کله نا کله به یې په مونږه د شپې پیره لګېده،هغوی ته به ماسره د خبرو اترو ډېره کمه موقع وه، دلته یو پښتون ملازم هم و، چې د دواوې د سوکړو د کلي و،د هغه پیره به د ورځې زمونږه په بارک لګېده، ډېر ښه سړی و. ما سره یې ډېره مینه وه باوجود د دې نه چې ما به منع کولو لیکن بیاهم هغه به راته کله نا کله څه څیز راوړه. زه په جېلخانه کې د پټو څیزونو سخت مخالف یم، ولې چې په دې باندې په سړي کې کمزورتیا او بزدلي پیدا کېږي. ما به ډېر پوهه کولو او منع کولو هغه نه منع کېده هغه سره به زما ښه ګپ شپ لګېدو هغه تازه د ملک نه راغلی و او ماته به یې د ملک قصې کولې د هار پشکال ورځې وې،ګرمي ښه په زور کې وه،د ورځې خو به لا څه ډېر تکلیف نه و،ولې چې ډېرې مرضې وې اوسیوری وو،ولې د شپې تېرول ګران و،ځکه چې بارک کې به بند وو اکثر به د دولسو بجو پورې د ګرمۍ دلاسه چاته خوب نه ورتللو،خو چې شپه به لږه پخه شوه،نو بیا به ماشو په عذابولو ځکه چې لاس پښې به مو ورته برېنډ وو،د پټولو څه شی نه و، چې د ماشونه مو ځان پټ کړی وی،ولې چې د قیدي اوړې،ژمی اغوستن کمبل دی او په ګرمۍ کې څوک ځان ته کمبل نژدې کولی نه شي. زه د یوې میاشتې پورې په دې جېلخانه کې وم او دې خلکو سره مې ډېرې ښې شپې ورځې تېرېدې چې په دې کې یې واپس ډېره غازي خان ته بدل کړم،چې څه وخت زه د ډېره غازي خان جېل ته ورسېدم نو ماته معلومه شوه،چې د جېل والاو او سیاسیانو په مینځ کې جوړه شوې وه، جېل والاو هغه د سیاسیانو بارک

تـه ولېږلم، ټول راتـه را غونډ شول او زمـا پـه لیـدو سـره هغـوی ډېر خوشـحاله شـول راتړغـاړه وتـل او پـه ډېره مینـه یـې راسـره سـتړي مـشي وکـړل. زمـا مهربـان لالـه دونـي چنـد چـې د هغـه د جېـل نـه وتلـو کـې لـږې ورځـې پـاتې وې راتـه یـې وویـل شـکر دی چـې تـه راغللې او ومـې لیدې، ګونـدې سـتا پـه دې طریقـه جدایي او د نـه لیـدو ارمـان بـه مـې پـه زړه پـاتې شـوی و، سبا لا چـې سپرنټنډنټ راغـی نـو د ټولـو نـه اول ورسره لالـه دونـي چنـد زمـا د خرابـو جـامو ذکـر وکـړو او ورتـه یـې وویـل چـې کـم از کـم ده لـه دې د ده د قـد مطـابق جـامې ورکـړی شـي او بیـا یـې ورتـه زمـا د خـوراک لپـاره ټکټ ښکاره کـړو، هغـه زر داروغـه تـه حکـم ورکـړ، چـې ده لـه دده د مـېچ مطـابق جـامې فـوراً ورکـړئ او کـه چرتـه ګـودام کـې نـه وې نـو ورتـه یـې جوړې کـړه او زمـا پـه ټکټ یـې نـیم سیر شوده او یـوه چیتـاکۍ کـوچ زمـا د خـوراک دپـاره ولیکـل. زمـا د راتلـو نـه څـو ورځـې وروسـتو روژه راغلـه څـه وخـت چـې روژه رانـژدې شـوه، نو زمـونږه هنـدوانو ملګـرو سـپرنټنډنټ سـره ولیـدل او هغـه تـه یـې د روژه دارو لپـاره د هـر قـسم ارام رسـولو او باقاعـده انتظـام کولـو عـرض وکـړو. سـبا لـه چـې څـه وخـت سـپرنټنډنټ راغـی نـو هغـه تپـوس وکـړو، چـې څـوک بـه روژې نیـسي او دا حکـم یـې وکـړو چـې څـوک روژې نیـسي هغـوی تـه بـه د خپـل خـوراک نـه یـو سـیر شـوده او یـوه چیتـاکۍ غـوړي زیـات ورکـېدی شـي او د پیـشمني لپـاره بـه د تـازه خـوراک انتظـام هـم وکـړی شـي. مـونږه ده د دې مهربـانۍ شـکریه ادا کـړه او هغـه زمـونږه د بـارک نـه رخـصت شـو. مـونږه ټـول شـپږ مـسلمانان وو پـه دې کـې دوه کـسانو د روژې نیولـو نـه معـذرت ښکاره کـړو چـې پـه هغـې کـې

یو بېرسته و او بل طالب العلم و. مونږه څلورو کسانو په روژو نیولو باندې لاس پورې کړ.

د ډېره غازي خان د هاړ او پشکال ګرمي اسان کار نه و ،لیکن د خدای په فضل مونږه ته هېڅ تکلیف ونه شو او روژه په ارام او خوشحالۍ ختمه شوه او اختر راغی.د قیدیانو غریبانانو به څه اختر وي،د اختر نه پس لاله دوني چند انبالوي او خان عبدالرشید خان خلاصېدل مونږ ټولو سیاسي قیدیانو ورله په خپل بارک کې د یوې پارټۍ او ډرس ((Address)) ورکولو انتظام وکړو. په پارټۍ کې څو کسانو تقریرونه هم وکړل او د هغوی خدمات او قربانۍ یې خلکو ته اوستایلې. په اخر کې لاله دوني چند اوخان عبدالرشید خان د ټولو رونو شکریه ادا کړه او وعده یې وکړه چې مونږه به د قوم او ملک هر قسم خدمت کولو ته تیار یو او په ډېره مینه او محبت سره رخصت شول.

ډېره غازي خان د اب و هوا په لحاظ ډېر خراب ځای دی، ګرمي په کې ډېره زیاته وي، بارانونه په کې نه کېږي، کال کې یو وار یا په دویم کال به باران وشو او د اوبو د باران په ځای د خاورو بارانونه ډېر وي او کله کله به داسې سیلۍ راغله چې دوه، دوه، درې، درې شپې به خاورې ورېدلې. د صحت لپاره دا د خاورو باران ډېر خطرناک و.داسې یوه نرۍ او باریکه دُوړه به د اسمان نه راورېده چې لیدی به نه شوه، لیکن چې ګیرچاپیره به دې هر څه ته کتل نو هر څه به د دوړو نه ډک وو، څه وخت چې به دا دُوړه شروع شوه، نو نمر به یې پټ کړو او د ورېځو په شان به رڼه ورځ تیاره شوه د دې زُول نه ځان ساتل

نـاممکن و، ځـان خـو پرېـږده چې خـوراک بـچ کـول نـاممکن و، چې څـه بـه دې خـوړل هغـې کـې خـاورې وې، چې لاړې بـه دې تـوکلې هغـه بـه د خـاورو نـه ډکـې وې، چې پـوزه بـه دې سـوړوله هغـې کـې بـه خـاورې وې، نـه تـرې د چـا جـامې بـچ کېـدی شـوې او نـه تـرې بستره پاکـه پاتې کېـدی شـوه، چې سـحر بـه د خوبـه راپاڅېدُو چې پـه بـستره بـه ځنګـه اوده شـوي وو هـم هغـه شـان چـاپ بـه پـرې پـاتې وو، هـر چـا بـه خـړمخ، خـړ غوړونـه نيـولي وو. هـر سـړی بـه تماشـه و، چې يـو بـل تـه بـه مـو کتـل نوخنـدا بـه راتلـه او بيـا ماتـه ډېـر تکليـف پـه دې و، چې ماسـره د نـورو پـه شـان ډېـرې جـامې نـه وې ماسـره يـوه جـوړه جـامې وې ځکـه چې د (سـي)(C) کـلاس قيـدي لپـاره پـه شپږو مياشـتو کـې د يـوې جـوړې د ورکولـو حکـم و او داهـر وخـت وينځـل او وچـول او بيـا د دُوړو نـه بـچ کـول نـاممکن وو، ددې نـه عـلاوه د دوړو نـه ډکـې سـيلۍ بـه هـم کلـه نـا کلـه راتللې، لـيکن د دې تـولـو نـه زيـات د تکليـف نـه ډک يـو بـل ګـرم بـاد و، چې تـولـه ګرمـۍ کـې بـه باقاعـده چليـده. د سـحر د اووه بجـو نـه بـه شـروع کېـده او د څلـورو بجـو پـورې بـه و، دابـه دومـره ګـرم و، چې پـه مـخ بـه دې ولګېـدو نـو تابـه ويـل چې اور دی او د وجـود هـره ځرګنـده حصه بـه يـې سـوزوله. د دې دلاسـه بـه اخلاقـي قيـديانو تـه ډېـر زيـات تکليـف وو او بيـا خـاص چې کومـو قيـديانو بـه پـه نمـر يـا پـه بـاغ کـې کـار کولـو، هـره ورځ بـه څلـور پنځـه کسان بېهوشـه کېدل ګرمـۍ بـه وهـل کلـه نـا کلـه بـه د ګرمـۍ دلاسـه يـو دوه مـړه کېـدل. مـونږ بـه تـولې دروازې د خپـل بـارک بندې کـړې وې، د څلـورو بجـو نـه بـه مخکـې د بـارک نـه راوتلـی نـه شـو. پـه بـارک کـې بـه د ننـه هـم دومـره ګرمـي وه، چې څـوک بـه د

ګرمۍ نه اوده کېدی نه شو او د هر سړي نه به خولې داسې بهېدې چې تا به ویل چې اوس د سین نه راوتلی وي. د شپې به هم ډېره ګرمي وه، لیکن ګرمۍ سره به ګذاره کېده، د دغه سیلۍ نه بچ کېدل ګران وو او ما سره خو د ځان د پټولو هم څه نه وو، کمبل خو وه، هغه مو د ګرمۍ په وجه ځان ته رانزدې کولی نه شوه، نو زه خو به ورته د خدای په تکیه پروت وم. د پنجاب په جېلخانو کې د دې نه خرابه جېلخانه بله نشته ځکه یې سیاسي قیدیانو ته دا خوښه کړې وه او دې ته به قیدیانو د پنجاب توري اوبه ویلې د کومو ملازمانو نه به چې څه قصور وشو نو هغه به یې دې جېلخانې ته رالېږل. د ۱۹۲۲ ع کال د اګست د میاشتې اخرې ورځې وې مازیګری و. زه په خپل بارک کې ناست یم او ماته یې یوه لفافه راکړه، لفافه کې د ننه یو خط و، چې هغه مې پرانست نو هغه مې د مور خط و، چې کلي نه یې ما ته را لیږلی و، په لیدو یې ډېر زیات خوشحاله شوم ولې چې زما خپلې مور سره ډېره مینه وه او دهغې هم زه ډېر خوښ وم. په هغې خط کې د دعا او خیریت نه پس یې ماته لیکلي وو، چې الله تعالی په تابانـدې ډېره مهرباني کړې ده، تا له یې زوی درکړی دی، دا خط ما تاته د دې لپاره لیکلی دی چې اول تا ته مبارکي درکوم او بیا ستا رایه معلوم کړم چې هغه له څه نوم کېږدو، ځکه چې مونږ دا فیصله کړې ده چې هلک ته به نوم ته کېږدې.

زه ددې په لوستو نور هم خوشحاله شوم او د خدای ثنا مې وویله اود خدای په درکې مې دا زاري وکړه چې اې الله تعالی زما دا بچی سره د دې نورو بچو نیک او صالح لوی کړې، بنه

اخلاق او علم ورکړې او د خپل مخلوق خادم يې وګرزوې ته يې ناصر حافظ او مددګار شې او د ظالمانو د هر قسم ظلم نه يې وساتې. نوم مې دده دپاره عبدالعلي تجويز کړو او په سبا له مې مور ته خط وليکه او دا نوم مې په کې ورولېږه، د پرنګيانو حکومت يو ناپرسانه حکومت دی. هر انګرېز فرعون او د فرعون په شان خودمختاره دی، هر حاکم چې هر څه پخپل رعيت باندې وکړل ورپسې پرسان او تپوس نشته.

زمونږ ملګرو کې ډېر داسې کسان وو، چې د هغوی نه دومره تعليم و، او نه يې څه دومره مالي حيثيت و، ليکن مجسټريټ ورله سپېشل کلاس ورکړی و او هغوی سره هغه سلوک و او زه يې په «سي» (C) کلاس کې قيد کړی وم او کال تېر شو ماسره هماغه د «سي» (C) کلاس سلوک وو او چا دې طرف ته فکر هم نه کولو. حالانکه ډېر خلک به زمونږه د کتو دپاره د حکومت له خوا راتلل چې د قيديانو حال معلوم کړي او مناسب انتظام ورله وکړي خو ماته د چا فکر نه و او يا يې قصداً نه کولو. په ګرمۍ کې به بغير زما نه ټولو قيديانو ته د بهر خملاستو اجازت و، خو زه به يوازې په بارک کې بند وم. يوه ورځ جېل والاو زه دفتر ته وبللم او راته يې ووې چې مونږ ستا دپاره دا تجويز کړی دی، چې تا د توري وردۍ نمبر دار کړو. په دې کې به تاته دوه فايدې وي يوه دا چې ډبله معافي به درکېدی شي او ته به زر رها شې او بله دا چې تا ته به د بهر خملاستو اجازت وي، ستا کار به نور هېڅ نه وي صرف د دې سياسي قيديانو مشقت ورل او راوړل وي ليکن ما د دې خبرې نه انکار وکړو، ځکه چې دا زمونږ د اصولو نه خلاف وو.

زمونږ اصول د حکومت سره عدم تعاون و او دا خو یو قسم تعاون و او دا د یو سیاسي قیدي دپاره لویه د کمزورتیا خبره وه، چې بهر خو به یې حکومت سره امداد نه کوو، لیکن چې څه وخت جیلخانې له راغی نو بیا هم د هغه حکومت خوشامندګر او امدادي شي.

دا یوه لویه ګناه او بد اخلاقي وه، دلاله دوني چند د رها کېدو نه څه موده پس چې په ملک کې انتخابات شروع شو او هغه د پنجاب اسمبلۍ ممبر منتخب شو، نو هغه په اسمبلۍ کې زما متعلق یوه لویه واویلا او شور جوړ کړلو او حکومت یې ملامته کړو چې ما سره تر اوسه پورې د (سي) (C) کلاس د قیدي سلوک کېږي. حکومت جواب ورکه چې هغه خو د سرحد قیدي دی. پنجاب سره یې څه تعلق نشته ، نو ده ورته په جواب کې وویل چې نن ورځ خو هغه په پنجاب کې دی، چې په پنجاب کې د سیاسي قیدیانو سره څه سلوک کېږي، هغه دې د ده سره هم وشي. نو په ډېرو جګړو یې د پنجاب حکومت مجبور کړو چې یو حکم جاري کړي او زمونږ سپرنټنډنټ ته یې ولیکل چې زما متعلق د سرحد حکومت سره خط و کتابت وکړي، سپرنټنډنټ صاحب ډېر ښه سړی و، ما سره یې ډېره همدردي وه، هغه فوراً سرحدي حکومت ته ولیکل،لیکن هغوی جواب ورنه کړو او چې ده پرې زور ولګولو او یادګیرنې به یې ولېږلې نو د وخت تېرولو دپاره به هغوی څه ګول مول ځواب ورکړو، ولې چې د هغوی مطلب ماله تکلیف راکول او زما صحت بربادول وو. په دې طریقه په خط وکتابت کې ډېره موده تېره شوه، لیکن لاله دوني چند ډېر زورور سړی و، هغه

دوی کله په قلاره پرېښودل او د هغه وخته پورې به یې یادګیرنې ورلېږلې، چې اخر یې زه پرې په سپېشل کلاس کې کړم. په دې وخت کې جېلخانه کې خبر شوم چې زما د ګرفتارۍ نه پس زمونږه د اتمانزو د ازاد سکول طالب العلمانو په ټوله علاقه کې یو لوی مهم شروع کړی دی، کلي په کلي به یې مولود شریف کولو ډېر خلک به ورته را غونډېدل، زما زوی عبدالولي به اول د قران شریف تلاوت وکړو بیا به ده او ماسټر عبدالکریم قومي نظمونه ووې او د هغې نه پس به زما مشر زوی عبدالغني ډېر ښه زړه نرمونکی تقریر وکړو. بیا به یې خلکو ته ووې چې پښتنو تاسو لږ شان فکر وکړئ، چې زما بابا دې پیرنګیانو ولې قید کړی دی؟ د هغه څه ګناه ده؟ هغه خو نه قتل کړی دی، نه یې ډاکه کړې ده، نه یې بل څه اخلاقي جرم کړی دی. زما د پلار جرم دا و، چې ستاسو بچو له یې تعلیم ورکولو او په تاسو کې د اتفاق او ورورولۍ، عزیزولۍ خواهشمند و. تاسو کې یې هغه رسمونه، رواجونه چې پښتانه پرې تباه کېدل، ورکول غوښتل تاسو یې د دنیا د مهذبو قومونو سره اوږه په اوږه ودرولې. دغه ګناه وه چې پیرنګیانو هغه قید کړو او د (سي) (C) کلاس سخت قید یې پرې ولګولو. اوس مونږه او تاسو له په کار دي چې هغه کوم کار چې زمونږ د قوم د فایدې د پاره کولو جاري وساتو بلکې ترقي ورکړو نو پیرنګیان به پوهـ شي چې پښتانه را بیدار شوي دي، ویښ شوي دي. مونږه اوس په دوی خپل مطلب نه شو کولی او نه یې دباوولی شو.

د دوی ددې خبرو په قوم ډېر اثر وشو او د سکول سره هر چا

امداونه شروع کړل او سکول ډېره ترقي وکړه. ما چې دا خبرې واورېدې نو ډېر خوشحاله شوم د خدای شکر مې ادا کړو، چې زما قرباني بې ځایه او بې فایدې نه شوه او ټول قوم محسوسه کړه، چې باچا خان زمونږ د پښتنو دپاره قیدونه تېروي. هر چا په دې خبره ډېر فکر او غور وکړو، ځکه زمونږ اصلاحي او تعلیمي پروګرام ته تقویت ورسېدو.

مذهبي تعصب:

مونږ په دې جېلخانه کې پنځه مسلمانان وو، مونږ ډېره موده د خپلو ملګرو هندوانو او سکهانو له خاطره غوښه خوړلې نه وه او نه زمونږه یاده وه، لیکن د سیالکوټ نه یو حکیم صاحب په دې تحریک کې قید راغی،نو هغه به غوښه خوړله او زمونږ هم شوق پیدا شو او مونږ هم د غوښې د خوړلو د شروع کولو فیصله وکړه. حکیم صاحب مو جېل والاو له ورولېږه او هغه ورسره ټولې خبرې صفاې کړې.د جېل والاو دا رایه وه چې غوښه دې هم په دغه باورچي خانه کې پخېږي، حالانکه داروغه هندو و، لیکن مونږه دا خبره خوښه نه کړه، ځکه چې بعضې خلکو د دې نه سخت پرهېز کولو. د هغوی د خاطره به مونږ په هسپتال کې خپله کټوی پخوله او خوراک به مو هم دلته په بارک کې نه کولو هسپتال کې به مو خوړله. مونږ د خپلو ملګرو خوشحالولو دپاره دا کیسه کوله. بل هله خوشحالولی شې چې په ځان تکلیف تېر کړې، لیکن زمونږه بعضې ورونو د دې دومره ناکام هڅو څه قدر ونه کړو او څه وخت چې مونږ په اوله ورځ هسپتال له لاړو، نو هغوی زمونږ

بر خلاف پراپېګنډه شروع کړه او ټول سياسي ورونه يې راته وپرسول حالانکه دوی کې اکثرو غوښه هم خوړه. موږ چې واپس راغلو نو موږ ته د سياسي ورونو د رويې او خبرو نه معلومه شوه چې دوی زموږ نه ډېر خپه او په غصه کې دي. ما ته د دوی دا حرکت ډېر ناجايزه ښکاره شو.زموږ د هندوستان په خلکو کې دا يو لوی کمی دی، چې يو څيز زمونږه په خيال او عقيده کې خراب وي،نو د هغې هم زغم او برداشت کولی نه شو،د هرې عقيدې د خلکو نه هم په هغه شان توقع او ارزو لرُو،لکه زموږ چې وي او دې ته فکر نه کوو،که چيرې دا څيز منع وي، نو زما د پاره منع دی د بل د پاره چې هغه زما د عقيدې نه دی څرنګه منع کېدی شي؟ د ايشيا د خلکو دا دعوه ده، چې مونږه مذهبي خلک يو او صرف په دنيا کې دلته مذهب پاتې دی ليکن څومره چې زما تجربه ده، نو ماته معلومه شوې ده،چې بېشکه د ايشيا په خلکو کې مذهب شته خو هغه مذهب په نوم مذهب دی او د خدای او رسول(ص) هغه ريښتينی مذهب نه دی.د ريښتيني مذهب نه دوی ناخبره دي. هر مذهب کې ازادي ده،رواداري ده او لوی نظري ده، ليکن دوی ترې خبر نه دي او نه چا خبر کړي دي.

حقيقت دا دی چې دا ټول اسماني مذهبونه د خدای مذهبونه دي او دنيا ته د اتفاق مينې او محبت او د خدای د مخلوق د ارام او خدمت د پاره راغلي دي، د هر يو مذهب د پيروکارو دا فرض دي چې د خدای د مخلوق له منځ نه کرکه او نفرت لرې کړي او مينه او محبت په کې پيدا کړي او د يو بل سره امداد وکړي خو موږ د دې حقيقت نه چا خبر کړي نه يو.

ما د ټالسټاى يو کتاب کې چې شپږويشت کيسې يې په کې ليکلې دي دا کيسه لوستې ده، چې يوه چينه ده د هغې نه هر يو محلت له نلکه راغلې ده خو د هر يو محلت خلک په دې نښتي دي چې زمونږه د نلکې اوبه پاکې او خوږې دي او د دې نورو نلکو اوبه ناپاکې او ترخې دي. دې ته هېڅوک فکر نه کوي چې دا ټولې نلکې د يوې چينې نه راغلې دي، نو څنګه يوه پاکه او خوږه شوه او نورې ناپاکې او ترخې شوې او اسلام خو دا تعليم ورکوي چې د مسلمان به په دې کتاب هم ايمان او عقيده وي او په وړاندينو مذهبونو او کتابونو هم: «والذين يومنون بما انزل اليک و ما انزل من قبلک» دا ددې ثبوت دى چې اسلام ټولو مذهبونو سره روا داري غوره کړې ده.

چې کوم ځاى زمونږ سياسي ورونړه ټول غونډه ولاړ وو، نو زه ورو ورو ورنږدې شوم او ورته مې دا وويلې چې دا سوراج خو ماته ډېر ګران ښکاره شو او سوراج به د څه سوراج وي چې هغه کې هر چا ته د خپلې عقيدې او خيال ازادي نه وي. ستاسو په دې تنګ نظرۍ ما له افسوس راځي. که چېرې د غوښې خوراک د چا په عقيده منع وي، هغه دې نه خوري او که د چا په عقيده هغه منع نه وي، نو د هغه نه خفګان مناسب نه دى. مونږ خو ستاسو د عقيدې دومره خيال ساتلى دى چې مونږ ته حکومت ويل چې تاسو به په همدې شريکه باورچي خانه کې پخلى کوئ، مګر مونږ حکومت ته وويل چې مونږ غوښه په دغه باورچي خانه کې نه پخوو، په بل ځاى کې به يې پخوو، نو زمونږ د غوښې په خوراک ستاسو خفګان او اعتراض ناجايزه دى. ستاسو دا خيال د هندوستان د سوراج

او اتفاق د پاره موزون نه دی، ځکه چې په هندوستان کې د مختلفو عقيدو او خيالاتو خلک موجود دي، نو که چېرې هر يو قوم خپلې عقيدې او خيال باندې نور مجبوروي، نو دا به ګرانه شي؛ بلکې نتيجه به يې ډېره خرابه راوخېژي او د هندوستان خلک هله د ترقۍ او ازادۍ معراج ته رسېدی شي، چې هر چا له د خپلې عقيدې او خيال ازادي ورکړو او د هېڅ قسمه ظلم او جبر په چا ونه کړو. زما د دې خبرو په اورېدلو د دوی قهر او خفګان کم شو او بيا د هغوی هغه اعتراض او خفګان پاتې نه شو.

زمونږ ډېر هندوان او سکهان سياسي وروڼه وو، چې هغوی د غوښو په خوراک اموخته وو او ډېر زړه به يې غوښې ته کېدلو، ليکن نورو نه مجبور وو، زما د سيالکوټ يو بنډاري نومي هندو اشنا و، ډېر ښه سړی و او د غوښې ډېر شوقي و، چې څه وخت به مونږه هسپتال ته روان شو، نو هغه به پټ ماله خپل کټوری را کړو، چې په دې کې ما له لږه غوندې غوښه راوړه، ما به هميشه هغه له هغه کټوری ډک راوړلو او هغه به په پټه په بارک کې خوړله. هغه چې به کله نا کله په قار شو نو خپلو هندوانو ته به يې ډېر کنځل کول چې وګورئ دوی د خوراک په څيزونو کې مونږ ته مذهب راوړاندې کړی دی.

زمونږ د ټولو سياسي قيديانو شريکه يوه باورچي خانه وه او دا ډېر ښه کار و، چې مونږ مسلمانانو هندوانو او سکهانو به يوځای کې ډوډۍ خوړله. تحريک مونږ ټول سره وروڼه کړي وو. دا د کانګرس او خلافت برکت و او د يو بل نه مو هېڅ قسم نفرت نه کولو. يوه ورځ په کې اتفاقاً د خدمتګار سوال را

پیدا شو مولانا محمد اسماعیل غزنوي دا سوال اوچت کړو، چې په باورچي خانه کې یو مسلمان خدمتګار هم په کار دی، لیکن هندوان او سکهان په دې کار راضي نه وو او د مولانا برخلاف به یې دا خبرې کولې چې ګورئ دوی په مونږ کې بې اتفاقي پیدا کوي، ما ورته وویل چې په دې خو به اتفاق او محبت لا زیات شي، ځکه چې مسلمان به هم د باورچي خانې په کار کې شریک شي او ټول کار به په شریکه وکړي. زما دې خبرو ته چا ډېر فکر ونه کړو او زما کوششونه څه مفید ثابت نه شول، چې څه رنګې هندوان او سکهان پخپلو خبرو ټینګ ولاړ وو، هغسې مولانا صاحب هم خپله خبره نه پرېښوده او ورځ په ورځ دا جګړه په زیاتېدو وه. زمونږ یو ماسټر صاحب و، چې هندو و، هغه خو به ویلې هندوان پاک دي او مسلمانان ناولي دي، لیکن چې کوم هندوان پوهه او هوښیار وو، نو هغوی به داوې چې دا د صفایۍ سوال دی او چونکه مسلمانان د صفایۍ خیال ډېر نه ساتي نو په دې وجه مونږ نه غواړو چې مسلمان دې په کېچن کې کار وکړي. دا کیسه جاري وه او ورځ په ورځ زیاتېده او سختېده، دا خو یو قسم بانې وې په اصلیت کې هندوانو مسلمان خدمتي په (کېچن)(Kitchen) کې نه پرېښو، یوه ورځ ما خپل ډاکټر ته چې هغه یو هندو و، دوه مشقتیان چې یو هندو و او بل مسمان و د خپل بارک د کټو او معاینې دپاره پیش کړل چې ته دا دواړه وګوره چې په دوی کې کوم صفا او پاک دی، هندو په باورچي خانه کې کارکولو او مسلمان زمونږ د بارک جارو مار و. ډاکټر صاحب په ښه شان هغوی وکتل او د کتو نه پس یې د مسلمان په حق کې فیصله

وکړه چې دا مسلمان د دې هندو په نسبت پاک او صفا دی او په هندو کې د ناپاکۍ په وجه سپږې شوې دي، نو ما خپلو هندوانو وروڼو ته ووې چې د ډاکټر صاحب په فیصله کې څه وایئ. ستاسو د صفایۍ دا بانه خو هم پاتې نه شوه. لنډه دا چې د ډېر کشمکش نه پس اخر په دې فیصله وشوه چې یو مسلمان دې هم په باورچي خانه کې کار کوي او د هغه به صرف دا کار وي چې مونږ په کومو لوښو کې ډوډۍ وخورو هغه به اوچتوي او وينځي به يې او په دې طريقه دا مسئله ختمه شوه.

د هندوانو دې قسم خبرو او رويې په ما هم اثر وکړو او زما زړه چې په هغه کې د خدای د ټول مخلوق سره يو شان مينه محبت و، څه نا څه فرق په کې پيدا شو. يوه ورځ ما خپلو وروڼو سره خندل چې زه دلته صفا زړه راغلی وم او هغه د هر څه کرکې او نفرت نه پاک و او هيڅ قسم داغ په کې نه و، ليکن ستاسو په صحبت سره چې نن زه ورته ګورم دا غدار شو، مذهب خو دنيا ته د دې دپاره نه دی راغلی چې د خلکو په منځ کې نفرت پيدا کړي، بلکې مذهب خو د مينې محبت علمبردار دی. بله عجيبه خبره مې دلته دا وليده، چې په ګرمۍ کې به تقريباً ټولو هندوانو زما د منګي نه يخې اوبه څکلې او هيڅ باک به يې نه کولو، ليکن يخنۍ کې به يې ترې پرهيز کولو او زما منګي ته به نه رانږدې کېدل حقيقت دا و، چې په ګرمۍ کې به ما د دې خپل منګي نه کپړه چاپېره کړې وه او ساعت په ساعت به مې هغه لمدوله باد به لګيده،نو هغه اوبه به يخې وې ما خو به دا خواري کوله او دوی نه دومره خواري کېدلی نه شوه.

مونږ په جېل کې وو، چې بهر چېرته یو هندو، د پېغمبر اسلام (ص) په شان کې ګستاخي کړې وه، نو یو مسلمان راپاڅېدو هغه یې قتل کړو، هندوان د هغه هندو ملګري شول او مسلمانان د هغه مسلمان او په دې باندې ټول ملک کې یوه هنګامه جوړه شوه او د ازادۍ او قومي تحریک نه د خلکو توجه فرقه واریت ته وګرځېده. تر دې وخته پورې چې د قومي تحریک د وحدت دپاره څومره کوششونه شوي وو، هغه په سین لاهو شول، په کار خو دا وو چې څوک غلط کار وکړي ټول هغه ته غلط ووايي نه سړيتوب، نه مذهب، نه انسانیت، نه شرافت،نه اخلاق دا وايي چې مونږ د غلط کار او غلط سړي ملګري شو،د هر چا خپل مذهب دی او خپله عقیده ده،یو سړی داسې کار ولې کوي چې د بل مذهب او بلې عقیدې خاوند پرې خپه او غصه شي، حالانکه هېڅ مذهب ددې اجازت نه ورکوي. دا نن چې د هندوستان او پاکستان هندو او مسلمان د نفرت په لوی عذاب کې ګیر دی، نو د دې هم دا وجه ده. تاسو دې خبرې ته هم فکر وکړئ چې هندوستان کې د غوا او جماعت په سر فرقه وارانه فسادونه ډېر کېږي او زمونږ شریک دښمن دا حربه زمونږ د قومي اتحاد خلاف استعمالوي، چې سړی دې ته وګوري نو حیران شي چې یو ښه وینې او بینا بنیادم د غوا په حلاله بد وګڼي نو بل بنیادم د وژنې یعنې د بنیادم حیثیت او حقیقت د یوې غوا یا ځناور نه هم لاندې او غیر ضروري دی او دې بل اړخ ته د خدای د کور په خوا کې د تېرېدونکي جلوس د ډولکي او سرنا اواز دومره لوی جرم دی چې هم د دغه رحمان او رحیم خدای په پاکه نامه

د هغـه د مخلـوق انـسان پـه مـری چـاړه راښـکل کېـږي. د دې واقعـاتو نـه فـسادونه جـوړ شـي، کورونـه تـالا شـي، ماشـومان پـه کـې وسـېزل شـي او دا هـر څـه پـه دې جذبـه کېـږي چـې د خـدای پـاک د رالېږلـي ديـن خـدمت کېـږي. پـه دې سلسله کـې ماتـه يـوه کيسه را يـاده شـوه. زمـونږ د کلـي د خپلـې کـورنۍ يـو مـشر د خپـل وراره د لاسـه د خپـل کلـي پـه جومـات کـې د لمانځـه دپاسـه پـه سـجده قتـل کـړی شـوی و، تفتـيش لـه پـوليس راغـی پـوليس کپتـان پيرنګـی و، هغـه جومـات تـه بوټـانو سـره ننوتـو هلتـه ولاړ يـو سـړي ورتـه وويـل((صـاحب!بوټـان وباسـه جومـات دی)) پيرنګـي ورتـه ووې، چـې ستاسـو پـه زړه کـې د خـدای د کـور هـم صـرف دومـره احتـرام دی چـې پيـزار سـره پـه کـې نـه ګرځـئ او د هغـه خـدای پيـدا کـړی مخلـوق پـه کـې هـم د هغـه د وړانـدې پـه سـجده کـې پـروت وژنـئ؟ دا ستاسـو عجيبـه مـذهب دی او عجيبه تعليم دی.

د هندوسـتان ډيـر عجيبـه مخلـوق دی دوی پيرنګيـانو د خپـل تکبـر او فرعونيـت پـه وجـه د ځانـه خپـه کـړي دي او پخپلـه مقابلـه کـې يـې ودرولـي دي،ځکـه چـې زمـونږ بـارک تـه بـه کلـه يـو پيرنګـی د معـاينې دپـاره راغـی نـو يـوه عجيبـه تماشـه بـه وه،مـونږ کـې بـه د هريـو کـس دا کوشـش و، چـې پـه څـه چـل او څـه طريقـه بـه هغـه خپـل ځـان طرفتـه مايـل کـړي او چـې يـو ځـل بـه هغـه مـونږ طـرف تـه خپـل رغبـت ښـکاره کـړو او څـه لـږې خبـرې بـه يـې را سـره ښـې وکـړې، نـو چـې دوبـاره بـه راتلـو نـو لا بـارک تـه بـه را دننـه شـوی نـه و، چـې مـونږ بـه ورتـه لاس پـه نامـه ولاړ وو،لاسـونه بـه مـو ورتـه جـوړه کـړي وو، سـلامونه بـه مـو ورتـه کـول او مـسکي مـسکي بـه ورتـه

کېدو او دا عادت خاص زمونږ په انټیلیجنشیا یعنې زمونږ په تعلیم یافته خلکو کې ډېر زیات و، زما یو مهربان چې د لایلپور و، زما د جېلخانې استاذ و او یو لوی وکیل و، ماسټر ګوردت مل نومېده او هر وخت به یې سیاسي کتابونه لوستل ډېر عالم او پوه سړی و، لیکن چې یو ځل به کوم پیرنګي ورسره ښې خبرې وکړې، نو بیا به پرې دې پتنګ و، هغه یوه ورځ ما ته د خپل قید د لایلپور د جېلخانې کیسه کوله چې زه به یې په اورېدو باندې حیران شوم ما به په زړه کې وې چې د هندوستان څومره ښه خلک دي او د دوی د پیرنګیانو سره څومره ښه محبت دی د هغوی زور او ظلم او بد سلوک ورته هډو مخې ته ودرېږي نه او نه یې محسوسوي. هغه غریب، بې ګناه ډپټي کمشنر دوه کاله قید کړی و، لیکن بیا هم دی د هغه نه خوشحاله و، د هغه برخلاف یې په زړه کې څه نه وو، بلکې همېشه به یې ما ته د هغه صفت کولو چې هغه بیچاره ډېر ښه سړی دی او د دې ښه سړیتوب وجه دا وه چې څه وخت یې دی قید کړو، نو هغه یوه ورځ جېلخانې ته راغلی و او د ده پوښتنه یې کړې وه او د ده په مخکې دومره ویلي وو چې د وکیل صاحب چکۍ مو سپینه کړې ولې نه ده؟ په دې دومره خبره دی خوشحاله و، بلکې د هغه احسانمند و او چې څومره ده سره ظلم او زیاتی شوی و، هغه ترې هېر و. هغه به کله نا کله په فخر دا کیسه ما ته کوله چې ډپټي کمشنر جېلخانې له راغی نو زما پوښتنه یې وکړه چې هغه کوم ځای دی؟ بیا ما له راغی جېل والاو ته یې وویلې چې د ده چکۍ مو سپینه کړي نه ده؟ دا سپینه کړئ. ما به ورته ویلې چې ماسټر صاحب ته یې بې

ګناه دوه کاله قید کړی یې او د ډېره غازي خان غونډې ګنده جېل ته یې رالېږلی یې او مالي نقصان پرې علاوه، دې ته فکر نه کوې او چکی سپینول درته یاد دي.

ما به همېشه خپلو سیاسیانو ورونو سره خندل چې ستاسو مطلب سوراج نه دی بلکې ستاسو مطلب دا دی چې پیرنګیان دې مونږ هم ځان سره په حکومت کې شریک کړي او څه لږه غونډې حصه دې په کې راکړي.

لاهور جېل ته دوباره تګ:

زما د غاښونو مرض ورو ورو بیا په زیاتېدو شو، ماته یوه ورځ داروغه صاحب د سپرنټنډنټ په مخکې دا خبره وکړه چې نن سبا جرنیل صاحب بیا په دوره باندې دلته راځي ته د خپل مرض حال هغه ته ووایه او عرض ورته وکړه چې تا د علاج دپاره بیا د لاهور جېلخانې ته ولېږي، لیکن ما ورته دا جواب ورکړو چې جرنیل صاحب ته د هېڅ قسم عرض معروض نه کوم، ځکه چې زما اصلي ذمه دار سپرنټنډنټ صاحب دی او که چیرې زه څه وایم نو ده ته به وایم. سپرنټنډنټ صاحب هم زما د خبرې تایید وکړو او په جواب کې یې راته وویل چې د جرنیل صاحب د دورې نه پس به زه تا لاهور ته ولېږم. هغه زما دپاره ولیکل چې زه دې د علاج دپاره لاهور ته بدل شم او زر ترزره حکم راغی او زه لاهور ته روان شوم، دا ځل زما تلل په پټه نه وو، زه ټولو سیاسي ورونو سره یوځای شوم او په خندا خوشحالۍ سره ترې رخصت شوم او په خیریت لاهور ته ورسېدم. د ور رسېدو سره یې زه خپل زوړ اشنا داروغه

خیرالدین خان ته پیش کړم ولې چې مخکې علاج دپاره راغلی وم ده سره مې لېده کاته شوي وو، هغه زما نه پوښتنه وکړه چې ته د علاج دپاره د ډېره غازي خان جېلخانې نه راغلی یې او پس د هغه نه یې زما صندوق او بستره ایساره کړه او خپل اردلي یې ماسره کړو چې ما هغې احاطې ته بوځي چې کومه احاطه د سیاسي قیدیانو دپاره مقرره وه، لږ چې مونږ وړاندې شو، نو زما خیال دا و، چې ما به هغه ځای له بیایي چې مونږه په کې وړاندې وو چې مونږ لاړو نو ما یو وړوکې غونډې دروازه ولیده، د هغې په خوا کې یو قیدي نمبردار ولاړ و، نو چې څه وخت مونږ دغې وړوکې غونډې دروازې ته نژدې شو، نو د داروغه صاحب اردلي هغه ته اشاره وکړه او هغه فوراً ور پرانیسته او زه هغه ځای ته ورننه شوم، هغه ځای ډېر وړوکی او تنګ و. زه لا په دې فکر کې وم چې د ننه کوټه کې مې اغا صفدر او ملک لال خان په نظر شو، د هغوی په لیدو رانه هر څه هېر شو او زه ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی د ګپ شپ دپاره مې ملګري بیا مونده. لاله لاجپت رای او د هغه سره یو بل هندو لیډر هم په دې بارک کې ناست وو، چې څه وخت ورننه شوم هغه ټول راپاڅېده او په مینه محبت یې ما سره ستړي مه شي وکړل. د دوی په ملاقات زه نور هم ډېر خوشحاله شوم. زمونږ دا ځای دومره تنګ و، چې مونږ په کې ګرځېدی قدر نه شو او نه مو په کې د څه قسم ورزش کولی شو او بله دا چې د ورځې خو به مو څه نه څه ګذاره کېدی شوه، لیکن د شپې به مونږ ته ډېر زیات تکلیف و، ځکه چې هوا په کې بالکل نه لګیده د ګرمۍ دلاسه به په کې مونږ پوره خوب کولی نه شو.

تېوله ورځ تېره شوه او ماښام شو لیکن زما بستره او صندوق رانغلل او د شپې چې څه وخت ما له یې ډوډۍ راوړه نو هغه د سپېشل کلاس نه وه، بلکې د (سي) (C) کلاس خوراک و، ما خپلو ملګرو سره د دې خبرې ذکر وکړو، چې زه خو د سپېشل کلاس قیدي یم ما سره ولې د (سي) (C) کلاس سلوک کېږي، لیکن هغوی زما په دې خبرو کې څه دلچسپي وانه خیسته او په هغه دغه کې یې تېره کړه، زه هم چپ شوم، لیکن دا خبره زما په زړه کې نه ځایېده چې بغیر د څه قصور نه جېل والاو ماسره ولې د دې قسم سلوک کوي. ما څه کولی نه شو او نه ورته زه خپلو ملګرو پرېښودم. هغوی هم زما دپاره څه قدم اخیستو ته تیار نه وو. زما بستره او صندوق راغلل بیا هم چې زما په صندوق کې څه د خوراک څیز و، هغه رانغلل د هغه په باره کې دا خبر راغی چې هغه به په دفتر کې پروت وي او د ضرورت په مطابق به تاله درکېدی شي. د دې مطلب داو، چې د نیمې نه زیات به جېل والاو خوړو، جېلخانه ډېر یو عجیبه ځای دی، د ښودو له پاره یې یو قانون جوړ کړی دی، لیکن په حقیقت کې قانون نشته د داروغه او سپرنټنډنټ خوله قانون دی او هرڅه چې غریب قیدي سره هغوی کوي هماغه کېږي. ډېره غازي خان جېل کې د خوراک څیزونه ځان سره کېښودل جایز وو او دلته ناجایز شو او دا خبرې څوک رښتیا و له وروستی هم نه شي، ځکه چې د کمزوري او د زورور معامله ده، د ګډې او شرمښ کیسه ده. بله ورځ خیرالدین خان زمونږ بارک ته راغی ما ورته ووې چې زه افسوس کوم چې دا دومره ورځې تا ماله بغېر د څه وجهې تکلیف راکړو؟، هغه راته په جواب کې داووې چې ستا

وارنټ سره د مجسټریټ د سپېشل کلاس د تصدیق چیټي نه وه،نو مونږ څنګه دا یقین کړی وی چې ته په رښتیا په سپېشل کلاس کې یې. ما ورته ووې چې اخر زما په ټکټ د سپېشل کلاس تصدیق د ډېره غازي خان د سپرنټنډنټ د طرف نه شوی دی، هغه جواب راکړو چې دا زمونږ د تسلي دپاره کافي نه و. ما ورته ووې چې دلته اول خو هم راغلی وم او تا لیدلی وم، هغه وخت خو ما سره صندوق او بستره نه وه او نه ما خپلې جامې اغوستې وې، نو بیا دا څیزونه ماڅنګه را پیدا کړل؟ هغه جواب راکړو چې زمونږ خیال و،چې هسې نه دا ورته چا په لاره کې ور کړې وي. زه پوهه شوم چې ده کج بحثي شروع کړه،نو ما دا خبره پرېښوده.مقصد دا دی چې د جېل والاو یو عجیبه قسم عادتونه وي هغوی همېشه په دې فکر او کوشش کې وي،چې په څه طریقه به د خدای مخلوق ته تکلیف ورسوو،دا ټولې خبرې زما د ملګرو په مخکې وشوې لیکن هغوی بالکل خاموشه وو.

هر کله چې زمونږ دا دعوه ده، چې مونږ به حکومت سره تعاون نه کوو؛ نو بیا دا مناسب دي چې په جېلخانو کې هم هغه حکومت سره تعاون او ملګرتیا ونه کړو.د حکومت سره تعاون اوملګرتیا خو په هېڅ شان زمونږ د شان سره جایزه نه ده او بیا د خپلو ملګرو برخلاف او داسې ملګري چې د خدای دپاره یې مونږ سره د قوم او ملک د خدمت دپاره ملاتړلې ده.

څو ورځې پس زما د غابښونو د کتو دپاره بیا هم هغه ډېنټل سرجن راغی زما د غابښونو او اُورو په لیدو خوشحاله شو او ماله یې مبارکي راکړه چې غابښونه دې بچ شو. زما د ژامې یو

غابښ یې وایستلو او نور غابښونه یې را له په ښه شان صفا کړل او نوي دارو یې د پورې کولو دپاره راته ولیکل د تلو په وخت کې یې داروغه صاحب ته وویل چې څلور ورځې پس به بیا زه دده غابښونه ګورم او زمونږ نه رخصت شو.

مطالعه:

مونږ په جیلخانه کې د قران مجید درس شروع کړی و او د سحر د لمونځ نه پس به تقریباً دوه، درې ګېنټې د قران په تلاوت کښې مشغوله وو. څلور کسان وو او مونږ سره څلور قسمه تفسیرونه وو، د څلورو وهډو ترجمه به مو په ښه شان اورېده او بیا به مو پرې ښه غور او فکر کولو او کله نا کله به مو خپلې خپلې رایې هم ورکولې، چې څه وخت به مو د قران درس شروع کولو، نو دا مو فېصله کړې وه چې هغه ټولې خبرې او کیسې چې د وړوکوالي نه مونږ اورېدلې دي او زمونږ په زړونو کې ناستې دي هغه بالکل د زړه نه ابستل په کار دي او په یو صفا زړه د قران شریف په مطالبو او تعلیم باندې غور او فکر کول په کار دي او د هغو په اصلي معنو او مفهوم ځان پوهول په کار دی او دا هله کېدی شي، چې مونږ د خپل زړه نه هغه ټولې خبرې او کیسې لرې کړو او که چیرې دا ونه کړو، نو بیا د قران په حقیقت رسېدی نه شو، ځکه چې مونږ مخکې د هغه متعلق یوه رایه قایمه کړې ده. دې خبرې مونږ ته ډېره فایده ورسوله او په دې طریقه مونږ د اسلام د خُوبو او ښېګړو نه په ښه شان سره واقف شو.

ورځ په ورځ زمونږ شوق زیاتېدو، لیکن ملک لال خان

غریب چې هغه د خپل زړه نه هغه وهمونه لرې نه کړې شو، زمونږ سره ونه چلېدی شو او یو څوورځې پس هغه په درس کې شرکت پرېښود. مونږ یو ځل قران کریم ختم کړو او په دوباره مو بیا شروع کړو کومه مزه، لطف او علم او پوهه چې د دې درس نه ما ته حاصله شوه. زه د هغې بیان کولی نه شم. زه د قران په خوبو ښه پوهه شوم،د اسلام د تعلیم نه خبردار شوم او د مذهب په حقیقت ورسېدم، د درس نه علاوه اغا صفدر صاحب په مختلفو مضمونونو باندې څه نوټونه لیکل هغه به هم ماکتل او بیا به مې پخپل نوټ بک کې ځان سره نقل کول او د ټولو نه زیاته د فایدې خبره زمونږ د شپې تبادله خیالات و، ورځ به په څه طریقه تېره شوه لیکن په دې ځای کې شپه تېرول ډېره ګرانه وه او په دې طریقه به مو خپل وخت تېرولو، څه ورځې پس ولي او محمود زما د ملاقات دپاره راغلل د ملاقات په وخت کې یې راته وویل چې هغوی عبدالولي موګا ته بیایي چې د سترګې اپرېشن یې وکړي. ما چې د هغه سترګې ته وکاته،نو د هغې هغه داغ د اول نه ډېر زیات شوی و او په دې مې زړه ډېر خپه شو او ددې ماشوم په حالت مې ډېر افسوس وکړو، لیکن بغیر د افسوس نه ما بل څه کولی شو؟ زه چې څه وخت قید شوم نو ما ډېر خطونه کلي ته ولیکل چې د ولي د سترګې غور وکړئ او موګا ته یې ولېږئ، لیکن د ولي غریب په حالت چا غور ونه کړو او نه چا د هغه سترګې ته فکر وکړو او په دې کې یو نیم کال تېر شو او څه وخت چې د هغه مرض په زیاتي شو،نو بیا یې هغه موګا ته ولېږه،لیکن دې تلو هغه ته څه فایده ونه رسوله. د غفلت په سبب د هغه یوه سترګه

بې کاره شوه او دا داغ زما د زړه نه لرې شوی نه دی هر وخت چې ماته د ولي سترګه رایاده شي نو زړه مې ډېر زیات خپه شي.

ولې دوی سره چې ما څه وخت ملاقات ختم کړو او هغوی رخصت شو او زه بهر راووتم نو هغه نایب داروغه چې چا زمونږ ملاقات کړی و، دلاسه ونیولم او یو سرې له یې بوتلم چې هغه له هم خپل خپلوان ملاقات له راغلي وو، داروغه راته ووې چې هغه هم ستاسو د ډلې دی او ستاسو د عدم تعاون درور دی او دی د یو کال دپاره په ضمانت کې جېلخانې ته راغلی دی او دی د سرجان لارنس بت چې په یو لاس کې یې توره ده، او بل لاس کې قلم دی د ماتولو دپاره تلی و، لیکن کامیاب نه شو او ګرفتار شو، ځکه چې د ده دا خیال و، دا بت د هندوستانیانو دپاره یو لوی د بې غېرتۍ څیز دی او په دې وجه د هر هندوستاني فرض دي چې دا مات کړي، ما ورته ووې چې دا خو ډېر غیرتي سړی دی او دا خو یې یو لوی د غیرت کار کړی دی، هغه ووې چې بې شکه کار خو یې د غیرت کړی دی لیکن اوس بې غېرته شوی دی، یوه هفته یې لا په جېل کې پوره شوې نه ده او بیا دې حالت ته رسېدلی دی چې شپه او ورځ ژاړي او چغې وهي چې په هره طریقه چې کېدی شي ما د دې قید او بند نه وباسئ. نن ورله مونږ خپل خپلوان د ملاقات له پاره راغوښتي دي راځه واوره چې ورته څه وايي. دې قیدي غریب هغوی ته لاسونه جوړه کړي دي او ډېر په عاجزۍ هغو ته لګیا و، چې په هره طریقه چې وي زما ضمانت وکړئ او ما د دې بلا نه وباسئ. په دې کې پرې دې داروغه اواز وکړو چې

اوس يـوازې پـه ضـمانت وتـى نـه شې، بلکې معـافي بـه ورسره هـم غـوارې؛ نـو پـه ډېره غريبى يې جواب ورکړو چې معـافي ورسره وغـوارم، نـو بيا بـه مې پرېږدئ، هغـه ووې چې هـو، ده وې ښـه ده معـافي بـه هـم وغـوارم؛ نـو مـا پـرې اواز وکړو چې پـوزه بـه هـم را کـاږې؛ نـو وې چې ښـه هغـه بـه هـم راکـاږم ؛ نـو بيا مې ورتـه ووې چې پـه يـوازې پـوزه راښـکلو بـه کـار ونـه شي دې سره بـه د اوښ پـل هـم جـوړوې، وې چې هغـه څنګـه وي؟ نـو مـا ورتـه ووې چې داسې خـاورې بـه راغونـډې کړې نو بيا بـه داسې کارونـه نور هـم وکړې، نـو هغـې غريب وې چې ښـه ده دا بـه هـم وکړم، خـو چې د دې جېل نه بهر شم.

د دې پـه اورېدو مـا ډېر وخنـدل او زه تـرې روان شـوم. مـا پـه زړه کې ووې چې داسې جذباتيان ځوانـان وي او دايې همت وي نـو مشکله ده، چې هندوستان ازاد شي يا د پيرنګيانو نـه څـه نـه څه حصه په حکومت کې واخلي.

دا کيسه مې لالـه لاجپت راى او اغـا صـفدر تـه هـم وکړه او لالـه جي سره مې وخندل چې پـه پنجـاب کې د دې قسم ځوانـان شته دى، نـو اميد دى چې تاسـو ډېر زر سوراج حاصل کړئ او مونږ ټولـو پـه دې خبره افسوس وکړو چې سړى يـو کـار کولى نـه شي، نـوهغې تـه دې مـلا نـه تړي.او د داسې کولـو نـه ،نـه کـول بهتـر وي. زمـونږ ځوانـانو لـه پـه کـار دي چې هـر يـو کـار شروع کـوي چې پـه هغې ډېر فکر کـوي د هغـه پـه ټولـو تکليفونو باندې پـه ښـه شان غـور کـوي کـه چيرې هغـو ټولـو تکليفونـو تـه تيار وي نـو هلـه دې هغـه کارتـه مـلا وتـړي او کـه چېرې دا تکليفونـه تېرولـى نـه شـي،نو ښـه بـه دا وي چې پـه ارام کېني او دعـا

کوي، ځکه چې د ده بزدلي قومي مقصد ته نقصان ورکوي. اګر چې زه د او خت په کانګرس کې نه وم، په خلافت کې قید شوی وم، صرف زه او لاله جي په سپیشل کلاس کې وو، لیکن هغه ته د ورزش دپاره په ټوله جېلخانه کې د سحر او ماښام د ګرځېدو اجازت و، او ماته نه و. هغه به په کټ کې څملاسته او زه په ځمکه، نور هم هغه ته ډېر رعایتونه حاصل وو. جېل والاو به یې ډېرې خوشامندې کولې، په هفته کې به یې یو ځل ملاقات کولو خلکو به ورله قسم قسم مېوې رالېږلې. په جېلخانه کې ورته هر قسم ارام و. مونږ په یو داسې تنګ او ځان له ځای کې قید وو، چې مونږ هېڅ د دنیا له حاله خبر نه وو، نه یې مونږ ته څوک را پرېښودل او نه مونږ ته د دې ځای نه د وتو اجازت و، په دې وجه مونږ د نورو قیدیانو د حاله نه خبرېدو چې هغو غریبانانو سره د څه قسمه سلوک کېږي. لیکن زمونږ د احاطې په دروازه کې یو سُوری و، چې د هغه نه به مونږ ته د قیدیانو یوه ټتۍ ښکارېده سحر به ترې په سوونو قیدیان چاپېره وو، دا یوه ډېره عجیبه نظاره وه، چې د دې په لیدو به هر سړی غمجن او حیران و، چې دې خوارانو سره د دې قسمه ذلیل سلوک کېږي، لیکن مونږ هېڅ د هغوی څه مدد کولی نه شو. ما به کله نا کله لاله جي ته وې چې که خیر وي او هر کله بهر ته ووتې نو د دې خوارانو دپاره په اخباراتو او په اسمبلۍ کې څه نه څه ایجي ټېشن وکړئ، ولې چې دوی ډېر مظلومان او بې اسرې دي، یوه ټټۍ وه چې په هغې کې شاید د ناستې دپاره پنځه یا شپږ ځایونه وو او د دې دپاره درې ډلې قیدیان وو، د هر یو سړي په سر به درې، څلور کسان ولاړ وو،

چې کله به دی پاڅي چې زه کېنم، بل طرف ته سپاهیانو او نمبردارانو هم زور لګولی و، چې شابئ زر شئ! او که چیرې یو قیدي به لږ زیات وخت تېر کړو نو بیا به د هغه خیر نه و، د یو طرف نه به پرې سپاهي راغی او د بل طرف نه به پرې نمبردار او هر څه به یې پرې اورسکور کړل. لنډه دا چې یو ډېر د شرمندګۍ حالت و، مونږ ټولو به دا خبره ډېره محسوسوله او د قیدیانو دې قابل رحم حالت سره زمونږه د ټولو همدردي وه،لیکن افسوس دی چې مونږ د هغوی هېڅ قسم امداد کولی نه شو، زمونږ یو پښتون مشقتي و، هغه ډېر یوه عجیبه قسم سړی و، تقریباً اووه کاله قید یې تېر کړی و او ډېره کمه معافي یې اخیستې وه. اکثر د قید حصه یې په ډېرو تکلیفونو او مصیبتونو کې تېره شوې وه، لیکن د دې نه یې هېڅ قسم عبرت اخیستی نه و، سړی دومره خراب هم نه و، لیکن هغه ته چې دا هر څومره تکلیف رسېدلی و، د ژبې د لاسه یې و، ژبه یې بالکل په واک کې نه وه. ما چې به ورسره هر څومره سرخوږ کړو او هر څومره به مې پوهه کړو،لیکن په هغه یې هېڅ اثر ونه کړو او چې څنګه ناپوهه و،هم هغه شان ناپوهه پاتې شو.د دې ټولو خبرو دپاسه یوه ورځ ماله راغی او ماته یې ووې،یوه چیټۍ کلي ته لېږم. مهرباني وکړه په تا باندې یې لیکم ما په ډېره خوشحالۍ قلم،مشوانۍ او کاغذ راواخیسته. د سرنامې نه پس مې ورته ووې چې وایه څه ولیکم؟ راته یې ووې چې ولیکه، زما دښمنان خبر کړئ،خوشحالي دې نه کوي لږې ورځې را ته پاتې دي او که خیر وي زه یو ځل در ورسېدم او د بند نه خلاص شم نو تاسو سره به پوهه شم،نور به رانه په کلي

کې ونه ګرځئ. د دې په اوربدو زه ډېر زيات حېران شوم، چې زما د کوششونو او نصيحتونو ايله دا نتيجه شوه.څه ساعت پورې خو چپ و ،بيا مې ورته ووې چې زما ټولې خبرې تا هېرې کړې او په يوه دې هم عمل ونه کړو؛ ده راته ووې چې عمل مې پرې کړی دی،خو د دوی پلان ميدان کړی.دوی زما په قيد خوشحالي کوي. ما ورته بيا خپل بيم وغوړولو او دا مې ورته ووې چې اوس دنيا بدله شوه، مونږ له هم بدليدل په کار دي. د دې خبرو زمانه تېره شوه ته نه ګورې چې هندوان،سکهان او مسلمانان په کور کې ورونه شو او دلته که په سوونو دا خلک قيد دي تا ته معلومه شوې ده، چې دا په څه کې قيد شوي دي؟ ته خو يې وينې او ددې نه هم څه سبق نه زده کوې.

هندو او مسلمان خو په کور کې ورونه کېږي او مونږ پښتانه د يو بابا زامن، يو قوم، يوه وينه يو، زمونږ دې دا حال وي؟سړی مې ورو ورو راضي کړو او راته يې ورو ورو سر وخوځوو او ويې وې چې ښه دا خبرې به زه نه ليکم. هغه غريب ته زه ډېره ګناه نه کوم ولې چې په دې ماحول او په دې خبرو کې هغه لوی شوی دی، سپين ږيری شوی دی او دا ټولې خبرې د هغه يو قسم عادت ګرځېدلې دی، نو عادت پرېښودل څه اسان کار نه دی، ددې خبرو د اصلاح دپاره ډېر کار کول په کار دي او پښتنو غريبانانو کې نه داسې خلک پيدا شوي دي او نه په کې چا داسې کار کړی دی او نه دوی چا داسې پوهـ کړي دي، چې مونږ ددوی نه ګيله وکړو.ما روژه دلته تېره کړه او د روژې نه پس يې بيا د دې جېلخانې نه واپس د ډېره غازي خان جېلخانې ته بدل کړم.

د لاهور جېل نه بیا ډېره غازي خان ته:

با وجود د دې دومره تکلیف او پریشانی نه چې دلته ما ته وه، بیا هم زه پخپلو بدلیدو باندې ډېر خپه وم، ولې چې دلته ما ته د لاله لاجپت رای په شان او د هغه د یو ملګري او اغا صفدر او لال خان په شان سوسایټي او ملګرتیا حاصله وه او هغوی سره زه ډېر خوشحاله وم او د هغوی سره د تبادله خیال نه ماته ډېره فایده حاصله شوې وه او بل د قران درس او بل د اغا صفدر په شان یو عالم او روشن خیاله سیاستدان زما ملګري هم زما په جدایي ډېر غمجن و، لیکن څه کېدی نه شو، زمونږ واک خو د بل و او اخر هغه وخت راغی چې د یو بل نه جدا شو، پولیس په ډیوډۍ کې زما انتظار کوو، زه چې ډېوډۍ ته راورسېدم نو جېل والاو زه پولیس ته حواله کړم.او زه د پولیس سره د ډېره غازي خان جېل ته روان شوم.دوی پیاده اول پولیس لاین ته او بیا سټېشن ته بوتلم. د ډېره غازيخان د جېل دا قانون و، چې داروغه پولیس ته ووې چې ده ته د اتکړو لګولو حکم نشته او پولیس له یې د لاهور سټېشن نه دلاهور جېلخانې پورې کرایه هم ورکړې وه او دلته د خیرالدین حکم و،چې اتکړۍ هم ورته ولګوئ دی مسلمان و او د ډېره غازي خان داروغه هندو و، څه وخت چې مونږ سټېشن ته ورسېدو نو ماښام و،ګاډی تیار و او په ګاډي کې سواره شو او سبا په تکنه غرمه زمونږ ګاډی د شېرشاه سټېشن ته ورسېدو.دا یو لوی جنکشن دی او دلته د ډېره غازي خان دپاره ګاډی بدلول غواړي. مونږ چې د ګاډي نه کوز شو ډېره ګرمي وه پولیس والاو زما اسباب اوچت کړو او ویټنګ روم ته روان شو، ما ته

یې هم اواز وکړو زه یې هم ویټنګ روم ته د ننه کړم. یوه ارام کرسۍ پرته وه هغه یې ماته سمه کړه او زه په هغې کېناستم. زه به د دې پولیس د سپاهیانو د خدمت او شرافت څه ذکر وکړم. په ګاډي کې ټوله شپه په ارام ویده وم او هېڅوک یې نژدې راته را پرېښې نه دي. د هر قسم زما د ارام فکر به یې کولو ویټنګ روم ته چې ننوتلو نو په دغه وخت کې دا اواز مو تر غوږه شو، چې د ننه پیر صاحب اوده دی چې څه وخت مونږ ور دننه شو، نو پیر صاحب ته یو شیخ بادپکی راښکه او د هغې د لاندې دوه کټونه پراته وو په یو کې پیر صاحب او په بل کې د هغه وړوکی زوی اوده وه. څوک په کرسو او څوک په فرش پراته وو، نو زه ورو غوندې په هغه ارام کرسۍ کېناستم ما باندې هم ښه باد لګېدو، د لږ ساعت د پاره مې سترګې پټې شوې، چې ما سپښین شو او مونږ ټول د لمونځ له پاره را ویښ شو، نو پیر صاحب وکتل چې پولیس والا ماته لاس په نامه ولاړ دي. د هغه په ما دا شک راغی چې دا څوک د پولیس لوی افسر دی په دې وجه یې زما طرف ته څه رغبت او محبت ظاهرولو او ورو ورو یې ماسره خبرې هم شروع کړې، د هغه د وړوکي زوی ماسره ډېره مینه پیدا شوه ما نه به نه جدا کېدو، په خبرو خبرو کې پیر صاحب زما نه پوښتنه وکړه، چې ته سرکاري نوکر یې، ما ورته ووې چې نه. ده راته ووې چې نوکر نه یې نو بیا دا سپاهیان تاسره څه کوي؟ ما ورته ووې چې زه قیدي یم. په دې وجه دا سپاهیان ماسره دي، نو ده راته ووې د دوی سلوک خو تاسره د قیدیانو په شان نه دی. ما ورته ووې چې هغه شان قیدي نه یم، زه سیاسي قیدي یم او په

خلافت کې قید شوی یم. د دې په اورېدو سره پیر صاحب فوراً بدل شو او ما طرف ته یې رغبت کم شو، د تحقیق نه راته معلومه شوه چې دا د تونسې یو ډېر لوی پیر دی او په ټول هندوستان کې په لکونو مریدان لري او په زرګونو روپۍ په شکرانه کې ورله راځي. مونږ چې لمونځ وکړو او بهر ته راوتلو، د پیر صاحب زوی چې ډېر ماشوم و، خو زما په مینه محبت داسې مین شوی و، چې هغه هم مونږ سره راوتلو د ټیشن خلک خبر شو، چې دا خو د خلافت مشران راغلي دي، نو ټول خلک مونږ ته راجمع شول او زمونږه د زنده باد چغې شوې. پیر صاحب چې وکتل چې د ده هغه ماشوم زوی زما سره دی یو مرید یې ورپسې راولېږلو هغه ماشوم ته یې ډېر وویل خو ماشوم زما خواته رانژدې شو او د ده سره د تلو نه یې انکار وکړو، شیخ لاړو او پیر صاحب ته یې دا کیسه وکړه. پیر صاحب ورته ووې چې ورشه او په زور یې راوله شیخ راغی او هغه ماشوم یې زما د غېږې نه وشوکو او په زور یې په ژړا بوتلو. د ګاډي تلو ته لا وخت و، خو پیر صاحب د خپل زوی سره را پاڅېدو لاړ او په رېل کې کېناستل. اخر دا چې مازیګر شو رېل راغی او مونږ په کې سواره شو، ماسختن غازي ګاټ ته ورسېدو، په غازي ګاټ کې مو د سین په غاړه شپه شوه. په سبا له د اتوار ورځ وه او د اتوار په ورځ جهاز بند وي اوڅوک پورې وتی نه شي لیکن یو موټر بوټ چې په هغه کې ضروري ډاک پورې باسي زه یې هم په هغې کې پورې ویستم. د اباسین هغه زوروري چپې چې اوس هم رایادې شي نو زړه مې وبوګنېږي خو د خدای فضل و پورې وتو د ډېره غازي خان

پولیس راغلي وو ،دوی هغوی ته په حواله کړم هغوی په یکه کې د ډېره غازي خان جېلخانې ته ورسولم. تقریباً لس بجې جېلخانې ته ورسېدو. د دروازې ور لرې شو او زه وردننه شوم او بابوګانو، سپایانو او قیدیانو چغې کړې او ټول رانه چاپېره شو او هرکلی یې راته ووې. د جېلخانې د ننه ور لرې شو او زه خپل بارک ته ور روان شوم. زما سیاسیان ورونه هم خبر شوي وو، بعضې کسان راته لاره کې ولاړ وو. زما په لیدو ټول ډېر خوشحاله شول، بارک کې چغې شوې او ټول رانه چاپېره شول، څوک راترغاړې وتل او د خیر خیریت پوښتنې یې رانه وکړې. ما ورته د لاهور د جېل ټولې کیسې وکړې چې په دې کې د ډوډۍ وخت شو او مونږه ډوډۍ خوړلو له روان شو. د سردار کهړک سنګه په ضعیف والي او بربنډوالي مې ډېر افسوس وکړو چې هغه سره د نورو ملګرو لا هغه شان بربنډ و او څه فېصله یې نه وه شوې.

د مور مرګ:

په دغو ورځو کې مې د مور یو خط د کلي نه راغی، په کې یې لیکلي وو، چې ډېره موده وشوه چې ته مې لیدلی نه یې. زما ډېر یادېږې. زما زړه غواړې چې درشم او تا ووینم نو ته ماله اجازت راکړه چې زه ملاقات له درشم. ما چې په دې خط څومره غور او فکر وکړو نو زما زړه خو هم غوښتل چې خپلې مور سره ملاقات وکړم، ولې چې د دې ځای د راتلو لارو ته به مې فکر شو ،نو په کې ډېر تکلیف و او بل طرف ته هغه بوډۍ هم وه او زړه مې هم غوښتل چې دا ووینم، لیکن حکومت

مــور ته قــصداً دا ســې لــرې جېلخانــه کــې بنــد کــړي وو، چــې ملاقاتيـانو تـه ګرانـه وه نـو مـا مناسب ونـه ګڼل چې هغې لـه ددې ځـای د راتلـو تکليـف ورکـړم او ورتـه مـې وليکـل چې کـه خيـر وي مـا تـه اوس لـږه مـوده پـاتې ده او امېد دی چې ډېـر زر سـتا او زمـا ملاقـات خپـل کـور کـې وشـي دا ځـای ډېـر لـرې دی ځـای پـه ځـای ريلونـه بـدلېږي او بيـا د اباسين نـه پـورې وتـل دي،نـو مـا وې چـې ښـه بـه داوي چـې تـه دا تکليـف ونـه کـړي. لـيکن زه د الله تعـالی دکـارونو نـه څـه خبـر وم،چـې زه او مـور بـه مـې د يـو بـل نـه داسـې جدا شـو چـې تـر قيامتـه پـورې بـه يـو بـل ونـه وينـو او کـه زه ددې نـه خبـر وی نـو مـا بـه مـور سـره ضـرور ملاقـات کـړی وی انـسان د تقدير نه خبر نه دی.

څـه مـوده پـس د مـازيګر وخـت و، زه پـه کـډې ناسـت وم چـې زمـا يـو ملګری پـه منډه راغـی او اخبـار يې پـه لاس کـې و،چـې پـه هغـه کـې يې ليکلي و، چـې زمـا مـور مـړه شـوه،ما انـالله و انـا اليـه راجعـون ووېـل. ددې خبـر پـه لوسـتو را بانـدې عجيبـه کيفيـت طـاري شـو او پـه دې مـې ډېـر افـسوس وکـړو چـې مـا ولـې د ملاقـات نـه منع کـړه. خدايـه! زمـوږ د دې اخـري ملاقـات نـصيب هـم نـه و. مـا بـه خپـل زړه لـه ډېره تـسلي ورکولـه لـيکن زړه مـې ژړا کولـه ولـې چـې زمـا خپلـې مـور سـره ډېره زياتـه مينـه او محبـت و او هـر وخـت بـه ډېـر پريـشانه وم او ډېـر خپـه پـه دې وم چـې زه د خپلـې مـور بـې بـې د اخـري خدمت او ديـدن نـه محـروم شـوم او مـا د هغـې پـه ناجوړتيـا کـې او د وفـات پـه وخـت کـې هـېڅ خدمت ونـه کـړی شـو. دې خبـرې بـه هـر وخـت ژړولـم کـه نـه وي نـو مرګ خـو حـق دی هېڅـوک تـرې خلاصـېدی هـم نـه شـي، نـو د چـا پـه مـرګ ژړا

اوواویلا نه ده په کار خو مینه او محبت داسې څیز دی چې د چا زړه صبرېدی نه شي. زه چې بیا د قیده راخلاص شوم، نو خور مې بیا راته دا خبره کوله چې مور به دې په ځنکدن کې هم دېر دېر یادولې چې غفاری راغی او که رانغی.

د سیاسي قیدیانو جنګونه:

زمونږ سیاسي ورونه به همېشه په معمولي معمولي خبرو باندې پخپل منځ کې په جنګ وو او کله نا کله به نوبت کنځلو ته ورسېدو او بعضې وخت به یې لرګي هم یو بل پسې را واخیستل، لیکن نور ورونه به ترمنځه شول او معامله به یې رفع دفع کړه.

جېلخانه داسې یو ځای دی چې د سړي زړه په کې تنګ وي، «د ګوجرو ګړهی د مردان ضلعې شاکرالله باچا به خپلو ملګرو ته دا خبره کوله که تاسو یو بل سره ایرۍ وهئ نو مونږه خو ټول خپل ورونه یو دا ستاسو نقصان نه دی دا ټول نقصان د دې قلا دی چې مونږ نه تاو ده. په کور کې د مور او لور دېره خوږه رشته وي، خو چې دېوال ترې چاپېره وي نو مور او لور هم هر وخت یوې بلې پورې نښتې وي او په جنګ وي.» زه هم انسان وم زما چې څومره معلومات او تجربه ده نو زه دا ویلی شم چې زمونږ د دې جنګونو ټول بنیاد بحث او مباحثه وه، اکثر ما لیدلي دي چې مونږ به په یوه معمولي خبره بحث شروع کړو، نو چونکه زمونږ هغه بحث به په دې خیال نه و، چې مونږ به د یو بل د معلوماتو نه څه فایده حاصله کړو. د هر یو دا خیال و، چې زه ښه پوهېږم او دا بل نه پوهېږي چې زه وړ او دا بل پړ دی، د

دې قسم بحثونو نتيجه همېشه کږ بحثي وي او بيا بد رد جنګ و جدال او خفګان. په دې وجه که څوک چرې د دې خبرو نه بهر که د ننه بچ کېدل غواړي هغوی له په کار دي چې د داسې مباحثو نه ځان وساتي او همېشه خپل ځان، ژبه،او خوله واک کې ولري او که چېرې په يوې ضروري مسئلې د بحث کولو ضرورت پيش شي، نو چې ده ته څه معلوم وي يا چې څه د ده رايه وي هغه دې ښکاره کړي او زيات بحث دې پرې نه کوي، نو بيا به ورته خدای خير کړي، بله دا چې زمونږ په سياسي ورونو کې يوه بله غټه د عيب خبره وه او هغه داوه چې مونږ خو به په خوله ويل چې مونږ يو ورونه يو،او په کار هم داسې وه چې مونږ يو ورونه وی ولې چې مونږ د يو نېک مقصد دپاره جېلخانې ته راغلي يو، ليکن حقيقت داسې نه و او نه زمونږ په دې عمل و. په معمولي معمولي خبرو کې به په مونږ کې د سکهـ، مسلمان او هندو سوالونه پيدا کېدل. ما خو مخکې هم دا ذکر کړی دی، چې جنګ د ملتان په ښار کې وشو او تعلقات دلته په جېلخانه کې د هندوانو او مسلمانانو خراب شول. مونږ دومره فکر هم نه کوو چې هلکه بهر به خلک هر څه کوي، ليکن زمونږ په ډله دې د هغې اثر ولې وشي؟ او که چيرې په مونږ هم دا قسم اثر کېږي، نو بيا په مونږ او په هغو خلکو کې څه فرق شو، چې څوک د دشمن په پاليسۍ دا کارونه کوي او خپل قوم او ملک ته نقصان رسوي. زمونږ دعوه خو دا ده چې مونږ د هندوستان په ټولو قومونو کې ورورولي پيدا کوو او ملک ازادوو. کومې پورې چې د پيرنګيانو حکومت وي تر هغې پورې خو نا ممکنه ده چې د

هندو مسلمان جګړې ختمې شي.

دا خوبه کېږي لیکن که مونږ کانګرس او خلافت والا هم په دې کې حصه واخلو نو بیا دې د هندوستان خدای پاک مل شي. نور خلک خو پرېږدئ زمونږ یعنې خلافت او کانګرس والاو کې تر اوسه پورې د رښتینې وروروله خیال پیدا شوی نه دی او زمونږ زړونه یو بل ته صفا نه دي. زمونږ په زړونو کې خیری دی په دې وجه په معمولي خبرو باندې مونږ په کور کې جنګ ،دنګې او فساد کولو ته تیار یو. یوه ورځ دا چل وشو چې زمونږ یو مشقتي چې هغه زمونږ لوښي پاکول او هندو و هغه سر پرېښو سکهانو دا مشهوره کړه چې دی مونږ سکهه کړو، ددې په اورېدو سره هندوان ډېر په غصه شو، هندوانو هغه ته ووې چې ته سر وخریه سکهانو پرې زور راوړو چې پام کوه چې سر ونه خریې دا کشمکش ورو ورو زیات شو او د سکهانو او د هندوانو تعلقات ډېر زیات خراب شول. لنډه دا چې معامله جېل والاو ته ورسېده او هغوی هغه سړی زمونږ د بارک نه بدل کړو. سړی خو بدل شو لیکن بیا هم زمونږ د ورونړو زړونه یو بل ته صفا نه شو، ((لا اکراه فی الدین)) الله تعالی وایي چې په دین کې زور نشته ځکه چې د دې تعلق زړه سره دی. د خپل دین هر مذهب والا ته دا حق حاصل دی چې د تبلیغ په ذریعه فایدې او خوبۍ ښکاره کړي، لیکن یو مذهب هم دا نه وایي چې تاسو په زور او زیاتي او لالچ خلک پخپل مذهب کې داخل کړئ، ځکه چې د مذهب معامله خو د زړه او دماغ سره ده، چې زړه او دماغ او عقیدې کوم مذهب نه وي قبول کړی په هغه عمل کولی نه شي او چې عمل پرې ونه کړي، نو

هیڅ فایده تري حاصلولی نه شي. بله ورځ مونږ ټول په بارک کې جمع ناست وو. او خبرې اترې مو کولې په خبرو خبرو کې د لاله لاجپت رای ذکر راغی یو موهن لال نومي وکیل و، چې هغه صرف دومره خبره وکړه چې لاله جي شیر پنجاب دی. یو سکه پرې اواز وکړو چې د شیرپنجاب لقب خو د سردار رنجیت سنګهه دی او ورو ورو دا خبره زیاتېده او دې حد ته ورسېده چې یو خوا سکهان او بل خوا هندوان جنګ کولو ته تیار شو او یو بل پسې یې ډنډې راواخیستې او په ډېرو خوارو مونږ دا معامله رفع دفع کړه نوبت کوټک بازۍ ته ونه رسېدو.

مونږ په دې جېلخانه کې هندوان، سکهان او مسلمانان وو، مونږ به پخپله خپله طریقه خپل خپل عبادت کولو. مسلمانانو کې اکثرو کسانو لمونځ نه کولو صرف مونږ دوه کسان مولانا اسماعیل غزنوي صاحب او ما به کولو او هغه هم ځان ځان له. دغه حال د هندوانو هم وو، چې هغوی هم اکثرو به عبادت نه کولو او چې چا به کولو نو ځان ځان له به یې کولو. زما یو مهربان دوست چې نوم یې ماسټر ګردت مل و، او یو ډېر ښه سړی و، ډېر عبادت به کولو او د عبادت په اخر کې ډېر شانتي شانتي به یې ویل خو دی پخپله شانت نه و، ما به ورسره خندل چې ماسټر صاحب ته خو شانتي شانتي ډېر وایې خو شانت نه یې. یو سکهان وو چې دوی به خپل عبادت په جمع کولو او څومره چې په هغو کې مذهبي جذبه او جوش و، دومره نه په هندوانو کې و او نه په مونږه مسلمانانو کې و، زمونږ په نسبت په سکهانو کې مینه، محبت اتفاق او ورورولي زیاته وه، په

دې خبره چې ما ښو مره غور او فکر کړی دی زه په دې نتیجه رسېدلی یم چې د هغوی مذهب په خپله ژبه کښې دی هغوی د هغې په مطلب او مقصد باندې پوهېږي.د هندوانو او مسلمانانو مذهب په بله ژبه کې دی، د هندوانو مذهب سنسکرت کښې دی، هندوان په هغې نه پوهېږي او زمونږ مذهب په عربۍ کښې دی او مونږ په عربۍ نه پوهېږو. سکهان چې به خپل عبادت ته کېناستل نو په هغه کې دا یوه جمله زما نه هېرېږي.او یاده مې ده، چې وې به یې ((سرجاوي توجاوي میري پیاري سکهیانه جاوي)) داسې خبرې چې جذبه او جوش زیاتوي د هندوانو په مذهب کې هم شته او زمونږ د مسلمانانوپه مذهب کې هم شته، خو مونږ او هغوی په مطلب نه پوهېږو، هم دا وجه ده چې د سکهانو په شان مذهبي جوش او جذبه نه په مونږ کې پیدا شوه اونه په هندوانو کې.

زمونږ اکثر ملګري خلاص شو اومونږ پنځه کسان پاتې شو ولې چې ټول شپږ شپږ میاشتې یا کال قید وو. دوی به هم اوس رها شوي وی خو هغوی په جېلخانه کې هغه د ایجي ټیشن په وجه خپل قیدونه زیات کړي وو. زمونږ د پنځو وهډو مجلس ښه برابر و او د مطالعې دپاره را سره قسماقسم کتابونه هم وو او د خپل قید ورځې شپې مو په ډېر ارام او خوشحالۍ سره هډولې او بغیر زما نه دوی ته لږ قید پاتې و. په دې پنځو کسانو کې مونږ دوه مسلمانان او دوه سکهان او یو هندو و. یو زه او بل مولانا محمد اسماعیل غزنوي او سکهانو کې سردار کهړک سنګهـ، جسونت سنګهـ او د هغوی یو بل ملګری و. د جېل والاو سلوک مونږ سره ډېر ښه وو، کپتان

هیرز (Haers) زمونږ سپرنټنډنټ و، چې په رښتیا ډاکټر و او ډېر همدرد او ښه سړی و. لیکن په دې ځای کې یو لوی نقص دا و چې د شپږو میاشتو نه زیات یو انګرېز سپرنټنډنټ پاتې کېدی نه شو، په شپږو میاشتو کې به ایله مونږ د هغه سره اشنا شوي وو خو چې به اشنا شو نو هغه به را نه بدل شوی و، د دې وجه دا وه چې په ډېره غازیخان کې به په یخنۍ کې زمونږ انګرېز سپرنټنډنټ و او په ګرمۍ کې به هندوستانی و، بیا د جرنیل د دورې اواز شو چې جرنیل صاحب په دوره راځي هر څوک په دې فکر کې و، چې بیا به څه کېږي ځکه چې دا جرنیل ډېر بد نیته، رشوتي او بغضي سړی و او خاص بیا سیاسي قیدیانو سره خو به ډېر په ترخ چلېدو. جرنیل صاحب څو ورځې پس را ورسېدو او د راتلو سره اول د سردار کهړک سنګ کتو له راغی او په یو قسم غرور او تکبر کې یې سردار صاحب ته ووې (Well Kharaksingh) وایه کنه کهړک سنګهه نو هغه ورله ډېر په بې پروایۍ سره دا جواب ورکړو (Yes,wad) ښه یم.

د دې په اورېدو سره په جرنیل اور بل شو او بله یې هېڅ خبره ونه کړه او فوراً د بارک نه بهر ته ووت او جېل والاو ته یې ووې چې د ده نه تر اوسه باد وتی نه دی او د هغه ټکټ یې وغوښتو او د کمزورۍ په وجه چې هغه له ډاکټر کومې پۍ لیکلې وې هغه یې کټ کړلې او حکم یې ورکړو، چې ده له هېڅ بغیر د (سي) (C) کلاس د قیدیانو د خوراک نه مه ورکوئ.او بل یې دا حکم ورکړو چې په دوی بله مقدمه وچلوئ دا هم ډاکټر و، د جرنیل دوره چې ختمه شوه او دی واپس لاړ نو

داروغه صاحب مونږ له راغی او دا ټول بیان یې راته وکړو. او د خپل طرف نه یې ډېره همدردي ظاهره کړه او ویې وي چې زه خو یو ماتحت سړی یم زیاتی څه کولی نه شم تاسو پخپل کور کې صلاح او مصلحت وکړئ او سبا چې تاسو ته څه مناسب ښکاري ما له جواب راکړئ. د دې په اورېدو سره زمونږ ملګري ډېر غمجن او فکر مند شول، ولې چې د هغوی رهایي ته دوه، څلور میاشتې پاتې وې.

مولانا غریب ته خو ټوله تاله یوه نیمه میاشت پاتې وه، لیکن سردار کهړک سنګهـو د هغه ځان له پرېښودل د دوی دپاره ډېر مشکل و، چې اخر بهر خلک به څه وایي؟ چې بوډا سردار مو یوازې پرېښود او تاسو ځوانان تړې را وتښتېدئ. دا خواران ډېر په کشمکش کې وو اخر د ډېر بحث مباحثې نه پس په دې فیصله وشوه چې بهر کانګرس ته خبر ورکول په کار دي، چې د دې په باره کې هغوی یو قرارداد پاس کړي او مونږ ته یې راولیږي چې ایجي ټیشن جاري وساتئ یا یې پرېږدئ او چه کانګرس څه فیصله وکړله مونږ به یې منو. انسان هم یو عجیبه څیز دی څه وخت چې دی کمزوری شي او همت بایلي نو بیا د خپلې کمزورۍ او بې همتۍ د پټولو دپاره قسماقسم حیلې او حوالې لټوي. څه وخت چې دوی ایجي ټیشن شروع کولو نو زمونږ په ډله کې اکثرو خلکو ورته دا خبره یاده کړې وه، چې کانګرس دا قسم خبرې په جېلخانو کې منع کړې دي او د بهر نه کانګرس والاو ورله هم جوابونه رالیږلي وو، چې په جېلخانو کې ایجي ټیشن د کانګرس د اصولو خلاف دی په دې وجه مونږ تاسو له حکم درکوو چې ایجي ټیشن شروع نه

کړئ، لیکن هغه وخت دوی په جوش کې وو، چې کانګرس په دې نه پوهېږي چې دا زمونږ د حقوقو او خودداری سوال دی لیکن هم هغه خلک وو چې د کانګرس حکم ته لېواله دي، ځکه چې نور تکلیف تېرولو ته تیار نه دي.ددې ټولو خبرو نه مونږ له سبق اخیستل په کار دي. او هر کار چې کوو نو محض په جوش او جذباتو یې ونه کړو، بلکې د هغې په هر پهلو باندې په ښه شان سوچ او غور وکړو، او که چېرې د هغې دپاره د هر قسم قربانۍ او تکلیفونو ته تیار نه یُو نو شروع یې نه کړو، کانګرس والاو یو قرار داد را ولېږه دوی هغه سردار کهړک سنګهـ له یوړو هغه ته یې وښودلو چې د کانګرس دا حکم دی.ته په دې کې څه وایې؟ هغه ورله جواب ورکړو چې د کانګرس حکم څه نوی حکم نه دی، بلکې زوړ حکم دی او کوم قدم چې ما اوچت کړی دی، زه د هغه نه د وروسته کېدو دپاره تیار نه یم چې تر څو حکومت زما مطالبات منلي نه وي، په دې لاره کې چې هر څومره تکلیفونه او مصیبتونه راځي د هغو دپاره زه تیار یم. دوی په ځای د دې چې د هغه د عزم او ارادې تعریف کړی وی او خپله کمزوري یې څرګنده کړې وی د هغه خلاف یې دا پراپېګنډه شروع کړه چې دی خپل ځان د کانګرس نه لوی ګڼي او په دې وجه د کانګرس حکم منلو ته تیار نه دی دا څومره لویه د افسوس خبره ده، او بده خبره ده چې مونږ د خپلو کمزورو د پټولو دپاره او د بل د غورځولو دپاره ددې ډول ناپاکې پراپېګنډې کوو او پخپل جماعت او قوم کې اختلافات پیدا کوو او دا په هر جماعت کې چې څومره اختلافات وینئ د دې وجه هم اکثر د دې قسم ذاتیات وي، که

تـه وايـي چې زه بغير د څـه غـرض نـه د قـوم او ملـک خـدمت کـوم او زه هـم وايـم نـو بيـا اخـتلاف پـه څـه؟ پـه خدمت کې اخـتلاف نـه راتلی شي او نـه کېدی شي اخـتلاف همېشه پـه ذاتيـاتو کـې وي او هـر سـړی کـه پـه ايمانـداری پـه دې نظـر وکـړي او خپـل زړه ولټوي نـو دا بـه ورتـه معلومـه شي چې دا اخـتلاف زمـا د ذاتيـاتو پـه وجـه پيـدا شـوی دی. مـونږ خـو بـه خپلـې کمـزورۍ د خلکـو نـه پټـې کـړو، ليکن د خدای نـه خـو يـې پټـولی نـه شـو، نو پـه کـار دي چې د خلکـو نـه يې هـم پټې نـه کـړو او چې کـوم کـار کـولی شـو پـه جـار ووايـو چې دا کـولی شم او چې کـوم کـا رنـه شـو کـولی پـه جـار ووايـو چې دا نـه شم کـولی او دا ونـه کـړو چې يـو بـل کـار دی چې زمـا يـو بـل ورور لګيـا دی کـوي يې او هغـه کـار زه کـولی نـه شم. نـو مـونږ لـه د هغـه امـداد پـه کـار دی مخالفـت يې پـه کـار نـه دی او پخپلـه ډلـه اوقـوم کـې اخـتلاف پيـدا نـه کـړو او پـه ځـای د ډاډ ورکولـو پـه هغـه قسماقـسم الزامونـه نـه لګـوو او هغـه تـه مشکلات پيدا نه کړو.

مولانـا اسـماعيل صـاحب اوسـردار جـسونت سنګهـ او د هغـوی ملګـري جامې واغوسـتې، کـار يـې شـروع کـړو او هـر قـسم ايجي ټيشن يې تـرک کـړو، سـردار کهـړک سنګهـ خـوار يـوازې پـه مېـدان کـې پـاتې شـو جيـل والاو پـرې مقدمـه وچلولـه او شـپږ مياشتې قيـد يـې نـور زيـات شـو، لـيکن د هغـه پـه همت جـرات او خنـدا کـې د هـيڅ قـسم فـرق پيـدا نـه شـو، لکـه د غـر پـه شـان د حکومـت پـه مقابلـه کـې پخپـل ځـای ولاړ و او پـه صبر يـې هـر قـسم تکليفونـه تېـرول او کـوم قـدم يـې چې يـو ځـل مخکـې کـړی و، هغـه يـې روسـتو نـه کـړو. او تـر اخره پـورې پـه هغـه بانـدې ټينـګ ولاړ و

او تېنګ پرې پاتې شو او ډېر بهادر سړی و، د دې نورو ورونو ګذران ډېر سخت شو هسې به پخپل ځان کې کچه کچه کېدل دوی د دې خبرې کوشش شروع کړو چې په هره طريقه چې کېدی شي چې مونږ د دې جېلخانې نه بدل شو. د جېل والاو هم دوی سره ډېره همدردي وه، هغوی هم د دوی دپاره کوشش وکړو او ويې ليکل، د مولانا خو لږې ورځې پاتې وې هغه تېرې شوې رها شو او ددې نورو منظوري راغله. دوی رانه بدل شول او په دې دومره لوی بارک کې صرف زه او سردار کهړک سنګهـ صاحب پاتې شو، هغه يې هم زما نه جدا که او په هسپتال کې چې کوم (Solitary Cell) و،(تنها کوټه) هلته يې بوته او په چکۍ کې يې بند که.

زه يوازې په دې بارک کې پاتې شوم، زما بارک ته يوه وړوکې غونډې دروازه هسپتال لوري ته لګېدلې وه، چې هغه به همېشه بنده وه. او چې کله به ډاکټر راتلو نو هغه به يې ورته لرې کوله، نو په هغې کې يو سُوری و، سحر،ماښام به زما او سردار صاحب په هغه سُوري کې ملاقات کېده. سردار صاحب باندې د حکومت له طرف نه قسماقسم جرمونه او تکليفونه راغلل او ډېر کمزوری شو، په رنګ کې يې هم فرق پيدا شو، خبرې اوخندا يې هم هغه شان وه، ما چې به سردار صاحب ته کاته ما له به دهغه په حالت ډېر افسوس راغی. زه هم د هغه په شان قيدي وم ما دهغه دپاره څه کولی نه شو صرف دومره به مې کول چې ما سره به څه د خوراک دپاره مېوه دانه وه، هغه به مې څه نه څه ورکوله هغه به هم هغه نه اخيسته په ډېر زور او منت او جګړو به مې پې ځايوله. هغه به ويل که د دې ځايه بدل

شوې نو بيا به مېوه چېرته وي نو د دې له پاره ما له دا عادت پيدا کول په کار نه دي ما به ورسره خندل چې په جېلخانه کې څرنګې تېرېږي، هغه شان يې تېرول په کار دي. ممکنه ده چې زما د تلو نه پس څه بل سبب خداى پيدا کړي. جېل والاو ته زما د بارک ډېر ضرورت و، ولې چې دلته درې بارکونه وو او په دې درې وهډو بارکونو کې زما بارک ډېر لوی و، په دې کې زيات قيديان راتلل او په دې جېلخانه کې بل داسې ځای نه و، چې زه يې يوازې په کې ساتلی وی نو د هغوی ډېر زيات کوشش و، چې زه د دې ځای نه بدل شم او دا بارک د قيديانو د پاره وزګار شي د دې د پاره هغوی جرنيل ته وليکل چې دی دې د دې ځايه بدل کړی شي ولې چې د نهو شلو(۱۸۰) قيديانو ځای يوازې ده نيولی دی. او مونږ ته د هغه ځای ډېر زيات ضرورت دی، څه موده پس حکم راغی او زه يې د دې ځايه ميانو الي جېلخانې ته بدل کړم.

ميانوالي جېل ته:

اول د دې نه چې زه د ميانوالي جېل حالات شروع کړم، زه دا ضروري ګڼم چې تاسو ته د حکومت هغه حقوق ښکاره کړم، چې کوم يې سپېشل کلاس قيديانو له ورکړي دي. دا حقوق په داسې فريب او چالاکۍ جوړ کړی شوي دي، چې د دې ټول انحصار د جېلخانې په سپرنټنډنټ منحصر دی. که چيرې يو سپرنټنډنټ شريف و او د هغه نيت د قيديانو د تنګولو او رنځولو نه و، نود قيديانو هر قسم حقوق شته او قيدي ته د هر قسم ارام وي او که چيرې يو سپرنټنډنټ بدنيته او بد ديانته

وي او دا يې خيال وي چې قيديانو له تکليف ورکوم، نو بيا د قيدي غريب هېڅ قسم حقوق نشته او هغه ته د هر قسم تکليف وي، زمونږ د ډېره غازي خان په جېل کې د هر قسم سپرنټنډنټانو سره ګوزاره شوې ده.زمونږ اول سپرنټنډنټ مسلمان و، دويم انګرېز و، دريم هندو و او څلورم بيا انګرېز و، د اول سپرنټنډنټ په وخت کې زمونږ ډېر حقوق وو، د دويم سرنټنډنټ په وخت کې باوجود د ډېرو جګړو او کشمکش نه بيا هم زمونږ کافي حقوق وو، ليکن چې څه وخت يو هندو سپرنټنډنټ رايې صاحب راغی او چارج يې واخيست او زمونږ سپرنټنډنټ شو زمونږ حقوق کم شو، چې چا به ويل چې زه مېوه راغواړم هغه به وې چې دا (Luxury) يعنې عياشي ده، او که چا به چاي يا مصري را غوښتل نو دا هم د هغه په خيال عيش و، اجازت به يې نه ورکولو، لنډه دا چې د خوړو څنو قدرې چا ته اجازت نه و، د هغه په خيال کې دا هم لګژري(عيش) ګڼلی شو.

هره ورځ به زمونږ تالاشی وې او لږ غونډې څيز چې به يې چا سره د خوراک پيدا کړلو، نو بيا به د هغه پېشی وې او سزاګانې به وې صرف ما ته زما د غاښونو د بېماری په وجه د يو ام د راغوښتلو اجازت و،او د هغې دپاره هم د هغه دا حکم و،که چيرې دا معلومه شوه چې تا بل چا له ورکړی دی،بيا به په تا هم بند شي او هغه اجازت هم ځکه و،چې زما غاښونو او اُورو کې نقصان و،او ډېنټل سرجن ليکلي وو،چې د ده دپاره روزانه څه نا څه مېوه خوړل ضروري دي، دا خو زمونږ حال و، چې په سپېشل کلاس کې وو،نو تاسو اندازه ولګوئ چې د

عامو قیدیانو چې په (سي) (C) کلاس کې وو، د هغوی به څه حال و؟، او د هغوی د حقوقو به څه حال وي؟ حقیقت دا دی چې پیرنګیان خپل رعیت ته ډېر بدنیته دي او هر قسم قانون چې د دوی د پاره جوړ وي هغه په ښه نیت نه جوړوي تاسو وګورئ چې دوی شپه او ورځ نوي نوي قانونونه جوړوي په دې بهانه چې په ملک کې جرمونه کم شي او امن شي او خلک په ارام شي، لیکن ورځ په ورځ جرمونه په زیاتېدو وي، بد امني وي او خلک نا ارامه وي.د دې څه وجه کېدی شي، د دې همداوجه ده چې دا ټول قانونونه په ښه نیت نه جوړېږي په بد نیتۍ سره جوړېږي او په بدنیتۍ سره استعمالېږي او عمل پرې کېږي او که ښه قانون جوړ شي،خو چې نیت بد وي نو بد استعمالېږي، پیرنګیان په ملک کې په رښتیا سره نه امن قایمول غواړي او نه جرمونه او جګړې او نه فسادونه کمول غواړي دا د منلو خبره ده چې که یو حکومت په رښتیا سره د یو ملک اصلاح او امن غواړي او هغه به ونه شي؟ تاسو خو لږ دې ته وګورئ چې هندوستان کې هم د انګرېزانو حکومت دی او په انګلستان کې هم د پیرنګیانو حکومت دی هلته دا ټول څیزونه قایم دي نو دلته ولې قایمېدلی نه شي؟ بوه ورځ زما د سرحد د پولیس د جرنیل سره د پولیس په دیانت دارۍ او ایمانداری باندې بحث شو نو ما ورته دا خبره وکړله چې زه په دې نه پوهېږم چې تاسو په انګلستان کې یو دیانت دار او ایماندار پولیس په رښتیا معنو کې د خلکو خدمتګار پیدا کولی شئ، نو دلته یې څنګه نه شئ پیدا کولی؟، خو تاسو یې نه پیدا کوئ.

زه چې هلک وم نو زه به زبرګانو او ملايانو پسې ډېر ګرځېدلم ډېر لمونځونه او وظيفې به مې کولې او لاس نيوى مې هم کړى و، ما به ډېرې وظيفې کولې خو چې ځان ته به مې کتل نو په ما کې هيڅ تغير او تبدل نه راتلو، د هغه زبرګانو او ملايانو نه مې هم تپوسونه کول چې زه خو ډېرې وظيفې کوم ولې چې څنګه وم هغسې يم هغوى به زما د پوهولو ډېر کوشش وکړو، خو زما تسلي به ونه شوه اخر چې زه ډېره غازي خان جېل ته لاړم هلته زما يو ډېر مهربان دوست و ماستر ګوردت مل نوم يې و، چې د هغه سره مې تعلق پيدا شو، هغه ډېر عالم او ښه سړى و، او ماسره يې ډېره مينه او محبت و هغه سره يو کتاب و، چې يو پادري ليکلى و، د هغه کتاب نوم (Your forces and how to use them)يعنې ستاسو قوتونه او د هغو نه د کار اخيستلو لارې چارې) هغه کتاب چې مې په غور ولوستلو نو زه د وظيفې کولو په حقيقت پوهه شوم، هغې کې ليکلي و، چې دا تاسو وظيفې کوئ او د خداى پاک نوم او صفاتي نومونه يادوئ نو تاسو له ښايي چې هغه صفات ځان کې پيدا کړئ، مثلاً د خداى يو صفت دا دى چې هغه رحمان دى يعنې بخښونکى مهربان دى نو تاسو هم ځان کې د بخښنې او رحم عادت پيدا کړئ او همداسې نور.

زه چې څه وخت خبر شوم چې زما ددې جېلخانې نه بدلي وشوه، نو زه هغه سُوري له ورغلم او سردار کهړک سنګهـ صاحب هم هغه سُوري له راغى او په ډېره خندا او خوشحالۍ سره يو د بل نه رخصت شو. دروازه کې زما د بوتلو دپاره سپاهيان تيار ولاړوو، جېل والاو هم ماسره په مخه ښه وکړله

او زه سپاهیانو سره د میانوالي جېل ته روان شوم دا ځل مونږ ته د اباسین په پورې وتلو کې څه تکلیف ونه شو، ولی چې ژمی و او په یخنۍ کې اوبه لږې وي او په اباسین باندې د کشتو پل وي. چې سټېشن ته ورسېدُو زمونږ رېل تیار و، مونږ په کې کېناستو او سبا وختې میانوالي ته ورسېدو، سټېشن ته نزدې جېلخانه ده، زه یې جېلخانې ته بوتلم جېل والاو ته یې په حواله کړم. داروغه صاحب ماسره ډېره ګړه بړه وکړه او په ډېره مینه محبت یې جېل ته بوتلم. په دې جېلخانه کې کافي سیاسي قیدیان وو، زیاته حصه په کې د سکهانو وه او یو څو کسان په کې هندوان او مسلمانان وو، په سکهانو کې یوڅو کسان زمونږ د سرحد هم وو او دوه کسان خو خاص د پېښور وو، د هغوی په لیدو مې زړه ډېر خوشحاله شو. دلته صرف درې کسان مسلمانان وو یو د مولانا ظفر علي خان زوی مولانا اختر علي خان صاحب و، او نور دوه کسان د پاني پت ملایان وو. په دوی کې د یوکس نوم صوفي اقبال صاحب و، چې ډېر خوش مزاجه او مجلس ارا سړی و او زمونږ د خوړو، څکلو انتظام هم د هغه په لاس کې و، په پخلي هم ډېر ښه پوهېده، پخلی به یې همېشه پخپله کوو داروغه صاحب زه دوی ته په حواله کړم، معلومېده چې د داروغه صاحب د دوی سره خاص تعلق و، او چې څه وخت داروغه صاحب تلو نو ماسره یې ډېر اخلاص ښکاره کړو او ماته یې ووې چې زه ستا هر قسم خدمت ته تیار یم. تا ته چې د څه قسم تکلیف یا د څه قسم ضرورت وي نو ماته به ایله د اشارې کولو ضرورت وي، لیکن روستو ماته د تجربې نه معلومه شوه چې داروغه صاحب

دومره ښه سړی نه و، ویل به یې یو څه او کول به یې بل څه خبرې به یې ډېرې کولې لیکن عمل یې پرې ډېر کم و. بل نقص په کې دا و چې د سړي به یې ډېرې خوشامندې کولې، لیکن ورسره به زر ترزره د هغه بې عزتي کولو ته هم تیار شو. په دې جېلخانه کې د ډوډۍ پخولو دپاره دوه باورچي خانې وې. یوه د هندوانو او سکهانو او بله د مسلمانانو، د دې ببلتون ټوله ذمه واري د هندوانو او سکهانو په سر وه، ځکه چې هغوی به د مسلمانانو نه کرکه کوله او دوی به یې خپلې باورچي خانې ته دننه نه پرېښودل او په دې کې لا د بعضې خلکو دا هم خیال و، چې د مسلمانانو په ورتلو سره چوکه پلیتېږي. په دې وجه مسلمانانو د هغوی نه خپله باورچي خانه بېله کړې وه او په دې کې د هغوی غریبانانو څه قصور نه و.

د دې متعلق ما ډېرې کیسې اورېدلې وې لیکن زه یې مناسب نه ګڼم چې دلته یې ولیکم او په دې کې زه څوک ډېر ګرموم هم نه، ولې چې د ټول عمر عادتونه په څوورځو کې بدلېدی نه شي. زه امید کوم چې ورو ورو به په خلکو کې علم او پوهه راځي. د هندوانو او مسلمانانو نفرت به لرې شي لیکن رفته رفته د دې دپاره وخت په کار دی او کار په کار دی. بیا هم زه دې ته لویه کامیابي وایم چې دلته اکثر هندوان او سکهان د دې خیال نه وو، اکثرو خو به مسلمانانو سره یوځای خوړل او څکل کول. که زمونږ په کېچن کې چې به هر څه پاخه شو د هغې خوراک کې به یې هم باک نه کوو او د زړو خیالاتو خلک هم ډېر کم وو لیکن بیا هم د دې اثر ښه نه و او د هندو او مسلمان مینه محبت او اتفاق کې یې ډېر نقصان غورځولی و.

دلته دا قاعده مقرره وه چې چا به د مسلمانانو دلاسه د

خوړلو باک نه کولو نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه هر څیز قبلولو او خوړلو او چا چې به د مسلمان د لاس څیز نه خوړو او د هغوی نه به یې کرکه کوله نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه څه څیز نه اخیسته او نه به یې د هغوی دعوت قبلولو، سردار سردول سنګهـ سره دلته زما په اول ځل ملاقات وشو دا هم د سکهانو یو لوی لیډر و، او ډیر پوهـ او عالم سړی و، او دده د صحبت نه هم ما ډیره فایده حاصله کړه. مونږ د تبادله خیالات دپاره یووخت مقرر کړی و او همیشه به مو په مذهبي او سیاسي معاملو باندې د یو بل خیالات معلومول سردار صاحب ډیر یو ازاد خیال سړی و. د نورو سکهانو په شان نه و، څومره سکهانو ورونو سره چې زماملاقات او تبادله خیالات شوي وو، په هره معامله کې د ده رایه سنجیده اومعقوله به وه اوماسره به یې ډیره مینه او محبت کولو، دلته ډیر سکهان وو او زمونږ د پېښور سردار راجه سنګهـ صاحب هم و، چې څه وخت اصلاحات (Reforms) راغلل نو دی زمونږ د صوبې اولنی ایډوکیټ جنرل و او ده سره د پېښور یو بل سکهـ هم و، چې ما نه یې نوم هېر دی د چایو سوداګر و او د چین نه به یې چای راغوښتله او ماله به یې د شنو چایو هغه ګلونه چې ډیر قیمتي او خوندناک وي ساتلي وو او راکول به یې ماسره یې ډیره مینه محبت کولو، ډیر محبتي سړی و، صوفي صاحب د ډوډۍ د پخلي ښه ماهر و، هر څیز به یې ښه پخولو لیکن مرچکی به یې ډیر زیات خوړو او مرچکي سره زه بلد نه وم، په دې وجه به زه ډیر زیات په تکلیف وم. یوه ورځ صوفي صاحب قیمه پخه کړه او په کې یې دومره مرچکی

اچولي وو، چې نوړې اخستو سره زما خوله وسوزېده، ما ډوډۍ پرېښوده او سپوره مې خوراک شروع کړو، صوفي صاحب راته ووې چې دې کې خو ما ستا د وجې نه لږ مرچکې اچولې دي، ګونډې د دې قاعده خو دا ده چې سېر قيمه کې سير مرچکي لګي، خو ستا د وجې نه مې په کې صرف سل مرچکي اچولي دي. ما ورته ووې چې خدای دې درسره ښه شي چې زما دې دومره خاطرکړې دي، خو زه د مرچکي سره بالکل عادت نه يم؛ نو ښه به دا وي چې ما ته بېله کټوۍ پخوې ولې چې په دې طريقه تاسو ته هم تکليف وي او ماته هم تکليف وي. بيا د پاره ځان له د خپل خواهش کټوۍ پخوئ او ماله زما د طبيعت پخلي کوئ، نو دواړو ته به ارام وي. صوفي صاحب لوی عالم و، ډېر ښه سړی او خدمتي و، ليکن زيات خوراک به يې کاوه پخپله يې هم زياته غوښه خوړه أو اخترعلي خان له به يې هم زياته غوښه ورکوله او د دې له پاره به يې اختر علي خان ډېرې خوشامندې کولې. ما خو چيرې د دې خبرو نوټس نه اخيستو ولې چې ما به خيال کوو، چې دی دومره تکليف او مهرباني کوي او مونږ له ډوډۍ پخوي نو که لږ ډېر څه وخوري نو دومره باک يې نشته، ولې زما هغه بل ملګری مولانا صاحب به ور سره همېشه په جنګ و او ورته به يې ويل چې ستا دا عادت ښه نه دی چې ځان له هم ډېره خورې او چې څوک دې خوښ وي هغه له هم ډېره ورکوې ليکن صوفي صاحب باندې د دې قسم خبرو اثر نه کېدو، هغه به همېشه په زړه طريقه روان و.

د ميانوالي جېل هم د غازي خان جېل نه په ګرمۍ کې او په

بادونو کې څه کم نه و، که چیرې هغه یوه دشته و، نو دا یو ریګستان و او که هلته به د خاورو سیلۍ الوتې نو دلته د شګو سیلۍ الوځي، هلته خو مونږ ته دا فایده وه چې مونږ لوی بارک کې اوسېدو دلته بارک هډو شته نه. تول سلونه(چکۍ) دي.د دې په نسبت زمونږ هغه بارک ډېر ښه او یخ و او باد به په کې هم لګېدو، بله دا چې هلته د بارک نه بهر د هر چا د ملاستې دپاره کډۍ وې، چې په ګرمۍ کې به مونږ پرې څملاستو او دلته خلک په ځمکه څملي. مونږ سیاسي قیدیانو کې یو بل نقص دا و،چې سیاسي قیدیان په یو معمولي کوشش سره جېل والاو د ځانه سره ملګري کولی شي او د خپلو فایدو دپاره یې د سیاسي قیدیانو برخلاف استعمالوي چې یو سیاسي سره جېل والاو لږ غوندې ښه سلوک شروع کړي او څه نا څه رعایت ورکړي نو بیا دې خدای خیر کړي او دا امتحان دې خدای په چا نه راولي. مونږ فوراً د هغوی ملګري شو او د جېل والاو طرفداري شروع کړو او په زړه کې وایو چې دوی زمونږ ډېر دوستان دي او په دې نه پوهېږو چې دوی زمونږ نه فایده حاصله کړې ده او زمونږ حقوقو ته یې ډېر نقصان رسولی دی.

زماد دې نه دا مطلب نه دی چې څوک دې د حکومت د نوکرانو نه نفرت وکړي. مونږ له د چا نه نفرت کول په کار نه دي، په کار دي چې هر چا سره ښه سلوک وکړو خو دا مه کوئ چې د خپل جماعت د بل چا ملګري او رازدار او مددګار شئ. مونږ له په کار دي چې په هر حالت کې د خپل جماعت د خلکو رازدار او مددګار یو. د دې قسم خلک همېشه د جېل والاو د

خوشحالولو دپاره د خپلو ملګرو د هر قسم مخالفت کولو ته تیار وي او دا کوشش کوي، چې څوک د هغوی برخلاف ایجي ټیشن شروع نه کړي او که چیرې د دې قسم څه خبره پېښه شي، نو دوی همېشه د هغې مخالفت کوي او پخپل جماعت کې نفاق پیدا کوي، حکومت چې څومره مونږ ته یا زمونږ حقوقو ته نقصان رسولی دی دا ټول د دوی دلاسه او د دوی د برکته که چېرې مونږ یوه خوله او یوموټی وی نو حکومت په مونږ د دې قسم زیاتي نه شو کولی او زمونږه حقوقو ته یې نقصان رسولی نه شو. دا زمونږ د شان سره مناسب نه دي چې د خپلې ذاتي معمولي فایدې دپاره د هغه حکومتي پرزو سره تعاون کوو، چې د چا بر خلاف مونږ د عدم تعاون اعلان کړی دی او که د دې دپاسه چیرې څوک بیا هم دوی سره تعاون کوي،نو په جایزو خبرو کې دې ورسره تعاون وکړي او په ناجایزو خبرو کې خو تعاون یوه لویه ګناه او جرم دی.

جېل والاو سره دا د دوستۍ مرض په میانوالي جېل کې د ډېره غازي خان جېل نه زیات و او بیا زمونږ مسلمانان وروڼه په داروغه صاحب باندې هسې پتنګان وو او تر دې حده پورې رسېدلي وو،چې د خپلو ملګرو سره د جېل په باره کې بحث کول خو پرېږده بلکې اورېدو ته هم تیار نه وو او څومره خوشامندې او تابعداری یې چې د داروغه صاحب کوله د هغې بیانول مناسب نه ګڼم. د دې دوستۍ چې څومره حقیقت ما ته معلوم دی هغه دا و چې دوی له به یې پې،کارډ او لفافه او خط د خپل حق نه زیاتي ورکول او چې څه وخت به جرنېل په دوره راغی نو دوه میاشتې معافي به یې هم ترې د دوی دپاره

اخېسته. بل دوی به هر وخت دفتر ته تلی شو او د مازیگر په وخت کې ورته په چکر کې د گرځېدو هم اجازت و، خو دی سره دا خبره هم وه چې داروغه صاحب به همېشه چې څومره د دې خپلو دوستانو بې عزتي کوله هغه هومره یې چیرې د بل چا کړې نه وه. د داروغه صاحب په دې جېلخانه کې ډېر لوی اشنا د ظفر علي خان زوی اختر علي خان و، چې داروغه صاحب به څه وخت مازیگر د گنترې د بندولو دپاره چکر ته راغی نو دوی به هم ورغلل او د هغه سره به په کرسو ناست و، یوه ورځ ډاکټر صاحب د هسپتال نه چکر ته راغی چونکه په چکر کې نورې کرسۍ نه وې بس دغه دوه کرسۍ وې چې په یوې داروغه صاحب او په بلې اخترعلي خان ناست و، اختر علي خان د داروغه د دوستۍ په وجه یا د لیډرۍ په خیال ډاکټر صاحب ته اوچت نه شو او کرسۍ یې ورته هم خالي نه کړه داروغه صاحب ته د اختر علي خان دا رویه ښه ښکاره نه شوه او هغه ته په قهر شو، بې عزته یې کړو او د کرسۍ نه یې پاڅولو او په یوه سپکه طریقه یې ورته ووې، چې ته ځان وپېژنه ته قیدي یې شاید تا نه ځان هېر شوی دی. ته نه پوهېږې چې ډاکټر صاحب د جېلخانې یو لوی افسر دی هغه ولاړ دی او ته په کرسۍ ناست یې. د چکر نه یې په بې عزتۍ وشړلو او اینده دپاره یې په چکر بند کړو، خو چې مازیگر به شو او داروغه صاحب به چکر ته راغی نو دی به ورغی نمبردار ته به یې ووېل چې داروغه صاحب ته ووایه چې اختر علي خان چکر ته اجازه غواړي، هغه به ویل چې نه، نه دې راځي. یوه ورځ ما ورته ووېل چې اختر علي خان ته سیاسي قیدي یې او

د ظفر علي خان زوی يې دا ته چې څه کوې دا زمونږ د ټولو سياسي قيديانو بې عزتي کوې. چکر به څه وي؟ او ته ولې دا خپل ځان د داروغه په مخکې داسې وړوکی کوې ته گورې نه چې داروغه هره ورځ ما ته منت کوي چې راځه چکر ته راشه خو زه نه ورځم. چکر ډېر ښه ځای و او ډېر گلونه وو، اختر عليخان تر هغه وخته پورې په چکر بند و، چې تر څو يې د داروغه صاحب نه معافي ونه غوښته او رضا يې نه کړو. د دې نه تاسو پخپله نتيجه وباسئ چې دې ته به څوک دوستي وويلی شي؟ دا خلک په دې دوستۍ نيازېده او ډېر فخر يې پرې کولو.

ميانوالي جېلخانې کې هميشه شگې الوزي او شگې او سېلۍ ډېرې گرمې وي هر څيز کې شگې وي او هر څيز د شگو ډک وي او داسې هيڅ څيز به دې په نظر را نه شي چې په هغې کې به شگې نه وي سره د ډېره احتياطه بيا هم په هر څيز کې څه نا څه شگې وې او معلومېږي دا چې د داسې قسم خاص جېلو نه پيرنگيانو ديده دانسته د سياسي قيديانو د ازارولو او صحت خرابولو دپاره خوښ کړي دي. زما صحت دلته د ډېره غازي خان په نسبت زيات خراب شو، وزن مې هم ډېر کم شو، ما څو ځله سپرنټنډنټ ته دا خبره وکړه چې ما د دې جېلخانې نه بلې جېلخانې ته بدل کړئ، نو هغه به وې چې زه څه کوی نه شم ولې چې حکومت د سياسي قيديانو دپاره دا جېلخانه مقرره کړې ده. د قيدي خبرې ته څوک غوږ نه ږدي. د پيرنگيانو په راج کې قيدي هډو سړی نه دی، په سپي به يې رحم راشي، ليکن په قيدي يې رحم نه راځي. چې گرمۍ ډېر زور وکړو، نو په جېلخانه کې د ننه يو کوهی و، چې د هغې

اوبه ډېرې يخې وې د کومو خلکو چې به داروغه صاحب سره تعلق و ،هغوی ته کوهي له دتلو اجازت و ،او هغوی به همېشه د مازيګر لمبلو له تله هغوی به د اوبو د يخوالي ډېر صفتونه کول چې هر چا ته به د هغه ځای د لمبلو شوق پيدا شو، ليکن افسوس چې هر سړی به هلته تلی نه شو، دا رعايت صرف د داروغه اشنايانو ته و، او کله ناکله به بغير د څه وجهې نه داروغه صاحب خلک بند کړل اونمبردارانو ته به يې حکم وکړو، چې هېچا ته ور لرې نه کړئ، نودغه وخت به د داروغه صاحب د اشنايانو يو عجيبه حال و، ولې چې هغوی د کوهي دپاسه په يخو اوبو د لمبلو اموخته وو، چې مازيګر به شو او د لمبلو وخت به راغی نو په دوی به مېږي لګيا شو، ورونه به يې ډزول نمبردارانو ته به يې چغې وهلې او منتونه زارۍ به يې ورته کولې چې په دې کې به ماښام شو جېلخانه به بنده شوه، نو اخير به د دې خوارانو زړه صبر شو. داروغه صاحب به کله نا کله ما ته هم د دې کوهي د يخو ابو صفت کولو او راته به يې منت هم کولو او راته به يې وې چې که چېرې همېشه نه ځې نو کم از کم يو ځل خو لاړشه او د هغه ځای د لمبلو مزه خو واخله ليکن ما په دې ځيزونو ځان نه اموخته کولو ،ځکه چې ما خو د خلکو دا بې قرارۍ او بې عزتۍ هره ورځ ليده او داروغه صاحب به ماته ډېر منت کولو چې ته نه چکر له راځې او نه لمبلو له ځې د خپلې احاطې نه بهر نه وځې ما به خپل زړه کې خيال کوو چې اوس خو داروغه صاحب ستا منت کوي،ليکن چې يو ځل يې ددې نورو په شان اموخته کړې نو بيا به تاسو سره هم دغه شان سلوک کوي ته ولې بل له داسې موقع

ورکوي؟ د هر سړي خپل عزت پخپل لاس کې دی او که هر سړی خپل خواهشات او ضروريات قابو کړي، نو همېشه به په ارام خوشحاله او عزتمند وي.

رهايي:

دلته هم زمونږ مشقت څرخه او تارونه (سپېسي) رېشل وو، زه به اکثر د خپل مشقت(کار) نه صرف په دوه (۲) ګېنټو کې فارغه شوم او بيا به مې مطالعه کوله.

اخر زما درې کاله قيد په ختمېدو شو او رهايي مې را نزدې شوه، د رهايۍ تاريخ په ټکټ وختو، زه نه پوهېږم چې ددې نه څنګه زمونږ جماعت انجمن اصلاح الافاغنه خبر شو، ځکه چې ما چيرې هم د دې قسم خبرې چا ته نه وې ليکلې او دا به مې هم نه خوښول چې چا له تکليف ورکړم. د اتمانزو نه به ګرم ګرم خطونه راتلل چې مونږ د خپلې رهايۍ د تاريخ نه خبر کړه ولې ما دا خبره نه خوښوله او چا له مې دلته د راتلو تکليف نه ورکولو. په دې وجه ما دا خبره همېشه د خپلوخپلوانو او د دوستانو نه پټه ساتلې وه،او زه د دې خبرې نه خبر نه وم چې انجمن زما استقبال کول غواړي.د انجمن زما استقبال خوښ و او زما استقبال يې کولو، ليکن د حکومت خوښه نه وه،ځکه چې خلک به د ده د رهايۍ نه خبر شي او په خلکو کې به ډېره لويه پراپېګنډه وشي په دې وجه د حکومت سره فکر پيدا شو او ماته لا څه ورځې وې، چې په دې کې جمعدار راغی او ماته يې ووې،چې داروغه صاحب دې غواړي،زه به دفترونو له نه تلم نو ما ورته ووې چې د څه دپاره مې غواړي؟ هغه راته ووې چې ستا رهايي شوې ده،نو ماورته وويل چې زما لا څو ورځې پاتې دي.زه د وخت نه مخکې

رهايي نه غواړم نوهغه لاړ او بيا راغی چې ستا رهايي نه بلکه د پېښور جېل ته دې تبديلي شوې ده، حقيقت دا دی چې ما د معافۍ نه انکار ځکه کړی و، چې جېل والاو به د معافۍ په طمع زمونږ سياسي ورونړه ډېر سپکول او درې ځلورو ورځو په معافۍ به يې پرې ډېر احسانونه کول ما خپل سامان واخيستو د ټولو ورونړو نه که هندوان وو که سکهان وو که مسلمانان، په خندا او خوشحالۍ رخصت شوم او ټولو ته ورتر غاړه وتم. ما سره که سکهان وو که هندوان اوکه مسلمانان، د ټولو ډېر محبت و. چې دفتر ته ورسېدم او په دفتر کې مې سپاهيان وليدل نو تسلي مې وشوه، زه يې هغوی ته په حواله کړم، مونږ د جېل والاو نه رخصت شو او د سټېشن په طرف روان شو، چونکه دګاډي د راتلو وخت نه و، او د ګاډي راتلو ته څه وخت پاتې و، څه وخت چې مونږ سټېشن ته نزدې شو هغوی زه د سټېشن نه بهر ايسار کړم او سټېشن ته يې په دې وجه بو نه تلم چې خلک به مې ويني او بله دا د ميانوالي خلک ټول پښتانه دي مشرانو له پښتو ژبه ورځي او د کشرانو نه يې هېره شوې ده، زمونږ د ميانوالي د جېل ډاکټر چې و، هغه له پښتو نه ورتله او يوه ورځ يې پلار زما ملاقات له راغلی و، نو هغه ما سره پښتو ويله، پښتنو کې دا ډېره لويه کمزورتيا ده، چې چېرته لاړ شي او چا سره واده وکړي نو هغه خپله ژبه ترې پاتې شي. مونږ سره په سرحد کې په زرګونو هندوان اوسي هغوی هغه خپله ژبه هېره کړې نه ده. پنجابي يې هم زده ده او زمونږ ژبه يې هم زده کړې ده. دا کمزوري صرف په مونږ پښتنو کې ده.

ماښام تياره ګاډی راغی مونږ په کې سواره شو، په دې رېل کې ډېرې سورلۍ نه وې اکثر کوټې(ډبې) په کې خالي وې مونږ په کې کافي ځای بيا مونده او په کې په ارام کېناستو او رېل پېښور ته روان

شو، تولہ شپہ د خوشحالۍ نہ خوب را نغی ساعت پہ ساعت بہ راوېښېدم او د سپاهیانو نہ مې تپوس کولو چې د اټک نہ پورې وتو او کہ نہ؟

اخر سحر وختي چې مې سترګې پرانیستې نو زمونږ ریل د خیراباد پہ سټېشن ولاړ و. زما خپل ملک او خپل قوم سره ډېر محبت دی د خپل ملک پہ داخلېدو او د پښتنو پہ لیدو مې زړه ډېر خوشحالہ شو، زه پخپل ځای بې غمہ پروت وم او پہ دې خیال کې وم چې پېښور تہ بہ څہ وخت ورسو، لیکن رېل روانېدو نہ، پہ دې کې زه راپورتہ شوم دروازه مې لرې کړه تماشہ کوم چې رېل ولې نہ روانیږي، ګورم چې پولیس والہ پہ پلېټ فارم منډې وهي کلہ یوه کوټہ، کلہ بلہ کوټہ د رېل لرې کوي، چې پہ دې کې یې زه ولیدم زما پہ لیدو هغوی ډېر خوشحال شو، تانہ دار مالہ راغی او ماتہ یې ووې چې مونږ خو تا لټوو تہ کوم ځای وې، زمونږ زاره دې پہ لټولو شنہ کړه رېل هم لېټ شو ما ورتہ ووې چې زه خو همدې کوټہ کې وم لیکن تاسو څکہ لیدلی نہ یم، چې زه ملاست وم ما ورتہ ووې چې ما سره مو څہ کار دی؟ هغہ راتہ ووې، چې راځہ ستا دپاره مو چای تیاره کړې ده، زما اسباب یې د ګاډي نہ را کوز کړو زه ورسره روان شوم، چای تیاره وه انسپکټر صاحب هم هلتہ ناست و، مونږ چای څکلہ چې پہ دې کې رېل روان شو ما ورتہ ووې چې ګاډی خو را نہ لاړ هغوی وخندل او پہ خندا کې یې راتہ ووې چې مونږ بہ دې پہ موټر کې وررسوو چای مو څکلہ زما چارج یې د پنجاب د پولیس والاو نہ واخیستو هغوی ماسره ګړه بړه وکړه او رخصت شو، خلک د پنجاب د پولیس نہ ډېر شکایت کوي، لیکن دې پولیسو چې ماسره کوم ښہ سلوک او د هر قسم ارام رسولو کوشش کړی دی زه یې مشکور یم، اوهېچرې بہ د

هغوی ښه سلوک رانه هېر نه شي، د سټېشن نه چې بهر شو موټر تيار ولاړ و، زه يې په موټر کې سور کړم، تانه دار او دوه تنه سپاهيان راسره په کې سواره شول انسپکټر صاحب پاتې شو چې نوښار ته نزدې شو نو زه يې بهر په بهر د مردان په سړک چارسدې ته روان کړم اوس زه پوهه شوم چې د پېښور په ځای مې چارسدې ته بيايي په لاره راته يو ځای دوه ځله موټر پنکچر شو، اتفاق دا و چې هر ځای به راته پنکچر کېدو هغه ځای به ډېره ابادي نه وه، د ابادۍ نه به لرې وو، اخر دا چې سر ډېرو ته ورسېدو د رارسېدو سره راته بيا موټر پنکچر شو چې چارسدې ته ورسېدو، دلاور خان زمونږ اسسټنټ کمشنر و، د سيند په غاړه يې قچري کوله په قچري کې ډېر خلک ولاړ وو، چې زه يې وليدم نو خلکو ما له رامنډه کړه او زما نه چاپېره شو، زه يې دلاور خان ته پېش کړم، هغه ما سره ډېره راشه درشه وکړه ځان سره يې د پکي لاندې کېنولم ډېرې خبرې اترې يې راسره وکړې بيا يې تانه دار له حکم ورکړو چې دی اتمانزو ته ورسوه، د تلو په وخت کې دلاور خان هم ما سره را روان شو چې د برنډې نه بهر شو نوما ورته ووې چې بس مهرباني زيات تکليف مه کوئ دغه جلب بس و، نو هغه راته په خندا کې ووې چې خلک خو په دې لوی فخر کوي او لوی عزت يې ګڼي که چيرې يو اسسټنټ کمشنر يو څو قدمه ورسره جلب وکړي ما ورته په جواب کې ووې چې دا تکليف دی او زه دا څيزونه نه خوښوم چې څه وخت مونږ بهر راووتو په دې لږ ساعت کې په سوونو خلک جمع شوي وو. ما ټولو سره ګړه بړه وکړه او د هغوی هغه جذبه او محبت مې ډېر محسوس کړل او تم تم کې زه سره د تانه دار او پوليس اتمانزو ته روان شوم.

❋❋❋

سیاسي سرګرمي او پښتون اخبار

کلي کور کې، د اتمانزو جلسه، فخر افغان، انجمن او مدرسې،

(هشنغر، دواوه، صوابۍ، بالاګړهۍ، ساول ډېر، رستم کاټلنګ، ګلياړه، اسميلا، پېښور، کوهاټ، هنګو، ټل، بنو، ککي)

د حج سفر (شام، بيروت، عراق، موصل، بغداد، نجف، کوفه، کراچي)

پښتون اخبار سنه ۱۹۲۸ ع،

د امان الله خان خلاف شورش او

مونږ، نادرخان باچا کېږي

کلي کور کې:

ټکنه غرمه ده مونږ کلي ته ورسېدو، زه چې ازاد سکول ته نزدې شوم، هلته د سکول یو هلک وپېژندم. هغه په منډه لاړ چغې یې کړې چې باچا خان راغی،د دې په اورېدو ټول هلکان سره د استاذانو سړک ته را اوزغلېدل، په سړک باندې یو ځای شو، نو هلکانو چغې کړې او یو شور جوړ شو یو ساعت کې ټول راجمع شول او زه یې دغه شان پخپل منځ کې ګیر مدرسې ته بوتلم او دا به یې په شریکه وې، چې:«فخر افغانه! په خیر راغلې د زندانه، مرحبا مرحبا» استاذان هم راغلل مونږ ټول یو بل ته ورتر غاړه وتو. او ډېرې خوشحالۍ مو وکړې، هلکانو ما ته د خپل طرف نه سپاسنامه(Welcome Address) راکړه، چې د کلي خلک خبر شو هغوی هم په منډه منډه مدرسې ته راغلل ډېر د خوشحالۍ وخت و، چونکه د ډوډۍ او د ارام کولو وخت و ما د دوی نه اجازت واخیست چې څه وخت کور ته لاړم، نوهلته د کلي خپلې پردۍ ډېرې زنانه راجمع شوې وې .او دومره قدرې لار نه وه چې زه د ننه تلی وی هغوی کې ډېره مینه وه ډېر محبت و، ډېر احساس و او ډېره جذبه وه، د راشه درشه نه وروسته هغوی رخصت شوې او یو څو کسانې زمونږ نزدې رشته دارې پاتې شوې. د ټولو نه اول مې ولمبل غسلخانې ته لاړم او جامې مې بدلې کړې،لږه غوندې ډوډۍ مې وخوړه ډېر ستړی شوی وم بیا ډېر زر اوده شوم ماسپښین راپاخېدم جماعت ته لاړم هلته هم ډېر خلک جمع وو لمونځ مو وکړو او پس د لمونځ نه حجرې ته راغلو او د خلکو سره مې ګپې شپې شروع کړې، څوک به چې خبرېدل زما لیدو له به

راتلل ما چې د خلکو دا جوش او خروش ولیدو نو زه ورته حیران پاتې شوم،ما ته معلومه شوه چې یو خوا زما قید او بله خوا د «انجمن» کارګزارۍ په خلکو ښه اثر کړی دی،او قوم کې یې یوه زبردسته جذبه او احساس پیدا کړی دی. یو څوورځو کې د پېښور،مردان،کوهاټ،بنو او ډېرو ټول دوستان او ملګري زما ستړي مه شي له راغلل. اخر یو څو ورځې پس دا سلسله ختمه شوه. زه چې کلي ته راغلم. نو زمونږ هر څه چې وو هغه لوټ شوي وو،چې زه یې قیدولم نو زمونږ ډېره ګوره ډېر جوار، ډېر غنم زمونږ کور کې وو، چې هغه وخت کې به تقریباً د یو لک روپو وو،زه درې کاله قید وم، ما یوازې په پنیرکو کلي کې د پنځو ګانو ګنې پخپله کرلي وو،چې واپس راغلم نو زما خوریې سلطان خان راته وویل چې په تاسو درې زره روپۍ مالیه بقایا ده،دغه شان ماته معلومه شوه،چې زما د ښځې ټول کالي (زیورات) ګانه وو، زمونږ په پښتنو کې دا قاعده ده چې په غم، خوشحالۍ خپل خپلوان او دوستان ورله ډوډۍ کوي او ډېرې پیسې پرې لګوي ما ته هم ډېرو دوستانو او خپلوخپلوانو د ډوډۍ ستونه وکړل ما د هغوی په خدمت کې دا تجویز پیش کړو،چې د پخې ډوډۍ په ځای ماله(اوم خرڅ) اومه ډوډۍ راکړئ ماله یې نغدې راکړئ، څومره چې ستاسو په ډوډۍ خرڅ کېږي د هغه نیمه نغدې ماله راکړئ، ولې چې زمونږ قوم ډېر وروسته پاتې شوی دی.او دومره لوی قوم دی او دده د خپلې ژبې یو اخبار قدرې نشته او نه یې د بچو د تعلیم دپاره مدرسه شته. د پښتنو پخپله ژبه کې داسې هېڅ څیز نشته چې زمونږ قوم ترې څه فایده اوچته کړي،

مدرسه جوړه کړئ او پښتون څه نه څه ددنیا د حالاتو نه خبر کړئ، لیکن زما دې خبرې په دوی څه اثر ونه کړو، هر پښتون ډوډۍ ورکولو ته تیار دی لیکن نغد حساب ورکولو ته تیار نه دی، صرف درې کسان وو چې هغوی زما د خبرې سره اتفاق وکړ، او کافي نغد حساب یې راکړو چې یوه مې چاچي(د تره ښځه) بل عباس خان و،او دریم عبدالله شاه میا و،او نورو ما سره اتفاق ونه کړو پخه ډوډۍ ما قبوله نه کړه،او نغده ډوډۍ هغوی را نه کړه دا زمونږ د پښتنو یوه لویه بدقسمتي اوناپوهي ده،چې مونږ په بې ځایه خرڅونو، رسمونو او رواجونو باندې په زرګونو روپۍ خرڅوو(لګوو) او د قام، وطن او اجتماعي ښېګړو دپاره د یوې پیسې خرڅ کولو ته تیار نه یو، نور ژوندي قومونه په هرڅه کې د قوم حصه کوي، یوه هندوه وه زمونږ کلي کې اوسېده،بوډۍ ښځه وه چاوې چې هر وخت دا اوره اغرې نو یو موټی اوړهیبل په کټوۍ کې اچوي چا ترې تپوس وکړو،چې دا څه کوې هغې وې دا په قومي فنډ کې ورکوم او زمونږ پښتانه ورونه په رواجي ډوډۍ زرګونه روپۍ لګوي خو د قام بنیادي فنډ کې یوه پیسه نه ورکوي، دغه وجه ده، چې مونږ د دنیا د ټولو قومونو نه وروستو پاتې یو.

د فخر افغان لقب:

انجمن اصلاح الافاغنه زما د راتلو په خوشحالۍ کې د یوې لویې جلسې انتظام وکړو او د ټولې صوبې خلکو ته یې د شرکت دپاره دعوت نامې ولیږلې.د جلسې په ورځ په زرګونو

خلک په ډېر شوق او مینه محبت شریک شو، په اتمانزو کې د ټول قوم یوه (عظیم الشانه) لویه جلسه وشوه، چې په هغې کې ماله د قوم د طرف نه یوه سپاسنامه(Welcome Address) راکړی شوه، یوه تمغه او جوبه هم د قوم د طرف نه راکړی شوه او بله دا چې د ټول قوم له طرف نه یې ماله د فخر افغان خطاب راکړو.

چې زما د تقریر کولو وخت راغی نو اول ما د ټول قوم او د جلسې د کارکنانو د ډېرې ډېرې شکریې نه پس یو مختصر تقریر وکړو او د قوم د ډاډ او حوصلې زیاتولو د پاره مې ورته یوه کیسه وکړه چې ما په مدرسه کې په یو کتاب کې لوستې وه ما ورته ووې چې ای پښتنو ورونو! تاسو باندې د هغه زمرې ټوقه شوې ده چې کوم په ګډو کې لوی شوی و، او د ګډو عادتونه یې اخیستي وو، په هغه کتاب کې لیکلي وو چې یو زمری د مور په ګېډه و، چې مور یې د ګډو په یو کنډک حمله وکړه د ورټوپ کولو سره یې بچی پیدا شو او مور یې مړه شوه او بچی ترې پاتې شو دا بچی ګډو سره لوی شو او څه وخت چې لوی شو نو ده کې اکثر عادتونه د ګډو وو او د هغوی سره به ځرېده اود هغوی په شان د بین بین اوازونه یې هم کول یوه ورځې یو زمری په دې ګډو را پېښ شو د ده په لیدو ګډې د دې خپل زمرکتې سره تس نس شوې او یو خوا بل خوا وتښتېدې د ځنګلي زمري په دې زمري نظر شو، چې د ده په لیدو لکه څنګه چې دا ګډې تښتي او بین بین کوي دغه شان د دې زمري بین بین کول او تښتېدل ورته ډېر عجیبه ښکاره شو، ده ګډې پرېښوې او ځان یې دغه زمري ته ورسولو او هغه یې راونیو او ځان سره یې هلته یو نږدې د اوبو تالاب ته

راوستو د تالاب په غاړه يې ودروو چې په هغه کې خپل شکل ووينې او خپل ځان وپيژني چې ته هم زما په شان زمری يې بين بين مه کوه او وغړمبيږه! زمري چې خپل شکل وليدو نو ورته معلومه شوه چې زه خو زمری يم،او هغه وخت يې د بين بين په ځای غړمبيدل شروع کړل نو ما دې پښتنو ته ووې ای پښتنو ورونو! تاسو هم زمري يی نور بين بين مه کوئ وغړمبيږئ،د غلامۍ دا زنځير وشلوئ،پاځئ،ملا وتړئ او خپل ملک او قوم د غير د غلامۍ نه ازاد کړئ! زما دې تقرير په خلکو ډېر اثر وکړو او جلسه په ډېرې کاميابۍ سره ختمه شوه.

زما صحت په جيلخانه کې ډېر خراب شوی و، او وزن مې هم پنځه پنځوس پونډه کم شوی و،کمزوري شوی وم او په ملا کې مې هم دردونه پيدا شوي وو،په دې وجه د قاضي عطاءالله خان په مشوره او د هغه په ملګرتيا زه د يو څو ورځو دپاره د ارام او هوا بدلولو په غرض کوه مري ته لاړم قاضي صاحب هم راسره لاړ او د هغه ځای اب و هوا راته ډېره فايده ورسوله بيا د هغه ځايه د ګلياتو په لاره ايبټ اباد ته لاړو. او ما څه ورځې په ايبټ اباد کې د لالي او زما اوښي اميررحمان خان سره تېرې کړې او ددې هوا په بدلولو زما صحت ته کافي فايده ورسېده، زه چې څه وخت واپس راغلم نو اتفاقاً دلاور خان مې وليدو، هغه زمونږ اسسټنټ کمشنر و، ډېرې خبرې يې راسره وکړې په اخر کې يې ښېل کړم او راته يې ووې چې ګرفټ صاحب هم ستا تقرير ډېر خوښ کړی دی .او ډېر خوشحاله شوی دی صرف دا يوه خبره يې په کې خوښه نه وه ما ورته وې چې کومه؟ نو ده راته ووې دا د زمري غړمبهار ځکه چې خلک جاهلان دي او د

دې نـه څـه غلطـې نتيجـې ونـه باسـي او غلـط مطلـب تـرې وانخلي، ګرفت صاحب زمونږ دپټې کمشنر و ما ورته ووې چې ما دا تقرير د ګرفت صاحب د خوشحالولو په خيال نه دی کړی، نه ددې پروا کوم، چې هغه د دې په اورېدو خپه يا خوشحاله شي،هغه مې د قوم او ملک دپاره کړی دی او د هغوی د اوچتولو په خيال مې کړی دی. دلاور خان چارسده کې دپټې کمشنر په دې خيال اسسټنټ کمشنر مقرر کړی و، چې زمونږ انجمن او ازادې مدرسې ته نقصان ورسوي او هغه چې دلته راغی نو اول يې په انجمن کې د بې اتفاقۍ پيدا کولو کوشش وکړو، خو هغه په دې کې کامياب نه شو او مدرسې ته يې هم د هېڅ قسم نقصان ونه رسولی شو، نو بيا يې په حکومت باندې زمونږ د مدرسې په مقابله کې په چارسده کې يو انګرېزي سکول جاري کړو او ځای په ځای به يې زمونږ د مدرسې په خلاف پراپيګنډه کوله.

په بنو کې دخلافت تحريک په خلکو باندې ډېر زيات ښه اثر کړی و، تر دې چې د بنو د ضلعې ټول ملايان په دې تحريک کې داخل شوي وو،بلکې د بنو د ضلعې ټولو نمبردارانو استعفاګانې ورکړې وې او په تحريک کې شامل شوي وو،د پيرنګيانو سره ډېره وېره پيدا شوه او ډېر هيبت پرې راغی.زمونږ د چارسدې اکبر خان هلته جج و.د بنو دپټې کمشنر هغه راوغوښتو اوورته يې ووې چې د دې خبرې مخنيوی په کار دی نو هغه ورته ووې چې دا زما کار نه دی،زما کار خو دا دی چې تاسو يې ونيسئ او ماته يې را چالان کړئ. زه به د مقدمې سماعت وکړم.دپټې کمشنر چې د

ده نه مایوسه شو، نو بیا یې دلاورخان را وغوښتو، دلاور خان په بنو کې مجسټریټ و، او یوه د رشوت مقدمه پرې هم وه او هغه ته یې چې ووې نو هغه ورته سینه وټپوله هغه ملایان یې په چل ول وغلول او نمبرداران یې هم دوکه کړل او هلته دخلافت هغه تحریک فیل شو، چونکه ده په بنو کې یوه لویه فتح کړې وه دی یې زمونږ دې تعلیمي تحریک او اصلاحي تحریک پسې چارسدې ته راولیږه چارسده یو ډېر اهم ځای دی. دلته به همیشه اسسټنټ کمشنر انګریز و، دیسي سړی به نه و، دلاور خان په مشن سکول کې او د مشن سکول په بورډنګ کې ما سره ډېره موده یو ځای پاتې شوی و، زمونږ د ورونو په شان یو د بل سره مینه او محبت و او زما نه یو یا دوه جماعته روستو و، ساده خلکو ته به یې وې او اکثر به یې په دې دوکه کول چې په اتمانزو کې چې تاسو پخپلو بچو سبقونه وایئ، نو سند به ورله څوک ورکوي؟ او نوکر کیدی به څنګه شي؟ اومونږ به چې چېرته په علاقه کې غم، ښادۍ له لاړو نو چې دی به خبر شو، دی به هم راپسې راغی اکثر به یې د تعلیم متعلق د خلکو په مخکې بحثونه شروع کړل قوم کې لږ ډېر شعور پیدا شوی و، د خدای فضل و چې په هر ځای کې به یې شکست خوړ. دده د غلطې پراپېګنډې با وجود په خلکو کې د غلط فهمۍ پیدا کولو په ځای د خلکو به زمونږ انجمن او مدرسې سره نوره هم زیاته همدردي پیدا شوه، د ده غلطه پراپېګنډه مونږ دپاره ډېره مفیده ثابته شوه او تر اخره پورې الله تعالی دې پخپلو حیلو او حربو کې کامیاب نه کړو او چارسدې نه ارماني لاړو او زمونږ انجمن او مدرسې ته یې

هیڅ قسم نقصان ونه رسولی شو. دلاورخان عجیبه سړی و.دی د پیرنګیانو دپاره هر قسم قربانۍ ته تیار و،یوه ورځې زمونږ حجرې ته راغی اوپه حجره کې نور هم ډېر مېلمانه و،ده ډاکټر صاحب ته مخ کړو او ورته یې ووې چې وګوره دې افغانستان ته، څومره ظلمونه یې په قیدیانو شروع کړي دي،که چېرې پیرنګیانو په افغانستان حمله وکړه نو زه به د ټولو نه مخکې یم توره به را سره وي د پښتنو سرونه به وهم.ډاکټر صاحب ورته په جواب کې ووې شاید زه به ستا په مخالفه ډله کې یم ولې چې زه پښتون یم زه به څنګه د پیرنګیانو دپاره پښتانه ووهم؟ د دې په اورېدو غریب په هغه مجلس کې کچه شو، او بیا یې بل بحث شروع کړو.

انجمن او مدرسې:

د انجمن په کوشش زمونږ د مدرسې په ملک کې ډېر شاخونه قایم شوي وو. یو ډېر لوی شوق په پښتنو کې د خپل بچو د تعلیم پیدا شوی و ما او خادم صاحب د هغو معاینه شروع کړه. مونږ چې به کله دا دورې کولې، نو د ازاد سکول هلکان به هم مونږ سره تلل، ولې او سعادت خان د ترنګزو به زمونږ دې جلسو کې نظمونه ویل، دوی ډېر خوش اوازه وو، ولې به ډېر ښکلی قرات ویلو او د دې به په خلکو ډېر ښه اثر کېدو او د خپلو بچو د هر قسم تعلیم ورکولو سره به یې شوق پیدا شو.

زمونږ د یوسفزو مدرسې په ډېر ښه حالت کې وې او د هغې ټوله وجه د صاحبزاده خورشید خان صاحب،دادینه او نصرالله

جان محنت، قربانی او کوششونه وو، د هشنغر او د دواوې نه پس مونږ د یوسفزو دوره شروع کړه او د تحصیل مردان او د تحصیل صوابۍ ټولې مدرسې مو وکتلې، خادم محمد اکبر صاحب به امتحانونه اخیستل او ما به خپل اکثر وخت د خلکو سره په لیدلو کتلو او تبادله خیالات کولو کې تېرولو مونږ اول شروع د مولانا شاه رسول صاحب د بالاګړۍ د مدرسې نه وکړله بیا ساول ډېر، کاټلنګ او د رستم مدرسې مو وکتلې او په دې ځایونو کې مو لویې لویې جلسې هم وکړلې او خلکو ته مو د اتفاق د ورورولۍ، قامولۍ او د علم فایدې بیان کړې. په دې دوره کې صاحبزاده خورشید صاحب او نصرالله جان هم راسره وو، څه وخت چې د ساول ډېر نه، رستم ته روانېدو نو خادم صاحب او مولانا شاه رسول صاحب مونږ رستم ته رخصت کړل او ما او نصرالله جان فیصله وکړه چې د سودم هر یو کلي کې چې زمونږ په لاره راځي څه نه څه ساعت به په کې تېروو او خلک به د خپلو اغراضو او مقاصدو نه خبروو، مونږ پیاده روان شو او مونږ سره چې یو اس و هغه باندې مو مولانا صاحب سور کړو ولې چې هغه ډېر ضعیف و، دا زما د سودم اوله دوره وه، په دې دوره کې زما شېربهادرخان د کوترپاڼ او شاپسند خان د چارغولۍ سره ملاقاتونه وشو، دوی سره مې ډېرې خبرې وشوې او بعضې نور خانان مې هم ولیدل. زه د سودم د خانانو په لیدو ډېر خوشحاله شوم او د دوی دا ساده ژوند زما ډېر خوښ و. رستم ته مونږ ماښام ورسېدو زمونږ خیال و، چې دلته د شپې جلسه وکړو، خو زمونږ د مدرسې سرپرست خان په کلي کې موجود نه و، او بل څوک د خلکو د

خبرولو د پاره تيار نه و، ما او نصرالله جان چې څه وخت ډوډۍ وخوړه نو زه د کلي په يو سر او هغه د کلي په بل سر شروع شو.

هرې حجرې او هر جماعت له ورغلو او خلکو ته مو ووې چې په فلاني جماعت کې د ماسختن د لمونځ نه پس جلسه ده تاسو چې څه وخت لمونځونه خلاص کړئ،نو د خداى د پاره هلته راشئ چې خلک په جماعت کې جمع شو نو مونږ ورته خپل مقصد او غرض بيان کړو.سبا مونږ د هغه ځاى د مدرسې امتحانونه واخيستل او شپې له ګلياړى ته لاړو دلته زمونږه يوه ډېره ښکلې مدرسه وه.د ګلياړى نه نوي کلي ته لاړو او د نوي کلي نه اسميلا ته لاړو هغه مدرسې مو هم وکتې او په اسميلا کې نصرالله جان او صاحبزاده صاحب د يوې لويې جلسې انتظام کړى و،او د ټولې علاقې خلک يې راجمع کړي وو،جلسه په ډېره کاميابۍ سره وشوه. نصرالله جان زمونږ ډېر قابل، لايق ملګرى او د ده په وجه زمونږ د تحريک کار په ښه شان مخکې روان و، د پيرنګيانو دا خوښه نه وه او دغه شان به د هغوى دا کوشش و، چې زمونږ د دې قسم مخلصان، کارکنان زمونږ نه جدا کړي، د هغه ماما چې د پيرنګيانو نوکر و، هغه يې مجبوره که چې نصرالله جان د بيرستېري د پاره لندن ته وليږي او هغه لندن ته لاړ.

اصل کې دا ځاى د ټول يوسفزي د تحريک مرکز و،بيا مونږ د پېښور د علاقې دوره شروع کړه او چې د پېښور د علاقې له دورې نه فارغه شو، نو بيا زه د کوهاټ او بنو په دوره لاړم، په کوهاټ کې زمونږ دوه مدرسې وې،دا مدرسې د مقامي کارکنانو د اخلاص او کوششونو په وجه ډېرې په ښه حالت کې

وي، پـه هنگـو كـې مدرسـه تيكـدار صـاحب علـي بادشـاه جـوړه كـړې وه، هلتـه مـو يـوه لويـه جلسه وكـړه، چـې پـه هغـې كـې تقريباً د كوهـاټ د هـرې علاقـې خلـک شـريک شـوي وو، پـه هنگـو كـې ډېر شـيعه گـان دي دلتـه بعضـې خودغرضـه او سـركاري خلكـو د شيعه او سـني تعلقـاتو تـه ډېر نقـصان رسـولی دی د مينـې محبت پـه ځـای يـې پـه كـې ډېر نفرت پيداكړی دی.پـه جلسه كـې مـا يـو لـوی تقريـر وكـړو او پـه شيعه او سـني مـسئله مـې ډېره روشـنايي واچوله،اولـه خبره مـې ورتـه دا وكـړه چـې مـونږ خوټـول پښتانه يـو كـه شـيعه دي نـو هـم پـښتون دي او كـه سـني دي نـو هـم پـښتون دي،يـو قـوم يـو او يـو مـو ملـک دی، يـو مـو خـدای دی، يـو مـو رسـول دی يـو مـو قـران دی،او حـضرت علـي تاسـو هـم منئ،مـونږ يـې هـم منو،نـو بيـا دا اخـتلاف پـه څـه؟د هـر چـا لاره بېلـه بېلـه ده خـو دا ملـک خومـو شـريک دی، د دې ملـک خـدمت پـه شـريکه پـه مـونږ ټولـو فـرض دی او بايـد چـې مـونږ ټـول د دې ملـک خـدمت وكـړو مـونږ بايـد دا فكـر وكـړو چـې دا ملـک زمـونږ دی او خـدمت يـې هـم بايـد پـه گـډه وكـړو، دا نفرت خـو خودغرضـوخلكو پـه شيعه اوسني كـې پيـدا كـړی دی. زمـا دې تقريـر پـه خلكـو ډېر ښـه اثـر وكـړو كـه شـيعه و او كـه سـني و،او څـه نـه څـه د نفـرت هغـه اور چـې خودغرضـو خلكـو لگـولی و،كـم شـو،زما پـه دې تقريـر د هنگـو خانـان ډېر خپـه شـو اومـاتـه يـې ووې چـې زمـونږ د شلو كلـو خـواري دې پـه سـيند لاهـو كـړه مـا ورتـه وويـل چـې پـه دې بـې اتفـاقۍ كـې خـو نـه ستاسـو خيـر شـته او نـه د قـام او ملـک تـه تـرې ډېر نقـصان رسـيږي كـه دې كـې فايـده ده نـو هغـه خـو دانگرېزانـو ده، هغـوی پـه دې خبـرې پـسې گرځـي او د بـې اتفـاقۍ اورتـه پـه

هر ځای کې پکې وهې.

د هنګو نه بیا ټل ته لاړو دلته زمونږ ډېر ښه ملګري وو، د هغه ځای مدرسه مو هم وکتله او کوهاټ ته واپس راغلو، د کوهاټ په ټوله ضلع کې چې د دې مدرسې دپاره څومره قرباني او فداکاري د ټل خلکو کړې ده، دومره هېچا نه ده کړې، دوی په تعلیمي او بیا په سیاسي سرګرمو کې هم ډېره برخه اخیستې ده او زما سره یې ډېر امداد او کار کړی دی. د کوهاټ نه بیا بنو ته لاړم، بنو کې مې امیر مختار صاحب چې زمونږ د ازادې مدرسې د هېډماسټر پلار دی او یو ډېر مخلص کارکن دی. د هغه په وساطت مې د علاقې دوره وکړه او دوه مکتبونه مو د ملایانو په برکت پرانیستل او ډېرو خلکو سره مو لیدل کتل وشول او تبادله خیالات مو ورسره وکړل. د بنو په ښار کې ملک خدابخش صاحب وکیل د پېښور د جېلخانې په کوارنټین کې څو ورځې ما سره پاتې شوی و، او یو بل سره مو پېژند ګلوي شوې وه، د هغه په ذریعه حکیم عبدالرحیم صاحب، محمد جان بیرسټر او محمد نوازخان وکیل سره مې لیدل کتل او واقفیت پیدا شو، زه چې څه وخت د لاهور په جېلخانه کې وم هلته مویو څو قیدیان د بنو د ککي کلي لیدلي وو، د هغوی سره ما د دې خبرې فیصله کړې وه، چې هر کله زه رها (خلاص) شم او بنو ته درشم نو ککي ته به ضرور درځم. په هغه خیال زه او هېډماسټر صاحب او د هغه پلار ککي ته لاړو، په یو جماعت کې مو لمونځ وکړو او بیا مو د خلکو د راجمع کولو کوشش وکړو. په هغه ورځ د دوی چېرته څه لوبه (اینده) وه، دوی ټول هغې لوبې له روان وو، ما ورته یو څو

خبرې وکړې، چې:اې پښتنو ورونو! یو کافر خپل کافر ورور نه وژني تاسو چې ځان ته مسلمانان وایئ، بیا ولې یو پښتون بل پښتون وژني؟ او نه چرې یو پیرنګی پخپل قوم مخبري کوي او نه ستاسو ملګرتیا کوي، بیا ولې تاسو د خپل ورور په سر هغوی له مخبري کوئ. او د هغوی ملګرتیا کوئ او نه چرې یو هندو د خپل هندو برخلاف ناحقه او د دروغو شاهدي کوي او نه د خپل هندو ورور د شرمولو او د بې عزتۍ کوشش کوي، خو اې پښتنو ورونو بیا تاسو ولې په ناحقو شاهدو د یو بل بې عزتۍ او شرمولو پسې روان یئ، لږ خو د خداې نه ووېرېږئ او شرم وکړئ، یو کافر خو خپل کافر ورور نه وژني، مخبري یې نه کوي او شرموي یې نه او مونږ چې ځان ته مسلمانان وایو او پښتانه یو مونږ دې خپل پښتون مسلمان ورور وژنو، شرموو او مخبري دې پرې کوو. ما ورته ووې چې دعا وکړئ چې مونږ له خداې پاک پوهه او علم راکړي او زمونږ په زړونو کې الله تعالی مینه او محبت، ورورولي،عزیزداري،قامولي او اتفاق پیدا کړي.څه وخت چې مونږ د جماعت نه ووتو نو څو کسان رانه چاپېره شو او زه یې د لاسه ټینګ ونیولم،چې نن دې پرېږدو نه مونږ سره به ضرور شپه کوې،ما ورته ووې چې زمونږ په سر ډېر زیات کارونه دي او مونږ پاتې کېدی نه شو خو هغوی هم راته کلک شو چې دا خبره شوني نه ده، ما ورته ووې چې اخر دا تاسو مونږ ولې دومره مجبوروئ،هغوی راته ووې چې خداې ګواه دی، دومره ژوند مو تېر شو ږیرو کې مو سپین ولګېده لیکن د چا میا ملانه مو دا قسم خبرې اورېدلې نه دي،چې تاسو پښتانه هم پخپل کور کې ورونه یئ او که

چرې يو كافر بل كافر نه وژني نو تاسو هم خپل ورور مسلمان مه وژنئ، خلك وايي پښتون ترقي ونه كړه په ورانو لارو روان شوي دي، ليكن حقيقت دا دى چې پښتنو ته چا سمه لارښودلې ده؟ چا د ورانو نه منع كړي دي او دوى منع شوي نه دي، هې افسوس د نورو قومونو په شان د دوى غمخور نشته! د دوى شپون نشته ځكه خو يې شرمښان خوري او ماتوي.

څه وخت چې زما دوره ختمه شوه او زه كلي ته راغلم يوه ورځې زه عباس خان جدا كړم او ماته يې ووې چې دا كاكاخېل ميا معروف ډېر خطرناك سړى دى. نن ورځې دهغه دا كوشش دى چې ما او تا كې بې اتفاقي پيدا كړي، او د هغه يوڅو خبرې يې ماته وكړې، چې زه د هغې بيانول نه غواړم. هغه خبرې په رښتيا سره ډېرې خرابې وې ماته نورو خلكو هم د ميا معروف صاحب ډېرې كيسې كړې وې او كه د عباس خان او مقصود جان په منځ كې چې زمونږ د هايي سكول هېډماسټر و، چې دا څه قسم ناچاقي پيدا شوې وه، هغه هم د ده كارګذاري وه. ماته دا هم معلومه شوه چې دى زمونږ د انجمن په ممبرانو كې پرې جنبې پيدا كول غواړي او اول چې كوم د مينې محبت او اتفاق مظاهره د انجمن په ممبرانو كې وه نن هغه نشته بلكې د انجمن ممبرانو د يو بل نه ګيلې مانې او شكايتونه شروع كړي دي. ميا صاحب زمونږ د انجمن يو ډېر فعال ركن و، د كډو كار ده ته په حواله و دا خبره ورو ورو وګونېده او د ميا معروف غوږو ته هم ورسېده او څه ورځې پس هغه د انجمن د انسپكټرۍ نه استعفا وكړه، محمد عباس خان زمونږ د انجمن صدر و، د هغه دا خيال و، چې زه دده استعفا فوراً منظوره كړم،

ليکن ما ورته ووې چې ته لږ صبر وکړه او دا به ښه وي چې د ده استعفا انتظاميې ته پيش کړی شي، بله ورځې ما مولانا محمد اسرائيل صاحب وليده هغه راته د ميا معروف د استعفا ذکر وکړ، ده باندې هم د ميا صاحب تعليم اثر کړی و، ده راته ووې چې د ميا صاحب خوله سوری ده، هغه بله ورځ هم دلته خلکو ته لګيا و، او د انجمن خلاف يې خلکو ته خبرې کولې هغه چې په هر شان وي رضا کول يې په کار دي او که چيرې هغه مستعفي شي نو زمونږ انجمن ته به ډېر نقصان ورسي او زمونږ بر خلاف به پراپېګنډه شروع کړي. ما ورته ووې چې دا خو ته منې چې د هغه خوله سوری ده د هغه پخپله خوله قبضه نشته بيا داسې سړی چې زمونږ انجمن کې وي زيات خطرناک دی چې زمونږ د انجمن بر خلاف پراپېګنډه کوي، په ځای د دې چې زمونږ د ډلې نه بهر وي او زمونږ بر خلاف پراپېګنډه کوي، نو په خلکو به يې دومره اثر نه وي او خلک به وايي چې دی خو په انجمن کې نه دی، نو بيا خلک د ده په خولې دومره اعتبار نه کوي او دی به مونږ ته د دومره نقصان رسولو قابل هم نه وي لکه چې نن دی. بله ورځ مونږ خبر شو چې عباس خان د هغه استعفا منظوره کړه ليکن کوم کر چې زمونږ په انجمن کې ميا صاحب کړی و او کومې جړې چې زمونږ په انجمن کې خورې شوې وې، هغه و نه وتلې او زمونږ د انجمن د بعضې اراکينو دا عادت شوی و، چې څه وخت به يو ځای شو نو د يو بل خلاف خبرې به يې کولې او بيا ورو ورو زمونږ خادم صاحب او عبدالاکبر خان خو دې درجې ته ورسېده چې د مدرسې د هلکانو مخکې به يې داسې فضول

خبرې کولې، چې سړی به ورته حېرانېدو.

یو ورځ ماته هېډ ماسټر صاحب ووې چې ناظم صاحب او سکرټري صاحب د هلکانو په مخکې داسې خبرې کوي، او ددې قسم خبرې کول په کار نه دي، ځکه چې دا خو د انجمن ذمه وار خلک دي او د دوی په داسې خبرو په خلکو خراب اثر کېږي او زمونږ انجمن او مدرسې ته ترې سخت نقصان رسېږي ما ورته ووې چې هغوی څه خبرې کړې وې، هغه راته ووې چې نورې خبرې خو پرېږده هغه بله ورځ د هلکانو په مخکې لګیا و، چې ستا دوست قاضي عطاالله خان د پیرنګیانو مخبر دی او ده پسې یې لګولی دی او دی چې په کار کې هغه دغه کوي دا د قاضي تعلیم دی چې په ده یې اثر کړی دی. زه د دې په اورېدو ډېر خپه شوم چې دوی په ما او په قاضي صاحب شکونه او الزامات لګوي، ما څه کولی نه شو ددوی خولې بادې شوې وې، ډېر ځله ما دوی ځان له پوهه کړل چې ستاسو د دې قسم خبرو نتیجه به څه وي؟ خو دوی نه پوهېدل.

د ۱۹۲۵-۲۶ع وخت و چې په پېښور کې د جمعیة العلماء هند جلسه وه مونږ له یې هم دعوت راکړی و، زه مقصود جان د اتمانزو د ازاد سکول هېډ ماسټر او ددې ازاد سکول یو څو هلکان دغه کنفرانس کې شریک شوي وو، په دې کنفرانس کې غني چې دغه وخت د دیارلسو کالو و تقریر کړی و، چې د هغه د تقریر په ټوله جلسه او د جمعیة العلماء هند په لیډرانو ډېر زیات اثر وشو. مولانا کفایت الله چې د جمعیة العلماء صدر و، را پاڅیدو او غني یې ډېر ښکل کړو. په دې کنفرانس کې صاحبزاده عبدالقیوم صاحب هم موجود و، چې جلسه خوره

شوه نو صاحبزاده ماته وويل چې زمونږ د اسلاميه کالج جلسه ده که ته هغې له راشې نو ډېره ښه به وي ما ورته دا وويل چې مونږ سره يو تعليمي نظم دی که ته مونږ له اجازه راکوې چې هغه نظم زمونږ د مدرسې هلکان هلته ووايي نو زه به درشم مونږ به تا ته دا نظم وښيو ته يې وګوره هغه يو تعليمي نظم دی، هېڅ سياست په کې نشته.

صاحبزاده صاحب ته مو هغه نظم ولېږلو او د کتلو نه پس يې مونږ له اجازه راکړه اومونږ دې جلسه کې شريک شو، هلته زمونږ د مدرسې دوه هلکان پاڅېدل او هغه جلسه کې يې هغه نظم وويلو هغه نظم د جلسې په خلکو دومره اثر وکړو چې د اسلاميه کالج هلکان په ژړا شول او په جلسه کې د شريکو ډېرو پښتنو د سترګو نه اوښکې تويې شوې او دا پيرنګيان چې وو په کرسو کې داسې نېغ شو او ويې ويل چې دا هلکان څوک دي؟(who are these boys?) ما ورته وويل چې دا د اتمانزو د ازاد هايي سکول طالب علمان دي نو دوی وويل چې ښه د ازاد سکول؟

د حج سفر:

زه په ۱۹۲۲ع کې د حج په سفر روان شوم، په دې سفر کې يو زه وم، يوه مې خور وه، بل مې اوښی،زما د تره زوی عطاالله خان و،او بله مې ښځه وه،پېښور ته لاړو او ډاکټر صاحب راته د سيکنډ کلاس ډبه ريزرو کړه او کراچۍ ته ورسېدُو.مونږ په کراچۍ کې د حاجيانو په کيمپ کې وو،چې د عبدالله هارون صاحب بي بي راغله مونږ يې کورته بوتلو، د

هغوی یو ښه مناسب کور و، هلته یې ډېره کړو. د حاجیانو جهاز راغی زمونږ د پاره عبدالله هارون صاحب ډېر کوشش وکړو چې مونږ له د سیکنډ او فسټ کلاس ټکټونه واخلي، مګر هغه ټول ډک شوي وو د روانېدو په وخت کې هغه مونږ سره لاړ او د جهاز کپتان ته یې ووې چې دوی ته سیکنډ او فسټ میلاو نه شو، هغه ته یې ووې چې زمونږ خیال وساتي په دې تهرډ کلاس کې یې خلک د ګډو بزو په شان اچولي وو چې جهاز روان شو، سمندر په چپو کې و، چې لږ غوندې د سمندر منځ ته شو، نو د خلکو قی شروع شو مونږ ټول په تکلیف کې وو، ولې د خور حالت مې ډېر خراب و، مونږ د جهاز د پاس نه کوز ځای ته ورکوز شو خو هلته هم زمونږ تکلیف کم نه شو، بلکې زیات شو، نو زه بیا د جهاز هغه کپتان له ورغلم او ورته مې ووې چې مونږ خو ډېر تکلیف کې یو، ته چې زمونږ نه څومره کرایه اخلې، نو مونږ به یې درکړو ته مهرباني وکړه مونږ له یو ځای راکړه، چې مونږ په کې ارام وکړی شو، او روپۍ مې ورکړې په جهاز کې یوه کمره وه چې سامان په کې پروت و، هغه یې خالي کړه او مونږ هغې کمرې له لاړو دا خو ښه وشو، چې مونږ ځان له شو ولې تکلیف مو کم نه شو. دوی درې واړه دلته پاتې شو او زه د فسټ کلاس نه بهر لویه برنډه وه هلته لاړم. مونږ خو کپتان صاحب له حساب ورکړی و، نو ما ته چا څه نه وې، اووه یا اته ورځې پس عدن ته ورسېدو.

دلته جهاز یو شوا روز ولاړ وي. دلته شپه یخه وه زه یخنۍ ووهلم او انفلوینزامې شوه زه د فسټ کلاس نه بره په هغې

برنډه کې پروت وم، چې یو عرب زه ولیدم هغه راغی او زه یې ځان سره د ننه فسټ کلاس ته بوتلم، زما یې ډېر خدمت وکړ چې زه به یې ټول عمر یاد لرم. چې جدې ته ورسېدو نو زه لرې ښه شوی وم. د جهاز نه راکوز شوم زما دا ملګری هم را کوز شو، یو ځای شو خو ټول سامان چې دوی سره وو هغه ترې په جهاز کې پاتې شو، عطاالله خان خو ډېر ساده سړی و، هغه په څه نه پوهېده او دا قدرې یې هم ونه کړی شو، چې هغه خپل سامان یې د جهاز نه راکوز کړی وی. مونږ ځان سره ډېر سامان اخیستی وو، زما هغه ټول سامان او زما د ټبر جامې چې په کې د سرو زرو تنی وې هغه هم لاړ، ما هغه وخت زمونږ (معلم) ته ووې چې په جهاز کې زمونږ سامان پاتې شوی دی هغه لاړ ویل یې سامان مې بیا نه موند، د دغه ځای نه چې بیا مونږ مکې معظمې ته راورسېدو، نو مونږ رپوټ وکړ، د غو ورځو کې د سعودیانو حکومت نوی جوړ شوی و، شریف مکه یې په مخه کړی و، د شریف مکه په وخت کې به چې چا په حاجیانو ډاکه وکړه یا غلا وکړه، نو په هغې کې به ورسره دی هم شریک و، دی عیاش سړی و، ولې سعودیان داسې نه وو هغوی به د حاجي چې څه نقصان وشو، د هغه ذمه دار به یې معلم ګرځولو او د هغه تاوان به یې ترې اخیسته، د دوی په وخت کې داسې په ملک کې امن و، چې بیان یې درته کوی نه شم، حکومت زمونږ د رپوټ په وجه هغه زمونږ معلم راوغوښت او ورته یې ووې چې ((مال پیدا کړه او که دې پیدا نه کړو نو تاوان ورکړه!)) هغه معلم زمونږ د پېښور حاجي جان محمد له ورغی او ورته یې ووې چې دوی ته ووایه چې ما معاف کړي. او چې

حاجي او ورسره هغه معلم د جرګې په طريقه مونږ له راغلل نو مونږ معاف کړ.

مونږ د حج مراسم د ديني احکامو سره مطابق په خپل خپل وخت ترسره کول چې د هغو له تفصيلي ذکر نه تيرېږو، صرف دا يوه پېښه يادوم چې د حج په دوران کې د سعودي حکومت له خوا «موتمر عالم اسلام» په نامه يوه لويه جرګه جوړه شوه، هغې ته د حاجيانو نه د دنيا د هر ملک د مسلمانانو مشران راوغوښتل شو، دهندوستان نه مولانا محمد علي، مولانا شوکت علي، مولانا ظفرعلي خان اومولانا اسماعيل غزنوي او ځينې نور په دې موتمر کې شامل وو،زه هم په کې شامل شوم، مولانا محمد علي او شوکت علي دوی دا خبره پېش کړه چې تاسو د دې مزارونو او قبرونونه، ګنبدونه جبې او قبې ولې ورانې کړې دي او اوار کړي مو دي هغوی ورته وويل دا د اسلامي شريعت نه خلاف دي دوی وويل چې دا خو«اثار قديمه» وو هغوی ځواب ورکړ چې اثار قديمه وو خو تاسو وګورئ چې د دې نه مسلمانانو ته فايده رسېدلې ده که نقصان؟

دوی يو بل تجويز هم وړاندې کړ هغه دا چې بايد د مکې معظمې د متولي توب دپاره دې د ټولې دنيا د مسلمانانو په خوښه يو سړی مقرر شي،نو هغوی ورته ووې چې فرض کړه چې د دنيا مسلمانانو د هندوستان يو مسلمان دې کار دپاره خوښ کړو،نو ايا هغه د مکې معظمې حفاظت کولی شي؟ ځکه چې اوس دا دی مونږ اوليدل چې کله کافر پيرنګی دلته راغی نو د هندوستان مسلمانان هم د هغه په فوځ کې هغه سره راغلل او

زمونږ په دې مقدسو مقاماتو هغوی د ګولیو چلولو نه انکار ونکړو، ګولۍ یې اوچلولې،د دې نتیجه دا شوه چې موتمر ته د فایدې په ځای نقصان ورسېدو او هغه موتمر ختم شو.

کله چې د حج نه فارغ شو زه خو ناجوړه وم، زه او زما ټبر طایف ته لاړو،زما د خور او اوښې تادي وه،هغوی مدینې منورې ته لاړل. طایف ته چې تلو مونږ سره په لاره کې یو پښتون ملګری شو، ډېر ښه سړی و،چې طایف ته ورسېدو هغه مونږ خپل کور ته بوتلو، د ده هلته ډېر ښکلی کور و،طایف ډېر ښکلی او اباد ځای دی،ښه اب و هوا لري،مونږ څو ورځې هلته تیرې کړې،په دې ورځو کې چې هلته وو یوه ورځ یو سړي مونږ ته غږ وکړو چې:((تعال تعال)) یعنې ((دلته راشئ)) مونږ ورغلو هغه وویل:((دا د حضور صلی الله علیه وسلم وېښته دی او دا بل په ګټه کې د هغه د پښې د پل نښه ده دا وګورئ!!)) ما ورته ووې چې مونږ خو طایف ته د دې دپاره راغلي یو چې دلته د حضور صلی الله علیه وسلم هغه عزم اراده عفو وګورو.چې هغه دلته د تبلیغ دپاره راغلی و،او خلکو په کاڼو ګټو وویشت. زخمي یې کړ، خو هغه په خپل عزم ټینګ ولاړ و،او بیا یې هغو خلکو ته دعا وکړه چې خدایه ته دوی ته هدایت د نیکۍ وکړې. په طایف کې زمونږ صحت ښه شو نو بیا واپس مکې ته راغلو په هغه وخت کې موټر نه وو، مونږ دا ټګ راټګ د اوښانو په سورلۍ کاوه. په مکه کې مې مولوي محمد اسماعیل غزنوي صاحب ولید هغه خو زما د جېلخانې ملګری و.د جېلخانې دوستان ډېر خواږه وي. په خبرو خبرو کې ما ورته ووې چې مونږ مدینې منورې ته ځو، راته یې ووې چې

راځه ماسره جدې ته لاړ شه د جدې نه هم مدينې ته لاره تلې ده ما ورته ووې زه په بله لار مدينې ته ځم، ليکن هغه مجبور کړم او ورسره جدې ته لاړو. چې جدې ته ورسېدو هلته يو لوی امير سړی د ده اشنا و هغه کره دېره شو. په دې ورځو کې د سعودي بادشاه جدې ته راغی او همدې کور ته راغی او مونږ سره يو ځای په هغه کور کې دېره شو، هغه ډېر ښه سړی و، مونږ سره به يې يو ځای ډوډۍ خوړله، يو ځای به ناست پاست و، يو ځای به مو سره مجلس کوو. ما په ده کې د يو ملک او خان هومره غرور نه ليده، بلکې يو فقير او درويش سړی و، حالانکه چې دی بادشاه و، څو ورځې پس مونږ مدينې منورې ته روان شو د سعودي باچا سکتر مونږ له د لارې د مرکزونو په نامه يو خط راکړ، چې د دوی د ارام خيال وساتئ.زمونږ ټوله قافله پنځه اوښان وو، څلور يا پنځه ښځې،درې يا څلور نارينه وو، کوم اوښ چې زما د پاره و، يوه کجاوه يې زما د ټبر او بله يې زما وه؟ کجاوې لنډې وې او زه په کې تنګېدم. د شپې به اکثر د اوښ نه کوزېدُو او د عربستان په هغو نرمو شګو مو پياده مزل کاوه. دې مزل ډېر خوند کاوه. په دې قافله کې چې دا نور عرب مونږ سره وو، دا هغه کسان وو چې د پيرنګي د راتګ په وخت کې يې د شريف مکه په دور کې د مدينې نه تر کويټه هجرت کړی و، اوس واپس راغلي وو اومدينې ته تله.چې مونږ مدينې ته ورسېدو نو په دوی کې د يو کره دېره شو، زه په مسجد نبوي کې د لسو ورځو دپاره معتکف شوم، هغه جماعت کې يوه ستن وه د هغې سره به ناست وم. يوه ورځ په دې مسجد کې مې حاجي محمد امين ولید، روغ جوړ مو

وکړ، ما تري تپوس وکړو هغه راته وویل چې دلته په دې مسجد نبوي کې ما یوه کوټنۍ پیدا کړې ده او اراده لرم چې دلته به یو کال(چله) وباسم. ما ورته ووې چې د څه دپاره؟ وې چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د خوشحالۍ دپاره،نو ما ورته وویل چې رسول صلی الله علیه وسلم په دې نه خوشحالیږي ما ورته ووې چې داسې وکړه او دعا او بیا استخاره وکړه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې خوشحالیږي چې ته دلته هغه سره په کوټنۍ کې ناست یې او که په دې خوشحالیږي چې ته لاړشې او د هغه پیغام خلکو ته ورسوې. چې د شپې ویده شوی دی نو سحار وختي ما له راغی چې ستا خبره سمه ده سبا وطن ته ځم او خدمت به کوم او که خیر وي ته چې په خیر راغلې نو بیا به تاسره یو ځای کار کوم. ما ورته څه حساب هم ورکړ، دی خو لاړ مونږ څو ورځې دلته تېرې کړې. بیا بیت المقدس ته روان شو،د حجاز د یو واړه بندر(پورټ) (رابغ) نه مصر ته لاړو کله چې زمونږ جهاز د سویز په بندرګاه ودرېدو او مونږ تري کوز شو نو زما اراده وه چې د قاهرې او اسکندریې ښارونه هم وګورو په دې اراده زه ورو غوندې یو مصري افسر ته ورنږدې شوم او دا خبره مې ورته وکړه او دا مې هم ورته ووې چې مونږ ستا د اسلام وروڼه یو امید دی چې ته به مونږ سره په دې کې امداد وکړې. د مسلمان د ټکي د اورېدو سره هغه موسکی شو او ما ته یې ووې چې نن ستا ضرورت دی، نو زما مسلمان ورور یې اوچې سبا پیرنګیان په مونږ حمله کوي،بیا نو مسلماني او ورورولي چېرته لاړه شي؟ تاسو د هندوستان خلک مسلماني څه پېژنئ

ستاسو اسلام خو پیسه ده. تاسو داسې قوم یئ چې د پېرنګي د یو اتانیز دپاره مو ټوله دنیا د پیرنګي غلامه کړې ده او دا مونږ هم چې د پیرنګي غلامان یو دا هم ستاسو د لاسه که زمونږ اختیار وي نو دا ستاسو ناپاک او منحوس قدم به په دې خاوره پرې نه ږدو،د دې په اورېدو زه چپ شوم. دلته مونږ لس ورځې په کورانتین (قرنطین) کې تېرې کړې او د هغې نه پس فلسطین بیت المقدس او شام ته لاړو. په بیت المقدس کې مونږ ته یوه دردناکه حادثه را پېښه شوه،دلته زما تبر د بیت المقدس د جماعت د پاوړو (زینو) نه راپرېوته زخمي شوه او څو ورځې پس مړه شوه(انا لله و انا الیه راجعون). او بیا هم هلته دفن کړی شوه.

په فلسطین کې یهودیانو ښکلي ښکلي نوي کلي،ښارونه او باغونه جوړ کړي دي او لګیا دي جوړوي یې لیکن مسلمانان یې لا هغه شان په غفلت کې پراته دي او امام مهدي صاحب ته په انتظار کې ناست دي،چې مونږ به پخپله څه نه کوو هغه به راشي او هغه به راله هر څه وکړي.دوی دومره بې علمه او بې خبره دي چې امام خو پرېږده چې پیغمبر راغلی دی او خپل قوم ورسره ملاتړلې نه ده نو پیغمبر کامیابه شوی نه دی.

په بیت المقدس کې زما د مسلمانانو ورونو عربو سره په دې باندې ډېرې خبرې شوې وې،زه چې به د بیت المقدس نه بهر ووتم کومه ځمکه چې به مې ولیده چې شاړه او رېګ دی،نو چې تحقیق به مې وکړو، نو معلومه به شوه چې د عرب ده او کومه ځمکه چې به ابادوه په هغې کې به یوه وړوکې

غونـدې بنګلـه او بـاغ و، نـو چـې تپـوس بـه مـې وکـړو وې دا دیهـودي ده او دغـه شـان د کلوحـال و. د یهودیـانو ښـکلې ښـکلي ابـاد او پـاک کلـي او ښـکلي ژونـد و ،او د عربـو بـه درتـه څـه ذکـر کـوم او بلـه دا چـې سحر بـه ووتـم یهودیـان بـه ښـځې، نـر لګیـا وو کارونـه بـه یـې کـول او پـه بیت المقدس کـې چـې بـه سحر هوټـل تـه لاړم څوک بـه پـه کـې نـه و،چـې غرمـه بـه لاړم څـوک بـه پـه کـې نـه و، چـې مـازیګر بـه لاړم نوهوټـل بـه ډک و،ښـکلې ښـکلي میزونـه بـه لګېـدلي وو،خلکـو بـه ښـکلې ښـکلې پـاکې، صـفاې جـامې اغوستې وې، چـا بـه چـاې څکلـه،چا کـافي،او چـا د انګـورو اوبـه .او چـې د عربـو هوټـل لـه بـه لاړم نـو کـه سحر و هـم بـه خلـک پـه کـې ناسـت و،کـه غرمـه وه هـم دخلکـو نـه بـه ډک و،او کـه مـازیګر و هـم بـه خلـک پـه کـې وو غـټ غـټ چیلمونـه بـه پراتـه وو،چیلم بـه هلتـه اوړېدلی و سـر بـه یـې یـو ځـای پـروت و د دوی پـه هوټـل کـې هغـه صـفایي نـه وه کومـه چـې د یهودیـانو پـه هوټـل کـې وه او لګیـا بـه وو لـوبې بـه یـې کـولې زه پـرې نـه پوهـېدم، چـې څـه لـوبې یـې کـولې یـوه ورځـې مـې دې عربـو ورونـو تـه ووې چـې دا تاسـو پـه کومـه دنیـا کـې یـئ لـږې سـترګې خـو وغـړوئ، زه چـې ستاسـو پـه دې ملـک کـې ګـرځم چـې چېرتـه شـاړه ځمکـه وي او رېـګ وي نـو چـې تپـوس وکـړم چـې د چـا ځمکـه ده؟ نـو وایـي چـې د عـرب ده او چـې ښـکلې ابـاده ځمکـه او بـاغ او بنګلـه ووینم نـو چـې تپـوس وکـړم چـې دا د چـا ده؟ نـو وایـي چـې دا د یهـودي ده، تاسـو دې خپـل ژونـد تـه وګـورئ، او د هغـوی ژونـد تـه وګـورئ کـه علـم مـو نـشته نـو سـترګې خومـو شـته. نـو پـه هغـوی کـې یـو کـس جـواب راکـړو، چـې مـونږ دا شـاړې ځمکـې پـه یهودیـانو بانـدې خرڅـوو چـې

ابـادي يـې كـړي او اوس اخـري صـدى، ده امـام صـاحب بـه راشـي او دا هـر څـه بـه زمـونږ شـي. زمـا خيـال و، چـې مـلا صـاحب ګينـي يـوازې مـونږ پـښتانه امـام صـاحب تـه كېنـولي يـو ،ليكن عـرب غريبانـان يـې هـم ورتـه كېنـولي دي. اوس مـې كلـه نـا كلـه خيـال پيدا شي چې فلسطين تـه لاړلـې او د عربـو نـه مـې تپـوس وكـړى چـې هغـه ځمكـې ستاسـو شـوې او كـه د يهوديـانو شـوې؟ څوارلسمه صدى، خلاصه شوه.

يـوه ورځـې زه د بيت المقـدس نـه بـاهر سـېل تـه ووتـم يـو ځـوان عـرب راسـره ملګـرى شـو ،ماله لـږه لـږه عربـي راتلـه هغـه سـره مـې خبـرې شـروع كـړې ورتـه مـې ووې چـې بيـت المقـدس خـو ډېـره ترقـي كـړې ده نـوي نـوي سـړكونه پـه كـې پيرنګيـانو جـوړ كـړل او نـوې نـوې ابـادى، يـې پـه كـې وكـړې هغـه مـا تـه وكتـل څـه يـې ويـل لـيكن چـپ شـو او مالـه يـې هـېڅ جـواب رانـه كـړو مـا ورتـه ووې چې ولـې چـپ شـوې؟، نـو هغـه رانـه پوښـتنه وكـړه چـې تـه هنـدى يـې؟ خومـا ورتـه ووې چـې اخـر سـتا مطلـب څـه دى؟ هغـه راتـه ووې چـې هنـديان ډېـر خـراب خلـك دي د هغـوى كـار بغيـر د مخبـرى، نـه نـور هـېڅ نـشته پـه دې ټـول ملـك كـې خلـك هندوسـتاني تـه پـه ډېـر نفـرت سـره ګـوري دوى تـه ډېـره ګنـاه نـه وه ځكـه د دنيـا پـه لـوى جنـګ كـې دې خلكـو سـره هندوسـتانيانو اود هندوسـتان فـوج چـې څـه كـړي دي، د هغـې سزا دې دوى لـه خـداى وركـړي. د دې هندوسـتان فـوج اكثريـت د مـسلمانانو و، ماورتـه ووې چـې زه تـا تـه كـم از كـم دومـره ويلـى شـم چـې زه مخبـر نـه يـم هغـه راتـه ووې چـې مـونږ بـه سـړكونه او ابـادى، څـه كـړو مـونږه اوز مـونږ ملـك ورځ پـه ورځ پـه پرېوتـو او د غربـت طـرف تـه روان

دی، ځکه چې ترکو به د قسطنطينې د خزانې نه روپۍ دلته لګولې او پيرنګيان لکه د جورو په مونږ لګيا شوي دي، زمونږ مال خوري او ولايت ته يې لېږي او بيا يې يو سوړ اسويلی وکړو، چې مونږ څه ترکو سره وکړه اوس الله تعالی مونږ ته د هغې ناشکرګذارئ سزا راکوي اوس مونږ ترکو پسې ډېر ارمانونه کوو، ليکن وخت تير دی الله دې مونږ ته عفوه وکړي او د دې ظالمانو د پنجې نه دې مونږ خلاص کړي دغه حال د شام هم دی.

د شام ملک په دوو حصو تقسيم دی،د يوې حصې چې(اوس ورته لبنان وايي) دارالخلافه بيروت دی،دا د سمندر په غاړه يو مزيدار ښار دی. دلته د علومو او فنونو دزده کولو دپاره امريکې يو لوی دارالعلوم قايم کړی دی،د شام په دې حصه کې د اوبو کمی دی غرونه هم په کې ډېر دي ليکن خلک په کې دومره تکړه دي چې غر او سمه يې ټوله اباده کړې ده. اواکثر غرونه يې د انګورو باغونه کړي دي،کلي او باغونه ډېر په اعلی طريقه باندې جوړ دي،خلک يې ډېر ښه او اسوده دي په کومه علاقه کې چې د مسلمانانو ابادي زياته ده، د هغې دارالخلافه دمشق ښهر دی، دمشق هم يو ډېر مزيدار ښار دی،کور په کور او کوڅه په کوڅه اوبه بهيږي اوبه په کې ډېرې زياتې دي ځمکې يې ډېرې ښې دي، ليکن خلک يې هغه شان محنت کش او اباد کار نه دي او نه يې خلک هغه شان ترقي يافته دي او نه يې هغه شان پاخه کلي دي. په دې ملک کې د فرانس حکومت دی،دلته مې په دې خلکو کې دا د صفت يوه خبره وليده چې په عيسايانو او په مسلمانانو کې مينه او

محبت دی او په دوی کې هغه بې اتفاقي او نفرت نشته لکه چې څنګه د فلسطین په مسلمانانو او یهودیانو کې ما لیدلي دي. زما په خیال په فرانسیانو کې لکه د پیرنګیانو په شان دا بد عادت نشته دی چې د خپل مطلب دپاره پخپلو رعایاو کې نفاق اونفرت پیدا کوي. د پیرنګیانو پالیسي خو د (divide and rule) ده، خلک بې اتفاقه کړئ او بیا پرې په مزه حکومت کوئ.

د بیروت په یوهوټل کې مې د یو مسلمان عرب سره خبرې وشوې هغه راته وې چې زه دلته د یوې کمېټۍ دپاره راغلی یم چې هغه کمیټي د فرانس حکومت د دې دپاره مقرر کړې ده، چې په دې خبره غور وکړي چې تش تعلیم د رعایا دپاره مفید نه دی. دې سره صنعت او حرفت هم په کار دي، زه حیران شوم چې د فرانس په دې ملک لس کاله لا د حکومت شوي نه دي او بیا ددوی د صنعت او حرفت ورسره فکر او خیال دی. او په هندوستان د انګرېزانو د پاچایۍ تقریباً دوه سوه کاله وشو غریب رعایا هره ورځې د صنعت او حرفت چغې وهي، لیکن څوک پرې غوږ قدرې نه ږدي.د شام نه زه عراق ته لاړم،په موصل کې مو دوه ورځې تېرې کړې دا یو وړوکی مزیدار ښار دی او سیند په کې بهېدلی دی. خلکو کې شراب خوري او عیاشي زیاته شوې وه که چېرې د پیرنګیانو حکومت په دې خلکو ډېره موده پاتې شو، نو زما په خیال به بالکل تباه او برباد شي. د موصل نه بغداد ته لاړم بغداد کې مې کافي ورځې تېرې کړې په دې ښار کې هم بې شماره شرابخانې وې،د شرابو اکثر دکانونه د هندوستانیانو دي چې د پیرنګیانو قبضه

کېدو سره هلته تللي دي.ددې ښار اخلاقي حالت ښه نه و او پیرنګیانو ډېر ارمینین هم دلته اباد کړي دي، بغداد یو ډېر مزېدار ښار دی او د ښار په مینځ کې یو لوی سیند بهېدلی دی. د بغداد نه کربلا ته او نجف ته لاړم، دا دواړه ډېر متبرک ځایونه دي او د لرې لرې ملکونو نه مسلمانان خصوصا شیعه ګان د حضرت علي «رض» او د امامانو زیارتونو له راځي، دا زیارتونه په یوه لویه پیمانه باندې ډېر مزېدار جوړ دي په لیدو یې د سړي زړه خوشحاله شي. شیعه ګان غریبانان تر اوسه پورې هغه شان هلته ځانونه ټکوي او جنګلو سره ډغرې وهي او په زار زار ژاړي. ددې په لیدو سړي ته هغه پخوانی حالت را په مخکې شي.د نجف نه بیا زه کوفې ته لاړم. کوفه نجف ته نږدې ده کوفه یو وړوکی غوندې ښار دی او د سیند په غاړه اباد دی، د نه ترقي وجه یې خلک دا بیانوي چې د دې ښار د هغه وخت اوسېدونکو حضرت امام حسین صاحب او د هغه اولاد سره غداري کړې وه نو الله تعالی د دې ښار اوسېدونکو ته دا سزا ورکړه. که چېرې دې خلکو حضرت امام حسین سره وفا داري کړې وی او هغوی کامیابه شوي وی نو د دې ښار به دا حالت نه و.او دا ښار به د بغداد په ځای د عراق دارالخلافه وی په دې ملک کې پیرنګیانو ډېر نهرونه جاري کړي دي او چې کومو ځمکو ته د نهرونو په ذریعه اوبه نشي رسېدلی نو هلته یې په سیند باندې مشینونه لګولي دي، د هغې په ذریعه اوبه خور کېږي، یوځوان عرب ما سره په رېل کې سفر کوو هغه ته مې ووې چې د پیرنګیانو په راتلو خو ستا سو ملک ښه ابادشو او تاسو ته ډېرې فایدې ورسېدې هغه زما دې خبرې

پوري وخندل او ويې وې چې بې شکه دا د يو قوم د غافلولو دپاره ډېر ښه ترتيب دى دا ته چې څه ته ترقي وايي، دا د يو قوم او ملک دپاره اصلي ترقي نه ده او نه دا پيرنګيانو زمونږ د ترقۍ دپاره کړي دي، د دې نه مطلب د هغوى زمونږه اوده کول او غافله کول دي، چې مونږ په دې مشغوله شو او هغوى په مزه زمونږ په ملک کې حکومت کوي دا خو په حقيقت کې د غلامۍ يو جال دى چې زمونږ د غلامۍ دپاره هغوى خور کړى دى، په عراق کې يهوديان او عيسايان خو نشته خو هلته پيرنګيانو شيعه او سني په جنګ کړي دي. چې په کومو ښارونو کې سنيان زيات دي او شيعه ګان په کې لږ دي نو هلته دوى د شيعه ګانو ملګري دي او چې په کومو ښارونو کې شيعه ګان زيات دي او سنيان کم دې نو هلته د سنيانو ملګري دي ليکن د دوى دا پاليسي کاميابه کېدى نه شي ولې چې په عراق کې د شيعه ګانو ابادي ډېره کمه ده.

بيا زه بصرې ته راغلم او د څو ورځو قيام نه پس په جهاز کې سور شوم او په کراچۍ کې کوز شوم.

په عربو کې چې څه وخت د پيرنګيانو حکومت قايم شوى دى، نو د نورو څيزونو نه علاوه دوه څيزونو له دوى ډېره ترقي ورکړې ده، يو شرابخورۍ له او بله ډم بازۍ له، په هر ښهر کې د شرابو دکانونه دي او د ډمو بازارونه دي، باجې دي، عيشونه دي او سرودونه دي او د خلکو اخلاقي حالت يې ډېر خراب کړى دى، يوه ورځې د بصرې په بازار کې ګرځېدم چې چوک ته ورسېدم نو په چوک کې مې پانسي لکه وليدله د تحقيق نه راته معلومه شوه چې په دې پيرنګيانو ډېر قوم پرست عرب

پانسي کړي دي او ډېر ظلمونه يې عربو سره کړي دي. د هندوستان په اخباراتو کې به مو د شام د ظلمونو کيسې لوستې چې فرانس په عربو باندې کړي وو، ليکن په عراق کې چې پيرنګيانو په عربو کومې لوبې کړې وې، د دې متعلق مونږ چيرې د هندوستان په اخباراتو کې څه ليدلي نه وو، معلومېږي دا چې د هندوستان ځينې اخبارات څه خپل ضمير نه لري او چې پيرنګيان ورته څه وايي هم هغه ليکي. دلته هم د هندوستانيانو نه ډېر نفرت دی، ولې چې دوی د اسلامي اخوت په جامه کې پيرنګيانو ته ډېرې مخبرۍ کړې دي او ډېر عرب يې په پانسۍ کړې دي. په کار دي چې د داسې قوم نه نفرت وکړي او که لږ قدرې د عراق اختيار خپل شو د هغوی اول کار به دا وي چې دا خلک د خپل ملک نه وباسي.

څه وخت چې کراچۍ ته ورسېدم نو په بندر کې زمونږ د نوښار يو پښتون تانه دار و، هغه چې څه وخت په جهاز کې وليدم، نو را ترغاړه وتو او په زور يې خپل ځای ته بوتلم.

زمونږ د طورو نواب زاده امين الله خان هم په کراچۍ کې و، دی په رېل کې ډېر لوی افسر و، چې هغه خبر شو هغه راغی نو بيا هغه زه خپل ځای ته بوتلم، يو دوه ورځې مې ډېرې په مينه او محبت سره هغه سره تېرې کړې، بيا وطن ته را روان شوم او کلي ته په خيريت سره راورسېدم.

پښتون (اخبار-مجله):

په جېلخانو کې ما د خپل قوم په حالاتو باندې په ښه شان سره غور کړی و، زه په دې نتيجه ورسېدم چې په دنيا کې هېڅ

قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي.او په هغوی کې علوم او فنون پیدا کېدی نه شي. ما دا اراده کړې وه چې ضرور به یوه رساله په پښتو کې د خپل قوم د پوهولو، د دنیا د حالاتو نه خبرولو او د خپلې ژبې طرف ته د مایل کولو (مخ کولو) دپاره جاري کوم. او ددې کوشش به هم کوم چې انجمن پخپله ژبه کې د بچو دپاره د ابتدايي تعلیم انتظام وکړي. حقیقت دا دی چې دغه وخت په پښتو ژبه کې هیڅ نه و او نه پښتو د چا یاده وه او پښتون قوم دومره ناپوهه، نادانه و، چې دا خپله ژبه ورته سپکه ښکارېده او چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي،او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.د راتلو سره ما دا دواړه خبرې انجمن ته پیش کړې.انجمن دې خبرو سره خو اتفاق وکړو، لیکن د مالي مشکلاتو په وجه پرې عملي قدم فوراً اخیستلی نه شو،د رسالې ذمه وارې ما په خپل سر واخیستله او عبدالاکبر خان او عبدالله شاه ته دا خبره حواله شوه چې د رسالې د جارې کولو دپاره اجازت نامه دې د حکومت نه واخلي لیکن په مینځ کې درې کاله تېر شو او هغوی د اجازت نامې دپاره یو درخواست قدرې هم ونه کړی شو، زه پوهه شوم چې بغیر زما نه دا کار نه شي کېدی او د ۱۹۲۷ ع په اخر کې ما دې کار ته پخپله ملا وتړله او دا کار مې پخپل لاس کې واخیستو.

د اجازت نامې دپاره مې حکومت ته درخواست ورکړو، اجازت نامه مې حاصله کړه او په ۱۹۲۸ع کې مې د ((پښتون)) په نوم یوه رساله د پښتو په ژبه کې د اتمانزو نه جاري کړه. افسوس خو په دې دی چې پښتون دومره لوی قوم دی،او

خدای ورلـه د نعمتونـو او دولتونـو ډک ملـک ورکـړی دی ،نـه د ده پخپلـه ژبـه کـې یـوه رسـاله او نـه یـو اخبـار شته.دا د پښتو ژبې اولنـی رسـاله ده، چـې د پـښتنو پـه ملـک کـې جـاري شـوه، پـښتون قـوم ډېـر خـراج دی، لـیکن دې قـسم ځیزونـو بانـدې پیـسې نـه لګوي او پـه دې قـسم ځیزونـو خـرڅ کولـو سـره نـا اشـنا او نابلـده دي.ډېرې پیسې مـا د خپـل جېب نـه پـرې خـرڅ کـړې. دې رسـالې د پـښتنو پـه ښـځو او نـرو کـې یـوه نـوې ژنـدګي پیـدا کـړه او دا رسـاله پـښتنو کـې ډېـره هردلعزیـزه شـوه. دا خپـل ملـک خـو پرېـږده پـښتانه چـې پـه یورپ،امریکـه او اسـټریلیا کـې ددې نـه خبـر شـو نـو هغـوی بـه غوښـته او امـداد بـه یـې هـم ورسـره کـوو د پـښتنو یـې پـښتو طـرف تـه شـوق پیـدا کـړو او پـه افغانـستان کـې هـم ښـه لوسـتل کېـده. عبـد الهادي خـان داوي مـا تـه کیـسه کولـه چـې پـښتون اخبـار بـه کابـل تـه راغـی پـه قومیت(ملیت) چـې بـه کـوم مـضمونونه لیکـل شـوي وو هغـه بـه یـې مـونږ لوسـتل او د افغانـستان پـه خلکـو کـې هـم پـښتو طـرف تـه رغبت زیـات شـو او پـه امـان الله خـان خـو یـې دومـره اثـر وشـو چـې هغـه اعـلان وکـړو چـې خلکـو لـه پـه کـار دي چـې پـښتو ژبـه زده کـړي، درې کالـه پـس بـه پـه دې ملـک کـې پـښتو تعلیمـي او سـرکاري ژبـه وي او عبدالهادي خـان دا راتـه هـم ووې چـې مـونږ هـم د یـوې رسـالې بنـا وکـړه او د هغـې نـوم مـو هـم پـښتون کېښوده، نـو امـان الله خـان راتـه ووې چـې د پـښتنو بـه بـس دغـه یـو پـښتون وي،نـو مـا بیـا هغـې خپلـې رسـالې لـه «د پـښتنو ژغ» نـوم کېښود ،لیکن افـسوس چـې پیرنګیـانو دا خبـره برداشـت نـه کـړی شـوه.او هغـه ووې چـې د دې رسـالې یـو څـو نمبـره وتـي وو چـې افغانـستان کـې بغـاوت

وشو، امان الله خان لاړو او د هغه په ځای (بچه سقه) د څه وخت دپاره د افغانستان په تخت کېناست.

زمونږ انجمن د پښتو د ترقۍ دپاره او د شاعرانو د خیالاتو بدلولو دپاره د مشاعرو انتظام وکړو، او د ښو ښو نظمونو او بیتونو له پاره یې انعامونه مقرر کړل او په کال کې یو ځل چې د مدرسې کالیزه جلسه به کېده ورسره د مشاعرې دپاره به هم انتظام کېدو. د دې په وجه په پښتنو شاعرانو کې یو عظیم الشان انقلاب راغی او د خال و خط په ځای د اتفاق، ورورۍ او قومي ترقۍ دور شروع شو په قوم او ملک کې یې د انقلاب دپاره یوه نوې جذبه پیدا کړه او په ښځو نرو کې یې داسې جوش پیدا کړو چې د جلسې په ورځ به د جلسې په ځای کې ځای موندل ګران شو، او د ملک د هرې علاقې او تپې خلک که خان و که غریب و د انجمن په جلسه کې یې شرکت خپل فرض ګڼلو، د ښځو دپاره خاص د پردې انتظام و او په سوونو ښځې به هم په دې جلسه کې شریکېدې، لیکن افسوس چې د انجمن ذمه دارو خلکو خپله اصلاح ونه کړې شوه او زمونږ د کور اختلاف دومره زیات شوی و، چې زمونږ نه د بهر کار پاتې شو که چېرې مونږ د انجمن هغه تبلیغ او اشاعت او په ملک کې د دورو هغه کار جاري ساتلی وی، نو مونږ به ددې نه هم زیاته ترقي کړې وه او زمونږ قوم او زمونږ ملک ته به زیاته فایده رسېدلې وه، لیکن دا زمونږ او زمونږ د قوم بد قسمتي وه چې انجمن ته د خپلو جګړو نه دومره فرصت نه و، چې پخپل قوم او ملک کې ګرځېدلي وی او بې خبره او اُوده پښتون ورور یې خبر کړی او بیدار کړی وی، اخر دا چې خادم

صاحب، عباس خان او عبدالاکبر خان خپلو کې اوجنګول، نو دې انجمن ته نور هم زيات نقصان ورسولو بيا خادم صاحب زما او د عباس خان د جنګولو کوششونه شروع کړل،ليکن تر ډېرې مودې پورې کامياب نه شو په يوه ګرمۍ کې زه کوه مرې ته لاړم خادم صاحب ته ميدان خالي شو او د عباس خان او زمونږ بعضې نورو د انجمن د ورونو په دماغو کې يې دا خيال پيدا کړو چې د لويې ونې د لاندې وړه ونه وده کولی نه شي او د هر قسم قربانۍ او خدمت چې تاسو کوئ،نو نوم پرې د هغه کيږي. څه وخت چې زه د مرې نه واپس راغلم او د انجمن د بعضې ذمه دارو خلکو رويې ته مې کتل،زه ډېر پرېشانه شوم، هر ځای زما بر خلاف پراپېګنډه کېده،ما حاجي عبدالغفار خان سره مشوره وکړله، دا خلک مې د هغه په ذريعه را جمع کړل او په ډېر منت سره مې دوی ته ووې چې دا کار ښه نه دی او د دې نتيجه به زمونږ د انجمن بربادي وي،او خدای دپاره په دې خپل قوم رحم وکړئ. دی خو ډېر برباد شوی دی او په کار خو نه دي چې مونږ يې نور هم برباد کړو او دا يو بل باندې د دروغو الزامونه مه لګوئ.او د يو بل غيبت مه کوئ او هر څه چې وايئ خو د هغه سړي په مخکې وايئ چې د چا نه ستاسو شکايت وي،يا مو په هغه د څه قسم شک وي او يا ستاسو په خيال هغه څه غلط کار کړی وي،په ځای د دې چې تاسو پشي شا خلکو پسې خبرې شروع کړئ. نو دا د فايدې کار نه د نقصان دی،نو عبدالاکبر خان او ميا عبدالله شاه به وخندل او خادم صاحب ته به مخاطب شول. او ورته ويل به يې چې خادم صاحب مونږ به پشي شا د چا نوم اخيستی شو که نه؟ خير دا

خبرې دوی په خندا په توقو کې تېرې کړې. د شپې چې څه وخت د حاجي عبدالغفار خان په ځای کې ډوډۍ وخوړی شوه، نو زمونږ بعضې ممبران د عباس خان سره د ځملاستو دپاره تلل نو ما هم ځان د دوی سره ملګری کړو، هلته هم ما دا بحث شروع کړو چې تاسو سره د پوهې ځانونه ولې داسې نادانه کړي دي؟ نو عباس خان راته صفا جواب راکړو چې یوه ونه چې ډېره لویه او ګوره شي، نو د هغې د لاندې نورې ونې وده کولی نه شي کومې پورې چې د هغې ونې شاخ تراشي ونه شي، نومونږ دا غواړو چې ستا لږه شاخ تراشي وشي ما ورته په خندا خندا کې ووې چې هسې نه چې هغه توقه دربانديې وشي چې د یوې ونې خو څه نه څه سیوری پیدا شوی دی او د پښتنو بچې د هغې سیوري د لاندې ناست دي او که د هغې ونې شاخ تراشي وکړئ او هغه بله ونه کې دومره طاقت نه وي چې هغه ستاسو د بچو دپاسه سیوری شي، نو نتیجه به یې دا وي چې ستاسو بچې به په نور(لمر) شي د دې دپاسه ما بیا هم خپل کوشش جاري وساته چې اخر به د دې اصلاح وشي لیکن اصلاح ونه شوه، اخر د عبدالاکبرخان د کلي په جلسه کې عباس خان یې ما سره وجنګولو، چې زه کلي ته واپس راغلم نو زه په دې نتیجه ورسېدم چې د موجوده جماعت اصلاح مشکله ده په دې وجه ما دا فېصله وکړه چې د انجمن د ((انتظامیه)) نه استعفا ورکړم په استعفا کې مې دا ولیکل چې ما ځنګه اول چنده درکوله په هغې کې به کمی نه راولم بلکې د هغې نه به زیاته درکوم او زه به د انجمن د نورو ممبرانو په شان یو عام ممبر یم او د انجمن د هر قسم خدمت دپاره به تیار یم، لیکن د

نن نه پس به زه د انجمن په انتظامیه جماعت کې نه یم او نه به د انجمن په انتظامیه جلسو کې شاملېږم. حکومت نه چې څومره کوششونه کېدی شو هغه لګیا و، زمونږ د انجمن د بربادلو د پاره یې کول لیکن دې دومره زورور حکومت هیڅ قسم نقصان زمونږ انجمن ته رسولی نه شو بلکه زمونږ انجمن ورځ په ورځ مخ په ترقۍ و، لیکن زمونږ د کور په بې اتفاقۍ زمونږ د لاسه چې څومره نقصان زمونږ انجمن ته ورسېدو هغه هومره نقصان ورته پیرنګیانو رسولی نه شو، انجمن هسې په نوم پاتې شو او ځای په ځای شاخونه یې په بندېدو شو او د انجمن سالانه جلسې هم پاتې شوې، زما د استعفا نه پس عباس خان هم څه ډېرې ورځې په انجمن کې پاتې نه شو، هغه هم د انجمن نه مستعفي شو او خپل مالي امداد یې پرې هم بند کړو او د خپل ورور فیض محمد خان امداد یې په زور په هغه بند کړو حالانکه چې فیض محمد خان په دې ډېر زیات ناراضه و، او څوځله یې ماته خپله ناراضي ښودلې وه، لیکن د مشر ورور مخې له ورتلی نه شو. عباس خان د انجمن او زما برخلاف پراپېګنډه شروع کړه لیکن په هغې کې کامیاب نه شو.

چې څه وخت د انجمن حالت په ابترۍ شو نو خادم صاحب له هله هوش ورغی او بیا یې ماپسې تګ ودو او تله را تله شروع کړل، هره ورځ به یې راته څه نوی قومي راګ غږوو لیکن د هغه راګونو په ما اثر کولی نه شو، ولې چې دا ټوله تباهي د هغه د لاسه په انجمن راغلې وه، چې سړی خبرې یو شان کوي او عمل یې بل شان وي نو د هغه خبرې په خلکو ښه اثر نه کوي

اخر چې به کله نا کله ده زه ډیر تنګ کړم،نو سپینه خبره مې ورته وکړه چې خادم صاحب دا ټوله تباهي په انجمن تا راوستې ده. او ددې ټولې تباهۍ به خدای او قوم ته جواب ده او ذمه واریې. یوه ورځې یې راته وویل چې انجمن شه او د انجمن په شان ځان کې طاقت پیدا کړه او دا ټولې کوټې (ډبې) ځان پسې را کاږه ما ورته وې چې خادم صاحب انجمن هغه کوټې رانښکلی شي، چې کومو کوټو ته بریکونه لګېدلی نه وي او چې په کومو کوټو بریکونه لګېدلي وي یا لګي نو بیا ممکنه نه ده، چې انجمن هغه کوټې راکاږي کله نا کله به یې راته په علاقه کې د ګرځېدو کیسه را مخکې کړه،لیکن زما ورته هم هغه یو جواب و،چې تا سره دوري کولی نه شم او که چیرې انجمن ما له حکم راکړي نو زه هر وخت حکم منلو ته تیار یم. هغه د پښتو خبره چې خادم صاحب ته مې (کرښه) رانښکله نو ایله هغه څه نا څه پخپلې غلطۍ پوهـ شو او محسوسه یې کړه.

امان الله خان:

څه وخت چې افغانستان کې شورش شروع شو، دا انقلاب نه و، شورش و امان الله خان قندهار ته لاړو، په کابل بچه سقاو قبضه وکړه. انګرېزي اخباراتو د افغانستان برخلاف کیسې،طعنې او خوشحالۍ شروع کړې،نو زه پوهـ شوم چې پیرنګیان چې په افغانستان کې د پښتنو ترقۍ ته کتی نه شي نو مونږ به ترې دلته په سرحد کې څه ترقي وکړی شو؟ او فوراً مې دا اراده وکړه چې په دې راز پښتانه پوهول په کار دي.او

دوره مې شروع کړه کلي په کلي، ښار په ښار او علاقه په علاقه وګرزيدم، جلسې مې وکړې، د خداى په فضل ټول پښتون يکدم د خوبه را بيدار شو، پوهـ شو او د خپل قوم تباهي او بربادي يې محسوسه کړه او د افغانستان د خدمت د پاره يې ملا وتړله، په بعضې علاقو کې ملايانو چې څه نه څه مخالفت شروع کړو، ليکن چې د قوم په جذبه پوهـ شول نو مخالفت يې پرېښود. که بعضې ملايان د خپلو ذاتي فايدو په وجه قلار نه شو، نو قوم په زور او بې عزتۍ د هغوى خولې بندې کړې، مونږ سره په دې معامله کې د قوم شاعرانو هم ډېر زيات امداد او اخلاص کړى و، او د قامولۍ يوه نوې جذبه يې په قوم کې پيدا کړې وه، او په دې معامله کې تور سم خان د دوسرو زمونږ سره ډېر مدد کړى و، ده به اشعار جوړول او مونږ به په پښتون اخبار کې شايع کول چې د هغې نه يو بيت دا دى:

ماوې دا سړى زمونږ قوم کې خلل دى
اوس دې وليد چې د ږيرې خاوند غل دى

دا بيت دومره مشهور شو، چې ږيرې والا به خلکو ليدو چغه به يې کړه، ږيرې والا غل، او په دې ورځو کې د کيسه خوانۍ په بازار کې د ږيرې خاوند ګرځېدى نه شو. او خانمير هلالي خو زما سره په ټولو دورو کې شريک و، او داسې نظمونه يې جوړ کړي وو او د افغانستان يې په کې داسې خاکه را ښکلې وه، چې د هغې په اورېدو تقريباً هر پښتون پوهـ شو او ماته هم په تقرير کې د هغوى د پوهولو ضرورت پاتې نه شو او په دې کې زمونږ د مدرسې هلکانو ډېره حصه اخيستې

وه،زمونږ انجمن هم هر قسم مالي او جاني خدمت ته تيار شو،د افغانستان د پښتنو بربادي او غم د سرحد پښتنو خپل غم او خپله بربادي ګڼله، ځکه چې مونږ يو ورونه او يو قوم يو.او د سرحد په پښتنو کې د افغانستان د ورونو د امداد او همدردئ يوه داسې جذبه پيدا شوه چې زه د هغې بيان کولی نه شم که امير و که غريب و،که تعليميافته و اوکه بې علمه ښځې وې او که نر وو د افغانستان په مصيبت زهير وو. او د امان الله خان دوباره حکومت قايمولو دپاره هر خدمت ته تيار وو او خلکو به دعاګانې کولې چې ای الله ته زمونږ غمخور بادشاه امان الله خان ته کاميابي ورکړې. په پښتنو کې ډېر بادشاهان تېر شوي دي،ليکن د پښتنو ښځو،نرو چې څومره مينه او محبت د امان الله خان سره و، هغه بل بادشاه سره نه و، امان الله خان به وې چې زه د پښتنو انقلابي بادشاه يم.او د هغه دا خبره بالکل رښتيا وه چې هغه په پښتنو کې يو عجيبه انقلاب پيدا کړو،او زه چې نن پښتنو ته ګورم نو حيرانېږم چې په پښتنو کې دا دومره زر دا تبديلي د قومولئ او ورورولئ احساس پيدا شو او سياسي شعور په کې راغئ.انقلاب يو سېلاب وي، چې راشي نو اوده خلک يوسي اوويښ ترې فايدې اوچتې کړي. د افغانستان انقلاب کې د افغانستان پښتانه لاهوشول، مونږ کوزو پښتنو ترې فايدې اوچتې کړې، ولې چې مونږه ويښ او بيدار وو د کوزو پښتنو زړه چېرته په تشو دعاګانو او جلسو باندې قرارېده هغوی د افغانستان په دې غم او مصيبت کې عملي شرکت غوښتو او ددې خبرې خواهش يې لرلو چې افغانستان ته لاړ شو او خپلو ورونو سره

په دې غم کې شریک شو.او د خپلو زخمیانو ورونو دارودرمل وکړو او د هغوی پس ماندګانو سره امداد وکړو،چې څوک مړه دي او بچي او ښځې يې پاتې شوي دي،د دې دپاره مو يوه کمېټي جوړه کړه چې د هغې نوم«افغان هلال احمر» و.او د دې کمېټۍ کار د افغانستان د پښتنو طبي او مالي خدمت و، کلي په کلي علاقه په علاقه خلکو د دې کمېټۍ دپاره د چندې جمع کولو انتظام وکړو او په يو لږ وخت کې يو طبي وفد تيار شو چې هغه زما د مشر ورور ډاکټر خانصاحب په سرپرستۍ کې تلو ته تيار شو، د افغانستان په امداد کې يو پښتون هم څه کمی کړی نه دی. ليکن د بنو خلک، د ډېره اسماعيل خان ګُنډي خاندان، د سودم خانان، د بايېزو خانان، قاضي عطاالله خان، علي اصغر خان، علي ګل خان او ميا احمد شاه صاحب د ډېر تعريف وړ دي، ليکن پيرنګيانو دا خبره چېرته خوښوله، د هغوی په زړه دا چېرته ځايېدی شوه چې د افغانستان د امداد دپاره دې د سرحد پښتانه لاړ شي ولې چې په دې طريقه خو زمونږ ورورولي او قومولي قائمېده او هغوی چېرته دا غوښتل. مونږ له يې اجازه رانه کړه. ما خو ډېر دا کوشش وکړو چې د دوی د اجازې نه بغير مونږ له افغانستان ته تلل په کار دي، مونږ ته د پيرنګيانو د اجازې او د پاسپورټ څه ضرورت نشته،ولې زما دا خبره کمېټۍ ونه منله او ما دا هم کمېټۍ ته وويل چې تر څو امان الله خان په افغانستان کې وي،مونږ له انګرېزان د تلو اجازت افغانستان ته نه راکوي.خو کمېټۍ به ويل چې مونږ خو که بغير د انګرېزانو د اجازت نه لاړ شو نو بيا به په مونږه دارو او درمل بند کړي. پيرنګيانو خو اول دا

اعتراض اوچت کړو، چې تاسو خو د امان الله خان امداد د پاره ځئ. لیکن که هغه هم ستاسو د امداد خواهش وکړي، که چېرې تاسو د هغه اجازت نامه راوړه بیا مونږ تاسو له د تلو اجازه درکوو. زه او میا جعفر شاه د دې کار د پاره مقرر شو چې امان الله خان ته لاړ شو او اجازتنامه ترې راوړو ولې ما کمېټۍ ته وویل چې مونږ خو د قوم او خپلو ورونو د امداد د پاره ځو، په دې کې د امان الله خان د اجازې څه ضرورت دی او مونږ خو د پښتنو د امدا د پاره تلو.

مونږ اول د پېښور وکیل تجارت له لاړو چې هغه زمونږ د پاره اجازه را وغواړي، لیکن چې څو ورځې تېرې شوې او هغه اجازه راونه رسېده. نو مونږ کندهار ته د تلو اراده وکړه چې د امان الله خان نه اجازتنامه راوړو. په شاهي باغ کې د پښتنو یوه عظیم الشانه جلسه وشوه، ما او جعفر شاه د خپلو تلو نه خبر کړل، لیکن دا مې ورته هم ووې چې دا ټولې د پیرنګیانو بانې دي، هغوی پخپل وس زمونږ وفد له د تلو اجازت نه راکوي او دا به تاسو ته ډېر زر معلومه شي، مونږ شپې له نوښار ته لاړو، شپه مو هلته تېره کړه د شپې یوه لویه جلسه وشوه او سبا له مونږ د نوښار د سټېشن نه رېل کې سواره شو. د راولپنډۍ سټېشن ته ورسېدو، مولانا اسحاق صاحب هزاروي او د ښار ډېر مسلمانان زمونږ د لیدو د پاره سټېشن ته راغلي وو، او څه وخت چې زمونږ ګاډی لاهور ته راورسېدو، نو مولانا ظفر علیخان او د مسلمانانو او هندوانو ډېر لیډران زمونږ لیدو له راغلي وو، مونږ یې د ګاډي نه راکوز کړو او د لاهور ښار ته یې بوتلو او یو لوی جلوس یې

اوښکلو حالانکه زه د دې نه مخالف وم. په سبا له په لاهور کې د هندوانو او مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه، چې په هغې کې د حکومت د ملامتیا او مونږ سره د امداد او همدردۍ تقریرونه وشول. او قرار دادونه پاس شول، بلکه ورځې مونږ د کراچۍ په میل کې د لاهور نه کوټې ته روان شو، چې سکهر ته ورسېدو، د سندهـ حضرت مولانا او بعضې د سندهـ مسلمانان زمونږ لیدلو له راغلي وو، هغوی سره مو ډېرې خبرې وشوې، دلته زمونږ ګاډی بدل شو او مونږ کوټې ته روان شو، سحر وختي زمونږ ګاډی سبوي ته ورسېدو، زمونږ ګاډی ولاړ دی او مونږ په دې فکر کې یو چې چای به څنګه وڅکو چې په دې کې زمونږ ډبې ته کپتان صاحبزاده خورشید چې د بلوچستان پولټیکل ایجنټ و او بل ورسره د پیو یو خان چې پولیس کپتان و، راننوتل زما په زړه کې څه شک پیدا شو، ګنې دوی مونږ پسې راغلي دي، هغوی مونږ سره ګپ شپ شروع کړو او بیا یې مونږ ته ووې چې راځئ دلته مونږ سره په ارام چای وڅکئ، نو بیا به ګاډي کې کېنئ کوټې ته به لاړ شئ، مونږ اصرار وکړو او ورته مووویل چې ستاسو مهرباني ده، ګاډی به رانه لاړ شي هغه وې چې دلته ګاډی ډېر ساعت ولاړ وي، نو مونږ هغوی سره روان شو، د کپتان خورشید بنګلې ته لاړو چای مو وڅکله، مونږ تادي کوله چې ګاډی را نه لاړ نه شي، مونږ ته معلومه نه وه چې حکومت مونږ مخکې تلو ته نه پرېږدي، ګاډی لاړ او مونږ پاتې شو، زمونږ او د دوی په مینځ کې ډېرې خبرې وشوې، د ډوډۍ وخت راغی، ډوډۍ مو وخوړه، حکومت صاحبزاده صاحب او د پیو خان د دې دپاره

راپسي رالېږلي وو، چې مونږ په دې رضا کړي چې په خوښه سره واپس پېښور ته لاړ شو، د هغوی او زمونږ په مینځ کې ډېرې خبرې وشوې، ولې مونږ په واپس تلو رضا نه شو او چې مونږ رضا نه شو؛ نو مازیګر چې کوم ګاډی راغی په زور یې په هغه ګاډي کې کېنولو، پولیس ته یې په حواله کړو چې مونږ د بلوچستان د علاقې نه بهر وباسي او چې جیکب اباد ته را ورسېدو نو هلته پولیس مونږ په سټېشن د ګاډي نه کوز کړو هغوی را نه لاړل او مونږ پاتې شو، مونږ جېکب اباد ته لاړو او یو وړوکی غونډې ځای مو په کرایه واخیستو او پېښور ته مو اطلاع ورکړه، چې مونږ حکومت کوېټې ته پرې نه ښودو او د سبوی د سټېشن نه یې را واپس کړو او مونږ کندهار ته نه پرېږدي او مونږ اراده کړې ده، چې د حکومت دا ناجایزه حکم ونه منو او سبا بیا د کندهار په طرف روانېږو. په سبا له مونږ د بلوچستان (Resident) رزډنټ له یو تار ورکړو، چې مونږ ستا د دې قسم ناجایز حکم منلو ته تیار نه یو او مونږ تا خبروو چې سبا له به بیا مونږ کوېټې ته روانیږو. د شپې په ګاډي کې مونږ بیا روان شو او چې سحر بیا زمونږ ګاډی د سبوی سټېشن ته ورسېدو نو څه ګورو چې مسلح سپاهیان سره د یو پیرنګي ولاړ دي ګاډی چې ودرېده هغه پېرنګی زمونږ ډبې له راغی او مونږ یې د ډبې نه کوز کړو دا څل صاحبزاده صاحب او د پېو خان د دوی سره نه وو، زمونږ خو دا خیال و، چې جېلخانې ته مو بیایي لیکن هغه پېرنګي مونږ په وېټنګ روم کې کېنولو او په وېټنګ روم یې یوه ډبله پیره ودروله دا ډېر یو شریف پیرنګی و، ما ته یې په خبروخبرو کې ووې چې زه د دې

حکومت په پالیسۍ نه پوهېږم یو طرف ته خو وایي چې مونږ غیر جانبدار یو او تاسو ته وایي چې لاړ شئ، مونږ له د امان الله خان نه اجازتنامه راوړئ نو تاسو به پرېږدو او بل طرف ته ما له حکم را کوي چې پام کوه چې دا سړي درنه مخکې لاړ نه شي، او بیا تاسو د داسې کار نه منع کوي او ستاسو طبي وفد نه پرېږدي چې په دې کې د خدای د مخلوق د خیر نه بل هېڅ شی نشته. مازېګر چې بیا هغه رېل ګاډی واپس راغی نو مونږ یې په کې کېنولو او د جېکب اباد په سټېشن یې بیا کوز کړو، مونږ ته معلومه شوله چې مونږ حکومت په هېڅ قسم کندهار تللو ته نه پرېږدي نو هسې تلل راتلل مومناسب ونه ګڼل او اراده مو وکړه چې دهلي ته به لاړ شو او د افغانستان کونسل جنرل سره به ووینو که هغه زمونږ دپاره څه د اجازه نامې انتظام وکړی شي، دهلي ته روان شو، دهلي ته ورسېدو او کونسل جنرل صاحب مو ولیدو او خبرې اترې مو وشوې، مونږ سره یې ډېره همدردي ظاهره کړه او امان الله خان ته یې تار ورکړو او د تار په ذریعه یې مونږ له اجازتنامه را وغوښته په دغه ورځې مونږ ته په دهلي کې معلومه شوله چې پیرنګیانو د شور بازار د حضرت ورور چې په هندوستان کې په کاتهیاواړ کې اوسي را غوښتی، او د هغه پاوندو پسې چې د هغه مریدان دي د امان الله خان برخلاف افغانستان ته لېږي، ځکه چې پیرنګیانو ته معلومه شوې وه چې د خلکو څه نه څه همدردي د امان الله خان سره پیدا شوې ده، او هسې نه چې هغه چېرته کامیاب شي. مونږ د کونسل جنرل صاحب نه رخصت واخست او سرحد ته را روان شو، څه وخت چې مونږ پېښور ته را ورسېدو نو

مونږ ته معلومه شوه چې د افغانستان وکيل تجار له هم د کندهار نه زمونږ د پاره د امان الله خان پخپل دستخط فرمان رالېږلی شوی دی. د دې د پاسه به بيا هم حکومت چل ول کوو او په مونږ به يې وخت هډوه څه وخت چې زما بالکل دا يقين راغی چې حکومت په هېڅ طريقه زمونږ وفد له اجازت نه ورکوي، نو ما خپلو د جماعت ملګرو ته ووې چې د حکومت دا ټولې انې بانې زمونږ د پاتې کېدو د پاره دي او که چرې تاسو د حکومت اجازت ته ناست يئ نو همدغه شان به ناست پاتې شئ او هېڅ قسم د افغانستان امداد به ونه کړی شئ او بله دا چې ايا افغانستان کې د دوی سفارت نشته؟ نو بيا د پاسپورټ ضرورت څه دی؟ مونږ خو افغانستان ته د پېرنګيانو په ذمه واریٔ نه ځو، مونږ که افغانستان ته ځو نو پخپله ذمه وارۍ ځو، نو بيا د پيرنګيانو د راه دارۍ مونږ ته څه حاجت دی؟ ليکن زما داکثرو ورونو داخيال و، زمونږ تلل او راتلل به بند شي او زمونږ د دې وفد په لاره کې به د دارو را غوښتلو په سلسله کې مشکلات پيدا شي او نه به مونږ د افغانستان ورونو سره مالي امداد وکړی شو. ما ورته ووې چې په دې صورت کې به مونږ دغه شان په انتظار کې پاتې شو، د افغانستان به هډو د هېڅ قسم امداد ونه کړی شو.او امان الله خان چې تر کومې پورې په افغانستان کې وي نو دوی مونږ له اجازه نه راکوي او چې هغه د افغانستان نه لاړ نو بيا به مونږ له اجازه راکړي.

ما او زما يو څو ملګرو دا اراده وکړه چې مونږ بغير د پيرنګيانو د اجازت نه د افغانستان د امداد د پاره روانېږو او

په دې غرض مو په پېښور کې يوه جلسه وکړه او قوم ته مو دا حقيقت ښکاره کړو، چې پيرنګيان مونږ له راهداري نه راکوي، او مونږ د دوی راه داري ضروري هم نه ګڼو، زمونږ افغانستان ورور دی او مونږ خپلو ورونو له پخپله ذمه واری باندې ځو، چې څوک تلل غواړي او تلو ته تيار وي چې فوراً دې مونږ له د راهداری له پاره درخواست راکړي او خپل تصويرونه دې ورسره راولېږي. زه د حکومت په دې خيال پوهه شوم ليکن د جماعت اکثرو خلکو را ته ووې چې ستا هسې د دې حکومت نه نفرت دی او د دوی څېره درته د چل او دروغ ښکاري. زه چپ شوم او د راهداری نه بغير د تلو خيال مې پرېښوده او د راهداری د پاره مو تصويرونه او درخواستونه ورکړل.

نادر خان:

د ډېرو ورځو نه په دې ملک کې دا ګونګوسې و، چې نادرخان د خپلو ورونو سره د فرانس نه را روان شوی دی، بلکه ورځې را ته معلومه شوه چې نادرخان سره د خپلو ورونو پېښور ته را رسېدلی دی او دوکيل تجار په کور کې دی. زه او ډاکټر صاحب يې هم د ليدو د پاره لاړو، نادرخان او هاشم خان ما د اول نه پېژندل په ښه شان سره مو ملاقات وکړو، ډېرو خلکو پرې زور ولګولو چې قندهار ته لاړ شه او امان الله خان ورپسې ډېر استازي راولېږل ليکن نادرخان د قندهار د تلو د پاره تيار نه شو، يوه ورځې زه او نادر خان يوازې يوه کمره کې ناست وو، د افغانستان په مستقبل مو خبرې کولې چې ده

ما ته ووې زه چې هر څه کوم نو د امان الله خان دپاره يې کوم ماورته ووې چې خلک وايې چې د حبيب الله خان هغه زوی چې ستا خوريې دی تاسو د هغه په حکومت باندې د کېنولو دپاره کوشش کوئ،ده راته ووې چې ته به هم ژوندی يې او زه به هم ژوندی يم،که چېرې ما هغه بادشاه کړو يا پخپله بادشاه شوم،نو ته راشه او مخ را له تور کړه او راته ووايه چې نادره خپله وعده دې پوره نه کړه،څه ورځې پس هاشم خان جلال اباد ته او نادرخان او شاه ولي خان څائيو ته روان شول، زه يې په دې خبره مجبور کړم او وعده يې رانه واخستله چې سبا به مونږ تل کې يو. په سبا له هلته راشه او ما ضرور ووينه، زه سبا له تل ته لاړم ليکن نادر خان په مخه تلی و اوتل کې ايسار شوی نه و،د را روانېدو په وخت کې حکيم مې په موټر کې وليدو چې د نادرخان د ليدو دپاره څائيو ته روان و،هغه له مې يو خط ورکړو او په هغې کې مې نادرخان ته وليکل چې اوله وعده خو دې پوره نه کړی شوه،نو چې د بلې وعدې به دې څه حال وي؟. بغير زما نه د ټولو خلکو دا خيال و، چې پيرنګيان به د افغانستان د تلو او امداد دپاره مونږ له اجازت راکړي، ليکن زما دا خيال نه و،ولې چې دوی د امان الله خان غوندې د پښتنو خير خواه بادشاه په افغانستان کې نه غوښتو او زمونږ خوش اعتقاده ورونه په دې اميد کې پراته وو،چې نن دی که سبا دی اجازت به راشي د فصل وخت و،مونږ د افغانستان دپاره چنده جمع کولو په خيال د بايېزو په دوره وو خلکو را سره ډېر په اخلاص او خوشحالۍ د ټول زکواة د راکولو وعدې وکړې، پښتانه د افغانستان د ورونو هر قسم امداد کولو ته

تیار وو، زه او خوشحال خان د باري کاو د سخاکوټ په لاره مردان ته را روان شو، چې مردان ته را ورسېدو نو خبر شو چې امان الله خان د جنګ خیال پرېښودی دی او کوېټې ته راغلی دی. د دې خبر په اورېدو په ما ډېر غم او خفګان راغی. خوشحال خان کلي ته رخصت شو، او زه د قاضي عطاالله خان ځای ته لاړم او په یو کټ کې وېروېر پرېوتم څو ورځې پس څه وخت چې امان الله خان بمبۍ ته ورسېدو زه ډاکټر صاحب او نورو دوستانو مجبور کړم چې بمبۍ ته لاړ شه امان الله خان ووینه او د افغانستان متعلق مشوره ورسره وکړه او دا خبره معلومه کړه چې که مونږ د افغانستان سره د څه قسم امداد کول غواړو نو د چا سره وکړو او دا هم معلوم کړه چې د نادر خان او د هغوی د ورونو متعلق د هغه څه خیال دی؟. زه بمبۍ ته لاړم عبدالهادي خان داوي هم هغه سره و، او د هغه په ذریعه مې د هغه سره ملاقات وشو، خبرې مو وشوې.

ما د افغانستان ته د واپس د تلو خبره وکړه، لیکن هغه د افغانستان نه مایوسه شوی و، او د افغانستان خیال یې پرېښی و، د پښتنو نه ډېر مور معلومېده زما چې ده سره ملاقات وشو، نو ما سره یې په پښتو کې خبرې وکړې، د ګفتګو په دوران کې د نادرخان دوی ذکر هم راغی او ما ورته دا وویل چې مونږ سره چې د افغانستان د پاره کوم حساب جمع دی هغه چاله ورکړو؟ نو په جواب کې ده راته ووې چې تاسو یې نادرخان ته ورکړئ او د نادرخان امداد وکړئ ملاقات ختم شو، په ډېر خفګان سره مونږ د یوبل نه جدا شو په هغه هوټل کې هغه سره نور هم ډېر سرداران وو. هغوی سره مې هم لیدل

کتل وشو او د شپې عبدالهادي خان د بمبۍ د کونسل په کور کې زه مېلمه کړم او د ډوډۍ په وخت کې مې نورو ډېرو سردارانو سره خبرې اترې وشوې. د دې خلکو دا خیال و، چې امان الله خان به ضرور واپس افغانستان ته راځي ځکه چې په موجوده جنګ کې کوم کوم جرنیلان د بچه سقه د لرې کولو کوششونه کوي، هغوی په کور کې بې اتفاقه دي او په یو او بل اتفاق کولی نه شي او د ټولو اتفاق په امان الله خان راتلی شي، دغه جرنیلان یو نادرخان و، چې د ځائیو په مرسته یې کابل اخیستو او بل غلام نبي خان و، چې د ترکستان د طرف نه په کابل حملې کولو دپاره را روان و، زه د بمبۍ نه واپس راغلم دا ټولې خبرې مې انجمن هلال احمر ته ورسولې او د امان الله خان خیال او رایې او د نادرخان متعلق خبره مې هم هغوی ته ظاهره کړه، او دا تجویز مې پېش کړو چې دا څومره روپۍ هلال احمر سره جمع دي او کوم سامان چې د طبي وفد دپاره مونږ ته خلکو راکړی دی دا ټول نادرخان له لېږل په کار دي، لیکن په دې کې بعضې وکیلانو چې د هغوی سرغنه ابراهیم خان د چیني و مخالفت وکړو. زما په خیال د هغوی د خپلو چندو واپس اخستو دپاره دا بهانه وه اخر فېصله په دې وشوه، چې څوک خپلې روپۍ نادرخان ته لېږل نه غواړي نو هغوی ته دا حق حاصل دی چې خپلې روپۍ واپس واخلي، حالانکه د هلال احمر د قانون نه دا خبره خلاف وه، او تقریباً اکثرو وکیلانو چې مونږ له څه نه څه چنده راکړې وه، واپس یې

واخیسته بیا هم مونږ نادرخان له پنځوس زره نغدې روپۍ او هغه ټول سامان چې مونږ له خلکو را کړی و ولېږه او په علاقه کې مو د چندې دپاره انتظام هم وکړو.

په دې ورځو کې هر سړی په جوش کې و، زمونږ د اسلامیه کالج په هلکانو کې هم یوه زبردسته جذبه را وچته شوې وه،د افغانستان دپاره چنده مې هم را جمع کړې وه، د دسمبر میاشت وه کالجونه بند وو،زما د یو طالب علم دوست میا اکبر شاه د بدرشو دا خیال و، چې د پښتنو د ځوانانو یو انجمن قایمول په کار دي. هغه یوه ورځې د میا احمدشاه صاحب په ځای کې ما سره دا ذکر وکړو،چې مونږ د صوبه سرحد ځوانان راجمع کېږو او که چېرې ته د مېلمنو دپاره انتظام وکړې،نو دا به په مونږ یو لوی احسان وي،ما ورته ووې زه هر وخت ستاسو خدمت ته تیار یم لیکن که د پېښور په ځای په اتمانزو کې راجمع کېږئ نو دا به بهتر وي.هغه زما دې خبرې سره اتفاق وکړو او په اتمانزو کې را جمع شو،زما د انجمن بعضې ممبران هم دوی سره د تبادله خیالاتو دپاره ما راغوښتي وو، بحث شروع شو چې په صوبه سرحد کې یوتهـ لیګ(Youth league) جوړول په کار دي. د بعضې خلکو داخیال و، چې د یوتهـ لیګ په ځای دې د هغې نوم د صوبه سرحد د ځوانانو جرګه وي،لیکن زمونږ د انجمن صدر عبدالاکبر خان او سکرټري خادم محمد اکبر د دې مخالفت وکړو چې د پښتنو یو جماعت خو قایم دی چې ستاسو او د

هغې په اغراضو مقاصدو کې فرق نشته په دې وجه د نوي جماعت د قايمولو ضرورت نشته، دغه جماعت له ترقي ورکول په کار دي، ليکن ځوانان ډېر په جوش کې وو هغوی دې خبرې سره اتفاق ونه کړو، زمونږ د خلکو دا خيال وي چې ګني ترقي د يو نوي انجمن قايمولو سره لګېږي د نادرخان تار ماله راغی چې کابل فتح شو او چې خلک خبر شو چې کابل فتح شو نو يو قسم خوشحالي په خلکو راغله چې بيان يې کولينه شم. بله دا چې د قوم حوصلې زياتې شوې او د ملک د بر سر او د کوز سر نه جلوسونه او جنجونه را روان شول په جلوسونو کې خلک ګډېدل ځکه چې ډېر خوشحاله وو، د غربينونو ډزې وې ټوپکې هم خلاصېدې.

دا ټول جلوسونه په اتمانزو کې يو ځای شول او يوه لويه جلسه وشوه، په جلسه کې نورو زمونږ ملګرو هم تقريرونه وکړل اوما هم په اخر کې تقرير وکړو، د تقرير په دوران کې مې پښتنو ځوانانو ته ووې د کابل د فتحې نه سبق واخلئ د افغانستان د فتحې په سلسله کې ډېره حصه ستاسو د کوششونو ده، په دنيا کې داسې هېڅ کار نشته چې هغه کېدلی نه شي، خو چې څوک يې کولو پسې ملا وتړي، نپولين به وې چې زما په ډايرۍ کې د ناممکن لفظ نشته تاسو اوده يئ ددنيا نه بې خبره يئ زه مو خبروم.

کابل د ۱۹۲۹ع کال په اکتوبر کې فتح شو او نادرخان د خپلې بادشاهۍ اعلان وکړو، په دې خبره باندې مونږ ډېر

حېران شو، ولې چې داسې کار يې وکړو، چې زمونږ په خواب اوخيال کې نه و، ځکه چې هغه خو مونږ سره وعده کړې وه چې زه به نه باچا کېږم.

مونږ خو پرېږده چې خپلو خلکو سره يې کومې وعدې کړې وې هغه يې هم ماتې کړې. په دغو ورځو کې عبدالهادي خان چې کابل ته روان و،ومې ليدو زما په ليدو سره يې وخندل او ويې ويل چې کم بخت په يوه وعده هم ټينګ نه شو، که بادشاهي يې خوښه وي نو کم از کم (Constitutional Monaechy)«کانستي ټيوشنل مانر کې» اعلان به يې کړی وی. د نادر خان بې وفايۍ زمونږ په خلکو ډېر خراب اثر کړی و،ليکن مونږ څه کولی شو. مونږ دا خبره خدای ته پرېښوده چې خدای دې سزا ورکړي، چې بيا څوک قوم سره داسې کيسه نه کوي، د افغانستان د فيصلې نه پس مونږ وزګار شو ميا احمد شاه صاحب مې هم راضي کړو،اومونږ د خپلې صوبې د دورې اراده وکړه.زه او عبدالاکبر خان او احمدشاه د کوهاټ، بنو، ډېره اسماعيل خان په دوره ووتو،د دوی تقريرونه به په جرګه يعنې يوتهـ ليګ (Youth league) باندې وو او ما به خلکو سره د قوم او وطن خبرې کولې او په هر ځای کې زمونږ دا دوره ډېره کاميابه ثابته شوه.

***

منظم سياسي جدوجهد،
خدايي خدمتگاري،
لاهور کې د ال انډيا کانګرس
جلسه سنه ۱۹۲۹ ع
خدايي خدمتگاري، دورې او سرې جامې
(مردان، بايي زي، سودم، اکبر پوره،
نوښار، خيشکي، نسته)، سالاران،
مرغزکې لويه جلسه او يوه قامي
پريکړه، اتمانزو کې لويه
جلسه او مشاعره

لاهور کې د کانګرس جلسه ۱۹۲۹ع:

په دسمبر ۱۹۲۹ع کې په لاهور کې د کانګرس سالانه جلسه وه او چونکه لاهور صوبه سرحد ته ډېر نزدې و، په دې وجه د صوبه سرحد ډېر خلک د کانګرس د جلسې د لیدو له پاره لاړل. ما او امیر ممتاز خان زمونږ د ازاد سکول هېډماسټر د تللو اراده وکړه. مونږ کانګرس کې نه وو، مونږ خو خلافت کې وو او مونږ تماشې له تللي وو، د کانګرس جلسې زمونږ په ځوانانو باندې ډېر ښه اثر وکړو او بیا دې خبرې پرې ډېر اثر وکړو چې ځوانان خو پرېږده د هندوانو جینکو هم د ملک د ازادۍ او د خدمت دپاره ملا تړلې ولاړې دي. مونږ هم د کانګرس په پنډال کې ځای په ځای وګرځېدو، مونږ چې د جینکو ((والنټیرو)) (Volunteers)(رضاکارانو) دا قومي جذبه ولیدله نو د دې نه ډېر متاثر شو.

مونږ د صوبه سرحد نه تللي ټول ملګري هلته را جمع شو ما ورته ووې چې سړي خو پرېږده د هندوانو ښځې هم بیدارې شوې دي او د ملک د ابادۍ دپاره یې ملا تړلې ده په پښتون د ښځو ډېر اثر کېږي، د دې خبرې په هر یو ډېر اثر وشو او هر سړی چې لاهورته تللی و، نو په زړه کې یې د قام او وطن احساس پیدا شوی و، جلسه ختمه شوه.

خدايي خدمتګاري:

مونږ چې د لاهور نه واپس شو نو په اتمانزو کې مو لویه جلسه وکړه، زه په جلسه کې را پاڅېدم او خلکو ته مې ووې، چې تاسو خو اوده یئ او سړي څه کوې، چې د هندوانو ښځې

هـم را بيـداري شـوې او هغـوی سـرو سـره يـو ځـای د ملـک د ازادۍ دپـاره مـلا تړلـې ده او جدوجهـد کـوي. تاسـو خـو لـږ دې لمـر خاتـه تـه وګـورئ څـومره لـوی سـېلاب را روان دی او سـېلابونه همېشه اوده قومونـه وړي پـاخئ، ويښ شـئ او مـلا وتړئ، تاسـو خـو وګـورئ، پيرنګيـان وايـي چې هندوسـتان مـونږ پـه تُـوره فـتح کـړی دی دا زمـونږ دی او مـونږ بـه پـرې حکومـت کـوو او ګـټـه وټـه يـې زمـونږ ده، هنـدوان پيرنګـي تـه وايـي چـې تاسـو مـونږ پـه زوره نيـولي يـو، اوس چې مـونږ پوهـ شـو او متفـق شـو خپـل وطـن درنـه اخلـو دا زمـونږ وطـن دی اوس بـه پـرې مـونږ حکومـت کـوو، تاسـو د دې نـه خبـر يـئ کـه نـه؟ زه مـو خبـروم چـې خبـر شـئ د هنـدوانو او پيرنګيـانو پـه دې جنـګ دی چې پيرنګـی وايـي چـې هندوسـتان کـې بـه بادشـاهي مـونږ کـوو او هنـدوان وايـي چـې دلتـه بـه بادشـاهي مـونږ کـوو او مـسلمانان د غفلـت پـه خـوب اوده دي، نـو ای پـښتنو ورونـو زه ستاسـو نـه پوښـتنه کـوم چـې تاسـو بـه څـه کوئ، ناسـت بـه يـئ دواړو تـه بـه دعـا کـوئ او د غلامـۍ او پټـتـي تـوب ژونـد بـه تېـروئ. (مـونږ چـې هلکـان وو، غـوزان بـه مـو کـول، لويـه دايـره بـه مـو را ښـکله او پـه هغـې کـې بـه مـو غـوزان کېښودل، ګټـه بـايلات بـه د دوو لوبغـاړو، يـو درېـيم سـړي بـه دواړو لـه غـوزان را ټـولول هغـه سـړي تـه بـه يې پټـتـي ويلـو چې چا بـه غـوزان وګټـل نـو هغـه تـه بـه يـې دوه غـوزان ورکـول.) نـو ای پـښتنو تاسـو تـه وايـم دا د پټـتـي تـوب ژونـد خوښـوئ او کـه تاسـو هـم ځـان د دې وطـن مالکـان ګڼـئ؟ نـو پـاځئ او مـلا وتـړئ او دا خپـل ملـک خپـل کـړئ. جلسـه پـه ډېـر جـوش و خـروش ختمـه شـوه او پـه پـښتنو زمـا د تقريـر ډېـر ښـه اثـر وشـو. د شـپې زمـونږ د کلـي

محمد اکبر خان، سرفراز خان او حجاب ګل او یو څو نور هلکان زما دلیدو دپاره زمونږ حجرې ته راغلل او ما سره یې د یو جماعت د جوړولو مشوره وکړه ما هغوی په ښه شان پوهه کړل چې دا لوبې توکې نه دې دا ډېر مشکل کار دی،د دې په لار کې ډېر اغزي دي په تاسو به زما د تقریر ډېر اثر شوی وي،خو لاړ شئ. په دې معامله ښه غور او فکر وکړئ،هغوی مې رخصت کړل. بله شپه بیا راغلل،ما ورته ووې چې ستاسو په ذهن کې زما هغه تقریر لا اوس هم ناست دی. تاسو د دنیا تاریخ وګورئ په دنیا کې چې څوک د خدای د مخلوق د خدمت دپاره پاڅېدلي دي،نو په هغه مصیبتونه او تکلیفونه راغلي دي، تاسو بیا په دریم ځل په دې ښه غور او فکر وکړئ. بله شپه بیا راغله او راته یې وویل چې مونږ په دې کار ډېر غور او فکر وکړ. مونږ د قوم او ملک د خدمت دپاره د هر قسم تکلیفونو، مصیبتونو او قربانیو ته تیار یو،بیا مونږ کېناستو او په دې خبره مو غور کولو چې د دې نوي جماعت نوم دې څه وي. زما دا خیال و،چې په دې پښتون کې د خدمت خیال نشته، په دې جماعت مونږ یو داسې نوم کېږدو چې د پښتنو په دماغ کې د خدای دپاره د خدمت خیال پیدا شي، قسم قسم نومونه پېش شول،خو زمونږ خوښ نه شول، د شپې زما په زړه کې د خدایي خدمتګار نوم راغی. چې سبا له دوی راغلل نوما ورته دا نوم وړاندې کړ، د دوی هم خوښ شو،او دعا د خیر پرې وشوه دې نوم زمونږ په زړونو کې یو قسم اطمینان پیدا کړو، مونږ پښتانه خدایي کار او خدمت هغه کار او خدمت ته وایو چې بې د کومې طمعې، غرض او اجرت نه د خدای دپاره

کوو او خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري، د خدای د مخلوق خدمت د خدای خدمت دی.

زمونږ په علاقه کې ملایانو، ډولکی او سرنا بند کړي وو، د ډمانو یو مشر و، هغه خپلو کشرانو ته ویلي وو، چې بچو دا ډول ډبلي د کوټې په تیر کې کېږدئ. اخر به خدای مسلماني راولي، نو ډمانو ته مو وویل چې هغه خپل ډول ډبلی را واخلئ هغوی ډېر خوشحاله شول، هغوی هم مونږ سره خدایي خدمتگار شول او مونږ د هشنغر او بیا د دواوې په دوره روان شو، او چې یو کلي ته به نږدې شو، نو ډول به مو وواهه، چې خلکو به د ډول او سرنا اواز واورېدو نو حیران به شول، ولې چې ډول او سرنا خو ملایانو بند کړي وو، نو چې چا به اورېده ښځې، نر، بچي به راغونډېدل او مونږ پسې به روان وو، مونږ چې به د کلي مینځ ته ورسېدو نو ډول او سرنا به مو بند کړل، د کلي اکثر خلک به را غونډ شوي وو او دې کار مونږ سره ډېر مدد وکړو، نو ما به ورته یو مختصر غونډې تقریر وکړو، چې پښتنو ورونړو! مونږ ستاسو ورونړه یو، ستاسو خدمتگار یو، ستاسو خدمت له راغلي یو، راځئ چې دا خپل وران کور جوړ کړو، تاسو لږ دې دنیا ته وګورئ که علم مو نشته نو سترګې خو مو شته، د دنیا خلک او قومونه اسمانونو ته وختل او مونږ په مځکه پاتې شو، هغوی چې زمونږ په شان بنیادم دي، مونږ ورته لاس نیولي دي چا نه دانې غواړو چا نه پیسې غواړو، مونږ له خدای د جنت په شان ملک راکړی دی. د دولتونو او نعمتونو ډک دی او زمونږ په کې څه حال دی؟ د جوارو ډوډۍ نشته چې په مړه ګېډه یې وخورو هغوی ولې اباد

شـول؟ او مـونږ ولـې پـاتې شـو؟ هغـوی کـې وروروليي ده، قـامولي ده، او اتفـاق دی، پـه مـونږ کـې پـرې دي جنبـې دي او بغـض دی، کينـه ده، نفـاق دی. دا نـن دنيـا د قـامولي دنيـا ده کـه قـوم شـوئ نـو ستاسو دنيا به هم اباده شي او ستاسو اخرت به هم اباد شي.

زمـونږ دې خبـرو پـه خلکـو ډېـر اثـر وکـړو او مـونږ چـې بـه هـر چېرتـه لاړو،نـو ښـځې،نر، واړه،زاړه بـه ټـول را سـره روان شـول، نـو ملايـانو دا فتـوه وکـړه چـې باچـا خـان دجـال دی. د دجـال پـه هکلـه دا مـشهوره ده چـې دی راشـي نـو ښـځې،نر، اوماشـومان بـه ور پسې وي. ملايـانو بـه خلکـو تـه ويـل چـې تاسـو نـه ګـورئ چـې نر، ښځې، زاړه، واړه ورپسې دي؟

کـوم ځـوان چـې بـه زمـونږ جماعت کـې داخلېدو نـو هغـه بـه عهـد کـوو مـونږ بـه ورتـه ويلـې چـې دا لار ډېـره ګرانـه ده او پـه دې لاره کـې ډېـر اغـزي مـصيبتونه او تکليفونـه او قربـانۍ دي کـه دې تـه تيـار يـې نـو هلـه خدايي خـدمتګار کېـږه، ښـه غـور او فکـر پـه کـې وکـړه، بيـا بـه مـو ورتـه ويلـې چـې خـدای تـه خـو د خـدمت ضـرورت نـشته، د خـدای خـدمت دا دی چـې د هغـه د مخلـوق خـدمت د هغـه د رضـا دپـاره وکـړئ، بيـا بـه مـو ورتـه دا خبـره وکـړه چـې پـرې، جنبـې، تربګنـۍ بـه پرېـږدئ ولـې چـې د دې دلاسـه زمـونږ کـور وران دی، او کـه څـوک دربانـدې زيـاتی وکـړي نـو تـه بـه تـرې بـدل نه اخلې، صبر بـه کـوې بيـا بـه مـو ورتـه ووې چـې تـشدد بـه نـه کـوئ ولـې چـې تاسـو وګـورئ د پښتون خپـل کـور د تـشدد پـه وجـه وران دی او د ده تـشدد خـو خپـل ورور سره دی بـل تـه يـې ايمـان نـشته، خـدايي خـدمتګار بـه د خپـل قـوم او ملـک خـدمت د خـدای دپـاره کـوي، بـل غـرض بـه يـې نـه وي رسـم او رواج بـه پرېـږدي او هـره

ورځ به پخپل لاس دوه ګېنټې کار کوي، دا وعده چې به يې وکړه نو هله به مونږ د هغه نوم د خدايي خدمتګارو په فهرست کې وليکلو.

د عدم تشدد په هکله خلکو کې عجيبه عجيبه خيالات دي د دې په هکله ډېرې پراپيګنډې کېږي او په خلکو کې غلط فهمي پيدا کوي. څوک وايي چې که څوک په يو مخ څپېړه در کړي نو ته ورته دا بل مخ هم ونيسه چا به وې چې ته ورته پروت اوسه او بل به در باندې ګرځي چا به وې چې ته به ورته پروت يې او هغه به دې وهي ته به لاس پښه نه خوځوې چا به وې چې پښتون يو بهادر او زبردست قوم دى، غفار خان يې بزدله کوي، لنډه دا چې قسم قسم خبرې وې، دراصل عدم تشدد يو طاقت دى څرنګه چې تشدد يو طاقت دى د عدم تشدد هم دغه شان فوج دى لکه څنګه چې د تشدد دى.

خو د عدم تشدد وسله تبليغ دى او د تشدد وسله ټوپک دى، عدم تشدد په خلکو کې محبت پيدا کوي، همت پيدا کوي او جرات پيدا کوي او تشدد په خلکو کې نفرت پيدا کوي او وېره پيدا کوي او بزدلي پيدا کوي. بعضې خلک وايي چې د ((ډيفنس)) (Defence) (دفاع) دپاره خو تشدد په کار دى، دوى دې ته فکر نه کوي چې تشدد دې وکړو نو د عدم تشدد لاره دې پرېښوده حالانکه عدم تشدد کې خپله دفاع شته، عدم تشدد کې شکست نشته او تشدد کې شکست شته. څنګه چې د تشدد يو نظام دى، دغه شان د عدم تشدد هم مکمل نظام دى، تشدد اسان دى او په دې لاره تلل هم اسان دي او عدم تشدد ډېر ګران دى او په دې لاره تلل هم ډېر ګران دي، يو سړي

له د پرق جواب کې پرق ورکول اسان کار دی، خو پرق زغمل ګران کار دی.

دورې:

د هشنغر او دواوې نه پس زه او میا احمد شاه صاحب د صوابۍ په دوره لاړو، کلي په کلي وګرځېدو، او ډېر خلک په خدايي خدمتګارۍ کې داخل شول، کلي په کلي مو جرګې جوړولې. مونږ د هغه ځای نه بیا پېښور، خالصه او د داودزو کلي وکتل د مردان او بیا د بایېزو دوره مو وکړله او سودم او رستم له لاړو صاحبزاده خورشید د ادینه او مولوي شاد محمد صاحب د تولاندۍ ما پسې راغلل بیا ما هغوی سره د امازو ګړۍ نه تر نارنجي پورې دوره وکړه، په دې دوره کې د صاحبزاده صاحب بایسکل مونږ سره ډېر مدد کړی و، زمونږ دا ټولې دورې به پیاده وې. صاحبزاده صاحب به په بایسکل سور شو او زمونږ نه به یې مخکې یو کلي ته ځان ورسولو، مونږ چې به ورتلو نو هغه به د کلي خلک یو ځای ته راجمع کړي وو، مونږ چې به ورته تقریر شروع کړو نو صاحبزاده صاحب به د خپل بایسکل سره د بل کلي د خبرولو دپاره روان شو او په دې طریقه مونږ به په ورځ کې نهه لس جلسې کولې، په دې دوره کې مونږ ډېر کار وکړو او ډېرې جلسې مو وکړې د هغې لویه وجه دا وه چې روژه وه او خوړل څښل په کې نه وو، هغه وخت چې په خوړلو څښلو ضایع کېدلو بچ شو، اختر له مونږ ټول خپلو خپلو کلو ته لاړو او د اختر په دریمه ورځ چې په چارسده کې به یوه لویه مېله لګېدله (چې د نسرو مېله به یې

ورته وې، مونږ خپل خدايي خدمتګار د ډول سرنا سره د يو جلوس په طريقه ميلې له لاړو، په دغه ورځو کې زمونږ د خدايي خدمتګارو وردي د سپينې خامتا وه، هغه به زر خيرنه شوه او چې دوره کې به هغه خيرنه شوه نو ښه به نه ښکاريده، په ميله کې د لرې لرې علاقو خلک راغلي وو، هلته مونږ يوه لويه جلسه وکړه په زرګونو خلک راجمع شول خلکو کې ډيره مينه وه، محبت و، جذبه وه او په خلکو ډير اثر وشو، ما خو هره جلسه کې هغه يو تقرير کولو بيا مونږ خالصې ته روان شو، ولې چې هلته هم په اکبر پوره کې يوه لويه ميله وي هغلته هم مونږ ته ډير خلک راجمع شول او خپل اغراض او مقاصد مو ورته بيان کړل او په خلکو يې ډير اثر وشو په لاره کې خدايي خدمتګارو د يو سړي نه د لارې تپوس وکړو هغه چې ورسره ډول سرنا وليدل ورته ويل يې ماته دا ساز وغږوئ نو بيا به درته لاره وښيم هغوی ورته ووې چې دلته وروسته يو سړی را روان دی هغه نه پوښتنه وکړه که هغه راته ووې، نو بيا به درته ساز وغږوو چې زه ور ورسيدم نو هغه سړي چې زه وليدم نو وشرميدو او لاره يې راته وښودله. د اکبر پورې نه تارو ته لاړو او د تارو نه په ريل کې نوښار ته لاړو، د نوښار په صدر بازار کې مو جلسه وکړه او د خدايي خدمتګارۍ په مطلب مو خلک پوهـ کړل. شپې له پورې نوښار له لاړو د شپې د ډوډۍ انتظام معزالله خان کړی و، ګل احمد او يونس خان د نوښار په ډاګ کې د جلسې انتظام کړی و، په سبا له په جلسه کې خانان او غريبانان په لوی تعداد کې شريک شول. سربلند خان، سرفراز خان او امين الله خان او حضرت بادشاه سره د

خپلـو زامنـو فیروزشـاه او سـرور شـاه او عبدالـدیان جلسـه پـه ډېره کامیـابۍ سره وکـړه. پـه نوښـار کـې ډېر جـوش و خـروش پیـدا شـو او حضرت بادشـاه میـا صـاحب پـه جلسـه کـې اعـلان وکـړو چـې مـا خپـل دوه زامـن فیروزشـاه او سـرور شـاه د خـدایي خـدمتګارۍ دپاره باچا خان ته بخښلي دي.

پـه نوښـار کـې چې ډېر خـدایي خـدمتګار او ممبـران جـوړ شـو نـو دلتـه مـونږ جرګـه جـوړه کـړه او د خـدایي خـدمتګارو جرنیـل سرورشـاه مقرر شـو. مـا خـو وړانـدې ددې خبرې ذکـر کـړی دی چـې د خـدایي خـدمتګارو وردي د سـپینې خامتـا وه، خـدایي خـدمتګارو مـا تـه شـکایت وکـړو چـې دا سـپینه وردي پـه دوره کـې زر خیرنـه شـي او د وینځلـو هـم څـه انتظـام نـه وي، نـو ښـه بـه داوي چـې مـونږ ورلـه څـه رنـګ ورکـړو نـو مـا ورتـه ووې چـې ورکـړئ، نوهغـوی اتفاقـاً سُـور رنـګ ورکـړو خـدایي خـدمتګارو ځـان لـه سرې وردۍ جوړې کـړې، هـر خـدایي خـدمتګار بـه ځـان لـه پخپلـه وردي جوړولـه. دې رنـګ د خلکـو پـه زړونـو ډېـر زیـات اثـر وکـړو ځکـه چـې ښـکلې وردۍ وې او زلمـي بـه پـه کـې ښـکلي ښکارېدل او ټولو خدایي خدمتګارو یو شان رنګ ورکړو.

دغـه د سـرو جـامو وجـه وه چـې پیرنګیـانو بیـا زمـونږ بـرخلاف پراپیګنـډه شـروع کـړه چـې دا د بالـشویکو تحریـک دی. مـونږ خوهغـه وخـت د دې نـه خبـر هـم نـه وو چـې د بالـشویکو هـم سـره وردۍ ده دا خـو یـوه اتفـاقي خبـره وه. مـا تـر دغـه وختـه پـورې نـه د مـارکس، نـه د لیـنن او نـه د ګانـدهي جـې کـوم کتـاب لوسـتی وه او نـه تـرې خبـروم.مـونږ د نوښـار نـه خیـشکو لـه راغلـو اوجلسـه مـو وکـړه او ډېـر خلـک مـونږ سره پـه خـدایي خـدمتګارۍ کـې شـریک

شول او سیف الملوک او تاج الملوک د سرخپوشو مشران مقرر شول.او بیا نیستي له راغلو دلته هم جلسه وشوه او ډېر خلک په خدایي خدمتګارۍ کې شامل شول د خدای شان و،چې پښتنو کې داسې یوه جذبه پیدا شوې وه، چې مونږ به کوم کلي ته ورغلو اوخلک به زمونږ نه خبر شو نو په یوه منډه به مونږ له راتلل او د تقریر نه پس چې به ما اپیل وکه چې تاسو کې څوک شته چې د خدای دپاره د ملک او قام خدمت وکړي، نو یو به پاڅېدو چې زما نوم ولیکه د هغه پسې بل او بل به پاڅېدل چې زما نوم ولیکه او خدایي خدمتګارۍ کې به شامل شول.

زمونږ د جرګو د ممبرانو او خدایي خدمتګارو تعداد چې زیات شو نو مونږ د دوی تنظیم جوړ کړو.او د اتمانزو سرفراز خان د باوردۍ خدایي خدمتګارو سالار اعظم مقرر شو،د هغوی د منډای د ډېوډۍ دپاسه یوه بالاخانه وه هغه د خدایي خدمتګارانو دفتر شو، دا مرکزي دفتر و، د سرفراز خان نه پس رب نواز خان سالار شو،او د هغه نه پس بیا امین جان خان سالار اعظم شو، دغه شان د ضلع پېښور سالار اینزرګل،د مردان سالار منیر خان ، د کوهاټ سالار اسلم ختک،د بنو سالار یعقوب خان، د ډېرو سالار مولا داد او د هزارې سالار داود خان او یو سالار کنور بهان نارنګ مقرر شول.

په دغه ورځو کې قلي خان چې د مومندو پولټیکل و، زمونږ مومندان ورونه یې را اوغښتل او ورته یې وویل چې په تاریخ کې لیکلي دي چې د دې ملک خلک به بوټان ته ځي او دا ملک به ترې پاتې کېږي. که تاسو د دوی ملګرتیا اونکړئ

او دوی، سره په تحریک (خدایي خدمتګاری) کې شامل نشئ نو دا مزکې به سرکار تاسو له درکړي. زمونږ یو مومند خدایي خدمتګار و، چې د ویتکی و، ویتکی د تخت بایي سره یوه وړوکې بانډه ده هغه راغی او ما ته یې دا کیسه اوکړه، په دغه وخت کې زمونږ سره ډېر ښه مومندان په دې تحریک کې شریک وو، هغه چې ما ته دا خبره وکړه نو ما ورته وویل چې ته د دې علاقې بارسوخه مومندان راوغواړه او ما ته هم خبر وکړه چې زه هم درشم او دوی سره د ورورولی او عزیزولی یو څو خبرې وکړم او دا څه چې ورته قلي خان ویلي دي د دې په حقیقت یې پوهه کړم. نو هغه خپل عزیزان مومندان راوغوښتل او زه یې هم خبر کړم، زه ورغلم ما دې خپلو ورونو مومندانو ته وویل چې د پښتنو د رورولی ویش شوېدی او هر چا له خپله خپله حصه ورکړی شوېده. اوس چې تاسو ته دا قلي خان څه خبرې کوي دا مونږ کې صرف د نفاق او جګړې پیدا کولو دپاره کوي او زمونږ رورولي ګډه وډه کوي، زه تاسو ته دا خبره کوم، چې زمونږ لکه، چې ما ورته وویل د وروروولی ویش شوی دی، زمونږ دا ملک او ځمکې نه پیرنګیان تاسو ته درکوي او نه یې درکولی شي، دا که درکوو نو مونږ به یې درکوو، راځئ مونږ سره د ملک د ازادی دپاره ملا اوتړئ او چې مونږ دا ملک ازاد کړو نو تاسو سره زه وعده کوم، چې هرې کورنی له به شل شل جریبه ځمکه ورکوم. زمونږ د پښتنو ډېرې مزکې دي، د هر چا په کې برخه رسېدی شي، خو دا نه، چې ته به وایي، چې زه دا یا ددې سرې مزکه اخلم، ځکه چې زمونږ خو قومي ویش شویدی. په دې زمونږ کور کې نفاق او

جګړه پیدا کېږي. زه افسوس کوم چې دې ورونو ما سره اتفاق ونکړو (کله چې د قیوم حکومت راغی نو هغه بیا دا کیسه را وسپړده او چې بهټو راغی نو هغه دا کیسه لاګرمه کړه او په دې صورت یې زمونږ ډېره تباهي او بربادي اوکړه او مونږ ته یې ډېر سیاسي او اقتصادي نقصان را ورسولو.)

د خدایي خدمتګارۍ اثر په وړو زړو، ښځو، نرو او ماشومانو داسې شوی وو چې زه به ورته ډېر حېرانېدم چې دا قوم څومره ښه قوم دی، او څنګه په یو مخ را بیدار شویدي د ماشومانو دا حال وو چې زه به یو کلي ته لاړم، نو دوی به ټول ما ته راجمع شول او په قطار کې به ودرېدل او زما نه به یې داخواهش کولو چې زه هر یو چپ (ښکل) کړم. زما هم ور سره ډېر محبت و، زما به هم دا خواهش و، چې هر یو چپ کړم. زه خو د ونې ډېر دنګ ووم او دوی ماشومان وو، نو د چپ کېدو په وخت کې به زه هر یو ته راټیټېدم نو ماته به ډېر تکلیف و، او ډېر به ستړی کېدم، خو بیا به هم ما ټول چپ کړل او هغوی به په دې ډېر خوشحاله شول، دې ماشومانو په کلو ا و باندو کې خپل تنظیم جوړ کړی و. جلسې او جلوسونه به یې کول یو کلی او بل کلي ته به تلل او زمونږ جلسو او جلوسونو کې به شریکېدل، دغه شان جینکو هم سرې جامې جوړې کړې وې، نظمونه یې یاد کړی وو. هغه به یې نورو ښځو ته اورول، د پښتون رساله (مجله) یې په شوق لوستله، چې (پښتون) مجله به راغله نو جینکۍ به راجمع شوې، یوې جینۍ به لوستله او نورو به اورېدله، په دې ډول د اخبار لوستلو شوق هم خدایي خدمتګارو پیدا کړو.

د حکومت پولیس به هر وخت مونږ پسې و، او د ساعت ساعت خبر به یې حکومت ته ورکولو.حکومت ته چې معلومه شوه چې خدايي خدمتگاري په پښتنو کې په ډېر زور او شور سره خورېږي او په خلکو کې جوش او خروش زیاتیږي او دا تحریک پښتنو کې ډېر کامیاب او هر دلعزیز شو نو مېږي پرې لگیا شو چې دا په پښتنو څه چل وشو او زه هم د خدای پاک دې قدرت ته حیران وم چې پښتنو کې دا دومره مینه محبت، ورورولي، عزیزداري او ژوندون زمونږ په لږ کړاو ځنگه را پیدا شو حکومت په دې فکر کې شو چې په څه چل به دا تحریک ختم کړي،زمونږ ډپټي کمشنر له چې زمونږ د علاقې څو خانان به ملاقات له لاړل نو هغه به ورسره هم دا کیسې کولې چې دا عبدالغفار خان بیا څه تماشه جوړه کړې ده ولې په قلار نه کېني او کلي په کلي گرځي اخر مطلب يې څه دی؟

هغوی به راغلل او دا ټوله کیسه به یې ماته بیان کړه ما به ورته وې چې تاسو ډپټي کمشنر ته ووایئ چې زما مطلب صرف د پښتنو کور جوړول دي چې دا پرېجنبې ،دشمنۍ تربگنۍ پرېږدي او د تخریب په ځای تعمیر ته یې فکر شي،بله ورځې د سودم د باریکاب خان خوشحال خان زما لیدو له راغی او ماته يې ووې چې لاټ صاحب وایي چې دا ده څه کیسه شروع کړې ده،ماورته ووې چې زما مطلب د حکومت مخالفت نه دی زه خو د پښتنو اصلاح کول غواړم چې د دوی دا بد رسمونه،رواجونه،پرېجنبې لرې شي او که چرې هندوان او سکهان لگیا دي پخپل قوم کې مینه او محبت او ورورولي پیدا کوي،نو په دې کې څه گناه ده؟،چې پښتون هم خپله

اصلاح وکړي دا ستاسو رعیت نه دی څه؟ نو خوشحال خان راته ووې چې هغوی وایي چې یو ځل په پښتون کې اتفاق راغی او د ده اصلاح وشوه نو د دې څه ضمانت دی چې هغه دې زمونږ بر خلاف استعمال نه شي؟نو ما ورته ووې چې ته لاټ صاحب ته ووایه چې د قومونو ضمانت په یو بل اعتماد او اعتبار دی دوی دې په مونږ اعتبار وکړي، بیا حکومت ما پسی ځواب راولیږلو او راته یې ووې چې دا ته څه کوې؟ ما ورته ووې چې زه خو هغه کوم چې د یو ښه حکومت کار دی، دا خو ستاسو کار دی زه یې درله کوم او په تفصیل سره مې ټولې خبرې ورته بیان کړې، لیکن د هغوی تسلي په دې خبرو چرته کېدله خو د دې خبرو نه زه په دې نتیجه ورسېدم چې د حکومت نیت دې تحریک ته ښه نه دی.

مرغز کې جلسه او یوه قامي پرېکړه:

مونږ خو چې به یو ځل دوره شروع کړه، نو په ټولو ضلعو کې به مو یو شان دوره کوله او چې د صوبې د یو سرنه به مو دوره شروع کړه نو د بل سره پورې به مو کوله،لیکن چې په کومو علاقو کې به ښه د کار خلک پیدا شو نو هغه علاقه کې به تحریک ترقي وکړه نو زمونږ تحریک په یوسفزو کې ډېره ترقي کړې وه او په یوسفزو کې خصوصاً په صوابۍ تحصیل کې داسې یو کلی نه و چې په هغه کې به زمونږ جرګه نه وه یا به خدایي خدمتګار نه وو، په یوسفزو کې زمونږ سالار منیر خان د مانیرۍ او جرنیل د مرغز خلیل الرحمان و او بیا د مرغز

کلي خدايي خدمتګار ډېر د کار خلک وو او دوی به لګيا وو پخپله علاقه کې به يې کار کولو زمونږ په خدايي خدمتګارو کې دا يو لوی صفت و، چې څوک به خدايي خدمتګار شو او يا به جرګه کې ممبر شو نو هغوی به د شپې او د ورځې پخپله علاقه کې کار کولو کور به نه کېناستل، په مارچ ۱۹۳۰ع کې دوی په ما پسې راغلل چې مونږ خپله علاقه کې ډېر کار کړی دی او ډېر خلک مونږ سره ملګري شوي دي، نو مونږ غواړو چې دا خلک ټول راجمع کړو او په مرغز کې جلسه وکړو او دا د خدايي خدمتګارۍ اوله جلسه وه او ميا احمدشاه صاحب او زمونږ د کلي عبدالغفور چې په خوش اوازۍ به يې نظم وې او د ماسټر عبدالکريم صاحب مشر ورور و، دوی سره د باوردۍ يو څو خدايي خدمتګارو لاړو او د مرغز په جلسه کې شريک شو، د ټولې علاقې خلک راجمع شوي وو ميا صاحب په کې تقرير وکړو او نورو خلکو هم تقريرونه او ښکلي ښکلي نظمونه ووېل، ما چې وکتل نو حيران شوم چې زمونږ د پښتنو په شاعرانو کې د قومي جذبې دا تحريک څنګه را پيدا شو؟ ځکه چې د دوی په نظمونو به قوم کې ډېر جوش او طاقت پيدا کېدلو او دا دومره لويه تبديلي په کې څنګه راغله؟

محمد عمر خان د مانيرۍ په کې د موجوده او د پخوانۍ زمانې حاکمانو بادشاهانو فرق خلکو ته په ډېره ښه طريقه بيان کړو چې پخواني حاکمان او بادشاهان چې به په دوره راغلل نو هغوی به خلکوله ډوډۍ ګانې، انعامونه، اکرامونه ورکول او د

موجوده زمانې حاکمان چې په دورو راشي نو هغه انعام اکرام خو پرېږده هر څه د مظلوم رعیت نه خوري،نو دا تقریر خلکو ډېر خوښ کړو زه د دغه جلسې صدر وم اخري تقریر زما و، زه پاڅېدم او تقریر مو شروع کړو ما خلکو ته ووې چې زه تقریر نه کوم تاسو ته یو تجویز پیش کوم تقریرونه خو ډېر وشو خو دا خبره زما یاده ولرئ چې په دنیا کې کوم قومونه چې خبرې لرې کوي او عمل ډېر، نو هغه قامونه همېشه خپل منزل ته رسېدلي دي،زه تقرير نه کوم زما په تجویز غور وکړئ. په دې پښتنو باندې ددې رسم و رواج ډېر بوجونه دي او زمونږ د تحریک یو دا غرض هم دی چې په دوی باندې دا بوجونه کم شي، خو زه یرېږم چې هسې نه دا جلسې په پښتنو باندې یو بل بوج شي نو زه دا تجویز ستاسو په خدمت کې پېش کوم چې په کوم کلي کې زمونږ جلسه وي په هغې کې به خلک نه چای څکي او نه ډوډۍ خوري او نه به څوک پاتې کېږي او نه به څوک شپه کوي. خلک به خپلو کلو ته ځي او که څوک خپلو کلو ته رسېدی نه شي نو په یو کلي به هم ډېر کسان نه ورځي او که هغه کلي کې چې د دوی شپه شي نو په یو خدايي خدمتګار به هم نه دېره کېږي او چې په هغه کلي کې څومره خدايي خدمتګار وي هغوی به ورله خپله خپله ډوډۍ راوړي دوی به یې په شریکه خوري او څوک به زیات تکلیف نه کوي. اوکه د چایو وخت وي نوچې د دوو پیالونه زیاته چای ونه څکي دا تجویز په اتفاق سره پاس شو او جلسه ختمه شوه. د مرغز

مشران ماله راغله،هغوی ما ته د ډوډۍ ذکر وکړو ما ورته ووې چې دا تکلیف دی، د مرغز ډېر ښه خلک دي که خانان دي که غريبانان دي که کسبګر دي هغوی کې ډېر اتفاق او جذبه ده، هغوی راته ووې چې مونږ ته خو هېڅ تکليف نشته. مونږ د ټول کلي خلکو د جلسې د خلکو دپاره چا غوړي، چا چرګ او چا اوړه راوړي دي، ما ورته ووې چې ستاسو خو اتفاق دی او تکليف درته نشته خو يو کلی دی چې هلته ستاسو په شان اتفاق نشته که مونږ هلته جلسه وکړو بيا به هغوی ته څومره تکليف وي؟ او تاسو که اوس دا ډوډۍ وکړه دا به رسم شي. پښتانه خو داسې قوم دی که يو کلی څه وکړي نو بل کلی د هغوی د سيالۍ نه ضرور کوي، دوی زما هغه خبره ومنله، مازيګری چې جلسه ختمه شوه په مرغز کې زمونږ ماماګان وو، زمونږ نيا ددې کلي وه،هغوی راته ووې چې مونږ خو تاله ډوډۍ پخه کړې ده اومونږ سره به شپه کوې ما ورته ووې چې تاسو په جلسه کې نه وئ څه؟ په جلسه کې خو دا تجويز پاس شو چې د جلسې په کلي کې به مېلمانه نه شپه کوي او نه به ډوډۍ خوري او دا خو ډېر بد کار دی چې سړی وايي يو څه او کوي بل څه، هغوی مې په ډېرو خوارو رضا کړل او زه بام خېلو ته لاړم او دغلته مې باچا صاحب سره شپه وکړه چې هغه زما نه وعده اخيستې وه چې دې علاقې له راشې نو شپه به ماسره کوې.

اتمانزو کې لويه جلسه او مشاعره:

مونږ خو چې تر اوسه پورې کومې جلسې کولې نو د ضلعې او تحصيل په سطح وې نو ما اراده وکړه چې اوس به مونږ د ټولې صوبې په سطح باندې يوه لويه جلسه وکړو ځکه ما چې کتل د خدايي خدمتګارو دې تحريک په پښتنو کې يوه نوې جذبه پيدا کړې وه، نو د دې دپاره ما دا مناسب وګڼل چې اول بايد د جلسې انتظام وکړو، د سرحد ټولو پښتنو له مو د شرکت دعوت ورکړو او دا جلسه مو په شلم او يوويشتم اپريل ۱۹۳۰ع په اتمانزو کې مقرره کړه او د يوې مشاعرې بندوبست مو هم وکړو او د دې مشاعرې طرح داوه:

«جنګ د ازادۍ له همېشه ځلمي وتلي دي».

چې د جلسې اعلان وشو نو زمونږ د جلسې د اعلان سره حکومت ډېر په فکر او تشويش کې پرېوتو او د اتمانزو په خانانو پسې حکمونه جاري شول، حکومت غوښتل چې دا جلسه په څه چل بنده شي چې مونږ په دې بدنام نه شو او د کلي خانان او خلک د دې څه مخالفت وکړي او مونږ له بهانه په لاس راشي، ليکن حکومت په دې مکر او فريب کې کامياب نه شو ځکه چې زمونږ د کلي خانان خو په خدايي خدمتګارۍ کې شريک شوي وو، صرف برني محمد عمر خان زمونږ په خدايي خدمتګارۍ کې شريک نه و، نوره کورنۍ يې ټول خدايي خدمتګار وو، حکومت په بعضې سيندونو پلونه هم خلکو ته

وران کړل خو په دې کې کامیاب نه شو او په زرګونو نر او ښځې په جلسه کې شریک شول ،جلسه ډېره کامیابه وشوه او بیا خاص د خدایي خدمتګارو پرېډ ، جلوس او سلامۍ په خلکو ډېر اثر وکړو ،د پیرنګي خو د مخکې نه اراده نه وه چې مونږ دې کار ته پرېږدي خو د خدای فضل و چې درې درې نیمې میاشتې مونږ کار وکړو ،مونږ چې د کانګرس د جلسې نه راغلو نو په جنورۍ ۱۹۳۰ء کې موکار شروع کړو او په اپرېل کې پیرنګیانو ګرفتار کړم. دومره وشوه چې زمونږ اواز د پښتنو غوږو ته ورسېدو په ۲۲ اپرېل ایله د جلسې مېلمانه رخصت شول د بر تهکال ارباب جمعه خان چې څه وخت رخصتېدو نو چونکه دی زما ډېر مهربان و، ما ورته ووې چې ستا خو ډېر زامن دي د خدای فضل دی نو دا یو ارباب عبدالغفور په کې ما له د خدایي خدمتګارۍ دپاره راکړه نو ده وې چې ما په نامه د خدای دربخښلی دی او دې جلسې له د پېښور نه علي ګل خان، لعل باچا او د کانګرس نور ډېر کارکنان راغلي وو چې دوی د جلسې نه رخصتېدل نو ما ته یې وویل چې مونږ سبا له سول نافرماني کوو او په پېښو کې به مالګه جوړوو ته هم دغلته زمونږ تماشې له راشه ګوره مونږ خو خدایي خدمتګار نه یو تاسو سره په دې جلسه کې شریک شوي یو که ته کانګرس کې نه یې نو تماشې له خو راشه!.

***

گجرات جېل او کانگرس سره تړون

زماګرفتاري ۱۹۳۰ ع، گجرات جېل، د قصه خانی واقعه،
د پېرنگي جبر او تشدد او پښتانه (اتمانزو، پړانگ، گوجرگړهی، ټکر، شيرگړ، لوندخوړ، مينی، رستم، کوهاټ، بنو، ازاد قبايل، حبيب نور، د اپريدو حمله، د ايپي فقير صاحب)، کانگرس او مونږ، د پټيل کمېټی رپورټ، دگجرات جېل ملگري.

ګرفتاري سنه ۱۹۳۰ ع:

زه په ۲۳ اپریل د دوی د دعوت په سلسله کې په لارۍ کې پېښور ته روان شوم او چې د ناقې تانې ته ورسېدم نو پولیس والا ولاړ وو لارۍ یې ودروله او ماته یې ووې چې مونږ ته ستا د ګرفتارۍ حکم دی، ما ورته ووې چې زما هېڅ عذر نشته خو ماته زما د ګرفتارۍ وارنټ وښیئ. دوی سره وارنټ نه و، خو لارۍ والا ته یې ووې چې لارۍ مه روانوه ودرېږه! لارۍ والا غریب لارۍ ودروله وه چې په دې کې د چارسدې نه پولیس والا په لارۍ کې راغلل او ماته یې دګرفتارۍ وارنټ وښودلو او زه یې ګرفتار کړم او واپس یې چارسدې له راوستم او د چارسدې د حوالات قبلې ته د زنانه و په حوالات کې یې ځانله بند کړم، زمونږ د دې جلسې خرڅ ما کړی و. او انتظام ټول زمونږ حاجي صاحب شهنواز خان کړی و، ډېر ښه انتظام یې کړی و، جلسه کې به یې د خاموش اواز کولو صرف په دې اواز سره دا غریب هم مونږ سره ګرفتار شو، چې زه یې د زنانه و حوالات ته د ننه کړم نو میا احمدشاه په کې ناست و، بیا یې حاجي شهنواز خان او سرفراز خان او عبدالاکبر خان هم راوستل او حوالات ته یې را دننه کړل، زمونږ د ګرفتارۍ خبر په لږ ساعت کې په ټوله علاقه کې خور شو او په زرګونو خلک هلته راجمع شول او راجمع کېدل چې د خدای فضل و، ډاکټرخانصاحب چې زما مشر ورور و را ورسېد، دا ټول خلک خو خدایي خدمتګار نه وو، د دې خلکو اراده وه چې قلي خان چې دغه وخت د چارسدې اسټنټ کمشنر و ووژني، خو چې ډاکټر خانصاحب د دې نه خبر شو نو خلکو ته یې ووې چې ای

ورونو زمونږ دا تحريک خو د عدم تشدد تحريک دی مونږ خو خدای سره وعده کړې ده، چې تشدد به نه کوو او ډېر کوشش يې وکړو چې دا کار ونه شي او خلکو له يې ترغيب ورکړو چې خلک خپلو خپلو کلو ته لاړ شي خو خلک ناست وو او که چيرې ډاکتر صاحب نه وی نو لويه خونريزي به شوې وه چې حکومت پوهـ شو چې دا خلک نه خوربږي، نو دلته هم کافي پوليس وو خو د مردان نه يې د فوج رساله راوغوښته او زمونږ د حوالات خولې له يې راوستل او لارې يې مونږ ته د حوالات په خوله کې ودروله، ډېر پوليس او رساله ترې چاپېره وو مونږ يې دې لارې کې کېنولو او د لارې نه څه رساله ورانـدې او څه وروستو مردان ته روان شو، په زرګونو خلک مونږ ته ولاړ وو او مونږ په اشارت پوهول چې تشدد به نه کوئ، چې څه وخت سر ډېرو ته ورسېدو د شيخو د تپې زرګونه خدايي خدمتګار د فتح محمد جرنيل په حکم په سړک ولاړ وو، سړک يې بند کړی و، ما د لارې نه دوی ته ووې چې تشدد مه کوئ او چې په مونږ خپه يئ نو وګرځئ او خدايي خدمتګارۍ له ترقي ورکړئ هغوی لاره پرېښوده او مونږ مردان ته ورسېدو شپه مو د مردان په جېل خانه کې وکړه وختي سحر يې د مردان نه روان کړو د مردان خلک چې زمونږ د نيوو نه خبر شوي وو نو چې مونږ د جېلخانې نه را ووتو بهر په سړکونو ډېر خلک ولاړ وو، بيا يې مونږ د رسالپور چاونۍ ته بوتلو او حوالات کې يې بند کړو، د نوښار هندوان او مسلمانان چې څوک خبرېدل هغه ټول زمونږ د ليدو دپاره رسالپور ته راغلل او سرکار پخپله زمونږ د ګرفتارۍ

پراپېګنډه په لویه پیمانه وکړه. لږ ساعت پس قلي خان زمونږ د چارسدې اسسټنټ کمشنر، سره د خپلې عملې دلته راورسېد.

زمونږ مقدمه ورته پېش شوه، مقدمه د څه وه؟ خو مقدمه هم د سرکار وه او فیصله هم سرکار کوله ما ته معلومه وه چې مونږ قیدوي،ما ته خو یې د ضمانت ونه وې خو زما ملګرو ته یې ډېر ووې چې باچا خان پرېږدئ او تاسو ضمانتونه ورکړئ او خپل کور ته ځئ هغوی ورته ویل چې اخر ضمانت د څه ورکړو مونږ څه جرم کړی دی؟.مونږ ټولو د ضمانت نه انکار وکړو، نوټول یې په دفعه چالیس(څلوېښتمه ماده) کې درې درې کاله سخت قید کړو، مازیګر یې مونږ د دې ځای نه روان کړو چونکه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، د نو ښار په ټیشن ډېر خلک جمع شوي وو، نو حکومت مونږ د رېل د سورلۍ دپاره د نوښار نه د جانګیري ټیشن له بوتلو رېل زمونږ په انتظار کې ولاړ و، مونږ یې په کې کېنولو او رېل روان شو.

ګجرات جېل:

سحر وختي ګجرات ته ورسېدو مونږ یې د رېل نه کوز کړو او د ګجرات جېلخانې له یې بوتلو او وردننه یې کړو،سحر وختي وه،چې د جېلخانې دفتر ته ورسېدو داروغه صاحب لا ویښ شوی نه و په دې وجه مونږ ډېر ساعت دفتر کې د هغه په انتظار کې ناست وو، چې هغه راغی نو زمونږ چارج یې د پولیس نه واخستو، زمونږ نومونه یې په کتاب کې ولیکل. مونږ چې څه وخت جېلخانې ته ورننوتو نو ښه رڼا وه نور(لمر)

ختلي و.

زمونږ نه مخکې یو څو سیاسي قیدیان ورونه راغلي وو، مونږ نه چې خبر شو نو د جېلخانې دروازې سره زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، مونږ ته را ترغاړه وتل بارک له یې بوتلو او زمونږ دپاره یې د چایو انتظام وکړو، دا جېلخانه د سرحد، پنجاب او ډهلي د هغو سیاسي قیدیانو دپاره وه چې څوک به «ای»(A) او«بي»(B) کلاس کې وو، هره ورځ به لس اته سیاسي قیدیان راتلل ټوله ورځ زمونږ په دې مشغولا تېره شوه، بله ورځ علي ګل خان، لعل باچا، لاله پیرا خان سره د شپږو، اتو رضاکارانو هم د پېښور نه دلته دې جېل ته را بدل شول، زمونږ تعداد ورځ په ورځ زیاتېدو څه وخت چې زمونږ تعداد زیات شو نو زمونږ سیاسي ورونو دا تجویز پیش کړو چې اوس زمونږ دپاره یوه کمېټي جوړول په کار دي چې زمونږ د حقوقو حفاظت کوي او د ټولو په اتفاق یوه کمېټي جوړه شوه، ورپسې د صدارت سوال راغی چې صدر به څوک وي؟ ټولو په اتفاق ووې چې ته زمونږ صدرارت قبول کړه، خو دا څیزونه زما د ابتدا نه خوښ نه دي او ما به د عهدو نه اکثر پرهېز کولو نو په دې موقع هم ما د خپل طرف نه معذوري ظاهره کړه او بل څوک یې مقرر کړو. سکرټري هم منتخب شو هره یوه خبره به زمونږ له طرفه ده وړاندې کوله زمونږ کار په دې باندې ښه شو، یوه ورځ زمونږ جیلخانې ته د پنجاب د جېلخانو جرنیل او زمونږ سپرنټنډنټ راغلل، د ټولو نه په سر کې زما چکې وه نو د ټولو نه اول یې زما نه شروع وکړه زه د ننه په کډۍ ناست وم دوی راغلل زما د چکۍ ورکې ودرېدل

دوی د ننه رانغلل او زه ورله جنګلي ته ورنه رغلم دا طریقه وه چې اخلاقي قیدیان به جنګلي له ورتلل زه خو سیاسي قیدي وم، زما چکۍ په سر کې وه او د مولانا ظفر علي خان اخر کې وه چې د هغه چکۍ ته ورسېدل نو هغه ورته ووې چې زه د سیاسي قیدیانو متعلق تا سره خبرې کول غواړم، لیکن هغه په ترشۍ سره دا جواب ورکړو چې د پنجاب په جېلخانو کې شل زره قیدیان دي. زه د هغوی په غم کې یم ما سره د یو څو کسانو سیاسي قیدیانو دپاره وخت نشته چې تا سره پرې خبرې وکړم. دا خبره چې سیاسي قیدیانو ته ورسېده، نو چې څه وخت دی د هغوی لیدو له ورغی نو څوک ناست وو، څوک اوده شو چا ورته پښې و غزولې چې ده دا حالت ولیدو نو معاینه یې پرېښوده او د فتر ته لاړو او په ډېر قهر او غصه د دفتر نه رخصت شو.

د قصه خانۍ واقعه:

دلته ما ته د پېښور ملګرو ویل چې په ۲۳ اپریل ۱۹۳۰ چې ته یې نیولې، نو په دغه شپه یې د پېښور ښار کې مونږ ټول هم ګرفتار کړو، الله بخش برقي صاحب چې د کانګرس کمېټي سکرټري و، په دغه شپه دی په دفتر کې و، پولیس ده پسې کورته تللي وو، دی کور نه و، نو د شپې د ګرفتارۍ نه پاتې شو سحر پولیس دی هم دفتر کې ونیولو چې دی څه وخت ګرفتار شو او خلک خبر شو، نو ډېر خلک را غونډ شول، دی یې د پولیس موټر کې کېنول غوښتل خوخلکو نه پرېښودو، نو پولیس پیاده کابلۍ تانې ته روان کړو او د خلکو جلوس

وریسې شو چې تانې ته څو رسېدل نو ډېر مخلوق راجمع شوی وو، چې دی یې تانې ته د ننه کړو، نو دروازه یې بنده کړه او خلکو ته یې وویل چې خواره شئ،خو خلک نه خورېدل کشمکش زیات شو، نو فوج یې راوغوښتو دا فوج هندوستانی و، او ګړوالیان وو هغوی ته یې حکم ورکړو چې په دې خلکو ګولۍ وچلوئ،خو هغوی انکار وکړو ځکه چې هغوی وویل چې دا خو د تش لاس خلک دي نه جنګ کوي نه فساد نو مونږ پرې ګولۍ ولې وچلوو؟ هغه یې لرې کړل او ګوره فوج یې راوغوښتو هغوی د راتلو سره په خلکو ګولۍ وچلولې او ډېر خلک مړه او زخمیان شول.

ګجرات جېل کې:

بله ورځ مونږ ټول د سرحد سیاسي قیدیان یوځای ناست وو چې خبر راغی چې د بنو نه د سیاسي قیدیانو چالان را روان دی، مونږ وې چې څوک به وي خو خبر شو چې دفتر ته راورسېدل، مونږ په منډه ورغلو یو سردار رام سنګهـ و او بل حکیم عبدالرحیم صاحب او دریم سیوک رام و،او څه وخت چې یې هغوی جېلخانې ته را دننه کړل نو مونږ ورترغاړه وتو،د ملک ټول حال یې راته ووې او ویې ویل چې باوجود د ډېر سخت ظلم او جبر کار په ښه شان سره روان دی.د دې په اورېدو زه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې ما سره د خپل ځان هیڅ فکر نه و،ما سره به د پښتنو د تحریک فکر و، چې دا حکومت دباو کړی نه وي،مونږ له به هم د ملک نه خطونه راتلل چې تحریک ښه په زور کې دی او د خدایي خدمتګارو تعداد د سوونو نه

زرګونو ته ورسېدلو او څومره چې حکومت د دې تحریک د دباو کولو کوششونه کوي هغومره دا تحریک خورېږي.

د لاهور د محمود علي قصوري صاحب پلار مولانا عبدالقادر صاحب هم د ګجرات جېل ته راغی، دده ځای نه وو؛ نو ما خپل ملګری سرفراز خان خپلې چکۍ ته راوستو او د هغه چکۍ مې مولانا قصوري صاحب ته ورکړه. دغه شان د جمعیة العلماء هند مولانا کفایت الله صاحب او ناظم مولانا احمد سعید صاحب هم دې جېلخانه کې وو، دوی به زه کله کله مېلمه کولم. ناظم صاحب به ډېره خوندناکه پیټي او حلوا پخوله.

مونږ په دې جېلخانه کې دوه قسمه قیدیان وو، یو «ای»(A) کلاس او بل «بي»(B) کلاس زمونږ د خوراک وغیره ټول حقوق یو شان وو، خو یو دا فرق و، چې د اې کلاس قیدیانو ته د بهر څملاستو اجازت و، او وَر به یې ورته نه بندولو او بي کلاس به د ننه څملاستل او ور به یې وَرپسې بندولو او بل فرق دا و، چې اې کلاس به د ځان د پاره د بهر نه د خوراک، څښاک څیز را غوښتی شو او بي کلاس نه شو راغوښتی، دلته صرف زه او اغا لعل باچا، میا احمدشاه او عبدالاکبر خان په اې کلاس کې وو، باقي نور ټول بې کلاس کې وو، څو ورځې پس یې اغا لعل باچا او عبدالاکبر خان د ای کلاس نه بي کلاس ته کړل، مونږ به بهر څملاستو او زمونږ دا نور ملګري به د ننه څملاستل ډېره ګرمي وه، علي ګل خان ناجوړه و، او د ګرمۍ نه به پرې چپې راتلې ما ته دا خبره ډېره بده ښکارېده چې مونږ دې بهر یو، او حاجي شهنواز خان،

سرفراز خان، عبدالاکبر خان، رام سنګهـ، حکیم عبدالرحیم او علي ګل خان دي دننه ځملي مونږ دا خبره خپلې کمېټۍ ته پېش کړه سپرنټنډنټ سره يې هم پرې خبرې وکړې حکومت ته هم مو ډېر درخواستونه لېږلي وو، ليکن چا پرې غور نه ابنبوده، جرنيل د جېلخانو هم راغلی و، او هغه زمونږ نه خپه تلی و، هغه هم زمونږ دپاره څه نه کول او حکومت هم د څه کولو دپاره تيار نه و، اخر چې مونږ مايوسه شو او په دې خبره پوهـ شو چې په منت او درخواستونو څه کېدی نه شي، نو مونږ اراده وکړه چې قدم اخيستل په کار دي. زمونږ سپرنټنډنټ راجا صاحب و او په رښتيا راجا و او ډېر شريف سړی و مونږ ته يې ووې چې تاسو بيا دا خپل شکايتونه وليکئ او ماله يې راکړئ چې زه يې جرنيل صاحب له ولېږم. مونږ د هغه د خبرې سره اتفاق وکړو ټولې خبرې مو بيا وليکلې او هغه له مو ورکړې هغه هم پرې ډېر ښه رپورټ وليکه، ليکن ډېرې ورځې تيرې شوې څه ځواب رانغی چې په انتظار ستړي شو نو بيا مونږ فيصله وکړه چې اوس قدم اخيستل په کار دي، ليکن زمونږ د پنجاب ورونه څوک چې په «ای»(A) کلاس کې وو هغوی به د دې مخالفت کولو اوويل به يې چې جېلخانه کې ايجي ټيشن په کار نه دی، د هغوی دا خبره خو درسته وه ولې چې هغوی ته د ايجي ټيشن ضرورت نه و، هغوی خو په ارام وو. تکليف که و، «بي»(B) کلاس ته و ګرمي چې به ورو ورو زياتېده نو د علي ګل خان طبيعت به هم ورو ورو خرابېدو او خولې به پرې هم راتلې اخر دا فيصله مو وکړه چې مونږ پرې قدم اخلو او که څوک په خوشحالی سره زمونږ په دې ايجي

تیښن کې شریکېږي،نو هم ښه ده او که نه کېږي، نو هم کور یې اباد.مونږ له د خپلو بې کلاس ورونو د پاره ایجي تیشن شروع کول په کار دي.مونږ ایجي تیشن شروع کړو او فیصله مووکړه چې بېگا له به نه بندېږو او که جېل والاو مونږ په زور بندوي نو یو بل له به لاسونه ورکوو، هر کله چې ماښام شو ا و ډوډۍ مووخوړه او د بندېدو وخت شو نو مونږ ټول ګینترۍ ته راغونډ شو او په چمن کې غونډ کېناستو او لاسونه مو یو بل له ورکړل او جېل والاو ته مو ووې چې مونږ په رضا نه بندېږو که په زور مو بندوئ نو ستاسو اختیار دی. اکثر «ای»(A) کلاس والا مونږه سره په دې ایجي تیشن کې شریک نه شول نور خو پرېږده چې زمونږ د خدایي خدمتګارو صدر صاحب او سکرټري صاحب عبدالاکبر خان اومیا احمدشاه هم رانه لرې لرې ګرځېدل اوماته یې ووې چې تا خو به مونږ ته وې چې جېلخانه کې ایجي تیشن ونه کړئ او اوس دې پخپله شروع وکړه،ما ورته وې چې زه ددې برداشت نه شم کولی چې زه دې په ارام یم او زما د کار نور ملګري دې په تکلیف کې وي په دې وجه مجبوره یم چې ایجي تیشن وکړم. جېل والاو فوراً سپرنټنډنټ صاحب له اطلاع ورکړه هغه راغی او په دفتر کې کېناستو خبرې شروع شوې،هغه ووې چې دې کې زما څه قصور دی؟. زه خو ستاسو د پاره هر څه ته تیار یم نو تاسو زما برخلاف ولې دا ایجي تیشن کوئ ما ورته ووې چې مونږ دا قدم ستا برخلاف اخیستی نه دی،د حکومت برخلاف مو اخیستی او ته په دې خپه کېږه مه اخر فیصله په دې وشوه، چې تاسو نن بند شئ او سبا له به زه د تار په ذریعه خبر را

وغواړم. مونږ ورته ووې چې ته زمونږ نه مه خپه کېږه ، مونږ دا فېصله کړې ده چې پخپله خوښه نه بندېږو ، لیکن دا ده، چې بندېدو کې به څه جګړه او کشمکش نه کوو د جېلخانې سپاهیان دې مونږ وچتوي او بارک ته دې مونږ رسوي هغه هم په دې راضي شو چې سپاهیان د بې کلاس قیدیان په ډنګه ډولۍ بارک کې قید کړل سبا له وختي خبر راغی چې په زنانه احاطه کې دوی بند کړئ او د بهر ور ورپسې پورې کوئ او دننه د دوی خوښه ده چې که بهر څملي او که دننه.لنډه دا چې د بې کلاس د پاره هم مونږ هغه ټول حقوق حاصل کړل کوم چې د اې کلاس د پاره مقرر وو.

د پیرنګي جبر او د پښتنو عزم:

دا خو د جېلخانې واقعات وو اوس د بهر د حال نه موخبروم چې مونږ یې ونیولو فوجونه او رسالې اتمانزو له راغلې اول د خدایي خدمتګارو په دفتر ورغلل ګوره ګانو په دفتر اور ولګولو او په دفتر کې چې څومره خدایي خدمتګار وو هغه ټول یې ښکته یو یو په پوخ سړک را وغورځول. زما زوی ولي چې هغه وخت د دیارلسو څوارلسو کالو هلک و، د خدایي خدمتګارو دفتر کې و، په ده باندې یو ګوره د سنګین ګذار وکړو خو یو دیسي افسر ورته لاس ونیو هغه ګذار یې په لاس واخیست او دی یې بچ کړو بیا یې د مټ نه ونیو، په پوړو یې ښکته د بالاخانې نه را وغورځولو فوجونه د کلي نه چاپېره شول، ټول خدایي خدمتګار یې ګرفتار کړل او رسالې به په لارو او کوڅو کې ګرځېدې، په هر کور به ورننوتل ټوپکې او

کـه بـل خيـز بـه يـې خـوبښ شـو هغـه بـه يـې يـوړل، چـې ټـول خـدايي خـدمتګار ګرفتـار شـول، نـو ډپټـي کمـشنر مدرسـې سـره د خلکـو پـه مينـځ کـې ودرېـدو او پـه اوچـت اواز يـې ووې چـې د سـرو جـامو څـوک شـته؟ پـه دې هجـوم کـې زمـونږ د کلـي خـان محمـد عبـاس خـان هـم ولاړ و، خپلـو نوکرانـو تـه يـې اواز وکـړو، چـې راځـئ د ده حجـره دغلتـه نـزدې وه پـه منـډه لاړل پـه دېـګ کـې يـې سُـور رنـګ واچـوو خپلـې او د نوکرانـو جـامې يـې سـرې کـړې او وايـې غوسـتې او اوبـه تـرې بهېـدې چـې راغـی او د ډپټـي کمـشنر پـه مخکـې ودرېـدو چـې دا دي د سـرو جـامو خلـک ډپټـي کمـشنر خـو دوی ګرفتـار کـړل، خـو دا داسـې اواز و چـې پـښتنو کـې يـې ننـګ او غيـرت پيـدا کـړو او پيرنګيـانو چـې څـومره کوشـش وکـړو نـو سـرې جـامې يـې ورکـې نـه کـړې شـوې، محمد عبـاس خـان پـه خـدايي خـدمتګارو کـې نـه و او د انجمـن نـه يـې هـم اسـتعفا ورکـړې وه، مـونږ نـه خپـه هـم و، خـو د پـښتو ننـګ او نـاموس يـې وګټلو، انګرېزانـو زمـونږ د کلـي محاصـره وکـړه، د کلـي خلـک يـې بهـر تـه نـه پرېښودل او د بهـر خلـک يـې کلـي تـه نـه پرېښودل، بنيـادم خـو بـه د فوجيـانو پـه وينـا بنـد شـو، ولـې څـاروو تـه خـو دا تکليـف پېښ شـو، چـې هغـوی ميـرو او شـولګرو تـه وتـل، کورونو کـې د ننـه د ګيـاه څـه انتظـام نـه و، کلـه چـې بـه څـاروي د کورونـو نـه را اووتـل پټـو تـه بـه تلـل، نو ګـوره ګـانو بـه پـه اسـونو زغلـول چـې کلـه بـه هغـه څـاروي پـه سـيند خيتـه ورواچولـه نـو بيـا بـه يـې پـه ټوپکونـو ويـشتل او پـه دې طريقـه د ډېـرو زمينـدارو غريبانـانو ډېـر څـاروي مـړه شـول، د ښـکار بابـا غونـډۍ سره يـو لـوی ميـدان و دا خلـک يـې هلتـه راجمـع کـړل وهـل بـه يـې، ټکـول بـه يـې او ورتـه

به يې وې چې ګوتې ولګوئ چې مونږ خدايي خدمتګار نه يو هغوی به ورته وې چې مونږ خدايي خدمتګار نه يو او حقيقت هم دغه و، دوی خدايي خدمتګار نه وو خدايي خدمتګار خو ټول ګرفتار شوي وو، خو ګوته لګول پښتنو ته شرم ښکارېده او ګوتې يې نه لګولې. دوی باندې به يې د ښکار بابا ډېرې ته کاڼي خېژول او يو لوی ځلی يې پرې جوړولو، کله چې يو لوی ځلی جوړ شو او پيرنګي خلکو ته ووې چې ستاسو هغه باچا خان مو په دې کې ښخ کړو په دې خلکو کې يو سړي ګوته ولګوله هغه پيرنګي ورته وې چې تا ته اجازه ده کورته ځه! هر کله چې کور ته لاړو نو ښځې يې جامې وينځلې ده نه يې تپوس وکړو چې ته څنګه راغلې؟ هغه وې زه يې را پرېښودم هغې ورته وې چې نور نه راپرېږدي نو ته يې څنګه پرېښودې؟، تا به ګوته لګولې وي، دا ګوته دې رادېخوا کړه د ده په ګوته رنګ لګېدلی و، دې سره سوباړی په لاس کې و، نو ده ته يې ووې چې واخله بې غېرته په دې سوباړي جامې وينځه زه ميدان له ورځم سړی ډېر کچه شو او پښېمانه شو او د دې ښځې په پښو پرېوتو چې ته مه ځه بيا ورځم چې دی راغی نو پيرنګي ورته وې چې ته خو مې پرېښودی وې ته بيا ولې راغلې؟ ده وې چې ښځه مې کور نه پرېږدي، نو زه اوس جېل ته هم تيار يم او مرګ ته هم تيار يم او نورو خلکو سره کېناستو. دا محاصره پنځلس ورځې وچلېده، پيرنګيانو ډېر څه وکړل، خو عامو خلکو هم ورته ګوتې ونه لګولې ځکه چې چا به ګوته ولګوله نو کلي کې د هغه ژوند ډېر د شرم و او خلکو به ور پورې خندل.

د پړانګ چارسدې محاصره يو ويشت ورځې چلېدلې وه، د

پرانګ چارسدې په محاصره کې ډېر زیات فوج و، چاپېره به هم ولاړ وو او سواره به په لارو کوڅو کې هم ګرځېدل چې څوک به د کوره را ووتونو وهلو به یې اذانونه او د جمعې لمونځونه هم بند شول خدایي خدمتګار یې ونیول او قید یې کړل او عام خلک به یې په تودو شګو برېنډ څملول او د کورونو تالاشي کېدې خو د تمام اتفاق و چا کړه چې غلې دانې وې هغه یې په غریبانانو ووېشلې او د میرې خلک به سحر وختې راغلل د دوی د مېرې فصلونه به یې ګوډ کړل، خاوره کړل، او به کړل، بیا به شپې له کورته لاړل او د شولګرې خلکو به ورله، د شولګرې فصلونه سنبالول، دا محاصره هم ناکامه اوچته شوه. دا محاصرې، وهل، ټکول خو سخت و، خو د دې یوه فایده دا وشوه چې دا کوم کلي چې انګرېزانو محاصره کړل او ویې سوزول، دا په جرنیلي سړک پراته و، نو چې عامو خلکو به دا تشدد او ظلم لیده نو د خلکو په زړونو کې به د انګرېزانو سره نفرت او د خدایي خدمتګارو سره همدردي زیاتېده او په دې توګه زمونږ په حق کې ډېره غټه پراپېګنډه وشوه.

دغه شان په ۲۷ مۍ ګوجرو ګړهۍ کې جلسه وه د مردان نه کپتان مرفي سره د پولیس راغی، دی یو ډېر ظالم پیرنګی و، لکه چې د ګوجرانو سره د مېښو څرولو دپاره کوم کوټک وي د ده سره به هم هغه شان کوټک و، او ډېر بې ترسه و، بې دریغه به یې خلک وهل، ده چې څنګه د خلکو په وهلو لاس پورې کړ او په پره نېغ د خلکو مینځ ته ننوتو، نو هلته طالبان وو، هغوی حیران شو، په دې چې دا یو پیرنګی تش لاس را روان دی او

هېڅوک ورته څه نه وايي. خدايي خدمتګار خو چونکه د عدم تشدد پابند وو، نو دغه طالبانو پيرنګي پسي خپل تبرګي را واخستو او په هغې يې اووهلو، پيرنګي چې را پرېوتو نو يوې ښځې چې منګی ورسره وو، د جلسې خلکو ته يې اوبه ورکولې، هغې هغه ډک منګی د پيرنګي په سر راواچولو او هغه مړ شو. چې د هغه د مرګ خبر مردان ته ورسېدو نو هې(Hay) چې د مردان اسسټنټ کمشنر و هغه فوج را وغوښتو خلک د دې نه خبر شول خو بيا هم خلکو جلسه جاري وساتله دغه وخت باران او سېلۍ راغلل او د دې په وجه د فوج د رسېدو نه مخکې جلسه خوره شوه ګني نو که فوج په جلسه ورغلی وی نو څومره خونريزي به په کې شوې وه.

سبا له د دې پيرنګي بدل اخيستلو دپاره په ۲۸ مۍ په ټکر فوجونه ورغلل کلی يې محاصره کړو او په خلکو يې بې دريغه ګولۍ وچلولې مشين ګنونه يې هم په کې استعمال کړل ډېر ماشومان، زلمي، او ښځې، نر په کې شهيدان شول، بيا د ملک هاشم خان خدايي خدمتګار حجره او کور يې هم وسېزل او د سالار شمروز خان د پلار ملک امين ګل دېره يې هم وسېزله. د شبر ګړ او جلاله کلو خلک چې خبر شو نو د ټکر د امداد دپاره سره د وسلو راغلل نو پيرنګيانو محاصره پورته کړه او مردان ته لاړل. د دې نه پس فوجونه لوند خوړ ته لاړل او هلته د غلام محمد خان خدايي خدمتګار حجره او کور يې وسوزول او د کلي په عامو خلکو يې ډېر ظلم زياتی وکړو. کوهاټ کې هم دغه شان پيرنګيانو په خدايي خدمتګارو او په عامو خلکو ګولۍ وچلولې او ډېر خلک په

کې شهيدان شول. دلته به يې خدايي خدمتګار يخو اوبو ته غورځول او غوپې به يې ورکولې، د بنو په سپين تنګي هاتي خېلو کې د خدايي خدمتګارو جلسه وه، قاضي فضل قادر د ستېيج دپاسه ولاړ و، د قران شريف تلاوت يې کولو پيرنګي په تمانچه وويشتو او شهيد يې کړو خلکو ته يې وويل چې جلسه خوره کړئ، خو خلکو جلسه نه خوروله نو په ټوله جلسه يې ګولۍ وچلولې، ډېر خدايي خدمتګار په کې زخميان او شهيدان شول او څه يې ګرفتار کړل. د مينې تحصيل صوابۍ د مولاناصاحب په کور پوليس ورغلو او د هغه کور يې وسو او د هغه په کتب خانه يې اور ولګولو چې هغې کې ډېر مذهبي کتابونه او قران شريفونه د حديث او فقهې کتابونه وو هغه وسوزېدل د رستم مولانا عبدالحی صاحب په کور ورغلل کتابونه او سامان يې ورته ګډوډ کړو او هغه يې ګرفتار کړو. دغو ورځو کې زمونږ په ټوله صوبه کې يو داسې کلی نه و چې هغې کې خدايي خدمتګار او د هغوی دفتر نه و او هغه ته فوځ ورنه غلو، هلته د خدايي خدمتګارو دفتر د هغوی کورونه، د هغوی مال، حال او د هغوی سرې جامې يې ونه سوزول او په خلکو يې ظلمونه ونه کړل؟

دې ظلمونو پښتانه را ولړزول په زرګونو زلمو د ملکنډ نه تر ډېره اسماعيل خان پورې خپلې جامې سرې کړې او د وطن د ازادۍ په ميدان کې د سور نښان لاندې ودرېدل، د خدايي خدمتګارۍ تحريک په ازادو قبايلو، باجوړ، مومندو، اپرېدو، اورکزو، وزيرو، مسودو او بيټنو کې خور شو. د باجوړ او مومندو خلک د ترنګزو د حاجي صاحب په مشرۍ

کې په کړپه کې ډېره شول. درې میاشتې جنګ و شپه او ورځ په پرې بمونه ورېدل، حبیب نور په تحصیل چارسده کچهرۍ کې په سحر نهه نیمې بجې په انګرېز اسسټنټ کمشنر تماچه وچلوله خو کارتوس غل شو، پیرنګی بچ شو، دی ګرفتار شو، او سبا له په پېښور کې پانسي شو، قلي خان پولیټیکل اېجنټ دا غوښتل چې خدایي خدمتګار مشران په دې کیس کې راولي. ولې حبیب نور انکار وکړو او قلي خان ته یې وویل چې زه پخپله اراده د ده په قتل پسې راغلی وم، خو کامیاب نه شوم تاسو وګورئ دا خلک ځان ته مسلمانان هم وایي پښتانه هم وایي او د پیرنګي دپاره هر ناروا او ذلیل نه ذلیل کار کولو ته تیار دي. زمونږ د خدایي خدمتګارو څه ګناه وه؟ د دوی دپاره مو حق غوښتو، ډېر اپریدي پښتانه را کوز شول، په پېښور یې حمله وکړه فوجونو سره وجنګېدل مکړې ګودام یې تالا کړو او اور یې پرې ولګولو، وزیرستان نه هم حملې شروع شوې او ډېر فوجونه یې خراب کړل. دا جنګونه ډېره موده جاري وو دا اول ځل وو چې د مومندو نه را واخله تر اپریدو او وزیرو مسودو پورې ټول قبایلي ورونه د خپلو رونو په امداد کې را پاځېدل او تر هغې یې د صلح کولو نه انکار او کړو تر څو چې باچا خان او ګاندهي جې نه وې را پرېښې.

کانګرس او مونږ:

مونږ د ګجرات په جېلخانه کې وو، چې زمونږ یو دوه ملګرې، یو میا جعفر شاه کاکاخېل، بل میا عبدالله شاه د قاضي خېلو چارسدې زمونږ ملاقات له راغلل زما ملاقات خو

بند و او زما دې نورو ملګرو سره يې ملاقات وشو هغوی وويل چې حکومت زمونږ د ټولې صوبې ناکه بندي کړې ده نه څوک د صوبې نه بهر تلی شي او نه څوک د بهر نه صوبې ته راتلی شي او په خلکو يې ډېر زور او ظلم شروع کړی دی، کوشش دا دی چې دا زمونږ تحريک ختم کړي، مونږ په اباسين راپورې وتو ځکه چې ګودرونه ټول سرکار نيولي دي او تاسو له راغلو چې مونږ څه وکړو په مونږ داسې ناروا ظلمونه کېږي، چې دنيا کې په چا نه دي شوي خو دنيا زمونږ د حال نه خبره نه شوه. زمونږ د ملګرو چې ملاقات وشو نو راغلل ماته يې دا ټول حال ووې. مونږ خو په خلافت کې وو زمونږ په صوبه کې مسلم ليګ نه و، مونږ خو د پنجاب سره په خلافت کې پاتې شوي وو او زمونږ د خلافت ډېر ورونه په مسلم ليګ کې هم وو، مونږ دوی ته دا رايه ورکړه چې تاسو هندوستان کې د مسلم ليګ مشرانو له ورشئ اوورته ووايئ چې پيرنګيانو په مونږ ډېر ناروا ظلمونه شروع کړي دي او زمونږ صوبه يې بالکل محاصره کړې ده، تاسو زمونږ مسلمانان ورونه يئ. مونږ سره صرف دومره امداد وکړئ چې دنيا زمونږ د حال نه خبره شي چې زمونږ تحريک خدايي خدمتګار خو اصلاحي تحريک دی. مونږ ورته دا هم ووې چې لاهور ته لاړشئ، دهلي ته لاړ شئ، شملې ته لاړ شئ، په مسلمانانو وګرځئ او د خپل حال نه يې خبر کړئ. دوی لاړل او څه موده پس چې راغلل او مونږ يې خبر کړو چې مونږ د مسلم ليګ په ټولو ليډرانو وګرځېدو هغوی خو زمونږ مدد ته تيار نه دي او تيار ځکه نه دي چې هغه خو يو جماعت دی چې پيرنګيانو د هندو د مقابلې

د پاره جوړ کړې دی او زمونږ جنګ خو پیرنګي سره دی نو هغوی به زمونږ څنګه مدد وکړي؟، نو مونږ ورته ووې چې بیا لاړ شئ. هندوستان کې نورو جماعتونو سره ووینئ او خپل حال ورته ووایئ، دوی لاړل او چې څه موده پس راغلل نو مونږ ته یې ووې چې مونږ خو ډېر وګرځېدو، خو بغیر د کانګرس نه زمونږ سره امداد ته چا غاړه کېنښوده، د کانګرس لیډرانو مونږ نه تپوس وکړو چې ستاسو پیرنګي سره جنګ په څه دی؟ مونږ ورته ووې چې د ملک په ازادۍ دی، د جنګ طریقه مو څه ده؟ مونږ وې عدم تشدد، دوی ووې چې دغه جدوجهد او اصول خو زمونږ هم دي تاسو هم غلامان یئ، مونږ هم غلامان یو، ستاسو هم انګرېز دښمن دی، زمونږ هم دی، تاسو هم ازادي غواړئ، مونږ هم. که تاسو مونږ سره ملګري کېږئ نو مونږ ستاسو مدد ته تیار یو، نو د دوی د دې بیان نه پس مونږ دوی ته ووې چې واپس خپلې علاقې ته لاړ شئ او خپلې د صوبې جرګې سره دا خبره وکړئ هغوی چې څه فېصله وکړه نو مونږ ته منظوره ده، دوی لاړل او د صوبې جرګې دا خبره منظوره کړه چې کانګرس سره ملګري کېږو، مونږ خو نن په دریاب کې لاهو یو او غرقیږو، څوک چې لاس راکوي ورکوو یې. د دې نه پس جرګې د کانګرس سره خپل تړون وکړو او د کانګرس کمېټۍ سمدستي په مرکزي اسمبلۍ کې سپیکر ولبهـ بهایي پټیل د یو وفد په مشرۍ صوبه سرحد ته د تحقیقاتو د پاره راولېږه خو پیرنګیانو په اټک بند کړو نو هغوی پینډۍ کې کېناستل او تحقیقات یې شروع کړل. زمونږ د پنجاب مسلمانان ورونه زمونږ نه ګیله کوي چې دوی

کانګرس سره شو او کانګرس د هندوانو جماعت دی اول خو زه داخبره کوم چې کانګرس د هندوانو جماعت نه دی دا د ټول هندوستان د ټولو خلکو شریک جماعت دی، جناح صاحب خو هم په دې کانګرس کې و، او بله دا چې مونږ کانګرس سره ځنګه شو که چیرې دوی زمونږ امداد کړی وی نو مونږ کانګرس څه کوو؟ حقیقت دا دی چې مونږ خو دوی کانګرس سره ملګري کړي یو مونږ پښتانه خو سیلاب په مخه کړي وو. دوی له ورغلو چې تاسو زمونږ مسلمانان وروڼه یئ لاس راکړئ دوی لاس رانه کړو کانګرس وې زه درکوم مونږ له یې لاس راکړو زه د دنیا ټولو مسلمانانو ته وایم چې اوس تاسو انصاف وکړئ، چې دوی ګرم دي که مونږ؟

څه ورځې پس حاجي عبدالغفار خان، عبیدالله خان او سلطان خان زمونږ ملاقات له راغلل او د ملک ټول حالات یې راته بیان کړل او راته یې وویل چې پښتنو کې داسې یوه جذبه را ویښه شوې ده چې بیان یې درته کولی نه شو، څومره سختي چې پیرنګیان کوي هغه هومره خلکو کې جوش او همت زیاتیږي تاسو غم او فکر مه کوئ دا خدایي تحریک دی اوخدای ورله د غیبو نه امداد ورکوي. د دې په اوریدو مونږ ډیر خوشحاله شو او ملاقات ختم شو.د ختمیدو نه پس مې عبیدالله خان ته د پښتنو په نامه یو پیغام ورکړو چې:«ای پښتنو وروڼو! چې ونه یریږئ! او مایوسه نه شئ! دا د خدای د طرف نه په مونږ یو ازمایش او امتحان دی،بیدار شئ او د خدای د مخلوق خدمت ته ملا وتړئ» هر کله چې دا پیغام په اخباراتو کې شایع شو نو په خلکو یې ډیر ښه اثر وشو او

حکومت د جېل سپرنټنډنټ ته حکم ولېږه چې د ده ملاقات بند کړه چې ده سره د بهر سړی اینده د پاره ونه ویني. مونږ سره په جېلخانه کې د پنجاب او ډهلي لوی لوی لیډران وو د هغوی لیډو له به خلک راتلل او زمونږ حالات به یې اخباراتو کې شایع کول مونږ سره په دې کار کې چې څومره امداد دې لیډرانو کړی دی زه به تول عمر دهغوی مشکور یم. دوی په جېلخانه کې د ننه او بهر زمونږ هر قسم امداد ته تیار وو. د دوی پخپلو کې څه نا څه اختلافات وو خو مونږ سره د ټولو ډېر ښه تعلقات وو، دلته سیاسي قیدیان که مسلمانان وو که هندوان وو که سکهان وو لکه د سکه(خپلو) ورونو زمونږ خدمت او امداد ته تیار وو، او هندوان خو زمونږ امداد او خدمت ته د مسلمانانو نه هم زیات تیار وو. دلته زمونږ یو پښتون جمعدار و چې د ننه د جېلخانې ټول اختیار د هغه و، هغه ډېر ښه سړی و مونږ سره یې ډېره همدردي وه،زمونږ هر کار چې هغې کې به خطره هم وه خو دی به ورته تیار و ما به ډېر منع کولو چې ته خو سرکاري نوکر یې داسې کار مه کوه چې سبا له درته نقصان رسیږي.

پټیل کمېټۍ رپورټ:

پټیل کمېټۍ خپل کار پوره کړو او خپل رپورټ یې شایع کړو، د شایع کېدو سره هغه حکومت ضبط کړو، لیکن دا رپورټ څه ناڅه کانګرس یورپ او امریکې ته ورسولو د دې شایع کېدو سره حکومت خپله غلطي محسوسه کړه او مونږ له یې جېلخانې له یووفد را ولېږلو او مونږ ته یې ووې چې تاسو

سره دا وعده کوو، چې څه هندوستان له ورکوو د هغه نه به زیات تاسو له درکړو کانګرس پرېږدئ. مونږ سره جوړه وکړئ مونږ راغلو او د جېلخانې ټول سیاسي قیدیان ورونه مو را. غونډ کړل او دوی سره مو په دې مسئلې باندې مشوره وکړه. د بعضې خلکو دا خیال و، چې مونږ له ډپلومیسي په کار ده ما ورته ووې، چې ډپلومیسي خو منافقت دی، او زه خو منافق نه یم. او مونږ د حکومت دا خبره منظوره نه کړه، په جېلخانه کې څه ورځې پسې میا احمدشاه سره دا خیال پیدا شو، چې مونږه حکومت بالکل بې ګناه قید کړي یو او په مونږ هېڅ قسم قانوني ثبوت نشته نو په دې وجه مونږ له نګراني کول په کار دي. دې ته یې عبدالاکبرخان، سرفراز خان او حاجي شهنواز خان هم تیار کړي وو، میا صاحب دې ته فکر نه کولو چې دا خو سرحدي قانون دی، دې کې دوه خبرې وې چې جېلخانې ته ځې او که په ضمانت کورته ځې؟ نو ده ماته د نګراني خبره وکړه ما ورسره په دې کې اتفاق ونه کړو، ځکه چې دا کار زمونږ دا صولو نه خلاف و، خو دا مې ورته ووې چې که چېرې تاسو نګراني کول غواړئ نو وکړئ، خو زه یې نه کوم نو میا صاحب ووې چې ته یې ولې نه کوې؟، نو ما ورته ووې چې دا زمونږ اصول نه دي. نو راته یې ووې چې ته یې ولې بنه نه ګڼې او په دې یې راسره بحث شروع کړو. ما ورته ووې چې ته لږ بهر دنیا ته وګوره چې زمونږ په دې قوم څومره لوبې او تشدد پیرنګیانو وکړو او زه دلته په مزه په جېلخانه کې ناست یم، خورم، څکم، نو زه صرف دا قید نه شم تېرولی؟ زما د هرې خبرې او کمزورۍ اثر زما په قوم پرېوزي او زما پُوتې کمزوري

هم قوم ته ډېر نقصان رسوي، په دې وجه زه معذور او مجبور يم بلکه دا چې زمونږ دا تحريک د عدم تشدد او عدم تعاون تحريک دی. زما د دې خبرو په هغوی هم اثر وشو او د نګرانۍ خيال يې پرېښود.

د ګجرات جېل ملګري:

په جېلخانه کې زمونږ شپې ورځې ډېرې ښې تېرېدې ولې چې دلته د هر مذاق خلک وو، لوی لوی عالمان وو او لوی لوی سياستدانان وو، او بله دا چې د هر مذاق کتابونه هم وو، ما خو خپل ټول وخت تقسيم کړی و، د خپل وخت لويه حصه مې د مذهبي کتابونو مطالعې او درس له ورکړې وه او د لويو لويو خلکو سره مې تبادله خيالات کول. ما پخپل ټول ژوند کې د کتابونو دومره مطالعه نه وه کړې لکه چې دلته مې يو کال کې وکړله. بله مفيده خبره دلته دا وه چې مونږ به په دويمه، دريمه ورځ ټول غونډېدو او په مختلفو مضمونونو به بحثونه او تقريرونه کېدل او کله نا کله به د بعضې ورونو په بعضو خاصو مضمونونو باندې زمونږ د پوهولو دپاره عالمانه تقريرونه کېدل او ډاکټر انصاري صاحب خو د ملکي او انتظامي معلوماتو حاصلولو دپاره زمونږه يو پارليمنټ قايم کړی و، چې په هغې کې به وقتاً فوقتاً اجلاسونه کېدل او زمونږ د پوهولو او تربيت دپاره به د پارلېمنټ په طريقه په ملکي او قومي واقعاتو باندې تقريرونه کېدل. لنډه دا چې دې قيد ما ته ډېر څه وښودل او مونږ ډېر څه زده کړل.

ما دلته ډېر کوشش وکړو چې دلته د قران او د ګيتا درس

شروع شي ولې چې په هندوستان کې که مونږ مسلمانان یو او که هندوان یو او که سکهان یو، که عیسایان یو مونږ د یو بل د مذهب نه خبر نه یو او نه زمونږ د خبرولو چا کوشش کړی دی، بلکې په مونږ کې خودغرضو خلکو مذهبي تعصب او نفرت پیدا کړی دی، مذهبونه چې دنیا ته خدای رالیږلي دي دا ټول د خدای مذهبونه دي دا د تعصب او نفرت د پاره نه دي بلکې د مینې او محبت د پاره دي، زه په دې کې کامیاب شوم او درس مو شروع کړو.

پنډت جګت رام چې د غدر پارټۍ کې شل کاله قید شوی و او د تورو اوبو نه په دغو ورځو کې را بدل شوی و، ډېر قوم پرست او ښه عالم او ښه سړی و، د ګیتا درس به هغه ورکولو او ما به د قران ترجمه کوله. ډېر خلک به دې درس کې شریکېدل او چې د دې تعلیم په حقیقت به پوهه شول، نو حیران به شول چې خدای مونږ له څه تعلیم راکوي او دا مونږ په کومه لاره روان یو، او هغه د مذهب په نوم تعصب اونفرت چې پیدا شوی و. تر ډېره حده د هغې اصلاح وشوه او د یو بل د مذهبي اصولو نه خبر شو، زما یو مهربان و د هغه نوم لاله شام لعل و او یو لوی وکیل و او ډېر ښه سړی و ما ته به یې د انګرېزۍ کتابونه اورول او ما ترې ډېره فایده واخیستله. بل رای زاده هنسراج و چې د جالندهر و، زما ډېر مهربانه و، چې کله به یې ملاقات راتلو نو مونږ ته به یې ډېرې غوړې زېړې راوړلې او د هغې سره د مطالعې د پاره قسما قسم کتابونه به یې هم راوړل. حاجي شهنواز خان به سحر وختي مونږ له چای تیاره کړې وه. د ډوډۍ د غمه یې هم خلاص کړي وو، ډېر ښه منتظم سړی و او

هر قسم خبرونه به يې هم را له راوړل چې جېلخانې کې چې به څه وشو يا به د چا ملاقاتي راغلی و،نو دی به ترې خبر و.او د هر چا ملاقاتي سره به يې اول ملاقات کړی و،جېل والاو دده د دې خبرې نه ډېر تنګ وو او ډېر به يې منع کولو خو دی يې د ډېوډۍ نه منع نه کړی شو، دی ډېر خدمتي او بردباره سړی و، ليکن په يوه معمولي خبره ورسره احمدشاه ميا جنګ وکړو. جنګ يې حاجي صاحب سره وکړو او چای څکل يې مونږ سره پرېښودل.د ميا صاحب طبيعت لږ سخت و او جېلخانه هم داسې يو ځای دی چې د سړي طبيعت په کې تنګ وي او په معمولي خبرو باندې جګړې ته تيار شي، سرفراز او ما سره يې هم جنګ کړی و او په جېلخانه کې مونږ ته د لوبو اجازت و او په لوبو کې به هم کله نا کله ميا صاحب جګړې کولې ما چې به خپل ځان ته کتل نو په ځان کې به مې کمی او کمزورۍ ليدلې يو نقص را کې د ډېرو خبرو او ډېرو بحثونو و،او بل د قهرېدلو و.ما به دا ډېره محسوسوله او دا فکر به مې کولو چې د دې نه به څنګه خلاص شم ما به کوشش کولو ليکن په ما يې داسې قبضه کړې وه، چې خلاصېدی ترې نه شوم د دې د اصلاح دپاره ما دا اراده وکړه چې په هفته کې به يوه ورځ روژه نيسم خو روژه به مې يوازې د خوراک،څښاک نه نه وي بلکې د خبرو نه به مې هم روژه وي او پخپلو کمزوريو باندې به غور او فکر کوم او د هغې د اصلاح کوشش به کوم،نو د سحر لمونځ چې به مې وکړو نو د چکۍ ور به مې بند کړو تر ماښامه پورې به چکۍ کې ناست وم،ذکر به مې کولو او چې د ماښام اذان به وشو نو د چکۍ نه به راووتم او دواړه روژې «د خوراک او

خبرو) به مې ماتې کړې دې روژو ما ته ډېره فايده رسولې وه او څه نا څه زما د دې بدو عادتونو اصلاح هم وشوه.

څه موده پس په دې جېلخانه کې زما په ملا کې بيا هغه درد چې د ډېره غازي خان په جېلخانه کې پيدا شوی و، شروع شو. ډاکټر انصاري صاحب وکتم او يوه نسخه يې زما د پاره وليکله.او د غوښې خوراک يې را باندې بند کړو، د دې دارو او پرهېز په وجه زما ګذاره وشوه ليکن کيسه داسې وشوه چې هغه پيرنګي سول سرجن چې زمونږ د جېل د هسپتال انچارج و،هغه چې به راغی نو هسې به ناست و، هر څوک به ډاکټر انصاري صاحب له ورتلل،ولې چې هغه ډېر لوی او لايق ډاکټر و،ليکن هغه پيرنګي دا خبره ډېره بده محسوسه کړه او د جېلخانو جرنيل ته يې وليکل او د هغه ځايه دا حکم راغی چې بغير د جېلخانې د ډاکټر نه په نورو خلکو باندې علاج کول بند شو. زما هم شامت راغی ما هم د خپلې بيمارۍ کيسه همدغه سول سرجن ته بيان کړه هغه راته ووې چې ته د انصاري صاحب نسخه نه شې استعمالولی ما ورته ووې ته راله يوه نسخه راکړه هغه را له يوه نسخه وليکله خو په هغې زما څه فايده ونه شوه او مرض مې زيات شو.

بله ورځ هغه له ورغلم او ورته مې ووې چې ډاکټر انصاري صاحب به ماله داسې دارو راکول، چې په هغې به زما فايده کېدله. هغه راله نسخه بدله کړه ليکن په هغې هم زما فايده ونه شوه، ما ورته بيا د ډاکټر انصاري صاحب نسخه ياده کړه، ليکن هغه راته ووې چې دغه نسخه ته استعمالولی نه شې، نو هغه ته مې ووې چې د نن نه پس زه نور علاج نه کوم او نه ستا

دارو خورم او نه د ډاکټر انصاري.هغه راته ووې چې ستا د صحت ذمه وار به څوک وي؟ نو ما ورته ووېل چې زه د خپل صحت پخپله ذمه وار یم. د دې په اورېدو هغه ډېر په قهر شو او زما نه روان شو، دوه میاشتې زه د کټ نه پاڅېدی نه شوم، ګرځېدی نه شوم، اودس ماتی به هم راته ګران و، زما وزن شل پونډه کم شو، ځان مې خدای ته وسپاره،نو ورو ورو په جوړېدو شوم او څه موده پس د کټ نه پاڅېدم او د ملا درد مې ډېر کم شو.

راجا صاحب زمونږ سپرنټنډنټ و،چې جېلخانه کې زمونږ سکهانو ورونو دا سوال اوچت کړو، چې مونږ جټکه خورو مونږ له دې د جټکې اجازت راکړی شي راجا صاحب ډېر ښه سړی و؛ خو د زړې زمانې مسلمان و،هغه د سکهانو دې خبرې منلو ته تیار نه و، هغه سکهانو ته ووې چې دلته جټکه نه کېږي؛ نو په دې وجه مونږ تاسو له د جټکې غوښه درکولی نه شو.هغوی ورته ووې چې مونږ له پخپل قیمت چرګ راکوئ، هغه به مونږ دلته جټکه کوو لیکن حکومت دې ته تیار نه شو، په دې وجه راجا صاحب ته یې هدایت وکړو، چې داسې چل وکړه چې جټکه هم بنده شي او حکومت هم بدنام نه شي. سپرنټنډنټ سید اغا لعل باچا دفتر ته وغوښتو او د جټکې د مخالفت دپاره یې تیار کړو او سکهانو ته یې ووې چې په دې خبره ستاسو خپل د سرحد مسلمانان ملګري اعتراض کوي، نو په دې وجه مونږ تاسو ته اجازت درکولی نه شو. سکهانو دا خبره ماته پېش کړه او ما د سرحد ټول مسلمانان ورونه د دې د فیصلې دپاره راجمع کړل. د بحث په شروع کېدو سره سید اغا

لعل باچا او بعضي زمونږ نورو ملګرو د دې خبرې مخالفت وکړو، لیکن ما ورته ووې چې بېشکه جتکه د مسلمان دپاره ښه نه ده، لیکن دیو سکهـ دپاره خو ښه ده، بله دا چې دا جتکه به هغوی خوري او که په مونږ به يې هم خوري؟ که چېرې دا هغوی خوري نو زمونږ په دې څه؟ او مونږ ته کوم نقصان دی؟ او په اغا لعل باچا مې دا سوال وکړو که چېرې یو سړی تا باندې حلاله بندوي نو ته به خپه یې که خوشحاله؟ ویې وې چې خپه به یم. نو دغه شان په جتکه بندولو به بل هم خپه کېږي نو کم از کم مونږ خدايي خدمتګارو له بل خپه کول په کار نه دي، مونږ بیا خپلو سکهانو ورونو ته وویل چې د جتکې په خوراک مونږ ته هېڅ اعتراض نشته، نو اغا صاحب ماسره اتفاق وکړو، او دا فیصله وشوه چې زمونږ د طرفه سکهانو ورونو ته اجازت دی ما ورته دا ووې چې حکومت اجازت نه ورکوي تماشه جوړوي او مونږ او سکهانو کې نفاق پیدا کوي. هم هغه وشوه. بله ورځ حکم راغی چې حکومت په جېلخانه کې د ننه چا له د جتکې اجازه نه ورکوي. چې درې میاشتې تېرې شوې نو حاجي شهنواز خان ته خپل کاروبار ور په یاد شو او کله نا کله به یې اواز وکړو چې روان یم نن دی که سبا ضمانت داخلوم. زما خیال و، چې دی توقې کوي خو بیا راته معلومه شوه چې د ده په رښتیا د تللو اراده ده، په دغو ورځو کې د مهاتماګاندهي او لارډ ارون په مینځ کې څه د صلحې خبرې روانې وې ما به تسلي ورکوله چې که خیر وي نو نن دی که سبا صلح کېږي. امید دی چې مونږ ټول به پرېږدي لیکن چې څه وخت خبر راغی چې صلح ناکامیابه شوه، نو حاجي صاحب له

دا خبر هم راغی چې د ده کشر ورور اکبر خان گرفتار شو او درې کاله قید شو ما به ورله ډېره تسلي ورکوله خو په ده یې اثر نه کولو ،دده ملاقات له دده تره محمد عظیم خان او عمرا خان راغلل اوورته یې وویل چې موردې ناروغه ده،اکبر ورور دې هم قید شو او ټول کاروبار او بزنس دې خراب شو،او ته خو خدايي خدمتگار نه وې نو ته ولې ضمانت نه ورکوې؟ نو دې خبرو دی ضمانت ورکولو ته تیار که او ده سره دا فکر پیدا شو،چې اکبر بهر و،نو دی دومره فکر مند نه و،خو چې هغه گرفتار شو نو دده فکرونه زیات شول.

بله ورځ ورله خط راغی چې مور دې ډېره ناجوړه ده، نو دی نور هم ډېر غمجن شو ځکه چې د ده د خپلې مور سره ډېر محبت و، د دوی په کور کې یو دی و بل یې ورور د ده بل څوک نه و،ده ووې چې د هغې خدمت او علاج د پاره خو څوک پاتې نه شو دوه ورونه وو، او دواړه قید شو.لنډه دا چې زما نه یې پټ کلي ته یو خط ولیکلو چې زما ضمانت دا خل کړئ. بله ورځ څه گورو چې میر صاحب دده وراره دده ضمانت گجرات له راوړو مونږ خبر شو چې حاجي ضمانت ورکړو، ما او پنډت شنتانم صاحب ځان له بېل کړو او ښه مو پوهه کړو چې دا کار ستا د شان سره نه ښایېږي او دا به ښه وي چې لږ نور انتظار هم وکړې او هغه د مور جوړ نا جوړه خدای ته وسپاره، ورو ورو حاجي صاحب رضا شو خو چې څه وخت زمونږ نه لاړو نو اغا لعل باچا او علي گل خان لیدلی دی او هغوی ترې پوښتنه کړې ده، چې حاجي رښتیا دې ضمانت داخل کړو؟ نو هغه ورته زما کیسه کړې ده،چې زما خو خیال و،خو هغه وې چې لږ

انتظار وکړه او په دې وجه مې معامله في الحال ملتوي کړه هغوی ورته ووې چې د تلو اراده دې شته نو د دې څه فايده چې نورې ورځې تېروې؟د هغوی دې خبرو په حاجي صاحب اثر وکړو زما نه پټ لاړو او دفتر کې يې په ضمانت دستخط وکړو زه چې خبر شوم نو دروازې له ورغلم نو ورته مې ووې چې حاجي ځې خو ځې ليکن ستومانه به شې او بيا به زما دې خبرې پسې ارمان کوې او وخت به تېر وي.هغه سترګې ټيټې کړې او ماله يې ځواب رانه کړو،زه ترې راغلم او حاجي صاحب کلي ته لاړو،زه نه پوهېږم چې علي ګلخان او اغا سيد لعل باچا هغه له په کوم خيال دا مشوره ورکړې وه.ولې چې په هغو ورځو کې د دوی خدايي خدمتګارو سره ډېره نه لګېده ولې چې دوی په کانګرس کې وو حاجي صاحب چې کلي ته رسېدلی دی او د ملک حالت او د خلکو جذبه يې ليدلې ده. خپل پردي ترې وېزاره وو ماته يې خط وليکه چې زه تاسره ملاقات کول غواړم ما ورسره د ملاقات کولو نه انکار وکړو چې ډېر تنګ شوی دی نو خپلو خپلوانو ورته ويلي دي چې ضمانت واپس کړه او بيا جېلخانې ته لاړ شه، ليکن هغه به ورله دا ځواب ورکولو چې ما لويه ګناه کړې ده.د دې دپاره قيد کافي نه دی.اخر دا چې يوه ورځ يې ځان پخپله په ټوپک وويشتو او د خپل ژوند خاتمه يې وکړه چې زه د حاجي صاحب د مرګ نه خبر شوم نو ډېر افسوس مې وکړو چې ما ولې ده له د ملاقات اجازت ورنه کړو او د ملاقات نه مې انکار وکړو، حاجي شهنواز خان ډېر د کار سړی و،حاجي خو مړ شو ليکن د هغه مرګ زمونږ تحريک ته ډېره فايده ورسوله او د هغه د

مرګ نه پس بیا چا د معافي غوښتو او یا ضمانت جرات ونه کړی شو. چې څه وخت د حاجي د مرګ خبر د ګجرات جیلخانې ته راغی نو ټول خلک ډېر غمجن شول ولې چې حاجي زمونږ په جلیخانه کې ډېر زیات هردلعزیز و، مونږ چې په جېلخانه کې څومره سیاسي قیدیان وو ټول راجمع شو او د هغه د مغفرت دپاره مو د الله تعالی نه دعا وغوښته.

مونږ چې څه وخت د ګجرات جېلخانې ته لاړو نو دا جېلخانه لا تیاره نه وه، څه وخت چې جېلخانه تیاره شوه نو زمونږ بارکونه او چکۍ د هر طرف نه ازادې وې اوس په کې حکومت د بېلتون دپاره دېوالونه شروع کول. د شا په دېوالونو د چا اعتراض نه و؛ خو د مخ دېوالونه د هېچا خوښ نه وو، یوه ورځې ما ته میا احمدشاه صاحب ووې چې د مخ د دېوال په ځای د اوسپنې جنګله ولګي نو ډېره به ښه وي ما ورته ووې چې دا خو حکومت بغیر د ایجي ټېشن نه په تشه وینا نه کوي؛ نو که دې خوښه وي ایجي ټیشن به شروع کړو. ده ووې چې ډېره ښه ده د میا صاحب په وینا زه پاڅېدم او د دې خبرې ذکر مې د نورو سیاسي ورونو سره وکړو زمونږ هغو سیاسي ورونو به زما ډېر عزت کولو او ټول زما په وینا تیار وو، څه وخت چې سپرنټنډنټ صاحب خبر شو نو هغه راغی چې تاسو حکومت له یو درخواست ولیکئ او ما له یې راکړئ. مونږ یو درخواست ولیکه او ټولو خلکو پرې دستخطونه وکړل او چې څه وخت هغه درخواست میا احمدشاه ته پېش شو نو هغه پرې د دستخط کولو نه انکار وکړو هغه سړی ما له راغی چې میا صاحب خو دستخط نه کوي، ما هغه درخواست د هغه نه

واخیست او میا صاحب له مې د دستخط د پاره یوور، میا صاحب په هغې ولیکل چې زه په جېلخانه کې د ایجي ټیشن مخالف یم او د هغې د لاندې یې د دستخط وکړو. په دې زه ډېر خپه شوم اوورته مې ووېل چې دا ټول ایجي ټیشن خو را باندې تا شروع کړی دی او دا څه چې مونږ کوو خو ستا په وینا کوو نو میا صاحب ځواب راکړو چې زما خو ایجي ټیشن خوښ دی خو که نور خلک یې کوي په دې خبره زه چپ شوم او د میا صاحب د چکۍ نه راووتم او هغه درخواست مې پوټې پوټې کړو او بل مو ولیکلو او سپرنټنډنټ صاحب له مو ورکړو، ځوورځې پس ځواب راغی چې د دېوال په ځای جنګلې ولګوئ اوولګېدې.

څه وخت چې د سیاسي قیدیانو تعداد ډېر زیات شو او د بعضې خلکو مینه او شوق مې صدارت طرف ته ولید ،نو ما د صدارت نه استعفا وکړه. ټول سیاسي ورونه زما په استعفا خپه وو او دا کوشش یې کولو چې زه استعفا واپس واخلم، خو ما انکار وکړو او هغوی له مې دا ځواب ورکړو چې اخر صدارت خوزما ټیکه نه ده، نورو خلکو له هم موقع ورکول په کار دي. زما نه پس ظفر علي خان صدر شو، لیکن د هغه ډېر عجیبه صدارت و، څه وخت به چې د خلکو کار پېښ شو نو هغه وخت به خلکو وې چې دی زمونږ صدر صاحب دی او چې کار به یې وشو نو بیا به د چا صدر صاحب یاد نه و،او بعضې وخت خو به د خلکو ورسره داسې رویه وه چې ما له به په غریب رحم راغی،ډېر ځله مې ورته په رموز کې ووې چې مولانا صاحب د دې صدارت نه استعفا ورکړه، لیکن د هغه د

صدارت کرسۍ ډېره خوښه وه او پرېښودو ته یې تیار نه و، دغه وجه وه چې خلکو به یې عزت نه کولو. زمونږ صدارت خو څه دومره لوی څیز نه و او که چیرې لوی هم شي نو دا خو یو قومي خدمت دی، نو چې د قوم په رضا او رغبت وي نو چلېدی شي او که چېرې د قوم د مرضۍ خلاف پخپل خواهش او خوښه شي،نو بیا یې چلیدل مشکل دي او د فایدې په ځای نقصان او د عزت په ځای بې عزتي شي. د دې دپاره په کار دي چې هر څوک د خپل خواهش په ځای د قوم د خواهش قدر اوکړي.

د دې جېلخانې د کتو دپاره به ډېر پیرنګیان افسران راتلل مونږ کې چې به یې د چا سره لږې غوندې خبرې وکړې، نو بیا به هغوی په جاموکې نه ځایېدل او په فخر به یې دا خبرې کولې چې دی زما د فلانې وخت اشنا و، خو چې د یو قوم بدقسمتي راشي، نو هغه سره د عقله ناپوهه شي ګوندې که دې پیرنګیانو څه لږ ډېر ښه سلوک زمونږ سره کولی نو مونږ به هېچرې د دوی برخلاف شوي نه وی. په جېلخانه کې اوازه شوه چې وزیر صاحب ایمرسن په دوره راوتلی دی او د دې جېلخانې کتو له راځي، وزیر صاحب راغی خلکو ورته خپلې چکۍ ښې ښایسته کړې وې وزیر صاحب سره نور پیرنګیان هم وو، زما چکۍ په سر کې وه زه پخپله کډۍ ناست وم، چې زما چکۍ ته راورسېدو نو زما خیال و،چې دی به ماله د ننه راشي زه به ورته پاځم او خبرې به ورسره وکړم،لیکن هغه دننه رانغی زما د چکۍ په وره کې ودرېدو سپرنټنډنټ صاحب ماته ووې چې وزیر صاحب وایي چې ته څه وایې؟ ما ورته ووې چې زه

هیڅ نه وایم بیا یې راته ووې چې وزیر صاحب تاسره خبرې کوي، ما ورته ووې چې زه خبرې نه کوم ځکه چې که ده ما سره خبرې کولی نو د ننه به راغلی و، جنګله کې خو ورسره اخلاقي قیدیان خبرې کوي او زه خو سیاسي قیدي وم. وزیر صاحب یو ساعت ولاړ و بیا روان شو، هغه سره د ګجرات ډپټي کمشنر هم و، چې هغه لاړو نو ډپټي کمشنر زما چکۍ ته راننووت.زه ورته پاڅېدم زما په پاڅېدو هغه ډېر حېران شو ما ته یې ووې چې تا ولې وزیر صاحب سره خبرې ونه کړې او نه ورته پاڅېدې ما ورته ووې چې زه خو خدایي خدمتګار یم او د خدای د مخلوق نه نفرت ګناه ګڼم او د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی ته خو هم انګرېز یې تاسره خو دا دی خبرې کوم زه خو سیاسي قیدي یم ما سره سیاسي سلوک په کار دی هغه ماله رانغی نو زه هم ورنغلم هغه ما ته د اخلاقي قیدي په نظروکتل چې ته راغلې نو دا دی تا ته پاڅېدم. زما په دې خبرو هغه غلط فهمي لرې شوه کومه چې زما متعلق د ده په زړه کې پیدا شوې وه.

د راجا صاحب د سیاسي قیدیانو سره ډېر ښه سلوک و او حکومت دا نه غوښتل خپلو ماتحتو او پولیس پرې ډایرۍ ورکړي چې د ده د سیاسیانو سره ډېر ښه سلوک دی او سیاسیان په ارام او مزه کې دي په دې وجه یې راجا صاحب زمونږ نه بدل کړو سیالکوټ له یې ولېږلو او د سیالکوټ سپرنټنډنټ رای صاحب یې راولېږه دا یو ډېر سخت سپرنټنډنټ و،او بله دا چې د جېل قانون ورته د خدای قانون ښکارېدو،خو حکومت پخپل خیال کې کامیاب نه شو او

زمونږ د اتفاق په وجه د هغه غريب نه هر څه خطا شول او خپل د جېل قانون يې ونه چلولی شو رای صاحب د راتلو سره کوم څيزونه چې به ټيکه دار مونږ له جېل ته د ننه راوړل هغه يې بند کړل چې دا د جېل په قانون کې نشته، ټيکه دار به دروازه کې ناست وي او چې څوک څه اخلي نو د دې ځايه دې ورېي نو مونږ چې د دې نه خبر شو نو په اتفاق سره مو په دې فېصله وکړه چې هېڅوک به دروازې له نه ځي. سپرنټنډنټ صاحب ډېر ځوابونه را ولېږل او چې پوهه شو چې څوک دلته نه راځي نو حکم يې وکړو چې ټيکه دار دې د ننه ځي او څيزونه دې ورېي او هغه ټول رعايتونه چې راجا صاحب مونږ له راکړي وو رای صاحب د هغې په راکولو مجبور شو.

بله ورځ د سرفراز ملاقات له د هغه مشر ورور سربلند خان راغی د هغه ملاقات يې په دې وجه نامنظور کړو، چې تاله اردو نه درځي او پښتو ژبه کې ملاقات بند دی، ولې چې سپرنټنډنټ په پښتو ژبه نه پوهېدو مونږ چې خبر شو نو ډېر حېران شو اوخپه شو د انقلاب زنده باد چغې مووهلې. سبا له پرېږد و د پرېږد نه مو انکار وکړو هر کله چې رای صاحب دا کيسه وليده، نو په سربلند خان پسې يې سړي ورولېږل، په تيشن کې يې بيا مونده راغی او سرفراز خان سره يې ملاقات وکړو. رای صاحب چې په ډېرو خبرو کې شکست وخوړ او ورته معلومه شوه چې تر کومه پورې چې د دوی اتفاق وي نو زه کاميابېدلی نه شم نو په مونږ کې يې د نفاق اچولو کوشش شروع کړو او هندوانو سره يې اشنايي او تعلقات جوړ کړل. او د هغوی په ذهن کې يې دا واچوله چې زه خو ستاسو ورور

هندو يم او زما نقصان خو د هندوانو نقصان دی نو کـه چيرې تاسو زما مدد نه کوئ نو دا خو هندو قوم ته نقصان رسوي د دې پراپيګنډې اثر په يو څو قيديانو باندې وشو چې هغوی هم مونږ سره قيد وو او تر ډېره حده پورې سپرنټنډنټ په دې کې کامياب شو، چې څه کيسه به پېښه شوه نو هغوی به هندوانو ته وې کـه چېرې دا مو وکړل نو ستاسو هغه بيچاره هندو ورور ته به نقصان ورسي دا زهرناک خيالات د پنجاب په هندوانو او مسلمانانو کې ډېر زيات دي. بلـه کمزوري مې د پنجاب په ليډرانو کې دا هم وليده چې څه وخت يو ځای شي نو بيا ورونه وي؛ خو چې پوتی خودغرضي پيدا شي، نو بيا هندو هندو شي او مسلمان مسلمان شي. دا قسم کمزوری چې د کانګرس په خلکو کې وي، نو د نورو به څه حال وي؟ او دغه وجه ده چې پنجاب کې د کانګرس جرړې مظبوطې نه شوې او هندوان مسلمانان ورونه نه شول او سوراج اخيستل ګران شو.

څومره چې مونږ د ګجرات په جېلخانـه کې په ارام وو، هغه هومره د (سي) (C) کلاس قيديان د پنجاب په جېلونو کې بې ارامه وو. او څومره چې مونږ سره ښه سلوک و، هغومره د هغوی سره بد سلوک و، حقيقت خو دا و کـه مونږ سره چېرې ښه سلوک و؛ نو دا د حکومت مهرباني نـه وه دا لاچاري وه، د راجا صاحب په ځای د رای صاحب مقررول د حکومت د بدنيتی ترجماني کوي په مونږ کې د بعضې خلکو دا خيال و، چې زمونږ نور ورونـه کـه پنجاب کې دي او کـه سرحد کې دي يا پـه نورو صوبو کې په تکليف کې دي، نو مونږ لـه هم دا خپل ا رام پرېښوول په کار دي او د پنجاب بعضې ليډرانو لـه د جېلخانو نـه د

(سي)(C) کلاس قيديانو خطونه راليږلي وو، چې ستاسو خو زمونږ په تکليف څه پروا نشته، جېلونو کې هم په مزو کې يئ او بهر هم، خو دا ځل که بهر ته ووتو نو بيا به رانه په ستيجونو کېنئ نه، بعضې خلک دې فکر هم ورې وو، خو بيا هم څه عمل ته تيار نه وو، د ګاندهي جي زوی ديويداس چې مونږ سره په دې جېلخانه کې و، په دې معامله قدم وچت کړ او مونږ سره يې هم د دې متعلق مشورې شروع کړې، يوه ورځ يې زه هم په دې مشوره کې شريک کړم اول خو په دې بحث وشو چې د سرحد خلک په دې معامله کې شريک کړو او که نه؟ د بعضې پنجابيانو رايه وه چې د سرحد حکومت وحشي حکومت دی په هغوی زمونږ د ايجي ټيشن څه اثر کېدی نه شي په کار دي چې مونږ يوازې د پنجاب د سياسي قيديانو دپاره قدم وچت کړو؛ خو اخر فېصله په دې وشوه چې د سرحد د دې مظلومانو ورونو دپاره هم څه نا څه کول په کار دي، بيا يې زما نه تپوس وکړو چې ستا څه رايه ده؟ ما ورته ووې چې تاسو سره زما اتفاق دی خو زه به د سرحد د نورو ملګرو نه تپوس وکړم او څه چې د هغوی رايه وي تاسو ته به يې بيان کړم. په دې جېلخانه کې مونږ د سرحد يوولس(۱۱) کسان وو، هغوی ته مې دا کيسه وکړه چې د (سي) (C) کلاس د قيديانو په همدردۍ کې فېصله شوې ده چې د هر قسم رعايتونه پرېږدو تر هغه وخته پورې چې د (سي) (C) کلاس قيديانو سره د ښه سلوک او ښه خوراک منظوري شوې نه وي. د دې دپاره به د هندوستان په اخباراتو کې پراپېګنډه شروع کوي او زمونږ د سرحد دپاره خو دا يوه نادره موقع ده که مونږ دوی سره شريک شو، نو

زمونږ د قیدیانو دپاره به هم په ټول هندوستان کې پراپېګنډه وشي. د ټولو نه اول عبدالاکبر خان دا ځواب راکړو چې زه خو دې ته تیار نه یم، علي ګل خان او اغا لعل باچا هم د هغه تایید وکړو او سرفراز خان په کې صرف دومره خبره وکړه که تاسو مراعات پرېښودل زه به یې هم پرېږدم، چې زه پوهه شوم چې زما ورونه تیار نه دي نو بیا ما دا تجویز پېش کړو چې دا کار د هر چا په مرضۍ پرېښودل په کار دي خو احمدشاه میا صاحب ووې چې هر څه به په کثرت رای فېصله کوو ما ورته ووې چې د تکلیف فېصلې په کثرت رای کېدی نه شي، ځکه چې تکلیف ته لږ خلک تیارېدی شي، سردار رام سنګهه ورته ووې چې دې ته ما او دی پرېږدئ علي ګل خان او لعل باچا دا تجویز پېش کړو چې مونږ به تحقیق وکړو که ټول خلک غواړي چې مونږ مراعات پرېږدو نو مونږ به یې هم ترک کړو. په دې اتفاق وشو او د دوی دپاره علي ګل خان مقرر شو، زه پوه شوم ځکه چې تر اخره پورې د دې خط و کتابت نه څه ونه وتل او مونږ په انتظار کې رها شو.

د دې قسم واقعات همیشه زمونږ په کمېټو کې هم پېښېږي، هلته هم چې کوم خلک کمزوري وي او تکلیف ته ټینګ نه وي نو د یو فایده مند تجویز مخالفت به کوي او قوم او ملک ته ډېر زیات نقصان رسوي، نو په کار دي چې زمونږ په ذمه واره کمېټۍ کې د دې قسم کمزوري خلک نه وي.

دیوېداس او نورو لیډرانو د کلاس مراعات پرېښودل او د (سي) (C) کلاس خوراک ته کېناستل ماته به خپل ځان ډېر بد ښکارېده چې ما سره د یو مقصد ملګري یو شان ګذران کوي

او زه بـل شـان،ليکن زمـا د ملګـرو د اکثريـت د فيـصلې نـه مجبوروم،بعـضې ليـډران نـاجوړه شـول خـو د ديويـداس د خـاطره تېريدی نـه شـول رای صـاحب حيـران شـو چـې دا څـه چـل وشـو؟.پـه اخبـاراتو کـې د ايجـي ټيشن پراپېګنـډه شـروع شـوه اخـر دا چـې رای صـاحب حکومـت تـه وليکـل چـې مـا تـه اجـازت راکـړئ چـې زه د دې ايجـي ټيـشن سـرغنه د دې جېـل نـه بـدل کـړم. حکومـت اجـازه ورکـړه او د ټولـو نـه اول يـې ديويـداس او وروسـې يـې ډاکټر سيف الدين کچلو بدل کړل او يـو کـس نيم يـې نـور هـم بدل کـړل د دوی پـه بدلېـدو نـور خلـک کمـزوري شـول او ورو ورو د سپرنټنډنټ پـه ترغيـب سـره ځينـو واپـس کلاسـونه واخيـستل. اول کـې خـو خلـک هغـوی تـه ډېـر پـه قهـر شـول لـيکن ورو ورو د هغـوی ملګـري زياتېدل،صـرف درې کـسان پـاتې شـول او نـورو کـلاس واخـستو او دغـسې دغـه ايجـي ټيـشن خـتم شو،سياسـي قيـديانو لـه پـه کـار دي چـې هـر يـو قـدم پخپـل خيـال وچتـوي او نـور څـوک مجبـوروي نـه، مجبـور کـسان چـې رو بيـا مـومي نـو د ميدان نه بيا تښتي.

بعـضې وخـت زمـونږ سياسـي ورونـه پـه معمـولي معمـولي خبرو باندې ايجي ټيشن شروع کـړي او ځان پـه يـو لـوی مـصيبت کـې واچـوي. مـونږ چـې جېلخانـه کـې وو،زمـونږ کټونـو تـه بـه يـې ځنځيرونـه اچـول چـې هـسې نـه څـوک داکټونـه د جېلخـانې دېـوال تـه ولګـوي اووتـښتي، نـو زمـونږ ورونـو پـه دې ايجـي ټيـشن شـروع کـړو مـا ورتـه ډېـر ووې چـې دا ځنځيـر خومـونږ تـه نـه اچـوي کـټ تـه يـې اچـوي خـو چـا زمـا خبـره ونـه منلـه او مـونږ پـه يـو لـوی مـصيبت کـې اختـه شـو. زه پـه جېلخـانو کـې پـه معمـولي خبـرو

ایجي تیشن نه منم او په کار دي چې ایجي تیشن په جیلخانو کې ونه کړو او که داسې لویه اهمه او سیاسي خبره وي نو که په هغې باندې ایجي تیشن کوئ نو باک نشته. زمونږ د جېلخانې سپرنټنډنټ رای صاحب یو ډېر عجیبه سړی و، چې هغه ته به معلومه شوه چې یو سړی په دې جېلخانه کې خوشحاله دی بدلېدل نه غواړي نو هغه به یې بدلوو او چې چا به ورته وې چې ما بدل کړه نو هغه به یې نه بدلولو ما نه به یې همېشه دا پوښتنه کوله چې دې جېلخانه کې خو سیاسي قیدیانو ته ډېر ارام دی دا جېلخانه به ستا خوښه وي نو ما به ورته وې چې زه دلته خوښ نه یم نو زه یې نه بدلولم، لیکن احمدشاه، حکیم عبدالرحیم صاحب او لعل باچا چې د دوی دا جېلخانه ډېره خوښه وه او بدلېدل یې نه غوښتل هغوی یې بدل کړل او د نورو خلکو د بدلېدو تجویزونه یې کول چې د ګاندهي جي او د حکومت د صلحې خبرې شروع شوې نو په دې وجه خلک دلته پاتې شول.

او څه وخت چې د ګاندهي جي اولارډ ارون صلح وشوه نو د «ای» (A) کلاس بندیان یې فوراً رها کړل. زه هم د «اې»(A) کلاس قیدي وم، خو زه یې پرې نه ښودم ما د سپرنټنډنټ نه پوښتنه وکړه چې زه خو هم د «ای»(A) کلاس قیدي یم؛ نو هغه راته ووې چې ستا متعلق ماته حکم راغلی دی چې دی تر هغه وخته پورې مه پرېږده چې تر کومه وخته پورې ده سرفضل حسین او سرصاحبزاده عبدالقیوم سره لیدلي نه وي، لیکن ما ورله صفا ځواب ورکړو چې ته حکومت ته ولیکه چې هغه وخت تېر شو زه هغوی سره لیدل نه غواړم او که دا خلک راشي

هم زه د دوی سره د هیڅ قسمه خبرې کول نه غواړم، ځکه چې په مونږ مصیبت و، نو دوی ما سره نه لیدل او اوس چې ارام راغی دوی ما سره لیدل غواړي ته یې خبر کړه چې نه راځي.

بله ورځې میا جعفرشاه او عبدالله شاه راغلل ټولې کیسې یې راته وکړې چې حکومت تا پرېښودل نه غواړي او مهاتماګاندهي ته یې ستا په سر ډېرې غلطې او بې بنیادې خبرې کړې دي او دا خبره ده چې مهاتماګاندهي مونږ رالېږلي یو چې ستا نه پوښتنه وکړو زه د دې په اورېدو ډېر حېران شوم ما وې چې سړی په یو جماعت کې وي او یا ورسره ملګری وي د هغه خبره به څنګه نه مني او د هغه د اصولو نه به ولې انحراف کوي. بله دا ده چې ما اورېدلي دي، چې زمونږ لاټ صاحب «سر ستور ډېپیرس» حکومت ته دا خبره کړې ده چې په دې صوبه کې مونږ دوه کسه ځایېدی نه شو یا به دی وي یا به زه یم.

رهايي:

ګاندهي جې زما د حاله زمونږ خلکو خبر کړی و، او څه خلک ورله تلي هم وو مهاتماګاندهي «لارډ اروِن» له لاړو او هغه ته یې ووې چې دی خو زمونږ د کانګرس سړی دی ته یې ولې نه پرېږدې دا خو ته د صلحې خلاف کار کوې هغه ورته ووې چې تا له دا پښتانه دوکه در کوي پښتون او عدم تشدد؟ ته خو لږ سرحد ته لاړ شه دا خلک خو د تشدد نه ډک دي.
ګاندهي جې ورته وویل چې که ته باچا خان نه پرېږدې نو بیا زمونږ او ستا صلح ماته ده، نو زه یې پرېښودم، عبدالاکبر خان

او سرفراز خان زما نه وړاندې رها شوي وو، خو لا کلي ته تللي نه وو او د ګجرات په ښار کې دېره وو، چې زما د رهايي نه خبر شو نو ماله د جېل دروازې له راغلل او زه چې د جېل نه بهر کېدم نو په زرګونو هندوان، مسلمانان او سکهان راجمع شوي وو، زه يې په موټر کې کېنولم او په ښار کې يې زما جلوس اوښکو او بيا يوه لويه جلسه وشوه ما د هغوی شکريه ادا کړه او يو مختصر تقرير مې وکړو چونکه ما ته د لاهور د دوستانو له طرفه ډېر تارونه او ټيليفونونه راغلي وو، په دې وجه زه لاهور ته لاړم په دغه وخت کې زمونږ د جيهلم يو دوست د موټرو سره راورسېد او مونږ اول جيهلم ته او بيا لاهور ته روان شو. زه يې جيهلم ته په زور روان کړم ولې چې مونږ د لاهور خلکو ته ټيليفون کړی و، ليکن چې څه وخت جيهلم ته نزدې شو او هغه ښځې او نر مو وليدل چې زمونږ په انتظار کې د ښار نه بهر راوتلي وو او ولاړ وو، ما زړه کې ووې چې که مونږ دلته راغلي نه وی نو دې خلکو ته به ډېره صدمه رسېدلې وه. زمونږ جلسه په ټول ښار کې وګرځېده او بيا واپس د خپل دوست ځای ته راغلو او د لاهور د تلو انتظام مو وکړو، لاهور ته ګاډی د شپې په يوه بجه تلو، لنډه دا چې لږ څه ارام موهم ونه کړی شو ټيشن له راغلو.

لاهور کې زما استقبال:

سرفراز خان کلي ته رخصت شو او زه او عبدالاکبر خان لاهور ته روان شو، مولانا ظفر علي خان، پنډت سنتانم سره د نورو دوستانو په ټيشن کې ولاړ و، مونږ د پنډت سنتانم ځای

تـه روان شـو اغـا لعـل باچـا او علـي ګـل خـان هـم دلتـه وو. علـي ګـل خـان د پېښور نـه د لعـل باچـا د بوتلـو دپـاره راغلـی و، ولـې چـې هغـه يـو کـال قيـد و او زمـونږ نـه وړانـدې خـلاص شـوی و، لـږ ساعت پـس دا خبـر راغـی چـې ښـځو پـه زنانـه جېلخانـه بانـدې مورچـه ولګولـه او مسزجو تـشي مـا سـره خبـرې کـولې چـې پـه دې کـې پـه منـډه منـډه د هغـې لُـور راغلـه او ورتـه يـې ووې چـې مـورې را پاڅـه مورچـه ولګېـده، مونږ تـول پـه موټرونـو کـې زنانـه جېـل تـه روان شـو او چـې څـه وخـت ورسـېدو نـو څـه ګـورو چـې د جېـل مخکـې جنـډه ښـخه ده، ښـځې تـرې چـاپېره ناسـتې دي او قـومي نظـم وايـي جګـړه پـه دې ده چـې مـسزاصف علـي يـې نـه پرېښوده، ددې دپـاره نـورو ښـځو وې چـې مـونږ هـم د دې ځـای نـه نـه ځـو چـې تـر څـو دا رهـا شـوې نـه ده. پـه ډېرو خـوارو مـو هغـوی رضـا کـړې او واپـس راغلـو. پـه واپـسۍ کـې مـو د هلکـانو پـه جېلخانــه کــې خپــل خــدايي خــدمتګار مکــرم خــان د ترنــاو شـولګرې سـره د ملګـرو وليـدو چـې پـه بـارک ختلـی و، او مـونږ تـه يـې اشـارې کـولې مـونږ ورتـه ووې چـې خپـه کېـږئ مـه، دې ځـو ورځـو کـې بـه خـلاص شـئ. دا زمـونږ هغـه هلکـان وو چـې د لاهـور پـه شرابخانه پـه پکټنګ قيد شوي وو.

د جلـوس وخـت څلـور بجـې و، او پـه څلـورو بجـو د کـانګرس کارکنـان راجمـع شـول زمـا دپـاره خوځـه د سـورلۍ انتظـام شـوی و، خـو مـا ووې چـې زه پـه سـورلۍ کـې نـه ځـم جلـوس سـره بـه پيـاده ځـم او دوی سـره پيـاده روان شـوم. ځـای پـه ځـای مـسلمانان هنـدوان او سـکهان زمـونږ اسـتقبال تـه ولاړ وو، خلکـو تـه بـه يـې پـه غـهـډو کـې ګلونـه اچـول او د مـسلمانانو اوهنـدوانو لـه طرفـه

سپاسنامې راکېدی شوې او په یو ځای کې یو مسلمان ما له یوه لُونګی او یوه کوله هم راکړه او هغه وې د ټوپۍ په ځای پټکی په سروه. مونږ سره په جلوس کې د ډېرې زنانه هم وې.زه ډېر ستړی شویوم، لیکن چې د هغوی جوش او مینې ته به مې وکتل نو موټر کې نه کېناستم. ماښام جلوس ختم شو او مونږ د جلسې ځای ته ورسېدو د جلسې ځای د خلکو نه ډک و په زرګونو ښځې، نر، هندوان، مسلمانان او سکهان جمع شوي وو، چونکه مونږ د شپې په ګاډي کې پېښور ته راتلو نو د لاهور کارکنانو ته مو ووې چې د جلسې کار دې څومره مختصر کړي هومره به ښه وي. ما د سپاسنامې په ځواب کې مختصر تقریر وکه او د سپاسنامې ځواب مې ورکړو او شکریه مې ادا کړه.دوی ته مې تقریر کې ووې چې مونږ له بې غمه کېناستل نه دي په کار، چې څومره کېدی شي هغومره کار وکړو، ولې چې دا سوله نه ده بلکې التوا ده. زما به دا کوشش وي چې د اینده جنګ دپاره یو لک رضاکاران د عدم تشدد په اصولو تیار کړم. په دې سلسله کې چې کله زه څه موده پس د سودم (ضلع مردان) په دوره لاړم نو هغوی ما ته په منظومه سپاسنامه کې وویل چې د یولک (۱۰۰۰۰۰) رضا کاران چې تا یې د لاهور جلسه کې اعلان کړی دی ستا د شان سره نه ښایي،د دې نه معلومېده چې په هغه وخت کې په پښتنو زلمو او ځوانانو کې څه قسم جذبه وه،چې جلسه ختمه شوه دومره خلک را نه چاپېره شول، چې موټر ته مو لاره نه مونده،خلکو نه مو سوال وکړو چې مونږ له لار راکړئ ګاډی به رانه لاړ شي خلکو لاره راکړه خو د هجوم په وجه د موټر یوه

دروازه هم ماته شوه او ریل ته په وخت ورسیدو، ریل کې سواره شو ریل روان شو. ملایانو چې د سحر بانګونه وې مونږ راولپنډۍ ته ورسیدو.

او د پنډۍ په ټیشن د انقلاب زنده باد چغې وې زه ویښ وم خو ملا مې خوږیده پاڅیدی نه شوم چې اخر مې د سیټي صاحب اواز واوریدو نو پوهه شوم چې دا خلک خو مونږ له راغلي دي. سیټي صاحب مونږ سره د ګجرات په جیل کې قید و او ډیر ښه سړی و، او د پیکوړو باټینګنو او چڼو جوړولو ډیر ماهر و او دا څیزونه به یې وتلول نو مونږ له به یې راکول په ډیرو خوارو پاڅیدم او د ریل نه ورکوز شوم زمونږ په لیدو هغوی ډیر خوشحاله شول او راته کلک شول چې مونږ سره به کوزیږئ په ډیرو منتونو تري خلاص شوم چې پېښور کې به راته خلک په انتظار وي او ورته مې ووې چې بیا به راشم، نورخاته کیمبل پور(اټک) ته راورسیدو، زه د پاڅیدو نه وم چې په دې کې یو خدایي خدمتګار زما کوټې (ډبې) ته راوختو، د هغه په لیدو خوشحاله شوم اواز مې ورته وکړو هغه په ټوپونو شو او بهر یې منډه کړه نور ملګري یې خبر کړل په دې کې ګورم چې میا عیسی زرین خان د یو څو کسانو سره راغی او راترغاړه شول معلومه شوه چې دوی هم د ډیرو د جیل نه راخلاص شوي دي. د دوی په لیدو زه جوړ شوم او هغه درد مې بالکل ورک شو.

مونږ ټول په یوه ډبه کې کیناستو او یو لوی ګپ مو ولګولو ګاډی روان شو او د نوښار په ټیشن ودریدو باوردی خدایي

خدمتگار سره د نورو خلکو زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، د ډبې نه وتل راته مناسب ښکاره نه شول. ما وې هسې نه چې رېل روان شي نو د خپلې ډبې په دروازه کې ودرېدم او يو څو خبرې مې دوی ته وکړې او ګاډی روان شو او پېښور له ورسېدو ټيشن له ډېر خلک راغلي وو، مونږ د ګاډي نه کوز شو خلکو سره مو روغ جوړ وکړل بهر موټرونه ولاړ وو زه عبدالاکبر خان او ميا احمدشاه په يو موټر کې کېناستو او لعل باچا او علي ګل خان په بل موټر کې کېناستل زمونږ جلوس په ټول ښار کې وګرځېدو او د هغې نه پس مونږ کلي ته روان شو، ځکه چې هلته هم ډېر خلک زمونږ په انتظار کې وو، مونږ چې د ناقې تانې ته را ورسېدو نو کوم ځای چې زه ګرفتار شوی وم په هغه ځای يوه دروازه جوړه وه،او د داودزو تخته بادي خان عبدالاحد خان او نور خلک زمونږ استقبال ته ولاړ وو، مونږ يې د موټر نه کوز کړو، خلکو سره مو روغ جوړ وکړل او د يو مختصر تقرير نه پس رخصت شو ځای په ځای خلک ولاړ وو اخر دا چې مونږ چارسدې ته ورسېدو،دلته په زرګونو خلک جمع وو دلته مونږ د موټر نه کوزېدل مناسب ونه ګڼل،ما ميا احمدشاه او عبدالاکبر خان د موټر نه تقريرونه وکړل او اتمانزو ته روان شو په زرګونو خلک مونږ سره روان شول څه وخت چې د اتمانزو مقبرې ته ورسېدو نو مونږ د موټرونو نه کوز شو او د هغو شهيدانو زيارتونو له لاړو چې لږې ورځې وړاندې د پيرنګيانو په ګولو د اتمانزو په جلسه کې شهيدان شوي وو. دا واقعه داسې وه چې دلته اتمانزو کې خدايي خدمتګارو جلسه کوله په هغې پسې فوج راغی او ترې

چاپیره شو ورته یې وویل چې جلسه مه کوئ او ځئ ولې دوی نه تلل نو ډزې یې پرې وکړې دوه کسان په کې شهیدان شول او نور خلک وتښتېدل، زمونږ جلسو ته به ډېرې زنانه هم راتللې، هغو زنانه و کې یوه جینۍ وه چې زما خورزه وه، دل ارا نوم یې و او د ربنواز خان سالار اعظم خور وه. هغه د زنانه و نه راووتله او جلسې طرف ته یې رامنډې کړې، کوم خلک چې تښتېدل هغوی کې یو سړي ورته وویل چې یه جینۍ دا ته څه کوې؟ نه وینې چې دا ډزې کېږي دې ورته وویل چې بې غېرتو تاسو تښتئ، ځکه خو زه مخامخ پرې ورځم د دې جینۍ په وینا دا ټول خلک ور واپس شول او د فوج نه چاپېره شول نو د فوج افسر تپوس وکړو چې دا خلک څه غواړي؟، سعدالله خان ورته وویل چې دوی ستا تلاشي اخلي چې تاسو د دوی مړي د ځان سره یونه سئ. په دې خبره فوجیان د خلکو د منځ نه ووتل او لاړل، هلته ما د شهیدانو په یاد کې یو مختصر تقریر وکړو، اوخلکو ته مې ووې چې د ازادۍ بُوټي د ځوانانو د وینو په اوبه خور لوېږي او کوم بُوټي چې مونږ لګولي دي امید دی چې ډېر زر به لوی شي ولې چې زمونږ ځوانانو ورله د خپلو وینو اوبه خور ورکړو. د دې ځایه مونږ جلوس مات کړو اوعبدالاکبر خان خپل کلي ته او میا احمدشاه خپل کلي ته لاړل. زه سره د خپلو مهربانانو حجرې ته لاړم، کور هم زنانوو نه ډک و، د هغوی لیدو له هم لاړم. اکثر دوستان زمانه رخصت شول، لیکن زه په ارام نه شوم، ولې چې څوک به تلل او څوک به راتلل څه وخت چې به ډېر خلک راجمع شول نو ډاګ ته به راووتو او ټولو ته به مې یو تقریر وکړو. په دې کې به ډېرې

ښځې هم راغلې وې.زمونږ په زنانوو کې هم ډېر جوش و او سياسي شعور پيدا شوی و. مونږ چې د خلکو دې جوش و خروش ته وکتل نو پوهه شو چې مخکې تياره ده او د کړ وخت دی د دې موقع نه فايده اخيستل په کار دي ځکه چې زما دا يقين نه و، چې دا عارضي سوله به پايداره پاتې شي نو په پښتنو کې مو کار شروع کړو شپې او ورځې ته به مو نه کتل دوی پسې کلي په کلي، کور په کور په ټوله صوبه کې وګرځېدم ټول مې د دنيا په حالاتو پوهه کړل نو تسلي مې وشوه، ماله خدای ډېر ښه ملګري راکړي وو، او جېلخانو کې يې ډېر ښه تربيت حاصل کړی و. ځکه چې جېلخانه د قومي کارکنانو د پاره يوه تربيتګاه ده.زمونږ د تنګي صاحب حق صاحب ډېر مخلص خدايي خدمتګار و، ده سره چې به چا بحث کولو نو ده به ورته ووې چې ته جېلخانې له د قام او ملک د پاره تلی يې نو چې هغه به ورته ووې چې نه نو ده به ورته ووې چې ته په قران نه پوهېږې،زه چې جېلخانې له لاړم نو په قران پوهه شوم،زمونږ د کار طريقه داوه،چې د صوبې د يو سرنه به شروع شو؛ نو بل سر ته به مو ځان رسولو.مونږ په ټوله صوبه کې او د صوبې په ټولو ضلعو کې يو شان کار کړی دی، خو چې په کومو علاقو کې به خدايي خدمتګاران پيدا شول نو په هغه علاقو کې به تحريک هم ترقي کړې وه.

❋❋❋

گاندهي ارون پيکټ

(زمونږ دورې او تجربې) دورې

(هشنغر، دواوه)

کتوزي، د کانګرس جلسه کراچۍ کې

د خدايي خدمتګارو(سرخپوشو) ښه اثر، کراچۍ کې مصروفيت، د هندوستان دوره، وطن ته واپسي او د سرحد دوره (ټل، هنګو، لاچي، احمدي بانډه، زرکۍ، لتمبر، بنو، سراى نورنګ، ککي، پيزو، شهبازخېل، ډېره اسماعيل خان، ټانک، کلاچي، ګل ارام، ګومل، پنياله)، د پنجاب پښتني علاقو ته (کېمبلپور اټک، ميانوالي، عيسى خېل وغېره) زمونږ کار او د پيرنګيانو سازشونه، د کانګرس په ځاى سرحد جرګه، ګاندهي جي په بلنه باردولي ته، د پويداس سره دوره، (بمبۍ ،ګجرات، احمد اباد) بابره کې ډرامه، کمزوري ملګري، پيرنګيانو تشدد زيات کړو، ديويداس ګاندهي سرحد کې.

دورې:

څه ورځې زه د خلکو نه ډېر ناوزګاره وم لیکن کوم وخت چې خلک کم شول نو بیا زه او میا جعفرشاه او عبدالله شاه په لویه دوره ووتو، موټر کې مود صوابۍ او نوښار دوره وکړه او شپې له زیارت کاکاصاحب له لاړو ځای په ځای زرګونه خلک مونږ ته سترې مه شي له ولاړ وو. پښتنو کې وروروليي، قامولي،مینه محبت او سیاسي شعور پیدا شوی و، خلکو کې داسې جوش و چې بیان یې کولی نه شم. د نوښار په جلسه کې ما له خلکو یوه سره جوبه راکړه او د راکولو په وخت کې یې راته ووې چې دا یاد ولره چې دا جوبه زمونږ په وینو سره ده، چې زمونږ مظلومان درنه هېر نه شي. په مونږ ناوخته شو او زیارت له ناوخته ورسېدو،خدايي خدمتګار غریبانان مخې له راغلي وو او تر هغې ولاړ وو. چې مونږ ور ورسېدو. زمونږ په ورتلو ډېر خوشحاله شو اومونږ د فخر قوم میا حمید ګل صاحب ځای له لاړو، چونکه فخر قوم میاصاحب وفات شوی و. هغه د خپل قام او ملک دپاره ډېرې قربانۍ کړې وې په دې وجه مونږ د هغه لاس نیوي له د ټولو نه اول لاړو، سبا له مو زیارت کې جلسه وکړه، چې جلسه ختمه شوه نو بیا کلي ته واپس را روان شو. بیا ما د هشنغر او د دواوې دوره شروع کړه او خلکو ته مې د خدايي خدمتګارو او جرګو اغراض، مقاصد ښکاره کړل او هغوی مې د خدايي خدمتګارۍ په تحریک پوهـ کړل.زه په دې ډېر خوشحاله شوم چې د هر کلي په جلسه کې ډېرې ښځې شریکېدلې لیکن چې د تنګي په جلسه کې مې د ښځو زور ولیدو نو زړه مې باغ باغ شو ځکه چې زما دا

عقیده وه چې یو قوم هله ترقي کولی شي چې د هغوی سره ښځې اوږه په اوږه لکه د ګاډي د دویمې پایې روانې شي،د الله تعالی شکر مې ادا کړو چې زمونږ خوارې ځای ونیوه او چې زمونږ زنانه را بیداري شوې، نو ډېر امیدونه مې پیدا شول چې که خیر وي اوس به زمونږ قام ترقي وکړي. د تنګي نه ابازو ته لاړو،د ابازو نه قطب ته یو وړوکی کلی دی چې هغې کې ډېر مخلص خدایي خدمتګار اوسیږي په دې خدایي خدمتګارو د ابازو کاکاخېل میاګانو ډېر ظملونه د پیرنګیانو په وخت کې کړي وو،ورته یې ویل چې خدایي خدمتګاري پرېږدئ،لیکن د ابازو کاکاخېل میاګان په دې ناوړه اراده کې کامیاب نه شول. اوزمونږ بهادرانو خدایي خدمتګارانو ته د قوم او د ملک د خدمت په لاره کې چې څه مشکلات او څه تکلیفونه د دې میاګانو د لاسه رسېدلي وو، هغه یې په ډېر صبر او استقلال برداشت کړي وو.

له دې ځایه دواوې ته پورې وتو د کتوزو خلک مونږ له مخې له راغلي وو،دا د دواوې مرکز هم و.دلته ډېر خلک جمع وو،جلسه مو وکړه او خلک مو د خدایي خدمتګارۍ د اغراضو نه خبر کړل، شپې له متې ته لاړو هلته مو هم جلسه وکړه د متې نه سبا وختي سره د خدایي خدمتګارو سیکو ډېرۍ ته لاړو په لاره چې به څوک خبرېدل د کلو نه به زمونږ د لیدو له پاره راوتل او دې جلوس کې به شریکېدل چې ډېرۍ ته رارسېدو نو زمونږ شمېر زرګونو ته رسېدلی و،په ډېرۍ کې چې جلسه وشوه د جلسې نه پس مو د برې دواوې خلک رخصت کړل او مونږ شپې له انباډېر له راغلو د دې ځای خلک

په خدايي خدمتګارۍ کې سست وو د دې دپاره په جلسه کې ما ښځو ته اپيل وکړو او ورته مې ووې چې دا ملک څنګه د سړو دی دغسې دښځو هم دی او که سړي خدايي خدمتګارۍ ته تيار نه وي نو تاسو ملا وتړئ او تاسو خو هم ما سره وعده کړې وه:

که د زلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جينکۍ به دې ګټينه

د هغې ټولې جلسې په مخکې هغو وويل چې مونږ ټولې تيارې يو او تا سره د قام د خدمت وعده کوو چې څه وخت د جلسې نه فارغه شو. زه سره د يوڅو خدايي خدمتګارو دولت پورې ته لاړم او د مابښام لمونځ مې هلته وکړو او خلکو سره مې دغه خبرې وکړې.شپې له انباډېر ته واپس راغلو، سباله سوکړ ته راغلو هلته مو جلسه وکړه او تر ناو ته راپورې وتو او چې ترناو کې جلسه وشوه نو شپې له اتمانزو له راغلو.

د کانګرس جلسه کراچۍ کې:

چونکه د ټول هندوستان د کانګرس د جلسې ورځې نزدې وې نو په دې وجه مې نورې دورې پرېښوې او د جلسې دپاره مو د تللو انتظام شروع کړو، زما دا خيال و چې د هرې علاقې جرګه دې يو يو خدايي خدمتګار د کانګرس جلسې له مونږ سره ولېږي او د دوی خرڅ دې خپلې خپلې جرګې برداشت کړي،دې کې دوه فايدې وې يوه خو به خدايي خدمتګار په دې سفر کې تجربه کار شي،بل به زمونږ پراپيګنډه په ټول

هندوستان کې وشي. زما دا تجویز جرګې منظور کړو او د هر ځای نه جرګو یو یو خدايي خدمتګار باوردی راولېږلو. په اتمانزو کې یو ځو ورځې جرنیل عظمت خان چې ډېر قابل او همتناک جرنیل و، دوی له ټرېننګ ورکړو د ټولو دپاره یو شان وردی جوړې شوې او بیا کراچۍ له روان شو، چې څه وخت پېښور ته ورسېدو نو خدايي خدمتګارو ډېره پراپیګنډه او جلوسونه کړي وو او په دې طریقه یې د خپل مقصد اشاعت کړی و، شپږ ځلوېښت باوردی خداي خدمتګار وو زه او حاجي عبدالغفار خان، مقصود جان، عبدالله شاه او سعدالله پرې دپاسه وو.

د خدايي خدمتګارو(سرخپوشو) ښه اثر:

د خدايي خدمتګارو کماندر مونږ سرورشاه مقرر کړو او خزانچي او منتظم مقصود جان شو، مازیګر په رېل کې سواره شو دا ګاډی نېغ کراچۍ ته تللو ټېشن په ټېشن چې به ګاډی ودرېدو نو مونږ به ګاډي نه راکوز شو او د جلوس په صورت کې به را روان شو، ډول او سرنا به غږېدل او چې خلکو به واورېدل،نو خلک به راجمع شول،نو مونږ به خپله پراپېګنډه کوله، سحر وختي لاهور ته ورسېدو دلته ګاډی بدلېدو،لاهور کې ډېر زیات خلک ټېشن ته زمونږ لیدو له راغلي وو.

خدايي خدمتګار سره د خپل بیم باجې په قطار کې روان شو یوه عجیبه نظاره وه په خلکو دومره اثروشو چې زما یو دوست ووي چې: ستاسو د دې ننني مظاهرې نه معلومېږي داسې لکه چې نن د پیرنګیانو حکومت نشته،بلکې د خدايي

خدمتګارو حکومت وي. بيا په رېل کې کېناستو او رېل روان شو او د انقلاب زنده باد په نعرو کې د خلکو نه رخصت شو. چې يو څو ټيشنه مخکې لاړو نو په ټيشن يوې ښځې او يو سړي ما ته سوال وکړو چې مونږ له اجازت راکړه چې مونږ دې خدايي خدمتګارو سره په يوه ډبه کې کېنو، ما ورته وې چې هلته ځاى نشته تاسو به په تکليف يئ،ليکن د هغوى د ډېر محبت او اصرار په وجه ما هغوى له اجازت ورکړو، وروسته معلومه شوه چې دا سړى د بهګت سنګهـ پلار و او دوه ورځې شوې وې چې حکومت بهګت سنګهـ پانسي کړى و، او دا ښځه د جلندر د جينکو د مدرسې مشره استاذه وه، د بهګت سنګهـ د پلار په مخکې هغوى دا مناسب ونه ګڼل چې ډولونه او باجې وغږوي، ليکن هغه په غږولو باندې مجبوره کړل هغه وې چې زما زوى د قوم او ملک د پاره قربان شوى دى هغه مړ نه دى ژوندى دى، په دې وجه مونږ له خوشحالي کول په کار دي او په ټوله لار يې په دوى ډولونه وغږول بله دا چې هغه استاذه ډېره زوروره قومي ښځه وه، هغې ډېرې قومي غزلې خدايي خدمتګارو ته يادې کړې او قومي نظمونه يې ورته وليکل او وښودل او دوى سره به يې پخپله هم يو ځاى ويل. زمونږ خدايي خدمتګار به په هر يو ټيشن چې ګاډى ودرېدو نو دوى به کوز شول او په يو لاين (قطار) کې به جوړه جوړه روان شول، ډول سرنا به ورسره غږېدل او دوى به د «انقلاب زنده باد»، «فخر افغان زنده باد» چغې وهلې، د ټيشن ټول خلک به ورسره روان شول، دوى ته به ډېر خوشحالېدل او ډېر عجيبه کار ورته ښکارېدو.

کراچۍ کې مصروفیت:

هر کله چې د کراچۍ ټیشن ته ورسېدو، نو ډېر خلک مونږ له ټیشن ته راغلي وو، عبدالخالق خلیق صاحب هم سره د یو څو نورو پښتنو دغلته موجود و، د کراچۍ ډېر پښتانه راغلي وو، خو د ټیشن نه بهر ولاړ وو، مونږ چې ګاډي نه کوز شو او خدايي خدمتګارو خپله وردي برابره کړه د بهارت سبها یو څو ځوانان چې سره کمیسونه یې اغوستي وو او په هغوی کې د پېښور دیوان روشن لال هم و، ماله راغلل چې دا ډولونه بند کړه ما ترې پوښتنه وکړه چې په څه سبب؟ دوی ماته دا ووې چې بهګت سنګه پانسي شوی دی، ما ورته ووې چې تاسو به په بګهت سنګه ډېر خپه یئ که د هغه پلار؟ د هغه پلار خو زمونږ سره په رېل کې یو ځای راغی، خدايي خدمتګارو ډولونه او باجې نه غږولې هغه په زور په دوی وغږول او مونږ ته د هغه حکم دی چې ډولونه به غږوئ ځکه چې هغه وايي چې بهګت سنګه د قوم او ملک نه ځان قربان کړی دی، هغه مړ نه دی ژوندی دی نو دا د خوشحالۍ مقام دی هغه په دې ټیشن موجود دی تاسو ترې پوښتنه وکړئ، که چیرې د هغه رضا نه وي نو مونږ به ډولونه بند کړو.

مونږ چې د ټیشن نه را ووتو نو په زرګونو خلک مونږ ته ولاړ وو، د پښتنو د طرف نه خلیق صاحب مونږ ته سپاسنامه پېش کړه د هغې په ځواب کې ما یو مختصر تقریر وکړو، او د هغوی شکریه مې ادا کړه، د پښتنو دا خیال و، چې مونږ پیاده د جلوس په شکل کې دوی سره د کانګرس تر پنډاله پورې لاړ شو، لیکن مونږ ته چاووې چې مهاتما ګاندهي جلوسونه بند

کړي دي په دې وجه مونږ په لارو کې سواره شو او د هغوی خواهش مو پوره نه کړی شو او خپل عذر مو ورته پېش کړو، خو هغوی په دې خبره خپه شول.

څه وخت چې مونږ د کانګرس پنډال ته ورسېدو نو د کانګرس په پنډال کې شور شو او د رضاکارو د تیارۍ د پاره سیټهۍ (شپېلۍ) وغږېدې، لیکن چې دا ورته معلومه شوه چې دا خو خدایي خدمتګار دي نو په قلار شول. حقیقت دا و چې څه وخت ګاندهي جي راتلو نو تیښن له ورله د بهارت سبها سُور کمیسي ځوانان تللي وو او توري جنډې یې ورله مخې له وړې وې او ډېرې ګستاخانه خبرې یې هم ورته کړې وې نو چې څه وخت مونږ ښکاره شو؛ نو زمونږ وردۍ سرې وې نو چا دا اواز وکړو چې هغه دي سُورکمیسي راغلل، او د کانګرس په پنډال حمله کوي. د هندوستان او انګلستان په اخبارونو کې دا غلط خبرونه شایع شول چې سرخپوشو ګاندهي جي له تورې جنډې وړې وې، او هغوی د کانګرس نه بغاوت وکړو. د انګلستان اخباراتو پرې لوی لوی مضمونونه ولیکل او ډېرې خوشحالۍ یې وکړې، خو د دروغو مزل لنډ وي او تر هغه وخته پورې وي، چې رښتیا ښکاره شوي نه وي، مونږ یې د کانګرس یو خاص کېمپ له بوتلو هلته لوی لوی تنبوان لګېدلي وو، په هغه کېمپ کې خو ډېر تنبوان وو، خو ما د ځان او د خدایي خدمتګارو د پاره پنځه تنبوان کافي وګڼل او په هغو کې مو خپلې بسترې خورې کړې. مونږ لا دمه شوي نه وو چې د اخبارونو خبرلوځي راغلل او د ګاندهي جي او د خدایي خدمتګارو د مخالفت سوالونه یې شروع کړل ما ورته ووې

چې دا ټولې خبرې غلطې او بې بنیاده پراپېګنډه ده، زموږ ګاندهي جي سره او کانګرس سره هېڅ قسم مخالفت نشته او اخباراتو کې چې څه شایع شوي دي هغه کې یوه زره رښتیا نشته، ټول خبرونه غلط او بې بنیاده دي. مازیګر د پنډت من موهن مالویه جي زوی راغی او هغه زما نه د دې متعلق یو لوی بیان ولیکلو او هغه یې د هندوستان ټولو اخباراتو له ولېږلو.

د هندوستان ښځې، نر، د خدايي خدمتګارو او زما د لیدو ډېر خواهشمند وو او هر وخت به زموږ په کیمپ کې یو غوبل و، او زرګونه خلک به زموږ کتو له راتلل ولې چې هغوی ته خو پښتانه د ځناورو په رنګ ښودلی شوي وو. او دلته د انسانیت او قومیت په اوچته پوړۍ ولاړ وو، د پښتنو متعلق په ټول هندوستان کې ډېره غلطه پراپېګنډه شوې وه او دوی ورته متشدده خلک ښکارېدل خو اوس د کانګرس سره اوږه په اوږه د عدم تشدد په لاره روان وو او د پیرنګیانو جبرو ظلم ته یې په صبر او استقامت خپلې سینې ډال کړې دي. دوی ته پښتانه او کانګرس سره ملګرتیا ډېره عجیبه ښکارېده، چې دوی پښتانه خدايي خدمتګار پخپلو سترګو ولیدل د دوی د عمل د دوی د تنظیم، د دوی د اخلاص او د دوی د عدم تشدد نه خبر شول نو سترګې یې وغړېدې او تسلي یې وشوه او چې څومره پراپیګنډې د دوی برخلاف شوې وې هغه یې د ماغزو نه ووتلې، قسم قسم خلک به ماله راتلل او قسم قسم سوالونه به یې کول. ما به چې څومره زما نه کېدی شوه پوهول. د خدای ډېر شکرګزاره یم، چې کوم خیالات د مودونه زموږ خلاف د دې خلکو په زړونو کې پیدا کړی شوي وو، د هغوی تر ډېره

حـده پـورې اصـلاح او ازالـه وشـوه. بلـه دا چـې دلتـه د کـانګرس دې جلسـې لـه د ټـول هندوسـتان خلـک راغلـي وو، هغـه ټـول د حقيقـت نـه خبـر شـول. خـدايي خـدمتګار چـې بـه څـه وخـت د کـانګرس لنګـر لـه ډوډۍ خوړلـو دپـاره لاړل نـو لـوی لـوی سـپټان بـه لاس پـه نامـه د دوی خـدمت تـه ولاړ وو او هـر سـړي بـه د دې کوشـش کولـو چـې د خـدايي خـدمتګارو سـره شـريک شـم او هـر طرف تـه چـې بـه خدايي خـدمتګار لاړل نـو خلکـو بـه يـې ډېر عزت کولـو او څـه وخـت چـې د کـانګرس دا سـالانه جلسـه شـروع کېـده، نـو پـه دغـه افتتـاحي اجـلاس کـې د شـرکت دپـاره ګانـدهي جـي، جـواهر لال نهـرو او سـردار پټېـل خـدايي خـدمتګارو پـسې راولېـږل چـې سـره د بينـډ بـاجو پـه دغـه غونـډه کـې حصـه واخلـي. جـواهر لال نهـرو او د هغـه بـي بـي کمـلا ديـوي او خـور بـي بـي يـې سـره د خپلـو دوسـتانو د خـدايي خـدمتګارو پريـډ او بـاجې ليـدو او اورېدو لـه بـه راتلـل پـه ټـول ملـک کـې د خـدايي خـدمتګارو يـو درز و او زمـونږ د خـدايي خـدمتګارو پـه وجـه د پـښتنو د نېـک نـامۍ ډېـره لويـه پراپېګنـډه وشـوه او هغـه د بـدنامۍ داغ ددوی د تنـدي نـه ووينځلـی شـو او د دوی پـه وجـه خلکـو پـښتانه وپېژنـدل او هغوی سره يې مينه پيدا شوه.

د کـانګرس پـه جلسـه او پنـډال کـې خـدايي خـدمتګارو تـه ازادي وه هـر ځـای لـه تلـی او ګرځېـدی شـول يـا هغـه پـښتون و، چـې ټـول هندوسـتان کـې بـه تـرې خلکـو سـترګې پټـولې او ډاکـو قاتـل ورتـه ښـکارېده او يـا دا سـاعت دی چـې د کـانګرس او قـوم پـه دوی دومـره اعتبـار پيـدا شـو، چـې د خپلـو زنـانوو انتظـام او حفاظـت يـې خـدايي خـدمتګارو تـه حوالـه کـړو، بلـه دا چـې دا کـار

ډېر ګـران و، نـه دا انتظـام پـولیس کـولی شـو او نـه د کـانګرس رضـا کـارانو کـولی شـو خـو دې خـدایي خدمتګارو داسې پـه ښـه طریقـه سره وکړو چې د دوی انتظـام او ډسـپلین تـه دنیـا حېرانـه شـوه او نـور خلـک خـو پرېـږده،د پـولیس یـو لـوی افسـر چې دلتـه د انتظـام دپـاره لګېـدلی و،د خـدایي خدمتګاروکمانـډر عظمـت خـان تـه یې ټـوپۍ کـوزه کـړه،او لاس یې ورکـړو او دده شـکریه یې ادا کـړه. او چې څـه وخت بـه عظمـت خـان ښکاره شـو نـو د پـولیس مقـامي افسرانو بـه ورتـه سـلامونه کـول او د خـدایي خـدمتګارو نـه عـلاوه چې پـولیس لـه بـه یې څـه قسم حکم ورکـړو هغـوی بـه یې تعمیـل کولـو.د دې هـم پـه کـانګرس او ټـول هندوسـتان ډېـر ښـه اثـر وشو.

کراچـۍ کـې ډېـر پـښتانه ابـاد دي چې د روزګـار دپـاره تللـي دي. د هغـوی دا خـواهش و، چـې خـدایي خـدمتګارو لـه مېلمستیا وکـړي او د دوی دپـاره یـې روپـۍ هـم جمـع کـړې وې د هغـوی یـو څـو مشران د خلیـق صاحب سره زمـونږ کېمـپ تـه راغلـل او ماتـه یې خپلـه اراده ظـاهره کـړه مـا د دوی د محبت او اخـلاص ډېـره شـکریه ادا کـړه او دا عـرض مـې ورتـه وکـړو چې تاسـو خـو زمـونږ ورونـه یئ مـونږ ستاسـو خـدمتګار یـو مـونږ تـه پـه درتلـو کـې هـېڅ عـذر نشته او چې څـه وخت تاسـو غـواړئ مـونږ بـه درشـو خـو ډوډۍ سـره مـې اتفـاق نـشته پـښتون دومـره غریـب دی چې د ده پیسـې پـه ډوډو لګـول پـه کـار نـه دي. هغـوی ووې چې مـونږ چنـده جمـع کـړي ده نـو مـا ورتـه ووې چې د پخـې ډوډۍ پـه ځـای دوی لـه اُومـه ډوډۍ ورکـړئ هغـه بـه پـه څـه فایـده راشي هغـوی مـا سـره پـه دې اتفـاق وکـړو، بلـه ورځ مـونږ هلتـه لاړو،ټولـو پـښتنو

سره مو لیدل کتل وشو د کراچۍ نور خلک هم راجمع شوي وو هغوی ماله یوه سپاسنامه راکړه او دوه نیم سوه روپۍ یې راته پېش کړي ما د هغوی شکریه ادا کړه اود سپاسنامې ځوابي تقریر مې وکړو او روپۍ مې د خدایي خدمتګارو دپاره منظورې کړې.

په کراچۍ کې د جمعیة العلماء هند سالانه جلسه وه، مولانا احمد سعید صاحب ناظم ماته یو خط ولیکلو، مولانا احمد سعید صاحب ناظم او صدر صاحب مولانا کفایت الله مونږ سره د ګجرات په جېلخانه کې یو ځای اوسېدلي وو او زمونږ ورسره ډېر ښه تعلقات جوړ شوي وو، چې که کېدی شي نو خدایي خدمتګار دې د جلسې په ورځ مونږ سره شرکت وکړي چې مونږ سره امداد وکړي اومونږ له یې هم دعوتي خطونه راولېږل، مونږ په ډېره خوشحالۍ سره د دوی دعوت منظور کړو او خدایي خدمتګار مو د هغوی خدمت او امداد دپاره ورولېږل او زه هم د هغوی جلسه کې شریک شوم. د خدایي خدمتګارو د انتظام او خدمت نه هغوی ټول ډېر خوشحاله وو او ماته یې د هغوی د انتظام ډېر تعریف وکړو.

د هندوستان دوره:

د کانګرس جلسه ختمه شوه او د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ په دوه ځایه تقسیم شو یوه ډله د حاجي عبدالغفار، میا عبدالله شاه او سعدالله خان سره د هغو خدایي خدمتګارو چې هغوی واپس تلل غوښتل، او بله ډله زما سره وه چې مونږ په ټول هندوستان کې ګرځېدل غوښتل اوخپله پراپېګنډه مو

کوله.زموږ اوله ډله کلي ته روانه شوه او دا دويمه زه او مقصود جان د خدايي خدمتګارو سره د کانګرس د مسلمانانو په اصرار بمبۍ ته روان شو، موږ ماښام د اوبو په جهاز کې سواره شو ډېر پښتانه او د کراچۍ خلک زموږ رخصت کېدو له راغلي وو موږ چې څه وخت خپل سامان سمبال کړو،نو بيا ټول په يو قطار کې ودرېدو او د جهاز نه مو باجې او ډولونه وهل شروع کړل په بندر کې پښتنو شهډوله واچوله او هغه پرپيشکو يې جوړه کړه چې د جهاز ټول پيرنګيان او مېلمانه د دوی تماشې ته ودرېدل لاندې يو پيرنګی په جوش کې راغلو، سره جنډه ورسره وه ميدان ته يې راودنګل ليکن يو پوليس افسر راغی او هغه يې د دوی نه وښکلو يو عجيبه کيفيت او عجيبه ننداره وه چې په دې کې زموږ جهاز روان شو او لږ ساعت پس د بندر هغه ټول خلک زموږ د نظر نه غيب شول.

بله ورځ موږ بمبۍ ته ورسېدو دلته په زرګونو خلک زموږ استقبال له راغلي وو، ولې چې په اخباراتو کې زموږ لويه پراپېګنډه شوې وه په کوم بندر کې چې خلک جمع شوي وو زموږ جهاز يې هلته ونه درولو بلکې د هغه نه کوز په يوه بله بندرګاه کې يې موږ کوز کړو، ليکن په يو ساعت کې هغه خلک هلته راورسېدل، زموږ يې يو لوی جلوس په ښار کې ووېستو او څه وخت چې موږ د کانګرس دفتر ته ورسېدو،نو جلوس ختم شو او بيا موږ د ارام دپاره چې کوم ځای زموږ دپاره مقرر و هلته لاړو،په بمبۍ کې زموږ ډېره لويه پراپېګنډه وشوه،ځای په ځای مو جلسې وکړې او بله دا چې زموږ په ورتلو په مسلمانانو هم څه اثر وشو،خو په پيرنګيانو

بانـدې مېـږې لګيـا شـول اوزمـونږ خلاف يـې دا پراپېګنـډه پـه مـسلمانانو کـې شـروع کـړه چـې دا خلـک هنـدوانو پـه دې غـرض راوسـتي دي چـې جمـاعتونو سـره ډولکـي او بـاجې وغـږوي چـې سبا لـه مـسلمانانو تـه د هنـدوانو پـه ډولکـو او بـاجو څـه اعتـراض نـه وي،د هندوسـتان پـه مـسلمانانو کـې دومـره سياسـي شـعور نـشته چې څومره پـه هنـدوانو کـې دی، سياسـي شعور پـه يـو قـوم کـې د اسـمانه نـه راځـي او چـې پـه کومـو قومونـو کـې د سياسـي شـعور خلـک پيـدا شـي نـو خپـل قـوم پـسې وګرځـي هغـوی کـې سياسـي شـعور پيـدا کـړي،مـسلمانان ډيـر ښـه قـوم دی خـو پـه هغـوی کـې داسې خلـک تـر اوسه پورې پيدا شوي نـه دي.تاسـو د هندوانو،مـسلمانانو دې ليـډرانو تـه فکـر وکـړئ،د هنـدوانو مـشران او ليـډران قـوم پرسـت دي خـو د مـسلمانانو مـشران او ليـډران خـان بهـادران او خـان صـاحبان وي، دوی چـې څـه غـواړي ځـان لـه غـواړي يـا پېرنګـي لـه غـواړي. د دې غريبانـانو څـوک غمخور نشته او ځکه دوی د هندوانو نه وروسته پاتې شول.

د پارسـي قـوم لـه طرفـه مـونږ تـه يـوه سپاسنامه هـم راکـړې شـوه، پـه جلسه کـې پـه زرګونـو ښـځې، نـر شـريک شـوي وو،مـا د ډيـرې شـکريې نـه پـس د خـدايي خـدمتګارۍ ضـرورت او حقيقـت ښـکاره کـړو او مـا ورتـه ووې چـې دا تحريـک پـه دې غـرض شـروع شـوی دی چـې مظلـوم د ظـالم د ظلـم نـه خـلاص کـړي او هـر څـوک چـې پـه دنيـا کـې ظـالم وي کـه مـسلمان وي کـه هنـدو وي او کـه پيرنګـي وي دوی هميـشه د هغـوی مخالفـت کولـو دپـاره تيـار دي. خـدای تـه خـو د خـدمت ضـرورت نـشته، د خـدای خـدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

د بمبۍ نه پس دهلي له راغلو، دلته هم زمونږ استقبال له په زرګونو خلک راغلي وو، زمونږ د مېلمستیا انتظام جمعیة العلماء هند کړی و، مونږ هلته لاړو او ارام مو وکړو او مازیګر یې زمونږ جلوس په ښار کې وګرځولو، هندوانو او مسلمانانو چې د کومې مینې او اخلاص مظاهره وکړه د هغې به درته څه ذکر کوم په ټوله لاره زمونږ په جلوس خلکو ګلونه نوستل او ځای په ځای سپاسنامې راکړی شوې مابنام جلوس ختم شو د جلسې په ځای کې ښځې او نر د ماشو اومېږو په شان راجمع شوي وو، ما په جلسه کې د شکریې نه پس یو تقریر وکړو چې امید دی چې ستاسو د زړونو نه هغه شکونه او وهمونه اوس لرې شوي وي، چې کوم ستاسو په زړونو کې د پښتنو خلاف دښمنانو پیدا کړي وو او په دې تقریر کې مې د ډیلي د ښځو د بهادرۍ او قربانۍ چې کومې هغوی د ازادۍ په دې تحریک کې کړې وې تعریف وکړو او دا مې ووې چې د کوم قوم ښځې چې بیدارې شي او د ملک د ازادۍ دپاره ملا وتړي نو هغه قوم څوک غلام ساتلی نه شي او هغه قومونه به ډېر زر خپل منزل ته ورسیږي.

جلسه په ډېره کامیابۍ سره ختمه شوه او مونږ ټیشن ته لاړو او په رېل ګاډي کې سواره شو لږ ساعت پس ګاندهي جي هم سره د یو څو تنو خپلو ملګرو په دې ګاډي کې زمونږ سره یو ځای امرتسر ته روان شو په هر ټیشن کې به د ګاندهي جي د لیدو دپاره خلک راغلي وو، دومره شور او غوغا وه چې مونږ ترې خوب کولی نه شو او نه ګاندهي جي اوده کېدی شو، او څه وخت چې زمونږ ګاډی سهارنپور ته ورسېدو، نو هلته ډېر خلک

راجمع شوي وو هغوی ته مونږ خبر نه و کړی، خو دوی د جلسې اعلان هم کړی و او په زرګونو ښځې، نر نیمه شپه تیشن سره نږدې زمونږ په انتظار ولاړ وو، ګاندهي جي خو بالکل د کوزېدو نه انکار وکړو د هغه نه پس هندوان، مسلمانان ماله راغلل او ماته یې ډېر منت وکړو چې وګوره په دې نیمه شپه کې څومره ښځې، نر راجمع شوي دي نو که چېرې ته هم مونږ سره کوز نه شوې، نو دا خلک به ډېر مایوسه شي او راته یې ووې چې یوه ګینټه پس بل ګاډی راځي، نو زه د دوی د خوشحالۍ له پاره ورسره کوز شوم، مونږ چې د جلسې مقام ته ورسېدو نو زمونږ د پاره د ښار نه بهر خلک زمونږ په انتظار کې ناست وو ما په دې خپل زړه کې ووې که چېرې زه هم دوی سره راغلی نه وی نو د دوی زړونو ته به څومره صدمه رسېدلې وه. زما په راتلو یې هم څه نا څه تسلي وشوه، یو څو خبرې مې د تقریر په شکل وکړې وخت راسره نه و بیا ترې واپس تیشن ته راغلو چې په دې کې هغه ریل راغی او په هغه کې مونږ سواره شو، رای زاده هنسراج چې د جلندر و او ماسره د ګجرات په جیلخانه کې یو ځای قید و، او ډېر ښه سړی و او چې کله به د ده ملاقات و نو مونږ له به ډېرې غوړې زېړې دده کوروالاو راوړلې. زما ډېر اشنا و او مونږ سره یې ډېر ښه تعلقات وو. ما د ده سره د کوزېدو وعده کړې وه او زمونږ اراده وه چې جلندر کې به کوزېږو ده سره به دمه کوو بیا به بل ګاډي کې امرتسر ته لاړ شو، چې څه وخت زمونږ ګاډی لودیانې ته راورسېدو نو هغه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، ښځې، نر تیشن له راغلي وو او دا کوشش یې کولو چې مونږ سره دلته

کوز شي مونږ يې په دې مجبوره کړو چې د جلندر نه واپس لوديانې له راځئ نو وعده مو ورسره وکړه نو هلته ترې مونږ خلاص شو او بيا هم راسره يوه ښځه په ګاډي کې جلندر ته ورسيده،نو لاله هنسراج او د هغه ټبر او خاندان او ورسره نور ډېر خلک تيشن له راغلي وو او د هغه هم مونږ سره امرتسر ته د تللو اراده وه چې تيشن کې داسې غوبل جوړ شو چې زه به يې درته څه ووايم.

بعضې خدايي خدمتګار ګاډي کې پاتې شول او څه ماسره کوز شول خو خپل سامان يې کوز نه کړی شو مونږ جلندر ته لاړو هلته مو د جينکو سکول وکتو زرګونو خلکو ته مې يو مختصر تقرير وکړو او بيا واپس لوديانې ته روان شو مونږ يوه لارۍ کې د لاله هنسراج سره لوديانې ته لاړلو د ښار نه بهر ډېر خلک ولاړ وو ډېر وخت مونږ په کشمکش او جلوسونو کې ضايع کړو او دلته مو لويه عظيم الشانه جلسه وکړه خو رېل ګاډی رانه لاړلو، د دې ځای مسلمانانو خدايي خدمتګارو له د لارۍ انتظام وکړو او له دې ځايه مونږ په لارۍ کې امرتسر ته روان شو، مازيګر ورسېدو، په بازارونو کې خلکو مونږ سره ډېره مينه کوله چې دوی به زمونږ د لارۍ نه چاپېره شو اخر په ډېرو خوارو هغه ځای ته ورسېدو چې کوم ځای ګاندهي جي کوز شوی و،معلومه شوه چې ګاندهي جي ته هم خلکو په تيشن ډېر تکليف ورکړی و او هغه ناجوړه هم و زه د هغه ليدو له لاړم هغه مخ سرتړلي وو او په ډېر تکليف کې و،ما هغه خپل ټول د قيد ملګري که هندوان وو که مسلمانان وو که سکهان وو چې څوک ماسره د ګجرات په جېل کې اشنا شوي وو

وليدل. زما طبيعت هم ناسازه و، په دې وجه ما مناسب وګڼل چې د سکهانو ورونړو نه اجازت واخلو او کلي ته لاړ شو.

وطن ته واپسي:

هغوی نه مې په ډېر زور رخصت واخيستو، ما وې زه ناجوړ يم، هيڅ هم نه شم کولی او تاسو مې پاتې کوئ، نو زه به زيات ناجوړه شم هغوی رضا شول او ما له يې رخصت راکړو او مونږ د شپې په ډاګ ګاډي کې راروان شو سحر وختي نوښار ته راورسيدو او چې کوم خدايي خدمتګار د دې ځای وو هغوی مو رخصت کړل او مونږ مردان ته روان شو، د مردان ټيشن له په زرګونو خلک راغلي وو، مونږ هغوی سره هوتي مردان ته لاړو د کلپانۍ په غاړه د يوې لويې جلسې انتظام شوی و، چې جلسه ختمه شوه نو بيا طورو مايارو ته لاړو هلته هم د دواړو کلو خلک راجمه شوي وو جلسه مو وکړه خلکو ته مو د دورې ټول حال ووې او بيا مونږه واپس اتمانزو ته راغلو.

يو څوورځې مې ارام وکړو او چې ښه شوم نو د صوبه سرحد د دورې اراده مې وکړه چې په دې کې د کوهاټ، بنو، ډېره اسماعيل خان، د کمېټو له طرفه دعوتونه هم راغلي وو، زه د ټل او هنګو په دوره روان شوم په دوره کې ماسره د مانګانو باندې د قاري صاحب زوی هم تلی و هغه ډېر خوش اوازه و، قومي نظمونه به يې ويل چې:

ستا له ميچنو نه وېرېږو ای سرکاره ولې مو وېروې.

د دې به په خلکو ډېر ښه اثر کېدلو، په لاره کې د درې ټول اپريدي ورونړه خبر شوي وو زمونږ استقبال د پاره ځای په ځای

ناست وو او د ځای او ډوډۍ انتظام یې هم کړی و، زمونږ د ښکاره کېدو سره ډېر شروع شوي او ډېر خوشحاله شول، ما به ډېر منع کول چې ډېر مه کوئ زما نظریه خو د عدم تشدد ده، خو هغوی خو ازاد خلک وو کله منع کېدل. ځای په ځای چې به دوی جمع وو مونږ به ور کوز شو او مختصر تقریرونه به مې ورته وکړل او د خدایي خدمتګارۍ په حقیقت به مې پوهه کړل، د دې ځای نه اول ټل او بیا واپس هنګو ته لاړو او چې هلته مونږ خپل د تحریک ورونه ولیدل او جلسې وشوې نو واپس د کوهاټ ښار له راغلو، د کوهاټ خلکو خو یو لوی نمایش کړی و، خو د باران په وجه رونق خراب شو، د جلوس نه پس مو جلسه وکړه او تقریر مو وکړو او خلکو ته مې د خدایي خدمتګارۍ د جرګو جوړولو دعوت ورکړو، چې سباله بنو ته روان شو په لاره کې لاچۍ او احمدي بانډې، بانډه داود شاه کې مو جلسې وکړې، بیا کرک ته لاړو هلته جلسه وشوه د زرکې په ټوله علاقه کې وګرځېدو، واپسۍ کې لتمبر ته راغلو او د محمد افضل خان ځای کې مو جلسه وکړه کوهاټ کې زمونږ ډېر ښه کارکنان وو، [1] چې دوی کې یو د زرکې عبدالغفار نومېده چې د قومي خدمت په لار کې یې ځان قربان کړی و، ده د خودکشۍ په وخت کې یو خط زما په نامه لیکلی پرېښی وو، په هغې کې یې لیکلي وو چې ما د یو خدایي خدمتګار په حیث تاسره د لوی خدای د وړاندې دا لوظ کړی وو چې زه به د خدای د مخلوق خدمت د هغه د رضا د پاره کوم او که په دې لاره کې هر قسم تکلیف او مصیبت په ما راځي نو زه به د هغې مقابله په عدم تشدد کوم. چونکه د مسلم لیګ په

نامه د قیوم خان حکومت دلته زمونږ د وهلو، ټکولو، قیدولو، مال تالا کولو، او جایداد ضبط کولو نه علاوه زمونږ د کورونو او زنانوو بې پردګي هم کوله نو زما پښتني غیرت دا برداشت نه کړی شوه، پکار خو دا وو چې ما ټوپک را اخستی وی او د دې ظالمانو نه مې خپل بدل اخیستی وی خو چونکه ما تا سره دا لوظ کړی وو چې زه به په عدم تشدد پابند اوسم نو د دې وجهې نه زه خپل ژوند ختموم او د خدای سره سره تا نه هم معافي غواړم چې زه تا سره په هغه خپل لوظ ټینګ پاتې نه شوم.]

دې ضلع کې تقریباً یو لک خدایي خدمتګار وو، دلته د لتمبر د کلي خان د سړک په غاړه مونږ ته د چایو انتظام کړی و، مونږ چای څکله چې زمونږ د بنو خدایي خدمتګار را ورسېدل او مونږ ورسره په موټر کې بنو ته روان شو، بنوڅو هم مونږ د پاره ډېر نمایش کړی و، او په ښار کې یې زمونږ یو عظیم الشان جلوس وښکو په زرګونو خلک په کې شریک شول ډېره ښه جلسه وشوه او ډېر مخلوق ورله راغلی و، سالار یعقوب خان او ویشوامتر دلته ډېر کار کړی و، دوی د لته د هندوانو او مسلمانانو ښه اتفاق رااووستی و، هلته مې هم یو مختصر تقریر د خدایي خدمتګارۍ متعلق وکړو، د هغه ځایه سبا له مونږ ډېرو ته روان شو، میراخېل کې نورنګ او سرای کې مو جلسه وکړه ککي کې مو هم جلسه کړې وه، شهباز خېلو او پیزو کې مو جلسه وکړه، لکي مروت لاره کې راتلل هلته مو جلسې وکړې. ډېرو ته نزدې مونږ د پاسو پښتنو څه کډې ولیدې او مونږ هغوی ته ورستانه شو، مونږ لا هغوی سره خبرې

کولی چې په دې کې یو موټر راغی او مونږ ته یې ووې چې زر راځئ خلک د ښار نه بهر راوتي دي سخت په انتظار کې دي، مونږ هغوی سره روان شو او چې د ډېرو ښار ته نږدې شو نو په زرګونو خلک زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، زمونږ د موټرو په لیدو سره یې د انقلاب او فخر افغان زنده باد ناره ووهلې، بازارونه، سړکونه، دکانونه یې بند کړي وو ځای په ځای دروازې ډېرې ښې جوړې شوې وې، زما په خیال دلته ډېر لوی لوی خلک راغلي وو، خو داسې استقبال یې شوی نه و، زه یې په اس سور کړم او د جلوس وړاندې روان شوم، په زرګونو ښځې، نر په دکانونو، بالاخانو او کوټو باندې ولاړ وو، پیرنګیانو ډېر کوشش کړی و، او په هندوانو یې ډېر دباوونه کړي وو چې په دې طریقه زما جلوس او استقبال ونه شي خو بالکل ناکامیابه شوي و، د دې جلوس ټول انتظام هندوانو کړی و.

ډېره اسماعیل خان کې په دې ورځو کې د قومي تحریک زور او شور و، د دې ښار په چاپیره علاقو کې هم تحریک په زور کې و، ټانک، کلاچۍ، ګل امام، ګومل بازار او پنیاله کې خلک په تحریک کې په زور او شور کې شاملېدل، ښار کې د سړونه علاوه د ښځو او وړو هلکانو جلوسونه وتل. یوه ورځ د ښځو جلوس په بازار کې تېرېدو هر کله چې دا جلوس د ډاکټر جنډه رام چوک ته ورسېدو نو د صوبه سرحد انسپکټر جنرل پولیس ایس مانګر د جلوس د خورېدو حکم ورکړی و، خو ښځو انکار وکړو، جرنیل د ښځو په دې انکار ډېر غصه شو او تمانچه یې راوښکله او چلوله یې چې ناڅاپه یو زلمي

سردار بهګوان سنګهـد ده لاس ونیـو او ورتـه یـې ووې چې تالـه شرم نـه درځـي چې پـه ښځو تماچـه چلوې. د جرنیـل صاحب لاس ورچیـدو او تماچـه تـرې ښـکته پرېوتـه جرنیـل صـاحب وارخطـا شـو او بنګلـې تـه لاړ او تماچـه ورلـه یـو سپاهي یـوړه. د بهګـوان سنګهـد دې جـرات بدلـه پـه ۱۹۳۱ع کـال کـې د فرقـه وارانـه فـساد نـه پـس واخیـستی شـوه او هغـه د دروغـو د یـو قتـل پـه مقدمـه کـې ونیـوی شـو او ډېـر مـصیبتونه یـې پرې تېـر کـړل او چې ثبوت پرې پیدا نه شو نو پرې یې ښوده.

هنـدوانو تـه حکومـت ډېـر پـه قهـر و او دغـه وجـه وه چې پینځـه میاشـتې پـس یـې پـه هنـدوانو، مـسلمانان ورواچـول اوکـور کـې یـې وجنګـول او لـوی فـساد وشـو، د هنـدوانو مالونـه یـې پـرې لـوټ کـړل، کورونـه او بازارونـه یـې وسـوزول او ډېـر هنـدوان اومـسلمانان قتـل شـول. او د لکونـو روپـو نقـصان وشـو او د پنیـالې یوخـان بهـادر چې هغـه سـره د ډپټـي کمـشنر او شـیخ محبـوب علـې اسـسټنټ دا صـلاح وکـړه او دوه لارې یـې هـم ورکـړې چې خپلـو نوکرانـو لـه سرې وردۍ جوړې کـړي او پوهـ یـې کـړو چې مـونږ پـه ښـار کـې فـساد کـول غـواړو، کـوم وخت چې در تـه ټیلیفـون وکـړم نـو دغـه د سـرو جـامو نوکرانـو لـه ټـوپکې او تمـاچې ورکـړه او ښـار لـه یـې د لـوټ او اور لګولـو د پـاره فـوراً راورسـوه،ده هـم دغـسې وکـړل. د پیرنګـې ډپټـي کمـشنر دا پالیـسې وه چې یـو خـوا بـه هندوان ووهـل شـي لـوټ بـه شـي اوبـل خـوا بـه سـرخپوش خـدایي خـدمتګار بـدنام شـي او د دوی بـر خـلاف بـه پراپیګنـډه پـه ټـول هندوسـتان کـې وکـړو چې کـانګرس هـم پـه دوی بدګمانـه او خپـه شـي او دوی لـه ځانـه بېـل کـړي.د

شپې يوه عظيم الشانه جلسه وشوه ما په کې يو مختصر تقرير وکړو چې زه ستاسو د هندوانو او مسلمانانو په اتفاق ډېر خوشحاله شوم او اميد کوم چې تاسو به خپل دا اتفاق د اينده دپاره قايم او دايم وساتئ او د ملک د ازادۍ په لاره کې به کافي حصه واخلئ. سبا له مونږ کلاچۍ له لاړو کلاچۍ کې د ګنډه پور خانان رمضان خان وغيره ټول مونږ سره ملګري شول دلته د خدايي خدمتګارو جرنيل کنور بهان نارنګ صاحب وروستو بيا سالار شو او د هغه ځای خلکو زمونږ ښه استقبال وکړو، خدايي خدمتګارۍ کې خلک په ډېر شوق داخل شول او جرګه مو هم جوړه کړه، د کلاچۍ نه ټانک ته لاړو او د ټانک خو ډېر زورور پښتانه دي. ډېر خلک په جلسه کې شريک شول، شپې له ګل امام له لاړو ظفر خان دوی هم مونږ سره شامل شول، دلته هم جلسه وشه او ډېرو خلکو خپل نومونه خدايي خدمتګارۍ کې وليکل. له دې ځايه واپس بنو ته لاړو بيا کوهاټ او پېښور ته واپس شو.

د پنجاب د پښتني علاقو دوره:

خدايي خدمتګاري چې جوړه شوه نو مونږ ته ضلع کيمبلپور (اټک) او ضلع ميانوالي نزدې وې او په کې زياته ابادي زمونږ د پښتنو ورونو وه. او دا دواړه ضلعې مونږ سره لګېدلې دي. کيمبلپور د پېښور ډيويژن کې او ميانوالي ډېره اسماعيل خان ډيويژن کې وو، څه وخت چې تحريک شروع شو نو دا ضلعې يې زمونږ نه کټ کړې او پنجاب سره يې کړې دا ضلعې زمونږ ګاونډ کې دي، نو مونږ دې کې هم دورې کول

غوښتل، خو ضلع کېمبلپور ته حکومت نه پرېښودلو ترڅو چې زمونږ خپل وزارتونه جوړ شول، بيا هم چا نه پرېښودو، يو ځل مونږ د وزارتونو په وخت کې د کېمبلپور په دوره تللو خيال مو دا و چې اوس خو قومي وزارتونه دي، مونږ به پرېږدي خو چې د اټک نه پورېوتلو نو پوليس سنګينو نه چړاو ولاړوو مونږ ته يې سړک بند کړی و، مونږ ته يې ويل چې واپس شئ مخکې مو نه پرېږدو ما ورته وويل چې مونږ خو واپس نه ځو نو مونږ چې پوهه شو چې دوی مو نه پرېږدي نو د لارۍ نه کوز شو او د سړک په خوا کې د غره ځنګ ته کېناستو دې کې ډېر وخت تېر شو چې هغوی پوهه شول چې دوی خو واپس نه ځي نو بيا يې لارۍ راوستله او په هغې کې يې مونږ کېنولو او کېمبلپور طرف ته روان شو ولې د کېمبلپور په ځای يې خوشحال ګړ ته بوتلو، د سين نه يې پورې کړو ضلع کوهاټ کې يې پرېښودو، دغه شان چې کله ما يا خدايي خدمتګارو اراده کړې ده، نو چا پرېښي نه يو او ميانوالي ته به هم کله نا کله ورغلو، کېمبلپور کې به د چچهه علاقې ته کله نا کله ورتلو، چې ميانوالي ته به لاړو نو په علاقو به ګرځېدو کالاباغ ته هم تللي يو دغلته کالاباغ سره جخت په نمر خاته يو کلی دی هغې ته هم ورغلي يو او هغه علاقې ته هم تللي يو چې په کې د اوسپنو کان دی او بيا د هغې نه به عيسی خېلو ته ورتلو يو ځل چې مونږ عيسی خېلو ته لاړو نو د هغه ځای نواب جلسه نه پرېښوده خپلو نوکرانو ته يې لوی لوی ډانګونه ورکړي وو چې څوک به جلسې ته راتلل هغوی به يې وهل ما داسې چل وکړو چې په بازار روان شوم او په تلو تلو کې مې خلکو ته خپل

تقرير کولو سره د دې هم چې څوک به زما تقرير اورېدو ته راجمع شول نو هغه به يې په ډانګونو وهل، لنډه داچې زه يې جلسې ته چې خبرو ته هم پرې نه ښودم خو هلته يو هندو و، هغه مونږ مېلمانه کړو او د هغه يو سراى و، په هغې کې يې زمونږ د پاره د ډوډۍ انتظام وکړو نواب صاحب هغه پسې جواب راولېږلو چې دا سړى مه پرېږده او د سراى نه يې وباسه خو هغه د نواب صاحب خبره ونه منله او مونږ هلته په ارام شپه تېره کړه. سباله جمعه وه مونږ دا فکر وکړو چې د جمعې لمانځه له خو به د علاقې ډېر خلک راځي نو مونږ به هم لاړ شو ،دوى سره به لمونځ کې شريک شو او که موقع وه نو خبرې به ورسره هم وکړو خو چې سباله مونږ جماعت له ورغلو نو د نواب صاحب ډانګ ماران د جماعت نه چاپېره ولاړ وو او چې جماعت ته ورننوتلو نو يو بنيادم په کې نه و ،خوشې پروت و. مونږ ته دا معلومه شوله چې د نواب صاحب دا سړي د دې د پاره ولاړ وو چې د هغوى دا خيال و چې سباله به دوى د جمعې لمونځ د پاره راځي نو زمونږ نه مخکې يې دا بندوبست کړى و ،چې جماعت ته د کلي او علاقې څوک رانه شي، نو ځکه دا سړي يې ودرولي وو چې څوک راځي نو هغوى د جماعت نه منع کوي، چې مونږ په دې پوهـ شو چې دې علاقه کې مو کرار ته څوک نه پرېږدي نو واپس شو.

يو ځل زمونږ د مردان يو خدايي خدمتګار جرنيل شاه ولي خان د څو تنو نورو خدايي خدمتګارو سره د کېمبلپور د ضلع د پنډۍ ګهيپ تحصيل ته تللى و ،هلته دوى په جلوس کې روان وو، جرنيل صاحب وړاندې روان و جنډه يې په لاسو کې

نیولې وه او نور خدايي خدمتګار ورپسې وو، چې دوی د دوست محمد صوبېدار کورته نږدې شول نو هغه او د هغه زوی غلام محمد ورته مخه ونیوله او په جرنیل صاحب يې په ټوپک ډز اوکړو چې هغه شهيد شو او بيايي نور خدايي خدمتګار په برچو ووهل او په جلوس يې کاڼي وورول او جلوس يې تس نس کړو او جلسه خوره شوه. زمونږ د پنجاب رونړه زمانه ګيله کوي چې ته پښتنو ته کار کوې، زه ورته وايم چې زمونږ دا تحريک خو د خدايي مخلوق د خدمت دپاره دی او مونږ خو کوشش کړی دی چې د هر چا خدمت اوکړو ولې زه څو ځلې درغلی يم خو چا ستاسو خدمت ته پرې اېښی نه يم.

د دې نه پس بيا څه وخت چې پيرنګيانو اعلان وکړو چې دا ملک مونږ پرېږدو نو يو ځل بيا زه ميانوالي ته لاړم او په داود خېلو کې يوه لويه جلسه وشوه. د ميانوالي پښتانه نيازيان دي چې ډېر ښه او بهادر پښتانه دي. زمونږ جلسې ته په ډېر تعداد کې په ډېر شوق راغلي وو، ما هغه جلسه کې دوی ته تقرير وکړو د هغه تقرير يو څو خبرې ما ته ياد دي زه يې تاسو ته کوم ما ورته وويل چې ای ورونړو! نن د قامولۍ دنيا ده تاسو وينئ چې کومو قومونو کې قامولي او ورورولي راغلې ده نو هغه اسمان ته وختل او اباد شول دا مونږ خو هم يو قوم يو نو دا مونږ ولې پاتې شو؟ دا مونږ ځکه پاتې شو چې مونږ کې قامولي، ورورولي، مينه، محبت او اتفاق نشته نو زه تاسو له ځکه راغلی يم چې تاسو زما قام يئ خو تاسو خپله ژبه پښتونولي تمدن او ټول څيزونه پرېښي دي تر دې چې لنګونه مو وهلي دي. دا هم درته وايم چې يوه مرغۍ د سېل نه جدا

شي نو هغه ورکه شي اوس د فيصلې وخت راغلی دی دا زما د قامولۍ او عزيزولۍ فرض و، چې تاسو ته راشم او درنه تپوس وکړم چې تاسو به څه کوئ مونږ سره به ځئ، که پنجاب سره به ځئ،مونږ خو پيرنگي جدا کړي وو، چې پيرنگی ځي نو تاسو به پنجاب سره ځئ که مونږ سره به او سېږئ نو په هغوی کې يو سړی راپاڅېدو او هغه وويل چې مونږ ستاسو ورونه يو او پښتانه يو او تاسو سره به ځو ،مونږ به خپلو بچو ته پښتو ښيو بچو ته څه چې مونږ پخپله هم پښتو زده کوو،خو ته به مونږ سره دا وعده کوې چې کم از کم په شپږ مياشتو کې به يو ځل مونږ له راځې،زما او د هغوی وعده وشوه او جلسه خوره شوه، ملک ازاد شو، پاکستان جوړ شو خوما لا تر اوسه د هغوی سره داوعده پوره نه کړی شوه، ولې چې پاکستان جوړ شوی دی نو ميانوالي خو پرېږده پخپله صوبه کې چا خدمت ته پرېښی نه يم بلکې څومره موده چې پاکستان کې وم نو لا به جيلخانه کې وم لا به کور نظر بند وم.

زمونږ کار او د پيرنگي سازشونه:

پيرنگيانو چې وليده چې دا تحريک پښتنو کې د ځنگل د اور په شان خورېږي نو دوی سره يره پيدا شوه او زمونږ د تحريک د تباهۍ کوششونه يې شروع کړل اول يې د پنجاب انگرېزي اخباراتو کې زمونږ برخلاف دا پراپيگنډه شروع کړه چې دا تحريک د کانگرس مخالف دی او په دې طريقه يې مونږ د کانگرس نه جدا کولو او د کانگرس او د گاندهي جي امداد يې را نه لرې کولو، ليکن ما فوراً د ميا احمدشاه او

نورو ملګرو په سلا او مشوره یو اعلان وکړو، چې دې حکومت یوه غلطه پرا پېګنډه زمونږ برخلاف شروع کړې ده. مونږ د کانګرس ملګري یو مونږ نه د کانګرس نه جدا یو او نه جدا کېږو، بلکه دا چې د لاهور په اخباراتو کې، چې د پیرنګیانو د اثر د لاندې وو، دا پراپېګنډه شروع کړه چې ماله په بمبۍ کې د اپرېدو دپاره شپېته زره روپۍ راکړې شوې وې حالانکه دا ټول دروغ وو ما خو په هندوستان کې نه د چا نه چنده غوښتې ده او نه چا راکړې ده او نورې داسې طریقې یې هم اختیار کړې چې د قوم او زما او اپرېدو ورونو په مینځ کې غلط فهمۍ او ناچاقې پیدا کړي. لیکن دروغ د رښتیا مقابله کولی نه شي: «قل جاء الحق و ذهق الباطل» یوه ورځې ما د لاهور په ټیشن د انقلاب اخبار ایډیټر ولیدو هغه زما اشنا هم و، لیکن پیسه چې یو قوم ته خوږه شي نو هغه بیا اشنایۍ او دوستۍ نه ګوري، راغی او ما ته راتر غاړه شو ما ترې پوښتنه وکړه چې دا ستا کله اپرېدو سره دومره اشنایي او ورورولي پیدا شوې ده؟ هغه وخت دې د هغوی مدد نه کوو چې څه وخت پرې د پیرنګیانو د توپو ګولۍ ورېدې؟ او دا مې ورته ووې چې دا ممکن کېدی شي چې د یو پنجابي دې د اپرېدو سره زیاته همدردي وي؟ زما خپل قوم دی او زه خو د هغوی خدمتګار یم، نو دا ممکنه ده چې زما نه ستا هغوی سره زیاته همدردي وي؟ نو هغه راله ځواب راکړو چې چونکه تاسو کانګرس سره یئ او زمونږ پالیسي د کانګرس خلاف ده نو په دې وجه مونږ ستا برخلاف شو او ستا خلاف لیکو. ما ورته ووې چې مونږ به اوس کانګرس پرېږدو او مونږ خو تاسو له

درغلي وو خو تاسو زمونږ هيڅ قسم امداد ته تيار نه وئ! حقيقت خو دا دی چې تاسو مونږ کانګرس سره کړي يو که تاسو اوس هم مونږ سره ملګري کېږئ او د پيرنګيانو د زور ظلم نه مو خلاصوئ نو تاسو سره کېږو. ده سترګې ښکته کړې او روان شو. اسلام خو دنيا ته د ازادۍ دپاره راغلی و او د مظلوم د ظالم نه د خلاصولو دپاره راغلی و، ليکن نن د هندوستان مسلمانان په غلامۍ خوښ دي او د ظالم ملګري دي او بيا هم د اسلام دعويدار دي.

د کانګرس کمېټۍ په ځای د سرحد جرګه:

زمونږ دا خيال و چې د صوبه سرحد (د کانګرس کمېټۍ) نوم دې (جرګه) شي نو دا به ښه وي ولې چې زمونږ خلک په کانګرس نه پوهېږي او دا هم و چې مونږ خدايي خدمتګار د کانګرس سره ملګري وو او کانګرس کې نه وو او بله خبره دا هم وه چې د صوبه سرحد کانګرسيانو به زمونږ مخالفت کوو او مونږ سره يې کمک نه کولو نو ځکه مونږ غوښتل چې د کانګرس د کمېټۍ نوم دې(جرګه) شي. مونږ د ټولې صوبې کارکنان خدايي خدمتګار او د صوبې کانګرسيان د جرګې جوړولو دپاره راجمع شو او مونږ ټولو په شريکه جرګه جوړه کړه د ټولو کارکنانو دا خيال و، چې زه دې صدر شم او صدارت دې منظور کړم ولې زه د دې دپاره نه وم تيار نو په دې وجه د صدارت دپاره دوه نومونه پېش شول. د ښار خلکو د علي ګل خان نوم پېش کړو او مونږ د کلو خلکو د ميا احمدشاه نوم پېش کړو. ميا احمدشاه د رايې په اکثريت سره صدر مقرر

شو، د جنرل سکرټري د پاره ما د پیر بخش وکیل د پښور نوم پیش کړو او په اتفاق سره هغه منظور شو او کار موشروع کړو. زمونږ کار ورځ په ورځ په ترقۍ و، زمونږ په خلکو کښې احساس جذبه او شعور پیدا شوی و او ورځ په ورځ په زیاتېدو و، خو حکومت زمونږ دې تحریک ته کتی نه شو او هېڅ وخت زمونږ د تحریک د بربادۍ نه قلار نه و او په دې کوشش کښې و چې په څه چل زما دورې او کلي په کلي ګرځېدل بند کړي، اخباراتو کښې یې زما برخلاف غلطې پراپېګنډې شروع کړې او مهاتماجي ته یې هم زما متعلق دروغ ولیکل، لیکن مهاتما جې د دوی د دروغو په دام کښې رانغی. ما چې څه وخت د کوهاټ د دورې بیا اراده وکړه او څه خدایي خدمتګار مې هم د ځان سره کړل نو د سرحد حکومت وایسرای ته ولیکل چې د کوهاټ علاقه زمونږ د فوجي برتۍ مرکز دی او که چېرې ده په کښې دوره وکړه نو بیا به دا علاقه زمونږ دلاسه لاړه شي نو په کار دا دي چې دی ګرفتار کړی شي. وایسرای مهاتماګاندهي ته ولیکل چې مونږ هغه ګرفتاروو، مهاتماجي جواب ورکړو که چېرې هغه ګرفتاروئ نو زمونږ او ستاسو چې کومه صلحه شوېده، هغه به ماته شي. ما چې د کوهاټ دوره شروع کړه نو حکومت څلور افسران ما پسې مقرر کړل یو د کوهاټ ډپټي کمشنر، بل پولیس کپتان ورسره د علاقې مجسټریټ او بل د بارډر پولیس یو پیرنګی چې هغه به ډېره ښه پښتو ویله چې کلي په کلي وګرځي او خلک دې ته تیار کړي چې نه ما کلو ته پرېږدي او نه ما ته راجمع شي، لیکن په دې هم څه ونه شول، مونږ چې به کوم کلي ته تلو دوی

به زمونږ نه مخکې تللي وو، خلکو ته به يې وې چې ګورئ هغه را روان دی چې کلي ته يې پرېښږدئ، خلکو به ورته وې چې دا مونږ څنګه کولی شو تاسو يې بند کړئ زمونږ کلو ته يې مه راپرېږدئ بيا به يې ورته وې چې خبرې ورسره مه کوئ جلسې له مه ورځئ په يو کلي کې زمونږ جلسه وه دوی هم هغې جلسې له راغلل ما خلکو ته تقرير کولو چې مونږ خدايي خدمتګار يو او مونږ د خدای دپاره د دې قام او ملک خدمت ته ملا تړلې ده، دا ملک او دا قوم خو ستاسو هم دی تاسو کې څوک شته چې مونږ سره په دې خدمت کې شريک شي، نو يو پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، دا د بارډر پيرنګی ماته رانزدې شو او ماته يې ووې په دې خلکو دې څه چل کړی دی دا به زمونږ د يو سپاهي نه دومره يرېدل چې د هغه په مخکې به يې کلمه نه شوه ويلی اوس دا دی مونږ ولاړ يو او د دوی په زړه کې هيڅ وېره نشته لګيا دي خپل نومونه د خدايي خدمتګارۍ دپاره پېش کوي ما ورته ووې چې دا چل پرې ما نه دی کړی، دا پرې تاسو کړی دی دا ستاسو د ظلم نتيجه ده.

بيا مونږ بنو ته لاړو لکي مروت او ورسره نورو کلو کې او سرای نورنګ کې مو جلسې وکړې، جرګې مو جوړې کړې او خدايي خدمتګار برتي شو، د بنو شاوخوا ټول کلي مو وکتل جلسې مو په کې وکړې او خلک مو د حقيقت نه خبردار کړل بيا مو هاتي خېلو کې د يوې لويې جلسې انتظام وکړو او په هغه مقام مو جلسه وکړه په کوم ځای چې په ۱۹۳۱ع کال کې پيرنګيانو په يوه لويه جلسه ګولۍ چلولې وې او ډېر خلک

شهيدان شوي وو او گرفتار شوي وو او قيد شوي وو. مونږ چې هاتي خېلو ته نزدې شو نو ماله د پوليس يو افسر يو سل اوڅلورڅلويښت دفعه«د قانون يو سل او څلورڅلويښتمه ماده»(دفعه ۱۴۴) کې نوټس راکړو چې هلته به نه ځې ما د هغه د تعميل نه انکار وکړو، نو بيا مې دا خيال وکه ماوې که زه جلسې ته ځم نو جلسه به بنده کړي نو بيا مې دا فېصله وکړه چې خپل ټول ملگري مې هاتي خېلو ته ولېږل او زه لتمبر ته لاړم او د لتمبر د خان محمد افضل خان په حجره کې اوده شوم. ماښام محمد افضل خان سره زما د ملگرو د جلسې نه واپس را ورسېدل حالات يې راته بيان کړل چې ډېره ښه جلسه وشوه او خلکو په حکومت چې ته يې ددې جلسې نه منع کړې لعنت وملامت ووې او بيا واپس کوهاټ ته راغلو او کومه علاقه چې دغلته زمونږ نه پاتې وه هلته مو جلسې وکړې جرگې جوړې شوې او خدايي خدمتگار جوړ شول.

د گاندهي جي په بلنه باردولي ته تگ:

چې د کوهاټ ښار له راغلو نو خبر شو چې د پېښور نه خبر راغلی دی چې مهاتماجي غوښتی يم. ليکن په کوهاټ کې صرف د هنگو علاقه پاتې وه ما ويل چې د کوهاټ دوره ختمه کړم نو بيا به لاړ شم،مونږ د هنگو دوره وکړه ځای په ځای جرگې جوړې شوې نو بل استازی راپسې راغی چې ته گاندهي جي ډېر زرغوښتلی يې او ليکلي يې دي چې ټول کارونه پرېږده او فوراً باردولي ته راشه. زمونږ کار تقريباً ختم شوی و،زه سبا له پېښور ته لاړم او د پېښور نه باردولي ته روان شوم

چې بهوپال ته ورسېدم نو د نواب صاحب اې، ډي، سي، شعیب قریشي صاحب چې زمونږ د خلافت ملګري و، او د مولانا محمد علي جوهر زوم و، ولاړو ما له راغی جوړتازه مو وکړل زما هم ډېر مهربانه و او ماته یې ووې چې راځه سفر کې به ستړې شوی یې او نواب صاحب وایي چې لږ ارام وکړئ او بیګاله به د هغه میلمه یې ما ورته ووې چې هلته به ګاندهي جي زما انتظار کوي د نواب صاحب شکریه او په واپسۍ کې به ورشم خو هغه پرې نه ښودم، نو زه ورسره د رېل نه را کوز شوم او ورسره روان شوم چې مهمان خانې ته ورسېدم نو شوکت علي صاحب هم هلته موجود و. او په سبا له نواب صاحب راته ووې چې تا به وایسرای له بوزو هغه سره به دې لیده کاته وشي او چې ته څه غواړې هغه به درکړي باردولي ته مه ځه. خو ما د هغوی دې خبرې سره اتفاق ونه کړو هغوی په ما ډېر زور واچوو خو کار ونه شو. سبا له ترې زه رخصت شوم او باردولي ته روان شوم ټیشن له سردار پټیل او دیوي داس راغلي وو، ټیشن ته نزدې د باردولي اشرم و دا د ګاندهي جي اشرم دی او دې کې همېشه اوسېږي ګاندهي جي سره مې ملاقات وشو څه خبرې مو وشوې ګرمي وه او زه سفر هم په تهرډ کلاس کې کوم، ومې لمبل او جامې مې بدلې کړې چې مازیګر شو نو ګاندهي جي سره هوا خورۍ له روان شوم. د سي، ائ، ډي یو مسلمان انسپکټر زمونږ د خبرو اورېدو دپاره مونږ پسې روان و، خو چې څه وخت ورته زمونږ فکر شو نو شرمنده شو او واپس شو. ګاندهي جي به ما سره د سرحد بحث څه لږ ډېر په ورځ کې یو ځل کولو، لیکن دا خبره یې لا راته

کړې نه وه چې د حکومت په شکايت مې رابللی يې. يوه ورځې يو مسلمان پټېل (نمبردار) زما د مېلمستيا دپاره راغی او ګاندهي جي ته يې ووې چې که ته اجازه کوې نو سبا له به دی زما مېلمه شي هغه په ډېره خوشحالۍ اجازت ورکړو او د تلو په وخت کې يې ورته ووې چې په ده باندې ښې غوښې وخوره. دلته خو مونږ په دالونو مړ کړو، هغه زه خپل کور ته بوتلم د هغه ډېر ښکلی کور و. او هغه ډېر په ښه حالت کې و ډېر محبتي سړی و، د هغه هغه اخلاص او محبت به راته هېر نه شي.

ديوي داس سره دوره:

ديوي داس ګاندهي د ګاندهي جي په مشوره د باردولي دوره را باندې شروع کړه او څومره اشرمونه چې دلته وو هغه ټول يې را وښودل. د دې اشرمونو (تربيت ګاه) هغه ساده زندګي زما ډېره خوښه شوه تر دې پورې يې په ما اثر وکړو چې زما هم دا خيال پيدا شو چې د خدايي خدمتګارو د تربيت دپاره به زه هم داسې اشرمونه جوړوم. د دې ځای خلکو د ازادۍ په جنګ کې ډېره قرباني ورکړې وه او تر اوسه پورې د ډېرو خلکو جايدادونه چې ليلام شوي دي هغه لا هغسې د نورو خلکو په قبضه کې دي. دلته د مسلمانانو او هندوانو تعلقات هم ډېر ښه وو او د حکومت په ډېرو کوششونو او دباوونو هم مسلمانانو د هندوانو مځکې اخيستې نه وې او که څه نا څه يې اخيستې وې هغه يې هم واپس کړې وې ما چې کوم کوم ځای تقريرونه وکړل هغه داسې وو چې مسلمانانو!، دا ملک د هندو او

مسلمان دواړو دی او د دې د ازادۍ د پاره تاسو دواړو له اتفاق په کار دی او که په چا کې دا همت نه وي چې د ازادۍ په جنګ کې حصه واخلي، نو دومره خو ورله په کار دي چې د ازادۍ په جنګ کې چې د چا مځکې او مالونه ليلامېږي چې هغه وانخلي او که چېرې چا اخيستې وي نو مناسب دا دي چې اوس يې ورته پرېږدي. مسلمانانو ته مې ووې چې ويښ شئ که چېرې اوده پاتې شوئ نو دا کوم انقلاب چې را روان دی دې کې به لاهو شئ؟ انقلاب سيلاب دی او همېشه اوده قومونه وړي اوويښ ابادوي تاسو ويښ شئ او منظم شئ او د انقلاب نه ګټه واخلئ.

څه ورځې پس جواهر لال هم دلته راغی او بيا مونږ ټول سره د ګاندهي جي بمبۍ ته لاړو او د بمبۍ نه بيا زه ګاندهي جي او ديوي داس ګجرات له راغلو او دلته ګاندهي جي د يو بل نوي اشرم بنياد کېښود. دلته نزدې د مسلمانانو هم يوه عربي مدرسه وه چې هغوی زما نه خبر شو ما پسې راغلل او زه او ديوي داس ورسره د هغې مدرسې کتو له لاړو. په دې مدرسه کې ډېر پښتانه طالبان هم وو. د هغوی په ليدو ډېر خوشحاله شوم او ډېرې خبرې مې ورسره وکړې. د مدرسې مقام او احاطه ډېره ښکلې وه ټول طالبان او استاذان مينه ناک وو اوما سره يې ډېرې د مينې ډکې خبرې وکړې. د طالبعلمانو په اصرار ما هغوی ته مختصر تقرير وکړو اوورته مې ووې چې زه نن ډېر خوشحاله يم چې تاسو سره مې ملاقات وشو، ځکه چې زما ستاسو نه ډېر توقعات دي که تاسو د دنيا تاريخ وګورئ نور قومونه د طالبعلمانو د قربانو په ذريعه ازاد شوي دي.

دیویداس یې هم مجبور کړو هغه هم ورته یو مختصر تقریر وکړو بیا بېرته راغلو او ګاندهي جي سره یو ځای شو بیا مونږ مدراس ته لاړو او خواوشا په ټوله علاقه کې وګرځېدو. زما ډېرې ورځې وشوې او دا مې خواهش و، چې واپس لاړ شم خو ګاندهي جي زه نه پرېښودم او پوهولم یې هم نه او ماسره به یې د سرحد متعلق خبرې کولې او بیا به یې حکومت سره خط و کتابت کوو چې په دې کې ما په اخباراتو کې ولیدل چې د میا احمدشاه او عبدالاکبر خان او علي ګل خان او پیر بخش دوی په مینځ کې جګړه پیدا شوې ده. او ډله بازي جوړه شوې ده اوجرګه دوه ځایه شوې ده. د دې په لیدو زه خپه شوم ولې چې زما د ډله بازو اونفاق نه ډېره کرکه کېږي او زما دا یقین دی چې کوم قوم کې نفاق او ډلې وي هغه خپل منزل ته رسېدی نه شي. او نن چې مونږ غلامان یو د دې وجه نفاق دی او پرې جنبې دي ما ګاندهي جي ته خپله اراده ظاهره کړه چې زما په غیر حاضرۍ کې دا واقعات را پیدا شوي دي ماله تلل په کار دي نو ګاندهي جي پس له دې نه د وایسرای ټولې کیسې راته وکړې. ما ورته ووې چې دا ټول دروغ دي ته وایسرای ته ولیکه چې داټول زما برخلاف د دروغو پراپېګنډې دي،او که ستا یقین نه کېږي نومونږ به هم درشو او هغه خلک ته را وغواړه چې تا له چا دا ډایري درکړي دي چې ریښتینولي (سپیناوی) ورسره وکړم.مهاتماجي زما د دې تجویز سره اتفاق وکړو چې زه به ورته ولیکم چې ته منصف شه دا یې هم وایسرای ته ولیکل چې لارډ ارون ماباندې ډېر تاکید کړی و، چې ته ضرور سرحد ته لاړ شه نو که ته ماله اجازه راکوې نوزه

به هم سرحد ته لاړشم. د وایسرای نه دا جواب راغی چې ستاسو د راتلو ضرورت نشته دی او نه زه دا مناسب ګنم چې په دې وخت کې ته سرحد ته لاړ شې نو ګاندهي جي ماته وویل چې زه پوهـ شوم ته په حقه يې، پرنګيان دا نه غواړي ته څه خپل کارکوه. او بیایې دیویداس ته ووې چې دی احمداباد ته بوځه او د هغه ځای هغه اشرم ورته وښیه او د هغه ځای خلک چې هلته دي هغه ورته وښیه. زه او دیویداس احمد اباد له روان شو اوچې هلته ورسېدو نوخورشید بهن سره مو په ټیشن ملاقات وشو او درې واړه هغه اشرم له لاړو

د احمد اباد ډېر مزيدار او ښکلی اشرم دی او ډېر عجیبه ځای کښې دی او د یو لوی خوړ په غاړه اباد دی ټول اشرم کې دیویداس وګرزولم د اشرم نر، ښځې زما نه چاپېره شول او ماسره یې ډېره مینه محبت ښکاره کړو. ماښام چې زه څه وخت د لمونځ نه فارغ شوم نو دوی ټول ماله راغلل او د سرحد متعلق یې مانه سوالونه شروع کړل چې د بعضې سوالونو په اورېدو به زه حېران شوم ولې چې د هغو به هېڅ بنیاد نه و، هغه به صرف زمونږ د بدنامولو پراپېګنډه وه. د خورشید بهن دا خواهش و چې احمد اباد ته نزدې یو پښتون پیر دی او د هغه ډېر مریدان دي او ډېر رسوخ لري نو که چېرې هغه مونږ سره ملګری شي نو د هغه په ذریعه مونږ ډېر څه کولی شو ما سره هغه پیر له لاړ شه ما ورته ووې چې زما خوهېڅ انکار نشته خو دا کار د دې قسم خلکو نه دی او نه یې د دې قسم خلک کولی شي زه د دې قسم خلکو پسې ډېر ګرځېدلی یم. دیویداس هم زما د خبرې تایید وکړو نو پس له هغه یې هغه خبره پرېښوده. ما

سره د دوی ډېرې خبرې وشوې او زما نه یې ډېر تپوسونه وکړل او ما سره د خورشید بهن ډېر بحث مباحثې نه پس یې دا خیال پیدا شو چې زه تاسو سره سرحد له ځم او مونږ چې څه وخت واپس ګاندهي جي له روان شو نو دا هم راسره روانه شوه او ګاندهي جي ته یې ووې که چېرې ته ماله اجازت راکوې نو زه د خدمت دپاره سرحد ته ځم نو هغه اجازه ورکړه او ورته یې داووې چې په دې خبره سوچ غور او فکر وکړه، احمد اباد باندې شپږ سوه کاله مسلمانانو حکومت کړی دی دلته د مسلمانانو ډېرې ښې ښې ابادۍ دي،مونږ هغه د پخوانو بادشاهانو ابادۍ وکتې دلته ډېرې کارخانې دي چې کپړې په کې جوړېږي هغه مو هم ولیدې او بل په کې د هندوانو یو لوی قومي کالج دی چې هغې ته«وډیاپېټ» وایي د هغې لیدو له هم لاړو، وډیاپېټ والاو زه مېلمه کړم او یوه شپه مې ورسره وکړه،دا ډېر ښکلی کالج دی او ابادي یې ډېره ښکلې ده. دې کالج ډېر زیات قوم پرست هلکان پیدا کړي او روزلي دي او هغوی د هندوستان د ازادۍ دپاره ډېرې قربانۍ ورکړې دي چې څه وخت ما وډیاپېټ کالج کتلو نو یو هلک مې ولیدو چې زورور ډېنډټ یې وهلو ما تپوس وکړو چې دا څوک دی هغوی وې چې دا د ګاندهي جي نوسی دی. په کالج کې هلکان نه وو د تحقیق نه راته معلومه شوه چې هغه ټول نن په ګجرات کې خواره شوي دي او کلي په کلي ګرځي نو زه پوهـ شوم چې دا په رښتیا قومي کالج دی او پخپلو طالبعلمانو کې یې قومي جذبه پیدا کړې ده او دا دوی له چې دا کوم تعلیم ورکېدی شي دا رښتینی تعلیم دی.

په احمد اباد کې د بر پښتانه دي هغوی سره مې هم لیده کاته وشو هغوی مې هم د خدايي خدمتګارۍ په حقیقت پوهـ کړل په اخري ورځ د احمد اباد د هندوانو مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه. په زرګونو ښځې، نر په کې شریک شول، هغوی ته مې یو مختصر تقریر وکړو، د هغوی د هغې مینې محبت شکریه مې ادا کړه او ورته مې ووې چې مونږ یوه نوې وروروليي جوړه کړې ده، چې د هغې نوم خدايي خدمتګاري ده.خدای ته خو د خدمت ضرورت نشته د خدای خدمت د مخلوق خدمت دی.او مونږ که هندوان دي او که مسلمانان یو د خدای مخلوق یو ،دښمنانو د یو بل نه جدا کړي یو؛ خو په حقیقت کې یو یو ،جلسه ختمه شوه او مونږ واپس ګاندهي جي له راغلو، ګاندهي جي له د وایسرای لاړېدولنګډن ځواب راغلی و ،زما په لیدو په خندا شو چې ته بالکل ریښتینی یې او حکومت دروغجن دی، حقیقت دا دی چې حکومت د خدايي خدمتګارو تحریک نه پرېږدي او دا تحریک نه غواړي،زه پوهـ شوم او اصلیت راته په ښه شان معلوم شو وایسرای وایي چې دلته مه راځئ او ماته هم لیکي چې تا ته د سرحد د تلو اجازه نشته نو څه تاسو خپل کار کوئ.

حقیقت دا و چې د حکومت د دې پراپېګنډې نه مطلب دا و چې د ګاندهي جي او زمونږ په مینځ کې مخالفت پیدا کړي ما ونیسي او زمونږ تحریک ختم کړي،او چې حکومت پوهـ شو چې ګاندهي جي په هېڅ شان دوی نه پرېږدي نو مونږ د هغو د پنجو نه بچ شو ،دوی ته معلومه شوه چې که مونږ دی ونیسو نو د کانګرس دا سوله ماتیږي. زمونږ د بر کسان دوی د دفعه

۱۴۴ (د قانون د يو سل او څلور څلويښتمې مادې په حکم) نيولي وو، د دوى مطلب خو زما په نيولو کې و خودې کې ناکاميابه شول، ګاندهي جي زه يوه مياشت ځان سره وساتلم او چې د هغه تسلي وشوه نو زه يې رخصت کړم. ديويداس هم ما سره د احمد اباده پورې راغى زما د هغه ځاى نه د روانېدو په وخت د مهاتما جي سکتر مهاديو ډيسايي صاحب راغى او مالـه يې يوه لويه پرېـږه راکړه چې هغه مهاتماجي ته زمونږ د چارسدې اسسټنټ کمشنر ليکلې وه دا هغه پيرنګى و چې حبيب نور پرې حمله کړې وه او هغه پرې پانسي شوى و، د بابړې د ډرامې کيسه هم په کې وه هغه راته ووې چې د دې ځواب مهاتماجي له راولېږه ما چيټى جيب کې واچوله او ګاډي کې را روان شوم، يوه شپه مې اجمير کې، يوه شپه مې جيپور کې او بله شپه مې ډيلي کې وکړه او بيا کلي ته واپس راغلم.

بابړه کې ډرامه او زمونږ کمزوري ملګري:

څومره چې به حکومت مونږ سره سختي کوله هومره به زمونږ خلک پوهېدل او اوچتېدل اوڅومره چې به زمونږ تحريک ترقي کوله او خدايي خدمتګار زياتېدل هومره به حکومت خپل زور او ظلم زياتولو. د چارسدې او بابړې بعضې ماشومانو هسې د ټوقو يوه ډرامه وکړه ليکن حکومت خو بانه لټوله زه په دوره وم ډپټي کمشنر زمونږ سکتر عبدالاکبر او احمدشاه او عبدالله شاه وغوښتل او په دوى يې دومره رعب واچولو چې عبدالاکبر خان د ډرامې والاو نه خپله بيزراي

څرګندہ کړه دا جرات يې ونه کړو چې ډپټي کمشنر ته يې ويلي وی چې دا خو د هلکانو لوبه وه، داسې لوبې هلکان ټول عمر کوي خوحکومتونه دومره اهميت نه ورکوي. حکومت ته چې زمونږ کمزوري معلومه شوه نو فوراً بلـه ورځ يې چارسدې ته فوجونه اوتوپې راولېږل او د ډرامې هلکان يې ګرفتار کړل او فوجونه يې د پړانګو، بابړې او چارسدې په کوڅو کې ور خوشې کړل. بلـه دا چې په يوه عامه جلسه کې د چارسدې په جامع مسجد کې ميا احمدشاه په دې هلکانو ملامتيا وويله او خپله بيزراي يې ترې ظاهره کړه چې د دې نتيجه دا شوه چې حکومت هغوی ونيول او يو يې يو کال او دوه يې دوه نيم کاله په دې دومره معمولي خبره قيد کړل. زه چې د دورې نه واپس راغلـم نو پړانګو، بابړې او چارسدې ته لاړم خلک مې جمع کړل او د صبر تسلۍ يو تقرير مې ورته وکړو او د حکومت په دې قسم پاليسۍ مې نکته چينې وکړله چې دا خو د هلکانو يوه ټوقه وه حکومت ترې بوقه جوړه کړه. زمونږ خلکو کې چې خفګان او مايوسي پيدا شوې وه هغه لرې شوه او تسلي يې وشوه. زمونږ په ملګرو باندې ډپټي کمشنر دومره يره اوهيبت راوستو چې ماته په دوه پښې شو چې ته ټوله ورځ دورې کوې، جلسې کوې او په هغو کې غير ذمه دارانه تقريرونه کوې او خلک دومره خدايي خدمتګار شول چې په هغو قابو موندل ګران شو، په دې وجه مونږ د تحريک نه استعفا ګانې ورکوو. چونکه دوی زمونږ زاړه ملګرې وو نو زما د دوی استعفا ګانې خوښې نه وې نو دا فېصله مو وکړه چې مردان ته لاړ شو او قاضي صاحب عطاالله خان او ثمين جان سره دې کې مشوره

وکړو. مونږ لاړو او د قاضي صاحب سره مو شپه شوه د شپې مو دا خبرې شروع کړې زما عجیبه ملګري وو په کار خو دا وو چې د شپې ورځې په کار کولو یې ماته داډ راکړی وی، خو زه یې ملامته کولم. د دې ټولو خواهش دا و چې زه دې دا جلسې پرېږدم او د دوی په شان په قلاره کېنم ما ورته ووې چې کار را باندې مه پرېږدئ او چې تاسو څنګه وایئ هغسې کار به کوم تاسو ماله یو لیکلی تقریر راکړئ.زه به هم هغه په جلسو کې خلکو ته کوم لیکن هغوی دا هم ونه منله او راته یې وویل که ته دا جلسې بس کوې نه نو مونږ استعفاګانې ورکوو قاضي صاحب، ثمین جان او د هغوی نورو ملګرو د هغوی ملګرتیا کوله ما دوی ته ووې چې د ګاندهي لاړه ارون سوله چې ده دا عارضي سوله ده او دا راونډ ټیبل کانفرانس چې دی دا کامیابېږي نه او دا چې کله ناکامیابه شو نو د ټولو نه اول به ما نیسي او که مونږ تقریر وکړو او که ونه کړو که جلسې وکړو او که ونه کړو نو هم ترې خلاصېدی نه شو، نو دا مونږ له خدای یو وخت راکړی دی. په کار دي چې د دې نه فایده اوچته کړو او شپه او ورځ په ځان یوه کړو او په دې خپل قام پسې وګرځو او چې دا تاسو دا وایئ چې خپل تقریر کې دا خبره مه کوه چې«د پیرنګي یو ښکر مو مات کړی دی،او پاڅئ پښتنو ملا وتړئ چې دا بل ښکر یې هم مات کړو» نو اوس تاسو ماته ووایئ چې زه دا ونه وایم نو څه ووایم؟ هغوی ماته وویل چې ته وایه چې مونږ حکومت ته لاس ورکړی دی ما ورته ووې چې زه ستاسو نه پوښتنه کوم چې ایا په دې خبره به پښتانه پوهـ شي او کومه جذبه چې زه پیدا کول غواړم هغه به په کې پیدا

شي؟

د هغوی خبرو ته مې مجبوراً غاړه کېښوده چې دوی را نه جدا نه شي حالانکه دا خبره ما ته ښه نه ښکارېده او عجیبه خو لا دا وه چې زمونږ دوه جلسې مقررې شوې وې او د هغو اعلانونه هم شوي وو، یوه سودم کې او بله د خلیلو په سپینه وړه کې راته یې ووې چې دې له به هم نه ځې، میا عبدالله شاه او جعفر شاه ووې چې مونږ خو استعفا ورکوو، نن دی او که سبا ولې چې حکومت مونږ ګرفتار وي، مونږ یې ډېره تسلي وکړه خو رضا نه شو بیا مونږ ورته ووې چې ښه ده استعفا ورکړئ خو چې اخباراتو کې یې چاپ نه کړئ، ځکه چې حکومت به د دې نه ناجایزه فایده اوچته کړي خو هغوی دا هم ونه منله د هغوی دا خیال و چې د دی نه مونږ حکومت خبروو چې مونږ د دې تحریک نه ویزاره یو. زمونږ دې نورو دوستانو ورته ووې چې دا خبرې د حکومت نه هسې هم پټې نه پاتې کېږي خو بیا هم هغوی په اخبارونو کې اعلان وکړو، شپه ډېره تلې وه د دې خبرو نه پس مونږ اوده شو خو دغه شپه په ما ډېره بې ارامه تېره شوه او تکې خوب مې ونه کړی شو ما دې خپل بدنصیبه قوم ته کتل چې اول خو د دوی د خدمت څوک نه وي او که څوک یو نیم پیدا هم شي، نو څوک د خدمت موقع نه ورکوي، سحر چې زه او قاضي صاحب د ګرځېدو د پاره لاړو نو ما قاضي صاحب ته دا خبره وکړه چې ښه ده، چې تاسو دا ناروا په ما کوئ، نو چې د قیامت په ورځ حساب کتاب کېږي نو زه به ستاسو ګرېوان ته لاس اچوم او د دې ټولو خبرو ذمه وار به تاسو یئ او ستاسو د دې فیصلې نقصان چې قوم او ملک ته

رسيږي د دې ذمه واري به هم ستاسو په سروي نو قاضي صاحب ما ته ووې چې زه څه وکړم ما ته هم دا خبره مناسبه نه ښکاري خو که نه يې منُو نو دوی تښتي او مونږ په ډاګه پرېږدي، چې چای مو څکله نو قاضي صاحب دوی سره د سودم او د سپيني وړی ذکر وکړو او دوی يې په دې رضا کړل چې دې جلسو له دې دی(زه) لاړ شي خو په دې شرط چې تاسو ورسره لاړ شئ او چې تاسو ورته څنګه وايئ هغسې تقرير به کوي يوې جلسې له راسره ميا صاحب احمد شاه او بلې له راسره عبدالاکبر خان لاړل.

د سودم په جلسه کې چې قوم کومه سپاسنامه راله راکړې وه نو په هغې کې دا ذکر هم و، چې تاسو د پښتنو د شان سره چې د يو لک خدايي خدمتګارو اعلان کړی و، دا لږ دي مونږ د دې نه زياتو ته تيار يو،د دې علاقې خانان او ټول خلک د قاضي صاحب د کار په برکت مونږ سره د ملګرتيا د پاره تيار شول، د سپيني وړی جلسه چې شروع شوه نو ډېرې ښځې هم دې جلسې له راغلې وې چې په د ې کې يو هوايي جهاز راغی او په دې ښځو را غوټه شو ډېرې ښځې وتښتېدې؛ خو ما چې ورته اواز وکړو چې تاسو څنګه پښتنې يئ چې د هوايي جهاز نه تښتئ، نو ټولې واپس شوې، هوا باز خپل جهاز ډېر ځله د هغوی په سرونو تېر را تېر کړو چې ښځې ونه يرېدې نو مايوسه شو او واپس لاړو،چې جلسه ختمه شوه نو زه د ميا صاحب سره کلي ته راغلم نورې دورې پاتې شوې،او زه د کلي نه بهر ته تلی نه شوم د خدای دې فضل ته ګوره چې زما تلل راتلل بند شول نو بيا خلکو اتمانزو ته تلل راتلل شروع کړل.

زما کار جاري شو او ډېر ښه کېدلو میا صاحب چې د لویې جرګې سکتر و د څه ضروري معاملاتو د فېصلې دپاره یې لویه جرګه اتمانزو ته راوبلله چې کار ختم شو نو پیر شهنشاه او سردار رام سنګهـ ماته د دورې کولو ووې ما ورته ووې چې زما خو عذر نشته خو صدر صاحب عبدالاکبر خان او احمدشاه میا صاحب زه د دورو نه منع کړی یم تاسو که ما غواړئ نو د هغوی نه اجازت واخلئ! هغوی میا صاحب مجبور کړو او ماله یې اجازت راکړو او هغوی سره د دورې دپاره روان شوم.ما د کوهاټ او بنو کلي په کلي دوره وکړه او ډېرې ورځې مې په کې تېرې کړې ډېرې جرګې جوړې شوې او ډېر خلک خدايي خدمتګار شول، چې د هغه ځایه واپس راغلم نو سید فضل لطیف په هرې چند کې د لویې جلسې انتظام کړی و،او تولو مومندو او رانیزو له یې دعوتونه لېږلي وو،هغه زه هغې جلسې له بوتلم ډېر مخلوق جلسې له راغلی وو جلسه وشوه ما په کې تقریر وکړو چې:ای پښتنو وروڼو مونږ ټول یو قوم یو او د یو بابا اولاد یو زمونږ مثال د یوې ونې دی چې دې کې ډېرې څانګې وي خو مُونږ یې یو وي او چې څوک د هغې ونې نه یوه څانګه پرې کوي نو د هغې ونې سیورې ته نقصان رسي او که د هغې ونې مُونډ وچ شي نو ټولې څانګې یې وچې شي،نو نن ورځې پیرنګیان لګیا دي دغه څانګې ورو ورو پرې کوي،تاسو وینئ شئ که دغه څانګې ختمې شي نو ستاسو بچي به په نمر(نور) پاتې شي او د سر سیوری به یې ورک شي او که چېرې دغه مُونډ وچ شو نو دغه ټولې څانګې به یې وچې شي یوه به هم پاتې نه شي،زه تاسو ته وایم چې دښمن لګیا دی

تاسوورکوي او په دې کوشش کې دي چې دا مونږ وچ شي که تاسو نه دا مونږ وچ شو نو بیا به ورک شئ. پاڅئ!دا خپل کور جوړ کړئ دا بېل بېلوالی پرېږدئ یو قوم شئ، که یو قوم شوئ؛ نو ستاسو دنیا به هم اباده شي او اخرت هم، چې جلسه ختمه شوه نو زمونږ د تنګي کارکنان کلي ته رخصت شول او زه او فضل لطیف باچا بدرګي ته او بیا رانیزو ته لاړو او د هغې علاقې دوره مو وکړه چې د هغه ځایه واپس شوم نو غلام محمد خان د لوندخوړ د جلسې انتظام کړی و، زه او میا احمدشاه او عبدالاکبر خان هلته لاړو، دلته هم ډېره لویه جلسه وشوه او ډېرې زنانه ورله راغلې وې او په هغه جلسه کې ماسره زنانه و دا وعده وکړه چې:

که د ځلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جینکۍ به دې ګټینه

جلسه چې ختمه شوه نو میا احمدشاه او عبدالاکبر خان واپس راغلل او زه یې هغوی ته د بایېزو د دورې د پاره پرېښودم او غلام محمد خان سره پاتې شوم. مونږ د بایېزو او شموزو دوره وکړه. زه د بایېزو د کارکنانو نه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې هغوی پخپله علاقه کې ډېر کار کړی و، او د ټولونه زیاته د خوشحالۍ خبره دا وه چې کوم ځای به جلسه وه او چې کومې ښځې به په کوټو (بامونو) جلسې ته ناستې وې نو هغو سره به څرخې هم وې او هغوی به د جلسې شروع کېدو نه وړاندې څرخې کولې بله دا چې غلام محمد خان او زرین خان به زما د ارام ډېر فکر کولو د دوی په برکت به زه په ارام وم، بله

دا چې غلام محمد خان او زرين خان په زنانه و کې ډېر کار کړی و.

په لوند خوړ کې د ښځو جلسه وشوه، په زرګونو ښځې ورله راغلې وې او ماله يې سپاسنامه هم راکړه او تقريرونه يې هم وکړل په دې زه خوشحال شوم ولې چې بغير د ښځو نه يو قوم ترقي کولی نه شي ولې چې زمونږ د کور او بچو ټول پرورش د هغوی په لاس کې دی اوزمونږ د ګاډي چې کومې دوه پايې دي نو يو سړی دی او بله ښځه ده، نو تاسو پخپله خيال وکړئ چې يوه پايه پنچر وي نو ګاډی به څنګه لاړ شي؟

په سپاسنامه کې دوی دا مصرع ليکلې وه:

که د ځلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جينکۍ به دې ګټينه

له دې ځايه زه او غلام محمد خان د يوې ورځې دپاره يوسفزو له لاړو هلته د يوسفزو يوه عظيم الشانه جلسه وه، زرګونو خلک او خدايي خدمتګار جمع وو داسې لويه جلسه ما بل ځای ليدلې نه وه، ما په جلسه کې تقرير وکړو چې خدايي خدمتګار ځان ته خدايي خدمتګار وايي، ليکن خدای ته د خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی او د خدای مخلوق يوازې مسلمانان نه دي ټول د هغه مخلوق دي، که هندو دی که سکھ دی که عيسايي دی زمونږ فرض د دنيا نه ظلم ورکول دي او مظلوم د ظالم نه خلاصول دي. مونږ به د هغه قوم او حکومت مخالفت کوو چې څوک د خدای په مخلوق ظلم کوي که ظالم زمونږ ورور او

مسلمان هم وي. بله دا چې زمونږ خدمت به د خدای دپاره وي د څه غرض دپاره به نه وي. مونږ له چې څوک څومره تکليف راکوي زور اوزياتی راباندې کوي مونږ به بدل نه اخلو بلکې مونږ به صبر کوو او د هغه سړي، قوم يا حکومت د پوهولو کوشش به کوو، چې جلسه ختمه شوه مونږ د شپې د ارام دپاره سودم ته راغلو دلته زمونږ ملګرو امير محمد خان او مهردل خان او شاکرالله باچا او د هغوی ملګرو په دې علاقه کې ډېر ښه کار کړی و. دلته هم ډېره ښه جلسه وشوه او د دې ځای په زنانوو کې هم د ازادۍ جذبه پيدا شوې وه، د دې ځای د دورې د ختمېدو نه پس د سليم خان په ډېرۍ کې د مومندو يوه لويه جلسه وشوه دعلاقې ټول مومند راجمع شوي وو او د دې تحريک په غرض او مقصد مې پوهه کړل چې دا تحريک زمونږ د رورولۍ او قامولۍ تحريک دی او مونږ دا کوشش کوو چې د ټولو پښتنو يوه وررولي او قامولي جوړه کړو او د دوی د زړونو نه بغض، کينه، تربګني او دښمني لرې کړو چې اتفاق په کې پيدا شي، محبت او همدردي په کې پيدا شي او يو قوم شي. ای ورونړو! که يو قوم شوئ نو تاسو له خدای داسې ملک درکړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی خو ستاسو د بې اتفاقۍ په وجه پرې نور خلک مزې کوي او که تاسو يو قوم شوئ نو ستاسو ملک بل څوک خوړی نه شي ستاسو دنيا او اخرت به اباد شي. او دا داسې ملک دی چې دې کې به يو سړی غريب پاتې نه شي ټول به خانان شي.

ډېره ښه او کامیابه جلسه وشوه او خلک د دې تحريک په غرض او مقصد پوهه شول او د انقلاب زنده باد، فخر افغان

زنده باد په چغو کې جلسه خوره شوه بیاله دې ځایه مونږ منګادرګۍ ته لاړو خلکو سره کېناستو. دلته زمونږ تحریک ښه روان دی او ډېر مجلسونه مو وکړل او بیا ترې رخصت شو. خپل کلي ته لاړم په دې ډېر ګرځېدو او تقریرونو مې اواز ناست و مرۍ مې خوږېده ناجوړه شوم. لږ ارام مې وکړو، لیکن زما په نصیب کې ارام چېرته و؟ که زه به خلکو پسې نه تلم نو خلک ما پسې راتلل او ارام مې نه شو کولی ما به ډېر پوهول خو نه پوهېدل، دا د هغوی هغه ډېر محبت و او که خبرې مې ورسره نه کولې نو خپه کېدل به.

د پیرنګیانو د جبر او تشدد زیاتوالی:

د سرحد حکومت د ګاندهي لاړې ارون د سولې هېڅ پروا نه کوله، ورځ په ورځ به یې نوي نوي حکمونه او قانونه په مونږ لګول اول خو خدایي خدمتګار په چاونو بند وو چې نه به ځي، بیا یې په سړکونو هم ګرځېدو ته نه پرېښوول، بیا حکم جاري شو چې څومره جرنیلي سړکونه دي د هغونه څلور څلور میله یو خوا بل خوا جلوسونه جلسې او په وردو کې ګرځېدل بند دي علاقه په علاقه د دې نه علاوه دفعه ۱۴۴ ولګېده او پولیس ته اختیار ورکړی شو چې تاسو پخپل حکم چې څوک نیسئ نیوی شئ، په صوبه سرحد کې پولیس راج جوړ شو، یوه ورځې زه د خان بهادر میا مشرف شاه د زوی فاتحې له تلم څلور خدایي خدمتګار باوردي هم راسره وو چې د مردان د جرندو اډې له ورغلم نو زمونږ په لیدو سره یو پولیس سنتري را منډه کړه او د عام سړک دروازه یې زمونږ موټر ته بنده کړه بله لار نه

وه مونږ د موټر نه کوز شو او هغه ته مو ووې چې دا خو عام سړک دی او بله لار هم نشته مهرباني وکړه دروازه راته لرې کړه هغه راته ووې چې سړک مړک نه پېژنم ما ته خو دا حکم دی چې د سرو جامو سړي په دې سړک مه پرېږده او که هغه څه ويلې نو بيايې په ټوپک اوولـه.ټوپک يې مونږ ته مخامخ کړو او راته يې ووې چې که تلی شئ نو لاړ شئ! چا چې زه پېژندم هغوی ورته ډېر ووې چې داسې مه کوه دوی ته دروازه لرې کړه هغه ووې چې ماته د خپل افسر حکم دی دروازه دوی ته نه شم لرې کولی مونږ واپس شو او د نهر په غاړه د پوليس لاين سړک ته راووتو تانې دار مو ددې خبرې نه خبر کړو هغه راته ووې چې زمونږ صاحب سره په دې کې ليدل په کار دي ما ورته ووې چې دا خو ستا د صاحب حکم دی د ليدو نه به څه جوړ شي؟ تاسو فکر وکړئ چې ستاسو ما سره داسې سلوک وي نو عامو خدايي خدمتګارو ته به څومره تکليف وي؟

په کلو کې لارو کوڅو کې به پوليس بې ګناه خلک وهل سواره به راتلل کلو کې به ګرځېدل او د خلکو سترونه به يې ماتول،خو مونږ د خپل طرف نه په سوله ټينګ اوسېدواو داسې کار مو نه کولو چې په مونږ څه الزام راشي او دا ټول تکليفونه مونږ په صبر او استقلال تېرول او بيا په اخره نوبت دې ته ورسېدو چې دوهلو په ځای به يې خدايي خدمتګار قتلول د شپې به د دوی (بارډر)لاړل په دفتر کې چې به د کوم خدايي خدمتګار ډيوټي وه هغه به يې ونيولو او چې څه به ورسره وو هغه به يې ترې واخيستل او بيا به يې په ټوپک وويشتو.دغه شان يو صوبه دار چې زمونږ يو خدايي خدمتګار

غریب بې ګناه په اورمړو کې وویشتو هغه ورته چغې وهلې چې زه یم او هغه یې شهید کړو ،د کلو خلکو پولیس ونیول او ټوپکي یې ترې واخیستې خو زمونږ تحریک دومره اثر په پښتنو کړی و، چې تشدد یې ورسره ونه کړلو صرف رپوټ یې وکړو او چې اسسټنټ کمشنر راغی نو ټوپکې یې ورکړې.
پیرنګیانو ته ډیر قهر په دې ورتلو چې خلکو تشدد نه کولو پیرنګیانو به خلک مجبورول چې تشدد وکړي چې زمونږ ورته بانه جوړه شي او ښه پرې زړونه یخ کړو ،او برباد او تباه یې کړو.د خدايي خدمتګارو اصل صبر و خپل ځانونه یې خدای ته سپارلي وو او په دې یقین وو چې یوه ورځ به زمونږه دا مظلومیت رنګ راوړي. پیرنګیانو به ویلې چې مونږه دې خلکو حیران کړي یو مونږ کوشش کوو چې دوی تشدد وکړي د تشدد علاج خو مونږه سره شته ځکه چې مونږ سره د تشدد ډیر سامان دی خو د عدم تشدد علاج راسره نشته.
پیرنګیانو به دا خبره کوله چې:
[The Non-violent Pathan is more dangerous than the violent Pathan]
د عدم تشدد په اصولو روان پښتون د متشدد پښتون نه ډیر خطرناک دی.
چې د کراچۍ د کانګرس د سالانه جلسې نه واپس راغلو زمونږ د صوبې لاټ صاحب ماسره د ملاقات کولو خواهش ظاهر کړو او ماله یې د بعضې کسانو په خولې ځوابونه راولیږل، لیکن ما چې د پیرنګیانو زور او ظلم او زیاتي ته کتل نو زړه مې نه غوښتل چې لاټ صاحب سره ملاقات وکړم او نه ماته په کې د قوم او ملک څه فایده ښکاریده ولې چې یو

طرف تـه يـې بـاوجود د سـولې زمـونږ د رانيـزو قيـديانو پـرې نـه ښودل او بـل يـې د لوبـو توقـو پـه ډرامـه زمـونږ بچـي ګرفتـار كـړل او پـه خـدايي خـدمتګارو يـې تـوره تيـاره جـوړه كـړې وه، پـه دې وجـه مـا د هغـه د ملاقـات نـه انكـار وكـړو، لـيكن زمـا د انكـار بـاوجود حكومـت اصـرار كولـو چـې مـا سـره دې خامخـا ووينـي نـو يـوه ورځ زمـا مـشر ورور ډاكټـر خـان صـاحب راغـی او راتـه يـې ووې چـې د حكومـت دومـره اصـرار دی نـو ملاقـات ورسـره وكـړه نـو ماورتـه ووې چـې لاټ صـاحب زمـونږ د جماعـت د صـدر او سـكتر سـره ولـې ملاقـات نـه كـوي؟ولې چـې ذمـه وار خلـک خـو هغـوی دي او زمـا خـو څـه ذمـه واري نـشته او كـه چيـرې مـا سـره ملاقـات كـول غـواړي نـو زه ورسـره پـه دې شـرط ملاقـات كـوم چـې موجـوده وخـت كـې د حكومـت لـه طرفـه كـوم مـشكلات مـونږ تـه پـېښ دي كـه د هغـې حـل كـول پـه اخـلاص او ايمانـدارۍ سـره غـواړي، لكـين لاټ صـاحب دې شـرط تـه غـاړه كېنـښوده او ويـې ويـل چـې پـه سياسـت كـې ايمانـداري نـه وي نـو مـا ورتـه ووې چـې ايمانـداري نـه وي زه داسـې ملاقـات كـول نـه غـواړم ځكـه زمـا سياست د ايماندارۍ دی په دې وجه هغه ملاقات پاتې شو.

څـه ورځـې پـس زمـونږ ملګـری ميـا احمدشـاه صـاحب د څـه خبرې دپـاره مـستر لاټـر تـه چـې د پـوليس نائـب جرنيـل و.او زمـونږ د صـوبې د سـي، ائ، ډي لـوی افـسر و تلـی و او بيـا دواړه لاټ صـاحب لـه لاړل،لاټ صـاحب بيـا هغـه سـره زمـا د ملاقـات خبـره تـازه كـړه نوميـا صـاحب مالـه راغـی او ماتـه اړم شـو چـې لاټ صـاحب سـره ملاقـات وكـړه مـا ورتـه ووې چـې ماتـه پـه ملاقـات كـې څـه عـذر نـشته خـو زه پـه كـې څـه فايـده نـه وينـم ستـا او د هغـه

دا خبرې اترې هم تسلي بخش نه دي او بيا د پرنګو د فوج متعلق دا ځواب چې مونږ سره طاقت دی او بيا د لارې د بندولو ځواب چې هغه سپايي خو ستاسو خټک و،د ميا صاحب طبيعت زما په انکار خپه شو نو بيا يې جرګه راوغوښته او جرګې ته يې دا مسئله پيش کړه او جرګې په کثرت رای دا فيصله وکړه چې ملاقات کول نه دي په کار په دې ميا صاحب نور هم خپه شو،ليکن په ډېرو منتونو قاضي صاحب او علي اصغر خان رضا کړو،د فيصلې نه پس ما د هغه نه پوښتنه وکړه چې فردوس خان او غلام محمد خان تاسو د ملاقات په حق کې څنګه لاسونه وچت کړي وو هغوی په خندا کې ووې چې مونږ خو د دې وېرې نه لاسونه وچت کړي وو چې که ته ورسره ملاقات ونه کړې نو مونږ به ګرفتار کړي او بيا به جنګ شروع شي.

د يو جماعت کارکنان چې د وېرې نه داسې کارونه کوي نو د هغونه قوم ته او جماعت ته نقصان رسيږي،دا خبره حکومت دلته پرې نښوه، وايسرای ته يې ورسوله او زما برخلاف يې غلطه پراپېګنډه شروع کړه چې د ده د پرنګيانو نه نفرت دی.د ده مونږ سره ذاتيات دي ځکه مونږ سره ملاقات نه کوي او بيا وايسرای په دې الفاظو ګاندهي جي ته شکايت وکړو، ګاندهي جي ماته وليکل چې ته خپل لاټ سره ملاقات وکړه زه پوهيږم چې ته په څه وجه ملاقات کول نه غواړې خو دوی ستا بر خلاف پراپېګنډه کوي او په خلکو کې ستا متعلق غلط فهمی پيدا کوي اخر زه مجبور شوم او دا خبره مې د جرګې انتظاميې ته پيش کړه او د هغوی په اجازه مې لاټ صاحب سره په تنهيا

ګلې کې ملاقات وکړو.

ما لاټ صاحب ته په خدايي خدمتګارو د ظلمونو او د راڼيزو د قيديانو ووې؛ خو باوجود د دې خبرو د پيرنګيانو په پاليسي کې څه فرق رانغی بلکې د اول نه زيات شول. حقيقت دا دی چې د دوی دا ټول ملاقاتونه د دې قوم او ملک د فايدې د پاره نه وي، دې کې د دوی مقصد دا وي چې دا سړی به څنګه دوکه کړو خپل مقصد به ترې پاتې کړو او د ځان سره به يې ملګری کړو او ما چې څومره ملاقاتونه کړي دي نو بغير د لالچ نه مې په کې بل څه ليدلي نه دي. حکومت د ماليې په بانه ظلمونه شروع کړل دا نه چې ګوندې خدايي خدمتګارو د ماليې نه انکار کړی و خو غله دومره ارزانه شوې وه چې خلک تنګ وو. د ماليې وس يې نه کېده او د ماليې بقايې يوازې په خدايي خدمتګارو نه وې د دوی نه زياتې په سرکاري خانانو او ملکانو وې خو هغوی ته يې څه نه وې خو اران خدايي خدمتګار به يې تنګول مالونه به يې ليلام کول حوالاتونو کې به يې اچول او لا د هغوی برخلاف به يې دا پراپېګنډه هم کوله چې دوی د ماليې ورکولو نه انکاري دي پخپله يې هم نه ورکوي او نور خلک هم منع کوي حالانکه دا بالکل دروغ وو، خلکو سره په رښتيا ماليه نه وه او خدايي خدمتګارو سره هم نه وه دوی به حکومت ته وي چې دا تاسو نورو خلکو سره څنګه سلوک کوئ دغسې مونږ سره هم کوئ، مونږ خو هم ستاسو رعيت يو چې بعضې خلکو ته معلومه شوه چې حکومت د خدايي خدمتګارو په کړولو خوشحاليږي نو په خدايي خدمتګارو يې د دروغو مقدمې شروع کړې، په دواوه

کې د جبار خان او اول میر ملک د لاسه خدايي خدمتګار په اور کې ولاړ وو، په ابازو کې افتاب ګل میا او یحیی میا او د دوی نورو ورونو او عزیزانو خدايي خدمتګار د ورګو په کوټو کې بند کړل او د بُوسو لوګي یې ورته وکړل. د دې کاکاخېلو، میاګانو د پیرنګیانو سره دومره محبت و او د هغوی دومره وفادار او خدمتګار وو چې څه وخت به د خدايي خدمتګارو د راتلو نه خبر شول نو ټوپکې به یې ورپسې واخیستې او د هغوی مرګ ته به تیار وو، د مالیې په بانه د بټګرام عبدالله جان میا او د هغه زوی چې په خلکو څومره ظلمونه کړي دي دهغو بیان کولی نه شم. ده هم خلک په کوټو کې بند کړي دي او د بُوسو لوګي یې ورته کړي دي فضل الرحمان خان د شوقدر سړي څو پرېږده د ښځو بې عزتي یې هم کړې ده.بلـه دا چې زمونږ د هشنغر په کلو کې او مېرو کې د پولیس تانه دار ګرځېدو او هر چانه به یې پوښتنه کوله چې دلته هم څوک خدايي خدمتګار شته او چې څوک به خدايي خدمتګار و هغه به یې وهلو، ټکولو او بې عزته کولو، د ملکنډ ایجنسۍ د سخا کوټ کلي نه یو څو ماشومان زما د لیدو دپاره راتلل نو پولیس ترې خبر شول اول خو یې په دوی ډېر دباوونه وکړل چې دوی ونه یرېدل او خپله اراده یې پرې نه ښوه نو بیا یې دومره ووهل چې سرونه یې ورلـه مات کړل. هغو کې یو ماشوم زما ورور ډاکټر خانصاحب مات سرګاندهي جي لـه ولېږلو چې هغه دغو ورځو کې شمله کې و او دا ټول حال یې ورته ووې.
حقیقت دا دی چې پیرنګیان دغو ورځو کې بالکل لېوني شوي وو او د ګنهګار او بې ګناه تمیز نه و، ګاندهي جي دا ټولې

خبرې وايسراى ته وليکلې او ورته يې وليکل چې د دې تحقيق دپاره زه سرحد ته تلل غواړم خو وايسراى اجازت ورنه کړو، حقيقت دادى چې په پښتنو باندې څومره ظلم کېدلو دا ټول پيرنګيانو کولو، هغوى دا نه غوښتل چې پښتانه دې را وينښ شي او منظم دې شي او په دوى کې دې اتفاق او سياسي شعور پيدا شي.

د ديويداس ګاندهي د سرحد دوره:

مهاتماجي وايسراى ته دوباره وليکل چې که حکومت ماله اجازه نه راکوي نو بيا دې جواهر لال يا پټېل له اجازت ورکړي چې هغوى سرحد ته لاړ شي او تحقيق وکړي، چې څوک سوله ماتوي؟خو حکومت د دې نه هم انکار وکړو ځکه چې سوله خو دوى ماتوله بيا ګاندهي جي وايسراى ته وليکل چې زما زوى ديويداس له اجازت ورکړه حکومت دې ته هم تيار نه شو اخر چې ګاندهي جي د حکومت نه مايوسه شو نو وايسراى ته يې وليکل چې ښه ده،که ماله اجازت راکوئ او که نه راکوئ زه سرحد ته ځم،نو پس د هغې نه حکومت په دې رضا شو چې ښه ده مونږ ديويداس له اجازه ورکوو په دې شرط چې هېڅ قسم جلسې او جلوسونه به نه وي،ګاندهي جي مونږ له تار راکړو چې ديويداس سرحد له راځي ليکن استقبال جلوس او نمايش به نه وي.

ديويداس راغى اومونږ د ده استقبال ونه کړو،او ديويداس چې څه وخت راورسېد نو مونږ ته يې هم د مهاتماجي هغه خيال ظاهر کړو چې څه وخت مونږ د پېښور نه اتمانزو ته

روانیدو نو مونږ دیویداس ته ووې چې د پېښور نه تر اتمانزو پورې په سړک د لسو لسو ګزو په فاصله خدايي خدمتګار د حفاظت دپاره درته ودروو خو هغه د دې نه انکار وکړو چې سباله مونږ تهکال ته لاړو نو خبر شو چې دلته ارباب عبدالغفور خان او د بهادرکلي عاشق شاه باچا او په ترخه کې ډېر بېګناه خدايي خدمتګار حکومت ګرفتار کړي و،او د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان د دیویداس دپاره مېلمستیا کړې وه،د خلیلو،مومندو زمونږ ټول کارکنان موجود وو او دیویداس ته یې هغه ټولې کیسې وکړې چې حکومت مونږ سره کړې وې. بله ورځ اتمانزو ته روان شو، مونږ چې د ښاره روانېدو نو موټر نه و، نو په لارۍ کې کېناستو او چې د شاهي باغ نه لږ واوړېدو نو د زرین خان د ترنګزو موټر راغی دوه ښکلي خدايي خدمتګار په ښکلو وردو کې په کې ناست وو او سره جنډه پرې لګېدلې وه مونږ د لارۍ نه کوز شو او موټر کې کېناستو زه او دیویداس او خورشید بهن درې واړه روستو کېناستو موټر روان شو او ډېر په تېزۍ روان شو، یو مشهور ظالم ډاکو مفرور چې په قاضي مفرور مشهور و مونږ ته د سردریاب د پل په غاړه قلي خان چې د حکومت سړی و،د لوخو ځنګل کې کېنولی و،چې زمونږ موټر ور ورسېدو او هغه دوه خدايي خدمتګار چې د موټر مخ کې ناست و د هغوی باقاعده وردۍ وې نو د هغې ډاکوانو دا خیال راغی چې دا به د جرنیل موټر وي نو بېرته کېناستل او بله دا چې دوی ته خو دا معلومه نه وه چې مونږ به موټر کې ځو ولې چې مونږ د اډې نه په لارۍ کې ناست و، خو مونږ پسې چې کومه لارۍ وه هغې

له دغه مفروران راپاڅېدل او ډزې یې پرې وکړې دا هغه لارۍ وه چې مونږ په کې ناست وو، سرې په کې زخمیان شول مالونه یې ترې واخیستل او یو بل ته یې ووې چې هغوی خو دې لارۍ کې نشته چې مونږ ورته ناست وو، دغه لارۍ چې چارسدې ته را ورسېده نو مونږ ته یې دا ټول حال ووې بیا ماته زمونږ د موټر هغه ډرېور ووې چې مونږ دغه ځای له را ورسېدونو ما ولیدل چې دغه لوخو کې یو سړی را وچت شو او بیا کېناستو غالباً چې د دوی به دا خیال پیدا شوی وي چې دا موټر د جرنیل معلومېږي ځکه چې جنډه هم پرې لګېدلې وه.او باوردي فوځیان هم په کې ناست وو او دوی له خو قلي خان پولیټیکل ایجنټ ډایرې ورلېږلې وه چې باچا خان او دوه ملګري یې په لارۍ کې در روان شول، دوی ځکه په موټر غرض ونه کړو او په هغه لارۍ یې ډزې وکړې چې مونږ په کې د پېښور نه ناست وو، مونږ رځړو کې وو چې د دې لارۍ د واقعې نه خبر شو نو چې د چارسدې هسپتال ته ورغلو هغه زخمیان مو هم په کې ولیدل او هغوی راته دا ټول حال ووې. د دغو ډاکې مارونه چې خلک خبر شول دغو ډاکې مارو پسې داګرې او نور خدایي خدمتګار او عام خلک راووتل خو دوی ترې وتښتېدل او چې تیراه ته ورسېدل نو زمونږ اپریدي ورونه د دې واقعې نه خبر شوي وو هغوی یې ونیول او هغه مالونه یې ترې واخیستل او دا قاضي مفرور یې قتل کړو او کومې روپۍ چې زمونږ په سر قلي خان ورکړې وې هغه ترې هغوی واخیستې او د خلکو هغه سامان یې مونږ ته راولېږلو او هغه مونږ خپلو خاوندانو له ورکړو چې پکې یوه تماچه هم

وه.

د اپریدو ورونو دا خیال و چې که دا د پښتنو مېلمانه د ګاندهي جي زوی او خورشېد بهن دوی وژلي وی،نو د پښتنو به په هندوستان کې څومره بد نامي شوې وه دغه وجه وه چې اپریدو دوی قتل کړه که نه وي نو ازاد قبایل هغه سړي نه وژني چې دوی ته یې پناه ور وړې وي.د دې مغرور په سر پیرنګیانو اپریدو له ډېرې روپۍ ورکولې،ولې هغوی نه اخیستې.

دا شکر دی چې د پیرنګیانو د حکومت دا منصوبه خدای نا کامیابه کړه که د ګاندهي جي زوی یا د خورشید بهن چې دا د «دادا بابي ناروجي» نوسۍ وه داداباپي ناروجي د کانګرس باني و او د ده په کوشش کانګرس دې ځای ته رسېدلی و که دا دلته په سرحد کې وژل شوي وی نو پیرنګیانو له به هم د پښتنو برخلاف د پراپېګنډې ښه موقع په لاس ورغلې وه پښتانه به یې دنیا کې بدنام کړي وو،او هندوان او پارسیان به یې هم د پښتنو نه وېزاره کړي وو او کوم اثر چې په هندوستان کې او په کانګرس د خدایي خدمتګارو په وجه پیدا شوی و هغه ته به ډېر نقصان رسېدلی وی او پښتانه به بیا د پیرنګیانو زور او ظلم ته یوازې پاتې شوي وی او دنیا سره به یې د سترګو لګېدو شان نه وو پاتې شوی، خو مونږ خدایي خدمتګارو د خدای دپاره د هغه د مخلوق خدمت ته ملا تړلې وه نو هغه هم مونږ سره په هره موقع مدد کړی دی او مونږ یې د دښمن د چالونو نه بچ کړي یو.

د اتمانزو نه مونږ دواوې ته لاړو ولې چې په دې خلکو هم د مالیې په بانه قسم قسم ظلمونه شوي وو. په شوقدر کې په یوې ښځې او د

هغې په ماشومې لُور دومره ظلمونه شوي وو، چې د هغو ظلمونو په اوریدو سره مونږ ټولو وژړل او هغې ووې چې اوس یې هم زه تاسو ته نه راپرېښودم او خان بهادر قلي خان هم راته ډېر منتونه وکړل چې ته څه وایي هغه به ټول وکړم خو دې خلکو له مه ورځه.د شوقدر نه بیا ګونډاته لاړو د هغه ځای واقعات مو هم قلم بند کړل او بیا واپس اتمانزو ته لاړو، په واپسۍ کې مې دیوي داس ته هغه ګنده د مالیې حوالات هم وښودلو چې ډېر خانان په مالیه کې بندیوان ناست وو.په سبا له مونږ د ملکنډ ایجنسۍ له لاړو ځکه چې دلته هم پیرنګیانو ډېر ظلم کړی و، په سخاکوټ کې د راحت خان په حجره کې د رانیزو ډېر خلک جمع وو،هغوی سره مو ولیدل او د هغه ځای ټول ظلمونه قلم بند شول. د دیوي داس د ملکنډ او چکدرې د کتلو خواهش و،مونږ روان شو لیکن درګۍ کې راته سرکاري سپایانو د سړک دروازه بنده کړه،مونږ د ملکنډ پولیټیکل ایجنټ ته ټیلفون وکړو چې مونږ د چکدرې پورې صرف په سړک تلل غواړو لیکن هغه اجازت رانه کړو واپس را روان شو درګۍ سره ډېر خلک جمع شوي وو هغوی ته مې ووې "پښتنو ورونو په دې خبره فکر وکړئ چې ملک زمونږ دی او اختیار یې د بل دی مونږ په کې ګرځېدو ته هم نه پرېږدي". سبا له مردان او صوابۍ له لاړو د مردان نه زه د لاټ صاحب د ملاقات دپاره نتهیاګلي ته روان شوم او عبدالاکبر خان او میا احمدشاه دیوي داس ګاندهي سره پاتې شول،د یوي داس یې په ټوله صوبه کې وګرځولو،پیرس صاحب ته مې د حکومت د مظالمو کیسې وکړې هغه وخندل ویلې چې کیرو (Caroe) ډپټي کمشنر ما راغوښتی دی د هغه دومره وړوکی سر دی او ماغزه یې ډېر ګرم دي زه به ورله په سر واوره وتړم چې دا ماغزه یې لږ یخ شي.ددې ملاقات نه پس هم د

حکومت په سخت ګیری کې څه فرق رانغلو، لاټ صاحب دا هم راته ووې چې مونږ د صوبه سرحد له طرفه تا راونډټېبل کانفرنس له لندن ته لېږو، ما ورته ووې چې مونږ فېصله کړې ده چې د خدایي خدمتګارو او کانګرس له طرف به صرف یو سړی وي، او هغه به صرف مهاتماګاندهي وي لاټ صاحب په دې خبره حېران غوندې شو خو زیات یې څه ونه ویل ملاقات ختم شو او لاټ صاحب راسره په جلب کې تر ډېره پورې راغی او د رخصت په وخت کې یې راته ووې چې زه امید کوم چې ته به خپل خدایي خدمتګار کنټرول کې وساتې ما ورته ووې چې زه خو په خپلو خدایي خدمتګارو کنټرول کولی شم خو ته هم دا خپل خلک په قبضه کې راوله.

د لاټ صاحب نه رخصت شوم شپه مې په چنګا ګلی کې د ډاکټر خانصاحب سره چې د ګرمي د تېرولو دپاره دلته و تېره کړه. سبا له مې مري کې مهرتاجه چې زما لُور وه ولیده دې په کانونټ کې سبق ویلو او تیمور صاحب سره مې هم چې بیا وروستو د اسلامیه کالج پرنسپل او زما ډېر مهربانه و ملاقات وشو، شپې له پېښور ته را ورسېدم په سبا له اتمانزو له لاړم بله ورځ دیویداس دوی هم د صوبې د دورې نه واپس راغلل او مونږ د بمبۍ د تللو اراده وکړه صدر صاحب عبدالاکبر خان او سکرټري میا احمدشاه را باندې ډېر تاکید وکړو چې ته کوشش وکړه چې د کانګرس کمېټۍ په ځای دې د صوبې جرګه شي او د دوو په ځای دې یوه شي، د شپې مونږ د میا صاحب مېلمانه شو محمد زمان میا صاحب احمدشاه میا مجبور کړ چې زمونږ سره بمبۍ ته لاړ شي احمدشاه میا هم د تلو انتظام وکړلو، زه او دیویداس د ده په تلو ډېر خوشحاله شو او سبا له بمبۍ ته روان شو په لاره ګاډي کې میا صاحب او دیویداس کاغذات درست کړل.

په فساونه

د راونډ ټېبل کانفرانس ورځو کې

د جرګې مشرانو کې اختلاف، شیملې ته زما تګ، شمله کې مصروفیت، فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل

په بمبۍ کې د آل انډیا کانګرس کمېټۍ جلسه وه او هغې له د ټول هندوستان ممبران راغلي وو څه وخت چې مونږ د بمبۍ ټېشن ته ورسېدو او د ګاډي نه کوز شو نو میا احمدشاه ماله راغی او ډېر خپه و. ده راته ووې چې ما ته خو دیوېداس ووې چې ته د کانګرس ځای له لاړ شه دا خو داسې شوه چې ماله یې ځواب راکړو، امیر محمد خان د هوټي ورته ووي چې ماته یې هم داسې ویلي دي، لیکن ما ورته ووې چې کوم ځای فخر افغان صاحب وي زه به هم هلته یم نو بیا هغه چپ شو، لیکن میا صاحب وې چې زه یې ستاسو نه منع کړی یم او ماله یې ځواب راکړی دی تاسو سره نه ځم ما هم د میا صاحب د راضي کیدو کوشش وکړو خو دی رضا نه شو نو بیا زما څه مسلمانان دوستان ټېشن له راغلي وو موټر یې راویستلي وو هغوی سره مې په تلو رضا کړو، لیکن د میا صاحب طبیعت خراب شوی و، بلکه ورځ مونږ د میا صاحب لیدو له لاړو، دی مو ولیدو لیکن طبیعت یې درست نه و، ما ته د ګلیاړي د یو مهربان پښتون نه معلومه شوه چې میا صاحب ډېر خپه دی او وایي چې بس نور کار نه کوم او کلي ته روان دی. دیوېداس چې د دې واقعې نه خبر شو هغه ورته ووې چې ما خو په دې خیال ویلي وو چې دلته به تا ته تکلیف وي په مځکه به ملاسته وي، دال، چپاتي به خورې او هلته د کانګرس د مېلمنو د پاره ډېر ښه انتظام دی، خو د میا صاحب خفګان لرې نه شو ما هم میا صاحب ته ډېر منت وکړو چې واپس مه ځه چې مونږ خپله فیصله کانګرس سره وکړو او د کانګرس هغه بلې ډله هم راغلې ده ځکه ستا موجودګي ضروري ده، خو چې سبا

لـه مـونږ خبرېـدو ميـا صـاحب تلـی و زمـونږ معاملـه د كـانګرس ورکنـګ کمېټـی تـه پـېش شـوه او زمـونږ د پـاره د صـوبه سـرحد لويـه جرګـه نـوم يـې منظـور کـړو او مـا لـه يې اختيـار راکـړو چـې څنګه ستا خوښه وي په سرحد کې هغسې تنظيم جوړ کړه.

د جرګې مشرانو کې اختلاف:

زمـونږ د پېښـور يـو ورور سـردار عبـد الرب نـشتر پـه دغـه وخـت کـې دا اعتـراض وکـړو چـې دوی (خـدايي خـدمتګار)خـو د کـانګرس پـه اصـولو کـار بنـد نـه دي، بلکـې فرقـه وارانـه نعـرې وهـې او پـه مثـال کـې يـې وويـل چـې دوی د نعـره تکبيـر الله اکبـر اواز کـوي، ګانـدهي جـې د ده نـه تپـوس اوکـړو چـې د الله اکبـر څـه معنـی ده،نـشتر صـاحب جـواب ورکـړو چـې: خـدای لـوی دی، نـو ګانـدهي جـې ورتـه جـواب کـې وويـل چـې ولـې خـدای ورکـوټی دی څه؟

دغـه شـان دوی کاميـاب نـه شـول،د دې فېـصلې نـه پـس مـونږ سـرحد تـه را روان شـو،د را رسـېدو سـره مـا خپـل کارشـروع کـړو او د مـردان او صـوابی پـه دوره روان شـوم ميـا صـاحب خپـه د ديـوي داس نـه شـو او نقـصان يـې خپـل قـام تـه ورسـولو او زمـا مخـالف شـو او چـې کلـي تـه ورسـېدو نـو د بلـې ډلـې جوړولـو کوشـش يـې شـروع کـړو او د صـوبه سـرحد لويـه جرګـه يـې هـم را وغوښـته چـې د بمبـی د فيـصلې د نـه منلـو د پـاره يـې تيـاره کړي،مالـه يـې هـم خبـر راکـړو او د جرګـې ورځـې لـه راغلـم او دا معاملـه لـويې جرګـې تـه پـېش شـوه ميـا صـاحب د بمبـی د فېـصلې پـه مخالفـت کـې تجـويز پـېش کـړو او تقريـر يـې وکـړو او تائيـد يـې

عبدالاکبر خان او غلام محمد خان د لونډ خوړ وکړو، بیا ما تول حقیقت ممبرانو ته ښکاره کړو ممبرانو زما سره اتفاق وکړو او د بمبۍ د فیصلې تصدیق وشو.

زه چې په دوره صوابۍ له لاړم نو ډېر خوشحاله شوم ځکه چې د دې ځای خدایي خدمتګارو په هر کلي کې ډېر زیات کار کړی و او هر ځای جرګې او خدایي خدمتګار په ډېر تعداد کې جوړ شوي وو، زمونږ د تحریک ډېر زور یا په تحصیل چارسدې کې و او یا په صوابۍ کښې، د دغه ځای خدایي خدمتګارو راته یوه ډېره عجیبه کیسه وکړه دوی وې چې تا ته معلومه ده چې زمونږ د ترنګزو حاجي صاحب سره ډېر زاړه تعلقات دي. په ابتدا کې چې تاسو راغلئ او دلته خدایي خدمتګاري جوړه شوه نو په دغو ورځو کې مونږ حاجي صاحب له د مومندو غازي اباد ته تلي وو هلته مونږ د حاجي صاحب د مشر زوی فضل اکبر باچا ګل سره په مجلس کې د خدایي خدمتګارۍ خبره وکړه هغه وې پام کوئ چې ګورئ خدایي خدمتګاري ونه کړئ، دا ښه تحریک نه دی مونږ ډېر حېران شو بیا مو حاجي صاحب نه ځان له پوښتنه وکړه ځکه چې هغه مو پیر و او مونږ یې مریدان وو چې باباجي باچا خان زمونږ علاقه کې د خدایي خدمتګارۍ تحریک شروع کړی دی، او مونږ او نور خلک په کې شریک شوي دي ته مونږ ته ووایه چې دا تحریک ښه دی او که نه؟ نو حاجي صاحب راته وویل چې دغه تحریک د پیرنګیانو په حق کې دی که مخالف دی؟ مونږ ورته ووې چې د پیرنګیانو مخالف دي نو هغه راته ووې چې دغه خو جهاد دی او تاسو ګورئ نه ما د پیرنګیانو مقابله ونه کړې

شوه. زه د پیرنګیانو نه دې تورو غرونو ته راغلم او باچا خان دغه د جېلخانو تکلیفونو او تاوانونو ته سینه ډال کړې ده. په خدایي خدمتګارۍ کې ملا د ده سره وتړئ! مونږ ورته ووې چې مشر باچا ګل صاحب وایي چې خدایي خدمتګاري مه کوئ نو هغه یې راوغوښتو او ورته یې ووې باچا ګله داسې خبرې مه کوه که نه وي عاق به دې کړم. مونږ په دې ډېر خوشحاله شو چې حاجي صاحب هم ستا سره کلک ملګری دی.

زمونږ د صوبې جرګې چې فېصله زما په حق کې وکړه نو میا احمد شاه صاحب خپله استعفا پېش کړه او منظور شوه او خلک خپلو کلو ته روان شول، زما طبیعت هم د دورې په وجه خراب و، پېښور ته لاړم چې ډاکټر صاحب به دارو راکړي او زه به لږ ارام وکړم لیکن د ډېره اسماعیل خان رمضان خان راپسې راغی چې پاڅه چې ډېره اسماعیل خان ته لاړ شو هلته ډېره بربادي شوېده حکومت، هندوان مسلمانان جنګولي دي او ډېر خلک په کې مړه شوي دي او ډېر اسبابونه او ابادۍ سوزېدلي دي.

شیملې ته زما تګ:

چې پېښور ته ورسېدو نو ماله د مهاتما ګاندهي له طرفه تار راغی چې د دې تار په لیدو شملې ته را روان شه رمضان خان او ما په دې فېصله وکړه چې د شملې نه په مخه به ډېرو ته درشم. رمضان خان چې ماته د ډېره اسماعیل خان د هندوانو د تباهۍ او بربادۍ تول بیان وکړو، نو زه پوهه شوم چې پیرنګیانو دوی له هغه سزا ورکړه چې دوی زما د ړومبۍ

دورې په موقع زما استقبال په ډېر شان او شوکت سره کړی و او زما عظيم الشان جلوس يې په ټول ښار کې ګرځولی و ټول ښار يې ښايسته کړی و. ډپټي کمشنر دوی ته ويلي وو چې د باچا خان استقبال جلوس جلسه تا سو مه کوئ که نه وي نو تباه به شئ خو دوی ونه منل زما زړه ته په دې واقعه لويه صدمه ورسېده چې دا پيرنګيان به زمونږ دا مسلمانان تر کومه په دنيا کې شرموي او بدناموي.

زه د دوو خدايي خدمتګارو سره شملې ته په ګاډي کې روان شوم، چې زمونږ ګاډی لاهور ته ورسېدو نو سردار سردول سنګهـ کوليشر سره زما د نورو ملګرو او دوستانو تېشن ته راغلی و او ماته يې ووې چې د سکهانو يو لوی کانفرانس دی او مونږ هغه کانفرانس ته روان يو او د جلسې ځای تېشن ته نزدې دی نو دوی زه مجبوره کړم او جلسې له يې روان کړم په جلسه کې مې خپل ټول د ګجرات د جېلخانې دوستان وليدل باران ورېدو ما يو مختصر تقرير وکړو او سکهانو ورونو ته مې ووې چې په ۱۸۵۷ع کال کې ستاسو او زمونږ د پنجاب او سرحد په وجه هندوستان غلام شوی دی، اوس زمونږ او ستاسو فرض دي چې پاڅو، ملا وتړو او هندوستان ازاد کړو، دا کوم نفاق او جګړې چې زمونږ دښمنانو زمونږ په کور کې پيدا کړې دي دا د هندوستان د ازادۍ دپاره ډېرې خطرناکې دي مونږ له بغير د خپل ذاتي غرض د ملک او قام خدمت په کار دی. چې جلسه ختمه شوه نو رای زاده هنسراج صاحب په زور جلندر ته بوتلو او د شپې په ګاډي کې د هغه ځايه شملې ته روان شو سحر وختي زمونږ ګاډی کالکا

تـه ورسـېدو او د هغـه ځايـه پـه مـوټر کـې شـملې تـه روان شو چې ورسـېدو نـو جـواهر لال اډې لـه زمـونږ د بوتلـو د پـاره راغلـی و، مـونږ هغـه سـره د مهاتمـاجي ځـای تـه لاړو، لـيکن مهاتمـاجي د وايسرای ملاقـات لـه تلی و لـږ ساعت پس راغـی او هغـه سره مـو ملاقـات وشـو، د لـږ ارام نـه پـس مـونږ ټول يـو ځـای شو نـو ګانـدهي جـي د وايسرای د ملاقـات حـال ووې او مـا او جـواهر لال نهـرو تـه يـې ووې چې حکومـت د صـوبه سـرحد او يـوپي تحقيقـات تـه تيـار نـه دی اوس چې ستاسـو څـه رنګـه رضـا وي چې هغـه شـان کـړی شـی. مـونږ دواړو ورلـه دا ځـواب ورکـړو چې سـتا پـه رضـا مـو رضـا ده او پـه دې فېـصله وشـوه چې مهاتمـاجي دې ګـول مېـز کنفـرانس لـه لاړ شـي. وړانـدې دا فېـصله شـوې وه چې پـه دې دواړو صـوبو کـې چـې حکومـت کـوم ظلمونـه کـړي دي کـه حکومـت د دې تحقيقـات نـه کـوي نـو ګانـدهي جي دې ګـول مېـز کنفـرانس لـه نـه ځـي. خـو مـونږ پـه دې نتيجـه د ډېـر غـور نـه پـس ورسـېدو چـې ګـول مېـز کنفـرانس خـو د ټـول هندوسـتان د ازادۍ سـوال دی صـرف د دوو صـوبو د ظلمونـو د تحقيقـات پـه نـه کولـو ګاندهي جي لـه د کنفـرانس نـه پـاتې کېـدل نـه دي پـه کـار. موټرونـه راغلـل او سـامان پـه کـې کېنـېـښودی شـو چـې ګانـدهي جـي ايمرسـن هـوم سـکتري سـره پـه ټيلفـون خبـرې وکـړې نـو د دغـو دواړو صـوبو نـه عـلاوه نـورې خبـرې چـې حکومـت د مهاتماګانـدهي سـره منلـې وې د هغـو نـه هـم پـه شـا شـوی و، مهاتمـاجي د موټرونـو نـه سـامان راکـوز کـړو او موټرونـه يـې رخـصت کـړل او پـه راونـډ ټېبل کنفـرانس کـې يـې د شـرکت اراده پرېـښوه چـې څـه وخـت موټرونـه رخـصتېدل نـو جـواهر لال ورتـه

ووې چې انتظام په کار دی ولې چې په تلو کې صرف يوه سبانۍ ورځ پاتې ده دوی ته وينا په کار ده چې د سبا ورځ دپاره دې تيار اوسي خو مهاتماجي د دې خبرې په اورېدو ډېر په قهر شو او ويې وې چې هېڅ ضرورت د انتظام نشته که حکومت غواړي چې زه دې ګول مېز کنفرانس کې شريک شم نو هغه به د دې خبرې انتظام وکړي چې ما په وخت ورسوي. ګاندهي جي ته ما ووې چې ته دغه شان حکومت ته لړ. کلک شه او کلکې خبرې ورته وکړه نو ته به وګورې چې بيا به حکومت د هر څه دپاره تيار شي، ولې چې دا يو ډېر عجيبه حکومت دی. مهاتماجي وخندل او ويې ويل چې زه اوس خدايي خدمتګار کېږم. ما چې څه رنګې وې هغه شان وشوه، چې سباله حکومت هغه ټولې خبرې منظورې کړې او د ګاندهي جي د رسولو دپاره د يو خاص ګاډي انتظام يې هم وکړو او د بمبۍ ميل او د جهاز دپاره يې تارونه ورکړل چې د ګاندهي جي د رسېدو پورې اېسار شي.

د تلو په وخت کې ګاندهي جي ووې چې په راونډټېبل کې هېڅ نه کېږي. زه صرف د لاړ ډ ارون د زړه دپاره ځم. د دې کنفرانس د کاميابۍ اميد نشته تاسو خپل کار جاري وساتئ او ماته يې وويل هاول فارن سکتر او ايمرسن هوم سکتري ماته ليکلي دي چې دی مونږ سره نه ګوري، او هغوی تا سره ليدل غواړي نو هغوی ضرور وګوره. ما ورته ووې چې ګاندهي جي زه د پيرنګيانو سره ملاقات نه کوم نو ده راته وويل دا زه چې کوم نو ما ورته وويل چې ته خو مهاتماجي او زه خو کمزوری انسان يم. په ښويدانې پښه نه ږدم هسې نه چې

وښوييږم، خو چې ته وايې زه به ورسره ووينم د رخصتېدو په وخت کې ما ورته ووې چې ګانډهي جي سرحد ډېر مظلوم دی چېرته هېر درنه نه شي، د دې په اورېدو يې وخندل او ويې ويل چې: د سرحد ورونه زه هېرولی نه شم، زما دواړه خدايي خدمتګار د ګانډهي جي مخکې او مونږ ورپسې روان شو، د خلکو دومره غوبل و چې مونږ يې ګډوډ کړو او زه د مهاتماجي نه ډېر وروسته پاتې شوم او دا دوه خدايي خدمتګار زما ملګري د ده سره د ټېشن پورې لاړل. زما د ليډو دپاره يو دوه پېښوريان راغلي وو په دې وجه هم د ټېشن پورې ونه رسېدم.د روانېدو په وخت کې ګانډهي جي هغه دوه خدايي خدمتګار ځان ته نزدې کړل او ويې تپول او دوی ته يې وويل چې که تاسو نه وئ نو زما را رسېدل ډېر ګران و.

شيمله کې زمونږ مصروفيت:

د پوليس افسرانو او نورو خلکو چې په دغه موقع يې دا خدايي خدمتګار وليدل نو د دوی د کارګذارۍ نه ډېر متاثره شول،او د دوی به يې ډېر تعريفونه کول او د خدايي خدمتګارو په شمله کې ډېر رعب قايم شو او مونږ چې به دغلته بازارونو کې ګرځېدو نو نور خلک خو پرېږده پيرنګيانو او ميمانو به هم خدايي خدمتګارو پسې منډې وهلې او ويلې به يې چې دا هغه "ريډشرټ (Red Shirts)"(سرخپوش) دي، چې سبا شو د پنجاب يو خان بهادر چې په انټيليجنس ډيپارټمنټ کې و د هغه زوی چې زمونږ په اسلاميه کالج پېښور کې سبق ويلو ماله د چايو دعوت

راکړو، ما ورته ووې چې ستا پلار خو د سرکار نوکر دی هسې نه هغه ته نقصان ونه رسي، خو هغه زما خبره منظوره نه کړه نو ښه مې ورته وکړل. د دې طالب علم پلار سیسل هوټل کې اوسېده مونږ له یې هلته چایې وکړه. زه سره د هغه دوو خدایي خدمتګارو هوټل ته ورغلم هلته ډېر پیرنګیان ناست وو چای یې څکلې نو چې دا خدایي خدمتګار یې ولیدل نو په ډېر تعجب یې ورته وکتل مونږ له یې د دغه ځای نه ځان له د چای څکلو انتظام کړی و او ماسره یې د فیروز خان نون چې هغه وخت د پنجاب وزیر و، او دوه د پنجاب ټیکه داران یې مېلمانه کړې وو مونږ چې کښېناستو نو لږ ساعت پس سرفیروزخان نون راغی او چې زه یې ولیدم نو شور یې جوړ کړو او راته یې ووې: «خانصاحب! آپ نی تو غضب کردیا اپ کانګرس کی ساتهـ مل ګی هو؟» خانصاحب! تا خو عجیبه کار وکړو د کانګرس سره ملګری شوې؟ اوس به هغوی مونږ له خپل حق رانکړي. ما ورته ووې چې ملک صاحب ته لږ په ارام سره کښېنه نو خبرې به وکړو چې کښېناستو نو ما ورته ووې چې ملک صاحب مونږ څه چل کړی وی، مونږ خو کانګرس له تاسو لېږلي یو که چېرې تاسو زمونږ مدد کړی وی نو مونږ کانګرس څه کوو، مونږ خو اول لاهور ته درغلو او مسلم لیګ ته مو ووې چې مونږ ستاسو مسلمانان ورونه یو. زمونږ یو تحریک دی هغه اصلاحي تحریک دی مونږ د پیرنګیانو د حکومت خلاف نه یو، مونږ د خپل قام اصلاح کول غواړو او پیرنګیانو په مونږ زور ظلم زیاتی او توره شپه جوړه کړې ده او دنیا زمونږ نه خبره نه ده. مونږ د مسلم لیګیانو نه دا هیله وکړه

چې تاسو زمونږ په حال دا دنیا خبره کړئ چې دې پښتنو څه ګناه کړې ده چې دې پیرنګیانو پرې توره شپه جوړه کړې ده چې په پښتنو دا دومره ظلم ولې کېږي؟ او په مسلم لیګ پسې ډهلي او شملې له هم لاړو خو تاسو زمونږ امداد ته غاړه کښېنښوده او مونږ له مو لاس رانکړو نو مونږ به څه کول؟ مونږ مجبور وو، سېلاب اخیستي وو، نو کانګرس لاس راکړو او مونږ ورسره ملګري شو او اوس هم زه تاته وایم یوازې د پنجاب مسلمانان دې زمونږ ملګرتیا وکړې نو مونږ د ټول هندوستان د مسلمانانو په ملګرتیا پسې نه ګرځو صرف ستاسو د پنجاب د مسلمانانو ملګرتیا غواړو که تاسو دا کوئ مونږ اوس هم د کانګرس پرېښودو ته تیار یو اوس هم د کانګرس ورکنګ کمېټۍ ناسته ده زه به استعفا ورکړم نو سرفیروز خان نون ووې چې: ((هم سوچ کر جواب دینګی)) یعنې مونږ به په دې خبره فکر وکړو او بیا به ځواب درکړو، بیا مې هغه شپاړس کاله پس د بهار صوبه کې چې هلته یو لوی فساد شوی و ولیدو ما ورته ووې چې ملک صاحب تا خو ماله هغه ځواب رانه کړو؟ نو وې خندل سترګې یې ښکته کړې او روان شو، نو اوس دې د هندوستان مسلمانان فیصله وکړي چې ګرم مونږ یو که پنجاب؟

څه وخت چې زمونږ خبرې او چای ختم شوې او روانیدو نو زمونږ مېزبان په شمله کې د سبا دپاره د ډوډۍ دعوت راکړو سبا له د ډوډۍ په وخت کې چې ورغلو نو په هوټل کې ټول پیرنګیان او میماني په کرسو کې ناستې وې مونږ له په بېل ځای کې انتظام شوی و، مونږ سره د لاهور د سول اینډ ملټري

ګزټ د اخبار چلوونکی او بل د کلکتې د سټیټ مین خبرلوڅي هم په دې دعوت کې وو. ماسره د انګرېزي اخبار ایډیټر خبرې شروع کړې چې اوس خو سوله وشوه نو د خدایي خدمتګارو څه ضرورت دی؟ تا له په کار دي چې دا تحریک فوراً ختم کړې؟ ما ورته ووې ښه ده، خوپه یو شرط هغه وې هغه څه دی؟ ما ورته ووې چې هغه دا دی چې پیرنګیان دې د دې ملک نه لاړ شي او دا ملک دې ازاد کړي نو بیا به دا تحریک پخپله ختم شي.ددې په اورېدو هغه غصه شو او څومره چې مونږ د دې مېز نه چاپېره ناست وو، نو هغوی ټولو ور پورې وخندل نورې هم ډېرې خبرې وشوې، ډوډۍ ختمه شوه اکثر مېلمانه رخصت شول،خان بهادر صاحب او د هغه زوی او د کلکتې خبر لوڅي پاتې شول، خان بهادر صاحب د خدایي خدمتګارو متعلق مانه تپوس وکړو ما ورته ټوله کیسه بیان کړه بیا هغه راته ووې چې ستاسو د دې تحریک برخلاف ما ډېرې غلطې خبرې اورېدلې وې خو اوس ماته معلومه شوه چې دا ډېر نېک تحریک دی او د خدای د مخلوق د خدمت دپاره دی او اخر کې یې راته ووې چې زه هم خدایي خدمتګار یم او دې خدایي خدمتګارو سره یو ځای تصویر وباسم بیا یې یو انګرېز فوټوګرافر راوستو او مونږ سره یې یو ځای تصویر وښکو د هغې نه پس مونږ رخصت شو او خپل ځای له د ارام دپاره لاړو.

د فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل:

ما زیګر د مستر هاول فارن سکتري خط راغی چې سبا له ما په لس بجې ووینه او د هغه سکرټري راته ووې چې ستا د

تلـو د پـاره بـه زه خپلـه رکـشه درولېږم مـا ورتـه ووې چـې سـتا مهرباني ده، زه خدايي خدمتګار يم، رکشه کې نـه ځـم ځکـه چـې سړی يې راکـاږي سباله بـه پخپلـو پښو درشم سباله ټيـک لـس بجې ورغلم هغـه د بنګلې نـه بهر تـه راووتـو او زه يې خپل دفتر تـه بـوتلم.لـږ سـاعت پـس اسـسټنټ فـارن سـکتري ويلـي هـم راورسـېدو، دی ماسـره ډېـر بلـد و، دی پـه پېښور کـې ډپټـي کمـشنر هـم و او د بندوبـست مهـتمم هـم پـاتې شـوی و، خبـرې شـروع شـوې مـا ورتـه ټـولې کيـسې وکـړې هغـه ماتـه ووې چـې زمونږ او د پښتنو خو ډېر ښـه تعلقات وو دا څـه چل وشو چـې پـه مـونږ او تاسـو کـې نفاق چا پيدا کـړو؟ مـا مـسټر ويلـي تـه وکتـل مـا ورتـه ووې چـې د ده نـه تپـوس وکـړه چـې دا ټـولې کيـسې د مـسټر ويلـي پـه مخکـې شـوي دي بيـا زمـا او د هـاول د تحريـک متعلق خبرې شروع شولې اوپـه خبرو خبرو کـې هـاول صـاحب مـا تـه ډېـر شـنه شـنه باغونـه وښـودل خـو مـا ورتـه ووې چـې زه پـه دوه پيـسو ګـوزاره کـولی شـم.د يـوې پيـسې ډوډۍ او پـه بلـه پيـسه تليـدلي بـاټينګن مالـه خـدای هـر څـه راکـړي دي.زه ځانلـه څـه نـه غـوارم چـې څـه غـوارم هغـه د قـوم دپـاره غـوارم. کـه څـه راکـوئ نـو هغـه زمـا دې قـوم لـه راکـړئ. حقيقـت دا دی چـې لکـه څـه رنـګ مـسټر هـاول وويـل د پښتنو او انګرېزانـو تعلقـات ښـه وو خـو پـه انګرېزانـو کـې د ګريفټ جيمـي سـن،ميجر کـول او کيـرو غونـدې کـسان را پيـدا شـول او دا تعلقـات يـې خـراب کـړل .پـه دې کـې د مـسټر ايمرسـن هـوم سـکتري ټيلفـون راغـی مـا تـه ده ووې چـې ايمرسـن صـاحب دی او وايـي چـې ماسـره دې ملاقـات وکـړي مـا ورتـه ووې چـې ده خـو مـا سـره د ملاقـات وخـت مقرر کـړی نـه دی،

خو ده ما ته ووې چې له دې ځايه ځې لاره کې بنګله ده ورسره ووينه مسټر هاول ډېر شريف سړى و او ماسره يې په ډېر شرافت کې خبرې وکړې او ده ټول عمر ملازمت کې په صوبه سرحد کې پښتنو سره تېر کړى دى چې زمونږ ملاقات ختم شو نو مسټر ويلي ووې چې زه به دې د هوم سکترې دفتر له بوځم مسټرهاول ماسره پخپله د هغه د دفتره پورې پياده لاړلو نه په رکشه نه په اس سور شو، اس يې ورپسې سائيس نيولى راوستلو زما په انتظار کې د مسټر ايمرسن هوم سکترې اردلي ولاړ و زه او فارن سکترې له يو بل نه رخصت شو او اردلي زه د هوم سکترې دفتر ته بوتلم. هوم سکترې يو عجيبه سړى و او ماسره يې عجيبه خبرې کولې او دباوونه يې هم راباندې کول اول خو يې راته دا ووې چې تا په مېرټ کې تقرير کړى دى چې د پيرنګيانو مخونه سپين دي او زړونه يې تور دي که چېرې زه ستا دا خبرې د لندن اخباراتو کې شايع کړم نو بيا به ستاسو صوبې له هېڅ ورنه کړي او ټول پيرنګيان به مو خلاف شي. ما ورته ووې چې د دې خبرې وجوهات خو ما پخپل تقرير کې څرګند کړي دي او زه په دې رضا يم چې زما هغه ټول تقرير ته شايع کړه يوازې دا خبره مه شايع کوه چې د ولايت خلک په حقيقت خبر شي او زه يې هم خبرول غواړم.

بيا يې راته ووې چې ته په حکومت دباوونه کوې چې که چېرې دوى مونږ له خپل حق رانه کړو نو مونږ به داسې وکړو اومونږ به دا وکړو. د پيرنګيانو حکومت داسې کمزورى شو چې ستاسو د دباوونو نه به يرېږي ما ورته ووې چې زه په چا دباوونه نه کوم زه خو خدايي خدمتګار يم او څه چې زما د قوم خواهش دى په هغې

حکومت خبروم. اختر پټ مېړه نه دی چې که چېرې تاسو مونږ له خپل حق را نه کړو نو بيا به وکتی شي نو سړی لږ نرم شو او ويې ويل چې مونږ خو تاسو له خپل حق درکوو اخر کې يې راتـه ووې چې خدايي خدمتګار د عدم تشدد پابند نه دي همېشه تشدد کوي ما ورتـه وويـل چې مثال خو راته وښيه ټينګ ټينګې (رِنګ) يې وغږولو دده سکتري راغی ورته يې وويل چې فايل راوړه هغه لاړ او فايل يې راوور چېرتـه په کې تشدد راونه وتو راتـه يې ووې چې سربند کې ليډران ونيوی شو نو خلک تانې پورې ور سره لاړل او چغې يې ووهلې چې انقلاب زنده باد مـا ورتـه وويـل چې مـا نـن ستا نـه واورېدل چې چغې وهل تشدد دی چې د هغوی ليډران مو بېګناه ونيول او تانې تـه مـو بوتلل نو هغوی به دومره هم نه کول چې دوی سره تانې پـورې تلي وی يا يې نارې وهلې وی. ملاقات ختم شو او زه د هوم سکتري نه رخصت شوم. پـه ايمرسن کې او پـه هـاول کې څومره فـرق دی حقيقت دا دی چې ايمرسن په پنجاب کې لوی شوی و او هاول سرحد کې پښتنو سره لوی شوی و. زه چې واپس خپل ځای له تلم نو د سيسل هوټل سره هغه زمونږ د کالج طالب علم او د کلکتې د اخبار هغه خبرلوځي ولاړ وو زه يې په زور هوټل ته بوتلم اود هغه په کمره کې چې کښېناستو نو ماتـه يې ووې چې ته سبا له ضرور وايسرای ووينه او خان بهادر صاحب هم راغی هغه هم د دې خبرې تائيد وکړو ما ورته ووې چې زما د ليډې د ويلنګډن ملاقات خواهش و، خو هغه ناجوړه ده نو په دې وجه يـوازې وايسرای سره نه وينم او په يوه بله موقع به دواړو سره ملاقات وکړم. زما وايسرای سره د ملاقات خواهش نه و، ولې چې زما ورسره څه کار نه و، هسې مې د هغه وخت ولې ضايع کولو خو دوی ډېر اصرار وکړ نو ما ورته ووې چې ښه ده که هغه ماتـه وليکي نو زه بـه ورسره

ملاقات وکړم دوی ووې چې هغه خو داسې نه کوي نو ما ورته ووې چې ما هم چا ته د ملاقات درخواست نه دی کړی. دوی ما ته ووې چې مهاتماجي هم وایسرای ته د ملاقات دپاره لیکي ما ورته ووې چې د هغه به دغه اصول وي او زما دا صول دي. چې زما څه کار ورسره نه وي نو هسې د ملاقات څه ضرورت دی؟. زه په شمله کې د هغه د اشنا رای بهادر سره اوسېدم دوی رای بهادر صاحب ته ټیلفون وکړو یو بل تجویز یې پېش کړو ،لیکن ما هغه هم نامنظور کړو سبا له یې رای بهادر صاحب سره په ټیلفون خبرې وکړې او هغه یې هم ځان سره ملګری کړو ،لنډه دا چې هغه ما ته ووې چې ته د ملاقات دپاره خط مه لیکه ستا سکتر دې ولیکي.زما وایسرای سره څه کار نه و ،نو دا ټولې خبرې راته بې فایدې ښکارېدې خو دې ټولو دوستانو مجبور کړم، وایسرای ته یې خط ولیکلو د لاندې یې د تاج محمد زما د سکترې دستخط وکړو د وایسرای سکتري ته یې ټیلفون وکړو چې مونږ د ملاقات دپاره یو خط درلېږو چې فوراً یې وایسرای ته پېش کړې هغه هم خوشحاله شو او ما رای بهادر صاحب ته ووې چې تاسو زما د ضمیر خلاف کار ما باندې کوئ او دا مې ورته هم ووې چې هر چېرې زما د ضمیر خلاف چا په یو کار مجبوره کړی یم، نو د هغې نتیجه ښه نه ده وتلې. مازیګر د خط ځواب راغی چې د وایسرای صاحب طبیعت ښه نه دی سبا له ملاقات کېدی نه شي او د هغه سکتر ما له یوه خاصه چیټی ولیکله او په ټیلفون یې هم د هغوی عذر معذرت وکړو چې وایسرای صاحب خپه نه دی هسې نه څه بل خیال پیدا نه شي. حقیقت دا و چې وایسرای صاحب په دې خپه شوی و چې ده ما ته پخپله خط نه دی لیکلی او د سکتر په ذریعه یې ما له خط رالېږلی دی او زما د هغه ملاقات خبرې هم ورته رسېدلې وې. زه دا

ويلې شم چې دا زما غلطي وه دې خلکو سره زما دا قسم خبرې او بحثونه په کار نه وو او مونږ خلکو ته په کار دي چې په داسې خبرو کې چپ پاتې کېږو او ډېرې خبرې نه کوو او که مشوره يا څه خبره کوو نو خپله هم خيالو دوستانو سره کوو هر سړی د خپل راز او ارادې نه خبرول نه دي په کار.

په شمله کې د يوې هفتې ارام سره زما صحت ښه شو. زما ډېرو هندوانو، مسلمانانو سره ملاقاتونه وشول او د هغوی په زړه کې چې د ډېره اسماعيل خان د فساد په سلسله کې کومې غلطې خبرې او شکونه حکومت پيدا کړي وو د هغې د لرې کولو کوششونه مې وکړل د خدايي خدمتګار تحريک د حقيقت نه مې خبر کړل او تسلي مې ورکړه چې دا جماعت د خدای د مخلوق خدمت او ارام دپاره جوړ شوی دی، او د دوی کار د ملک د ازادۍ او ترقۍ دپاره دی. يوه لويه جلسه مو شمله کې هم وکړه او خلکو ته مې ټول حقيقت د خدايي خدمتګارو د تحريک ښکاره کړو. د ډېرو مسلمانانو او هندوانو په دعوتونو کې شريک شوم او د جمعې په ورځ مې د شملې په جامع مسجد کې لمونځ وکړو او يو مختصر تقرير مې هم وکړو چې اسلام دنيا ته د څه دپاره راغلی دی؟ هغه وخت د مسلمانانو څه حال و؟ او نن د مسلمانانو څه حال دی؟ نن په غلامۍ کې پراته او خوښ دي حالانکه غلامي په اسلام کې نشته. اسلام کې غلامي د خدای لعنت دی، مسلمان او غلامي دواړه متضاد څيزونه دي. د افغانستان کونسل جنرل سره مې هم ملاقات وشو. لنډه دا چې په دې څو ورځو کې مې د خدايي خدمتګارو دپاره ښه کار وکړو او خدای د دې پراپيګنډې ښه موقع په لاس راکړه او زما د اميد نه زيات تعارف وشو.

زه د شملې نه امبالې ته لاړم او دلته ما د جېلخانې يو ډېر مهربان دوست لاله دوني چند وليده چې د هغه په بلنه دلته راغلی وم. په امباله کې موهم د شپې يوه جلسه وکړه او د جلسې نه پس ډېرو مسلمانانو او هندوانو سره مې وليدل. مسلمانان غريبانان د ليډر د نه درلودو په وجه داسې بربادۍ ته رسېدلي دي چې د سياسي زندګۍ نه اډو خبر نه دي او نه يې څه خپل داسې جماعت شته او نه د بل جماعت سره کار کوي.

د امبالې نه لاهور ته راغلم پنډت سنتانم زما د جېلخانې دوست و هغه سره د هغه کورته لاړم. د فري پرېس(ازاد مطبوعات) خبرلوڅي مو راوغوښته او چې څه غلطې خبرې د سول اينډ ميليټري ګزيټ هغه ايډيټر چې ماسره يې د شملې په هغه دعوت کې خبرې شوې وې او په اخبار کې ده د شر پيدا کولو دپاره شايع کړې وې، د هغې ترديد مې وکړو. ده پخپل اخبار کې ليکلي وو چې باچاخان کانګرس نه جدا کېږي. دا خبرې چې سر نواب صاحبزاده صاحب عبدالقيوم لوستې وې نو ما پسې يې سړی لاهور ته را ولېږه چې باچا خان ته ووايه د خدای دپاره چې د کانګرس نه جدا نه شې او که جدا شوې نو بيا پيرنګيان زمونږ صوبې له هېڅ نه راکوي. په لاهور کې راته زما د جېلخانې يو ملګري وويل چې ته چې همېشه راشې د هندوانو مېلمه کېږې اومسلمانانو سره نه ډېره کېږې نو ما ورته وويل چې په لاهور کې خو ډېر مسلمانان زما دوستان دي کوم يو راته ووې چې راشه زما مېلمه شه او زه نه يم ورغلی، زه پښتون يم، پښتون خو بې ستې په کور کې هم ډوډۍ نه خوري.

❋❋❋

خپله صوبه کې کار

ډېره اسماعیل خان ته، اتمانزو ته واپسي، د احمدشاه معامله، بیا د ډېرو په دوره(بنو، کوهاټ) د سرحد لویه جرگه، د هزارې دوره(پکلی، بفه، شنکیاری، ډوډیال، مانسهره، سپیدو، نوانښهر، ایبټ اباد، هري پور، سرای صالح، کلابټ، چچ، غُرغشتي) د هزارې نه واپس، ترنگزو حاجي صاحب او خدایي خدمتگاري، د خلیلو مومندو دوره، د مانړگانو بانډه، اورمړ او خالصې جلسې، لاټ سره لیدل، نوښار تحصیل کې جلسې، صوابۍ تحصیل کې جلسې.

ډېره اسماعيل خان ته تگ:

بيا ډېره اسماعيل خان ته روان شوم، چې ډېرو ته ورسېدم نو راته معلومه شوه چې رمضان خان حکومت گرفتار کړی دی،او چې د ډېرو د ښار هغه تباهي او بربادي او د هندو او مسلمان نفرت او دښمني مې وليده نو ډېر زيات خپه شوم او تصفيې دپاره مې د کوهاټ او بنو هندوانو او مسلمانانو پسې ځوابونه ولېږل چې هغوی فوراً راشي او د دې مسئلې د جوړولو کوشش وکړي. هغوی زما په جواب فوراً راغلل.سلا او مشورې مو وکړې او ځان ځان له مو هندوانو او مسلمانانو سره وليدل ليکن يو خو حالت ډېر خراب و او بل په کې حکومت گوتې وهلې او خپل سړي يې په هندوانو او مسلمانانو پسې لگولي وو او مونږ يې کاميابۍ ته نه پرېښودو غريبانان هندوان به راضي شوي وو، ليکن غټو هندوانو سولې ته نه پرېښودل او مسلمانان د وکيلانو په لاس کې لوبېدل او روغه يې نه کوله ولې چې هغوی وې چې زمونږ دکان به سوړ شي په ډېرو کې چې کوم خلک د سرکار تعلقدار نه وو په دې فساد کې هغوی ته ډېر نقصان رسېدلی و، دا ټوله کاروايي د حکومت وه او شيخ محبوب علي چې دلته اسسټنټ کمشنر و او لکه څنگه چې يې پيرنگيانو دپاره دامان الله خان په وخت کې کابل تباه کړی و دغسې يې د هغوی دپاره ډېره اسماعيل خان هم تباه کړو.

زه د خپلو ملگرو سره پنيالې ته لاړم او هغه خان بهادر له ورغلم او هغه نمايشي سرخپوش مې پخپله وليدل چې فساد يې کړی و، خان بهادر راته ووې چې ماله شيخ محبوب علي

چې د دې ځای اسستنټ کمشنر دی دوه لاری د دې کسانو در سولو دپاره راکړې وې اومونږ خو د حکومت خلک یو څه چې راته وایي هغه کوو، ما ورته ووې چې حکومت به هم وي خو دا دې خپل قوم دی، خپل قام سره څوک داسې بد نه کوي. د هغه زوی غلام سرور خان د علیګړ یونیورستي نه په چُوتۍ راغلی و، مونږ سره یې ډېره مینه ښکاره کړه، ما ورته ووې چې بابا دې پوهه کړه که سبا له د دې خپل قام حکومت جوړ شي نو دی به څه ځواب ورکوي بیا ترې واپس ډېرو ته راغلو د خان بهادر عبدالرحیم خان کنډي په ذریعه کرنل نول چې د دغه ځای ډپټي کمشنر و ماله د ملاقات دعوت راکړو خو ما د هغه بنګلې له تلل مناسب ونه ګڼل او عبدالرحیم خان ته مې ووې چې که چېرې ستا ځای کې مو ملاقات کېدی شي نو ما ته په کې انکار نشته. ډپټي کمشنر هم په دې خبره راضي شو او هغه مونږ له د چایو دعوت راکړو، لیکن مسټر ایډم زمونږ د صوبې د پولیس جرنیل و په دوره ډېرو ته راغلی و او ډپټي کمشنر یې د داسې ملاقات نه منع کړو خو ده پخپله ما سره د ډېرو د نواب په ځای کې ملاقات وکړو. د پولیس جرنیل ښه سړی و خو د خبرو چل نه ورتلو په خبرو کې یې ما ته ووې چې د ډرامې متعلق چې د حکومت خلاف تا کوم تقریر کړی و، زه په هغې کې تا هر وخت ګرفتارولی شم ولې چې ستا ذمه دار ملګري په هغوی الزام لګوي او تا د هغې خلاف په حکومت الزام لګولی دی ما ورته ووې زه د ګرفتاری نه، نه یرېږم ځکه خو حکومت ته رښتیا وایم او څوک چې یرېږي هغوی حکومت ته رښتیا ویلی نه شي ته منصف شه چې دا حکومت د توقې نه

بوقه جوړه کړې نه ده؟ او د بچو د توقې ډرامې له اهميت ورکول د داسې حکومت شان شايان دی؟ بيا يې راته ووې چې ستا دا حکومت خوښ نه دی نو بيا ولې د دې ملک نه بل خوا نه ځې؟ ما ورته ووې جرنيل صاحب دا ملک زمونږ دی او که ستا دی؟ نو ده راته ووې چې ستاسو دی ماوې څنګه د خپل ملک نه بل ملک ته لاړ شم او دا به ښه نه وي چې تاسو دا زمونږ ملک مونږ ته پرېږدئ چاى ختم شوه او مونږ خواره شو.

بيا د رمضان خان ملاقات له لاړم ملاقات مې ورسره وکړ. او ډېر حالات راته معلوم شول. زه د هندوانو او مسلمانانو په سوله کې لګيا وم ليکن په څه نتيجه ونه رسېدم بلکې د لويو هندوانو دا خيال و چې مونږ د خدايي خدمتګارو د لاسه تباه شوي يو. ما ورته ووې چې دا څنګه؟ دوی راته ووې چې دا داسې چې د دې تحريک په وجه د حکومت رعب داب پاتې نه شو، حکومت کمزوری شو او امن يې قايم نه کړی شو، او مونږ لوټ او برباد شو، مونږ خو مظبوط حکومت غواړو ما ددې په اورېدو ډېر وخندل چې ښه ده چې حکومت ته ګناه نشته نو لاله جي ستا څومره نقصان شوی دی او ستاسو په دې ښار کې څومره خدايي خدمتګار دي؟ ځواب يې راکړو چې زما خو څه نقصان نه دی شوی او نه دې ښار کې خدايي خدمتګار شته ما ورته ووې چې د کومو خلکو چې نقصان شوی دی، هغوی خو ماته ليکلي بيانونه راکړي دي چې دا فساد د حکومت په شرارت شوی دی او مونږ د حکومت له لاسه برباد شوي يو.

اتمانزو ته واپسي د احمدشاه معامله:

په دې دوران کې ماته يو خط راغی چې ته فوراً اتمانزو ته راشه داسې واقعات پيدا شوي دي چې د مشورې ضرورت دی. زه لا نه ړم او لګيا وم دا کوشش مې کولو چې د هندو او مسلمان سوله وشي. ليکن ورځ په ورځ مونږ په ځای د دې چې سولې ته نزدې شو لرې کېدو چې په دې کې جرنيل عظمت خان راغی او زما په نوم يې يو دستي خط راوړی و هغه کې ليکلي وو چې د دې خط په ليدو فوراً را روان شه. د شپې مې د عظمت خان نه پوښتنه وکړه چې خير خو دی هغه راته ووې چې نور خو خير دی ليکن ميا احمدشاه زمونږ مخالفت شروع کړی دی.ددې ځای کار ګډوډ و نو سحر مونږ ټول د ډېرو نه روان شو اتمانزو ته ورسېدو نو معلومه شوه چې ميا احمدشاه صاحب زما مخالفت کې په خدايي خدمتګارو کې ځانله يوه ډله برابرولو کې مصروف دی او د جرګو په ممبرانو کې هم د نفاق دپاره هلې ځلې کوی او خط و کتابت يې هم شروع کړی دی، د دې خبرې په اورېدو خپه شوم ولې چې زما د ميا صاحب غوندې تعليميافته سړي نه دا اميد نه و،چې دی به په يوه معمولي خبره په قوم کې د دومره نفاق پيدا کولو کوشش وکړي او بل چې د دې نه خبر شوم چې حکومت زمونږ په دې اختلاف ډېرې خوشحالۍ کړې دي او خپلو حاکمانو ته يې حکمونه جاري کړي دي چې د ميا صاحب امداد وکړي او د عبدالغفار خان مخالفت وکړئ. جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او ماته يې دا تجويز پېش کړو چې مونږ دا غواړو چې ته او ميا صاحب د يو څو ملګرو سره زمونږ کلي کې جمع شئ

او مخامخ خبرې وکړئ.ما د هغوی دې تجویز سره اتفاق وکړو ،او سباله زه احمدشاه،عبدالله شاه،تاج محمد خان،حاجي عبدالغفار خان او عبدالاکبر خان د میا جعفرشاه صاحب کلي ته لاړو،یو ځای شو چې ډوډۍ مو وخوړه نو ماسختن په یوه کمره کې کښیناستو او وَرونه مو بند کړل. خبرې شروع شوې،احمدشاه اخوا دېخوا خبرې کولې او چې په زړه کې یې څه و هغه یې نه ظاهرول یا یې نه شو ظاهرولی شپه ډېره تېره شوه ما ورته ووې چې میا صاحب خپل مطلب ووایه نو هغه بیا هم شپ شپ وکړل او ویې وې چې ماته د لویې جرګې فیصله منظوره نه ده یوه عامه جلسه دې وکړی شي او هغوی ته دې دا معامله پېش کړی شي چې هغوی دا فیصله وکړي ما ورته ووې چې ښه ده مونږ ته ستا دا خبره منظوره ده، لیکن که هغې عامې جلسې دا فیصله وکړه چې مونږ د کانګرس نه نه جدا کېږو نو بیا به دغه خبره ومنې؟ نو ځواب یې راکړو چې بیا به زه استعفا ورکړم،ما ورته ووې چې استعفا خو دې ورکړې ده چې د عامې جلسې منلو ته تیار نه یې نو د جلسې څه ضرورت دی؟ بیا یې دا خبره وکړه چې زما په هندوانو باور نشته هسې نه چې سبا له راسره دوکه وکړي، نو بیا به مونږ څه کولی نه شو نو ته مونږ له اجازت راکړه چې مونږ یو بل جماعت جوړ کړو چې سبا له زمونږ لاس د هندوانو نه ازاد وي ما ځواب ورکړو چې زه منافق نه یم زه د دې اجازه درکولی نه شم ولې چې دا ځیز د خپل قوم دپاره مفید نه ګڼم پاتې د هندوانو دوکه شوه نو زه د دې په باره کې ستا په خدمت کې دا عرض کوم چې ستا دا خیال درست نه دی،چې

ګیني مونږ کانګرس سره یو ځای شو نو مونږ ور پورې وتړلی شو، او هندوان چې هر څه کوي مونږ به خپل لاس خوځولی نه شو، بلکې زه تاسره دا وعده کوم چې کله کانګرس مونږ سره دوکه وکړه نو هغه ساعت به کانګرس پرېږدو ته به مخکې یې مونږ به درپسې یو او چې ته څه وایې هغه به کوو نوکم از کم ته د هغې پورې وار خو وکړه اخر ستا زما متعلق څه خیال دی، زه خو چې هر څه کوم د خپل ملک دپاره کوم. عبدالله شاه او جعفر شاه هم زما د خبرې تائید وکړو او ویې ویل چې ګول میزکنفرانس په لندن کې شروع دی دا د سود او زیان وخت دی مونږ له انتظار په کار دی او دا خبرې پرېښودل په کار دي او بل یې د یو خاص سرکاري سړي خبره وکړه، احمدشاه ته یې ووې چې هغه ماته ویلي دي چې احمدشاه دې دا خبرې پرېږدي په دې حکومت ډېرې خوشحالی کړې دي اومونږ له یې حکم را لیږلی دی چې د عبدالغفار خان خلاف د احمدشاه مدد وکړئ میا صاحب مو په دې رضا کړو چې ښه ده زه به اختلاف پرېږدم او په قلاره به کښېنم، او د نتیجې انتظار به کوم مونږ ټول خوشحاله شو او اوده شو سحر وختي چې لمونځ مو وکړو نو زه عبدالله شاه، عبدالاکبر خان، حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان د جعفر شاه د باغ لیدو له لاړو زه ترې اودس ماتي له لاړم، چې واپس راغلم نو حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان خپه ولاړ وو راته یې ووې چې احمدشاه میا په بېګانی فیصلې باندې ټینګ نه شو هغه اوس مونږ ته څه نورې کیسې وکړې او عبدالاکبر خان یې زمونږ نه بېل کړ

زه هم د دې په اورېدو خپه شوم په دې کې سړی راغی چې

چاې تیاره ده نو چې چایو ته کښیناستو نو احمد شاه صاحب بیا هغه کیسې شروع کړې چې بېګا فېصله شوې وې ما ورته ووې چې د دې خبرو فېصله خو بېګا شوې ده، اخر احمد شاه میا صاحب د خپل زړه هغه پټه خبره څرګنده کړه او ماته یې ووې چې زه د دې خبرې برداشت کولی نه شم چې ټول خلک دې د یو سړي په خولې پسې روان شي ما ورته ووې چې میا صاحب همېشه په دنیا کې خلک یو سړي پسې روان وي او دا خو د قوم او ملک دپاره ډېره د فایدې خبره ده چې ټول قوم په یو سړي متفق شي نو خپل منزل ته ورسي خو دې خبرې ته کتل په کار دي چې هغه سړی چې څه کوي د ځان دپاره کوي او که د قوم دپاره؟ په خپله خوښه کوي که د ملګرو په سلا؟ که د ځان دپاره کوي او پخپله خوښه یې کوي، نو بیا هغه پسې تلل نه دي په کار. او دغه ځای ته خلک په خدمت رسیږي نه په مخالفت. ته زما نه زیات خدمت وکړه هغوی به زما نه زیات ستا خبرې منلو ته تیار شي تا چې په ولایت کې سېلونه کول هغه وخت زه د دې خپل قام دپاره په جېلخانه کې پروت وم او مېچنې مې اوړولې د دې بحث مباحیثو نه دا یوه فایده وشوه چې هر سړي د میا صاحب د اصلي غرض نه واقف شو. عبدالله شاه او جعفر شاه غیر جانبداري ظاهره کړه عبدالاکبر خان ووې چې زه به پس له دې نه سیاست نه کوم او حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان سره یې وعده وکړه چې تاسو سره به د سکول په کار کې مدد کوم مونږ ټول خپلو کلو ته روان شو. عبدالاکبر خان، میا عبدالله شاه ځان سره په زور قاضي خېلو ته روان کړو مونږ پوهـ شو چې عبدالاکبر خان کمزوری سړی

دی میا صاحب ورلـه دوکـه ورنـه کـړي. د عبـد الله شـاه پـه احمدشـاه چـې د ده تربـور و، ښـه ورځ نـه پېـرزو کېـده، عبـد الله شـاه ډېـر ډلـه بـاز او د پـرو جنبـو جوړولـو مـاهر اوشـوقي سـړی و او دا ټوله تماشه ده جوړه کړې وه.

مـونږ د احمدشـاه دوی کلـي تـه لاړو ولـې چـې مـونږ د عبـد الله شـاه د ورور اکبـر جـان مېلمانـه وو چـې د ډوډۍ نـه فـارغ شـو نـو حـاجي عبـد الغفار خـان ماتـه را نـزدې شـو او ويـې ويـل چـې عبد الاکبر خـان خـو يـې بالکـل بـدل کـړی دی مـا وې تـه يـې پوهـه کـړه هغـه وې مـا پـرې ډېـر کوشـش وکـړو خـو پوهـېږي نـه. سبا لـه کلـي تـه راغلـو بلـه ورځ مـا وليـدل چـې عبـد الاکبر خـان او احمدشـاه زمـا بـرخلاف يـوه لويـه پرچـه چـاپ کـړې وه پـه کـې يـې ليکلـي وو چـې زمـونږ د مـصرو پـه شـان پـه اوبـو کـې اوبـه شـو او زمـونږ هـيڅ هـستي پـاتې نـه شـوه. پـه دې اشـتهار د احمدشـاه، عبـد الله شـاه او عبـد الاکبر خـان دسـتخطونه وو. مـونږ خپـل بعـضې ممبـران را غونـډ کـړل او د هغـوی پـه مـشوره مـې د هغـوی پـه شـان چـاپ شـده ځـواب ورکـړو او زه د يوځـو خـدايي خدمتګارو سره بيا د ډېرو په دوره روان شوم.

د ډېرو دوره:

پـه دې وخـت کـې خبـر شـو چـې زمـونږ لاټ صـاحب سرسـټوورډ پيرس چـې ډېـر ښـه او شـريف سـړی و د غـر نـه پرېوتـو او مـړ شـو. او د هغـه پـه ځـای سـرريلف ګرفـت لاټ شـو دی يـو فـوجي سـړی و، دده خيـالات مـونږ تـه معلومـه وو دی وړوکـی زمـونږ پـه صـوبه کـې لـوی شـوی دی، دی چـې د وزيرسـتان

ریزیډنټ و نو ده یو خپل افسر ته د خدايي خدمتګارو متعلق خپل خیالات ظاهر کړي وو چې که لږ غونډې وینه تویه شي نو ښه به وي.د لاټ کیدو سره یې شملې ته ولیکل چې زه عبدالغفار خان ګرفتار وم ولې چې دا ډېر ښه وخت دی د دې نه فایده اخیستل په کار دي په دوی کې نفاق پیدا شوی دی خو شملې ورسره اتفاق ونه کړو ځکه چې ګول مېز کنفرانس روان و، د مرکزي حکومت دا خیال و چې مهاتماګاندهي د ده په ګرفتارۍ لندن کې څه قدم وچت نه کړي. او ده ته یې ولیکل چې دا اختلاف به دوی پخپله تباه کړي زمونږ د دخل ضرورت به پاتې نه شي، هغوی نور هندوستان ته کتل او د دې نه خبر نه وو چې پښتانه د نور هندوستان په شان نه دي، دا یوژوندی قام دی اول پوه نه و اوس پوه شوي دي او سیاسي شعور په کې راغلی دی نو هغه به د ناپوهو کار ونه کړي.

مونږ خپل کار او خپلو دورو له زور ورکړو ولې چې ماته معلومه شوه چې حکومت مونږ ډېر زر ګرفتارول غواړي. کلي په کلي وګرځېدو او خلک مو په حقیقت پوه کړل او دې خبرې له مو ډېر زور ورکړو چې زمونږ جنګ د عدم تشدد جنګ دی او دې لاره کې چې هر قسم تکلیفونه او مصیبتونه راځي نو په صبر به یې تېروو.مونږ به د چا نه بدل نه اخلو مونږ خدايي خدمتګار یو، خدای به زمونږ بدله د ظالم نه اخلي مونږ د ببړنو په دوره وو نیمه شپه د جلسې نه فارغه شوي وو ایله مو سترګې ورغلې وې چې د عمرزو عبیدالله خان چې د پولیس کپتان و د لاټ صاحب یو دستي خط یې راوړو په هغې کې یې لیکلي و،چې زه تاسره د ډېره اسماعیل خان د تقریرونو متعلق

خبرې اترې کول غواړم ته مهرباني وکړه پېښور ته راشه ما ورته وليکل چې زه د قانون برخلاف تقريرونه نه کوم او نه مې کړي دي تا ته که څه غلط خبر رسېدلی وي دا به ستا د خفيه پوليس والاو غلطي وي زه په دې وخت کې درتلی نه شم ځکه چې ما د خپل پروګرام نه ټول خلک خبر کړي دي زه هغه پرېښوی نه شم څه وخت چې فارغ شوم نو پېښور ته به درشم نوکه تا ته ضرورت ښکارېدو زه به تا سره ووينم چې څه وخت مې دا ځواب ليکلی عبيدالله خان له ورکړو نو فوراً روان شو د ډېره اسماعيل خان په دوره کې حکومت ډېر کوشش وکړو، چې زه بعضې علاقو ته لاړ نه شم او د دې دپاره يې خان بهادر عبدالرحيم خان ما پسې راولېږلو خو زمونږ مقامي ملګرو دا خبره خوښه نه کړه او مونږ د ټولې علاقې دوره وکړه بيا مونږ بنو ته لاړو جرنيل عظمت خان زمونږ نه مخکې د کار دپاره دلته راغلی و، د بنو دوره موکلي په کلي وکړه.

مونږ چې د ککۍ نه مروتو ته روان شو نو مونږ له خورشيد بهن، سعدالله خان او د جواهر لال اوښی په موټر کې مخې له راغلل او راته يې ووې چې جواهر لال دا حکم رالېږلی دی چې تاسو فوراً ذ سرحد لويه جرګه جوړه کړئ او د قاعدې په مطابق کار شروع کړئ ما ورته ووې ښه دی تاسو د جلسې دپاره خلکو پسې خطونه جاري کړئ او په مقرر تاريخ به زه درشم مونږ د جلسې دپاره تاريخ مقرر کړو او هغې نه پس دوی پېښور ته لاړل او زه د بنو نه د کوهاټ دورې له راغلم د کوهاټ دوره هم په ډېر ښه شان وشوه دلته زمونږ په زرګونو خدايي خدمتګار وو جلسې مو وکړې کلي په کلي، تپه

په تپه وګرځېدو مونږ چې څه رنګه دورې د پښتون د اتفاق د پاره شروع کړې وې، دغسې دورې میا احمدشاه د پښتون د نفاق د پاره شروع کړې وې خو دا یوځیز یې زمونږ نه زیات و چې ده به زمونږ بر خلاف پړپړې هم چاپ کولې اخباراتو کې به یې هم زمونږ برخلاف پراپېګنډه کوله د پنجاب اخبارات هم دده ملګرې وو ولې د هغوی مقصد هم د پښتون کور ورانول دي د احمدشاه دوی مقابله زمونږ خدایي خدمتګار خصوصا جرنیل انځرګل او عبدالله استاذ د چارسدې وکړه او احمدشاه دوی پخپل مقصد کې کامیاب نه شول. مونږ چې د کوهاټ دوره ختمه کړه او د پیر شهنشاه صاحب په ځای کې موشپه وه نو زمونږ د هنګو او ټل بعضې مخلصان ملګرې چې د میا صاحب د پراپېګنډې نه متاثر شوي وو د تحقیق د پاره دغلته راغلل او ما ته یې ووې چې دا تا څه چل وکړو چې د پښتنو یو ځان له جماعت دې کانګرس کې مدغم کړلو تا خو به اول مونږ ته دا خبرې کولې چې دا جماعت او تحریک خو د پښتنو دی ما ورته ووې چې تحریک خو هم هغسې د پښتنو تحریک دی د کانګرس سره خو صرف مونږ تعاون کړیدی چې هغوی هم د پیرنګیانو نه د هندوستان ازادي غواړي او دا د تعاون فیصله خو ستاسو لویې جرګې کړې ده، مونږ خو جېلخانه کې قید وو پښتنو باندې چې څه وخت پیرنګیانو توره شپه جوړه کړه او خدایي خدمتګار یې ګرفتار کړل نو مونږ د ګجرات په جېلخانه کې وو چې جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او مونږ ته یې ووېل چې پیرنګیانو په مونږ توره شپه جوړه کړې ده او تحریک تباه کول غواړي مونږ څه وکړو؟ مونږ له چې راغلل نو

زما خوملاقات هم بند و او احمد شاه او عبدالاکبر خان ورسره ملاقات وکړو او مونږ په شریکه دا رایې ورکړه چې لاړشئ او د مسلم لیګ مشرانو سره ووینئ چې مونږ سره امداد وکړي. دوی لاړل او بیا راغلل او ویې ویل چې مسلم لیګ زمونږ ملګرتیا ته تیار نه دی او کانګرس وایي چې تاسو هم د ملک ازادي غواړئ او د عدم تشدد په اصولو کار بند یئ او مونږ هم نو په دې وجه مونږ ستاسو امداد ته تیار یو مونږ ورله ځواب ورکړو چې واپس لاړشئ او خپلې لویې جرګې ته دا مسئله پېش کړئ. هغوی راغلل او جرګې فېصله وکړه چې مونږ کانګرس سره ملګري کېږو او ملګري شول او هغوی زمونږ پراپېګنډه په اخباراتو کې وکړه او د تحقیقاتو دپاره یې جرګه راولېږله. دا خو د هغوی د ملګرتیا برکت دی چې زه بهر ګرځم او ستاسو سره جلسې کوم که دا نه وي نو زه به اوس جېلخانه کې قید وم او دا تاسو چې لګیا یئ د تحریک کار کوئ، دا خو د کانګرس برکت دی که نه وي نو پیرنګیانو تاسو کار ته پرېښودلئ څه؟ د هغوی تسلي وشوه او خپل کلي ته روان شول او مونږ پېښور ته را روان شو.

چې را ورسېدو نو معلومه شوه چې حکومت زمونږ ګاډي والا خدایي خدمتګار په مخه کړي دي. دوی په پېښور کې سامان د یو ځای نه بل ځای ته وړلو او رسولو،کارکولو. دا ډېر سخت او مشقتي کار و، او مقامي خلکو نشو کولی دا د بهر نه راغلي خلک وو، او اکثریت په کې زمونږ د مومندانو ورونړو وو او قابو سل په سل د خدایي خدمتګارۍ په تحریک کې شامل وو، او مقدمې یې پرې جوړې کړې دي او دباوونه

پرې هم کوي چې خدايي خدمتګاري نه لاس په سر شئ که نه وي نو د دې ملکه ځئ او چې په دوی کې کوم د کار خلک وو نو په هغوی يې دا مقدمه جوړه کړه چې تاسو د دې ملک نه يئ او په فلانۍ دفعه کې مونږ تاسو د دې ملکه وباسو، دا خلک ډېر د کار او تکړه خلک او ښه پښتانه وو، پلرونه او نيکونه يې د افغانستان نه راغلي وو او همدلته زمونږ په صوبه کې اوسېدل دوی ته يې ويل چې:

تاسو خپل ملک ته لاړ شئ حال دا دی چې دا غريبانان خو پلار په نيکه دلته اوسېږي. مونږ نمک منډۍ کې د حکومت د دې ظلم برخلاف يوه لويه جلسه وکړه او په زرګونو ښځې، نر په کې شريک شول او د حکومت د دې رويې برخلاف مو تقريرونه وکړل. زمونږ د جلسې نتيجه ښه شوه او په حکومت يې دومره اثر وکړو چې هغه خلک يې پرېښودل او مقدمې يې واپس کړې.

د دې دورو او بې ارامۍ په وجه زما طبيعت بيا خراب شو دلته مې ارام کولی نه شو، د څو ورځو دپاره کوه مري ته لاړم. قاضي عطاالله او غلام محمد خان هلته وو. په ګاډي کې کښېناستم او مري ته ورسېدم. شير بهادر خان د بروچ لارۍ کې ناست و او خپل کلي ته راتلو چې زه يې وليدم. د لارۍ نه راکوز شو او ماسره يو څوورځې پاتې شو، څه ورځې مې ارام وکړو چې طبيعت مې ښه شو نو زه او شير بهادرخان واپس راغلو.

د سرحد لويه جرګه:

کانګرس ماله اختيار راکړی و چې ستا څه رنګې خوښه وي

د سرحد لویه جرګه جوړه کړه خو ما په پېښور کې د ټولې صوبې کارکنان راجمع کړل او د دې خبرې کوشش مې وکړو چې د کانګرس د جرګې سره په یو ځای والي کې څه اختلاف پیدا نه شي. خو زمونږ د پېښور ورونه په دې رضا نه شو او بیا مې د کوهاټ او بنو کارکنانو ته ووې چې زه پخپل اختیار سره صدر نه مقرر کوم. تاسو په اتفاق سره یو صدر خوښ کړئ هغوی پیر شهنشاه خوښ کړو او صدر شو، او سعدالله خان په اتفاق سره جنرل سکتري شو او مرکزي دفتر مو هم اتمانزو کې مقرر کړو ولې چې هغه د جرګې او خدایي خدمتګارو ړومبنی مرکز و،د صوبې جرګه جوړه شوه او کانګرس له مو د دې خبرې خبر ورکړو، هغه قوم دنیا کې ډېر بدقسمته وي چې هغوی کې داسې خلک پیدا شي چې پخپله خو د قوم او ملک د خدمت دپاره تیار نه وي او چې څوک په کې د خدمت دپاره پیدا شي نو هغوی خدمت ته نه پرېږدي. دا خلک چې د څه وخت د پاره جېلخانې ته لاړ شي نو دا خیال کوي چې زه خو اوس لیډر شوم او د خپل ځان د وړاندې کېدو کوششونه شروع کړي او خپل غرضونه یې په مخه واخلي او که څوک د خدای دپاره د دې قام خدمتونه کوي نو د هغوی مخالفت شروع کړي خو هر څوک چې د خدای دپاره د قام خدمت کوي نو د هغوی مخه څوک نه شي بندولی او هغوی د چا مخالفتونه نه کوي ځکه چې خپل څه غرض یې نه وي مخالفت خو ذاتیاتو کې پیدا کېږي. د ښار دې ورونو ته هم مونږ د میا صاحب په شان ډېر منتونه وکړل چې دې کې څه شته نه او د قام خدمت دی راځئ چې په شریکه ورته ملا وتړو! خو دوی هم خپلو غرضونو په مخه کړي وو او د

جرګې او خدايي خدمتګارو خلاف يې پراپېګنډه شروع کړه او دې ته يې فکر و نه کړو چې په دې طريقه خو مونږ خپل ځان ته او قوم ته نقصان رسوو او د غلامۍ ځنځيرونه مضبوطوو.

په ډيلي کې د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ اجلاس و، او د هغې دپاره د ۱۹۳۱ع کال د اکتوبر مياشت مقرره شوې وه زه د لوند خوړ غلام محمد خان سره ډيلي ته لاړم. په ورکنګ کمېټۍ کې ما دا خبره پېش کړه چې تر اوسه زمونږ د ملکنډ اېجنسۍ قيديان په سوله کې رها شوي نه دي او هغه شان جېلخانه کې پراته دي او مونږ ته حکومت دا وايي چې دا علاقه د ګاندهي ارون پيکټ نه بهر ده، د ورکنګ کمېټۍ دا اجلاس دې مرکزي حکومت ته سفارش وکړي چې زمونږ دا ملګري قيديان پرېږدي دوی ووې چې مونږ له د ګاندهي جي د راتلو پورې انتظار کول په کار دي.

د هزارې دوره:

د ورکنګ کمېټۍ جلسه ختمه شوه او زه او غلام محمد خان واپس راغلو نو بيا ما د هزارې دوره شروع کړه ولې چې دې اوسنۍ دوره کې صرف دا ضلع زمانه پاتې وه. شل، پينځه ويشت خدايي خدمتګار مې د هرې تپې نه يو يو را وغوښتل او د ځان سره مې په په شان او شوکت هزارې ته بوتلل دې دوره کې د ستي جان شاګرد باچاګی چې ډېر خوش اوازه هلک و، مونږ سره و، ده به دا نظم وې:

انګرېزه! ځه...... خپل وطن ته کړ ړېږه

ما يو پوهـ او هوښيار خدايي خدمتګار پټ چچ له ولېږلو

چې د هغه ځای حال معلوم کړي او په پټه خلکو سره زما د ورتلو مشوره وکړي ولې چې دې علاقې ته حکومت زمونږ خدايي خدمتګار نه پرېښودل او په ډېر بد سلوکۍ سره يې واپس کول نو ما دا غوښتل چې زه په پټه (اونا څاپه) دې علاقې ته لاړ شم او چې حکومت خبرېږي چې زه دغلته رسېدلی يم.

مونږ سحر وختي په رېل کې د پېښور نه را روان شو حکيم عبدالسلام صاحب له مو مخکې خبر ورکړی و، څه وخت چې زمونږ ګاډی شاه ډېرۍ ته ورسېدو نو حکيم صاحب په ستېشن ولاړ و، مونږ ګاډی بدل کړو او بل ګاډي کې سواره شو او چې هرېپور ټېشن ته ورسېدو نو ډېر خلک زمونږ د استقبال دپاره ستېشن ته راغلي وو، چونکه زمونږ پروګرام د پکلۍ و په دې وجه د ګاډي نه کوز نه شوم او د خپلې ډبې په دروازه کې ودرېدم او د خلکو شکريه مې ادا کړه يو څو خبرې مې هم وکړې چې په واپسۍ کې به ستاسو په خدمت کې حاضر ېږو، ګاډی روان شو مونږ چې مخکې لاړو نو يو موټر مو په سړک وليدو چې سرخپوش په کې ناست دي او رېل سره يې په منډه پرېښی دی. د دوی په ليدو ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی دلته هم خدايي خدمتګار جوړ شوي دي. مونږ چې په حويلو ستېشن کې د ګاډي نه کوز شو نو هغه موټر هم را ورسېد. دوی هم راکوز شول او يو بل ته ورترغاړه شو بيا مو يوه لارۍ کرايه کړه او پکلۍ ته روان شو. زه په لارۍ کې سور شوم او باجي والا مو موټر کې سواره کړل، هغوی مخکې او مونږ ورپسې شو، د کوهاټ ډپټي کمشنر په شان د هزارې ډپټي

کمشنر اپ کینسن هم چې څه وخت زما د راتلو نه خبر شوی دی نو لېونی شوی دی او په دې نه پوهېدو چې څه چل وکړي. په ډېرو کوششونو باندې یې غلام رباني وکیل په دې خبره راضي کړو چې زه به بیا ستا ورور چې په ښار کې سب ډیویژن و او موقوف شوی دی بحال کړم که ته د دوی مخالفت ته ملا وتړې. مونږ چې د حویلو ستیشن نه روان شو د سړک په غاړه چې کوم کوم کلي راتلل هغوی ته به مو خپله کیسه کوله.
ایبټ اباد ته ورسېدو او چې د بازار په مینځ کې تللو نو ډېر خلک زمونږ د راتلو نه خبر شول، څه وخت چې مانسهرې ته نزدې شو عبدالقیوم خان سواتی وکیل چې زما د خلافت ملګری او ما سره یې قید تېر کړی و سپېدو کلي سره د څو نورو معتبرو مشرانو زمونږ هر کلي ته ولاړ وو د هغه نه معلومه شوه چې غلام رباني وکیل د حکومت په مشوره مانسهره کې د څو کسانو سره ولاړ دی او هغوی له یې توري جنډې ورکړې دي. مونږ پخپله ټوله صوبه کې دا تماشه لیدلې نه وه او چې هغه ځای ته ورسېدو نو دا خپل موټرونه مو وروکړل هغوی کې څو کسانو زمونږ د موټرونو د ودرولو کوشش هم وکړو خو مونږ موټرونه ونه درول لیکن یو عجیبه سړی مې په نظر راغی چې په یو لاس کې یې توره جنډه وه او په بل لاس یې مونږ ته سلامونه کول وروسته معلومه شوه چې دا خلک یې دوکه کړي وو بې خبره یې راوستي وو او توري جنډې یې ورکړې وې.
پکلی ته ورسېدو د بفې خلک تقریبا دوه میله مخې له راغلي وو مونږ ورسره پیاده بفې ته روان شو ماښام ورسېدو

مونږ يې د سين په غاړه يو ښه ځای کې ډېره کړو. دغه ځای ډېر مزيدار و. د تورو جنډو په دې کيسه چې دغه خلک خبر شول نو ډېر خپه شول. د هزارې خلک پښتانه دي خو ژبه ترې ورکه شوې ده د ډېروکلو د خلکو ددې تورو جنډو په وجه مونږ سره همدردي پيدا شوه او مونږ سره خدايي خدمتګار شول. د بفې او د دې علاقې ټول خلک سبا له په جلسه کې شريک شول. د بفې جرګې او خدايي خدمتګارو د جلسې ښه انتظام کړی و.د تورو جنډو په وجه زما زړه ته هم ډېره صدمه رسېدلې وه حالانکه په داسې ځيزونو سياست کې خپګان کول په کار نه وي چونکه دا زما اول ځل و ما چېرته پخپله صوبه کې توره جنډه ليدلې نه وه ځکه ډېر خپه شوی وم او دا زماکمزوري وه. ما په جلسه کې ډېر تېز تقرير وکړو او دې خلکو ته مې ووې چې تاسو خپله ژبه پښتو هېره کړې ده دغسې تاسو کې پښتو هم نه ده پاتې شوې. د پکلي بعضې خلکو هم تقرېرونه وکړل او په ډېره کاميابۍ سره زمونږ جلسه ختمه شوه خلک خواره شول ماښام حاجي فقيراخان هم د پېښور نه را ورسېدو دی زمونږ ډېر زورور کارکن دی خپله هزارې ضلع کې ډېر کار کوي. مونږ د هزارې د دورې پروګرام د حاجي فقيراخان او نورو کارکنانو په مشوره جوړکړو. مونږ د پکلي په علاقه کې ځای په ځای جلسې وکړې او په هزاره کې پکلي داسې علاقه ده چې خپله ژبه پښتو وايي. کوم ځای چې پښتنو خپله ژبه پرېښودې نه ده هلته زمونږ تحريک ډېر کامياب وي څه وخت چې مونږ د شينکيارۍ د جلسې انتظام وکړو، نو حکومت زمونږ په جلسه کې د شرارت دپاره خپل څه خلک را ولېږل د

خدای فضل و چې هغوی جرات ونه کړی شو او جلسه په ډېره کامیابۍ ختمه شوه. هزاره کې حکومت کوشش کولو چې زمونږ په لاره کې مشکلات پیدا کړي خو خلکو کې پوهه راغلې وه او د غلام رباني تورو جنډو مونږ له کافي کار کړی و او خلکو کې یې پوهه او احساس پید اکړی وو. مونږ اخري جلسه ډوډیالو کې وکړه او د دې ځای ډېر ننګیالي پښتانه دي، د دوی اول د جلسې څه خیال نه و او نه یې زمونږ په تحریک کې د شرکت څه خیال و لیکن د دوی یو سړی غلام رباني په تورو جنډو کې شریک کړی و او د دې غیرته یې خپل کلي کې جلسه وکړه او مونږ سره د خدایي خدمتګارو په تحریک کې شریک شو. حکومت چې به څومره زمونږ مخالفت کولو نو هغه څیز به زمونږ د پاره مفید او د حکومت د پاره مضر ثابتېدو ولې چې مونږ هر څه کول نو د خدای د مخلوق د خیر د پاره موکول. له دې ځایه مونږ مانسهرې له راغلو، په زرګونو خلک زمونږ استقبال له راغلي وو او زمونږ جلوس په ښار او د ښار په بازارونو کې ګرځېدو او چې د غلام رباني وکیل کور له راغلو نو د انقلاب زنده باد چغې یې ووهلې او د بعضې خلکو خو دا اراده وه چې د ده په کور کاڼي وورويِ، خو ما منع کړل چې دا زمونږ اصول نه دي. زه دا په دعوه سره ویلی شم که حکومت دلته د تورو جنډو دا کیسه کړې نه وی نو شاید چې دومره خلک به په جلوس کې شریک شوي نه وو.

مونږ د مانسهرې نه سپېدو ته لاړو او د سبا د پاره مو مانسهره کې د جلسې اعلان وکړو، د سپېدو ټول خانان زما مهربانان وو، خو عبدالقیوم خان او غلام رسول خان مې د

جېلخانې يـاران وو، شـپـه مـو پـه ارام سـره تېـره كـړه، سـباله نـو بعضې د علاقـې مـشرانو سـره خبـرې وشـوې او د هغـوی پـه زړونـو كـې چـې غلطـې پراپېګنـډې زمـونږ د تحريـك بـرخلاف غلـط فهمـۍ پيـدا كـړې وې هغـه لـرې شـوې. د چـای نـه پـس مـو د تلـو انتظـام كـوو چـې پـه دې كـې د مانسهرې انـسپكټر راغـی او مالـه يـې د ډپټـي كمشنر خط راوړو او دا خبـره يـې هـم وكـړه چـې ډپټـي كمـشنر سـره د پـوليس كپتـان مانـسهرې تـه راغلـی دی.مـا چـې خط پرانـستو نـو هغـې كـې ليكلـي وو چـې پـه جلـسه كـې د غـلام ربـاني سـره تـه د دې تحريـك مباحثـه وكـړه او بـل كـه څـه فـساد وشـو نـو څـوك بـه يـې ذمـه وار وي، او انـسپكټر راتـه ووې چـې دا ټـول شـرارت د دې ډپټـي كمـشنر دی مـا وې چـپ شـه تـه خـو سـركاري نـوكر يـې، مـا ډپټـي كمـشنر تـه وليكـل چـې دې معاملـه كـې د بحـث ضـرورت نـشته زه دلتـه د خـدايي خـدمتګارۍ د تحريـك اشـاعت لـه راغلـی يـم زمـا كـار اشـاعت دی او بيـا منـل او نـه منـل د دې خلكـو كـار دی، پـاتې شـو فـسادونه، زمـونږ نظريـه د عـدم تـشدد ده، كـه چيـرې څـوك مـونږ سـره فـساد كـوي هـم مـونږ ورسـره فـساد نـه كـوو نـو پـه دې سـبب كـه چېـرې فـساد وشـو نـو د هغـې ذمـه وار بـه تـه يـې.تاڼـه دار رخـصت شـو او مـونږ هـم مانـسهرې تـه روان شـو. پـه لاره كـې چـې بـه څـوك خبرېـدل نومـونږ سـره بـه ملګـري كېـدل چـې مانـسهرې تـه ورسـېدو نـو ډېـر خلـك مـونږ سـره ملګـري شـوي وو او هلتـه د جلـسې پـه ځـای كـې بـه زرګونـو خلـك راجمـع شـوي وو، د جلـسې ځـای سـره نـژدې مـو څـه خلـك جمـع وليـدل د تحقيـق نـه راتـه معلومـه شـوه چـې دا د حكومـت خلـك دي او حكومـت پـه څـه چـل ول د ډوډۍ پيـسو پـه

طمعه، لالچ دا خلک دې علاقې ته زمونږ د مخالفت دپاره را وستلي وو او دلته جلسه کوي او هغه وکيل لګيا و تقرير يې کولو خو په دې پوهـ نه شوم چې په کومه موضوع تقرير کوي.

ما خو خلکو ته پخپله جلسه کې د خدايي خدمتګارۍ حقيقت بيان کړو او خلک مې په دې پوهـ کړل چې خدای ته د خدمت ضرورت نشته دهغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی، دا ملک خدای مونږ له راکړی دی او دغه شان خدای هر يو قوم له يوملک ور کړی دی، د دې دپاره چې هغوی او د هغوی بچي پرې اباد شي ملک خو زمونږ دی خو اختيار يې د بل دی او دغه وجه ده چې زمونږ بچي وږي تږي او بربنډ دي او مزې پرې نور خلک کوي. غلامي د خدای لعنت دی او مونږ له دې لعنت نه ځان خلاصول په کار دي او دا به هله وشي چې مونږ کې قام ولي، وروروَلي، اتفاق او مينه محبت پيدا شي، نن دا دنيا د قامولۍ دنيا ده او تاسو وګورئ چې چا کې قامولي او وروروَلي او اتفاق دی، نو هغه اباد دي او چې کومو قومونو کې پرې، جنبې تربګنۍ او دښمنۍ دي هغه برباد دي زه اميد کوم چې تاسو به زما په دې خبرو غور او فکر وکړئ که دې کې يوازې زما فايده وي نو مه يې کوئ او که دې کښې ستاسو د دنيا او اخرت ګټه وي نو عمل پرې وکړئ چې تاسو اباد شئ او ستاسو بچي اباد شي. په کار دي چې تاسو هم ټولو پښتنو سره په دې تحريک کې شريک شئ. دا جلسه ډېره په کاميابۍ ختمه شوه، هر يو کار چې د خدای دپاره وي د هغې مخه څوک نيوی نه شي حکومت پخپل فريب کې کامياب نه شو، جلسې سره زمونږ د يو مهربان ځای و هغه له د ارام دپاره

لاړو. د علاقې ډېر معزيزين جلسې له راغلي وو هغوی سره خبرې وشوې د حاجي فقيراخان او حکيم عبدالسلام په تجويز او تائيد د دې خبرې فېصله وشوه چې زه دې د هغو خدايي خدمتګارو سره يو ځای يو تصوير وباسم چې پکلی کې د حکومت د طرفه پرې ظلم او زياتی شوی دی. جېلخانو کې يې اچولي دي او په بينتونو يې وهلي دي. دا د پکلی د معززينو او مخلصانو يوه ډله وه چې د دوی د اخلاقو درته څه ذکر وکړم. علي ګوهر خان چې په دوی کې يو خان و راته ووې چې پلار مې د حکومت د وېرې نه د دې تحريک ډېر مخالف دی. زه يې د کوره شړلی يم ځکه چې زه خدايي خدمتګار يم زه د دې پروانه کوم او د خپل مظلوم قام د بيدارولو کوشش کوم د يو بل مولانا صاحب نه معلومه شوه چې څه وخت يې مونږ په بينتونو وهلو نو ما سپرنټنډنټ ته ووې چې زه عالم يم ما مه بربنډوه نو زه يې د ېرش بينته ووهلم او زما نور ملګري يې پنځلس پنځلس بينتونه وهلي وو.

د پکلی د خدايي خدمتګارو يوې بلې خبرې په ما ډېر اثر وکړو. د راتلو په وخت کې مې علي ګوهر خان او يو څو نورو خدايي خدمتګارو ته ووې که ستاسو خوښه وي نو زه به مو خان سره پېښور ته د سبل دپاره بوځم نو راته يې ووې چې زړه خو مو ډېر کېږي خو زمونږ په سر ډېر کار دی د دې نه تلی نه شو نو زه د دې په اورېدو ډېر خوشحاله شوم چې د دوی دې تحريک سره څومره محبت دی.

مونږ د پکلی د مانسهرې نه را رخصت شو حکيم عبدالسلام صاحب د هرپېور زمونږ سره ملګری و هغه

د نعمت الله خان دعوت د شپې د پاره منظور کړی و او مونږ ماښام د هغه ځای ته ورسېدو، د هغه د کلي نه جدا کور او حجره وه. شپه مو په ارام سره تېره کړه، سباله را روان شو، حکیم صاحب زمونږ د تلو د پاره یوې لارې سره خبره کړې وه، خو سباله هغه رانغله ،مونږ پیاده روان شو لاره کې چې به کوم کلی په مخه راتلو نو هغې کې به مو خپل تبلیغ کولو زمونږ د پاره دا پیاده تلل ښه شو، ځکه چې ډېر کار وشو کله چې مونږ نوانشهر ته نزدې شو نو ډېر هندوان او مسلمانان زمونږ په انتظار کې ولاړ وو او چې مونږ یې ولیدو نو د انقلاب زنده باد چغې یې وهلې هغوی زمونږ جلوس په ښار کې وویستو.مونږ ډېر ستړي شوي وو ،مونږ یې د ارام د پاره یو ځای ته بوتلو ماښام نزدې و ،لږ ارام مو وکړو، ډوډۍ مو وخوړه او د شپې د پاره یو بل ځای ته لاړو سحر وختي چې څوک زمونږ لیدو له راغلي وو هغوی سره مو خبرې وکړې. دلته مونږ ته معلومه شوه چې په هندوانو او مسلمانانو باندې حکومت ډېر زور اچولی و، چې زمونږ بایکاټ وکړي او استقبال ونه کړي خو کامیاب نه شول سباله چې مونږ جلسې له ورغلو نو په زرګونو هندوان او مسلمانان جمع وو او جلسه ډېره په کامیابۍ وشوه او خلک مې د خدایي خدمتګارۍ په تحریک پوهه کړل او ورته مې ووې چې هر چا له چې خدای ملک ورکړی دی نو د هغې اختیار د هغې قوم دی، یو مونږ بدقسمته خلک یو چې ملک زمونږ دی او مزې پرې نور خلک کوي، په کار دي چې مونږ ټول په شریکه ملا وتړو چې خپل ملک ازاد کړو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي، چې څه وخت ما تقریر ختم

کړو نو زمونږ د پېښور يو قاضي چې د پوليس انسپکټر و ما ته رانږدې شو چې تاسو به چېرته ځئ ما ورته ووې چې ايبټ اباد له، هغه ووې چې هلته ايکسوچواليس دفعه لګېدلې ده(د قانون۱۴۴ ماده نافذه ده) او زه د پوليس کپتان رالېږلی يم چې د څلورو نه زيات کسان يو ځای تللی نه شي. ما ورته ووې چې ډېره ښه ده مونږ به څلور څلور ځو، ليکن زما يقين نه دی چې کپتان صاحب به دې په خپل حکم ټينګ پاتې شي ولې چې په دغه طريقه به زمونږ ډېره پراېګنډه وشي چې مونږ له دې ځايه په مختلفو سړکونو څلور څلور روان شو نو قاضي صاحب زما په خبره پوهـ شو او کپتان له يې ځواب يوړلو، مونږ د تلو انتظام کولو چې قاضي صاحب بيا راغی او راته يې ووې چې کپتان صاحب وې چې دوی ته په لارۍ کې يو ځای د تلو اجازت دی،د کاکول او د نورو کلو خلک راغلي وو چې مونږ سره زمونږ کلو ته لاړ شه خو زمونږ پروګرام جوړ شوی و،نو دوی سره مې وعده وکړه چې دوباره راشم نو در به شم.مونږ لارۍ کې سواره شو او ايبټ اباد ته روان شو زمونږ خدايي خدمتګارو خپله باجه ورو ورو په لاره کې غږوله، چې د ايبټ اباد ښار ته نږدې شو نو يو سب انسپکټر ولاړ و هغه زمونږ لارۍ ودروله او ويې ويل چې باجه مه غږوئ ما ورته وويل چې تاسره ليکلی حکم شته هغه وې نه نو ما ورته ووې چې مونږ بغير د ليکلي حکم نه باجه نه بندوو، نو هغه ووې چې ښه ده نو زه مو ډپټي کمشنر له بيايم مونږ ورته ووې چې ته مو هر چېرته بيايي مونږ د تلو نه انکار نه کوو خو ته هم زمونږ سره په دې لارۍ کې کښېنه ولې چې خلک به جمع شي او دلته خو دفعه

ایکسو چوالیس (۱۴۴ ماده) ده نو د خلکو جمع کېدل خلاف قانون دي، خو هغه زمونږ د دې خبرې هېڅ پروا ونه کړه هغه زمونږ د لارې مخکې روان شو او مونږ ورپسې لارې ورو ورو روانه کړه او باجه مو غږوله چې چا به د باجې اواز اورېدو نو مونږ پسې به راتلو او چې څه وخت د پولیس لاین ته رسېدو نو ډېر خلک را جمع شوي وو هلته پولیس سره د افسرانو تیار ولاړ وو هغوی مونږ ته ووې چې دا باجې والا ډپټي کمشنر غواړي ما ورته ووې چې د ده قصور څه دی؟ او که چیرې بې قصوره تاسو دوی بیایئ نو بیا مونږ هم ورسره ځو، مونږ ټول بوځئ په دې کشمکش کې ډېر ساعت تېر شو باجه غږېږي او خلک جمع کېږي په دې کې بهادر خان انسپکټر ماته رانزدې شو چې د خدای دپاره دا باجه خو بنده کړئ! باجه مې بنده کړه یوه عجیبه نظاره وه د مدرسو هلکان د دفترونو کارکنان او د ښار خلک په یو ساعت کې په زرګونو را جمع شول او که حکومت مونږ سره چېرچاړ کړی نه وی نو زمونږ به دومره پراپېګنډه شوې نه وی او دومره خلک به زمونږ نه خبر شوي نه وو. اخر د ډېر بحث مباحثې نه پس مونږ ته اجازه وشوه او مونږ د ایبټ اباد اسلامیه سکول ته راغلو ولې چې دا ځای د ایبټ اباد خلکو زمونږ د ارام دپاره مقرر کړی و، سبا له د جمعې ورځ وه مونږ اعلان وکړو چې سبا له به جامع مسجد کې وعظ کېږي تاسو ټول هندوان مسلمانان د اورېدو دپاره راشئ! مونږ لږ ارام وکړو بیا مو د ایبټ اباد مسلمانانو سره د تحریک متعلق تبادله خیالات وکړل او ورته مې ووې چې مونږ هم یو قوم یو، مونږ له هم د خپلې ابادۍ او ترقۍ دپاره څه جدوجهد

په کار دی او که ټول عمر په دې نیستۍ او غلامۍ کې پراته یو نو ورک به شو. زمونږ اصلي مطلب قوم کې مینه، محبت، قامولي، وروروليي او اتفاق پیدا کول دي. ډېر هندوان او مسلمانان به زمونږ لیدو کتو له راتلل او هر چاته اجازت و، ګورکا او نور فوجیان او ښځې او بچي هم زمونږ لیدو له راغلل مونږ ورسره د مینې محبت خبرې وکړې او د خپل تحریک په غرض مو پوه کړل چې مونږ به د خدای دپاره ستاسو او د ټول قام خدمت کوو. حکومت خو دفعه ایکسو چوالیس په دې وجه لګولې وه چې دلته جلسه ونه شي او خلک زمونږ د تحریک نه خبر نه شي. څه وخت چې حکومت خبر شو چې سباله د جمعې ورځ ده او جامع مسجد له د ایبټ اباد د خلکو نه علاوه نور د بهر خلک هم د لمانځه دپاره راځي نو دا جلسه د دوی دپاره ښه نه ده نو ډپټي کمشنر د جامع مسجد امام سره د کمېټۍ د ممبرانو راوغوښتل او هغوی ته یې ووې چې په هره طریقه چې کېدی شي باچا خان د تقریر نه منع کړئ. مونږ شپه په ارام تېره کړه چې چای مو څکله نو امام صاحب د کمېټۍ ممبرانو سره راغلل او ما سره یې ځان له خبرې وکړې ما ورته ووې چې تاسو ډپټي کمشنر ته ووایئ چې مونږ دا کار کولی نه شو ولې چې جماعت د ټولو مسلمانانو دی او یو مسلمان بل مسلمان د جماعت نه منع کولی نه شي دا خو زمونږ مذهب دی او زمونږ خو دومره زور نشته چې یو مسلمان په جماعت کې د وعظ نه منع کړی شو تا سره زور شته، ته یې ولې نه منع کوې؟ بیا مې ورته دا خبره وکړه چې د ډپټي کمشنر په دې کې بل څه مطلب نشته هغه پوهـ دی چې

جماعت د هر مسلمان دی خو مونږ مسلمانان په کور کې جنګوي او بې اتفاقي را کې پیدا کوي. مونږ مسلمانان ولې د دښمن په لمسه پخپل کور کې ناچاقي پیدا کوو؟ زما خبرو په هغوی ډېر ښه اثر وکړو او ډپټي کمشنر له روان شول. چې ډپټي کمشنر پوهـ شو چې زما داو ونه چلېدو نو قلار شو. په جماعت کې دومره هندوان او مسلمانان جمع شول چې د پښې اېښودو ځای نه و. د لمانځه نه پس زه پاځېدم او تقریر مې شروع کړو. د قران شریف څلور ایاتونه مې ولوستل او ترجمه مې خلکو ته وکړه چې خدای پاک وایي چې زما نه امداد په صبر او اتفاق سره غواړئ او خدای وایي چې څوک زما په لاره کې مړ شي نو دا مړه نه دي ژوندي دي خو تاسو په دې نه پوهېږئ. او خدای پاک وایي چې زه د صابرانو ملګری یم بیا وایي چې زه پخپلو بندګانو ازمېښت کوم د مالونو، او ځانونو، او اولاد، او فصلونو هر کله چې دوی ته زما په لاره کې څه نقصان ورسي نو دوی ووایي چې مونږ هم د خدای یو او هغه له به ورځو، دغه خلک زما د رحمت حقدار دي او دوی په سمه لاره روان دي او بل ځای خدای پاک وایي چې په تاسو کې دې داسې یوه ډله وي چې خپل کارونه پرېږدي او ځي او خلک د بدۍ نه منع کوي او نېکۍ ته یې رابلي. زما ورونړو! مونږ د خدای دپاره د خدای د مخلوق خدمت ته ملا تړلې ده که تاسو هم د خدای د مخلوق خدمت کول غواړئ او خدای رضا کوئ نو مونږ سره په خدایي خدمتګارۍ کې ملا وتړئ چې دا دنیا مو هم جنت شي او اخرت کې هم د جنت حقدار شو.

جلسه په ډېره کامیابۍ ختمه شوه د تلو انتظام موکولو چې

په دې کې زمونږ د کلي د يو خان زوی چې هلته سب انسپکټر و راغی او راته يې ووې چې بهادر خان انسپکټر زه تاله رالېږلی يم چې څه وخت دوی روانېږي نو باجه دې نه غږوي ما ورته ووې چې بهادر خان خو زمونږ ورور دی خو زه نه پوهېږم چې ده ته په باجه غږولو کې څه تکليف دی؟

زما د طرفه د سلام نه پس ورته ووايه چې که چېرې تاته زمونږ په باجه ذاتي څه تکليف وي نو مونږ به باجه بنده کړو او که تا ته څه نقصان نه وي نو ته زمونږ باجه څه کوې؟ زمونږ په ملک کې ديسي افسران خپل فرض نه پېژني او نه يې پوره کوي بلکې همېشه د خپلو انګرېزانو افسرانو دپاره هغه کارونه کوي چې هغه د دوی فرض نه وي.

لارۍ تياره وه، مونږ لارۍ کې هريپور ته روان شو، په لاره کې د حويلو په تېښن خلک جمع وو هغوی ته مې هم يو مختصر تقرير وکړو. په سرای صالح کې خلک زمونږ په انتظار کې جمع وو خو په مونږ ناوخته شو نوخواره شوي وو. د هريپور خلک غريبانان د ښار نه بهر زمونږ په انتظار کې ناست وو مونږ ماسختن ور ورسېدو او دوی د انقلاب زنده باد، فخر افغان زنده باد چغې ووهلې اوزمونږ جلوس په بازارونو کې وګرځېدو بيا لاړو ډوډۍ مو وخوړه او بيا اُوده شو، د بخشالي، ګجرات شهزاده صاحب مې د حالات معلومولو دپاره چچ ته لېږلی و هغه هريپور ته راغی او ماته يې د چچ حال ووې چې خلک ډېر زيات په شوق کې دي ستاسو ورتلل ډېر ضروري دي ما ده سره وخت مقرر کړو، د دې خبرې مې پرې ډېر تاکيد وکړو چې دا خبره عامو خلکو ته زما دې تللو

نه وړاندې معلومه نه شي ولې چې بيا به حکومت زمونږ لاره کې رکاوټونه واچوي سباله چې مونږ د چا مېلمانه وو، ورغلو او چې هلته ورسېدو نو يو مولوي صاحب چې ماله راته خدايي خدمتګارو منع کولو خو ما ورته ووې چې راپرې يې ږدئ. نو ماله راغى ما ځان سره کښېنولو چې د ډوډۍ وخت راغى نو خلکو لرې کولو خو هغه په زور په ډوډۍ کې ځان شريک کړو. زما مهربان محمد اکبر قريشي راته ووې چې ببګا يو څو تنه د تورو جنډو سره راغلي وو په سړک ولاړ وو خو چې د خلکو زور يې وليدو نو غريبانان ګډوډ شول او خبرې ترې پاتې شوې، ما ورته ووې چې دومره خلک وو چې ما تورې جنډې هېڅ ليدلې نه دي. چې د جلسې ځاى ته ورسېدو نو ډېر پوليس لاټۍ په لاس ولاړ وو او چې زه تقرير ته پاڅېدم نو هغه مولانا مې وليدو چې په زوره زوره تقرير کوي او څه کسان ورته ولاړ وو. خلکو وې چې دا خلک حکومت را غونډ کړي دي، خانان، ملکان دي او زمونږ برخلاف جلسه کوي.

مونږ اول فېصله کړې وه چې د دې ځاى نه به شپې له کلابټ ته ځُو او سبا له به هلته جلسه کوو. په جلسه کې مې د دې اعلان وکړو، کلابټ د اباسين نه دې غاړه دى او صوابۍ په بله غاړه ده دا يوسفزي دي او د هغه ځاى خان زمان خان زما ډېر واقف و، ما يو ځل دى د صاحبزاده فضل رحمان په ځاى کې ليدلى و، ما او قاضي عطاالله خان ته يې ډېر کلک ست د مېلمستيا کړى و، زه خبر نه وم چې د حکومت په لمسه به مونږ د خپل کلي نه منع کوي مونږ چې څه وخت کلابټ ته نزدې شو نو د کلابټ د خان تره د خپلو سړو سره کوتک په لاس ولاړ دي

او مونږ خپل کلي ته نه پريږدي حالانکه چې په هغه کلي کې د هغوی يو ورور عزيز مهدي زمان خان دغلته زمونږ د جلسې انتظام کړی و. او مونږ يې مېلمانه کړي وو، زمونږ لارې والا ډېر تکړه سړي و، چې مونږ دا خلک وليدل نوما دې لارې والا ته ووې چې ته دا لارې لږه ودروه، دې خان سره زه لږه خبره کوم ده ماته ووې چې ته دا خلک نه پېژنې، دا هزاره وال پښتانه دي او ده خپله لارې پرې ورتېزه کړه خان مخامخ زمونږ لارې له راغی او سوټې پکړيې زمونږ نه چاپېره شو ډرائيور په دوی لارې نېغه وروسته او زمونږ لارې تړې تېره شوه دوی را پسې منډې ووهلې خو وروسته پاتې شول او مونږ کلي ته ورسېدو، په هزاره کې خو دفعه ايکسو چواليس(۱۴۴ ماده) لګېدلې وه نو په سبا له مو جماعت کې خلک جمع کړل. د جماعت نه بهر اسسټنټ کمشنر سره د دغو ټولو خانانو او پوليسو ناست وو. زمونږ تقرير يې اورېدلو ما پخپل تقرير کې دا خبره وکړه چې ای د هزارې پښتنو د سيند نه دې غاړه او هغه غاړه ټول يوسفزي دي تاسوخو لږ هغې غاړې ته وګورئ چې هلته څه حال دی او دلته ستاسو څه حال دی؟ بلـه دا چې ما د ټولې صوبې دوره وکړه او په هرځای کې حکومت زمونږ مخالفت ته خلک لمسولي دي خو مونږ بل ځای توره جنډه ليدلې نه ده، دا مو په هزاره کې وليده او نه په مونږ پسې چا کوتکي را اخيستي دي چې زمونږ کلي ته مه راځئ او نه يې زمونږ د جلسې مقابله کې چېرته جلسې جوړې کړې دي دا هر څه مونږ دلته په هزاره کې وليدل هغه هم پښتانه دي او تاسو هم پښتانه يئ راځئ چې د دې وجه معلومه کړو ما چې په دې مسئله

څومره غور او فکر کړی دی نو وجه یې دا ده چې تاسو خپله ژبه هېره کړې ده او تشه ژبه درنه ورکه شوې نه ده بلکې ورسره هغه پښتو درنه هم ورکه شوې ده. د هزارې پښتنو! زما دا خبره یاده ولرئ چې د چا نه ژبه ورکه شوې ده، هغه ورک شوي دي او چا ته چې خپله ژبه سپکه شوې هغه سپک شوي دي. جلسه ختمه شوه مونږ سره چې کوم لاری والا راغلي وو، نو د واپسۍ په وخت کې هغه پولیس بنه وهلي وو او ورته یې ویلي دي چې پام کوئ چې سباله دوی پسې رانه شئ.

چې اډې ته راغلو نو لاری نه وه تهتمونه ولاړ وو، لیکن پولیس منع کړي وو چې دوی سره لاړ نه شي یو تهتم والا ووې چې زه د پولیس هېڅ پروا نه کوم او تاسو سره ځم مونږ د هغه په تهتم کې خپل اسبابونه کښېښودل او ده سره پیاده روان شو تولـه لار په غره کې وه ډېر د مزې سرک و اُترایي وه، چړایي وه لاره کې چې کوم کلي په مخه راتلل هلته به مو خپل کار کولو. حکیم صاحب او زمونږ د هریپور کرنیل صاحب محمد حسین خان مخکې د انتظام دپاره تلي وو، ولې چې د کلابټ د واقعې نه پس مونږ په دې نتیجه ورسېدو چې زمونږ مقامي ملګري مخکې لېږل په کار دي چې هغوی خپل کار وکړي د دغه ځای یو زلمي خان زمونږ د مېلمستیا انتظام کړی و، دا کلی د اباسیند په غاړه اباد دی مخکه یې لږه ده، خو اباده ده، جلسې له لاړو په جلسه کې د علاقې خلک راجمع شوي وو د پورې اباسیند د غاړې خلک هم راغلي وو. د دې علاقې خلک په پښتو پوهېدل او د پښتو نظمونو پرې ډېر اثر کړی و. شپه مو هم دغه زلمي خان سره تېره کړه ډېر مخلص او شریف هلک و.

پـولیس پـرې دباوونـه کـړي وو چـې دا خلـک مېلمانـه نـه کـړې خـو ده یـې څـه پـروا نـه وه کـړې افـسوس دی چـې د ده نـوم زمـا نـه هېـر دی. سباله د دوی کلـي تـه نـزدې یـو بـل کلـی و د هغـه کلـي خـان مـونږ مېلمانـه کـړو چـې هلتـه لاړو نـو هغـه خـان راتـه ووې چـې د اسمیلا وکیـل میـا علـي حیدرشـاه چـې د هغـې علاقـې ډپټـي او د پیرپـایي بهـادر خـان چـې هلتـه د پـولیس انـسپکټر و پـه مـا ډېـر کوششونه وکړل چې زه تاسو مېلمانـه نـه کـړم خـو مـا ورلـه ځـواب ورکـړو چـې تاسـو مـې مېلمانـه یـئ، نـو هغـوی هـم مېلمانـه کـوم ولـې چـې تاسـو حاکمـان یـئ او هغـه مـې مېلمانـه دي هغـه خـان مـا تـه پـه خندا شـو چـې دا خـو سـتا پـېښوریان دي او ځـان تـه پـښتانه هـم وايـي.د هریپـور پـه علاقـه کـې چـې څـومره مـشکلات مـونږ تـه پیـدا شـوي وو دا د دې دوو سـړو برکـت و او دوی پیـدا کـړي وو دا لاڅـه کـوې چـې مـونږ کـوم ځـای تـه د خپلـو ورتلـو او جلـسې کولـو خبـر لېږلـی و هغـه ځـای د دې ځـای نـه دولـس دیـارلس میلـه لـرې و مـونږ یـوه لارۍ کـړې وه. چـې د روانېـدو وخـت راغـی نـو معلومـه شـوه چـې علـي حیـدر شـاه او بهـادر خـان زمـونږ هغـه لارۍ د پـولیس تـانې تـه بـوتلې وه هغـه ډرایـور ورتـه چغـې وهلـې چـې هغـوی سره مـې وعـده کـړې ده او کرایـه مـې تـرې اخیـستې ده ولـې زمـونږ پـېښوریان وروڼـه، سـرکاري افـسران ورتـه وایـي هغـوی پرېـږده مـونږ بوځـه او چـې د سـرکاري کـار دپـاره د لارۍ ضـرورت وي،نـو تـه څنګـه بـل څـوک بـوتلی شـې.علـي حیدرشـاه ډپټـي او بهـادر خـان انـسپکټر چـې مـونږ سره کومـه لوبـه هزاره کـې کـړې وه داسـې مـونږ سره پـه ټولـه صوبه کـې چـا کـړې نـه وه او دریـم سـړی چې د دوې نه هم دوه ګوتې دپاسه و خوشدل کپتان و.

مونږ چې خبر شو نو حکیم صاحب عبدالسلام غریب ډېر پریشانه شو هغه سورلۍ پیدا کولو پسې اډې ته روان شو او مونږ پیاده روان شو مونږ شپږ میله پیاده تلي وو چې حکیم صاحب د دوو موټرونو سره راورسېده، مونږ په دوو موټرو کې نه ځایېدو خو هغه موټر والا ډېر ښه سړی و، او په زور یې په کې ځای کړو مونږ تکړه وو او مونږ به اکثر ټولې دورې پیاده کولې خو وخت به راسره وو دلته خو را سره د هغو خلکو فکر و، چې زمونږ انتظار به کوي، جلسې نه چې مایوسه شي خواره به شي زمونږ په دې پیاده تلو کې دومره فایده خو وشوه چې په لاره کې به مو کوم کلی مخې ته راتلو نو په هغې کې به مو کار وکړو. چې مونږ د جلسې ځای ته نزدې شو نو خلک غریبانان په انتظار کې ولاړ وو، دا کلی هم د هغه مخکې کلي په شان د اباسیند په غاړه و او د تانې په خوا کې و. جلسه په ډېره کامیابۍ ختمه شوه او خلک مو د خدایي خدمتګارۍ د تحریک نه خبر کړل. د غرونو نه مشوانۍ قوم راغلی و. دوی مونږ سره خدایي خدمتګارۍ کې د ملګرتیا وعده وکړه.مونږ چې به هر چېرته تلو نو ډپټي میا صاحب او بهادر خان انسپکټر به را پسې وو مونږ د شپې دپاره دې کلي کې پاتې شو. د شپې د ټول کلي ښځې راجمع شوې ما او حکیم صاحب ورته تقریرونه وکړل، چې تر کومې پورې تاسو د قام دپاره ملا تړلې نه ده قوم وچتېدی نه شي او د خپل ملک د جامو اغوستو وعدې مې ترې واخیستې چې د خپل ملک جامې به اغوندئ.

زمونږ دې جلسې له د پورې علاقې د زروبۍ صدر، سره د

يو څو خدايي خدمتګارو هم راغلي وو او مونږ ته يې ووې چې له دې طرفه وزګار شئ نو زمونږ کلي ته به راځئ، مونږ د خپلو تلو اراده پټه ساتلې وه چا ته معلومه نه وه چې مونږ به کوم خوا ځو د سرحد پوليس هم راغلي وو او د پنجاب پوليس هم راغلي وو هغوی هم تحقيق کولو خو مونږه د خپلې ارادې نه څوک نه خبرول، چې سحر چای مو وڅکله نو ما حکيم صاحب ته ووې چې ته زمونږ دپاره د پنځو ټمټمونو انتظام وکړه او بيا مو هم خبره پټه وساتله چې کوم خوا به ځو؟ چې مونږ اډې له روان شو نو د زوروبي صدر صاحب دوی مو رخصت کړل او دا وعده مې ورسره وکړه چې د چڇ دوره ختمه کړو نو صوابي ته به درشو او ضرور به ستاسو کلي ته درځُو په دغه وخت کې ما خپله اراده ظاهره کړه چې زما دا خبره د چڇ يو تانه دار واورېده نو په منډه مونږ نه مخکې لاړو او زمونږ يو ټمټم يې په زور روان کړو او زمونږ نه وړاندې ورسېدو. ما حکيم عبدالسلام صاحب او د هزارې کارکنان د ډېرې شکريې نه پس واپس رخصت کړل صرف د هريپور هغه کرنيل صاحب راسره چڇ ته روان شو ټمټمونو کې سواره شو سړک کچه و شګې وې خوړونه وو او ريګونه وو، اسونه په ډېر تکليف وو، اکثر به ورسره پخپلو پښو تلُو ځای په ځای خلک سړک ته زمونږ د ليدو دپاره راوتلي وو هغوی سره مو خبرې وشوې. زه به د عامو خلکو مينې او اخلاص ته حېرانېدم او شکر به مې کولو چې الله تا په پښتنو ډېر فضل او کرم کړی دی، چې د دوی په زړونو کې دې د قامولۍ او وروروليٰ احساس پيدا کړی دی، مونږ چې چڇ ته نزدې شو نو په زرګونو خلک زمونږ په انتظار

د کلي نه بهر ولاړ وو او جنډې ورسره وې. زمونږ په ليدو هغوی نور هم را وړاندې شول او چې را نزدې شول نو مونږ هم هغوی سره پياده روان شو، څه وخت چې د پنجاب په حد کې داخل شو نو مونږ پوليس او خانان او ملکان وليدل چې ولاړ دي ټوپک او توري جنډې يې په لاس کې دي سړک کچه و، ريګونه وو او ډېر خلک وو، په دې وجه دومره دوړې وې چې تياره يې جوړه کړې وه. مونږ چې دې خلکو ته نزدې شو نو خدايي خدمتګار او نور خلک ودرېدل د طورو خان عبدالرحيم خان ماله راغی او راته يې وويل چې پوليس درته سړک بند کړی دی او يو پيرنګی هم ورسره دی مونږ مخکې نه پرېږدي ما ورته ووې چې څه حکم ورسره شته چې اخر په څه وجه مونږ نه پرېږدي هغه وې نشته پوليس په ټوپکو سنګينونه چړاو کړي دي او مونږ ته يې نيولي دي، ما ورته ووې چې څه حکم ورسره نشته نو ورځئ پرې مه ودرېږئ هغه پيرنګی د پوليس کپتان و او ډېر تريخ او خراب سړی و مخکې هم چې زمونږ خدايي خدمتګار چچ له راغلي وو نو ډولونه يې ترې شلولي وو جنډه يې ترې اخيستې وه او چچ ته يې نه وو پرېښي. هغه پوليس له د ګولۍ چلولو حکم ورکړی و، خو زمونږ هجوم چې پرې ورغی نو په هغوی داسې هيبت راغلی و چې ټوپک يې چلولی نه شو وروستو به تلل په دې تيل کې پيرنګی هم تيله شو او چه څه وخت هغه پوهـ شو چې پوليس ګولۍ نه چلوي نو پخپله يې يو ټوپک واخيست نو امين جان خان ورته سينه برښده کړه چې وولـه هغه باندې هم هيبت راغی او د امين جان نه يې پوښتنه وکړه چې عبدالغفار

خان چېرته دی؟ امین جان پوهه شو چې دی ګولۍ نه چلوي نو زه یې ورته وښودم هغه ماله راغی او ماته یې ډېر په مشکله دا ووې چې ماسره حکم دی ما لاس وچت کړو او خدايي خدمتګار ودرېدل ماهغه پېرنګي ته ووې چې دا خو ستا ډېره بې وقوفي ده چې تا ماته حکم نه دی ښکاره کړی تا له په کار وو چې ماته دې مخکې حکم ښودلی وی مونږ د حکومت حکم منلو ته تيار يو اوس که دا ګولۍ چليدلې وی خلک مړه شوي وی، نو د دې به څوک ذمه وار وو؟ هغه ومنل چې دا زما غلطي وه. د خدايي خدمتګارو په ده دومره رعب پرېوتی و چې ټول رچېدو او حکمنامه یې اوروله او لوستلی هم نه شوه ما ترې واخیسته او ومې لوسته هغه حکمنامه کې لیکلي وو چې تاسو دلته جلوس او جلسه نه شئ کولی. ما هغه له ډېره تسلي ورکړه او ورته مې ووې چې مونږ ته بالکل دا حکم منظور دی. سرحد ورته نژدې و ما هغه ته ووې چې مونږ سرحد کې خو جلسه کولی شو؟ هغه ووې چې بې شکه دا حکم د پنجاب د پاره دی مونږ سره هغه ټول خلک سرحد ته واوړېدو او یوه لويه جلسه مو وکړه، په دې جلسه کې د چچ د ټولې علاقې د هر کلي خلک شريک وو. ما جلسه کې د خپلو راتلو مطلب بيان کړو او د خدايي خدمتګارۍ د تحريک نه مې خلک خبر کړل او ورته مې ووې چې تاسو هم پښتانه يئ او مونږ هم پښتانه يو د يو بابا اولاد يو مونږ غواړو چې تاسوهم مونږ سره په دې نوې ورورولئ خدايي خدمتګارۍ کې شريک شئ زمونږ د ټولو پښتنو به يوه جرګه وي قومي مسئلې به هغوی فېصله کوي او په دې وسيله به د يو بل د غم تکليف او

مصيبت نه خبرېږو نو مونږ به هم د نورو قومونو په شان يو قوم شو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي.

جلسه ختمه شوه او خلک رخصت شول، ټول خلک خواره شول، مونږ ځان ته په ميدان کې پاتې شو د روانېدو تجويز موکولو چې په دې کې د اسميلا هغه ډپټي ميا او د پير پايې انسپکټر راغلل او زه يې بېل کړم او راته يې ووې چې مونږ ستا سره د وروروليږ يو څو خبرې کول غواړو. د دوی وروولي خو مونږ هزاره کې ليدلې وه دا غلام ورونه يو عجيبه مخلوق دی، چې حاجت يې پېښ شي نو د سرې ورونه شي او د پيرنګيانو دپاره چې ملا وتړي نو د سرې برخلاف هر قسم حربې استعمالولو ته تيار وي. د دوې په ملک او قوم باندې هيڅ کار نشته او هر وخت په دې کوشش او فکر کې وي چې مونږ به څنګه داسې کار وکړو چې صاحبان خوشحاله شي او په هغوی مو احسان وشي او دا هر څه د خپل ځان دپاره کوي د صاحب د خوشحالۍ دپاره يو ذليل نه ذليل کارته هم تيار وي، ما ورته ووې چې څه وايي؟ دوی راته شروع شو چې تا ته معلومه ده چې په دغه علاقه کې حکومت په تا باندې دفعه ايکسوچواليس ولګوله په دې کې ته نه جلسې کولی شې او نه تقريرونه کولی شې نو د غه به ښه نه وي چې تاسو له مونږ لارې درکړو او مونږ سره هريپور ته لاړشئ او بيا له دغه ځايه پېښور ته لاړشئ! ما دوی ليدلي وو چې د پيرنګي سره ناست وو او خبرې يې کولې دا پټې ورته هغه پړاو کړې وه چې په هره طريقه چې وي چې دوی د دې علاقې نه واپس شي هغه د پنجاب څه افسر نه و خو صاحب خو و، او د دوی دپاره د

صاحبانو خوشحالول یوه لویه خبره وي ما ورته ووې چې واپس تللی نه شو او نه مونږ دلته نوره دوره کوو نن مونږ د غرغشتو خان مېلمانه کړې یو غرغشتو ته ځو او هغه سره شپه تېروو سبا له به په دې لاره پېښور ته ځو.

ما خپل خدايي خدمتګار په څلورو څلورو ټولو کې تقسیم کړل او غرغشتو ته روان شو چې هغوی لاړل نو بیا زه هم د سودم د سالار صاحب او عبدالرحیم خان سره غرغشتو له روان شوم او د خان حجرې ته مو ځان ورسولو ماښام نزدې و چای مو وڅکله لږ ارام مو وکړو د ماښام د لمونځ نه پس مې د کلي خلکو سره ولیدل، خبرې مو وکړې بیا مونږ ټول ډوډۍ ته کښېناستو چېرته زما د خولې نه دا ووتل چې دا پیرنګی ښه سړی و، نو زمونږ خدايي خدمتګار د هریپور کرنیل راته ووې، چې ښه سړی چېرته و، دا خو بیا وروسته ښه سړی شو اول خو چې مونږ ته نزدې شو نوما سره جنډه وه فوراً یې زما په جنډه حمله وکړه او زما نه یې جنډه ونیوه او چې ما چک ورکړو او جنډه مې ترې خلاصه کړه نو بیا یې په ما حمله کوله چې په دې کې غوبل جوړ شو. بله دا چې هغه خو سپایانو له حکم ورکړی و چې په دوی ګولۍ وچلوئ خو سپایان وارخطا شوي وو، دی په خدايي خدمتګارو د مخکې نه عادت و، زمونږ خدايي خدمتګار چې دلته په دوره راغلي وو د هغوی نه یې جنډه په زوره اخیستې وه او ډولونه یې ورله هم شلولي وو او بیا یې واپس کړي وو د ده دا خیال وو چې دا ځل به هم زه هغسې کامیاب شم خو دا ځل خدای داسې وشرمولو او داسې بې رعبه شو چې زه یې درته بیان کولی نه شم، دا لا څه کوې چې د

خلکو په زړونو کې د حکومت رعب پاتې نه شو.

شپه ډېره په خندا او خوشحالۍ تېره شوه سحر خدايي خدمتګارو چای څکلی د هريپور کرنيل صاحب محمد حسين بهر په پيره ولاړ وو چې ما د ده څه خبرې واورېدې ما راوغوښتو اوورته مې ووې چې څه خبره ده، هغه ويل چې يو څو افسران راغلي وو ما د ننه راپرې نښودل ځکه چې تا چای څکلې. ما ورې راپرېږده چې دننه راشي چې را دننه شول نو ما وخندل او ورته مې ووې چې خير دی بيا موږ نادرشاهي حکم راوړی دی؟

نو هغه وخندل او ويې ويل چې زما نوم نادر دی، د چايو ست مې ورته وکړو چې ما چای وڅکلې، هغه يو بل حکم ماله راکړو چې د دفعه ايکسوبياليس(د قانون ۱۴۲ ماده) مطابق تاله حکم درکېدی شي چې ته فوراً د دې علاقې نه وځه ماورته ووې چې حکم ماته منظور دی چې څه ډوډۍ وخورو نو فوراً به له دې ځايه روان شو او ستاسو د حکم تعميل به وکړو. مونږ چې ډوډۍ وخوړه نو د تلو انتظام مووکړو خو معلومه شوه چې لارو والاو له او ټمټمونو له پوليس حکم ورکړی دی چې دا خلک په سورلۍ کې بو نه ځئ، مونږ ټمټم د اسباب دپاره هم پيدا نه کړو ما ټول خدايي خدمتګار بيا څلور څلور کړل خپل اسبابونه مو واخيستل او روان شو چې ماسپښين شو د سړک په غاړه يو کلی و، لمانځه له وروګرځېدو خلک چې خبر شول نو يو ساعت کې جماعت د کلي د خلکو نه ډک شو د لمانځه نه پس مو خلک د حکومت د زور او زياتي او د خدايي خدمتګارۍ نه خبر کړل او په دې مو پوهه کړل چې دا حکومت

مونږ پښتانه هيڅ قسم ترقي او اتفاق ته نه پرېږدي تاسو په دې خبره ځان پوه کړئ.

د هزارې نه واپسي:

په دې کې بيا هغه افسران راغلل او راته يې ووې چې تا ايکسو چواليس (دفعه ۱۴۴) ماته کړه ماوې په لمونځ هم دا دفعه ماتېږي؟ نو نور څه ترې جوړ نه شو نو يوه بله دفعه يې راته ښکاره کړه چې د نور (نمر) پرېوتو نه اول د پنجاب نه بهر شئ او که بهر نه شوئ نو قانوني کاروايي به درسره وشي ما هغه ډپټي کمشنر ته وليکل چې لارې او ټمټم تاسو په مونږ بند کړي دي مونږ سره څه داسې ذريعه نشته او نه هوايي جهاز شته چې د نور (نمر) پرېوتو نه وړاندې د پنجاب د علاقې نه بهر شو مونږ ته د پنجاب نه بهر کېدو د پاره څه انکار نشته که تاسو راله د بهر کېدو انتظام کولي شئ. د دې نه پس افسران مخکې او مونږ ورپسې په سړک کې ځای په ځای زمونږ د بندولو د پاره يې ونې اچولې وې، مونږ خبر شو چې ډپټي کمشنر او د پوليس کپتان سره د خپلو خانانو او ملکانو راغلي دي او مونږ ته وړاندې په سړک ولاړ دي نو زه د خدايي خدمتگارو نه مخکې شوم او چې څه وخت مونږ هغوی ته نزدې شو او خلکو مونږ وليدو نو د شاوخوا خلک دغلته راغونډ شول، او مونږ پسې روان شول، مونږ منع کول چې ايکسو چواليس (دفعه ۱۴۴) دی مونږ سره مه راځئ خو هغه د خدای مخلوق چا په قبضه کې راوستی شول هغه مجسټريټ او د پوليس کپتان ماله راغلل او راته يې ووې چې زمونږ په

کوشش سره ډپټي کمشنر صاحب راضي شو چې ستاسو د پاره د سورلۍ انتظام وکړي. ډپټي کمشنر هم زمونږ مخې له راغی، زه تږی شوی وم او به مې وڅکلې هغه خلکو ووې مونږ تاسو له چای پخه کړې ده، مونږ سره چای وڅکئ، ما یې شکریه ادا کړه او ورته مې ووې چې ستاسو چای مونږ وڅکلې او که ژوند وي نو بیا به راشو، په خبرو کې د خدایي خدمتګارو ذکر راغی، نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې ستاسو نظریه د عدم تشدد نه ده، دا خو چل دی اوس چې ستاسو طاقت نشته نو تاسو تشدد نه کوئ خو چې طاقت پیدا کړئ نو بیا به تشدد کوئ. ما ورته ووې چې زمونږ دا تحریک د رښتیاو تحریک دی، مونږ منافقان نه یو چې په خوله مو یوه وي او په زړه مو بله وي، خدایي خدمتګار لارۍ ته وختل او زه چې موټر ته ختم نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې د خدای د پاره بیا دې علاقې ته رانه شې ما ورته ووې چې چې کې زمونږ پښتانه ورونه دي، دوی د پنجاب نه جدا کړئ، نو بیا به نه راځم. مونږ د دوی نه رخصت شو، زه د پولیس کپتان ځان سره خپل موټر کې کښېنولم او خدایي خدمتګار یې په لارۍ کې کښېنول، تانه دار هم ما سره موټر کې ناست و ماته یې ووې چې ته دې خلکو له څومره تنخواه ورکوې؟ د هغه په دې خبره ما ډېر وخندل او ورته مې ووې چې دوی ستاسو په شان د کرایې ټټوان نه دي دا هر یو سړی د خپل جایداد خاوند دی او په دې کار کې خپلې پیسې لګوي نو هغه راته ووې چې بیا د دې نه فایده څه ؟

ما ورته ووې چې فایده دا ده چې مونږ خپل قوم د غلامۍ

نه ازادوو، د پښتنو د غلامۍ نه نفرت دی او د غلامۍ ژوند تېرولو ته تیار نه دي چې په دې کې د اټک کلا ته ورسېدو اوزمونږ نه لارۍ ډېره وروسته پاتې شوې وه، نو د هغې د پاره د اټک په ډاک بنګله کې ایسار شو.

د اټک ډاک بنګله ډېره په ښکلي ځای کې ده. مونږ برنډه کې ناست وو او اباسیند ته مو کتل، نو هغه راته ووې چې پښتانه بل شان قوم دی دوی د پنجابیانو په شان نه دي ما ورته ووې چې تا خو لا اصلي پښتانه لیدلي نه دي،ته که چېرې یو ځل پېښور له راغلې نو مونږ به درته ټول پښتانه وښیو.د خدایي خدمتګارو لارۍ را ورسېده،مونږ پاڅېدو موټر کې کښېناستو او خیراباد ته ورسېدو نو د موټر او لارۍ نه کوز شو او هغه پیرنګي ډېر په مینه محبت زمونږ نه رخصت واخیستلو،او زمونږ یو وړوکی خدایي خدمتګار باچاګی یې ځان ته نژدې کړو او ما یې شکریه ادا کړه،او هغه رانه سره د نورو ملګرو رخصت شو.د خیراباد په بازار کې مونږ د لارۍ انتظار کولو چې خلک خبر شول په یو ساعت کې ډېر خلک رانه چاپیر شول.مونږ نوښاره پورې یوه لارۍ وکړه او ماښام نوښار ته را ورسېدو، مونږ به وختي را رسېدلي وو،خو زمونږ لارۍ چې په لاره راتله نو یو فوجي ولیده او ټوپک په لاس یې را منډه کړه. لارۍ والا ته یې ووې چې ودرېږه مونږ لارۍ ودروله هغه راته ټوپک نېغ کړو او ویې ویل چې که لارۍ روانوئ اوس مو په ټوپک ولم. ما ورته ووې چې مونږ خو کمزوري خلک یو ستا د ټوپک د ځواب نه یو که چیرې د خدایي خدمتګارو یو ځای ته تلل جایز نه وي نو مونږ ته ووایه

چې کوز شو. په دې کې د هغه صوبيدار راغی، هغه هم ووې چې ماسره هم حکم نشته زه صاحب پسې ځم، صاحب يې هم راغی هغه چې مونږ ته وکتل نو واپس شو. نه رانزدې شو او نه يې راسره خبرې وکړې. هغوی ته يې ووې چې دا د پوليس کار دی اخر چې پوليس راغی او د تلو اجازه يې راکړه ما ورته ووې چې مونږ په دې پوهه نه شو چې دا اودرولي موولي يو اوس پرېږدئ مو ولې؟، نو هغه پوليس والا وخندل او ويې وې چې د سرکار په دماغ کې فرق راغلی دی.

نوښار کې مې ټول خلک خدايي خدمتګار رخصت کړل په دې کې يو پيرنګی راغی او هغه خدايي خدمتګارو ته وويل چې زه اوس عبدالغفار خان ليدی شم؟ ما ورته ووې چې په ډېره خوشحالۍ مونږ خو خدايي خدمتګار يو او هر چا سره ګورو هغه سره مې وليدل بيا زه پېښور ته روان شوم لارۍ په لاره کې پنچره شوه ماسختن پېښور ته ورسېدو، خدايي خدمتګار په دفتر کې پاتې شول او زه او باچاګی د ډاکټر صاحب بنګلې له لاړو.

ماته اول هم يوه ګمنامه چيټۍ را رسېدلې وه چې په هغې د چا نوم نه و خو ما ته يې ليکلي وو چې زه تا خبروم چې حکومت دا فيصله کړې ده چې تا، ستا ورور او ستا ټول خاندان ګرفتار کړي او د دې ملکه مو لرې کړې او يوې جزېرې ته مو ولېږي خو زه د دې خبرو فکر نه کوم ځکه چې څوک د خدای دپاره د قام خدمت کوي نو دا هر څه په کې وي اوس بيا خپلو دوستانو خبر کړم چې د سرحد حکومت مرکز ته ليکلي دي چې څه وخت دی ګرفتار کړو داسې يو ملک ته يې لېږل په

کار دي چې هغه ډېر لرې وي او د سرحد باد پرې نه لګي اول چې د ګجرات جېلخانه کې و، نو د سرحد ټول کار به يې چلولو دا ځلې داسې ځای ته يې لېږل په کار دي چې دی د سرحد د خلکو نه خبر نه شي او که داسې ونه شو نو د دې تحريک ختمول مشکل دي.

د سرحد حکومت کوشش کوي چې تاسو زر ګرفتار کړي ما ورته ووې چې څوک هاتيان ساتي نو دروازې لويې پرېږدي تاسو د دې پروا مه کوئ چې خدای شته نو هېڅ غم نشته حکومت به خپل کار کوي او مونږ به خپل کار کوو.

ما سره فکر و، چې حکومت به ما د صوبه سرحد دورې ته پرېږدي که نه؟ ما هغه دوره په ښه شان وکړه د هزارې دوره مې هم وکړه کور په کور، علاقه په علاقه وګرځېدم اوس مې هېڅ پروا نشته که حکومت مې هر وخت نيسي نو ومې دې نيسي.

د ترنګزو حاجي صاحب او خدايي خدمتګاري:

د باچا ګل په نوم زمونږ خلاف يو څه پراپيګنډه شروع شوې وه زما پرې يقين نه کېده ماوې دی خو د حاجي صاحب زوی دی او حاجي صاحب زمونږ ملګری دی، دی به څنګه زمونږ برخلاف پراپيګنډه کوي. نو ولي مې په ۱۴ جون ۱۹۴۲ د دوهم جنګ دوران و ډېر پټ مومندو ته ولېږه چې حکومت خبر نه شي ولي لاړو او هغه يې وليده ډېرې خبرې يې ورسره وشوې، دغه وخت حاجي صاحب د ترنګزو وفات شوی و، او باچاګل کل اختياره و، خو چې واپس راغی نو بله ورځ زه صوابۍ ته تلم په لاره کې د هوتي بازار کې مولاناګل باچا په

مخـه راغـی هغـه اشـاره وکـړه زه ورتـه ودرېـدم هغـه بېـل کـړم ده راتـه ووې چې سـتا بـرخلاف ټولـه پراپېګنـډه قلي خـان کـوي خـو د باچـا ګـل پـه نـوم يې کـوي زه سباله مومنـدو تـه ځـم او باچاګـل سره د دې فيـصله کـوم چې دا چرتـه خداى مـونږ لـه يـو سـړی پيدا کـړی دی نـو ده پـسې دا پراپېګنـډې مـه کـوه او کـه کـوې نـو بيـا مـونږ لـه د ده پـه ځای يو بل سړی راکـړه.

زه د يـو څـو ورځـو لـه د حـال معلومولـو دپـاره اتمـانزو لـه لاړم او پـه دې فکـر کـې وم چې نـن دی کـه سـبا حکومـت دې نيـسي وخت ضـايع کـول پـه کـار نـه دي ا و نـه کـور کښېناستل پـه کـار دي او څـومره چې کېـدی شي کـار کـول پـه کـار دي. مـا خـو د صـوبې ټولـه دوره ختمـه کـړې وه. خـو د خليلـو مومنـدو جرګـو او د خـدايي خـدمتګارو متعلـق راتـه داسـې خبرونـه رارسـېدلي وو چې هلتـه بعـضې داسې خلـک شـته چې د خپلې ناپوهـی پـه وجـه خلکـو تـه دوکې ورکـوي او د مرکـز عاليـه د حکـم نـه بغيـر داسـې کارونـه کـوي چې مناسـب نـه دي او جرګـو او خـدايي خـدمتګارو کې هـم داسې خلـک شـته چې مـذهبي جامـه کې پـه ډلـه کې نفـاق پيـدا کـوي، بـل دا چې د اربـاب عبـدالغفور خـان اوعاشـق شـاه باچـا پـه نيولـو خلکـو کې تېـزي هـم پيدا شوې ده نومـاوې چې دې علاقې تـه لاړ شـم چې کلي تـه ورسـېدم، نـو راتـه معلومـه شـوه چې زمـا وراره عبيـدالله خـان چې د مـاليې پـه حـوالات کې يې بهـوک هړتـال کـړی و، هغـه حکومـت پرېـښو او پـه مـوټر کې يـې د کپتـان صـاحب بنګلې تـه ورسـولو زه د هغـه دليـدودپاره واپـس ښار تـه لاړم.

د خليلو مومندو دوره:

ما د خليلو مومندو دوره شروع کړه چونکه دفعه ايکسو چواليس لګېدلې وه نو مونږ يوه لويه جلسه تهکال کې د شپې په يو جماعت کې وکړه حکومت ځای په ځای دفعې لګولې وې او زمونږ جلسې يې بندې کړې وې سباله کلو ته روان شو او کلي په کلي به ګرځېدو او خلک به مو په خدايي خدمتګارۍ پوهول او دوباره مې په جماعتونو کې وعدې واخيستې چې تشدد به نه کوو صبر به کوو ولې چې خدای د صبرناکو ملګری دی او چې خدای د چا ملګری وي فتح به د هغه وي ړومبۍ جلسې مو د مومندو تپې په پاوکي. بادرکلي. بډه بير، شيخان، شاب خېل، متني په جماعتونو کې وکړې او خلک مو پوهـ کړه دلته مې د خدايي خدمتګارو نه بيا د عدم تشدد وعدې واخيستې اخرې جلسه مو لنډۍ کې وکړه او خلک مې په دې پوهـ کړل چې دا تاسو چې زما د باچايۍ چغې وهئ نو چې دا تحريک مونږ شروع کړی دی دا خو د باچايۍ دپاره نه دی چې زه دې بادشاه شم او که چېرې تاسو ما بادشاه کړئ. نو اول خو په اسلام کې باچايي نشته او بله دا چې ستاسو به خاورې په سرشي او زما به مزې وي. نو تاسو پوه شئ چې نه ما او نه بل خپل باچا کړئ. مونږ باچايان جوړول نه غواړو، باچايانو ته مو ضرورت نشته زمونږ به يو مشر وي او د قوم په رايه او مرضا اومشوره به وي او هغه سړی به وي چې د قوم خدمتګار وي. د خان. غريب اوميا ملا فرق به نه وي بلکې هر هغه سړی به وي چې هغه نېک او ايماندار او د قوم او ملک خير خواه وي تکليفونه او قربانۍ او ډېر خدمت يې د

قام او ملک کړي وي او چې د دې مشرې اهليت او پوهه هم په کې وي. زمونږ حکومت به د جماعت تابع وي جماعت به د حکومت تابع وي، بادشاهي خراب شی دی او د قوم او ملک په کې ډېر نقصان دی، او که چېرې نن يو باچا ښه هم وي، نو سبا به يې زوی باچا وي نو څوک ويلی شي چې ګوندې هغه به هم ښه وي او باچايان کله د خپل قوم ترقي غواړي؟ ولې هر چې هر وخت دا خيال کوي چې که دا خلک پوه شول نو ما به لرې کړي نو هغه هر وخت د قوم د پوهې لاره کې خنډان اچوي دا ملک زمونږ د ټولو پښتنو دی نو مونږ يو سړی نه خان کوو زمونږ به کوشش دا وي چې ټول خانان کړو او داسې حکومت به جوړوو چې هغه کې مساوات وي او د ټولو خلکو په کې يو شان خير او فايده وي، که پوره وي او که سپوره وي په شريکه به وي. امن وي، انصاف وي زمونږ به د ټول قوم يوه جرګه وي او د هغوی په خوښه به يو صدر وي.

زمونږ جلسو کې به ښځې هم شريکېدلې، د خليلو مومندو دوره چې ختمه شوه نو اخر کې به زه دا ووايم چې د خليلو مومندو جرګو او خدايي خدمتګارو ډېر ښه انتظام دی. هر کلي کې دفتر دی او په هغه کې شپه اوورځ د خدايي خدمتګارو پهره وي. په هر دفتر کې يو ګاړيال دی چې ګېنټه په ګېنټه غږيږي دا ټول انتظام د ارباب عبدالغفور خان او سيد عاشق شاه باچا دی.

ماڼګيانو بانډه، اورمړ خالصه:

خبر راغی چې قاري صاحب پخپل کلي ماڼګيانو بانډه کې

د يوې جلسې انتظام کړی دی او ماته يې ليکلي دې چې مونږ د خپل تحصيل د خدايي خدمتګارو د تربيت دپاره کېمپ کوو.د دې دپاره ستا راتلل دلته ضروري دي. ما د هغوی دعوت منظور کړو او د اتمانزو نه سحر وختي د ستي جان کلي ته لاړم ولې چې باچا جي راته وې چې زمونږ د کلي په لاره تلل په کار دي،د سحر چای مو ستي جان سره وڅکله د پړانګو صدر او سالار هم را ورسېدل او بيا مونږ نستي ته روان شو،زمونږ د راتلو نه چې د نستي خلک خبر شول نو ډېر خلک راجمع شول هغوی ته مې يو مختصر تقرير وکړو او دوی ته مې ووې چې خپل کور جوړوو،دشمني، تربګني، پرې جنبې او نفاق پرېږدو د دې دلاسه زمونږ کور برباد دی، د نستي نه مونږ د سيند غاړې له لاړو د بېړۍ انتظام شويو،او بېړۍ تياره وه صدر صاحب او سالار صاحب واپس شول مونږ په خيريت سره د سيند نه پورې وتو ځای په ځای خدايي خدمتګار ولاړ وو.ماله يې اس راوستی و،خو زه پياده دوی سره روان شوم. د قاري صاحب کلي ته ورسېدو قاري صاحب ډېر ښه انتظام کړی و،دفتر او د هغه احاطه يې ښکلې کړې وه.خلک دفتر کې ناست وو،تبادله خيالات وشول او د ډوډۍ وخت شو د ډوډۍ نه پس جلسې له لاړو جلسه د کلي نه بهر وه،ډېر خلک وو او په زرګونو نر او ښځې راغلي وو جلسه کې تقريرونه وشول،نظمونه يې وويل،زما د تقرير وخت کې مې اول ددې دپاره چې د قاري صاحب زامن حکومت ګرفتار کړي وو همدردي ظاهره کړه او خلکو ته مې ووې چې نن دی که سبا په مونږ يو امتحان راتلونکی دی تکليفونه او مصيبتونه

راتلونکي دي کـه تاسـو پـه صبر سـره د هغـو مقابلـه وکـړه نـو اميـد دی چـې مـونږ بـه کاميـاب شـو او خلکـو تـه مـې دا هـم ووې چـې مـونږ خـدايي خـدمتګار ستاسـو د خـدای دپـاره خـدمت کـوو ولـې چـې تاسـو زمـونږ قـوم يـئ او احـسان دربانـدې هـم نـه کـوو ځکـه چـې دا زمـونږ فـرض دي او يـوازې زمـونږ نـه دي د ټولـو پـښتنو فـرض دي، مـونږ ستاسـو ګټنـدوي يـو او کـه چېـرې داسـې خلـک پـه ملـک کـې وي چـې ددې خپلـې ګټـې دپـاره مـلا تړلـی نـه شـي نـو نـه دې تـړي لـيکن زمـونږ پـښې دې د ښمن تـه نـه راکـاږي، او کـه زمـونږ ملګرتيـا نـه کـوي خيـر دی خـو چـې د قـوم او ملـک د دشـمن سـره ملګـري نـه شـي. بيـا ښـځوله ورغلـم او هغـوی تـه مـې ووې چـې دا ملــک چــې څنګــه د ســړو دی داســې ستاســو هــم دی او دا ستاسـو چـې څنګـه خيـال دی چـې سـړي لـوی دي او ښـځه وړوکـې ده دا پـه اسـلام کـې نـشته لـويې پـه عمـل ده کـه ښـځه بااخلاقـه، نېکـه او پاکـه وي نـو هغـه لويـه ده او کـه دغـه شـان يـو سـړی وي نـو هغـه هـم لـوی دی او کـه دغـه شـان يـوه ښـځه بدعمله، بـد اخلاقـه وي نـو هغـه وړوکـې ده او کـه يـو سـړی هـم دغـه شـان وي نـو هغـه هـم وړوکـی دی، پـه دې ملـک کـې ستاسـو مـونږ سـره يـو شـان حـصه ده، ښـځه او سـړی د ګـاډي دوه پـايې دي کـه يـوه پنچـر شـي نـو ګاډی مخکې تلی نه شي. جلسه په کاميابۍ ختمه شوه.

زمــونږ د اورمــړو صــدر صــاحب او ورســره ډيــر خــدايي خـدمتګار راغلـي وو زه هغـوی مجبـور کـړم او ځـان سـره يـې اورمـړو تـه بـوتلم د دوی دفتـر تـه چـې ورسـېدو نـو زه اول د خپـل شـهيد خدايي خدمتګار صـوبېدار صـاحب د بچـو کتـو لـه او دعـا لـه لاړم بچـي يـې مـا لـه راغلـل او خپلـه غېـږه کـې مـې کـښېنول دعـا

مې ورته وکړه او پسمانده ګانو له مې تسلي ورکړه چې مرګ شته او خلاصی ترې نشته او دی خو په داسې مرګ مړ دی چې خدای ورته ژوندی ویلی دی ،خو مونږ پرې نه پوهېږو او چې تر څو دا دنیا اباده وي د هغه نوم به هېر نه شي،د شپې مو جماعت کې جلسه وکړه،دلته هم جلسې بندې دي سباله د اورمړو منځني کلي له لاړو دلته زمونږ په خدایي خدمتګارو کې بې اتفاقي وه دوی مې د خدایي خدمتګارۍ په مطلب او مقصد پوه کړل او ورته مې ووې چې تاسو په دې تحریک ځان نه دی پوه کړی او تاسو نه هېره شوې ده چې مونږ خدای سره دا وعده کړې ده چې مونږ به پرې جنبې، دشمنۍ، تربګنۍ، مخالفت، جګړې او بې اتفاقۍ نه کوو نو زه ستاسو په خدمت کې دا عرض کوم چې څوک دشمنۍ، تربګنۍ، پرې جنبې پرېښودی نه شي نو هغوی دې خدایي خدمتګارۍ کې نه داخلېږي او چې دا ځیزونه کله پرېږدي نو بیا دې خدایي خدمتګار شي او که دې کې هم دا ځیزونه پرې نه ږدو نو د دې ورورولۍ فایده څه شوه؟ دې ځیزونو خو مونږ برباد کړي یو، زما په تقریر دوی ښه پوه شول او څه اثر پرې وشو، له دې ځایه مونږ دریم کلي ته لاړو، اورمړ درې کلي دي، هلته مو هم په جماعت کې جلسه وکړه. زمونږ د وېرولو دپاره حکومت د جلسې په وخت کې ډېر بادر پولیس راوستلي وو چې خلکو یې هېڅ پروا ونه کړه نو بیا لاړل. د دې ځایه زما اراده وه چې کیچوړۍ له لاړ شم لیکن زما طبیعت خراب شو او هغه د سړک نه دوه میله لرې وه او پیاده مزل و،نو بیا شپې له میا ګوجرو له لاړو او بابو فضل الهي سره مو د خوند شپه تېره کړه د شپې

مو جماعت کې جلسه وکړه او چې خلک زما نه خبر شول نو ښځې، نر په ډېره مینه محبت جلسې له راغلل سباله هزارخانې له لاړو. د دې ځای د جرګې او خدايي خدمتګارو انتظام مې ډېر خوښ شو او بیا په دې علاقه کې کلي په کلي وګرځېدو او خلک مې په عدم تشدد په ښه شان پوه کړل او په صبر مې ډېر زور ورکړو او د دې ځای دوره ختمه شوه.

لاټ سره لیدل:

زما طبیعت ښه نه و ځکه چې نه د شپې ارام و او نه د ورځې باچاګۍ د ستي جان شاګرد و هغه به نظمونه اورول هغه هم ناجوړه شو هغه مې هم کلي ته رخصت کړو، زه پېښور ته راغلم او ډاکټر صاحب سره پاتې شوم هغه راته د لاټ صاحب د ملاقات په باره کې ووې چې تا ته به یاد وي چې څه وخت ته په ډېره اسماعیل خان کې په دوره وې نو ما ته لاټ صاحب یوه چیټۍ ستا د ملاقات دپاره رالېږلې وه، زمونږ مخکښنی لاټ صاحب مړ شوی و، او د هغه په ځای سررائیلف ګریفتهـ لاټ شوی و ما ورته ووې چې ما ته په ملاقات کې څه عذر نشته، هغه لاټ صاحب له زما د موجودګۍ خبر ورکړو او درې بجې ملاقات مقرر شو زه ټیک درې بجې د لاټ صاحب بنګلې له لاړم د هغه سکتر زما په انتظار کې ولاړ و ما ته یې ور لرې کړو او لاټ صاحب له یې بوتلم، لاټ صاحب ما له مخې له راغی او زه یې ځان سره په کرسۍ کښېنولم او سکتري بهر ته را ووت او مونږ پسې ور پورې شو د روغ جوړ نه پس اول سوال یې په ما دا وکړو چې زه ټول عمر پېښور کې پاتې شوی

یم خو تـه مې لیـدلی نـه یې مـا ورتـه ووې چې تاسـو لـه اکثـر هغـه خلـک راځـي چې خپـل کارونـه لـري. بیـا د خـدایي خـدمتګارو خبـرې شـروع شـوې، ده راتـه ووې چې زمـونږ او د پښتنو ډېـر ښـه تعلقـات وو خـو د بعـضې خلکـو پـه ګرمـو تقریرونـو هغـه تعلقـات خـراب شـول مـا ورتـه ووې چې تعلقـات پـه تقریرونـو نـه خرابېـږي تاتـه بـه معلومـه وي چې جیمیـسن پښتنو سـره کـوم قـسم سـلوک کوي او د دې په اورېدو سره لاټ صاحب سترګې ښکته کړې.

جیمیـسن د پـولیس کپتـان و چې پـه ۱۹۳۱ع کې د چارسـدې پـه شـرابخانه مـونږ پکټـنـګ لګـولی و، ده د خـدایي خـدمتګارو مخـصـوص ځـایونو تـه ډکـې کـوزې ځورنـدې کـړې او د خـسي تـوب مـشین یـې ورپـسې راوړو او ډېـر خـدایي خـدمتګار پـرې خـسیان شـول او دا اواز بـه یې کولـو چې د پښتنو نـوغې ورکـوم خـدایي خـدمتګارو نـه بـه یې جـامې وشلولې او بربنډ بـه یې کـړل او چې پـه وهلـو کې بـه بې هوشـه شـول نـو د غولـو متیـازو یـو ډنډوکی یـې جـوړ کـړی و، هغـې تـه بـه یې ګـذار کـړو دا زمـونږ پـښتانه د مـرګ نـه هـم بـد ګڼـي، مـا ورتـه ووې چې ګـورئ مـونږ خدایي خدمتګار هم ستاسو رعیت یـو نـو مـونږ سره هم کم از کم هغـه سلوک کـوئ چې نـور رعیت سره یې کـوئ نـو هغـه ووې چې مـونږ یـو شان سلوک کـوو او خلـک بې ګناه نـه ګرفتـاروو مـا ورتـه ووې چې پـه دې سـتا سـره بحث نـه کـوم لـیکن اکثـر خـدایي خـدمتګار بې ګنـاه ګرفتـاروئ او د دروغـو مقـدمې پـرې جـوړوئ.

ده ووې چې هغـوی څـه نـا څـه کـړي دي، مـا ورتـه ووې چې د سـودم خانـانو څـه کـړي دي چې تاسـو ګرفتـار کـړي دي؟ او د مـردان پـه حـوالات کې پراتـه دي شـاه پسند خـان او الله داد خـان څـه تقـصیر

کړې دی؟ شیربهادر خان او د هغه نورو خورانو څه قصور کړی دی؟ اخر کې د ازاد سرحد خبرې شوې ما ورته ووې چې تاسو د پولتیکل ایجنټ په محکمه په کروړونو روپۍ لګوئ نو د دې نه څه فایده وشوه؟ نو ده ووې چې مونږ خپله علاقه په دې باندې د دې خلکو د شرنه بچ کړې ده ما ورته ووې چې د څومره مودې نه تاسو په دې لګیا یئ او ترکومه حده کامیاب شوي یئ،نو ده ووې چې د ډېرشو کالو نه زمونږ دا کوشش دی ،خو تر اوسه پورې کامیاب شوي نه یو ما ورته ووې چې مونږ له پنځه کاله موقع راکړئ او تاسو چې څومره روپۍ لګوئ د هغې شلمه حصه مونږ له راکړئ بیا زمونږ او د خپل کار مقابله وکړئ که زمونږ هغه لاره فایده منده وه نو هغه جاري وساتئ! ماته یې ووې چې تاسو به څه کوئ ما ورته ووې چې مونږ به دغه روپۍ د خلکو په تعلیم صنعت او حرفت باندې ولګوو او د خلکو به دا یقین راولو چې مونږ دا هرڅه د قوم د فایدې دپاره کوو او د قوم خیر غواړو پښتون داسې قام دی چې دی د زور په نسبت په احسان زر تابع کېږي، بیا به نه پخپله ډاکې کوي او نه به بل څوک پرېږدي. نو چې د لاټ صاحب نه نور څه جوړ نه شو نو ماته یې ووې چې دې ملک ته د روس او افغانستان نه ډېره وېره ده نو په دې وجه مونږ دا کار کله پرېښوی نشو او دا فوجونه چېرته کمولی شو؟ ما ورته ووې د افغانستان غریب خو اډو څه خبره مه کوه ولې چې هغه تا ته معلومه ده چې خپل ځان هم ساتلی نه شي نو په مونږ به څه حمله وکړي؟ او بله دا چې ستاسو په افغانستان کې کوم باچا خوښ نه وي نو هغه باچایي کولی نه شي پاتې روس شو نو که

د هغه نه تاسو ته خطره وي نو په کار دي چې مونږ له د خپل ملک واک او اختيار راکړئ په ټول هندوستان کې ستاسو دومره فوج نشته لکه چې نن په سرحد کې زمونږ خدايي خدمتګار دي، چې مونږ له اختيار راکړئ نو بيا که روس زمونږ په ملک راتلو نو مونږ به يې مقابله کوو او زمونږ ښځې، نر به ملک د حفاظت دپاره تياروي نو بيا روس حمله نه شي کولی او که دانه وي نو مونږ خو ستاسو دپاره جنګ نه کوو اوس مونږ پوه شوي يو چې جنګ دې مونږ کوو او مزې دې ستاسو وي. زما ډېرې خبرې ده نوټ کړې او راته يې ووې چې زه سباله ډيلي ته ځم او د دې خبرو ذکر به وايسرای سره وکړم بيايې راته ووې چې زه اميد کوم چې اينده به هم دغه شان زما او ستا ملاقات کېږي ما ځواب ورکړو، چې لکه دا ځل چې دې څه رنګې ماپسې پوليس رالېږلي و دغه شان ماپسې پوليس رالېږه،نو زما او ستا ملاقات به کېږي.ده راته ووې ته خو عجيبه سړی يې ته خو لږ بهر وګوره څومره خلک زما ملاقات ته راغلي دي زه و رسره ملاقات نه کوم او تاته زه وايم چې زما ملاقات ته راځه او ته نه راځې نو ما ورته ووېل چې دا بهر خلک چې راغلي دي دا خو خپل غرضونو پسې راغلي دي او زما څه غرض نشته. ملاقات ختم شو او زه د ډاکټر صاحب بنګلې له راغلم په سباله مې د نوښار د تلو انتظام وکړو.

د نوښار په تحصيل کې جلسې:

لسم دسمبر سحر وختي زه سره د خپلو مومندو خدايي خدمتګارو نوښار ته لاړم او دفتر ته ورغلو صدر صاحب سره د

نـورو خـدایي خدمتگارو دفتـر کـې موجـود و او لـږ سـاعت پـس د سـیند د غـاړې د کلـو پـه دوره روان شـو پـه لاره کـې مـې د شـاهباز ګـړۍ جرنیـل ولیـدو چـې پـولیس پـه لارۍ کـې جېلخـانې لـه بوتلـو او دوه نـیم کالـه یـې قیـد کـړی و. مـونږ بـاران کـې د کنـډرو جلسه وکـړه او د هغـه نـه پـس صـدر صـاحب او د نوښـار کارکنـان رخصـت شـول او مـونږ د اکـوړې جرنیـل صـاحب سـره پـورې وتـو او پیـر سـباک کـې مـو جلسـه وکـړه او د پیرسـباک نـه شـپې لـه زړې مېنـې لـه لاړو خلـک راتـه انتظـار کـې وو د شـپې مـو هـم هلتـه جلسـه وکـړه او د سـحر د لمـونځ نـه اول د زړې مېنـې نـه روان شـو بـاقي ټـول د سـیند د غـاړې کلـو کـې مـو جلسـې وکـړې او خلـک مـو د تحریـک پـه غـرض پـوه کـړل شـپه مـو خیرابـاد تـه ورسـوله. زمـا طبیعـت د اول نـه ښـه نـه و اواز مـې ناسـت و او د دې بـې ارامـۍ پـه وجـه نـور هـم ناجـوړه شـوم. مـا بـه ډېـر کوشـش کولـو چـې د کـار نـه پـس مـې ارام تـه پرېـږدي خـو دوی نـه پرېښـودم. د شـپې مودلتـه جلسـه وکـړه. پـه دولسـم دسـمبر د ختکـو علاقـه کـې د اباسـیند پـه غـاړه خیـر اباد کلـي تـه نـزدې د یـوې لـویې جلسـې انتظـام مـو وکـړو هغـې لـه د صـوابۍ تحصـیل پـه زرګونـو خـدایي خـدمتګار راغلـي وو د چـچ خلـک هـم پـه شـنازونو راپـورې وتـي وو او مـوټرو لارو کـې راغلـي وو. زه د لـږ ارام نـه پـس جلسـې لـه لاړم، شـاعرانو قـومي نظمونـه واورول ډېـر اثـر یـې وکـړو اخـر کـې مـا پخپـل تقریـر کـې ووې چـې زمـونږ د صـبر جنـګ دی مـونږ بـه د وهلـو او کنځلـو بـدل نـه اخلـو مـونږ بـه صـبر کـوو او ځـان بـه خـدای تـه سـپارو مـونږ خـو خـدایي خـدمتګار یـو خـدای بـه زمـونږ بـدل اخلـي د خپلـو زړونـو نـه خودغرضـي او نفـاق لـرې کـړئ، ځکـه چـې د دې دلاسـه

برباد شوي يو. ځان کې ښه اخلاق پيدا کړئ ولې چې د ښو اخلاقو نه بغير څوک ترقي کولی نه شي. بله خبره مې دا وکړه چې اى پښتنو ورونو زه په دې نه پوهېږم چې تاسو ولې د پيرنګيانو نه يرېږئ دوى خو ستاسو په شان بنيادم دي ستاسو په شان يو قوم دی تاسو خو پرو جنبو او نفاق تباه کړئ وېره در کې پيدا شوې ده، د چا په زړه کې چې د خداى وېره وي نو د هغه په زړه کې د بل چا وېره نه راځي او د چا نه نه يرېږي او د چا په زړه کې چې د خداى وېره نه وي هغه د هر چا نه يرېږي. نو په دې وجه چې مونږ د حکومت افسر ووينو نو ويرېږو، اى ورونو! تاسو په زړه کې د خداى وېره پيدا کړئ او بيا مې ټولو ته اپيل وکړو چې کوم کلي کې جلسه وي، نو هلته ډوډۍ چاى مه کوئ او مه پاتې کېږئ او د کلي خلکو ته مې هم ووې چې چاله چاى،ډوډۍ هم مه ورکوئ مونږ غريب قام يو خلکو له چاى،ډوډۍ نه شو ورکولی بيا مې دې خلکو ته ووې چې اى ورونو! تاسو د خداى دپاره يوه ورځ روژه نيوى نه شئ؟ او که څوک ډوډۍ درله پخه هم کړي نو تاسو يې مه خورئ نو چې يو ځل خلکو ته ډوډۍ پاتې شي نو بيا به داسې نه کوي.

صوابۍ تحصيل کې جلسه:

زه بيا د فردوس خان سره مانيرۍ ته روان شوم په لاره يو بوډا سړي راته ووې چې باچا خانه زه خو نن ايله پوه شوم چې پيرنګی هم زمونږ په شان بنيادم دی. شپه مې فردوس خان سره په ارام تېره کړه سباله يو خدايي خدمتګار وفات شو، نو د هغه جنازه مو وکړه بيا مو د مدرسې د ځاى تصفيه وکړه. دوى

مدرسې له ځای ورکړی و، یو کس نیم په کې خپه و هغه مو راضي کړو بیاله دې ځایه باجا ته روان شو ولې چې زمونږ د باجا خانان بې ګناه پولیس ګرفتار کړي وو. دلته مو جماعت کې جلسه وکړه بیا کلابټ ته لاړو د کلابټ په خلکو کې حکومت څه بې اتفاقي پیدا کړې وه، خودغرضو خلکو په کې شرارت کولو ما ورته هم په هغه معامله تقریر وکړو چې فکر وکړئ د هغې ښه اثر وشو او د روانېدو په وخت کې د کلابټ د خان زوی راته ووې چې تسلي ساته مونږ پوه یو مونږ څوک جنګولی نه شي،له دې ځای نه زروبی ته لاړو هلته مو هم جماعت کې جلسه وکړه په زرګونو خلک راجمع شول ډېره کامیابه جلسه وشوه،زه پوه شوم چې په خلکو کې سیاسي شعور پیدا شوی دی. له دغه ځای نه مرغز ته شپې له لاړو په مرغز کې مو د شپې جلسه وکړه، د مرغز جرګه او خدایي خدمتګار ډېر مخلصان او پوه دي، دوی راته د خپل مصیبت تولې کیسې وکړې او راته یې ووې چې بېګناه د پولیس هغه پیرنګي ووهلو او بیایې د کلابټ خلکو ته وې چې دعوی هم پرې وکړئ،خو په مونږ د کلي خلکو دعوی ونه کړې د دوی جرنیل قابل او پوه سړی دی او دا د هغه قابلیت دی چې دا جذبه یې په خدایي خدمتګارو کې پیدا کړې ده. سباله د مرغز نه قبلې ته یو کلی دی د هغې صدر صاحب مجبور کړو او د سحر چایو له هلته لاړو، خلک چې زمونږ نه خبر شول نو راجمع شول هغوی ته مې هم د ورورولۍ او قامولۍ یو مختصر تقریر وکړو او بیا له دې ځایه کوټې له لاړو او بیا توپۍ له لاړو ولې چې د دې ځای ډېر کارکنان حکومت ګرفتار

کړي وو. ټوپۍ کې پکتنګ لګېدلی و. د هغې کتو له لاړو ما پرې بعضې سوالونه وکړل چې تاسو ولې پکتنګ لګولی دی؟ دوی ووې چې دا خلک بدیشي مالونه خرڅوي ما ورته ووې چې تاسو څه غواړئ؟ دوی وې چې د خپل ملک مال دې خرڅوي نو ما ترې تپوس وکړو چې دې کې ستاسو فایده ده او هغه کې مو څه نقصان دی؟ دوی ووې چې د ملک مال چې خرڅېږي نو پیسې به زمونږ ملک کې پاتې کېږي او چې د پردي ملک مال خرڅېږي نو پیسې به پردي ملک ته ځي. زه ډېر خوشحاله شوم ولې چې دا کوم خدایي خدمتګار ولاړ وو، نو هغه د یو وړوکي کلي بې تعلیمه هلکان وو او نورې چې مې ترې پوښتنې وکړې نو د هغو یې پوره ځوابونه راکړل دلته هم پولیسو په خدایي خدمتګارو ډېر ظلمونه کړي وو. زه پوه شوم چې زمونږ په قوم کې یوه پوهه راغلې ده بیا مې جماعت کې تقریر وکړو او خلکو ته مې ووې چې دا خدایي خدمتګار ستاسو ګټندوی دي تاسو له ستاسو د پلار نیکه بایللی ملک ګټي، نو تاسو ورسره ولې بد سلوک کوئ؟ که پیرنګیان مونږ سره هر قسم سلوک کوي نو مونږ ترې ګیله نه کوو ځکه چې هغه غیر قوم دی او هغوی سره غم دی چې که پښتانه رانه خپل ملک ازاد کړي نو زمونږ به څه حال وي؟ زمونږ ګیله ستاسو نه ده تاسو خو زمونږ قوم یئ او دا ملک زمونږ شریک دی که دا ملک ازاد شي نو د دې فایده خو به ټول قوم ته وي. چې جلسه ختمه شوه نو د (مینئ) مولانا صاحب را ته ووې چې مونږ سره به ضرور ځې او زمونږ د خلکو ډېر خواهش دی چې هلته مونږ هم جلسه وکړو ما ورته ووې چې مولانا صاحب ته زما حال

وينې زه ناجوړه يم پرېږده چې زه واپس لاړ شم او چې کله لړ ښه شوم نو بيا به ستاسو کلي ته درشم دوی راضي شول او مونږ صوابۍ ته راغلو، په صوابۍ کې په زرګونو ښځې اونر جمع وو او سالار صاحب منير خان، نجوبائي او فردوس خان ډېر ښه انتظام کړی و، هغوی ته مې تقرير وکړو خدايي خدمتګار رانه چاپېره شول، چې بېګاله به مونږ سره شپه کوئ، ما ورته ووې چې تاسو ماوينئ چې زه ناجوړه يم او په دې ناجوړه وجود لګيا يم شپه او ورځ کار کوم ځکه چې نن دی که سبا دی حکومت مونږ نيسي او د خدمت موقع نه راکوي او دا ټول انتظار راونه ټېبل کنفرانس ته دی نو زه کوشش کوم چې څومره کېدی شي چې په دې خپل قوم کې دورې وکړم او دوی په هر څه باندې پوه کړم.

هغوی اجازه راکړه او شپې له تولاندۍ له لاړو شپه ښه په ارام تېره شوه دلته خبر شوم چې ميا احمد شاه صاحب او ډله يې هره مياشت زما برخلاف کتابګي چاپ کوي او خلکو کې يې خوروي او دلته يومولانا صاحب د هغوی دپاره سخته پراپېګنډه شروع کړېده. ما هغوی ته ووې چې مونږ خو د خدای دپاره لګيا يو د دې قوم خدمت کوو که قوم زمونږ ملګرتيا وکړه نو دوی به ازاد شي او که زمونږ مخالفت يې وکړو نو دوی به برباد شي ولې چې بغير د قوم د امداد نه مونږ خپل منزل ته رسېدی نه شو، غم او فکر هغه چا سره وي چې د ځان دپاره کار کوي او څوک چې د خدای دپاره کار کوي هغوی هېڅ غم او فکر نه کوي. احمد شاه ميا به هره ورځ زما برخلاف هغه کيسه په اخبار کې ليکله او پمفلټونه به يې هم چاپ کول،

لیکن ما ورلـه چرې هم ځواب نـه ورکولو ولې چې د دې نـه بیت بازي جوړېده ما خو خپل کار کولو او پـه دې خبرومې وخت نـه ضایع کولو، بېشکه چې دروغ د څه وختـه پورې پـه خلکو کې غلط فهمي پیدا کولی شي، خو چې رښتیا راشي نو دروغ پاتې کېدی نـه شي. چې سباله مونږ پـه دغـه کلي کې د یو مهربان فاتحې لـه لاړو هلتـه د هغـه پـه حجره کې مې خپل زوړ ملګري او مهربان مولانا سره ملاقات وشو او ورتـه مې ووې چې مولانا صاحب پـه سیاسیاتو کې زمونږ منځ کې څه اختلاف راغلی وي نو دا څه بده خبره نـه ده، رسول الله صلی الله علیه وسلم هم وایي چې اختلاف د امت رحمت دی او دا مونږ تـه چې د رحمت پـه ځای زحمت شوی دی دا زمونږ ذاتیات دي، مونږ لـه خپل زاړه تعلقات پرېښوول پـه کار نـه دي او زه چې ستاسو کلي تـه راشم نو ملاقات خو راسره کوئ. د دعا نـه پس مونږ جماعت لـه روان شو، مولانا صاحب مې هم ځان سره روان کړو خلک جمع وو مولانا صاحب تـه مې ووې کـه تـه څه ویل غواړې نو ووایـه مولانا صاحب وې وخت تنګ دی زه څه نـه وایم تـه خپل تقریر وکړه، ما خلکو تـه ووې چې ای ورونړو، عزیزانو تاسو خپل ځان پخپل سود او زیان پوه کړئ زه نـه پوهېږم چې خلک زمونږ مخالفت ولې کوي، مونږ خو د خلکو خدمتګار یو، تکلیفونـه او مصیبتونه پـه ځان تېروو او ګټه قوم لـه کوو، پـه کار دي چې دوی هم زمونږ پـه شان د پرنګیانو مخالفت وکړي ولې چې هغوی مونږ غلامان کړي یو، زمونږ د پلار نیکـه ملک یې رانـه نیولی دی،دا ملک خو خدای مونږ لـه او زمونږ بچو لـه راکړی دی خو زمونږ د خودغرضۍ او بې اتفاقۍ

په وجه هغوی زمونږ په ملک مزې کوي، خلک وايي چې زمونږ جرګه پاتې نه شوه، مونږ د مصرو په شان په کانګرس کې اوبه شو او خدايي خدمتګار د هغوی رضاکار شول،دا خبره غلطه ده زمونږ جرګه جرګه ده او زمونږ دا خدايي خدمتګار خدايي خدمتګار دي دا خبره داسې ده چې مونږ کانګرس سره تعاون کړی دی، يو خو دا فيصله ما نه ده کړې ستاسو لويې جرګې کړې ده او د ميا صاحب او عبدالاکبر خان په رضا يې کړېده، تاسو خو لږ ياد کړئ چې مونږ کانګرس سره نه وو نو پيرنګي په مونږ توره شپه جوړه کړې وه. او په مونږ خدايي خدامتګارو يې داسې لوبې کړې وې چې په دنيا کې به په ډېرو کمو خلکو داسې لوبې شوې وي مونږ يې ټول جېلخانو کې اچولي وو او چې هر کله ستاسو جرګې فيصله وکړه او مونږ کانګرس سره شو نو د هغوی په کوشش مونږ د جېلخانو نه را بهر شو،او دا دی ستاسو په جلسه کې تقرير کوم که د هغوی کوشش او امداد نه وی، نو اوس به مونږ ټول خدايي خدمتګار په جېلخانو کې پراته وو په دې وخت کې مونږ پيرنګي له د خپل اتفاق په زور يو ښکر مات کړی دی او که مونږ اتفاق وکړو نو دا بل ښکر به يې هم مات شي او د ده د زور او ظلم نه به خلاص شو. او د کانګرس سره خو مونږ هم د دې دپاره ملګري شوي يو چې دا خپل ملک ازاد کړو تاسو مهرباني وکړئ او په دې خبرو ځان پوه کړئ.

وخت لږ و ما خپل تقرير ختم کړو، کالوخان کې راته ډېر خلک په انتظار کې ناست وو، په دې وخت کې مولانا صاحب ماته ووې چې زه هم څه ويل غواړم ته دې خلکو ته ووايه ما

ورته ویل چې تاته خو ما ویلي وو چې تقریر وکړه. تا ونکړو اوس زه دلته زیاتي انتظار کولی نه شم، ولې چې کالوخان کې ډېر خلک ماته انتظار کې ناست دي، ته دوی ته تقریر وکړه او ماله اجازه راکړه چې زه کالو خان ته لاړ شم. زما د روانېدو سره ټول خلک روان شول په دې وجه مولانا صاحب څه تقریر ونه کړی شو.

مونږ چې کالو خان ته ورسېدونو خلک جمع وو خلکو ته مې ووې چې ای ورونړو! تاسو به دا وایئ چې زه نن تاسو له د کامدار خان د ګرفتارۍ د غمخوارۍ له پاره راغلی یم نه! زه غمخواري له راغلی نه یم بلکې تاسو له مبارکۍ له راغلی یم او تاسو له مبارکي درکوم چې ستاسو داسې یو تنګیالی خان و چې ستاسو دپاره او د ټول قام او ملک دپاره جېلخانې له لاړو او زه د هغه مور بې بي له او خپلو خپلوانو له د خان داسې نېک کار ته جېلخانې له په تلو مبارکي ورکوم. بیا مې دې خلکو ته ووې چې ای ورونړو! هر څه چې تاسو سره کېږي په هغه صبر کوئ د ازار نه چا بازار موندلی نه دی او د ظلم کاسه نسکوره ده څومره چې پیرنګیان په مونږ ظلم او زیاتی کوي هغومره به زر تباه شي او مونږ به ترې خلاص شو.

د دې ځای نه بیا ادینه ته لاړو هلته هم خدایي خدمتګارو ته مې د صبر تلقین وکړو او بیا سمیلا ته لاړم. په دې خلکو کې ډېر جوش او خروش و، ولې چې پیرنګي زور او ظلم شروع کړی و. دوی ته مې هم د صبر او عدم تشدد تلقین وکړو او بیا مانېام شهباز ګړې ته ورسېدم دلته یې هم زمونږ جرنیل صاحب نیولی و، دلته هم ډېر جوش و خلکو له مې تسلې ورکړه او

خدايي خدمتګارو له مې د جرنيل صاحب د قيد مبارکي وركړه. دلته مې د ګجرات بخشالي صاحبزاده صاحب ته ووې چې يوه ټانګه تياره کړه، ليکن د خپلو تلو ذکر مې هېچا سره ونه کړو دا خبره مې پټه وساتله چې کوم ځاى له مونږ تلو هغه ورکوټي کلى و او دا دومره پوليس چې مونږ سره ګرځېده دا به په هغو خلکو لوى بوج و صاحبزاده صاحب نه به چې چا پوښتنه وکړه نو هغه به وې چې مونږ ګجرات بخشالي ته ځو. مونږ ټانګه کې روان شو او د سړک په غاړه يو وړوکى کلى و، مونږ چې څه وخت د پوليس موټر وليدو نو کلي ته د ننه شو پوليس زمونږ نه خبر نه شول، هغه ګجرات بخشالي له روان شول، د کلي خلک خبر شول نو ښځې، نر زمونږ ليدو له راغلل زما په راتلو ډېر خوشحاله شول خدايي خدمتګارو ته مې ووې چې څه چا کره تيار وي هغه راوړئ او که نه وي نو خير دى شپه به مونږ د غسې تېره کړو خو چې زمونږ د پاره نوى پخلى ونه کړئ! چې ډوډى مو وخوړه لږ ارام مو وکړو ټوله ورځ بې ارامه وو، ډېر ستړي شوي وو خو ټول خلک جماعت کې را جمع شوي وو هغوى ووې چې باچا خان دې مونږ ته يو څو خبرې وکړې د لمونځ نه پس د هغوى د محبت مې اول شکريه ادا کړه او بيا مې ورته د تحريک متعلق يو څو خبرې وکړې او په دې خبره مې ډېر زور واچولو چې په هر مصيبت به صبر کوئ.

سبا له هوتي له لاړو، چې کلپانى ته ورسېدو نو څه ګورو چې پوليس والا په شګو کې خرپړ ناست دي ماته يې ووې چې ټوله شپه درپسې ګرځېدلي يو او بيا دلته کښېناستو او د مردان نور پوليس هم ټوله شپه تاسو پسې منډې وهلې دي،

خو تاسو یې مونډلي نه یئ دغه انسپکټر ماله د دفعه ایکسو چوالس (د قانون ۱۴۴ ماده) حکمنامه راکړه هغې کې یې لیکلي وو چې ملکنډ ایجنسۍ له به نه ځئ، ما غلام محمد خان د لوند خوړ ته ویلي وو چې هلته لاړ شي هغه لاړو او دوی ګرفتار کړو، نو په ما یې د دې دپاره دفعه ولګوله چې دی خبر شي نو خامخا به ملکنډ ایجنسۍ ته ځي او حکومت مونږ نه ایجنسو ته پرېښودو او نه قبایلو ته مونږ ډېر کوشش کړی وو، چې مونږ دې ورونو ته لاړ شو او دوی هم مونږ د پښتنو په دې نوې ورورۍ کې شریک کړو او دا یې لا څه کوې چې هغه د خدایي خدمتګارو حکومت هم چې جوړ شو نو هغوی هم زمونږ دې قبایلي ورونو ته په تللو نه خوشحالېدل. ولې چې هغوی ویل چې پیرنګیان به خپه شي. حقیقت دا دی چې حکومت خو زمونږ و خو واک د ګورنر و.

د هوتي نه طورو له لاړو زمونږ یو ډېر زوړ خدایي خدمتګار او بهادر کارکن عبدالرحیم خان مړ شوی و ما سره یې د هزارې دوره کړېوه او چې څه وخت مونږ چچ له تلو نو چې پولیس والا راته ټوپکونه نیولي وو نو ده ما ته ووې چې څه چل وکړو ما ورته وې چې ورځئ پرې نو دی پرې د ټولو نه مخکې ورغی. د ده په مرګ مونږ ته ډېر نقصان ورسېدو مونږ خو په دوره وو جنازه مو ونه کړی شوه، فاتحه مې وکړه د هغه مور او خپلوانو له مې ډاډګیرنه ورکړه، د هغه قبر له لاړو او ما او ټولو خدایي خدمتګارو ورته ډېره دعا وکړه بیا مې جماعت کې یو مختصر تقریر وکړو او دوی ته مې ووې چې د عبدالرحیم خان په مرګ مه خپه کېږئ خدای به هغه وبښي او د هغه په ځای به د اسلام

د خدمت د پاره ډېر خلک پیدا کړي. بیا (مایارو) ته لاړو د مایارو صدر صاحب ډېر مخلص او د کار سړی دی دغلته ډېر خلک جمع شوي وو هلته لږ ایسار شو او خلکو ته مې هم یو څو خبرې وکړې.

د دې ځای نه مردان ته راغلو او دلته خبر شوم چې د سودم خانان رها شوي دي زما طبیعت ډېر خراب و ما غوښتل چې د قاضي صاحب په ځای کې لږ ارام وکړم خو خلکو ارام ته نه پرېښودم. قاضي صاحب مې پوه کړو چې بېګاله به دلته راځم خلکو ته مې ووې چې ستاسو نه رخصت یم مخکې ځم خو خلکو زه کله پرېښودم چې ادې له روان شوم نو خلک رانه رخصت شول مونږ ادې سره نزدې د هغه کلي له ورغلو پولیس والا را پسې وو، د هغوی نه چېرته خلاصېږو؟ مونږ لمونځ کولو چې خلک خبر شول او خدايي خدمتګارو زر زر وردې واغوستې او یو ساعت کې د کلي خلک راجمع شول د هغوی د محبت شکریه مې ادا کړه او بیا مې ترې اجازت واخستو او مونږ د قاضي صاحب ځای ته لاړو. د قاضي صاحب ځای کې د سودم یو خان ناست و اول مې د رهایۍ مبارکي ورکړه بیا مو خبرې شروع کړې. ده راته ووې چې ستا راتلل سودم ته ډېر ضروري دي ولې چې په غریبو خلکو کې حکومت یوه غلطه پراپېګنډه شروع کړې ده چې په حقیقت یې پوه کړې چې دوی کې غلط فهمي پیدا نه شي. ما ورته ووې چې زه خو پنچر شوی یم. لږ ارام کوم نو په شلم دسمبر به درشم.

مونږ سبا وختي ادې ته لاړو یوه ټانګه مو کرایي کړه او درګۍ له راغلو بیا پیاده ګل اباد له لاړو خلک ډېر په جوش

کې وو، ما ورته د صبر او عدم تشدد تلقین وکړو. د ګل اباد نه شپې ته خپل کلي محمدناړې له راغلم دلته مې دمې ته نیت و خو د اتمانزو نه خبر راغی چې په شلم د سمبر باندې د سرحد د لویې جرګې جلسه ده او د خط په لیدو را روان شه. مونږ یوه شپه دلته وکړه سبا له اتمانزو له لاړو چې هلته ورسېدو څه ګورو چې د نوښار د تحصیل شل، پنځه ویشت افسران خدایي خدمتګار په لارې کې راغلل زما په لیدو راکوز شو او حجرې له لاړو هغوی راته ووې چې زمونږ د جرنیلې جګړه ده زمونږ فېصله وکړه ماوې چې خدایي خدمتګار خو په عهدو جګړې نه کوي، په خدمت کې جګړه نه وي جګړې خو په ذاتیاتو پیدا کېږي. زما دا وینا هغوی ډېره محسوسه کړه او ټول ډېر ملامته شول نو بیا مې ورته ووې چې سالار اعظم صاحب له لاړ شئ هغه به فېصله وکړي، هغوی وې چې هغه مېرې له تلی دی ما وې مېرې ته لاړشئ هغوی سالار صاحب پسې لاړل.

د لویې جرګې اجلاس:

د ډوډې وخت و چې سالار صاحب را ورسېد زمونږ حجرې له راغی زه خو جوړ نه وم، ما ترې اجازت واخستو چې ارام وکړم او د دوی فېصله په خوشالې او په رضا سره وشوه. سباله وختي دوی واپس لاړل د سرحد لویه جرګه را ورسېده جلسه شروع شوه د ټولو نه اول حکیم عبدالسلام صاحب دا تجویز پېش کړو چې یو ډېپوټیشن مقررول په کار دي چې هغوی میا احمدشاه صاحب او عبدالاکبر خان راضي کړي او ځان سره یې شامل کړو ما یې تایید وکړو اوماووې چې مونږ

خو لرې کړې نه دي، هغوی جدا شوي دي که هغوی بیا راتلل غواړي نو جرګې ته به هیڅ عذر نه وي. د دواوو شاد محمد خان د دې تجویز مخالفت وکړو چې هغوی خو د جرګې نه بغاوت کړی دی او د جرګې برخلاف کار کوي.

بل تجویز د کانګرس د امداد اخیستو و د دې تجویز ما سخت مخالفت وکړو ما ووې چې تر اوسه پورې مونږ د کانګرس نه یوه پیسه هم نه ده اخیستې او خلک را پسې خبرې کوي او که تاسو د کانګرس نه امداد واخیستو نو بیا خو به حکومت او برخلاف خلک ښه پراپېګنډه شروع کړي، ما ورته دا هم ووې چې جواهر لال ما نه په دې خپه شوی و، د ډاکټر انصاري په کور کې د ورکنګ کمېټۍ اجلاس و هغه راته ووې چې مونږ به هغه مخکې کانګرس له په پېښور کې څلور، پنځه سوه روپۍ د میاشتې امداد ورکولو ستاسو جماعت ډېر لوی دی تاسو له به ډېر امداد درکوو ما ورته ووې چې دا ملک یوازې ستاسو دی که زمونږ هم دی؟ که ستاسو هم وي او زمونږ هم وي نو بیا تاسو نه امداد ولې واخلو؟ هغه مانه په دې خپه شو او ډاکټر انصاري صاحب ته یې ووې چې دی خو ډېر مغرور دی او دا تجویز هم نامنظور شو، بیا سردار رام سنګهه زمونږ خدایي خدمتګار یو تجویز پېش کړو چې د انګلستان وزیر اعظم چې د سرحد د حقوقو متعلق کوم تقریر کړی دی هغه تسلي بخش نه دی او مونږ ته منظور نه دی لیکن ثمین جان وکیل د ده د تجویز مخالفت وکړو او دا تجویز یې پېش کړو چې دا ریفارم مونږ له اخیستل په کار دي، قاضي صاحب او علي اصغر خان ووې چې څه راکوي دا به واخلو او نور به

ګټو. ما لویې جرګې ته ووې چې د دې په اخیستو کې زمونږ قوم او ملک به څه ترقي وکړي پیرنګیان داسې نادانان دي چې مونږ له به هغه حقوق راکړي چې په کوم کې زمونږ فایده وي، نو ما وویل چې زه د دې هم مخالف نه یم که چا ته په کې فایده ښکاري نو وادې خلې خو د دې تجویز هم شاد محمد خان د دواوې سخت مخالفت وکړو چې مونږ مکمله ازادي غوښتله او اوس هغه اصلاحات واخلو چې ټول هندوستان ترې انکار کړی دی، په دې کې هیڅ فایده نشته،د ثمین جان تجویز وغورځېده او د سردارام سنګهـ تجویز پاس شو نورې هم چې څه خبرې وې هغه فېصله شوې او جلسه ختمه شوه او یو ځو ممبران شپې ته پاتې شول او نور لاړل.

په دوه ویشتم د دسمبر په پېښور کې یو لوی دربار و چې هغه کې هم د ریفارمز د خبرو تجویز و، ډاکټر خانصاحب ته او ماله لاټ صاحب دعوتنامې رالېږلې وې، ما او قاضي عطاالله او ډاکټر په دې خبرې وکړې چې تلل په کار دي که نه، زه خو ناجوړه وم لیکن په دې فېصله وشوه چې په داسې حالت کې چې حکومت لګیا دی په خدايي خدمتګارو ظلمونه کوي نو تلل په کار نه دي او مونږ هغې له لاړ نه شو.

زما طبیعت نور هم خراب شو او تبه هم ورسره پیدا شوه، په دې وجه ډاکټر صاحب د علاج دپاره پېښور ته بوتلم زه یې په خپله بنګله کې دېره کړم او زما علاج یې شروع کړو او خلک یې رانه بند کړل زما علاج خو ارام و.

❋❋❋

زه هزاري باغ جيل کښې

بهر عامه گرفتاري
زمونږ گرفتاري، عامه گرفتاري او تشدد هزاري باغ جيل ته بهادره ښځه

په دې کې د سردار پټېل تار راغی او خورشید بهن هم راته لیکلي وو چې ګاندهي جي به په اووه ویشتم د سمبر راورسیږي نو ته په شپږ ویشتم تاریخ راشه. زه ناجوړه وم خو دا تلل هم ضرور و، په دې وجه ما اراده وکړه چې په پینځه ویشتم د سمبر به سحر وختي په فرنتیر میل کې بمبۍ ته روانېږم. ما سره د تلو د پاره قاضي عطاالله خان امین جان او د اکوړې جرنیل هم تیار شول او فیصله په دې وشوه چې مونږ به پېښور نه روان شو، قاضي صاحب به په نوښار کې راسره شي او د اکوړې جرنیل به په اکوړې راسره مل شي خو انسان ته خپل تقدیر معلوم نه دی، تقدیر په تدبیر پورې خاندي په څلیرویشتم د د سمبر ما خپل کاغذونه تیار کړل او د تېښن د پاره مې ټانګې والا ته هم ووې ډاکټر صاحب ته ما وویل چې په پنځه ویشتم سحر وختي راشه، ډاکټر صاحب او میم صاحب کلي ته تلل، په دغه وخت کې د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان زما پوښتنې له راغی، ماښام ډاکټر صاحب یو اخې د کلي نه راغی او میم صاحب یې کلې کې پرېښوه.

زمونږ ګرفتاري:

چې په دې کې زمونږ یو مهربان راغی هغه ووې چې ما ته معلومه شوې ده چې تاسو بېګاله ګرفتاروي ډاکټر صاحب دا نه منل هغه ووې چې دا راز به پټ وي خو ما ورته ووې چې که مونږ ګرفتار شو. زمونږ هغه مهربان زمونږ نه رخصت شو، ما سره چې کوم کاغذات وو هغه مې خپل نوکر حنیف الله له ورکړل چې دا میم صاحب له ورکړه. ډاکټر صاحب راته اواز

وکړو چې پولیس راغلل، زمونږ د بنګلې نه چاپیر شول او یو پیرنګی ما له راغی او راته یې ووې چې تا ګرفتاروم. ما ورته ووې چې ډېره ښه ده ستا او ستا د حکومت به شکریه ادا کړم چې ما ګرفتار کړئ ځکه چې زه ناجوړه یم او ارام ته مې ځوک نه پرېږدي اوس به ارام وکړم هغه پسې یوه میمه راغله ما هغې ته د بنګلې ور لرې کړو او په ارام مې کښېنوله.

حکومت ته د میم صاحب دوی راتلل معلوم نه و دایې د دې دپاره رالېږلې وه چې د ډاکټر صاحب ښځه میم صاحب به یوازې وي دا به ورسره شپه تېره کړي لږ ساعت ورپسې بل پیرنګی راغی هغه مونږ په ځلیرویشتم د دسمبر د شپې ګرفتار کړو د بنګلې نه بهر راغلو او زه یې په یو موټر کې او ډاکټر صاحب یې په بل موټر کې کښېنولو هغوی زمونږ د ګرفتارۍ دپاره ډېر پولیس راوستلي وو شاید چې د هغوی به دا خیال و چې مونږ به ورسره جنګ کوو. ډاکټر صاحب د شپې په جامو کې راغی ما ورته ووې چې جامې بدلې کړه معلومه نه ده چې مونږ چېرته بیایي، ډاکټر صاحب جامې بدلې کړې چې د پېښور نه واوړېدو نو زما خیال و چې هریپور ته به مو بیایي چې دې کې د اټک پل ته ورسېدو د لته ټول موټرونه ودرېدل پل بند و ما سره چې کوم پیرنګی و هغه ورکوز شو او سنتري ته یې اواز وکړو چې فلاني صاحب ته ټیلفون وکړه او ورته ووایه چې مونږ ته ور لرې کړه لږ ساعت پس ورلرې شو مونږ چې د پل نه پورې وتو موټرونه ودرېدل او مونږ یې د موټرو نه کوز کړو دلته د پولیس په چوکۍ کې یوه کمره وه مونږ یې وردننه کړو زما طبیعت ډېر خراب و تلې هم نه شوم نو ما له هغه

پېرنګي کټ راوړو او زه په هغه کې ځملاستم، ډاکټر صاحب ته يې هم يو کټ راوړو، په دې کې لږ ساعت پس قاضي صاحب راورسېد، د هغه نه پس سعدالله خان زما وراره هم را ورسېد، قاضي صاحب ما سره او سعدالله خان ډاکټر صاحب سره ځملاستل او ښه په ارام مو خوب وکړو. سحر وختي مونږ سره د هغو پېرنګيانو تېشن ته لاړو هلته ډېر پوليس ولاړ وو او زمونږ د پاره يې د يو سپېشل ټرين انتظام کړی و مونږ يې هغه ګاډي کې ورننه کړو او زما په ډبې کې د ننه يې په مونږ ټوپک په لاس او سنګين چړاو پيره ودروله او ګاډی روان شو تاسو ته به ياد وي چې مالاټ صاحب سره ملاقات کولو نو زما خبرې يې نوټ کولې او ده وې چې دا به زه وايسرای سره کوم نو نتيجه دا شوه چې د راونډ ټېبل کنفرانس فېل (ناکام) شو نو په هندوستان کې يې د ټولو نه اول زه ګرفتار کړم او د ټولو نه يې خطرناک ثابت کړم. دغه نوټونه يې د دې غرض د پاره اخيستل په دې شپه چې زه يې ونيولم هم په دغه شپه په سرحد کې هم پېنځه سوه مشران خدايي خدمتګار ګرفتار شول.

عامه ګرفتاري او تشدد:

زما د نيولو نه پس په ټوله صوبه کې عامې ګرفتارۍ شروع شوې چې د خدايي خدمتګارو قيديانو تعداد زرګونو ته ورسېده نو بيا يې نور نه نيول بيا به پوليس او ډنډه مار په کلو ورتلل او خدايي خدمتګار به يې وهل او ټکول په يخو اوبو کې به يې اچول او کورونه به يې ورله تالا کول. د چارسدې په تحصيل خدايي خدمتګارو پکټنګ شروع کړو شل شل کسان

به هره ورځ راتلل پولیس والاو به په کوتکونو وهل او خلکو به ګرفتارۍ ورکولې.

د هریپور په جېلخانه کې د نورو ټولو جېلخانو نه زیات خدايي خدمتګار قیدیان وو یوازې دې جېلخانه کې دیارلس زرو نه زیات قیدیان وو ،حکومت په دوی ډېر ظلم شروع کړو چې دوی تنګ شي او معافي وغواړي، په یخ ژمي کې یې دوی له یو یو کمبل ورکړی و، چې د سپږو نه ډک و د سیمټو بارکونه وو هغه به یې پرې ووینځل یوه جوړه جامې وې هغه به یې هم ووینځلې، باران به ورېدو، جامې به یې جنګلو کې ځوړندې وې او کمبل به یې د ځان نه تاو کړې و ،شپه به په ناسته تېره شوه په دوبمه او کله په دربمه ورځ به یې یوه چپاتۍ ورکولو چې یوه نوړۍ به شوه چې سړی به پوهېدو نو بیا به ختمه وه، د دې ظلم برخلاف یو بوډا هندو خدايي خدمتګار خبرې بندې کړې وې او د چپې خولې روژه یې ونیوله چې تر مرګه یې جارې وساتله،شپږ میاشتې پس هغه مړ شو او خپلو بچو د جیلخانې نه مړ بنو ته یوړو ،د دې ظلم برخلاف د اتمانزو حیات ګل خدايي خدمتګار ځلوېښت ورځې بهوک هړتال وکړو او د سر انجام خان سپرنټنډنټ په خوله یې مات کړو هغه ورسره وعده وکړه چې ستا مطالبې منُو سر انجام خان چې سپرنټنډنټ شو نو قیدیانو له یې تسلي ورکړه او زور ظلم یې ختم کړو او قیدیانو مشقتونه شروع کړل، د ده دا سلوک د پیرنګیانو خوښ نه شو نو دی یې بدل کړو او د ده په ځای یې د بهار صوبې نه یو پیرنګی را وغوښتو چې نوم یې سمتهـ و ،هغه هم په اوله کې خدايي خدمتګارو سره ښه جنګ

وکړو او خدايي خدمتګارو ښه په نره د ده مقابله وکړه. د ټاټ وردۍ ولاړې اتکړې، بندې چکۍ، ډنډه بېړۍ او نورې سزاګانې يې ورکړې درې کاله يې په خدايي خدمتګارو دغه تکليفونه تېر کړل خو سمته کامياب نه شو او د دې نه پس بيا خدايي خدمتګارو سره ډېر ښه شو.

زمونږ د کتوزو عبدالله جان او د هغه پلار قلي خان ته پېش شو هغه د چارسدې اسسټنټ کمشنر و هغه په عبدالله جان رعب واچولو کچرۍ د خلکو نه ډکه وه پوليس ولاړ وو قلي خان ورته ووې چې ته د پيرنګي حکومت خلاف نظم وايې چې:«د انقلاب به شم ځار ځار» عبدالله جان ورته وويل چې زه اوس هم دا وايم په فخر يې په چغه داسې وويل «د انقلاب به شم ځار ځار- که ځوک مې سرکاندي په دار دار» زمونږ د ځوانانو د جرات داسې ډېرې کيسې دي چې هيڅ شان د چا رعب پرې اثر نه کوي دا خو درته ما مثال بيان کړو.

هزارې باغ جېل کښې:

حکومت زمونږ سره د سرحد نه يو سردارخېل د پوليس انسپکټر له خپله طرفه لګولی وو، هرې صوبې ته چې به زمونږ ګاډي روانېدو نو دغه پوليس به زمونږ د نګرانۍ او حفاظت انتظام کولو او هغه به راسره کېده،د پنجاب پوليس يو انسپکټر چې په مونږ لګېدلی و. ددې انسپکټر دا کار و چې کله به مونږ د ډبې کړکۍ لرې کړه نو دی به راغی او هغه به يې بنده کړه اخر ما ورته ووې چې انسپکټر صاحب مونږ خو ښځې نه يو چې مونږ کړکۍ د هوا دپاره لرې کړو ته يې بنده

کړې چې دوی څوک ونه ويني او زمونږ دا د صوبه سرحد انسپکټر سردار خېل د ډاکټر صاحب او د قاضي صاحب ډېر اشنا و، او دا به يې هم وې چې زه ډاکټر صاحب د مرګ نه بچ کړی يم قاضي صاحب سره د اخبار ډېر شوق و، ده به د هغه خپل اشنا نه اخبار غوښته خو هغه د وېرې نه اخبار نه ورکولو زما خو همېشه دا قاعده ده چې ګرفتار شم نو چې کوم پوليس ماسره وي نه ترې تپوس کوم او نه ترې څه غواړم. زمونږ دا ګاډی چې به د کويلې او اوبو اخيستو د پاره ودرېدو نو مونږ پسې خو به کړکۍ او ورونه بند وو او که زمونږ به کوزېدو ته شوق شوی و، نو دې پنجابي به نه پرېښودو، څه وخت چې زمونږ ګاډی يو پې ته ورسېدو نو زمونږ د چارج اخيستو د پاره يو انګرېز افسر او يو ګوره سارجنټ راغی، او چې هغه چارج واخيستو نو زما ډبې له راغی او د ډبې د روازه يې لرې کړه او ماته يې ووې چې راځه را کوز شه تېشن کې وګرځه پښې ازادې کړه. اوس د دغه انګرېز او د پنجاب د دغو مسلمانانو افسرانو د رويې مقابله وکړئ! انګرېز سره خو زمونږ جنګ و او مونږ ترې حکومت اخيستو او دا زمونږ مسلمان پنجابی ورور و، چې مونږ د دوی د پاره حکومت ګټلو، دا ورځ د دوی د (ېره ده) ړومبی ورځ وه هغه په ډېره مينه محبت ماته شراب راوړو ماته يې ډېر په مينه، محبت سره پېش کړل ماورته ووې چې معافي غواړم زه شراب نه څکم هغه زما په دې خبره حيران شو، زه به د هغه دا رواداري او محبت هېچرې هېر نه کړم او څه وخت چې اله اباد ته ورسېدو نو دلته يې زمونږ نه ډاکټر صاحب کوز کړو او هغه يې د اله اباد نيني جېل ته ولېږه. بيا

يې سعدالله کوز کړو او هغه يې د بنارس جېل ته ولېږه. بيا د بهار صوبه شروع شوه او دلته يې قاضي عطاالله صاحب زما نه کوز کړو او د ګيا جېل ته يې ولېږه او زه يې د هزارۍ باغ جېل له روان کړم. د هزارۍ باغ جېل د تېښتن نه ځلوېښت ميله لرې دی. زه چې يې موټر کې کښېنولم نو ماسره دوه پيرنګيان يو ډپټي کمشنر و، بل د پوليس کپتان و کښېناستل او دا زمونږ سردار خېل انسپکټر هغوی سره کښېناستو، کښېناستو سره هغوی ماله يو انګرېزي اخبار راکړو (چې سردارخېل انسپکټر خپلو دوستانو او محسنانو له نه ورکوو) چې زه يې جېل ته دننه کړم او زه يې بارک له بوتلم نو د جېلخانې افسر چې هندو و راته ووې چې دا تا سره چې د پوليس افسر و دا څوک دی؟ ما ورته وې چې ما نه ولې د ده پوښتنه کوې؟ نو هغه راته ووې چې ما ته خو ډېر رذيل سړی ښکاره شو هغه ما ته ووېل چې دا ډېر خطرناک سړی دی فکر ورته کوه. زه يې يو بارک کې يوازې بند کړم او دوی رانه لاړل. ما ته بغير د لوی صاحب (سپرنټنډنټ) او وړوکي صاحب (جېلر) د ليدو نه د بل چا د راتلو يا ليدو اجازت نه و، زما د بارک وړاندې يو سړک چې په هغې به جېل والا تلل راتلل هغه يې بند کړ ما سره د خدايي خدمتګارو ډېر فکر او غم و، په تنهايۍ کې زه ناجوړه کېږم. دلته زه بالکل تنها وم خوب به مې پوره کولی نه شو او ډوډۍ مې هم خواته نه کېده چې په دې کې مې يوه شپه خوب وليدو چې يو لوی سين دی د هغه په غاړه يو ښکلی ګنبد دی زه په هغه کې ناست يم چې په دې کې سيلاب راغی او دې ګنبد ته رانږدې تو دا ګنبد يې وجړقوو زه ډېر وېرېدم ماوې خدای

دې خير کړي چې زما د پاسه راپرې نه وځي خو څه ساعت پس هغه سېلاب تېر شو او ګنبد په کې لاهو نه شو، پاتې شو، چې د خوبه را ويښ شوم د خوب په ليدو ډېره تسلي مې وشوه.او هغه ډېر غمونه او فکرونه مې کم شو،ځکه چې زما زړه ته دا خبره راغله چې زمونږ په تحريک د هيبت کوم سېلاب راروان و، هغه په خير تېر شو او تحريک په کې لاهو نه شو. بيا مې فکر وکړ چې دا ټوله ورځ دا سې بې کاره ناست يې نو صحت خو به دې نور خراب شي څه شغل او کار په کار دی چې زه پرې مشغول او دا وخت مې پرې تېرېږي نو سپرنټنډنټ صاحب ته مې وويل چې زه دلته بېکاره ناست يم او بېکاري ماته ښه نه ښکاري ته ماله يوی، خسکوره او رمبی راکړه،زه د خپل بارک مخکې دا بنجره ځمکه ابادوم. په دې کې به ځانله سبزي کرم، هغه ماله دوه قيديان راکړل، هلته چې کومه لږه غوندې ځمکه وه هغه مې اباده کړه او سبزي او ګلونه مې په کې وکرل.د دې نه ما ته دوه فايدې وشوې، يو خو راته کار پيدا شو چې زه به پرې مشغول يم او وخت به مې ښه تېرېږي. او بله دا چې يوازې وم نو د خبرو ملګري مې پيدا شول.

زه (شاهي قيدي) وم، ډپټي کمشنر به راله هره مياشت راتلو د هرې مياشتې په اول تاريخ به راغی، دې کې هغه چرې ناغه کړې نه وه هغه هم د دې ګلونو او سبزو کرلو ډېر شوقين و ما سره به يې هم په کې ډېر امداد کولو کله نا کله به يې را له تخمونه هم راوړل. ډېر ښه سړی و په کې ډېر انسانيت و، دی چې به هره مياشت راغی او زه به يې وليدم زما دا تنهايي به يې محسوسوله او زما نه به يې تپوس کولو چې تا ته څه تکليف

خو نشته؟ ما به ورته ویل چې جېلخانه خو د تکلیفونو ځای دی. زما دا عادت دی چې په جېلخانه کې نه څه غواړم او نه (Complaint) شکایت) کوم او ټول تکلیف په ځان تېروم. شپږ میاشتې تېرې شوې او ده خپله ولیدل چې صحت مې خراب شو او نور هم خرابېږي نو بغیر زما د وینا نه یې د صوبه سرحد حکومت ته ولیکل چې ده له یو ملګری په کار دی او په ګیاجېل کې د ده ملګري دي هغه دې دې جېلخانې ته رابدل شي، هلته قاضي عطاالله خان و،هغه غریب هلته یوازې و او زما نه هم زیات په تکلیف کې و،زه به څه نا څه اُوده کېدم او خوب به راغی او هغې غریب له خوب نه ورته او نه اُوده کېدی شو،ځکه چې د تنهایۍ په وجه یې یو کال هډوخوب نه و کړی. د ګیا جېلخانه د هندوستان په ټولو جېلونو کې ګرمه ده بله دا چې زه او قاضي صاحب په یوه صوبه بهار کې وو او ډاکټر صاحب او سعدالله خان په بله صوبه یعنې یوپي کې وو ولې سر ریلف ګریفتهـ زما او د قاضي صاحب ډېر مخالف و، نو مونږ دواړه یې نه یو ځای کولو د هغه په ځای یې ماله ډاکټر صاحب راولېږلو. چې ډاکټر صاحب راغی مونږ یو بل ته ورترغاړه وتو او کال پس یې قاضي صاحب سعدالله له ولېږه.

ماسره ښنګ په ښنګ د ښځو جېلخانه وه په هغې کې سیاسي قیدیانې وې د راجندرپرشاد خورهم په کې وه، یوه ورځ چوټا صاحب (ډپټي سپرنټنډنټ) ماله راغی ماته یې ووې چې ښځو ډېر تنګ کړی یم او راته وایي چې ته مونږ ته دی وښیه او که راته یې نه ښیې نو مونږ ایجي ټیشن کوو دا خو زه کولی نه شم نو ته مهرباني وکړه دوی ته جواب ولېږه او ما

ترینه خلاص کړه ما هغوی ته جواب ورولېږلو او دی ترې خلاص شو.

چې ډاکټر صاحب راغی او هغه ولیدل چې ما خو دوی همېشه په بارک کې بندساتي او زه خو به نیني جېل کې جواهر لال سره همېشه بهر ګرځېدم نو د هزارۍ باغ جېل سپرنټنډنټ چې هغه یو پنجابی و او ډاکټر صاحب سره د یورپ په جنګ کې یو ځای پاتې شوی و، خو ډېر بزدل سړی و، ډاکټر صاحب هغه ته د بهر ګرځېدو خبره وکړه نو ده ووې چې: «نه بهایی مین مارا جاونګا» یعنې نه وروره دا خبره مه کوه زه به اووهلی شم،خو ډاکټر صاحب دا خبره نه پرېښوه نو اخر مونږ ته د بارک نه بهر ګرځېدو اجازت وشو. په دې جېلخانه کې بابو راجندر پرشاد او د بهار لوی لیډران قید وو، اچاریه کرپلاني هم دلته و، هغوی نه زما نه خبر وو اونه زه د هغوی نه خبر وم مونږ چې بهر ګرځېدو یوه ورځې مو د هغوی یو ملګری ولیدو نو هغه ډېر حېران شو وې تاسو کله راغلي یئ، ما ورته ووې چې زما خو دلته اتمه میاشت ده او ډاکټر صاحب یو څو ورځې کېږي چې راغلی دی، هغه راته ووې چې دلته خو مونږ د بهار ډېر سیاسي قیدیان یو بیا به مونږ کله کله د هغوی لیدو له ورتلو، د بهار هغه داروغه صاحب د راجندر پرشاد کلاس فیلو (همصنفي) و، ډېر ښه سړی و او د قوم پرستو سره یې ډېره همدردي کوله. مونږ یوه ورځ چوټا صاحب سره دا خبره وکړه چې د دې ځای نه چې کوم سیاسي قیدي رها کېږي هغه یوه ورځ مازیګر مونږ له د رها کېدو نه مخکې رالېږئ، مونږ به هغه له مېلمستیا کوو.

د بهار خلک ډېر ښه خلک دي، لیکن دا چُوت چات په کې ډېر زیات دی مونږ سره د یو ځای په اوسېدو په دې خلکو کې ډېر بدلون راغی او ډېره اصلاح یې وشوه، یوه ورځ یو سیاسي قیدي زمونږ مېلمه و، چې چای راغله نو چای سره ګرمې ګرمې پیکوړې او تلېدلي باتینګڼ هم وو ما به په پیالې کې چای ورکوله او بیا به مې پیکوړې پخپل لاس ورکولې او ډاکټر صاحب به تلیدلي باتینګڼ هم هغه له ورکول او هغه چای سره پیکوړې او باتنیګڼ هم خوړل او چې چای ختمه شوه نو هغه ډېر وخندل او بیا یې مونږ ته ووې چې په مونږ کې دومره چُوت چات دی چې یوه ورځې مسلمان ډاکي راغی او هغه ما له زما خط راکړو نو هغه نه د خط اخیستو په وخت کې یوه څنډه هغه نیولې وه او بله څنډه ما نیولې وه، په دغه وخت کې زما ورور ما سره ولاړ و، هغه په ما اوبه واړولې او راته یې ووې چې ته خو پلید (بهرشټ) شوې.

د بهار لیډرانو سره زما محبت و د هغوی محبت زه د زړه نه شم اوښکلی. د بهار ښځې نر ډېر بهادران دي او هغوی د ملک د ازادۍ دپاره ډېرې قربانۍ کړې دي او زه به درته د یوې ښځې کیسه وکړم چې هغه مونږ سره قیده وه.

بهادره ښځه:

یوه ورځ چوتیا صاحب راغی او خندل یې او ما ته یې ووې چې تا ته نن د یوې ښځې کیسه کوم چې دلته قیده ده، نن جېلخانې له د هغې وکیل خاوند ملاقات له راغلی و، او هغه سره پینځه بچي وو،د ملاقات په وخت کې خپلې ښځې ته یې

ډېر منت وکړو چې دا دوه واړه ته واخله او دا درې لوی به ما سره وي ښځې ورته ووې چې دا ټول به ته ساتې ما خو دا ټول ساتل خو تا زما خبره ونه منله نو اوس یې ساته نو چوټا صاحب ووې چې ما هغې ښځې ته ووې چې دا بچي ولې نه ساتې؟ نو هغې ځواب راکړو چې څه وخت د کانګرس د جنګ بیګل ووهل شو نو ما دې خاوند ته ووې چې دا د ملک اوقوم جنګ دی ته هم لاړ شه خو ده ووې چې زما یو دوه مقدمې دي چې دا ختمې شي نو بیا به لاړ شم. څه ورځې پس مې ترې پوښتنه وکړه چې مقدمې ختمې شوې که نه؟ نو ده ووې چې لږې غوندې پاتې دي. څه ورځې پس مې بیا ترې تپوس وکړو نو هغه دغه ځواب راکړو چې دې بچو سره څه وکړو؟ ما ووې چې دا بچي به زه ساتم ولې دی قید ته تیار نه و او زه پوه شوم چې جېلخانې له نه ځي نو زه پخپله راغلم پکټینګ مې وکړو او قید شوم او بچي مې ده ته پرېښودل. د کوم قوم ښځو کې چې دومره قومیت او بهادري وي نو هغوی ضرور خپل منزل ته رسي (او دغه وجه وه چې انګرېز مجبوره شو او زمونږ ملک یې پرېښو).

د ډاکټر صاحب د راتللو نه پس یې بیا مونږ بل بارک ته بدل کړو، د غه بارک سره ډېره مځکه شاړه پرته وه ما چوټا صاحب ته ووې چې زه دا مځکه ابادوم ما سره امداد وکړه هغه ماله دوه قیدیان راکړل، ما په هغه مځکه شروع وکړه او اباده مې کړله. په دې مځکه یو ارټ هم و ما الوبالو، ګنې، قسم قسم سبزۍ وکرلې. د بهار پېپیتې ډېرې خوږې وې یو لوی پټې مې ښه جوړ کړو او دا مې په کې وکرلې. ډپټې کمشنر به میاشت

په میاشت راتلو ما سره یې په دې کار کې ډېره دلچسپي وه او کله نا کله به یې د مولو، ټېپرو تخم هم راکوو او راته به یې وې چې زما هم د زراعت سره ډېر شوق دی، دا جېلخانه په ځنګل کې وه کله نا کله به د زمرو اوازونه مونږ اورېدل او په دې جېلخانه کې به د شپې ډېر ماران راوتل او هغه به داسې زهریله وو چې سړی به یې وچیچلو او فوراً به ورته انجکشن ونه شو نو دوه ګینټې کې به مړ شو. زه به د شپې د ډوډۍ نه پس ګرځېدم. سپرټنډنټ صاحب خو ډېر منع کولم چې مار به دې وچیچي نو ما به ورته وې چې زه ونه ګرځم نو نه خوب راځي او نه مې ډوډۍ هضم کېږي نو بیا هغه ماله یو ګیس لیمپ واخیستو او د شپې به چې ګرځېدم نو هغه به د ملازم سره و هغه به مخکې و او زه به ورپسې وم او چې کله به برسات شروع شو نو دا ماران به ډېر زیات شول او چې مونږ به د شپې ګرځېدو نو چې چېرته به ډنډوکی و، نو هغې کې به بېشماره ماران رېږدل. دا ماران واړه واړه وو خو ډېر خطرناک وو. زه به وختي سحر پاڅېدم یوه ورځ چې پاڅېدم نو ګرګابی کې مې پښنه منډله خو چې د اګرګابی مې په پښنه سموله او هغه نسکوره شوه نو یو کریټ مار ترې روان شو، خدای ترې وساتلم دلته زمونږ یو مشقتي و ډاکټر صاحب سره به یې ډېر ګپ لګوو. په دې کې ډېر قیدیان د ځنګلي علاقې وو ډاکټر صاحب ته یې وې چې مونږ ښځې او نر لاسونه سره ورکړو او په جمع ګډېږو، یوه ورځ ترې مونږ پوښتنه وکړه چې په څه قید شوي یئ؟ نو هغه ووې چې سړی مې وژلی و او چې مقدمه را باندې جوړه شوه نو خپلو راله وکیل ونیو وکیل راته بیان

اوښولو چې دا به کوي، ما ورته ویل چې دا خو دروغ دي او زه دروغ نه وایم، وکیلانو خلک په دروغو اموخته کړي دي، حقیقت دا دی چې دا وکیلان چې د کوم وخت نه پیدا شوي دي نو په دې ملک کې دروغ او د دروغو مقدمې زیاتې شوې دي، خو ما دروغ ونه وې اورښتیا مې وې، چې د رښتیاوو په برکت له پانسۍ نه خلاص شوم.

حکومت زما بچو له الاونس نه ورکولو حالانکه د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب بچو له یې ورکولو او بله لوبه یې مونږ سره داکړې وه چې زما جایداد خو ډېر و، خو د ګورنمنټ په اشاره زمیندارو زما حصه ګډوډه کړه او ماله یې څه نه راکول. نو زما زوی غني د پیسو د نشت په وجه د امریکې نه واپس شو او خپل تعلیم یې پوره نه کړه، زما هغه د پپیتو باغ پوخ شو او یو دوه مونږ خوړلې وې چې زمونږ د رهایۍ حکم راغی مونږ خو ډېرې پپیتې کرلې وې او هغه پخې شوې وې اګر چې په دې جېلخانه کې د ننه د پپیتو د کرلو حکم نه و، خو ماله جرنیل خاص اجازت راکړی و، نو چې مونږ خلاصېدو جېلوالا او قیدیان ډېر خپه و، ویل یې چې تاسو رها شئ او لاړ شئ، مونږ به دا د ښخه وباسو، پپیتې په پخېدو راغلې وې ډېرې خوړې وې. اول په دې جېلخانه کې د پپیتو د کرلو اجازه وه خو هغه قیدیانو اېستلې وې دېوال ته یې اېښې وې او تښتېدلي وو نو ځکه د پپیتو کرل بند شوي و.

چې ډاکټر صاحب نه و نو زما د خوراک ډېر بد حال و د دې خلکو او زمونږ خوراک کې ډېر فرق دی او زه پخلي باندې نه پوهېدم چې ډاکټر صاحب راغی نو بیا کار ښه شو ولې چې هغه به ډېر ښه پخلی

کولو او بیا یې زمونږ مشقتي ته چل ونښوده هغه بیا مونږ له ښه ډوډۍ ښځوله ما به د اتوار په ورځ روژه نیوه او ورسره به مې د خبرو هم روژه وه ولې چې زما د ډېرو خبرو کولو عادت و او ډېر قهرېدم به، د روژه ماتي د پاره به ماله ډاکټر صاحب پخپله پخلی کولو او په دغو ورځو کې چې ګاندهي جي بهوک هړتال کړی و، نو ما هم ورسره کړی و او ماته داسې یادېږي، چې اته ورځې و، ډاکټر صاحب ما ته ووې چې زه چې په نیني جېل کې وم نو جواهر لال راته ووې چې مونږ غواړو چې خدايي خدمتګارو سره مالي امداد وکړو نو ده وې چې ما ورته ووې چې ډېره ښه ده،ما ورته ووې چې دا خو دې ډېر غلط کار کړی دی مونږ خو د کانګرس نه امداد نه اخلو مونږ هم د خپل ملک دپاره جدوجهد کوو کانګرس هم کوي نو مونږ له د هغوی نه امداد اخیستل خو ماته مناسب نه ښکاري او په دې خو مانه جواهر لال خپه شوی و. مونږ د هغوی نه ولې امداد واخلو مونږ خدايي خدمتګار به دوه،دوه نیم لکه خلک وي نو کانګرس به مونږ له څومره امداد راکړي بله دا چې دوی اوس امداد ورکړي نو هغه خو ټولو ته رسېدی نه شي نو په دوی کې به بې اتفاقي پیدا شي خو دا ښه خبره وه چې کر پلاني رها کېدو نو ما هغه ته ووې چې مونږ د کانګرس نه مالي امداد نه غواړو ډاکټر صاحب ته جواهر لال ویلي و، نو ده د امداد خبره منلې وه ته چې لاړ شې نو دا امداد بند که او ټولو لیډرانو ته ووایه چې هغه وې چې خدايي خدمتګار د کانګرس نه امداد نه اخلي،زمونږ باورچي چې زمونږ د رهايي واورېدل نو په ژړا شو،ما ورته ووې چې زمونږ په رهايي خپه یې؟ نو هغه وې چې نه ستاسو په رهايي خوشحاله یم خو ما سره د ځان غم دی، جېلوالا هم زمونږ په رهايي خپه وو زه هم په هغه خپلو پېیتو پسې ډېر خپه وم.

✵✵✵

زما په صوبه سرحد
او پنجاب بندیز

د ال انډيا کانګرس کمېټۍ اجلاس
واردا، کلکتې کښې، بمبۍ کښې، قيد دوه
کاله، سابرمتي جېل، بريلي جېل، الموړه
جېل، رهايي، واردې ته، د خپل اولاد سره
ملاقات، انتخابات او کانګرس ورکنګ کمېټۍ، زه
بمبۍ کښې، د فيض پور کانګرس،
د پښتنو په هکله غلط فهمۍ، انتخابات، مونږ
واردا کښې، د کانګرس وزارتونه، مونږ بنارس،
ډيلي، ګجرات، کاټياواړ کښې، د هندوستان د
مسلمانانو فکر، د سندهـ او بلوچستان دوره

په سرحد زما بندیز:

دري کاله پس مونږ د هزاري باغ جیل نه رها شو او پټني ته راغلو او د هغې ښځې مېلمانه شو چې وکیل خاوند يې جیل ته ته تلو او دا تللې وه او مونږ سره جیلخانه کې قید وه. په بهار کې زمونږ ډېر سیاسي قیدیان ملګري وو او زمونږ او د هغوی ډېر ښه تعلقات وو چې زمونږ د رهایی نه خبر شو او مونږ پټني ته را ورسېدو نو را جندر پرشاد او هغه نور لیډران مونږ سره راغلل، زمونږ یو لوی جلوس يې وښکو او جلسه وشوه، د جلسې نه پس مونږ له حکومت دا نوټس راکړی و، چې پنجاب او سرحد باندې تاسو بند يئ، مونږ له ګاندهي جي او جمنالال بجاج دعوت رالېږلی و، چې تاسو چې حکومت په سرحد او پنجاب بند کړي يئ نو دلته واردې ته راشئ. بیا مونږ واردې ته روان شو.

ال انډیا کانګرس کمېټۍ اجلاس:

مونږ په دسمبر ۱۹۳۴ع کې رها شوي وو. په بمبۍ کې د ال انډیا کانګرس کمېټۍ اجلاس و، نو چې زمونږ د رهایۍ خبر کانګرس ته ورسېدو نو د کانګرس کمېټۍ استقبالیه کمېټۍ دا فیصله وکړه چې باچا خان دې د دې کانګرس صدر شي او راجندرپرشاد چې د ال انډیا کانګرس صدر مقرر شوی وو د هغه تار راغی چې زه صدر منتخب شوی یم خو ستا په حق کې مستعفي کېږم خو ما دا خبره منظوره نه کړه او د تار په ذریعه مې اطلاع ورکړه چې زه سپاهي خدایي خدمتګار یم. زه صدارت نه کوم، خدمت کوم. د دې جلسې پنډال زما په نوم

جوړ شوی و. او مونږ چې په کومه دروازه ورننوتو هغه لویه او ښکلې دروازه هم زما په نوم جوړه شوې وه، مونږ په دغه اجلاس کې شریک شو عبدالخالق خلیق صاحب او زمونږ نور ډېر پښتانه ورونه چې زما سترې مه شې له راغلي وو هغوی هم دې جلسه کې شریک شوي وو. څه ورځې پس مونږ د واردې نه کلکتې ته لاړو او هلته د کلکتې کارپوریشن مونږ ته استقبالیه ایډریس راکړو او په کلکته کې زمونږ لوی استقبال وشو.

چې څه وخت کلکتې له تلم نو ګاندهي جي سره مې سلا او مشوره کړې وه چې پنجاب او سرحد ته خو زه تلی نه شم او هسې کښېناستی هم نه شم. زه خو خدايي خدمتګار یم خدمت به کوم نو اوس په دې باقي هندوستان کې بنګال او بل سندهـ دی چې دلته د مسلمانانو اکثریت دی ستا څنګه خوښه ده چې کومه صوبه کې شروع کړم؟ نو په دې فیصله وشوه چې بنګال کې کار په کار دی، نو کلکتې ته لاړو په کلکته کې زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، ما د مسلمانانو په علاقه کې خپلو تقریرونو کې مسلمانانو ته دا خیال ظاهر کړو چې زه ستاسو د خدمت دپاره راغلی یم. او زه په کلو کې کارکول غواړم ولې چې یو خو قوم په کلو کې اوسي او مصیبت زده او بې خبره خلک هم هلته وي بل ښارونو کې اخبارونه هم وي رېډیوګانې هم وي او کلو کې دا څیزونه نه وي.نو زه خو د هغوی د خبرولو دپاره راغلی یم او هغوی ته ورځم.

کلکته ښار کې د مسلمانانو یو مجلس(انجمن) و، او سهروردي صاحب د دې مجلس مشر و، او دغسې نور

مسلمانان هم دې مجلس کې وو. دې مسلم مجلس ما له دعوت راکړی و، چې مونږ ورغلو د بنګالیانو د رواج مطابق هلته د ټنګ ټکور انتظام هم شوی و، چې د سندرو او ګانې وخت وشو، نوما خواهش وکړو چې دومره به بس وي اوس به څه د مطلب خبرې هم وکړو او چې کله ما دا خواهش ظاهر کړلو چې زه د مسلمانانو علاقو او کلو ته تلل غواړم چې هلته کار وکړم. نو دې لیډرانو ته مې خواست وکړو چې ما سره یو تن داسې په کار دی چې زما د خبرو ترجمه په بنګالۍ کې کوي نو هغوی دا معذرت او بهانه وکړه چې د مسلمانانو په علاقه کې د ملیریا د تبو ورځې دي، ماشې دي او هلته تګ د صحت د پاره مضر دی، یعنې هغه پخپله تګ او خدمت خو پرېږده داسې کوشش و چې ما هم هلته د تللو نه منع کړي ځکه چې د هغوی په لیډرۍ کې فرق راته.

زه چې څه وخت د مسلمانانو نه مایوسه شوم نو ډاکټر پروفولاچندرګهوش چې زما دوست و او د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ ممبر هم و، هغه مې د دې حال نه خبر کړو هغه ته مې ووې چې ما سره کلو ته لاړ شه ځکه چې دغه خلک صرف په بنګالۍ پوهېږي او ماله بنګالي نه راځي هغه راته ووې ښه ده، زه دې هر قسم خدمت کوم او د کلو په دوره درسره ځم خو دا د بنګال خلک خو مړه دي هلته ته څه کوې؟ زه او هغه د کلو په دوره روان شو، مونږ چې به کوم کلي ته لاړو نو ما به پخپله طریقه کار شروع کړو، خلکو له به ورتلو خبرې به مو ورسره کولې او ورته به مې وې چې دا هندوستان د سرو زرو ملک وو، هر کور کې به پۍ وې، غوړي او وریژې وې، لیکن اوس

څه چل وشو چې د دې ځيزونو قات(قحط) دی او زمونږ بچي وږي تږي برېنډ خوار و زار دي؟ هغوی غريبانانو به زما خبرې په غور او فکر اورېدې او په اخر کې به مې ورته وې چې تر کومې پورې دا ملک ازاد شوی نه دی او ددې ملک واک اختيار ستاسو په لاس کې راغلی نه دی نو تاسو او ستاسو بچي اباد ېدی نه شي او په ګېډه مړېدی نه شي دا ملک خدای مونږ له راکړی دی خو زمونږ دخود غرضۍ او ناپوهۍ، بې اتفاقۍ په وجه د دې ملک واک اختيار د انګرېزانو دی او ستاسو په ملک هغوی اباد دي. په دې طريقه مونږ چې څوورځې په هغه علاقه کې وګرځېدو،نو بيا به مو يو ځای د جلسې دپاره خوښ کړو زمونږ په اوله جلسه کې پنځوس کسان راجمع شوي وو،او څه ورځې پس چې مونږ دويمه جلسه وکړه نو هغې له دوه سوه خلک راغلي وو،او دغه شان پرله پسې د خلکو شمېر زياتېدو. په دې وخت کې مې پروفولابابوته ووې چې تا ويل چې دا خلک مړه دې تا وليدل دا خلک مړه نه دي،ژوندي دي. دا مړه نه دي خو د دې غريبانانو خلکو غمخوار او همدرد نشته چې خدمت يې وکړي او راوينښ يې کړي چونکه د کانګرس جلسه شروع کېدله نو مونږ په هغې کې د شاملېدو دپاره بمبۍ ته راغلو،د کلکتې زما د هستوګنې په دوران کې غني او ولي دواړه ماسره وو.

د بمبۍ د کانګرس په اجلاس کې د عيسايانو د ټولنې څو کسان ماله پنډال له راغلل او ماله يې دعوت راکړو. زه ورسره لاړم نو هغوی زما نه د خدايي خدمتګارۍ په باره کې پوښتنه وکړه ما ورته د خدايي خدمتګارۍ ټوله کيسه بيان کړه چې مونږ څه وخت خدايي

خدمتګارۍ کې داخلېږو او قسم خورو او خدای سره وعده کوو چې د خدای د مخلوق خدمت به کوو. د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی، بیا مې ورته هغه ټول حالات او ظلمونه بیان کړل چې په مونږ تېر شوي وو.

ما ته دغه وخت پورې دا معلومه نه وه چې رښتیا ویل هم د پیرنګیانو په قانون کې جرم دی،د کانګرس اجلاس ختم شو او مونږ واپس واردې ته راغلو،نو ګاندهي جي سره مو سلا مشوره وکړه،او بنګال ته مې د واپس تلو پروګرام جوړ کړو او دا فیصله مو وکړه چې تر کومې پورې ما ته د خپلې صوبې د تلو اجازه شوې نه وي،نو تر هغه وخته به دغلته کار کوم زما د دغې ارادې پته چې حکومت ته ولګېده نو هغوی وویل چې د بنګال هندو خو ویښ شوی دی او دا مسلمان که هم را ویښ شو نو بیا زمونږ خیر نشته، نو په بمبۍ کې چې هغه عیسایانو ته ما کوم تقریر کړی و پولیس راغی او په هغې کې یې زه ونیولم. او بمبۍ ته یې روان کړم چې هلته په ټېشن کوز شوم نو ډېرې ښځې او سړي زما لیدو له راغلي وو زه یې جیلخانې ته بوتلم او زما مقدمه شروع شوه ګاندهي جي ماله ځواب راولېږه چې دا وخت د قید نه دی د کار دی ته جیل له مه ځه معافي وغواړه، ما ورته ووې، ما ته ښه معلومه ده چې حکومت مانه پرېږدي نو معافي ولې وغواړم؟ خو هغه پخپله خبره ډېر ټینګ و، او ما ته یې ووې چې صرف دومره ووایه چې (Regret) یعنې زه افسوس کوم. زما خو یقین و چې ما حکومت نه پرېږدي خو د ګاندهي جي هغه خبره مې ومنله خو سره د هغې یې هم زه دوه کاله سخت قید کړم.

سابرمتي جېل:

زه يې څه ورځې د بمبۍ په جېلخانه کې وساتلم او بيا يې سابرمتي جېل احمد اباد ته چالان کړم د هغه ځای يو انګرېز سپرنټنډنټ و، ډېر سخت مزاج يې و، او د جېل قانون يې خدايي قانون منلو. زه يې ايکي يوازې په يو وارډ کې بند کړم او د هغه وارډ نمبردار ته هم د ننه د راتلو اجازه نه وه هغه به د وارډ دروازې ته جندره واچوله او پخپله به بهر کښېناست. د دې ځای په خوراک کې او زمونږ په خوراک کې ډېر فرق و ما له يې بي کلاس راکړی و ليکن د دې صوبې په بي کلاس کې او زمونږ د صوبې په سي کلاس کې هېڅ فرق نه و دلته د بي کلاس دپاره کټ نه و او په مځکه به څملاستو ما سره څوک د خبرو نه و دلته ډېر بيزوګان وو ما به دوخت د تېرولو دپاره هغوی سره لوبې کولې د دې خراب خوراک په وجه زه ناجوړه شوم.او زما انفلوئنزا شوه او باوجود د دې سختې بېمارۍ زه چا هسپتال ته بونه تلم او نه يې ماله په وارډ کې کټ راکړو.

زه د سيمټو په فرش پروت وم ماله چې يې کوم ترپړی د لاندې اچولو دپاره راکړی و، هغه دومره لنډ و، چې ما به پښې وغزولې نو په سيمټو به پرتې وې او د اغوستو دپاره چې يې کوم کمبل راکړی و، دومره لنډ و، چې سر به مې پټولو نو پښې به مې بربنډېدې او چې پښې به مې پټولې نو سر به مې بربنډ شو، دا ما سره ټول انتقامانه سلوک چې و د دې دوه وجې وې يو چې مسټر ايمرسن د ګجرات په جېلخانه کې د معاينې دپاره راغلی و، دی هغه وخت د پنجاب وزير و، نو زه پخپله کډی ناست وم، دی دننه چکی ته راننغی او زه ورته د

اخلاقیانو قیدیانو په شان جنګلي ته نه وم ودرېدلی، دی په هغې خپه شوی و اوس دی د مرکز هوم سکتري دی، او بله خبره داوه چې شمله کې وم د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ اجلاس له تللی وم ما ته وویل شو، چې وایسرای سره ملاقات وکړه، زما ور سره څه کار نه و او هسې هغه سره ملاقات کول د هغه وخت ضایع کول و، ما وې چې زما ورسره څه کار نشته نو ملاقات د څه دپاره وکړم او که د وایسرای را سره څه کار وي، نو هغه دې راته ولیکي، نو زه به ورسره ملاقات وکړم ما خو سمه خبره کړې وه، خو دوی ته ګستاخي ښکاره شوه، څه موده پس صوفیه سوم جي زما ملاقات له راغله، دا په هغه وخت کې د ټول هندوستان د کانګرس د زنانه رضا کارو کمانډره وه، چې وروسته یې بیا د سعدالله خان سره واده وشو، او د هغې نه پس ګاندهي جي هم زما ملاقات له راغی، ګاندهي جي چې زه ولیدم او زما سره د حکومت د سلوک نه خبر شو نو ډېر خپه شو او د هغه په کوشش سره یې څه موده پس ما له اې کلاس راکړو. د ګاندهي جي نه وړاندې سردار پټېل هم زما ملاقات له راغلی و ګاندهي جي د خپل عادت له مخه د ملاقات په وخت کې ماسره ډېرې ټوقې وکړې اوزه یې ډېر وخندولم. ما سره ملاقات باندې پابندي وه، چې بغیر د خپلوانو نه بل چا سره ملاقات نه شي کولی او احمد اباد کې خو زما خپلوان نه وو، کله نا کله به د سعدالله خان ښځه صوفیه بمبۍ نه زما ملاقات له راتله هغې له یې هم اول ډېر تکلیف ورکړی و اجازه یې نه ورکوله هغې په ډېر زور اجازه حاصله کړې وه او دې به ورته ووې چې زه خو د ده د وراره سعدالله خان ښځه یم زه خو

یې رشته داره یم.

په دې جېلخانو کې قیدیانو سره ډېر خراب سلوک کېږي زه به یې تل په هغه خپل وارډ کې بند ساتلم. او د هغې نه اخوا دې خوا د ګرځېدو اجازت هم نه و ماته به یې څوک نه پرېښودل یوه ورځ زه اتفاقي د ملاقات نه راتلم ملاقات به زما د دروازې دپاسه د سپرنټنډنټ په دفتر کې کېدو په دروازه کې د بهر دینجو قیدیان ولاړ وو دروازه کې د دوی تالاشي کېده بربنډ وو یو لنګوټې به یې و، چې وړاندې وروسته به یې پټ وو، نور به ټول بربنډ وو، بس یو مزی شان به یې د ملا نه چاپېره و، په لیدو یې حېران شوم داسې معامله ما په بل جېل کې لیدلې نه وه. د هغه قطار نه به یې یو قیدي را بهر کړو هغه ټوکړه چې د ده فرض به یې پټ کړي و، هغه به یې پرانیسته قیدي غریب به ټول بربنډ شو او بیا به یې هغه کښېنولو او پاڅولو ماوې دا څنګه ذلیله اوشرمناکه طریقه ده نو هغوی راته ووې چې دا قیدیان بعضې څېزونه په ځان کې ومنډي او جېل ته یې دننه کوي، نو ځکه یې مونږ کښېنوو پاڅوو چې هغه څیز به ترې په کښېناستو پاڅېدو کې پرېوزي.

مالـه خو یې اې کلاس راکړو خو د ګجراتیانو او زمونږ د پښتنو په خوراک کې ډېر فرق دی دلته داسې باورچي نه و، چې زمونږ په شان خوراک یې پوخ کړی وی. په دې دوران کې د جېلخانو جرنیل په دوره راغی او څه وخت چې ماله راغی نوما ورته ووې چې دلته زما د پخلي باورچي نشته نو په بمبۍ کې چې زه قیدوم هلته چې یې ماله کوم باورچي راکړی و، هغه ماله را وغواړه او بله دا چې د دې ځای دا اب وهوا زما د طبیعت

موافق نه ده نو ما د دې جېل نه بلې جېلخانې ته بدل کړه جرنيل صاحب ښه سړی و، په صوبه سرحد کې پاتې شوی و هغه ماته ووې چې زه تا پنجاب ته بدولم او ستا د پاره د پېښور نه پښتون باورچي راغواړم ما هغه ته ډېر ووې چې پنجاب زما د اخيستو د پاره تيار نه دی. زه په پنجاب بند يم او زه پښتون باورچي نه غواړم ما له خو د بمبۍ هغه باورچي راکړه! د هغه خيال خو ښه و. ده وې که دی پنجاب ته بدل شي نو کورته به نزدې شي او پښتون به دده په طبيعت کار کوي خو هغه د حقيقته خبر نه و هغه کوشش وکړو خو د پنجاب حکومت زما د اخيستو نه انکار وکړو او د پېښور نه حکومت يو داسې قيدي را ولېږلو چې پخوا اډو ورتلل نه او د تې بې مريض هم و، نو زه يې بيا د دې جېل نه ډسترکټ جېل بريلي ته بدل کړم.

دغه لوی جېل هم و او هغه کې سياسي قيديان هم وو که زه يې هلته بوتلی نه وی نو ما ته به ارام و ليکن هغوی خو ما له تکليف راکولو دغسې زما د قيد وخت تېرېدو.

بريلي جېل:

د بريلي په وړوکي جېل کې يې زه په يو بارک کې ځان له بند کړم دا نوره جېلخانه خو اوچته وه او زما دغه بارک ښکته و، زه به د جېلخانې نه هغه ته په پوړو ورکوزېدم زه يوازې وم! زه يوازې ناجوړه کېږم او اخبار هم نه شم کتی نو سپرنتنډنټ ته مې ووې چې ماله لږه مځکه راکړه اباده به يې هم کړم سبزي به پرې کرم، نو هغه ماله مځکه راکړه، او کار مې شروع کړو. ډاکټر صيب هم لکه زما په صوبه سرحد او پنجاب بند وو، خو چې

کله هلته په صوبه سرحد کې د مرکزي اسمبلۍ دپاره د يو ممبر د انتخاب اعلان وشو نو د دې صوبې جرګې ډاکټر صيب خپل اميدوار نامزد کړو، اګر چې ډاکټر صيب ته اجازت نه وو چې هغه د خپل انتخابي مهم په سلسله کې صوبه سرحد ته لاړ شي مګر بيا هم هغه په ډېر لوی اکثريت دغه انتخاب وګټلو او چې کله هغه د مرکزي اسمبلۍ ممبر منتخب شو نو هغه ته صوبه سرحد ته د تللو اجازت ورکړی شو.

د بريلي جېلخانې له سعدالله خان او د هغه ښځه زما ملاقات له هم راغلي وو، سعدالله خان راته ووې چې ګورنر راته وې چې د هغه د ارام دپاره مونږ د دې ځای نه باورچي ورلېږلی دی ما وخندل او ما ورته وې چې ګورنر صاحب ته ووايه چې کاکا مې ستا ډېر شکرګذار دی، ځکه چې تا هغه له زورور باورچي لېږلی دی سعدالله خان ته مې ووې چې هغه خو د دق مريض و هغوی د دې دپاره رالېږلی و چې دا مرض په ما هم ولګي او باورچي هم نه و ما په ډېرې خوارۍ بېرته واپس ولېږه، دې جېل ته ماله غني ا و ولي هم ملاقات له راغلي وو چې ډاکټر صاحب د مرکزي اسمبلۍ ممبر شو نو هغه ته د صوبه سرحد حکومت د تلو اجازه ورکړه او بيا يوه ورځ سره د خپلې اهليې (بي بي) زما ملاقات ته راغی.

ډاکټر صاحب سره د هغه لور مريم او زما لور مهرتاجه هم وه، د ملاقات نه مخکې ډاکټر صاحب جېل والاو سره ډېره جګړه هم کړې وه، جېل والاو ورته وې چې جېل کې د دريو کسانو د ملاقات اجازت وي او تاسو څلور يئ! زمونږ د ملاقات اجازه به زمونږ د صوبه سرحد حکومت ورکوله اجازه

دوی لـه د یـو خـط پـه ذریعـه ورکـړی شـوې وه او جګـړه دې جېـل والاو جـوړه کـړه ملاقـات وشـو.بـل ځـل قاضـي عطـاالله خـان او ثمـین جـان راغلـی وو، ثمـین جـان د نوښـار د حلقـې نـه د صـوبایي اسـمبلۍ دپـاره ودرېـدلی وو او د نوښـار د حلقـې خـدایي خدمتګار دده مخـالف وو ځکـه چـې ده بـه هریپـور کـې ګـډې وډې خبـرې کـولې.دده خـواهش و چـې قـاري صـاحب او د خویـشکو سـیف الملـوک تـه ولیکـه چـې دده مخالفـت نـه کـوي مـا دوی تـه ووې چـې زه خـو قیـد یـم دا خـو د بهـر خلکـو کـار دی خـو د دوی نـه مجبـوره شـوم او خطونـه مـې ولیکـل او زمـا د هغـو خطونـو پـه وجـه دده مخالفـت هغـوی پرېـښودو او دی یـې منتخـب کـړو او ممبـر شـو لـیکن د وزارت جوړولـو پـه وخـت کـې چـې دی(ثمـین جـان) وزیـر نـه شـو؛ نـو زمـونږ نـه خپـه شـو. نـو بیـا زمـونږ نـه لاړو او هماغـه ثمـین جـان چـې مـا د قاضـي صـاحب پـه سفارش ورتـه خـط ورکـړی و او د هغـې پـه وجـه کامیـاب شـوی و د هماغـه قاضـي مخالفـت شـروع کـړو، څرنګـه چـې د خـدایي خـدمتګارۍ تحریـک خدایي او بې غرضـه تحریـک دی نـو کلـه چـې خدایي خـدمتګارو یـو رښـیتینی خـدایي خـدمتګار اسمبلۍ تـه کامیـاب کـړی دی هغـه د دوی پـه کـار راغلـی دی او کلـه چـې یـو سـړی دوی د خپلـو غرضـونو او تعلقـاتو پـه وجـه ودرولـی دی نـو اول خـو هغـه ناکامیابـه شـوی دی او کـه څـوک کامیـاب شـوي دي نـو هغـه هـم د دوی پـه فایـده نـه دي راغلـي بلکـې د فایـدې پـه ځـای یـې جماعـت تـه نقـصان رسـولی دی. بیرسـټر عبـدالغفور خـان خـو اډو د سـره خدایي خـدمتګار نـه و،او نـه یـې څـه قـومي خـدمت کـړی و،لـیکن د ډاکټـر صـاحب د دوسـتۍ پـه وجـه نـامزد شـو،دی هـم د وزارت

امید وار و ،خو څوک څوک به وزیران کېدل؟ وزیران څلور وو او امیدواران ډېر وو ،د ډاکټر صاحب بنګله د پارټۍ بازو یوه اډه جوړه شوې وه او په اخر کې دې خودغرضو جماعت سره بې وفایي وکړه.دغسې غلام غوث او جهانګیر خان کُنډي اړو د سره کامیاب نه شو.

ما چې به په هغه پټې کې کارکوو نو ما سره جوخت یو بارک و هغه کې به هر وخت ژړا انګولا وه. یوه ورځ مې د قیدیانو نه پوښتنه وکړه چې دا څه کیسه ده؟ هغوی ویرېدل چې که شاجي خبر شي نو مونږ ترې څوک خلاصولی شي، نو هغوی راته ووې چې شاجي صاحب د پیسو د پاره دا قیدیان وهي او چکو کې یې بندوي او که په دې کار ونه شي نو بیا ورسره ډېر د شرم کار کوي جامې ترې وباسي او بیا یې یو بل ته مخامخ کښېنوي،او هر یو له نوسي ورکړي د یو بل د شرم له ځایونو نه وېښته را وباسي. قیدیان د دې شاجي د لاسه ډېر تنګ وو اخر مسټر پامر د جېلخانو جرنیل چې په پنشن لاړ نو د هغه په ځای کرنل سلامت الله خان د جېلخانو جرنیل شو.
پامر ډېر بدې خور و او جېلرانو ورله رشوت کې حصه ورکوله څوک د پوښتنې نه و. دا ځکه د قیدیانو، خوارانو دا حال دی او کرنل سلامت الله خان ډېر ښه سړی و. دی په اول ځل بریلي ته راغی نو ناڅاپه جېل ته رانننووت. د هغه دا طریقه وه چې هغه به جېلوالا نه خبرول بدې خور هم نه و،نو جېلوالا ترې ډېر وېرېدل چې د جېل دروازې له راغی او ویې ليدل چې قیدیان بهر صفایي کوي نو شکمن شو او فوراً یې د هغوی تکتونه را وغوښتل سحر وختي و ،د چا ګمان نه و چې جرنیل صاحب به

دومره وختي راځي، شاجي ډېر قيديان د صفايۍ د پاره وښکلي وو، چې زما به نوم وشي خو خداى ګير کړو او معطل شو قيديان پرې ډېر خوشحاله شول. شاجي موقوف شو. د جېلخانې داروغه چې ډېر بدې خورو، بد اخلاقه هم و، ماسره نزدې زنانخانه وه هغې له به هر وخت تلو راتلو زما چې څومره تجربه ده، دا کارونه همېشه قيديانو ښځو سره کېږي.

يخنۍ کې خو دلته ګذاره کېدله خو ګرمۍ کې ډېره ګرانه وه. يو خو زما هغه بارک ډېر په ډوغل کې و تنګ و او لوى لوى دېوالونه ترې چاپېره وو زما وړوکى بارک و. هغه د اوسپنو د جنګلو نه ډک و او په هغو د پاسه تيکري پراته وو او په هغه کې ځاى په ځاى سُوري وو، په هغه کې به نور(نمر) لګېدو د يوپي د جېلخانو وزير سرمها راج سنګهـ و هغه جېلخانې له راغى او ماسره يې ډېرې خبرې وکړې همدرد او ښه سړيو، او زما د پاره يې وليکل چې دى دې د دې ځاى نه د يخ ځاى جېلخانې ته بدل شي. اپرېل او مۍ کې يوپي کې ډېره سخته ګرمي وي او جون کې برسات مات شي څه وخت چې برسات شروع شي نو موسم ښه شي او ګرمي کمه شي.

د الموړې جېل:

حکومت د اپرېل او مۍ هغه سخته ګرمي په ما دغلته تېره کړه او په جون کې چې برسات مات شو نو زه يې د الموړې جېل ته بدل کړم ما چغې وهلې چې اوس خو برسات مات شو، اوس خلک د غرونونه مېدانونو ته راځي او تاسو ما غره ته لېږئ هغوى به وې دا د حکومت حکم دى. حکومت خو ماله

څه ارام نه راکوو خو خپله پرا پېگنده يې کوله چې مونږ سياسي قيديانو سره ښه سلوک کوو. زه چې د المورې جېل ته لاړم نو هغه خلک هم حېران شول چې حکومت خوعجيبه توقه وکړه په المورې کې به اکثر بارانونه وو، او کله کله به اته، نهه ورځې شپه او ورځ باران و. زه به يوازې هغه خپل بارک کې ناست وم د زُول او باران په وجه به اکثر ناجوړه وم ،زه چې د بريلي په جېلخانه کې وم نو جرنېل سلامت الله خان زما کتو له راغی ډېر ښه سړی و، ما ته يې ووې چې څه خبره دې شته ما ورته ووې چې دا زما مشقتي ماله ډوډۍ پخوي او په هغې نه پوهېږي او دده تې بي مرض دی نو ما دده نه خلاص کړه نو هغه يې زما نه بدل کړو او واپس يې سرحد ته ولېږلو د المورې په جېل کې داسې سړی نه وو چې ماله يې ډوډۍ پخه کړې وی او زما طبيعت هم ښه نه و، ډېر څه به مې خوړی هم نه شو بيا هم د يو سړي ضرورت خو و، سپرنټنډنټ ښه سړی و او ما سره يې ډېره همدردي وه او د هغه دا کوشش و، چې ماله د بهر نه يو ښه باورچي راکړي نو چې حکومت ته يې وليکل نو مانه يې تپوس وکړو او ما منع کړو خو هغه وليکل او حکومت د بريلي د جېل نه يو قيدي را ولېږه چې دا دده زوږ باورچي دی هغه زما باورچي نه و بلکې زما جاړو مار و. بله ورځ چې سپرنټنډنټ صاحب راغی نو ما ورته ووې چې تا خو زما نه منله زما هغه خبره وشوه که نه؟ د پيرنګيانو حکومت د هغه چا دپاره ډېر ړُوند دی چې د چا زړه کې د خپل قام مينه محبت وي. څه ورځې پس جرنيل صاحب دلته المورې ته په دوره راغی ماسره يې ملاقات وشو هغه ما ته ووې چې دلته بارانونه

ډېر دي او ستا صحت هم ښه نه دی که ته غواړې نوزه به تا د بریلي سنټرل جېل ته بدل کړم ولې چې هلته نور سیاسي قیدیان هم دي خو ماته لږه موده پاتې وه نو هغه مې دې جېل کې تېره کړه او په ۱۹۳۲ع کې د اګست په میاشت کې رها شوم.

رهايي:

د رها کېدو په وخت کې سپرنټنډنټ د حکومت له طرفه یو نوټس راکړو چې هغه کې یې لیکلي وو چې سرحد او پنجاب ته تلل نه شي زما په خیال ددې لویه وجه دا وه چې په دغو ورځو کې زمونږ د صوبې د اسمبلۍ الیکشن کېدونکی و، نو ځکه یې زه بند کړم، هسې نه چې زما په اثر د خدایي خدمتګارو زیاته کامیابي ونه شي. دغه شان چې په ۱۹۳۲ع کال کې زه او ډاکټر صاحب د هزارې باغ جېل نه رها شو نو هغه وخت هم زه او ډاکټر صاحب یې په سرحد او پنجاب بند کړي وو ځکه چې هغه زمانه کې د مرکزي اسمبلۍ انتخابات کېدونکي وو. باوجود د دې چې زه یې خپلې صوبې ته پرېښودم نه، خو بیا هم مونږ خدایي خدمتګارو په ځلوېښتو کې نولس سیټونه وګټل ځکه چې مونږ صوبه کې کار کړی و، او عوام مو د ووټ په اهمیت او حقیقت پوهـ کړي وو او هغوی کې شعور پیدا شوی و.

واردې ته تګ:

زه د جېل دروازې له راغلم نو بهر مې ډېر کانګرسیان

ولیدل چې زما د رهایۍ نه خبر شوي وو. زما خو هغه وخت اراده وه چې واردې ته لاړ شم مګر د المورې خلکو پرې نه ښودم یوه شپه مې ورسره وکړه د شپې هغوی یوه لویه جلسه وکړه او ما په کې مختصر تقریر وکړو او سباله واردې له روان شوم، زمونږ ګاډی په یو ټېشن بدلیدو ډېر خلک هغه ټېشن له ماله راغلي وو زه ورله را کوز شوم زما اراده وه چې دا وخت زه په ټېشن کې تېر کړم خو هغوی په زور خپل ښار ته روان کړم د ډوډۍ د خوراک نه پس راغلم او په بل ګاډي کې سور شوم چې واردې ته ورسېدم نو ټېشن له جمنالال بجاج، مهادیو ډیسایي او نور ډېر خلک راغلي وو، معلومه شوه چې ګاندهي جي په واردا کې نشته او څلور میله بېرته سېواګرام کې اوسېږي ما ولمبل او جامې مې بدلې کړې شپه مې واردا کې وکړه سبا له سېواګرام ته لاړم. په سېواګرام کې یوه کوټه وه چې ګاندهي جي د څو کسانو سره هلته ناست و، زما په لیدو ډېر خوشحاله شو او مخې له راغی. زه یې ځان سره کښېنولم او تپوسونه یې وکړل.

د سیټ جمنالال بجاج زوی ما سره سېواګرام ته تللی و، هغه ویل چې باچاخان دې په وارده کې په هغه زوړ ځای کې چې په ۱۹۳۴ع کال کې دی او ډاکټر صاحب په کې ډېره وو واوسي. د ګاندهي جي هم دا خواهش و، خو زما هم دا خوښه وه چې زه دې په سېواګرام کې پاتې شم خو بیا زما دا خیال پیدا شو چې هسې نه د نورو په ارام کې مخل نه شم ځکه چې دغلته یوه کوټه وه او هغې کې دوی څلور شپږ کسان ډېره وو او د ګاندهي جي مېرمن او ورسره یو څو ښځې هم وې ګاندهي جي

زما په خيال پوه شو نو ما ته يې ووې چې که تا ته تکليف نه وي نو مونږ ته ستا په پاتې کيدو کې هيڅ تکليف نشته. دويمه کوټه د دې ښځو د پاره وه ما ته خو څه تکليف نه و او ګاندهي جي سره خوشحاله وم زما ضروريات خو ډېر کم وو د ګاندهي جي د پُوزي سره يې يو بل پُوزی واچولو وې دا يو ستا او يو زما؛ دغه کوټه کې مونږ ډېر کسان وو خو ماته څه تکليف نه و چونکه زمونږ مقصد يو و نظريه يوه وه د هغه په وجه مونږ يو وو. پښتانه وايي چې زړه تنګ نه وي نو ځای نه تنګيږي.

د خپل اولاد سره ملاقات:

زما د رهايۍ نه چې خلک خبر شو نوغني، ولي او مهرتاجه زما ليدو له راغلل د مهرتاجې دوه کاله تعليم ضايع شوی و،اودا لا شکر و چې ډاکټر صاحب مهرتاجه او خپله لور(مريم) چې دواړه همزولې وې او يو بلې سره يې ډېره مينه محبت و.دا دوه کاله هغوی سره ډېره وه. ولي ببرته کلي ته لاړ او غني او مهرتاج ماسره پاتې شول هلته خو تش ايشيدلي شيان وو ولي هغه خوړی نه شول اومهرتاجه او غني هغه شان نه وو.زه په دې فکر کې وم چې مهر تاجه د مسلمانانو په يو ښه سکول کې داخله کړم ما داسې سکول نه شو موندی نو ډېر وخت تېر شو او اخر مجبوره شوم او د پروفيسر مجيب صاحب په امداد مې مهرتاجه په لکنهو کې د مسلمانانو په يو سکول کې داخله کړه،غني هم ګولي(ګولاګو کر ناتهـ) ته لاړو چې هلته يې د ترو په کارخانه کې کار کولو،پاتې علي شو هغه په ډېره دون کې د

کرنل براون کیمبرج سکول کې سبق وې چې د هغه چوتې وشوه نو هغه هم ماله واردې ته راغی د غه سکول په انګرېزی طریقه و ، انګرېزي خو ورتله او په اردو باندې نه پوهېدو ماته دا خبره فایده منه ښکاره نه شوه فېصله مې وکړه چې دی په داسې سکول کې داخل کړم چې انګرېزی سره اردو هم وایي ، د ګاندهي جي په صلاح مې هغه د پنج ګلي په یو کېمبرج سکول کې داخل کړو ، دا پونې سره نزدې د اب و هوا په لحاظ ډېر ښه غر دی.

انتخابات او کانګرس ورکنګ کمېټی:

په دغه ورځو کې د الیکشن کیسې وې نو د کانګرس ورکنګ کمېټی د دې د پاره را غونډه شوه ، په دې بحث و چې د کانګرس په ټکټ څنګه خلک ودروو؟ زما رایه خو دا وه چې مونږ له په کار دي چې د کانګرس وفادار ازمایلي شوي غړي ودروو ، چې د قام د پاره چا ځاني او مالي قرباني ورکړې وي خو د اکثرو ممبرانو خیال دا و او دغه فېصله هم وشوه چې که یو سړی د کانګرس په ټکټ دستخط کوي او پیسې هم ورسره وي او د کامیابی امید یې وي نو هغه به مونږ ودروو نو د کانګرس به ډېر ممبران منتخب شي خو داسې کسانو کانګرس ته کافي نقصان رسولی دی او بیا په هغه وخت چې کله کانګرس د وزارتونو د پرېښودو فېصله وکړه. د ورکنګ کمېټی په اوله جلسه کې چې زه کښېناستم نو معلومه شوه چې د دوی په مینځ کې ډېر اختلاف دی. یو طرف ته جواهر لال و ، او بل طرف ته سردار پټېل او راجګوپال اچاریه وو ګاندهي

جي سره مې هم دا ذکر وکړو هغه هم په دې اختلاف خوشحاله نه وو هر کله چې زه په دغه پرو جنبو کې نه وم،زما دواړو ډلو سره ډېر ښه تعلقات وو او کوشش مې شروع کړو چې د دوی اختلافات کم شي،زه تر ډېره حده پورې هغې کې کامیاب شوم.په بمبۍ کې د کانګرس جلسه وه څرنګه چې زه په بمبۍ کې قید شوی وم نو د هغوی ډېر خواهش و،چې زه دې دغه جلسه کې شریک شم. د ګاندهي جي دا خبره خو ښه نه وه او زما د بمبۍ د تللو مخالف و،هغه پوهېدو چې دی به بیا څه تقریر وکړي او حکومت به ورته بهانه جوړه کړي او قید به یې کړي جواهر لال چې خبر شو نو ډېر خپه شو ګاندهي جي له لاړو او پخپله ذمه وارۍ یې اجازت حاصل کړو او زه یې ځان سره بمبۍ ته بوتلم.

زه بمبۍ کښې:

د بمبۍ خلکو زما ډېر ښه استقبال وکړو،د بمبۍ هغه کرسچین ایسوسي ایشن چې د چا سره په تقریر زه قید شوی وم،هغوی او د هغوی سره نورو جماعتونو ما له ایډرسونه راکړل. په ورکنګ کمېټۍ کې د قراردادونو په سلسله کې چې به اول څومره بې اتفاقي وه زما د کوشش په وجه هغه اختلافات نه وو او په ډېره ښه طریقه هغه جلسه ختمه شوه. ما د جلسې نه پس څو ورځې صوفیې او سعدالله سره تېرې کړې او بیا سېواګرام ته راغلم. سېواګرام ته به هر قسم خلک ګاندهي جي له راتلل یوازې سیاستدانان نه. د سېواګرام ژوند ډېر ساده او باقاعده و،دغلته ورو ورو زمونږ شمېر زیاتېدو. د

ګانـدهي جـي خـو دا خوښـه نـه وه چـې دلتـه دې د خلکـو تعـداد زيـات شي نـو اخـر يـې رخصت ورکـړو. د ښـځو، نـرو شـمېر کـافي زيـات شـوی و،د هغـوی د اوسـېدو دپـاره هـم هغـه دوه کـوټې وې هلتـه د دې خبرې څـه بـاک نـه و اکثـر بـه هلکـان جينکـۍ پـه برنـډه کـې يوځـای څملاسـتل،خو زمـا دا خبـره خوښـه نـه وه دغـه هلکـان او جينکـۍ ډېـر ښـه او پـاک وو،خـو زمـا دا خيـال و چـې دوی پـه دې ازمېښت کـې اچـول پـه کـار نـه دي مـا دا خبـره غـوره وګڼله چـې هلکـان او جينکـۍ دې بېلـه بېلـه برنـډه کـې څملي،ګانـدهي جـي هم دا تجويز خوښ کړو.

پـه ۱۹۳۷ع کـال د کـانګرس د انتخابـاتو وخـت را نـزدې شـو او د راجګوپـال اچاريـه نـوم د صـدارت دپـاره تجـويز شـو او فېصله پرې وشـوه لـيکن څـو ورځـې پـس پـه مـدراس کـې د يـوې واقعـې پـه بنـا هغـه خپـل نـوم بېرتـه واخيسـتو مګـر دا د هغـه يـوه بهانـه وه حقيقـت دا و چـې هغـه د مـدراس د اسـمبلۍ دپـاره ودرېدل غوښـتل او کـه چېرې هغـه د کـانګرس صـدر شـوی وی نـو بيـا خـو د اسـمبلۍ دپـاره ودرېدی نـه شـو، نـو جـواهر لال وويـل زه ودرېږم، پـه سېواګرام کـې لـږې ورځـې پـس د ورکنـګ کمېټـۍ يـو اجـلاس وشـو سـردار پټېـل دا تجـويز پـېش کـړو چـې جـواهر لال دې دوبـاره دکـانګرس صـدارت تـه نـه ودرېږي. جـواهر لال ووېـل کـه چېرې باچـا خـان ودرېږي نـو زه نـه ودرېږم او کـه چېرې باچـا خـان نـه ودرېږي نـو بيـا زه ودرېږم خوزه دې خبرې تـه تيـار نـه وم، کلـه چې هغـه پـه دويـم ځـل دکـانګرس صـدر شـو نـو يـو بيـان يـې ورکـړو چـې د هغـې نـه د بعضې خلکـو دا خيـال پيـدا شـو چـې د هغـه ددې بيـان مطلـب دا دی چـې زمـا کاميـابي د سوشـلېزم پـه

وجه وشوه او دا د سوشلېزم کامیابي وه. زمونږ د کانګرس کمېټۍ بعضې ممبرانو په دې بحث وکړو او دا فېصله یې وکړه چې ددې ځواب کې مونږ هم یو بیان اخبارونو له ورکوو بابو راجندرپرشاد او پټېل یو بیان تیار کړو او دستخطونه یې پرې وکړل. ماله مهادیو ډیسایي د دستخط دپاره راوړ لیکن ماته هغه خبره دغسې نه ښکارېده نو دستخط مې ونه کړو اومهاتماجي ته مې ووې چې ښه به داوي چې جواهر لال ته یو تار ورکړئ او پوښتنه ترې وکړئ چې د دې بیان نه ستا څه مطلب دی؟ ما ورته ووې چې زما دا خیال دی چې د هغه دا مطلب نه دی، تار یې ورکړو جواب راغی چې زما د بیان نه کوم مطلب تاسو اخیستی دی هغه نه دی. د ګاندهي جي، جواهر لال سره ډېره مینه وه، جواهر لال خوګاندهي جي د پلار په شان ګڼلو خو بعضې خلکو کوشش کولو چې د دوی په مېنځ کې خفګان پیدا کړي نو تر څوپورې چې زه هلته وم نو ما به د دې غلط فهمو لرې کولو کوشش کولو او د ورکنګ کمېټۍ د نورو ممبرانو په مینځ کې به مې هم کوشش کاوه، ځکه چې ما ته بې اتفاقي د مقصد په لاره کې خنډونه ښکارېدل او هره یوه ډله کې چې بې اتفاقي پیدا شي نو د کامیابۍ په ځای ناکامیابه شي.

د فیض پورکانګرس:

د ټول هند د کانګرس کمېټۍ سالانه جلسې دپاره فیض پور خوښ کړی شو، فیض پور د بمبۍ په صوبه کې یو کلی دی ما به همېشه ګاندهي جي ته ویل چې قوم خو په کلو کې اوسېږي او د هغه زما د دې خبرې سره اتفاق و، دغه وجه وه

چې دوی زمونږ په شان د کلو د خلکو نه کار اخیستل شروع کړل ځکه چې کلو کې عوام اوسېږي او هر یو تحریک چې عوامو ته ورسي نو کامیاب شي. مونږ ځکه د پښتنو په زلمو او زړو پسې کلي په کلي گرځېدو او دا زما عقیده ده چې د ښار خلک خو تعلیم یافته وي ځکه چې هلته اخبارونه دي، سکولونه او د تعلیم او تربیت ډېر ځایونه وي او په کلو کې نه وي او خلک بې خبره وي.

د کانگرس د جلسې دپاره په ډېره لویه پیمانه تیاري شوې وه، د ورکنگ کمېټۍ د ټولو ممبرانو د پاره ځان له ځان له ځایونه وو، زما ځای د دې نورو نه لوی و. زما هم دا خیال و او د دوی هم چې د صوبه سرحد خلک به راځي او ماسره به ډېره وي خو افسوس دی چې دغه کانگرس له د سرحد نه څوک رانغلل ما سره مهر تاجه او مریم او علي تللي وو خو هغوی به ما سره نه وو، هغوی صوفیې سره د جینکو په کېمپ کې وو. صوفیه د بمبۍ د صوبې د رضاکارو جینکو کمانډره وه او د هغې رضا کارې هم د خدمت دپاره کانگرس له راغلې وې، مهرتاجه او مریم هم په رضا کارو کې شاملې وې او ټوله ورځ به یې کار کولو.

په دغو ورځو کې ایم، این، رای رها شوی و، هغه هم دې جلسې له راغلی و، د هغه ډېر تعریفونه په اخبارونو کې شوي وو او کوم خلک چې تاشقند ته تللي وو هغوی به هم دده صفتونه کول خو دی چې ما د نزدې نه ولیدو او خبرې مې ورسره وکړې نو ما ته داسې سړی ښکاره نه شو، د ورکنگ کمېټۍ ممبرانو سره به یې هم گپ لگولو، مهاتما گاندهي ته به

هم نـزدې نـزدې کېـده او خوشـامندې بـه يـې کـولې. د کـانګرس پنډال کـې يـې يـو تقرير هـم وکـړو خـو خونـدناک نـه و، ځکـه چـې د سـړي پـه زړه کـې يوځـه وي او وايـي بـل څـه نـو پـه خلکـو د هغـه ډېر اثـر نـه وي، زمـا خـو دا خيـال و، چـې دی هـر څـه چـې کـوي د دې دپـاره کـوي چـې د ورکنـګ کمېټـۍ ممبـر شـي او چـې پوهـه شـو چـې دا کـار نـه کېـږي نـو ورو ورو يـې د کـانګرس مخالفـت شـروع کـړو او خبـره دې ځـای تـه ورسـېده چـې بيـا د هغـه نـه زيـات بـل د کـانګرس مخـالف نـه و او مهاتمـا جـي پسـې بـه يـې هـم بـدې ردې وې.

د فـيض پـور پـه کـانګرس کـې چـې بـه هـر کلـه مـا تـه لـږ ډېـر فرصت وشو نو چاپېره کلو تـه بـه تلـم او د کلـو حـال يـې ډېر خراب و د غريبـۍ او جهالـت زور و. د مسلمانانو حالـت زيـات قابـل رحـم و، د هغـې وجـه دا وه چـې هندوانو کـښې داسـې خلـک وو چـې کلـه کلـه بـه يـې د هغـوی خبـر اخيسـتو او هغـوی بـه يـې د ديـن دنيـا د حـال نـه خبـرول، مګـر د مسلمانانو خوارانـو څـوک غمخـور نـه و، د خـدای اسـرې تـه پراتـه وو، زه چـې څـومره د هندوسـتان پـه کلـو کـې ګرځېدلی يـم نـو مـا ليـدلي دي چـې د مسلمانانو جذبـه د هنـدوانو نـه کمـه نـه ده، بلـه دا چـې مسلمانان د چـوت چـات نـه وچـت دي او هنـدوانو کـې دغـه مـرض ډېـر دی او چـې تـر کومـه مـا ليـدلي دي نـو هنـدوان پـه نسـبت د مسلمانانو (سوشـلي بيـک ورډ) دي اجتمـاعي طـور وروسـته پـاتې دي. څـومره چـې مسلمان زر ترقـي کـولی شـي هنـدوان هغـومره زر نـه شـي کـولی، ولـې قومونـه خـو پـه دعـوو او تشو خبـرو ترقـي کـولی نـه شـي چـې پـه کومـو قومونـو کـې نېکـان، پاکـان او بې غرضـه او د خـدای دپـاره

د خدمت خلک پیدا شي نو هغوی ترقي وکړي. خدای دې په مسلمانانو کې داسې خلک پیدا کړي.

د پښتنو په هکله غلط فهمي:

زه چې په هندوستان کې وم نو ما به ډېر کوشش کولو چې د پښتنو متعلق چې کومې غلط فهمۍ پیدا شوې دي د دې صفايي وکړم، کلکر چې د هندوانو ډېر عالم او با خبره لیډر و، هغه ما ته دا خبره وکړه چې په سرحد کې او ازادو قبایلو کې دهندوانو مال او عزت محفوظ نه دی ما ورته ووې چې تا سرحد لیدلی دی؟ هلته تلی یې؟ وې نه! نو ما ورته ووې چې دا د ملک د دښمنانو غلطې پراپېګنډې دي هلته د هغوی مال ځان او عزت د دې ځای نه هم محفوظ دی او قبایل خو پخپل همسایه هندو سر ورکولو ته تیار وي،د پیرنګیانو په علاقه کې دلته هم او هلته هم د هندو مسلم د بې اتفاقۍ دپاره حکومت داسې کارونه کوي چې دوی د یو بل دښمنان کړي،د کلکر په فکر کې دا خبره نه راتله چې دومره ښکلي پیرنګیان هم دومره خراب کارونه کولی شي نو ما ورته ووې چې دلته په ۱۹۲۲ع کې په ملتان کې د هندوانو مسلمانانو فساد چا جوړ کړو؟ کانپور کې هندوان مسلمانان د چا په لمسه قتل شول؟ او پرون تا ته نزدې بمبۍ کې د هندو مسلم فساد کې د چا لاس و؟ لاهور کې د شهید ګنج جګړه څنګه پیدا شوه؟، په کوهاټ او ډېره اسماعیل خان کې دا دومره لوی فساد د هندو او مسلمان چا وکه؟ دې ټول هندوستان کې چې هندو او مسلمان لاس په ګرېوان دي ولې؟ ده د ډېر غور او فکر نه پس

وويلې چې تاسو له په کار دي چې په دې باره کې کتابونه او رسالې وليکئ نو ما ورته ووې چې زمونږ ذريعې محدودې دي تاسو له په کار دي چې تاسو لاړشئ او د هغه ځاى حالات پخپله وګورئ او بيا د هغې متعلق اشاعت وکړئ تاسو د امريکې نه او يورپ نه خو خبر يئ او د خپل ملک د يوې حصې نه ځان نه خبروئ پخپله تاسو معلومات نه کوئ. نه ورځئ. نه ګورئ خو د بل په خوله پسې ځئ

د پښتنو په باره کې چې څومره غلط فهمي پيدا شوې وې د دې د لرې کولو دپاره د کار ښه ځاى سبواګرام و. ځکه چې دلته به د هر ملک نه دهر خيال او د هرې عقيدې خلک راتلل ما سره به د خبرو دپاره ښه موقع وه بله دا چې کله نا کله به مې د هندوستان د مختلفو علاقو دورې کولې او د عاموجلسو نه علاوه به مې د هغه ځاى د هندوانو ،مسلمانانو سره تبادله خيالات کول او د کانګرس خلک مې هم دې ته تيار کړل چې د فيض پور په دې عام اجلاس کې د سرحداتو متعلق يو ريزوليوشن پاس کړي.د کانګرس د څينو ذمه دارو خلکو په زړونو کې دا خيال پيدا شو چې د هندوستان د ازادۍ او امن دپاره دا خبره ضروري ده، چې مونږ دې د سرحد خلکو سره تعلقات پيدا کړو مګر هغوى د دې خبرې نه خبر نه وو چې په دې لاره کې څومره ډېر مشکلات دي ځکه چې پيرنګيانو دا کله غوښتل چې د هندوستان او د سرحداتو د خلکو تعلقات دې پيدا شي پيرنګيانو مونږ له موقع نه راکوله چې ازادو قبايلو سره خپله وروري جوړه کړو نو هندوتسان له به يې څرنګه دا موقع ورکوله چې هغوى سره تعلقات قايم کړي.

پيرنګيانو خو مونږ هم قبايلو ته نه پرېښودو.

سپوا ګرام تـه بـه د يـورپ د پـرې ښـځې او سـړي راتـلـل لکـه فـادرالون(Ilwon) فادرسـي ايـف ايـنـدروز او ميـري. د سـړو پـه نسبت ښـځو کـې همـدردي زياتـه وه کلـه کلـه بـه هغـوی زمـا نـه د سـرحداتو او د خـدايي خـدمتګارۍ تحريـک تپوسـونه کـول. يـوه ورځ سـپوا ګرام تـه يـو ځـو تنـه پيرنګيـان راغلـل هغـوی سـره د نـاګپور لـوی پـادري هـم و. هغـو پيرنګيـانو د ازادو قبـايلو تپوسـونه کـول او مـا بـه ځوابونـه ورکـول چـې پـه دې کـې پـادري صـاحب ووې او داسـې شـروع يـې وکـړه چـې زه پـه خيبـر کـې پـاتې شـوی يم. زه د اپرېدو نـه ښـه واقـف يـم هغـه ښـه خلـک نـه دي ځکـه چـې هغـوی پيرنګيـانو تـه برنـد اونېـغ نېـغ ګـوري مـا وخنـدل او پـادري صـاحب نـه مـې تپـوس وکـړو چـې دوی ولـې تاسـو تـه برنـد او نېـغ ګـوري، نـو هغـه ووې چـې هغـوی زمـونږ نـه نفـرت کـوي مـاوې چـې سـتا دا خبـره درسـته نـه ده حقيقـت دا دی چـې هغـوی پيرنګيـانو تـه ځکـه بد ګـوري چـې هغـوی تاسـو وينـي نـو پـه زړونـو کـې يـې دا خيـال را پيـدا شـي چـې دا هغـه خلـک دي چـې پـه توپو،ماشـين ګنونـو، بمونـو زمـونږ کلي،زمـونږ کورونـه ورانـوي، او زمـونږ ښـځې نـر، مالونـه او بچـي تبـاه کـوي. زمـا پـه دې خبره هغه نورو پيرنګيانو وخندل او پادري د ېر کچه شو.

وزارتونه:

پـه ملـک کـې د اسـمبلو اليکـشنونه شـروع شـول،او اکثـرو صـوبو کـې د کـانګرس اميـدواران کاميـاب شـول.زمـونږ د صـوبې د انتخابـاتو نتيجـو پيرنګيـان او د هغـوی بريـخي د ېـر حېـران کـړل

هغوی اولیدل چې د هغوی درنې ستنې را وغورځېدې. بیا د صوبې د ټولو نه لوی نواب سرمحمد اکبر خان هوتي د امیر محمد خان د لاسه شکست وخوړ. سرصاحبزاده عبدالقیوم د یو خدایي خدمتګار عبدالعزیز خان د زیدې د لاسه ارباب شېرعلي خان د تهکال د ارباب غفور دلاسه. د ټیري نواب د اسلم خان دلاسه. خان بهادر قلي خان د صاحب ګل جرنیل خدایي خدمتګار دلاسه. راپرېوتل او دغه شان د پیرنګیانو ملاتړ خان بهادران، رای بهادران. خانصاحبان او رای صاحبان وغورځېدل.

د ۱۹۳۵ع د ایکټ د لاندې د صوبایي اسمبلو دپاره د انتخاباتو نتیجو ټولې دنیا ته عموماً او پیرنګیانو ته خصوصاً دا خبره په ډاګه کړه چې کانګرس په حقیقت کښې د عام اولس نماینده دی. ثبوت یې دا و، چې په هغه وخت کې د هندوستان په یوولسو صوبو کې په اتو صوبو کې د کانګرس اکثریت و. باقي درې د مسلمانانو اکثریتي صوبو کې مقامي ډلې کامیابې شوې. صوبه سرحد چې د مسلمانانو اکثریتي صوبه ده (۹۳٪) هغه هم د کانګرس سره لاړله.

څلور ورځې پس په ډیلي کې د کنونشن دپاره یوه جلسه مقرره شوه چه هغه کې د ال انډیا د اسمبلو ممبران راجمع شول او په دې خبره بحث جوړ شو چې دې وخت کې مونږ له څه قسم قدم اوچتول په کار دي، وزارتونه واخلو که نه؟ دې جلسې له د سرحد ډېر کارکنان راغلي وو. ډېره موده پس مې هغوی سره ملاقات وشو. په ورکنګ کمېټۍ کې څه ورځې تاوده بحثونه وشول. جواهر لال د وزارت جوړولو سخت مخالف و او د

ورکنګ کمېټۍ اکثریت یې په حق کې و. زه هم اول د وزارت مخالف وم خو بیا زما خیال بدل شو ځکه چې کوم کسان چې د وزارت په حق کې وو، هغوی به هم داوې چې مونږ وزارتونه د دې دپاره نه اخلو چې مونږ دې دا د «پیرنګي اصلاحات» وچلوو بلکې زمونږ دا اراده ده چې د دې په ذریعه به مونږ د پیرنګي اصلاحات ناکامه کړو، زمونږ د وزارت اخیستو فایده دا ده چې زمونږ ډله مضبوطه شي، که دا کارونه نه کېدل نو فوراً به وزارتونه پرېږدو. دویمه نکته چې په کوم باندې د وزارت د اخیستو مخالفینو اصرار کوو، هغه د صوبایي ګورنرانو خصوصي اختیارات وو چې کوم د دغه ایکټ د لاندې هغوی ته حاصل وو، فیصله په دې وشوه چې تر کومې پورې ګورنران د صوبایي وزراتونو دا تسله ونه کړي چې هغوی به په وزارتي فیصلو کې مداخلت نه کوي نو تر هغې دې وزارتونه نشي اخیستی. د ډېرو ورځو د بحثونو نه پس ورکنګ کمېټۍ د وزارتونو په حق کې تجویز پاس کړو کنونشن کې هم د دې په حق کې او مخالفت کې ډېر تقریرونه وشول، مګر اکثریت د ورکنګ کمېټۍ تجویز پاس کړو د پاس کېدو نه پس په هغه جلسه کې صدر د ټولو صوبو ممبرانو نه د وفادارۍ حلف واخیستو او بیا خلک رخصت شول. زه یو څو ورځې ډیلي کې ایسار وم او بیا واردې ته لاړم.

مونږ، واردا او سیواګرام کښې:

زه چې تر څو هلته وم نو غني او مهرتاجه ماسره وارده کې وو. د لالي هغه سکول خوښ نه شو هغه د واردې په سکول کې

داخل شو د دې سکول هېډ ماسټر نا ایکم ډېر ښه او قومي سړی و. او ډېره لږه تنخواه به یې اخیستله د هغه ښځه ډبل ایم اې وه. ډېره ښه او قوم پرسته ښځه وه هغې به هم د جینکو په سکول کې په لږه تنخواه کار کولو د دې دواړو ماسره ډېر ښه تعلقات او همدردي وه. زما د اوسېدو ځای سېواګرام د واردې نه څلور میله لرې و. د لالي دپاره تلل را تلل ګران و. نو دوی سره ډېره شو. مهرتاجه چې به په چوتې راغله نو ماسره به سېواګرام کې وه. ولي په واردا کې و. او په دویمه، دریمه ورځ به سېواګرام ته راتلو. د لالي چې به کومه ورځ چوتې وه نو دلته به راغی یوه ورځې وختي غني سېواګرام ته راغی په دغه ورځ د ګاندهي جي د پیدا کېدو ورځ وه چې ډوډۍ ته کښېناستو نو غني ګاندهي جي ته ووې چې نن ستا د پیدایش ورځ ده. ما وختي ځان را ورسوو چې نن به قسم قسم ښه خوراکونه وي. لیکن دا خو بیا هغه بې خونده اپشېدلی کدو دی، چې تل یې زه خورم. هغه غني ته ووې چې ته هره ورځ سحر وختي دلته راځه غني وخندل وې زه په دې اپشېدلي کدو پسې هره ورځ دا دومره مزل کولی نه شم دا که چېرې اوس پولاو وی او ورسره سُور کړی چرګ وی نو زه به دې کا رته تیار شوی وم. دا خو د توقو یوه خبره وه او په خندا تېره شوه. سباله ګاندهي جي ماته ووې. چې دا هلکان دې دوی باندې جبر په کار نه دی زما دا خیال دی چې د دوی د طبیعت د خوراک انتظام وکړو ما ورته ووې دا خوغني توقه کوله او زما دا خیال دی چې هغه به په هیڅ رنګ دې خبرې ته تیار نه شي. ګاندهي جي په هغه ډېر کوشش وکړو خو کامیاب نه شو دغه شان په مهرتاجه باندې

يې هم ډېر وسونه کړي وو، خو هغې هم دا ځيزونه نه وومنلي ډېر خوشحاله شوم چې دوی کې دومره سرېتوب و، چې د بل د جذباتو خيال يې ساتلو د سيګاون کلي چې سېواګرام ته نزدې وو د صفايۍ دپاره ګاندهي جي يو تنخواه دار سړی مقرر کړی و، زه ورسره متفق نه وم.زما رايه دا وه چې د کلو خلکو له تربيت ورکول په کار دي، چې هغوی د کلي صفايي خپل فرض وګڼي او پخپله يې کوي بله دا چې د هندوستان په لکونو کلي دي که د دومره کلو د صفايۍ دپاره مونږ يو يو سړی مقرر کړو،نو د هغو دپاره کرورونه روپۍ په کار دي، يو ځل داسې وشوه چې د سيګاون دغه سړي زياته تنخواه غوښتله دوی ورله تنخواه زياته کړې هم وه، مګر دا ځل يې زياته نه کړه هغه کار پرېښودو او لاړو، خبر راغی چې د صفايۍ هغه سړی تښتيدلی دی، نو ګاندهي جي ووې چې راځئ چې مونږ ورله لاړ شو مونږ د صفايۍ سامان واخيستو او ور روان شو.

په دې ورځو کې د بهار د صوبې د زلزلې ځپلې علاقې د جوړولو په سلسله کې د سويزرلينډ يو لوی انجنير راغلی و، او دلته پېښې و د لالي هم چوتي وه ورته مې ووې چې هلکه تيار ږه هغه وې د څه دپاره؟ ماوې د صفايۍ دپاره هغه په ژړا شو چې زه خو د خلکو غول غورځولی نه شم هغه مو پرېښو اومونږ ټول روان شو چې کلي ته ورسېدو نو جوړه جوړه شو هغه انجنير ډېر ښه سړی و، په ونه ما سره يو شان و. زه او هغه جوړه شو د ګاندهي جي جوړه نه و،هغه موخپل جمعدار(مشر) کړو او صفايي مو شروع کړه، خو مونږ ته داسې معلومه شوه چې دا د کلي خلک زمونږ په صفايۍ خوشحاله نه دي کوم

ځایونه چې به مونږ پاک کړل نو زمونږ د لرې کېدو سره ښځې، هلکان او جینکۍ به راتللې او هغه به یې بیا ناولي کول. هغه انجنیر راته ووې چې معلومېږي چې په دې خلکو کې زمونږ د دې خدمت د احساس ماده نشته معلومېږي، چې زمونږ خلاف مظاهره کوي ما او هغه دا خبره ډېره محسوسه کړه چې مهاتماجي غوندې سړی یو کلي ته د صفایۍ دپاره ځي او د خلکو دا حال دی. زه په دې خبره ډېر خپه وم چې کله واپس راغلو نو یو ملګري ما له تسلي راکړه چې شکر وباسئ چې تاسو یې په کاڼو نه یئ ویشتي او صفایي ته یې پرېښوئ. میرابهن او کنو (کنو د ګاندهي جي نمسی و او میرابهن د یو انګرېز امیرالبحر Admiral سلېږ لور وه چې ځان یې د هندوستان د غریب ولس خدمت دپاره ګاندهي جي ته وقف کړی و) هغوی هم د واردې سره نزدې یو کلي ته د صفایۍ دپاره تللي وو نو خلکو صفایي ته نه پرېښوول او دوی صفایي کوله نو د کلي خلکو وړو او لویو په کاڼو وویشتل او بله عجیبه خبره خو لا دا ده چې مونږ خپل ځای له راغلو او زمونږ هغه خدمتګار چې سېواګرام کې یې خدمت کولو خبر شو چې مونږ د هغوی کلي ته صفایۍ له تلي وو، هغوی زمونږ کار پرېښود او وتښتېدل د هغوی په خیال او عقیده مونږ اچوت شو. پلید شو او د پلید وخلکو کار کول د هغوی په خیال ګناه وه. مونږ په سېواګرام کې د اوبو دپاره ډېر ښکلي کوهي ویستلي و. او د هغه ډېرې ښې اوبه وې او هغه اوبه مو ځکلې هغوی به هم د دې اوبو نه خپل منګي ډکول هغوی دا کوهي پرېښود او بل مونږ ته نزدې یو شاړ کوهي و. چې اوبه یې د

څکلو نه وې د هغه نه به يې اوبه ډکولې او څکلې. کومو خلکو چې به دلته زمونږ کار کولو نو دا ټول په هندوانو کې نيچ ذات و، چې ورته اچُوت وايي او نور هندوان دوی ځان ته نزدې نه پرېږدي او په ځينو ځايونو کې چې په چا د دوی سيوری وشي نو هغه پليد ګڼي.

د کانګرس وزارتونه:

د هندوستان په اکثرو صوبو کې کانګرس اليکشن وګټه او د دوی اکثريت شو. په صوبه سرحد کې د حکومت د ډېر مخالفت او بې ايمانۍ سره هم په څلوېښتو کې نولس ممبران خدايي خدمتګار کامياب شول، حکومت د خدايي خدمتګارانو خلاف ټول خپل اثر رسوخ استعمال کړی و، او د خدايي خدمتګارانو د مقابلې دپاره يې د صوبې خانان، ملکان، وکيلان يو کړل د دوی د عمرونو د دښمنيو جوړه يې وکړه، ليکن بيا هم زه دا ويلی شم چې خدايي خدمتګارو به اليکشن ګټلی وی او اکثريت کې به راغلي وی که د هغوی نه ځينې غلطۍ نه وی شوې او د پرو جنبو او خودغرضو نه يې کار اخيستی نه وی او اصولي خلک يې منتخب کړي وی، سره د دې هم اسمبلۍ کې د دوی مضبوطه ډله وه د دوی مقابله کې بله ډله دومره لويه نه وه بيا هم حکومت بې ايماني وکړه او د قانون او قاعدې بر خلاف سر جارج کننګم د خدايي خدمتګارو په ځای سر صاحبزاده عبدالقيوم ته د وزارت جوړولو دعوت ورکړو او هغه حکومت جوړ کړو د هغه اډو د سره ډله هم نه وه، دی پخپله حلقه کې

فیل شوی و، عبدالعزیز خان تري سیټ ګټلی و. دی د هزارې نه کامیاب شوی و، هغه د پیرنګیانو سړی و او چې اسمبلۍ کې د پیرنګیانو څومره سړي وو هغوی مجبوراً هغه سره ملګري شول، لیکن بیا هم دا وزارت د شپږو میاشتو نه زیات ونه چلېدی شو او د حکومت د ډېرو کوششونو باوجود مات شو او د خدايي خدمتګارو حکومت جوړ شو.

د کانګرس اول کې چې په کومو صوبو کې اکثریت و، نو د وزارت جوړولو نه یې انکار کړی و، ځکه چې ګاندهي جي حکومت ته یو شرط وړاندې کړی و، هغه دا چې ګورنران به د وزارت په کارونو کې غیر ضروري مداخلت نه کوي. د ۱۹۳۵ع کال ایکټ ټول اختیارات ګورنرانو له ورکړي وو او هغوی د قانون له مخه د وزرارت په لویو او وړو کارونو کې مداخلت کولی شو، حکومت د ګاندهي جي دغه شرط ونه منلو ولې چې هغوی خو د(اوړو پیشو) جوړه کړې وه، پیرنګیان دې ته تیار نه وو چې هندوستان ته دې طاقت او اختیار ورکړي اول کې کانګرس د وزارتونو جوړولو نه انکار وکړو، حکومت د خپلو خلکو وزارتونه جوړ کړل، خو دغه چېرته چلېدی شول، د ممبرانو اکثریت ورسره نه و، خو لږه موده وروسته د کانګرس په ځینو غړوکښې د دې شرط برخلاف ګنګوسې شروع شوه او راج ګوپال اچاریه دې خبرې ته تیار نه شو چې مونږ له وزارتونه اخیستل په کار نه دي مونږه پیټل کې وو دا د سمندر په غاړه یو کلی دی، ګجرات کې ګاندهي جي راجګوپال اچاریه راوغښتو، سردار پټېل هم دلته و ګاندهي جي دوه شپې او ورځې هغوی سره بحث وکړ، خو د هغه خیال

يې بدل نه کړي شو هغوی وې چې مونږ له غیر مشروط طور وزارتونه اخیستل په کار دي او د هغه دا هم خیال و، چې دا څومره موده مونږ وزارت نه دی اخیستی نو د قام او ملک تاوان شوی دی. راجګوپال رخصت شو او مونږ ټول د راجاجي په دې کار خپه وو لیکن د خدای فضل و حکومت د ګاندهي جي شرط منظور کړو او د سندهـ، پنجاب او بنګال نه علاوه د هندوستان په ټولو صوبو کې د کانګرس وزارتونه جوړ شول.

مونږ د سیګاون دکلي نه لږ بېرته اوسېدو او د اب و هوا په لحاظ دغه ځای ډېر ښه و، خو د برسات په زمانه کې به د ګرځېدو تکلیف و لاره هم کچه وه اومالداري یې ډېره وه، اکثر به ډېرې ختې چقړې وې او څاروو او بنیادمو ته به ډېر تکلیف و،او بل خواته به هلته په پټو او ډېرو کې ډېرکاڼي وو چې دا لارې پرې جوړېدی شوې خو د بې اتفاقۍ او بې تنظیمۍ په وجه دا کار پاتې و، ګاندهي جي دا کار شروع کړو او په یو کال کې مو یوه لاره پخه کړه، دلته ماشي ډېر وي خوملیریا کمه وه.یو ځل په ګاندهي جي د ملیریا سخته حمله وشوه هغه دارو هم نه خوړل، څه وخت چې هغه بې هوشه شو نو مونږ ورله سول سرجن راوغوښتو هغه دا تجویزوکړو چې زه دی هسپتال له وړم مګر هسپتال خو پرېږده هغه دارو نه خوړل په دې وجه هسپتال نه پاتې شو مونږ ټولو ورته په اتفاق ووې او اخر مو په دې راضي کړو ځکه چې مونږ سره ډېر غم و،او د هغه ناجوړتیا مونږ ټول وارخطا کړي وو، مونږ ټول ورسره هسپتال له لاړو په څو ورځو کې د هغه صحت ښه شو،هسپتال له یوه ورځ یو سړی راغی دوه درې ماران ورسره وو د ګاندهي جي په

مخ کې یې پیتار کنبېښوده او سر یې ترې اوچت کړو هغې کې قسم قسم ماران وو، ګاندهي جي ته یې نږدې کول مګر ما ترې منع کړو چې په دې ځیز څه اتبار دی بیا د هغه سرې خواهش و، چې زه دا ماران د تبرک د پاره د بابا په غاړه کې اچوم. ګاندهي جي خندل خوما منع کړو هغه وې، دا ما دم کړي دي د نقصان یې ذمه وار یم. ما ورته ووې که څه نقصان وشو نو زه به ستا ذمه واري څه کړم؟ ښه دا ده چې دا کار ونه کړې او هغه مې دې کار ته پرې نه ښوده، بل ځای بیا په سېواګرام کې زمونږ بل ملګری ناجوړه شو د هغه محرقه تبه شوه څه ورځې پس میرابهن هم ناجوړه شوه او محرقه یې شوه هغې ماته ووې چې معلومېږي دا چې زما هم محرقه (تبه) ده مونږ سره د هغې زیات فکر و، ځکه چې پیرنګیان اکثر د محرقې نه مري او دې ته مونږ نه وې ما د دوی دواړو ډېر خدمت کاوه خو د دې به راسره ډېر فکر و او د میرابهن به مې زیات خدمت کاوه.

په دغوورځو کې د مهاتماجي یو دوست په بنارس کې یوه عبادت ګاه جوړه کړې وه چې په هغې کې د هر مذهب خلکو ته اجازه وه چې په کومه طریقه هغوی د خدای عبادت کوي کولی شي. د هغې د افتتاح د مراسمو د پاره مهاتماجي او زه بنارس ته لاړو، مهرتاجه هم ماسره وه او د هندوستان د مختلفو علاقو نه ډېر نارینه او زنانه دغه افتتاح د پاره راغونډتل شوي وو، ددې رسمونو د ادا کېدو په ورځ د هر مذهب او ملت خلک موجود وو په دغه عبادت خانه کې د هر مذهب پېشوایان په ډېره مینه او محبت سره یو ځای راغونډ شوي وو اوعبادت یې کولو.

بنارس، ډيلي، ګجرات، کاټياواړ:

مونږ د بنارس نه ډيلي ته راغلو، بيا د ګجرات کاټياواړ ته لاړو، په کاټياواړ کې ما د مهاتماجي کور او خپل خپلوان وليده هغوی ډېر ښه خلک وو او د ګاندهي جي سره يې ډېره مينه محبت و، يوه شپه موهلته وکړه، بيا ګجرات ته راغلو او احمد اباد کښې، وديا پټ کې چې د هندوانو يو ډېر لوی قومي کالج دی، ډېره شو، وديا پټ په رښتيا يو قومي کالج دی. ولې چې د دې شاګردان چې د تعليم نه فارغ شي نو هغوی کلو ته ځي او د خپل قوم او ملک خدمت کوي. د ګجرات د ميونسيپليټي د خلکو د طرفه سپاسنامه را کړی شوه دا ډېر ښه خلک دي مهاتماجي سره يې ډېر محبت دی، يوازې محبت نه دی د ازادۍ په جنګ کې هم د هېچا نه وروسته نه وو، څو ورځې پس سېوا ګرام له راغلو زه چې څومره هندوستان کې ګرځېدم نو ما به ليدل چې هره صوبه کې په سياسي اقتصادي او تعليمي لحاظ بلکې په هر لحاظ مسلمانان د هندوانو نه ډېر وروسته وو څومره چې به ما په دې خبرو فکر کوو نو دې نتيجې ته ورسېدم چې يوازې ګاندهي جي نه دی جواهر لال نه دی مالويه نه دی، پټېل نه دی، راجندرپرشاد نه دی، سوباش، راجګوپال اچاري نه دی، بلکې په سوونو داسې خلک دي چې ډاکټران، انجنيران، تعليميافته خلکو مدرسې جوړې کړې دې او لګيا دي، د خپل قام او ملک خدمت کوي. ډېر خلک ځان ځان له په کلو کې دېره دي خلک يې کلو ته نه پرېږدي او د دوی په لاره کې خنډان اچوي سره د هغې هغوی په صبر استقلال د خپل قام خدمت کوي او هېڅ قوت هغوی د

خلکو د خدمت د لارې نه اړولی نه شي د هغو خلکو لوی تعریف دا و، چې ژوند یې ډېر ساده و، او په ډېر لږ څیز به یې ګذاره کوله. په وارده کې یو ځل د واردې د کلو د کارکنانو جلسه وه هغوی ټول را غونډ شوي وو زه هم د «ونوبا» هغه نوي اشرم کتو له تللی وم د هغو کارکنانو په جلسه کې شریک شوم ډېر خوار او کمزوري وو. زما زړه پرې وسو جاجوجي چې د دې تنظیم صدر و او نینوباجي یې سکتري و ورته مې ووې چې دا خو د قوم ملیکت دی. ددې غریبانانو د خوراک څه انتظام په کار دی او کمزوري سړي د قوم او ملک خدمت کولی نه شي جاجوجي ووې چې تاسره زما پوره اتفاق دی اوس زمونږ جلسه کې دا تجویز وړاندې کړه جلسه کې ما دا تجویز وړاندې کړو چې د دوی تنخواګانې دې زیاتې شي. نو د هغوی د کارکنانو نه یو سړی پاڅېدو هغه وویل چې زمونږ دا ملک ډېر غریب دی اول خو مزدوري نشته او چې مزدوري وي نو درې انې د سړي وي او لس پیسې د ښځې وي او مونږ خو بیا هم څلور انې اخلو زمونږ پټېل دا شان ډوډۍ خوري لکه مونږ یې چې خورو د تنخواهه زیاتولو ضرورت نشته ولې چې دا خلک به وایي چې مونږ خو د باجرې وچه ډوډۍ نه بیا مومو او دا زمونږ خدمتګار غوړې زېړې خوري.

بله دا چې د هندوانو امیران، سوداګران اکثریت د هر یو قومي تحریک سره په زرګونو، لکونو روپو امداد کوي بل طرف ته مسلمانان دي تاسو وګورئ هغوی کې د خدمت څوک دي د هغو تعلیمیافته امیران، سوداګران، وکیلان دي چې روپۍ ورکول خو پرېږده د قوم او ملک د ترقۍ څه خیال هم په

زړه کې نه لري، دغه وجه ده چې مسلمانان د زوال سره مخامخ دي.دغه وجه ده چې په هندوستان کې هندوان وچتېږي او مسلمانان پرېوزي، د هندوستان د مسلمانانو راته دا تجربه وشوه، چې کوم سړی د پیرنګیانو خیر خواه وي، هغه د دوی لیډر وي داسې حالاتو کې به څنګه ترقي وکړي؟.

د هندوستان د مسلمانانو دپاره فکر:

زه چې په ټول هندوستان کې ګرځېدلی یم نو مسلمانانو کې جذبه شته خو غمخور یې نشته او خیر خواه یې نشته. سېوا اکرام ته به کله کله ذاکر حسین صاحب راتللو. ده سره زما ډېر تعلق و، دی د جامعه ملي اسلامیه ډیلي پرنسپل و، ما ده ته هندوستان کې د ګرځېدو او پخپل ذهن د حالاتو او واقعاتو اثر په تفصیل سره بیان کړو او ورته مې ووې چې تر څو دلته په مسلمانانو کې رښتیني خدمتګار پیدا شوي نه دي ترقي کولی نه شي په مسلمانانو کې هم په سړه سینه تعمیري کار کول په کار دي او د هندوانو په شان مسلمانانو له په کار دي چې ځای په ځای کارکنان پیدا کړي چې ددوی د ترقی دپاره کار وکړي او مرکز ورته جوړ کړي. زه دې نتیجې ته رسېدلی یمه چې په چُوف او کُوف باندې قومونه اباد ېږي نه، کار په کار دی او نه د جلسو د تقریرونو په واسطه په هغوی کې ژوند پیدا کېدی شي نو ما اراده کړې ده، چې د مسلمانانو دپاره کار وکړم او دوی له د اصلاح دپاره مرکزونه قایم کړم او چې ترکومې ما ته خپلې صوبې ته د تلو اجازت نه دی شوی د دوی خدمت وکړم مګر ما سره د دې خبرې ډېر فکردی چې که

چيرې ماتـه د خپلـې صـوبې د تللـو اجـازت وشـو نـو د دوی خـدمـت بـه بيـا څـوک کـوي؟ څکـه چې زه خـو بيـا دلتـه پـاتې کيـدی نـه شـم او پـه مـا د خپلـو خلکـو د خـدمت کولـو حق دی، نـو کـه چېرې پـه دې کـې زمـا سـره ستاسـو اتفاق وي او د مـسلمانانو دا کـار فايـده منـد ګڼئ نـو بيـا تاسـو زمـا د ملګرتيـا دپـاره سـړي پيـدا کـړئ چې هغـوی دې کـار تـه د خـدای دپـاره مـلا وتـړي او کـه چېرې زه لاړ شـم نـو دوی دلتـه ناسـت وي او کـوم بـوټی چـې مـونږ کرلـی دی هغې لـه بـه اوبـه ورکـوي او وچېـدو تـه بـه يې پرې نـږدي.بـل سـوال د پيـسو دی مـسلمانان رسـمي خيراتونـه خـو ډېـر کـوي مګـر د خـدای د مخلـوق د ابـادۍ دپـاره يـوې پيـسې ورکولـو تـه تيـار نـه دي دغـه وجـه ده چـې پـه دوی کـې نېـک او د ابـادۍ تحريـک چليدل ګران دي.

زمـا خـو دا خيـال و،چې دا کـار دې د سندهـ د صـوبې نـه شـروع شـي څکـه چـې هلتـه د مـسلمانانو ابـادي ډېـره ده او پـه ټـول هندوسـتان کـې د سندهـ خلـک پـه هـر لحـاظ وروسـته پـاتې دي زمـونږ د بـل ملګـري دا رايـه وه چې د بنګـال نـه دې بيـا شـروع شي او د سـهارنپور هغـه پروفيـسر صـاحب دا خبـره وکـړه چـې کـه چېرې تاسـو د دې کـار ابتـدا د سـهارنپور نـه وکـړه نـو ډېـر زر بـه ترقـي وکـړي او ډېـر زر بـه ټـول هندوسـتان کـې خـور شـي څکـه چې د يـوپي مـسلمانان د سندهـ او بنګـال د مـسلمانانو نـه زيـات پـوهـ او مترقـي دي او بلـه دا چـې سـهانپور کـې ډېـرې مـذهبي مدرسـې دي چـې هغـو کـې ډېـر طالبـان د سندهــ او بنګـال دي او د هندوسـتان د هـرې صـوبې خلـک پـه کـې شـته دا د هندوسـتان د مـسلمانانو تعليمـي مرکـز دی او کـه دا مرکـز دغلتـه جـوړ شـي نـو

د دغو طالبانو نه به سندهـ او بنګال کې او نورو صوبو کې ډېر کار واخيستسي شي مونږ ټولو په دغه ځاى اتفاق وکړو چې کار به د دغه ځايه شروع کوو او منتظر وو چې څه وخت به هغه يو څو سړي زما سره پيدا شي.

څو ورځې ما په سېواګرام کې انتظار وکړو چې څه جواب رانغى نو بيا زه جواهر لال سره يوپي ته لاړم.بابو راجندرپرشاد ما نه بهار ته د تلو او دورې کولو وعده اخيستې وه.نو زه په اله اباد کې وم چې پروفيسر عبدالباري صاحب راغى زه او هغه دواړه پټنې ته لاړو او په صداقت اشرم کې دېره شو هغه اشرم د ګنګاسين په غاړه و،او ډېر د مزې اشرم و دا اشرم د بهار د صوبې يو مسلمان بيرسټر مظهرالحق جوړ کړى و، هغه د کانپور د جماعت په معامله کې هم د حکومت برخلاف د مسلمانانو مرسته کړې وه افسوس چې د هغه نه وروسته په مسلمانانو کې داسې څوک نه و،چې دغه اشرم يې اباد ساتلى وى او په دې وجه د هغه وراثت کانګرس ته پاتې شو او نن ورځې دغه ځاى د بهار صوبې د بهارکانګرس کمېټۍ دفتر دى.

مونږ د دورې دپاره څه پروګرام جوړولو چې د پنجاب ميل د اکسيډنټ خبر راغى او د خبرېدو سره سم د کانګرس کارکنان دمدد دپاره هلته ورسېدل. په دې کې ډېر خلک مړه شوي وو او د مړو پېژندل نه کېدل چې دا هندو که مسلمان دى چې په چا به د هندو شک کېدى شو نو هغه به يې سوزوو او چې په چا به د مسلمان شبهه وه نو هغه به يې ښخ کړو او د مړو نه علاوه ډېر خلک زخميان هم وو او هغوى يې د پټنې لوى

هسپتال له راوړل خدای دي چا ته نه ښيي، د مصيبت يو عجيبه منظر و ،څو ورځې پس مونږ د خپلې دورې پروګرام جوړ کړ او کافي ورځې مو د بهار په صوبه کې دوره وکړه، د بهار په صوبه کې د شېرشاه سوري قبر دی چې مونږ هلته جلسه وکړه د دعا دپاره د هغه زيارت له ورغلم د هغه قبر ساده قسم جوړ دی او ښکلی ګنبد دی او چار چاپيره ترې اوبه دي د اوبو تالاب ډېر ښکلی دی لوی شېرشاه ته مې د زړه دا خلاصه دعا وکړه، ځکه چې هغه د پښتنو ګټندويه سياستدان او تنګيالی پښتون و ،چې مغلو له يې ماتې ورکړې وه او د مغلو نه يې د پښتنو هغه حکومت دوباره اخيستی و ،او بيا يې حکومت په ټول هندوستان جوړ کړی و ، د کلکتې نه تر پېښوره پورې سړک ده جوړ کړی دی.د خپل حکومت د ټينګولو دپاره يې د بهار په صوبه کې ډېرو پښتنو له ډېر جاګېرونه ورکړي وو مونږ د هغو پښتنو اولاد او جاګيرونه هم وليدل، يو کس دوو مېلمانه کړې هم وو ،مګر د هغوی اوس هغه خوند نشته خلکو د خپل پلار نيکه ژبه هېره کړې ده افسوس چې په پښتنو کې دا کمزوري شته چې خپله ژبه هېره کړي.يوپي کې هم ډېر پښتانه دي د هغوی هم هغه حال دی ذاکر حسين صاحب افريدی پښتون دی د ژبې په هېرېدو خپلو ته سړی پردی شي.د بهار په صوبه کې پښتنو سره ډېر جايدادونه وو خو د بدو عملو په وجه ترې ټول لاړل او نن ډېر خراب ژوند تېروي.

د بهار د دورې نه وروسته زه بېرته سېوا ګرام ته راغلم د ډېرې مودې نه د سندهـ د کانګرس ممبران ما پسې وو او دا يې

خواهش و .چې زه دې سندهـ ته لاړ شم او د هغه ځاى په مسلمانانو کې څه کار وکړم.زما هم خوښه وه ولې چې د سندهـ مسلمانان ډېر وروسته پاتې شوي دي او مظلومان دي او مونږ خدايي خدمتګار خو د مظلومانو ملګري يو او مونږ خپل خداى سره دا وعده کړې ده نو زه د سپوا کرام نه سندهـ له لاړم.زما خو دا خيال و.چې سندهـ کې به کافي ورځې تېروم، سندهـ ته چې ورسېدم نو ما د کانګرس د ورکرانو په مشوره د خپلې دورې يو لوى پروګرام جوړکړو او د حيدر اباد نه مو شروع کړو مسلم ليګو ،خو زما د دورې د خرابولو دپاره د شرارت پروګرام جوړکړى و.خو د سندهـ وزير اعلى چې ډېر قوم پرست او شريف انسان و خبر شو او مسلم ليګو ته يې ووې چې عبدالغفار خان دلته زمونږ د قوم خدمت له راغلى دى په کار دي چې مونږ ټول ورسره مدد وکړو او که مدد نه شو کولى نو شرارت خو د شرم خبره ده. زه خبر شوى يم چې ستاسو د شرارت څه خيال دى خو که د ده په دوره کې مو شرارت وکړو نو ډېر بد به درسره وکړم. د ده په وجه مسلم ليګ په قلار شو او ما خپله دوره په اطمينان سره وکړه. په دغو ورځو کې د سندهـ وزير اعلى خان بهادرالله بخش سومرو و.دده زما سره ډېره مينه وه.په حيدر اباد کې مو جلسې وکړې د ډېرو هندوانو او مسلمانانو سره مو خبرې اترې وشوې. د دې ځاى نه کراچۍ ته لاړو. په کراچۍ کې مو کافي ورځې تېرې کړې او ډېر کار مو وکړو.د کراچۍ نه سکر ته لاړو او د سکر نه حيدر اباد له راغلو ولې چې دا خيال مو پيدا شو چې په بلوچستان کې کار کول زيات ضروري دي.

د بلوچستان دوره:

د ډېرې مودې نه زمونږ د بلوچستان د روښو دا خواهش و. چې زه دې بلوچستان ته لاړ شم. ما ډېر ځله کوشش وکړو خو حکومت نه پرېښودم. په دغه ورځو کې عبدالصمد خان اڅکزی چې د بلوچستان د پښتنو رښتینی خدمتگار او رهنما دی په ما زور ولگوو چې زه بلوچستان ته لاړ شم. په لاره کې مې الله بخش سره ملاقات وشو. د هندوستان په سیاست مو ډېرې خبرې وکړې. هغه د پاکستان د جوړېدو په حق کې نه وو ځکه چې د پنجابیانو نه ډېر زړه ستړی و. او پنجابیانو سره یو ځای کېدو ته تیار نه و. هغه دې خبرې ته تیار و. چې که چرې سندهـ. بلوچستان، سرحد او کشمیر یوځای شول نو دا به ډېره ښه وي. الله بخش سومرو د سیاسي مخالفت په وجه د مسلم لیگ یو لیډر محمد ایوب کهوړو بیا وروستو قتل کړو.

زه په خیریت سره کوټې ته ورسېدم، څه وخت چې زمونږ اورگاډی د بلوچستان په سرحد کې داخل شو نو ترکوټې پورې په لاره کې د واپس کېدو وېره وه، ځکه چې زه یې ډېر ځله راواپس کړی وم، په هر ټېشن چې به مې د پولیس افسر ولیده نو دا خیال به مې پیدا شو چې څه جوړې حکم یې راوړی دی. زه په خیریت کوټې ته ورسېدم، زما دا خیال دی چې حکومت جناح صاحب ته چې د هغه تعلق مسلم لیگ سره و اجازت ورکړی و، نو ما ته یې هم اجازه راکړه. ولې چې زما تعلق کانگرس سره وو.

عبدالصمد خان اڅکزی سټېشن ته راغلی و. سټېشن ته نور هم ډېر هندوان او مسلمانان راغلي وو. ما یو څو ورځې کوټه کې تېرې

کړې او بيا د کوټې نه فورټ سنډ مين، قلعه عبدالله،
هندو باغ، ګلستان، چمن، لورالايې او د بلوچستان د نورو ځايونو
دوره مې وکړه. ډېره د خوشحالۍ او کاميابه دوره وه او زړه مې په
دې نور هم ډېر خوشحاله شو چې پښتانه او بلوڅ راويښ شوي دي
هغوی سره مې جلسو او مجلسونو کې د پښتنو او بلوڅو د رورولۍ
خبرې وکړې او په دې کې ما سره د اکثرو پښتنو او بلوڅو اتفاق و.
ځينو پښتنو زمونږ د پېښور د خلکو نه شکايت کولو او ډېر ګيله من
وو پوښتنې نه وروستو ما ته معلومه شوه چې د دې وجه پېښوري
حاکمان وو يعنې د پېښور هغه کسان چې دغلته د پيرنګيانو نوکران
وو او پيرنګيانو د خپل کار د چلولو لپاره دغلته مقرر کړي وو. دې
افسرانو د خپلو رونړو سره شريفانه سلوک نه و کړی، بلکې د سړيتوب
نه پرېوتی، د فرعونيت بدترين سلوک يې کوو. او د هغوی په زړونو
کې يې د ټولو پېښورو نه نفرت پيدا کړی و. ما هغوی له تسلي ورکړه
او پوهه مې کړل، چې د يو څو کسانو په ګناه تاسو د پېښور ټول
پښتانه مه نيسئ او خدای دې نور پښتانه داسې بې ننګه نه کړي لکه
دا چې دي. حکومت زمونږ نه دی، بلکې د پيرنګيانو دی. بله دا چې
په دوی کې د دې حاکمانو اکثريت د هغه خانانو، مياګانو او ملايانو
وو چې د انګرېز د خوشحالولو لپاره دا دلته چې تاسو سره کوم
سلوک کړی دی او يا يې کوي دا يوازې تاسو سره نه کوي، بلکې
مونږ سره يې هم هلته په هغه خپله صوبه کې کوي دا ډېره عجيبه خبره
وه چې دلته د دې پښتنو سرکاري افسرانو د پنجابيانو افسرانو سره
ډله وه چې په شريکه يې د بلوچستان پښتانه او بلوڅ خوړل. د
بلوچستان د دورې نه وروستو مونږ جيکب اباد ته راغلو. په جيکب
اباد کې ډاکټر چيت رام چې د کانګرس صدر و. او محمد امين کوسو

هم مونږ سره یو ځای شو په جیکب اباد کې د هندوانو او مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه، په دې جلسه کې د سپول او پولیس د افسرانو دا اراده وه چې څه ګړبړي وکړي خو د وزیر اعلی الله بخش په مداخلت څه ګړبړي ونه شوه، مونږ د بلوچستان د هغې ټولې علاقې دوره وکړه چې په برېټش بلوچستان کې د پښتنو اکثریت پکښې دی، زما او د عبدالصمد اڅکزي دا رایه وه چې د بلوچستان هغې برخې ته هم لاړ شو چې بلوڅ په کې اباد دي. د ډاکټر چیت رام او محمد امین کوسو هم دا رای وه چې مونږ د بلوڅو دغې علاقې ته لاړ شو، مونږ هلته لاړو خلک ټول په شوق او په مینه را غونډ شوي وو، چې د جلسې وخت راغی نو زما دا اراده وه، چې په هغه جماعت کې جلسه وکړو چې د بازار په سر کې و، او د نورو ملګرو دا خیال و، چې هغه ډاګ کې دې وکړو چې د بازار نه هغه طرف ته و. هلته د جلسې انتظام وشو، جلسه چې شروع شوه نو د بلوڅو یو رییس راغی، د جلسې په خوا کې تېر شو او جلسې ته یې ښه وکتل د هغه نه لږ ساعت پس د بلوڅو یو ټولي تېرونه په لاس جلسې ته را ګډ شول او بغیر د تپوس نه یې په خلکو را باندې کړل چې سرې ته به یې درز ورکوو د علي علي چغې به یې ورسره وهلې ډېر ناترسه وو، بې د سر نه یې په بل ځای ګوزار نه کوو، په یو ساعت کې میدان خالي شو زما یوې خواته ډاکټر چیت رام او بلې خوا ته محمد امین کوسو په کرسو ناست وو څه وخت چې د جلسې ټول خلک وتښتېدل زه یوازې پاتې شوم نو زما نه چاپېره شول سره ورځ یې راباندې جوړه کړه او دا کوشش یې کولو چې زه هم وتښتم خوزه ونه تښتېدم. په هغه ورځ ما خپل سر خرئیلی و، او په کرسۍ سر تور سر ناست وم، زه پوهه وم چې ښه ګوزار به اخلي خو تښتېدم نه، کتل مې چې دوی څه کوي.زما نه ښي طرف ته

محمد امین کوسو و هغه یې په سر وهلی و او بې هوشه شو او د کرسۍ نه را پرېوت بل طرف ته ډاکټر چیت رام و په هغه یې هم سرمات کړی و هغه هم د کرسۍ نه په خاورو کې را پرېوتی و،زما نه چاپېره ډېر وګرځېدل چې دی به هم د نورو خلکو په شان وتښتي پوهه شو،چې دی نه تښتي او مونږ خپل کار وکړو نو پخپله وتښتېدل زه پاڅېدم چې ومې کتل نو د کوسو او ډاکټر د سرنه وینو داري وهلې بل څوک نه وو عجیبه حالت و معلومېده چې د ډاکټر چیت رام او کوسو په باره کې ورته خاص هدایت شوی و.او زما په باره کې هم ورته هدایت شوی و، بیا وروسته معلومه شوه چې دغه بلوڅ رییس د دوی ډېر دوست و او دوی پرې احسانونه کړي وو مونږ سېول سرجن پسې یو سړی په موټر کې ولېږلو دوی مو یوړل او چې کوم ځای مونږ دېره وو هلته مو کټونو کې واچول وینه یې نه ودرېدله حالت یې خرابېدلو او عبدالصمد خان او زمونږ نور ملګري هم خُوږ وو،خو دومره نه، د مقامي خلکو نه معلومه شوه چې د دوی د دې کیسې نه خبر و او په تحصیل کې راپورټ هم کړی و، مګر سرکاري افسرانو د دې کار مخه نه نیوله حقیقت خو دا و چې دا ټول کار د سرکار په اشارت شوی و، نو افسرانو یې څله مخه بندوله؟ یوازې دا ځای نه په ټول بلوچستان کې حکومت کوشش کړی و، چې زمونږ جلسو کې ګړبړي پیدا کړي ولې په پښتنو کې دومره پښتو لاپاتې وه چې د خپل مېلمه عزت وکړي مازیګر د هغه علاقې پولټیکل افسر چې پوځي کپتان و او هندو و او دا ټوله کیسه هغه کړې وه. خپل اسسټنټ سره ماله راغی او د دې واقعې تپوس یې رانه وکړو او راته یې ووې که چېرې تاسو په دې خلکو مقدمه چلول غواړئ دعوې پرې کوئ نو زه به د هغې انتظام وکړم دغه اسسټنټ د پېښور د علاقې د

صوابۍ تحصيل د دوبيانو د کلي و.ما دوی ته په ځواب کې ووې چې مونږ خدايي خدمتګار د چا نه بدل نه اخلو،مونږ مظلومان يو،زمونږ بدل خدای پاک اخلي هغوی چې ما سره خبرې کولې نو د حکومت د طاقت باوجود ملامته او خړ غونډې ښکاريدل ښه ساعت ما سره وو بيا رخصت شو،تياره ماښام شو، سول سرجن را ورسيد هغه وخت زمونږ د زخميانو بد حال و او د محمد امين کوسو حالت ډير خراب و، د راتلو سره ډاکټر د هغوی د وينو بندولو کوشش وکړو،او مونږ ته يې وويل چې د دوی حالت ډير خراب دی د دوی دپاره څه انتظام کيدی نه شي،ښه به دا وي چې د جيکب اباد هسپتال ته يې ورسُوو.مونږ هغوی په موټرونو کې واچول او تير ماسختن جيکب اباد ته ورسيدو سول سرجن ډير ښه سړی و،د رسيدو سره يې د هغوی لپاره ډير پوره انتظام وکړو هغوی يې ځان ځان له په کمرو کې واچول پټۍ مرهم وشول او چې د هغوی انتظام وشو نو بيا مونږ خپلو ځايونو ته رخصت شو،چې شپه تيره شوه زه سحار وختي هسپتال ته لاړم سول سرجن زمونږنه مخکې راغلی و او په ما يې زيری وکه چې د دوی د بچ کيدلو زيات اميد پيدا شو څه وخت چې دوی د خطر نه بهر شول او حالت يې ښه شو،نو زه جيکب اباد نه حيدر اباد ته روان شوم حيدر اباد ته زما ګاډی سحر وختي ورسيد کله چې ستيشن ته ورسيدم نو لا تياره وه او سباختلی نه و. پروفيسر ملکاني صاحب د کانګرس د کارکنانو سره ستيشن ته راغلی و، زه ډير حيران او خوشحاله شوم په دې چې خان بهادر الله بخش وزير اعلی د سندھ ستيشن کې حاضر و او حيران په دې شوم چې زمونږ لوی خلک د داسې خلکو مخې له نه ځي او خوشحاله په دې شوم چې د ملک او قوم خدمتګارو سره دومره مينه لري.زمونږ لويو خلکو کې دا ماده

نشته په حیدر اباد کې د سنده کمېټۍ ممبران را غونډ شوي وو او د عامې جلسې نه وروستوزما او د هغوی ترمینځه خبرې اترې وشوې،د ډېرې مباحثې نه وروستو هغوی ما ته دوه د مطلب خبرې وکړې او راته یې وویل چې کله ته واردې ته ورسې نو دا خبره به مهاتماګاندهي او د ورکنګ کمېټۍ ممبرانو ته وکړې.یوه دا چې دې صوبه سنده کې په مسلمانانو کې د خاکسارانو تحریک ورځ په ورځ په ترقۍ کې دی که چرې د دې صوبې په مسلمانانو کې د خدايي خدمتګارۍ تحریک شروع شي نو ښه به وي ځکه چې خدايي خدمتګاري یو قومي ملي تحریک دی چې په هندو اومسلمان کې د همدردۍ او وروروليۍ جذبه پیدا کوي او دا بل تحریک په مسلمانانو کې تعصب پیدا کوي،ما ورته ځواب ورکړو چې دا کارونه چې دي داسې خلک کولی شي.د یو سړي په زړه کې چې د خپل قوم او د خپل ملک محبت او همدردي وي بیا به خلک د هغه خبرو منلو ته تیار وي که هغه سړی د هر ملت او مذهب وي بله خبره یې دا وکړه چې مونږ د خلکو لپاره څه کولی نه شو او نه مو د هغوی خدمت ته زمونږ د صوبې دکانګرس مشران جي رام داس،دولت رام پرېږدي اونه مونږ د هغوی لپاره په اسمبلۍ کې څه کولی شو اونه کلو ته د هغوی د خدمت او پوهه کولو لپاره تللی شو،ما ترې پوښتنه وکړه چې د دې وجه څه ده،هغوی راته وویل چې د کانګرس د چلولو لپاره جي رام داس ته اکثره چنده او امداد سرمایه داران ورکوي او هغه سرمایه دار دانه غواړي چې د عوامو د فایدې لپاره دې اسمبلۍ کې څه قانون پاس کړی شي،او یا دې د کانګرس خلک کلیوالو او مزدورانو ته لاړ شي او هغوی دې پوهه او راویښ کړي ځکه چې د هغوی په پوهه کې د سرمایه دارو تاوان دی،د دې له پاره مونږ خلکو له څه کولی نه شو

او کـه وکـړو بیـا هغـوی مـونږ سره ملګري کېږي نـو دوی بیـا مـونږ تـه چنـده نـه راکوي،ښـه بـه دا وي چـې تـه زمـونږ دا معاملـه د ورکنـګ کمېټۍ ممبرانو ته ورسوې. زه د حیدراباد نه واردې ته روان شوم کله چې ورسـېدم نـو پـه داسـې وخت چې جي رام داس هـم حاضـر و تولـه کیسه مې د هغه په مخکې ورکنګ کمېټۍ ته وکړه. زه چې دې وخت کې وارده کې وم«رفیع احمد صاحب» چې دغـه وخت د کـانګرس نائب صدر و مـا تـه وویـل چې باچا خانـه تاسـو پښتنو مـونږ پسـې ولـې را اخیستې ده چې سر کـار تـه مـشکلات پیدا کوئ،مـا ورتـه وویـل چې هغه کومه داسې خبره ده چې مونږ په ناجایزه تاسو ته تکلیف در کړی دی نو ده راته وویل چې عنایت الله مشرقي مونږ ګرفتار کړلـو نـو هغـه د حکومـت نـه معـافي وغوښـته مـونږ پرېښود نـو ستاسـو د سرحد نـه ورپـسې پښتانه خاکسار راغلـل او تمـانچې یـې پـرې کېښودې چې مـونږ دی وژنـو تـا خـو مـونږ وشرمولو چې معـافي دې وغوښـته، هغـه ورتـه منکـر شـو وې دا دروغ دي او قـسمونه یـې ورتـه وخـوړل چـې تحریک نه پرېږدم هغه د دې خلکو له وېرې بیا کار شروع کړو نو مونږ بیـا ونیولـو هغـه بیـا معـافي وغوښـتله خلـک تـرې وېـزاره شـول او تحریک کمزوری شو د هر یو تحریک انحصار په لیډر وي. چې بهادر اوهوښـیار وي نـو د تحریـک خلـک هـم زړور او پوهـه وي چې لیـډر کمزوری او تنګ نظره وي نو د تحریک خلک هم بې زړه او تنګ نظره وي.

✵✵✵

د خدايي خدمتګارو ړومبی وزارت

د خدايي خدمتګارو وزارت،
زمونږ وزيران او پيرنګيان د جواهر لال
دوره، د پيرنګيانو افسران او زمونږ
حکومت، پښتانه را ويښ شول، د ګاندهي جي
دوره، وزارتونه او خدايي خدمتګار.

زه اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلم. زه په ۱۹۳۱ع کال کې گرفتار شوی وم او په ۱۹۳۷ کې راغلم زمونږ په خلکو ډېر زور زیاتی او ظلم شوی و، لیکن د هغوی جذبه مړه شوې نه وه، د خلکو د مخونو نه ماته معلومېده چې زړونه یې د جذباتو نه ډک دي، زه چې نه وم نو سرې جامې هم نه وې حکومت بندې کړې وې زه چې راغلم نو سرې جامې هم راغلې څه وخت چې خدایي خدمتگارو واورېدل چې زه خپلې صوبې ته را ورسېدم نو بیا هغوی بندیز ته کتلې نه دي ټولو خپلې سرې جامې واغوستې مگر حکومت ورسره چېړ ونکړو هغه ټولې پابندۍ د خدایي خدمتگارو نه وچتې شوې.

زما په غیر حاضرۍ کې حکومت چې څومره ظلمونه کولی شول هغه یې د صوبې په خلکو او په تېره بیا په خدایي خدمتگارو کړي وو. د خدایي خدمتگارۍ د بربادۍ دپاره یې ټولې طریقې استعمال کړې وې، خو کامیاب شوي نه و، بلکې خدایي خدمتگارۍ زیاته ترقي کړې وه او خلکو کې پوهه او سیاسي شعور پیدا شوی و، څه ورځې پس زه د اسمبلۍ د ممبرانو سره ایبټ اباد له لاړم چې هلته د اسمبلۍ د ممبرانو اجلاس و. د هزارې ډېر خلک زما هر کلي له را ټول شوي وو، د سترې مه شي نه پس یوه جلسه وشوه چې په هغې کې ما تقریر وکړو او د خلکو شکریه مې ادا کړه بیا خپلو ځایونو له لاړو، زه د هزارې د خلکو مېلمه وم، غني او ولي هم راسره وو هغوی زمونږ دپاره ځان له انتظام کړی و. په دې ورځو کې د مسلم لیگ او حزب اختلاف په مینځ کې اختلاف و، د صاحبزاده صاحب د وزارت دا کوشش و، چې دا وزارت دې

مات نه شي او خدايي خدمتگارو زورلگولي و چې مات دې شي. صاحبزاده صاحب لويې لويې جبې او لوی لوی ملايان، مياگان را غونډ کړي وو. هغوی به هره ورځ جلسې کولې هغوی دروغ او بهتان جوړولوزما برخلاف يې تقريرونه کول حال دا چې زه نه په اسمبلۍ کې وم او نه د پارټۍ ليډر وم. د هزارې يو لوی بزرگ مولانا محمد اسحاق صاحب مانسهروي چې د خلافت په وخت کې زما ملګری هم و، او په هزاره کې يې ډېر کار کړی و او خلکو به په جوپان کې په اوږو ګرځولو او پيرنګيانو پنډۍ کې نظر بند کړی و، هغه پخپل تقرير کې زما متعلق داووې چې يوه ورځې عبدالغفار خان پنډۍ له راغلی و،زه ورسره وم ليکن هغه چېرته يو لمونځ هم ونه کړو او د شپې په جلسه کې چې څه وخت هندوانو او مسلمانانو هغه ته ګيتا او قران پېش کړل هغه قران ته ډېره توجه ونه کړه په ښي لاس کې يې ګيتا واخيستو او کيڼ لاس کې يې قران واخيستو، زما په باره کې د مولانا محمد اسحاق صاحب دا ټولې خبرې دروغ وې زه بې شکه جلسې له پنډۍ ته تلی وم، خو مولانا محمد اسحاق خو يو ساعت دپاره راغلی و او هغه وخت کې يې ماته ويلي وو چې زه د دې خلکو په جلسو کې شرکت نه کوم خو چې دا جلسه ستا دپاره ده،او ته خو د اسلام يو مجاهد يې نو ځکه زه بېګا له دې جلسې له ضرور راغلم. په دې جلسه کې ماته چا قران او ګيتا پېش کړي نه وو،بلکې زما په ټول عمر کې ما ته په جلسه کې چا قران او ګيتا پېش کړي نه دي چې په کوم قوم کې دا قسم خلک د دين ستنې ګڼلی شي،نو هغه دين کله په داسې ستنو ټينګېدلی شي په دغو

ورځو کې پیرنګیانو دا غوښتل چې د خدایي خدمتګارو په مقابله کې په دې صوبه کې دې یوه بله ډله هم جوړه شي نو د صاحبزاده صاحب په ذریعه فوراً مسلم لیګ جوړ شو او د دوی جلسې شروع شوې. د دې نه څه موده مخکې جناح صاحب د مسلم لیګ د جوړولو په خیال صوبه سرحد ته راغلی و، خو کامیاب شوی نه و او ډېر مایوسه تلی و، ځکه چې په هغه وخت کې د پیرنګیانو دا پالیسي نه وه او هغوی په صوبه سرحد کې د هېڅ قسم ډلې جوړېدل نه غوښتل. په دغو جلسو کښې به هم مولانا صاحب محمد اسحاق د کانګرس برخلاف او د مسلم لیګ په حق کې تقریرونه کول. په جلسه کې ترې یو سړي پوښتنه وکړه چې مولانا صاحب ستا خوریی پیر کامران د خدایي خدمتګارو په ټکټ ولاړ و، نو تا د هغه دپاره پراپېګنډه کوله او مونږ ته دې وې چې خدایي خدمتګار قومي او ډېر ښه تحریک دی. نن څه چل وشو؟ اوکوم دلیل پیدا شو چې خدایي خدمتګار خراب او د هندوانو جماعت شو دغه شان یوازې دی نه نور هم ډېر ملایان وو چې مونږ سره یې قیدونه تېر کړي وو په دې ازمېښت کې کامیابه شوي وو خو د پیسو په ازمېښت کې ناکامیابه شول. زمونږ یو قومي کارکن مولوي شاکرالله صاحب د نوښار د خدایي خدمتګار د امیدوار میا جعفرشاه مخالف شو او د تاج محمد خان، خان بهادر ملګری شو، څه ورځې پس د عمرزو خان بهادر سعدالله خان مونږ مېلمانه کړو. دی د صاحبزاده صاحب د وزارت په وخت کې وزیر و. دې دعوت ته یې صاحبزاده صاحب هم رابللی و، صاحبزاده صاحب چې راغی نو ماسره یو ځای کښېناستو د

راشه درشه نه پس يې راسره دا خبره شروع کړه چې پخوا به د هندوستان د خلکو سترګې دې خو اته وې او د دې ملک خلکو چې به څه ويل هغوی به هغه کول ليکن افسوس دی چې د دې ملک د خلکو سترګې اوس هندوستان ته دي او هغوی چې څه وايي دوی هغه کوي ما ورته ووې چې صاحبزاده صاحب چې ته د حالاتو نه پوره خبر نه يې نو ځکه داسې خبرې کوې اوس هم هغه حالات دي بدل شوي نه دي اوس هم د هغو خلکو سترګې دې طرف ته دي اوس هم چې د دې طرف خلک څه وايي هغوی هغه کوي څه وخت چې سول اينډ ملټري ګزټ اخبار دا غلط خبر شايع کړو چې باچا خان د کانګرس نه جدا کيږي نو دی صاحبزاده صاحب عبدالقيوم ما پسې لاهور ته سړی را ولېږلو او خط يې ورکړی و ،زه د شملې نه لاهور ته راغلی وم نو دلته مې هغه سړی وليدو هغه راته زباني هم ووې چې صاحبزاده صاحب وې چې باچاخان ته وايه چې د خدای دپاره چې ګورئ د کانګرس نه جدا نشې او که ته د کانګرس نه جدا شوې نو بيا پيرنګيان زمونږ صوبې له هيڅ نه ورکوي. د ډېرو خبرو نه پس ما ده ته د خپلې صوبې خبرې شروع کړې ما ورته ووې چې دا کوم حقوق چې حکومت مونږ له راکړي دي زه منم چې دا نيمګړي او ناقص دي او د دې په ذريعه مونږ د خپل قوم او ملک دپاره هغه کارونه نه شو کولی چې زمونږ زړه يې غواړي،خو بياهم په دې کې دومره څه شته که په اتفاق سره مونږ کوشش وکړو نو د پيرنګي په ځای پښتون د دې ملک مالک کېدی شي نو اوس زه ستا نه پوښتنه کوم چې د پيرنګي په مقابل کې ته مالک کېدی شې؟ هغه ځواب راکړو چې زه نه

مالک یم او نه مالک کېدی شم ولې چې زه د پیرنګیانو مقابلې ته تیار نه یم ما ورته ووې چې ښه ده ستا په پښتنو دا ورځ پیرزو کېږي چې د پیرنګیانو په ځای دې پښتانه د دې خپل ملک مالکان شي، نو هغه ووې چې بېشکه زما زړه همدغه څیز غواړي نو ما ورته ووې چې دا خو به هله کېږي چې ته بل چا له موقع ورکړې نو هغه ووې چې زه بالکل دې ته تیار یم نو ما ورته ووې چې ښه به دا وي چې ته د وزارت نه استعفا وکړې ځکه چې زه دا مناسب نه ګڼم چې اسمبلۍ کې ستا برخلاف د عدم اعتماد ووټ پاس شي هغه ما سره وعده وکړه او په دې خبره راضي شو چې استعفا به ورکړم، خو ما ته چې معلومه شوې ده نو سرجارج کننګم ګورنر هغه دې کار ته پرې نه ښودو او دا افسوسناکه واقعه وشوه چې ما د هغې مخه نیوه یعنې په اسمبلۍ کې د ده په خلاف د عدم اعتماد قرار داد پاس شو او د عدم اعتماد ووټ پاس کېدو سره د خدایي خدمتګارو لیډر ډاکټر خانصاحب ته یې د وزارت د جوړولو دعوت ورکړو او د صاحبزاده صاحب په ځای د خدایي خدمتګارو وزارت جوړ شو.

د خدایي خدمتګارو وزارت:

د وزارت جوړولو سلا او مشورې دپاره مولانا ابوالکلام ازاد او بابو راجندر پرشاد ایبټ اباد ته راغلل د خدایي خدمتګارو اسمبلۍ پارټۍ په ممبرانو کې چې څوک د وزارت خواهشمند و هغوی د خدایي خدمتګارانو په ذریعه د خپلو خواهشاتو د پوره کولو دپاره کار شروع کړو. د دې ټولو

سرغنه ثمین جان وکیل و، د ده ډېر شوق و چې وزیر شي د قاضي عطاالله په مقابله کې ډېر خلک د ده په طرف وو او د دې وجه هم دغه وه چې قاضي صاحب د خپل وزارت د پاره کوشش نه کولو او هېڅ ته یې ویلي نه وو تر دې پورې چې ماته یې هم د دې خبرې کنایتاً هم ذکر نه و کړی. د خدایي خدمتگارو د مشورې نه پس زه، ډاکټرصاحب، مولانا ابوالکلام ازاد او بابو راجندر پرشاد کښېناستو او په حالاتو مو غور وکړو. زما دا رایه وه چې زمونږ صوبه ډېره وړه صوبه ده مونږ له د دریو یا زیات نه زیات د څلورو وزیرانو نه زیات جوړول په کار نه دي.

په دې دوران کې ثمین جان ماله هم راغی او ماته یې ووې چې زه په دې خبره رضا یم که چېرې ما او قاضي صاحب پارلیمنټري سکټریان کړئ لیکن یوازې نه قاضي به هم راسره وي دا هغه ثمین جان خان دی چې قاضي صاحب د ده د پاره ماله د بریلي جېلخانې له راغلی و، او دده د پاره یې زما نه مجبوراً د نوښار د خدایي خدمتگارو په نومونو خطونه واخیستل چې د ده مخالفت دې نه کوي، په دې وجه دی د اسمبلۍ ممبر شو چې ثمین جان په دې پوه شو وزارت په ووټونو نه دی او د وزیر اعلی په مرضۍ دی او بله دا چې زه د دې پارلیمنټري سکټریانو هم مخالف وم ځکه چې زمونږ صوبه وړه ده دومره گنجایش په کې نشته او نه دومره کار شته نو مونږ دا فیصله وکړه چې ډاکټر صاحب سره دې، درې نور وزیران وي او په هغې کې دې یو هندو وي او دوه مسلمانان چې د هزارې د اسمبلۍ ممبران مونږ سره ملگري شوي وو او د

صاحبزاده صاحب برخلاف یې ووټ ورکړی و، نو مونږ ورسره دا وعده کړې وه چې یو وزیر به د هزارې وي پاتې یو وزارت شو نو ډاکټر صاحب قاضي عطاالله صاحب واخیستو او د هزارې نه یې محمد عباس خان واخیستو، په هندوانو کې زما رایه وه چې لاله بنجورام د ډېره اسماعیل خان دې وزیر شي ځکه چې هغه د کانګرس زوړ کارکن و او قید یې هم تېر کړی و او ډېر با اصوله سړی و، د مولانا صاحب دوی دا خیال و چې رای بهادر ایشرداس په هندوانو کې لایق او بارسوخه سړی دی، دی دې وزیر شي لیکن زمونږ د ټولو لاله بنجورام خوښ و او هغه وزیر مقرر شو، حقیقت دا دی چې کانګرس په با رسوخو رای بهادرانو پسې ګرځي او مونږ په خدمتګارو پسې ګرځو. کله چې زمونږ وزارت جوړ شو نو زمونږ دا فکر و، چې څومره زمونږ نه کېدی شي خلکو ته فایده ورسوو مونږ په اسمبلۍ کې دوه تجویزونه پاس کړل. یو مومالیه کې معافي وکړه او بل د کوهاټ، بنو او مروتوخلکو ته د اوبو ډېر تکلیف و،د هغوی د اوبو د انتظام دپاره مو څه روپۍ منظورې کړې او دا مو اراده وه چې هر کال به چې څومره کېدی شي د دې خلکو د اوبو دپاره روپۍ منظوروو تر هغې پورې چې دا خلک په اوبو ماړه شي. د کوهاټ د کرک تحصیل دا حال وو، چې هلته به زمونږ میندو او خویندو د شلو او دوه ویشتو میلونه د څښکلو اوبه راوړلې د وزارت دا کوشش وو چې د څښکلو اوبه دې هرې علاقې ته ورسوي او چې کله وزارت دوه کاله پس استعفا ورکوله نو هغوی دومره کړې وه چې بیا د دغې علاقې خلک د اتو میلو نه لرې اوبو پسې نه تلل او اکثرو کلو

ته خو ا وبه ور ورسولی شوې.

د اوبو دا مسئله به بیخي حل شوې وه خو د پښتنو په پرو جنبو او خودغرضو دا کار ترسره کېدو ته پرې نه ښود، ولې چې هر کلي به ویل چې اوبه اول مونږ له راکړئ. د دې دپاره مو یوه سرکاري کمېټي جوړه کړه او ما په کې ممبري د دې دپاره منظوره کړه چې دا د عامو خلکو د فایدې او خیر کار دی خو افسوس دی چې زمونږ د خپلو خدايي خدمتګارو د بې اتفاقۍ په وجه خلکو ته چې کوم قسم خیر او فایده مونږ رسول غوښتل ونه رسولی شوه او هغه کار نیمګړی پاتې شو، کانګرس د خپلو وزارتونو دپاره دا هم ضروري ګڼله چې د صوبې قانوني مشیر یعني ایډوکیټ جنرل به د ګورنر په خوښه نه مقررېږي، بلکې دده واک دې د وزیرانو سره وي او د هغوی چې د خپلې خوښې نه کوم قسم سړی غواړي هغه دې مقرروي. د بهار صوبه کې د ګورنر او وزیرانو په مینځ کې لویه جګړه شوې وه،او نوبت د استعفا ورکولو ته رسېدلی و دغو ورځو کې سر سلطان احمد د بهار د صوبې ایډوکیټ جنرال و هغه د سرکار ډېر خیر خواه و نو ګورنر نه غوښتل چې هغه دې د دې عهدې نه لرې کړی شي او وزارت غوښتل چې د ده په ځای خپل اعتباري سړی مقرر کړي په دې باندې د وزارت او ګورنر تر مینځه جګړه وشوه او چې ګورنر پوهـ شو چې وزیران په دې خبره استعفا ورکولو ته تیار دي نو بیا یې د هغوی خبره ومنله، سرسلطان احمد لرې شو او د کانګرس سړی مقرر شو، دغه شان زما هم دا خیال و چې زمونږ وزارت دې هم خپل سړی په دې عهده مقرر کړي په دغو ورځو کښې سردار راجه سنګهـ

ايډوکيټ جنرل و ډاکټر صاحب په دې مسئله ګورنر سره خبرې وکړې خو هغه د ده لرې کولو ته تيار نه و، نو راجه سنګهه پخپل ځای ايډوکيټ جنرل پاتې شو، نو نتيجه دا شوه چې زمونږ د وراثت څو کلي د ډاکټر صاحب او زمونږ نه واخيستل که زمونږ خپل ايډوکيټ جنرل وی نو د پاس شوي قانوني زراعتي بل مطابق به عمل شوی و، زمونږ د صوبې خلکو ته به تاوان نه وی رسېدلی او زمونږ دا وراثت به اخيستی شوی نه و، او مونږ ته به هم تاوان نه وی رسېدلی، زما طبيعت ښه نه و نو زه د څو ورځو دپاره هواګلی ته لاړم دايو ښکلی د ارام ځای و او ما په کې څوورځې ارام وکړو بيا د دې ځای نه فقيراخان سره د اګرور په دوره لاړم. مونږ چې په ۱۹۳۰ع کال کې خدايي خدمتګاري جوړه کړه دا تحريک د پښتنو د طبيعت موافق و او ډېر زر په پښتنو کې خور شو خو پيرنګيانو مونږ له موقع رانه کړه درې نيمې مياشتې پس يې ګرفتار کړو، او زمونږ قوم اوخدايي خدمتګارو سره يې بې حده ظلمونه وکړل خو څومره چې دوی ظلم کولو تحريک زيات خورېدلو پيرنګيانو زمونږ دا تحريک دباو نه کړی شو او چې زمونږ عارضي سوله د ګاندهي جي او لارډارون په مينځ کې وشوه نو بيا هم مونږ پيرنګيانو کار ته نه پرېښودو ځای په ځای به يې راته ايکسوچواليس(د قانون يو سل څلورڅلو پښتمه ماده) دفعه لګولی وه او په هزاره کې خو يې مونږ ته ډېر مشکلات پيدا کړي وو، نو دلته مونږ په تسلی سره کار نه و کړی. بل زمونږ نه د ميا احمدشاه ډله هم جدا شوې وه هغوی هم زمونږ برخلاف ډېرې غلطې خبرې خورې کړې وې خو هغوی هم

پخپلو ذليلو ارادو کې کامياب شوي نه وو اوس چې مونږ اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلو او د خدايي خدمتګارو وزارت هم جوړ شو نو مونږ د نوي سره د خدايي خدمتګارۍ تنظيم شروع کړو، هزاره کې هم مونږ له د کار کولو موقع په لاس راغله او د هغه علاقې دوره مې وکړه.

زمونږ وزيران او پيرنګيان:

څه وخت چې اول زمونږ وزارت جوړ شو نو په نوکر شاهي خلکو باندې که هغه انګريزان وو او که ديسيان وو هيبت او وېره راغله، رشوتونه، ظلمونه بند شول، ليکن افسوس چې دا حالت ترډېره وخته پاتې نه شو نوکرشاهي زمونږ وزيرانو سره خلط ملط شوه او د هغوى د خوى بوى نه خبر شول او تعلقات يې ورسره قايم کړل، نو بيا پخپله زړه پاليسۍ روان شول، رشوت خو پرېږده د وزارت او خدايي خدمتګارۍ تحريک ته نقصان ورسېدو، که زما په هغه تجويز عمل شوى وى، نو دومره تاوان به مو نه وى شوى زما دا تجويز و، چې وزيرانو له د ضرورت نه زيات تعلقات پيرنګيانو سره په کار نه دي او نه د ضرورت نه زيات هغوى سره خلط ملط کېدل په کار دي. ځکه چې زما تجربه ده چې غلام قومونه ډېر کمزوري وي او حاکم قوم ته تينګ نه وي. حاکم قوم کې يو قسم کشش وي او محکوم قومونه خود په خود ځان ته راکاږي، دغه وجه وه چې ما به پيرنګيانو سره نه ليدل هغوى به زما خلاف پراپېګنډه کوله چې دده د پيرنګيانو نه نفرت دى. زه خو خدايي خدمتګار يم او د خداى خدمت خو د خداى د مخلوق خدمت

دی ایا پیرنګیان د خدای مخلوق نه دي؟ او دا نه چې ګوندې په دې کې یوازې زمونږ وزیران فېل شول، دا امتحان که مونږ کې په هر چا راغلی وی هغه به په کې پاتې راغلې و د دې نه هغه سړی بچ کېدی شي چې د دې قسم موقع پیدا کېدو نه ځان وساتي ما د ډاکټر صاحب دپاره د پیرنګیانو سره داسې تعلقات ډېر خطرناک ګڼل ځکه چې په هغه د مجلس ډېر اثر کېږي. هغه چې د انګلستان نه راغلی و، نو په هغه د پیرنګیانو ډېر اثر و، پیرنګیان ورته پاک او ریښتوني ښکارېدل د خپل قام خلک ورته دروغجن ښکارېدل. زه دا منم چې پیرنګیان پاک او رښتیني دي خو د خپل قام دپاره،مګر د بل قام دپاره او خصوصاً په سیاست کې دغه شان نه دي.

د جواهر لال دوره:

په دغو ورځو کې جواهر لال سرحد ته راغی، پنډت جواهر لال چې زمونږ صوبې ته په اول ځل راغی، نو په ټول ښار کې مونږ دده جلوس وګرځولو، په زرګونو خدایي خدمتګار ورته هر ځای ولاړ وو. او بیا په شاهي باغ کې یوه لویه جلسه د ده په درناوی کې وشوه دې جلسې له سرکاري او قومي ډېر مخلوق راغلی وو، قومي نظمونه په کې وویلی شهو سره د دې چې جواهر لال په پښتو نه پوهېدلو خو د دې نظمونو او د دې نظارې او ماحول نه ډېر متاثر شوی و،دا نظم چې په کې وویل شو چې: (زمونږ سرې جامې زړې کړې د خانانو نوکرانو) نو ډېرو خلکو ورته ژړل او چې تهکال له تلو نو جلوس کې یو سکهـ چې د خدایي خدمتګارو کماندر و با وردی مخکې روان

و او د (نعره تکبیر) چغې یې وهلې، ما جواهر لال ته ووې چې وګوره دا سکهـ دې خو دلته دومره قومیت او اتفاق خدایي خدمتګارۍ پیدا کړی دی چې دی د نعره تکبیر ناري وهي. ډاکټر صاحب نهروجي ته زما دا شکایت وکړو چې دی مونږ د پیرنګیانو سره د تعلقاتو ساتلو نه منع کوي. جواهر لال ما سره په دې مسئله ډېر بحث وکړو چې دا خبره د تهذیب نه لرې پرېوتې ښکاري ما ورته ووې چې زه منم ماته هم دا خبره ښه نه ښکاري خو دې کې دومره فایده نشته ،لکه چې څومره په کې نقصان دی. نو مونږ په هغه تهذیب څه کړو چې په هغې زمونږ قوم او ملک ته نقصان رسېږي،لیکن هغه زه په دې خبره مجبوره کړم چې ماله په دې معاملاتو کې دخل کول په کار نه دي. نو ما دا خبره غلې کړه چې کله به زه پېښور ته لاړم، نو ما به کتل چې یا به ډاکټر صاحب د پیرنګیانو مېلمه و او یا به پیرنګیان دده مېلمانه وو. دده او د پیرنګیانو تعلقات دومره زیات شول چې حکومتي کارونه خو پرېږده هغوی زمونږ کورنو معاملو کې هم دخل شروع کړو.د پیرنګیانو او د خپل قوم په باره کې د ډاکټر صاحب هم بیا هغه زړه رویه شوه، چې په ډېرو کوششونو بدل کړی شوې وه، خبره دا وه چې د ډاکټر صاحب دا رایه وه چې پیرنګیان عموماً او ګورنر خصوصاً د وزارت سره د هر قسم تعاون ته تیار دي خو خبره داسې نه وه هغوی به مخامخ د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې او د دې اظهار یې کولو چې مونږ ستا وفادار یو لیکن حقیقت داسې نه و. او پسې شا به یې پخپله او د خپل لاس لاندې خلکو په ذریعه د خدایي خدمتګارو او وزیرانو په خلاف

پراپېګنډې کولې او په قسماقسم طريقو به يې زمونږ تحريک ته نقصان رسولو د هرې محکمې مشر افسر به د خپلې محکمې کارکوونکو ته تلقين کولو چې ګورئ تاسو په دې خبرو پوهه شئ، چې ستاسو ترقي او تنزل زما په لاس کې دی نه چې د وزيرانو.او دغه شان د ملک خانان او اربابان به يې هم زمونږ مخالفت ته تيار کړل.او د هغوی ذهن کې يې دا خبره واچوله چې اوس په ملک کې ستاسو رسوخ پاتې نه شو.او که څه وي نو هغه هم خدايي خدمتګار درته نه پرېږدي. که چيرې تاسو خپله هستي غواړئ نو تاسو له په کار دي چې د سرکار امداد وکړئ او د هغه حکومت مضبوط کړئ، د خدايي خدمتګارو تحريک او حکومت کمزوری کړئ دا به هله کېږي چې تاسو ټول خانان اربابان او ملکان راټول شئ او خپل کور کې اتفاق وکړئ،او د خدايي خدمتګارو مقابله کې خپل يو جماعت جوړ کړئ او بيا ملا وتړئ او د هغه جماعت د پاره پخپل ملک کې کار وکړئ قوم د هغوی نه واوروئ او ځان سره يې ملګري کړئ او دغه شان ملايانو باباګانو او مياګانو ته به يې هم دا کيسه کوله. مسټرټالن ټن چې د چارسدې اسسټنټ کمشنر و،د هر څانه اول شروع وکړه،هغه خان بهادر سعدالله خان د عمرزو راوغوښت سلا يې ورسره وکړه او د هشنغر دواوې خانان، ملايان،وکيلان يې ملګري کړل او مسلم ليګ يې قايم کړو او دغه شان په ټوله صوبه کې خانانو،ملايانو،وکيلانو د حکومت په ذريعه مسلم ليګ جوړ کړو او زمونږ برخلاف يې پراپېګنډه شروع کړه. د دې نه وړاندې زمونږ صوبه کې مسلم ليګ نه و، مسټر محمد علي

جناح صاحب د دې جماعت د جوړولو د پاره دلته راغلی و، خو جوړ شوی نه و، عجيبه داوه چې زمونږ حکومت به هغه حاکمان مقررول چې کومو به د مسلم ليګ د پاره کارکولو دا خلک به ډېر خوشامندګر و. او ډاکټر صاحب داسې يو سړی و، چې خوشامندو ته ټينګ نه و او که خدايي خدمتګارو به ډاکټر صاحب ته د دې قسمه څه خبره وکړه نو هغه به پرې يقين نه کولو او خپل خدايي خدمتګار به ورته دروغجن ښکارېدل او هغه افسر چې به دوی پخپله لګولي و، او د دوی د لاس لاندې به و، ډاکټر صاحب به خپل وفادار ګڼل خو هغوی به ټول کار د خدايي خدمتګارو خلاف کولو.

يو ځل د بنو حاجي محمد اسلم خان ما ته د خان بهادر دلاور خان اسسټنټ کمشنر په باره کې وويل چې هغه زمونږ مقابله کې د مسلم ليګ جوړولو کوشش نه کوي. حاجي صاحب ډېر رښتينی و، زمونږ ډېر ملګری و، او ډېر مخلص خدايي خدمتګار و. هغه ويل چې ما ډاکټر صاحب ته وويل چې دلاور خان دا کار کوي. دی د دې ځای نه بدل کړه ليکن زما په دې خبره د ډاکټر صاحب يقين رانغی او دا يې خيال و، چې ګوندې زه دروغ وايم حاجي صاحب ډېر خپه و، د هغه لره ډېره تسلي ما وکړه او ورته مې ووې چې مونږ به کوم کوم حاکم بدلو که چيرې دلاور خان بدل شي او دده په ځای بل راشي نو ستا څه خيال دی هغه به دا کار نه کوي؟

ما دا خبره په زړه واچوله او ډاکټر صاحب سره مې پخپله د دې ذکر وکړو د هغه په دلاور خان دا يقين و، چې هغه دا کار نه کوي او حاجي صاحب زياته وايي د دې د معلومولو د پاره زه

پخپله بنو ته لاړم څو ورځې مې تېرې کړې او بې طرفه خلکو نه مې تحقيقات وکړو معلومه شوه چې په مسلم ليګ کې د شاملېدلو دپاره دلاور خان په محمد نواز خان باندې هم ډېر زور لګولی دی. محمد نواز خان د ګل امام خان و او په بنو کې وکيل و ما سره يې ډېر تعلقات وو او زمونږ سره يې ډېره همدردي وه.او دده ورور محمد ظفر خان زمونږ ذمه دار خدايي خدمتګار و،د دوی ټول خاندان زمونږ تحريک کې د هر چا نه وړاندې وو او د نورو وکيلانو په شان چالاک او دروغجن نه و. ما دا غوره وګڼله چې د محمد نواز خان نه حقيقت معلوم کړم ماوې چې دی پوهـ نه شي او حقيقت معلوم شي، خير زه دده ځای له لاړم ورسره کښېناستم خبرې مو شروع کړې اخره کې مې ترې د دې خبرې پوښتنه هم وکړه چې تاله خو يې هم د مسلم ليګ دعوت درکړی دی هغه وې هو! خو چې وروسته يې فکر وکړو نو بيا پښېمانه و، خو خبره يې د خولې نه وتلې وه، چې لږ فکر يې وکړو نو راته يې ووې چې ما باندې خو دې چل وکړو، زه واپس پېښور ته راغلم او ډاکټر صاحب مې د دې خبرې نه خبر کړو. حقيقت دا و چې د دې قسم خبرو کې خدايي خدمتګارو ته هم قصور و،ډېر داسې خدايي خدمتګار وو چې وزارت ته يې غلط خبرونه رسول او په دې وجه د ډاکټر صاحب عقيده په دې ټينګه شوې وه چې دوی ټول دروغجن دي مګر په خدايي خدمتګارو کې رښتني خلک ډېر وو، خو دروغجن په کې وو، د هغوی په وجه رښتيني هم د شک نه خلاص نه شو،زمونږ چې حکومت جوړ شو نو مونږ له نوي خلک راغلل او مونږ په خدايي خدمتګارۍ کې واخيستل دا خلک د

خدمت د پاره نه بلکې د اقتدار او د لوټ د پاره او هم د خدايي خدمتګارۍ د بدنامولو د پاره په جماعت کې داخل شوي وو. دا زمونږ نه لويه سهوه او غلطي وشوه چې دغه خلک مونږ پخپل جماعت کې واخيستل په کار دي چې کله زمونږ جماعت اقتدار ته ورسېدو، نو دغسې تماشبين خودغرضه او ابن الوقت کسان دې په خپل جماعت کې د څه مودې د پاره نه اخلي او چې بيا کله يې اخلي هم تحقيق په کار دی چې داسې خلک واخيستی شي، چې هغوی حقيقت کې د خپل غرض د پاره نه دقام د خدمت د پاره پارټۍ ته راځي. زمونږ د صوبې د ګورنر جارج کننګم په باره کې د ډاکټر صاحب عقيده وه چې دی ډېر ښه سړی دی. او هغه يې خپل دوست او مددګار ګڼلو د هغه دې عقيدې سره زما اتفاق نه و. زه منم چې کننګم ډېر ښه اوهوښيار سړی و، خو ډېر ښه پيرنګی هم زمونږ د پاره ښه کېدی نه شو، ولې چې زمونږ او د هغوی قامي مفاد بېل وو.

د ګاندهي جي دوره:

اوس صوبه سرحد کې خپل وزارت و، په راتلو څه بنديز نه و نو ګاندهي جي هم په ۱۹۳۸ع کال کې راغی. د هغه هر کلی او استقبال چې په کوم شان وشو هغه يو تاريخي حيثيت لري. کوم څيز چې په ګاندهي جي ډېر زيات اثر کړی و، هغه د باورۍ خدايي خدمتګارو هغه نظم و ضبط و، چې هغوی څو مره په خاموشۍ حوصله او انتهايي وقار دا د زرګونو، لکونو خلکو جلسې او جلوسونه سمبالول ګاندهي جي وليدل چې څومره په مينه او اخلاص خدايي خدمتګار

خپل جلوسونه او جلسې منظم او قابو ساتي او دا يې هم وليدل چې په جلسو او جلوسونو کښې اولسونه څومره په جوش او بې باکه مينه د خدايي خدمتګارو سره تعاون کوي. د ګاندهي جي غوندې ګرځنده او جهان ديده قامي او اولسي مشر هم په دې مجبور شو چې ويې ويل: «ما پخپل ژوند کې داسې خاموشه او منظمې جلسې ډېرې کمې ليدلې دي» او ځکه د ګاندهي جي دا اميد پيدا شو چې د دې درنو او تورزنو پښتنو په ذريعه د خپل ژوندون مقصد حاصل کړي او لکه وايي «زما دعا ده چې پښتانه دې نه يوازې دا چې هندوستان له ازادي وګټي بلکې د دغه ازادۍ په برکت ټولې دنيا ته د عدم تشدد دا زرين اصول ور معرفي کړي».

ګاندهي جي به مونږ سره خندل چې د شپې ټوله شپه ما په ګاډي کې ټکې خوب نه دی کړی، ولې چې د پنجاب په هر ټيشن به مخلوقات راغلل دا ټيل او ديکې به وې او چغې سورې او کريکې به وې، ګاندهي جي به غوږونو کې مالوچ ټومبلي وو، په دې لړ کې ما ته د جواهر لال نهرو هغه خبره را ياده شوه چې کله هغوی په اول ځل د صوبه سرحد په دوره راتلل هغه ويل چې د پنجاب په ټولو ټيشنونو کې ټوله شپه خلکو چغې وهلې وې او مونږ يې ټکي خوب ته نه پرېښولو، هغه نهرو چې پخپل انداز کې ويل چې د هر يو سړي دا کوشش و چې زما غوږ له خوله راورسوي او د انقلاب زنده باد چغه په کې ښه په زوره ووهي لکه چې ددې خلکو دا خيال وي چې د جواهر لال په غوږ کې په چغه وهلو به انقلاب راشي خو هغه ويل چې يو ټيشن کې ګاډی ودرېدو او ما بيا دې چغو او

کریکو ته ځان تیارولو چې کړکۍ نه مې سر بهر کړو نو څه ګورم چې د ټېشن د یو سر نه تر بل سره پورې په پلیټ فارم د سرو جامو خدایي خدمتګار ولاړ دي نه ټېل شته نه کریکې نه دیکې شته، نه چغې، نه غوبل شته، نه داندل یو مشر ماله راغی راته یې ووې: (مونږ ستا سترې مه شي ته راغلي یو او تا ته هرکلی وایو). زه ور کوز شوم هغوی ټولو ماته په شریکه دباجو سره سلامي وکړه، جواهر لال ویل چې زه دومره متاثر شوم چې زما غوني زیګ زیګ شو او بیا یې میا افتخار الدین ته چې هغه وخت د پنجاب کانګرس صدر و مخ کړلو ویې ویل: (همین کسی کی بتانی کی ضرورت هی نه پړی که هم شریف پټهانون کی دیس مین پهنچی هین) یعنې مونږ ته د دې وینا ضرورت پېښ نه شو چې چا راته ویلي وې چې مونږ د شریفو پښتنو خاورې ته را ورسېدو.

ګاندهي جي چې د سرحد په دوره راغی نو اوله عامه جلسه په چارسده کې مقرره شوه فدا عبدالمالک صدر و، او انځر ګل سالار و دوی چې څرنګه خدایي خدمتګار وو او څرنګه خدمت یې کړی و او بیا یې چې څرنګه د کار خلک پیدا کړي وو نه داسې کار چا په صوبه کې کړی او نه داسې خلک چا په صوبه کې پیدا کړي وو. ګاندهي جي چې جلسې له راغی په جلسه کې په زرګونو خلک ناست وو د هغوی په راتلو یو سړی د خپله ځایه ونه خوزېدو. د ګاندهي جي موټر راغی سټېج سره ودرېدو مونږ د موټر نه را کوز شو، موټر لاړ، مونږ سټېج ته وختو هلته جلسه شروع شوه، خلک خاموشه ناست وو تقریرونه یې اورېدل، ګاندهي جي د دې جلسې نه ډېر متاثره

شو او چې تقریر له پاڅېدو نوویې وې چې زه په ډېره دنیا کې ګرځېدلی یم، ډېرې جلسې مې لیدلې دي خو ما داسې ډسپلین او داسې جلسه لیدلې نه ده. او بیا چې تلو نو چې څرنګې راغلي وو هغسې لاړل، موټر سټېج له راغلی دی په کې کښېناستو چې دی لاړ نو جلسه خوره شوه نه مخکې او نه څوک وروسته خوځېدلي دي. زمونږ د چارسدې یو خان و هغه به وې چې زه په داسې یوه ډله کې نه شریکېږم چې د کومې ډلې مشر چې بنجاري او قصاب او شاخېل وي. زمونږ مشري په خانی نه وه په خدمت وه. زمونږ د اتمانزو جرنیل شاخېل و زیارتګل نوم یې و، د دوی ما تحت ډېر خانان، اربابان، میاګان وملایان وو،د دوی حکم به یې لکه د تنخواه دارو نوکرانو په شان منلو او دا یوازې د دوی نه و د هر افسر چې هغه به هر څوک و، په خدایي خدمتګارو کې یوه ښکلې ورورولي وه، محبت و او هر کار ته به چې مقرر شو هغه به یې په مینه محبت کولو، ګاندهي جي د ټولې صوبې دوره شروع کړه،د پېښور نه پس مونږ کوهاټ ته روان شو چې درې ته ورسېدو نو ډېر افریدي د هغه استقبال ته را ټول شوي وو،په کې څه هندوان وو دا هغه هندوان وو چې دغه ازاده قبایلي علاقه کې اوسېدل او دکانونه یې کول. ما ګاندهي جي ته ووې چې دوی نه تپوس وکړه چې په دې ازاده قبایلي علاقه کې ستاسو مال، ځان او عزت محفوظ دی؟ دلته هم چېرې په تاسو ډاکې پرېوځي نو ګاندهي جي ترې تپوس وکړو نو هغوی ورته ووې چې زمونږ هر څه محفوظ دي او چې څوک په مونږ زور زیاتی کوي نو دوی د هغو مقابله کوي ما ورته ووې ګاندهي جي! هغه ټولې

ډاکې سیاسي ډاکې دي د پیرنګیانو په رعیت کېږي او تاسو پرې وېروي. ولي زمونږ ډرایور و، زمونږ ګاډی به هغه چلولو، ولې ډېر ښه ډرایور دی، چې کوهاټ ته ورسېدو نو د ګاندهي جي استقبال ته ډېر خلک راغلي وو، بیا لویه جلسه وشوه بیا د دې ځایه بنو ته لاړو بیا ډېره اسماعیل خان ته لاړو، د هغه ځایه پېښور ته راغلو او د پېښور نه مردان ته لاړو. او بیا د مردان نه هزارې ته لاړو، او بیا د هزارې نه ګاندهي جي هندوستان ته روان شو، ګاندهي جي د خدايي خدمتګارو د ډسپلین او عدم تشدد نه ډېر خوشحال و.

د سرحد د خلکو سره د ګاندهي جي دومره مینه محبت و، چې ما سره یې وعده کړې وه چې که ته وایې نوزه به شپږ میاشتې په صوبه سرحد کې او شپږ میاشتې په سېواګرام کې تېروم. سردار پټېل سرحد ته د ګاندهي جي په راتلو خپه و، او په دې خبره یې ورسره همېشه اختلاف کولو. سردار پټېل دا نه غوښتل چې ګاندهي جي سرحد ته لاړ شي د پټېل دا کوشش و، چې مسلمانان په کانګرس کې رانه شي، کانګرس کې یو سړی و چې هغه مسلمان و خو ده ته هندو ښکارېدو نو هغه ته یې ویلي وو چې پام کوه دا مسلمانان درنه کانګرس ته رانه شي.

ګاندهي جي ته د صوبه سرحد وکیلانو او بیرسټرانو د ډاکټر صاحب په بنګله کې یوه سپاسنامه د سردار عبدالرب نشتر په ذریعه پېش کړې وه، او په هغې کې یې ورته لیکلي وو چې مونږ په دې فخر کوو چې ته زمونږ هم پېشه یې یعنې وکیل یې ګاندهي جي ورته ډېر مزېدار ځواب ورکړو، چې زه

ستاسو هم پېشه نه يم دا څه ښه پېشه نه ده.د کوم وخت نه چې ما د خداى د مخلوق خدمت شروع کړى دى نو دا پېشه مې پرېښې ده تاسو له هم په کار دي چې دا پېشه پرېږدئ او د ملک خدمت ته ملا وتړئ.

زمونږ د وزارت قايمېدلو لږه موده شوې وه چې په دې کې د ګورنر يو سرکاري دعوت(ايټ هوم) راغى څنګه چې په دې کې د شرکت د پاره نورو خلکو ته ليکل شوي وو. په دې کې يې ډاکټر صاحب له هم دعوت ورکړى و. په دغو ورځو کې په کلکته کې د کانګرس ورکنګ کمېټۍ جلسه وه. زه هغې له تللم ډاکټر صاحب ماسره دا خبره وکړه چې مونږ د ګورنر په دې ايټ هوم کې شريک شو که نه؟ ما ورته ووې چې د کانګرس وزيران په هېڅ قسم سرکاري دعوتونو کې شريکېدى نه شي. هغه ووې چې ښه به داوي چې د ګاندهي جي نه تپوس وکړې او بيا ماله تار راکړې که چېرې دده اجازه وي، نو په هغه تار کې صرف(هو) وليکه اوکه نه وي نو صرف (نه) وليکه .زه چې کلکتې ته ورسېدم او د ګاندهي جي نه مې پوښتنه وکړه هغه ووې چې دغه رنګ سرکاري څيزونو کې مونږ نه شريکېږو، نو ما ډاکټر صاحب له د((نه)) تار ورکړو څه وخت چې ډاکټر صاحب ته تار ورسېد نوهغه ګورنر د دې خبر ې نه خبر کړو او ګورنر دا خبره پټه نه کړه او په (ايټ هوم) کې يې د ډاکټر صاحب خلاف ډېره پراپېګنډه وکړه. ملک خدابخش ته يې د خلکو په مخکې وويل چې ډاکټر صاحب خو شرکت غوښته، خو د بره نه ورله تار راغى نو ځکه شريک نه شو کله چې زه واپس راغلم او د دې خبرې نه خبر شوم، نو ډاکټر صاحب ته

مې ووې چې دا سړی ستا دوست نه دی او دا خبرې د دوستۍ نه دي، بلکې د شرافت نه هم لرې دي. مګر د ډاکټر صاحب داسې طبيعت و چې دارنګه خبرې به هغه ته لږې ورځې يادې وې بيا به ترې نه هېرې شوې.

په کلکته کې سوباش چندربوس او د هغه ورور سرت چندربوس د ورکنګ کمېټۍ د ممبرانو دپاره ډېر ښه انتظام کړی و، او د هر سړي د ارام او خوشحالۍ فکر به يې ساته ګاندهي جي يې پخپل کور کې ډېره کړی و. زه يې د يو ډېر لوی تعلقدار سره ډېره کړی وم. او دغه شان د نورو ممبرانو حال و، د ګاندهي جي به يې ډېر خدمت کولو. زه ګاندهي جي سره ناست وم چې سوباش بابوهم راغی، دی د خپلې ناجوړتيا نه پوره جوړ شوی نه و او ګاندهي جي ورته ووې چې ته خو لا پوره جوړ شوی نه يې، نو د کانګرس صدارت خو کولی نه شې. ده ووې نه جي! زه خو اوس ډېر ښه يم او دغه کار کولی شم زه پوهه شوم چې د ده دا دومره دارو مدار د دې خبرې دپاره دی چې په جلسه کې د ورکنګ کمېټۍ ټول ممبران د ده تجويز پاس کړي. لالې په هغو ورځو کې د انټرنس امتحان نه و ورکړی او په وارده کې و جمنالال جي بجاز چې اجلاس له راتلو نو لالي يې ځان سره راوستی و، لالي سره يې ډېره مينه کوله او په ډېر زور يې ماته ايله د يوې شپې د پاره پرېښی و، د جلسې د ختمېدو نه پس هغه ګاندهي جي سره واردې ته لاړو او زه خپلې صوبې ته را واپس شوم.

وزارتونه او خدايي خدمتگار:

مونږ خو وزارت د دې دپاره اخيستې و، چې خپل جماعت مضبوط کړو او د پيرنګي ډله کمزورې کړو، د دې دپاره په سرحد کې موهغه ټول انعامونه بند کړل چې د سرکار له طرفه به خلکو له ورکيدی شو، ولې چې په دې صورت به دې خلکو روپۍ د خلکو له بيت المال نه اخيستې او خدمت او تابعداري به يې د پيرنګيانو کوله او دغه شان انريري ميجستريټۍ موهم ماتې کړې او ضلعداری مو هم ماتې کړې. ځکه چې دا ټول خلک د پيرنګي ډله وه. بل کار مو دا وکړو چې غريب خلک مو د ملکانو د څوکيدارۍ نه خلاص کړل چې په دې وسيله به هغوی په خلکو ډېر زياتې او ظلمونه کول. زمونږ دا هم اراده وه چې د کلو نمبرداران دې هم مات شي ځکه چې دا هم د پيرنګي يوه مضبوطه ډله وه، مونږ غوښتل چې د هغوی په ځای دې د ماليې د ټولولو دپاره په هر تحصيل کې نايب تحصيلدار مقرر شي، مګر په دې کې کامياب نه شو ځکه چې زمونږ د اسمبلۍ ځينې ممبران پخپله نمبرداران وو. دا زمونږ د غلط انتخاب نتيجه وه، او د اينده له پاره مونږ له ددې نه سبق اخيستل په کار دي بله دا چې د کوهاټ د ټيري رياست په خلکو دوه ظالمانه ټيکسونه وو، چې ورته به يې بوا او ټېرنې ويلې شو، په اسمبلۍ کې د هغې د لرې کولو دپاره قرار داد پاس شو.

يوه بله عجيبه خبره درته وکړم! يوه ورځ زه او قاضي صاحب په ايبټ اباد کې مازيګر په سړک ګرځېدو. مونږ وليدل چې زمونږ نه وړاندې جينکۍ دي او ورپسې هلکان دي، دا ماته

بـد ه ښـکاره شـو ه،ما قاضـي صـاحب تـه وویـل چـې ستاسـو د وزیرانـو دومـره اختیـار شـته چـې د دې مخنیـوی وکـړئ، ځکـه چـې دا خـو زمـونږ بچـي دي. د دوی عـزت زمـونږ عـزت او د دوی بـې عزتـي زمـونږ بـې عزتـي ده. قاضـي صـاحب راتـه ووې چـې مـونږ قانونـاً دومـره اختیـار نـه لـرو، مـا ورتـه وویـل چـې مـونږ د خپلـو لوڼـو، خوینـدو اومیانـدو د عـزت حفاظـت نـه شـو کـولی، نـو د داسې حکومت نـه څـه فایـده. تعلیم کې هم څـه نـه څـه ترقي وشـوه پـه اخـر کـې سـکولونه پرانـستی شـول او هغـې کـې کـافي برخـه د جینکـو د پـاره وه. او څـومره چـې مـونږ غوښـتلو هغـومره تعلـیم خوربدی نـه شـو، ځکـه چـې د دې د پـاره پـه بجـټ کـې لـږ رقم مقرر شـوی و، چـې د هغـه زیاتـه برخـه بـه د محکمـې پـه خرڅونـو لګېدلـه مـونږ هغـه کـې هـم څـه بچـت وکـړو، د انګرېـز ډایرکټـر پـه ځـای مـو دیسي سړی ولګولـو او د انسپکټر عهـده مـو لـرې کـړه نـور هـم پـه کـې ګنجـایش و مګـر د هغـې اصـلاح زمـونږ د وس نـه بهـر وه. د تعلـیم پـه بـاره کـې چـې کـوم زیـاتی د پـښتنو بـرخلاف پیرنګیـانو کـړی دی،هغـه یـې پـه هندوسـتان کـې د بـل چـا سـره کـړی نـه دی، د پـښتنو د بچـو دپـاره ددې بـې کـاره تعلـیم یـې هـم ډېـر لـږ انتظـام کـړی و، او د جینکـو د تعلـیم طـرف تـه یـې اډو څـه توجـه نـه وه کـړې. بلـه دښـمني یـې د پـښتنو سـره دا کـړې وه چـې ابتـدایي تعلـیم یـې پـه مـورنۍ ژبـه نـه و، او پـه پـردۍ ژبـه کـې و. پـښتنو د خپلـو بچـو دپـاره د خپلـو مدرسـو د جوړولـو کوشـشونه بـه وکـړل او مدرسـې بـه یـې جـوړې کـړې مګـر حکومـت د دې پـه ځـای چـې هغـوی سـره امـداد کـړی وی،د هغـې مخالفـت بـه یـې کولـو او د هغـو د بندېدو کوشـش بـه یـې کـوو. زمـونږ وزارت دا قـدم هـم

اوچت کړو چې په ابتدايي مدرسو کې يې پښتو ژبه لازمي وګرځوله او بل طرف ته زمونږ قوم ټول عمر د بل د پړق د لاندې تېر کړی و. هغوی اختيارات ليدلي نه وو او نه ورته دا معلومه وه چې اخر زمونږ اختيارات څومره دي مونږ دوه انيز ګټلی و. او قوم روپۍ غوښتله او دا هم پرېږده چې د جايز او ناجايز هېڅ قسم تميز نه و او د هر سړي دا خيال و، چې لُوټ دې نورو وکړو او زه پاتې شوم نور قوم خو لا پرېږده د خدايي خدمتګارو هم دا حال و، چې هر وخت به دوزيرانو په بنګلو کې ناست وو تانې او تحصيلونه د دوی نه خالي نه وو او هر يو به چې څه وې که هغه به وشو خو ښه اوکه هغه به ممکن نه و، نو بيا به يې د وزارت برخلاف پراپېګنډه کوله چې د غريبانو خلکو دپاره څه وشو او مخالفينو به هم پرې مالګه، مرچکې دوړول. بيا به يې کلو کې پراپېګنډه کوله چې د خدايي خدمتګارو او غريبانانو هېڅ ونه شو، په دغه طريقه دغو نادانانو دوستانو خپل تحريک ته نقصان ورسولو. ما چې به د خدايي خدمتګارو دې کارته کتل نو حېرانېدم به او د ځان سره به مې وې چې خدايه دا هغه خلک دي چې دوی خدای سره وعده کړې وه چې مونږ به ستا دپاره د خپل قام او ملک خدمت کوو. بغير د څه لالچ نه. د ډېر افسوس خبره خو لا دا وه چې څه وخت به يوملازمت او يا يوه وظيفه وه، نو د هغې دپاره به سلو خدايي خدمتګارو درخواستونه ورکړي وو خو وظيفه به يوه وه يو سړي له به ورکړی شوه. هغه به هم خدايي خدمتګار و، دا نور يو کم سل خدايي خدمتګار به ټول خپه وو، او د وزارت او د خپل تحريک برخلاف به يې هر ځای

پراپېګنډه کوله او تشه پراپېګنډه نه وه، کنځل او بد ویل به هم ورسره و.

کومه ورځ به چې د نوکرو د پاره د مقابلې امتحان و، نو عجیبه نظاره به وه په سوونو امیدوار به وو او هر یو امیدوار سره به د سفارش د پاره جرنیلان، کرنیلان، صدران او ناظمان راغلي وو. عجیبه خبره خو لا دا وه د هغو کسانو د زامنو د پاره به یې هم سفارشونه کول چې پلرونو یې د حکومت د پاره دوی ښه ډېر بد او مکروه ښکارېدل. که د امیدوار به څه وشو او که نه د دوی خو به وشو په موټرو کې به وګرځېدل، چای، ډوډۍ به یې وخوړل او پالوده پرې د پاسه، په دې کې بل لوی نقص دا و چې ټول کسان خو به نوکران کېدی نه شول نو هغو کسانو او د هغوی خپلوانو به خدایي خدمتګارو ته پېغورونه کول، چې جېلخانې تاسو تېرې کړې او فایدې د نورو خلکو دي ستاسو په کې څه وشو؟

زمونږ د وزارت نه یوه لویه غلطي دا هم وشوه چې د سرحد هغه وحشي او ظالمانه قانون چې مونږ ټولو ورسره مخالفت کړی و.او زه ټول عمر پیرنګیانو په دې قانون کې ګرفتار کړی او قید کړی وم، دې وزارت اول دغه سرحدي قانون مات کړو، هغه پیرنګیانو زمونږ د وزارت په ذریعه بیا واپس جاري کړو، جماعت سره یې څه سلا او مشوره څه چې زه یې هم خبر قدرې نه کړم. حال دا چې په کار و چې داسې نه وی شوی.د جماعت نه تپوس شوی وی او که چېرې د جماعت رضا نه وی نو

دوزیرانو هېڅ حق نه و، چې هغه مړ قانون یې بیا را ژوندی کړی وی. په دې قانون یو خو د پیرنګیانو اقتدار زیات شو ځکه چې په جرګو کې د مقررېدو په طمع خلک ورمات شول او سلامونه یې شروع کړل. او بل زمونږ ډېر خلک د سرحدي قانون په ذریعه حکومت قید کړل.او بیا خومونږ هېڅ ویلی نه شول ځکه چې دغه قانون مونږ پخپل وزارت کې اجراء کړی و،او زه ټول عمر پیرنګیانو په دې قانون کې قید کړی یم او بل طرف ته ټول سرکاري نوکرانو زمونږ برخلاف یوه منظمه پراپېګنډه د خپلو افسرانو په ډاډګیرنه شروع کړه، دوی اډو د وزارت څه پروا نه کوله او نه یې څه ګنل ډېر ځله ماسره په خپل ځان ډېرو سرکاري ملازمانو د خلکو په مخکې د خدایي خدمتګارو برخلاف کیسې کړې دي. دغه شان زه یو ځل سره د عاشق شاه باچا د مومندو دکوه دامان په دوره وم.د هغې علاقې تانېدار به مونږ سره و، هغه به زمونږ برخلاف پراپېګنډه کوله او خلکو ته به یې ویل چې باچاخان خو غوا نه حلالوي ان تر دې چې په یوه لویه جلسه کې ځینو کسانو دده په لمسه شور جوړ کړو او زما د تقریر په دوران کې یې رانه دا سوال وکړو چې ته غوا حلالوې؟ ما ورته وې چې زه خو قصاب نه یم او مسلماني خو څه په غوا حلالولو باندې نه ده، دا کیسه ډاکټر صاحب او نورو وزیرانو ته ورسېده اول خو ډاکټر صاحب د عاشق شاه باچا په خوله یقین نه کولو او چې یقین یې وشو نو بیا یې هم د هغه تانېدار څه ونه کړی شو، دا خو پرېږده زمونږ کلي کې د جوارۍ پړ و ډاکټر صاحب درې ځله پخپله د دې پړ بندولو دپاره راغلی و. لیکن بند نه شو ځکه چې دا خو

د پولیس کار و او پولیس امداد نه کولو هغوی خو به په کې حصه اخیستله. ډاکټر صاحب پخپله یو سړی په رشوت نیولی و. په هغه مقدمه چلیدله خو اخر مجسریټ بري کړو. حقیقت دا و چې سرکاري افسران د صوبې د وزارت نه، نه وېرېدل. ولې چې دوی هغوی له سزا نه شوه ورکولی، چې کوم سرکاري افسر نه به وزارت ناراض شو، او هغه له د سزا ورکولو اراده به یې وکړه، نو ګورنر او لوی انګریز افسرانو به دغه افسر سمدستي د صوبې په خوا کې ایجنسو ته بدل کړو. او په دې طریقه به هغه د سزا نه بچ شو، نتیجه دا شوه چې سرکاري افسرانو د وزیرانو په ډاګه حکم عدولي کوله. او د هغوی سره یې هیڅ قسم تعاون نه کوو. د دې ټولو خبرو دپاسه د ډاکټر صاحب خیال و، چې سرکاري افسران د هغوی وزارت سره تعاون کوي. په خوشدل کپتان د ونو د پټولو مقدمه جوړه شوه او بد په کې راګیر شو نو ګورنر راغی او ډاکټر صاحب ته یې ووې چې دا سړی به زه د دې ځای نه بدل کړم خو دا مقدمه ترې واپس کړه. ډاکټر صاحب ته خپلو ملګرو ویلي وو چې دا کپتان ډېر خراب سړی دی. ده په خدایي خدمتګارو ډېر ظلمونه کړي دي وهلي یې دي، شرمولي یې دي، بېګناه یې قید کړي دي. خو ډاکټر صاحب عجیبه سړی و. د دې ټولو خبرو دپاسه هغه یې د ګورنر په خوله بدل کړ. دغه خیال زمونږ او زمونږ د تحریک دپاره ډېر خطرناک و. او دغه وجه وه چې د حکومت ملازمانو زمونږ سره تعاون نه کاوه. او انګرېزانو به چې څه ورته ویل هغه به یې کول او د دې ملازمانو دا یقین و چې واک اختیار د دوی نه بلکې د انګرېزانو دی. دغه شان

زمونږ د اسمبلۍ ممبران او د ډسترکټ بورډ ممبرانو هم دا خبره هېره کړه چې مونږ د قوم په ووټ منتخب شوي یو او هر څه چې کوو په کار دي چې د قوم د پاره وکړو، عجیبه خبره خو لا داوه چې په ډسترکټ بورډ کې او نورو ځایو کې چې به کوم سړی دوی مشر مقرر کړو. هغه به په دیانتدارۍ سره کار کاوه او د خپلو اصولو پابند به و او د دوی ناجایز سفارشونه یې نه منل، نو دوی به د هغه د غورځولو کوشش کولو. لویه د افسوس خبره دا وه چې د دوی خپل خدایي خدمتګار ورور دوی سره به یې په یوه کړۍ قیدونه تېر کړي وو د هغه په ځای به یې هغه سړي له ووټ ورکولو چې خدایي خدمتګار به نه و ډنډې مار به و، خو په ده به یې غوړې زېړې وهلې. او دده خوشامندې به یې کولې، د جګړا خان په دوی غوړې زېړې وهلې وې او بله دا چې د پیرنګیانو ډنډه مار و، هغه زمونږ خدایي خدمتګار نه و خو ټول د هغه ملګري شول او هغه یې د خپل خدایي خدمتګار په مقابله کې کامیاب کړو، وزیرانو به هم چا سره سلا مشوره نه کوله هغوی زمونږ دې ورونو داسې وارخطا کړي وو، چې پخپلو کې هم د دوی سلا مشوره نه وه او نه د اصولو پابندي وه. وایسرای راغی دوی د هغه هر کلی وکړو، او بیا ډوډۍ کې ورسره ډاکټر صاحب شریک شو ما ته د کانګرس د هایي کمانډ (High Command) نه تار راغی چې دا څه مووکړل؟ دغه شان زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې هم ډلې جوړې شوې وې په ډسترکټ بورډونو کې هم پرې جنبې وې د خدایي خدمتګارانو هم دغه حال و، نور خو لا پرېږده چې د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مینځ کې د ګُلي ګهرۍ

ارباب عبد الرحمان خان او میا جعفرشاه سخت اختلاف پیدا کړی و. ډاکټر صاحب او قاضي صاحب زمونږ ډېر ذمه دار خدايي خدمتګاران وو او د وزارت نه مخکې د دوی یو بل سره ډېره مینه، محبت، ورورولي او ښه تعلقات وو.

مونږ چې به په ملک کې دوره کوله نو زمونږ خلاف به پرنګیانو پراپېګنډه کوله او ملایانو ته به یې ویل چې دوی بالشویک دي، دوی مذهب وُرکوي او تاسو وُرکوي او خانانو ،ملکانانو ته به یې ویل چې دوی خو ستاسو نه هر څه اخلي او غریبانانو له یې ورکوي. ملایانو مونږ سره رښتینولي نه کوله او د هغوی یې منل او د هغوی خبرې پسې تلل ولې خانان اوملکان به راتلل زمونږ نه به یې تپوسونه کول،زه د دواوې په دوره وم،چې دغلته څه خانان او ملکان راغلل او زما نه یې تپوس وکړو ،چې مونږ اورو چې تاسو زمونږ نه جایدادونه اخلئ او غریبانانو له یې ورکوئ، ما ورته وویل چې مونږ له خدای داسې ملک راکړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی،که مونږ ازاد شو او دا ملک زمونږ شي او مونږ مُلا وتړو ،دا ملک اباد کړو، نو څوک به غریب پاتې نه شي، مونږ به ټول خانان شو زمونږه دا اراده نه ده،چې ستاسو نه جایداد او ملک واخلو مونږ خو ستاسو حالت هم ښه کول غواړو او دا وږې مړول غواړو ،که دا وږي ماړه شي نو تاسو ته څه تاوان دی؟،که تاسو د پیرنګیانو ملک ته لاړئ نو هلته نور خلک خو پرېږده د مزدورانو یې بنګلې او موټرونه وو او ستاسو نه تپوس کوم چې ستاسو موټر شته، بنګله شته؟ که زمونږ تحریک کامیاب شو نو د مُلا حالت به هم ښه شي او د

خان او ملک حالت به هم ښه شي، مونږ دا هرڅه چې کوو نو د خان دپاره يې نه کوو، دا د دې قوم او ملک دپاره کوو.

چې مونږ د صفايۍ کار شروع کړو او کلو ته تلو جاروګانې به راسره وې، جماعتونه، حجرې او لارې، کوڅې به مو جارو کولې، نو د پيرنګيانو ايجنټانو به خانانو،ملکانانو او مُليانو ته ووېل چې د دوی د دې جارو نه مطلب دا دی چې په تاسو جارو راشي او دا ملک دغه شان ستاسو نه پاک شي، خو زمونږ په کوشش قوم کې رورولي،عزيزولي،قام ولي او سياسي شعور پيدا شوی و،نو چې څومره به دوی زمونږ خلاف پراپېګنډې کولې هومره به په قوم کې مونږ سره د خلکو همدردي زياتېده،ولې چې هغوی به ليدل چې مونږ خو د هغوی خدمت کوو او د هغوی د حق دپاره پيرنګيانو سره په جګړه يو، تکليفونه، مصيبتونه او جېلخانې تېروو،خلکو به ويل چې جېلخانې دوی تېروي او حق زمونږ دپاره غواړي، دغه وجه وه چې د قوم او خلکو مونږ سره ډېره همدردي وه،خلکو ته معلومه وه چې د ((۱۹۱۹ع اصلاحات)) هندوستان نه قبلول، هغوی ويل چې لږ دي،ولې د صوبه سرحد نوابانو، خانانو، صاحبزادګانو، سيدانو او زېرګانو دا اصلاحات غوښتل، خو پيرنګيانو نه ورکول، ورته يې ويل چې تاسو پښتانه په حکومت څه پوهېږئ،تاسو څنګليان خلک يئ دا اصلاحات خو دوی (خدايي خدمتګارو) مونږ له ګټلي دي، بيا دې قوم ته معلومه وه چې دا ووټ خو باچاهي وه، ځکه چې حکومت په ووټ جوړېږي او ووټ راله دوی ګټلی دی.

حقیقت دا دی چې زمونږ تحریک ته د پر نقصان اقتدار ورسولو دا خود غرضه خلک د اقتدار په انتظار کې وو، چې اقتدار راغی. نو دوی په مونږ کې را ننوتل دوی خو خدمت له نه وو راغلي اقتدار پسې راغلي وو، نو مونږ کې یې د هغې خپل اقتدار د پاره پرې جنبې پیدا کړې.

اقتدار خراب شی نه دی مونږ هم چې کوشش کوو د اقتدار د پاره یې کوو، خو اقتدار د حکومت د پاره نه، د خدمت د پاره زمونږ د خدایي خدمتګارو خو دا قاعده وه چې مونږ به د یو کار د پاره څوک مقررولو، نو مونږ ټول به را غونډ شو، ما به ورته وویل چې دا کار دی او دې کار د پاره مونږ له یو سړی په کار دی، تاسو یو سړی خوښ کړئ چې د دې کار لایق وي او ما ته یې راکړئ هغوی به یو سړی خوښ کړو او ما له به یې راکړو. داسې به په دې کار کې نه د چا خپګان وو نه ګیله، نه مخالفت، مونږ په تولاندي کې د خدایي خدمتګارو صدر انتخابوو، افریدي خان صدر منتخب شو، هغه ماله راغی ما ته یې وویل چې باچا خانه زه خو خدایي خدمتګار یم. زه که صدر یم هم به خدمت کوم او که صدر نه یم هم.زمونږ مولوي صاحب په صدارت خوشحالیږي، نو خوښه دې نه ده چې دا صدارت هغه له ورکړم، ما ورته وویل چې ستا خوښه ده نو زما هم خوښه ده. نن تاسو دې سیاسي جماعتونو ته وګورئ، په دوی کې دا جګړې، مخالفت، پارټي بازي او جدایي دا څه شیز پیدا کړي دي دا اقتدار!

زه دې قوم ته وایم چې تاسو تر څو بې غرضه، دیانتدار، ایماندار، په قوم او ملک مئین خلک پیدا کړي نه دي، نو نه

دا ملک ازادېږي او نه دا قوم.

بیا ووټ دی، نو زه د ووټ مخالف نه یم، دا مونږ چې په کومه طریقه خپلې جماعتي او قامي فېصلې کوو دا ووټ نه دی؟ او دا جمهوریت نه دی؟ او دا ووټ مونږ په قربانو ګټلی نه دی؟ خو زه دا وایم چې زمونږ دا قوم د ووټ په حقیقت پوهول غواړي او باید چې په دې یې هم پوهه کړو، چې ووټ هغه چا له ورکول په کار دي چې څوک یې مستحق دي، ورور عزیز ته یا په پیسو ووټ خرڅول نه دي په کار. زه خو وایم چې څوک په پیسو ووټ خرڅوي د هغه د ووټ حق اخیستل په کار دي. د خود غرضو خلکو په وجه خدایي خدمتګارو کې هم خودغرضي پیدا شوه، د یوې حلقې نه به یو ممبر کېدو او درخواستونه به سلو کسو ورکړل، چې یو سړی به وشو نو یوکم سل به خپه وو بیا به یې پارلېمنټري بورډ ته بد رد ویل، دغه حال د ملازمتونو وو چې ځای به یو و، او امیدواران به سل وو، نو نوکري خو به یوه وه، د یو سړي به ورسېده، یو به خوشحال شو یو کم سل به خپه وو، نو بیا به یې متعلقه وزیر ته کنځل کول، او مسلم لیګ به دا پراپېګنډه کوله چې د غریبو څه حال شو؟، بیا به ماله هم راغلل شکایت به یې راته کولو ما به ورته ویل چې دا سړي چې مقرر شوي دي دا خدایي خدمتګار دي او که نه؟ دوی به وویل چې خدایي خدمتګار دي، ما به ورته وویل چې خدایي خدمتګار دي نو بیا خو دا یوه نوکري ده یو سړي ته به رسېده. بله دا چې ما به تپوس وکړو چې دا کوم خدایي خدمتګار چې مقرر شوی دی دا د وزیر ورور عزیز دی، ده خپل ورور عزیز مقرر کړی دی نو ویل

به يې چې نه. نو بيا به ورته ما وويل چې دا ښه کار نه دی چې تاسو خپلو وزيرانو پسې بد رد وايئ.

پيرنګيانو ته خو دا معلومه وه چې دا يو اصولي جماعت دی چې څه وايي هغه کوي مونږ خلکو ته ويلي وو چې څوک يې ګټي هغه به يې څټي او پيرنګيانو ته دا هم معلومه وه چې دوی د نورو سياسي ليډرانو غوندې نه دي چې قوم سره د انتخاباتو وخت کې کومې وعدې وکړي نو يوه هم نه پوره کوي نو چې زمونږ وزارت شو نو هغوی سره فکر شو او زمونږ د بدنامولو کارونه يې شروع کړل، يوه ورځ قاضي صاحب ما له راغی چې ډاکټر صاحب خو د ګورنر کننګم سره د ملازمتونو په باره کې دا وعده وکړه چې دې دپاره به کمپيټيشن (Competition) د مقابلې امتحان وي چې څوک لايق او قابل وي هغه به اخيستی شي که چېرې داسې ونه شي نو ايډمنسټريشن(انتظاميه) به خرابه شي، دا قسم مسئلې به زمونږ يوه کمېټي وه، هغې ته پېش کېدې. زه هم د کمېټۍ ممبر ووم. ما قاضي صاحب ته وويل چې ته هغه کمېټي را وغواړه، څه وخت چې د کمېټۍ اجلاس شروع شو نو ما د ډاکټر صاحب نه تپوس وکړو چې ډاکټر صاحب تا د ګورنر سره فيصله کړې ده؟ ډاکټر صاحب وويل چې که کمپيټيشن نه وي نو بيا خو به قابل خلک رانشي ايډمنسټريشن به خراب شي ما ورته وويل ډاکټر صاحب ما د انګرېزانو په حکومت کې داسې خلک ليدلي دي چې ملازمان دي او دستخط کولی نشي، بلکه دا چې پيرنګيانو ته به څوک د ملازمت دپاره پېش شو نو دوی به ترې اول دا پوښتنه کوله چې د سرکار دې څه خدمت کړی

دی؟ او هغه خلک به یې اخیستل چې د سرکار خدمت به یې کړی و، نو مونږ ته هم په کار دي چې هر سړی اخلو نو دا پوښتنه ترې کوو چې تا یا ستا پلار د دې ملک او قوم څه خدمت کړی دی؟ او دا خدایي خدمتګار خو ټول عاجزان دي، دوی خو پخپل اولاد په خپل کلي کې هم سبق نه شي ویلی او دولتمند خودلته نه چې په یورپ او امریکا کښې پخپلو بچو سبق ویلی شي نو د دې خو دا مطلب شو چې قرباني خو غریب وکړه او چې څه ګټه اوشوه نو هغه د خانانو بچو واخیسته چې څوک د ملک او قوم د ازادۍ جنګ کې د پېرنګي ملګری و، زه د (Competitive Exam) (د مقابلې امتحان) خبره منم خو په دې شرط چې تاسو د دې غریبانانو بچو له دغه شان تعلیم ورکړئ، څنګه چې دولت مند خلک خپلو بچو له ورکوي ما ورته وویل چې که تاسو دې سره اتفاق نه کوئ نو ښه به دا وي چې استعفا ورکړئ، ډاکټر صاحب راته جواب کې وویل چې زه د دې کمېټۍ نه استعفا ورکوم.

لنډه دا چې زه په دې نتیجه و رسېدم چې څومره زر کېدی شي مونږ له وزارت پرېښودل په کار دي ځکه چې زمونږ تحریک ته د فایدې په ځای تاوان رسوي. زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې ورځ په ورځ اختلافات زیاتېدل، چا به د ډاکټر صاحب نه شکایت کولو او چا د قاضي صاحب نه.دا اختلاف اصولي نه و، بلکې ذاتي و،او اخر نوبت دې ته ورسېدو چې د وزارت ماتولو دپاره د هزارې ضلع د کانګرس اسمبلۍ ځینې ممبران د اټک په ډاک بنګله کې مخالفو ممبرانو سره د سلا او مشورې دپاره جمع شول.مګر خدای خبر چې ولې څه فېصلې

تـه ونـه رسـېدل، د بعـضې خلکـو دا خيـال و، چـې خـان بهـادر سـعد الله خـان او اورنـګ زيـب خـان پـه کـور کـې د وزارت اعلـی پـه عهـده بانـدې وران شـول، د ال انـډيا کـانګرس کمېټـې پـارلېمنټري کمېټـې صـدر مولانـا ابـو الکلام ازاد پخپلـه سـرحد لـه راغـی مګـر دا مـسئله حل نـه شوه. ځکـه چې د ذاتيـاتو شخـصي مـسئلې حـل کېـدی نـه شي. د اسـمبلۍ بعـضې ممبرانـو زه مجبـور کـړم چې پـه دې معاملـه کـې مداخلـه وکـړم د هغـوی هـم دا خيـال و، چې ښـه بـه دا وي چې مـونږ دا وزارت پرېـږدو. زمـا خـو د اول نـه دغـه خيـال و. مګـر د وزيرانـو پـه کـارونو کـې مـې مـداخلت نـه کولـو ځکـه چـې ذمـه داري د هغـوی پـه سـر وه. مـا د خـدايي خـدمتګارو لويـه جرګـه جمـع کـړه او د وزارت دا خبـره مـې ورتـه وړانـدې کـړه ټولـو ممبرانـو پـه دې خبره اتفـاق وکـړو چې حکومـت مـونږ سره تعـاون نـه کـوي، نـو مـونږ لـه پـه کـار دي چې وزارت پرېږدو ځکـه چې د دې نـه زمـونږ تحريـک تـه ګټـه نـه رسي، بلکـې نقـصان رسـي. اجـلاس خـتم شـو او مـا د صـوبې د خـدايي خدمتګارو لـويې جرګې نـه د دريـو دريـو کـسانو يـوه کمېټـه جـوړه کـړه او اسـمبلۍ ممبرانـو تـه مـې ووې چـې سبا لـه بـه تاسـور اځـئ او يـو يـو کـس بـه ځـان ځـان لـه خپلـه رايـه او بيـان دې کمېټـې لـه ورکـوئ. سبا لـه چې هغـې کمېټـې خپـل کـار شـروع کـړو نـو د امـير محمـد خـان د هـوتي نـه عـلاوه نـورو ټولـو ممبرانـو د وزارت پـه حـق کـې رايـه ورکـړه، زه حېـران شـوم او بهـر تـه رواووتـم. ټولـو ممبرانـو تـه مـې ووې چـې دا ځنګـه خبـره ده. پـرون تاسـو د وزارت

مخالف وئ او نن يې ملګري شوئ ډاکټر صاحب ما ته ووې که ماته اجازت وي نو دا راز به زه ښکاره کړم ما اجازت ورکړو. هغه ووې چې دوی ټول وايي چې وزارت دې وي مګر کوي دې هغه څه چې مونږ ورته وايو، ليکن دغه خبره مونږ ته منظوره نه ده، نو په مونږ د دباو اچولو دپاره دوی بيا د وزارت د ماتېدو تپه کوي. خير مونږ خواره شو مګر د وزارت د پرېښودو په باره کې زما رايه نوره هم ټينګه شوه او څو ځله د ال انډيا کانګرس هائي کمان ته مې دا خبره وړاندې کړه چې تاسو مونږ له اجازه راکړئ چې مونږ د سرحد وزارت مستعفي کړو ځکه چې مونږ ته د فايدې په ځای نقصان رسېږي، هغوی اجازه نه راکوله او راته به يې وې چې ټول وزارتونه به په يو ځل پرېږدو، مګر د خدای فضل و، چې د يورپ دويم لوی جنګ په (۱۹۳۹ع) کې شروع شو.

وزارتونه مات شول:

کله چې يورپ کې د جنګ په شروع کېدو برتانيې د جرمني خلاف د جنګ اعلان وکړو نو د هغې سره سره يې د هندوستان د طرف نه هم د جرمني خلاف د جنګ اعلان وکړو کانګرس په دې اعتراض وکړو چې د تېرو صوبايي انتخاباتو نه دا خبره واضحه ده، چې مونږ د هندوستان د اولس نمايندګان يو، نو په کار دا وو، چې د هندوستان د طرف نه د جنګ د اعلان کولو نه وړاندې د هندوستان د خلکو نه رايې معلومه کړی

شوې وی، بلـه مطالبـه يې دا هـم پېش کـړه چې کـه د برتـانيې او د اتحـادي طـاقتونو دا اعـلان صـحيح وي چې دوی پـه دنيـا کـې د صلح او امـن او ازادۍ دپـاره جنګېږي، نـو کـانګرس تپوس کـوي چې ايـا پـه دې کـه بـه هندوسـتان هـم شـامل وي اوکـه نـه؟ مخکې ورتـه بيـا کـانګرس وويـل چې مـونږ بېشکه د دغـو اصولو دپـاره جدوجهـد کـوو او حکومـت برتانيـه لـه دا تـسلي ورکـوو چې هندوسـتان بـه هـم پـه دې جنـګ کـې هغـوی سره ځنګ پـه ځنـګ ودرېږي. او د هـيڅ قـسم قربـانۍ نـه بـه غـاړه ونـه غـړوي خوپـه شـرط د دې چـې حکومـت برتانيـه دا اعـلان وکړي، چـې د جنـګ پـه خاتمـه بـه هغـوی هندوسـتان لـه ازادي ورکړي، چونکـه حکومـت برتانيـه د دې اعـلان کولـو نـه انکـار وکړو، نـو د دې خـلاف د احتجـاج پـه طـور د کـانګرس ټولـو صـوبايي حکومتونـو پـه جمـع اسـتعفا وکـړه او مـونږ خـدای د دې مـصيبت نـه خـلاص کـړو، د وزارت د ماتېـدو نـه وروسـته مـا د ټـولې صـوبې دوره وکـړه. د وزارت پـه وجـه چې پـه صـوبه کې کـوم جمـود پيـدا شـوی و. د وزارت پـه پرېښودو او زمـونږ پـه کوشـشونو جلـسو او تقريرونـو پـه خلکـو کې ورو ورو بيـا ژونـد را پيـدا کـړو، د يـورپ دويـم لـوی جنـګ شـروع شـو، د کـانګرس دپـاره دا خبـره ضـروري وه چې د جنـګ پـه بـاره کـې قـوم د خپلـې پـاليسۍ نـه خبر کـړي. د کـانګرس ورکنـګ کمېټـۍ د دې کـار دپـاره پـه وارده کـې خپـل اجـلاس راوغوښـت، پنډت جواهر لال نهرو چين تـه تللی و. هغـه يـې د تـار پـه ذريعـه را وغوښـتو هغـه د هـوايي جهـاز پـه ذريعـه

ځان را ورسولو په دې کې فېصله وشوه چې بله میاشت کې به بیا را جمع کېږو او حتمي فېصله به کوو.

پیرنګیانو د دې نه پس په ټول هندوستان کې د مسلم لیګ وزارتونه جوړ کړل. خو زمونږ صوبه کې یې د مسلم لیګ وزارت قایم نه کړو، ګورنر کننګم به ویل چې دلته زه د مسلم لیګ حکومت نه جوړوم، که زه چېرې حکومت جوړوم هغه به د ډاکټر خان صاحب وي، نو زمونږ خلک په دې خوشحال وو چې د مسلم لیګ حکومت نه جوړوي. خو زما دې سره اتفاق نه وو، او زما د ګورنر دا خبره خوښه نه وه. ولې چې ما ویل چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شي نو چې خلکو ته د خدایي خدمتګار د حکومت او د مسلم لیګ د حکومت فرق او ښه او بد معلوم شي، خو اخر هغې ګورنر چې دلته د مسلم لیګ حکومت نه جوړو، د مسلم لیګ حکومت جوړ کړو. زه په جېلخانه کې چې خبر شوم چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شو،نو ددې په جوړېدو قوم پرست خلک ډېر خپه وو. ولې زه خوشحاله وم، خلک حېرانېدل، مابه ورته ویل چې زمونږ دا قوم ډېر عجیبه دی، تاسو نه ګورئ مونږ دوه انیز ګټلی دی او دوی روپۍ غواړي،مونږ سره روپۍ نشته نو زمونږ نه خپه وو مونږ دوه انیز ګټلی وو هغه به مو ورکولو اومسلم لیګ به دا هم نه ورکوي او هم دغه شان وشوه.

❋❋❋

د خدايي خدمتګارو غورځې پرځې

انفرادي سول نافرماني، زما د قتل سازش
هزاره کې د خدايي خدمتګارو کېمپ،
اتمانزو کې کېمپ، عالمي جنګ او کانګرس،
قبايلو ته د خدايي خدمتګارو وفدونه،
هندوستان پرېږدئ تحريک، د ميرويس
واقعه، زما ګرفتاري او هرپپور
جېل، وزارتونه جوړېږي

اخر د ۱۹۴۲ کال په دسمبر کې ورکنګ کمېټۍ د انفرادي سېول نافرمانۍ قرارداد پاس کړو. او دا فېصله يې وکړه، چې دا سېول نافرماني به صرف د ال انډيا کانګرس کمېټۍ ممبران د مرکزي اسمبلۍ ممبران او د صوبايي اسمبلۍ ممبران کوي.او ددې دپاره يې هدايات او قواعد هم خواره کړل، چې په دې طريقه به دا کوي،په پېښور کې مونږ د خدايي خدمتګارو په دفتر کې را ټول شو. يو يو ممبر به مو را غوښتلو،هغه ټول هدايات او قواعد به مو ورته بيانول نو بيا به مو د هغو عملي کولو او پوره کولو وعده ترې اخيستله،بيرسټر قيوم د مرکزي اسمبلۍ ممبر و،کله چې ډاکټر خانصاحب د صوبې اسمبلۍ ته ودرېدو نو هغه د مرکزي اسمبلۍ نه استعفا وکړله، او پخپل ځای يې د پېښور ښار يو بيرسټر عبدالقيوم ممبر کړو، زما په ده ډېر اعتبار نه و. او دی څه چې د دې ټولو د اسمبلو ممبرانو نه مې هم اميد نه و، چې دوی به په دې پوره عمل وکړي نو ده له مې اجازه نه ورکوله، ډاکټر صاحب راته د ده دپاره ډېر منت وکړو، نو اجازه مې ورکړه دا هم ورکنګ کمېټۍ پاس کړې وه، چې شايد د سول نافرمانۍ سره به دا خلک ګرفتار شي،که ګرفتار شول خو ښه او که حکومت ونه نيول نو دوی له په کار دي چې کور نه کښېني. او په دې قام پسې کلي په کلي وګرځي او د سول نافرمانۍ تقريرونه دې کوي تر هغې پورې به ګرځي، څو پورې چې ګرفتار شوي نه وي،ليکن افسوس دی چې ډېرو لږو خلکو د دې پابندي وکړه اکثر کسان ورځ دوه اخو ادېخوا وګرځېدل او پخپلو کورونو کې کښېناستل او وکيلانو خو دومره کمال

وکړو چې دا کار خو پرېږده خپل وکالت یې شروع کړو.او د ټولونه اول بیرسټر قیوم په وکالت شروع وکړه، د هزارې د وکیلانو خو دا حال و، چې خدایي خدمتګارو به په کچرو پکټنګ کولو هغوی کچرۍ بندولې، ولې خدایي خدمتګار به ګرفتارېدل او په دغو کچرو کې ستیه ګري وکیلانو په پیسو باندې د خلکو مقدمې کولې.او د ټولو نه عجیبه خبره خو لا دا وه چې دې وکیلانو نه کچرۍ پرېښودې او نه تحریک،ما پخپله دا وکیلان او بیرسټران را ټول کړل او ورته مې ووې چې دا تاسو د خدایي خدمتګارۍ د اصولو نه مخالف کارونه کوئ.خپل ځانونه او جماعت بدناموئ،نو مهرباني وکړئ یا کچرۍ پرېږدئ یا جماعت هغوی دې دواړو ته تیار نه وو،ځکه چې په کچرو کې پیسې وې او جماعت کې عزت وقار،زمونږ ځینو خدایي خدمتګارو ملګرو ډېر ښه کار وکړو، پخپلو خلکو کلي په کلي وګرځېدل خلک یې پوهـ کړل، خو حکومت نیول نه، اخر سترې شول او کار ترې پاتې شو، زمونږ جماعت کې دا قسم خلک ډېر کم وو،زمونږ تعلیمیافته ډلې هغه که انګرېزي تعلیمیافته وو او که مذهبي تعلیمیافته وو.د قوم او ملک سره یې څه کار نه و. او نه یې څه همدردي او دلچسپي لرله بلکې د یو معمولي غرض دپاره به یې زمونږ تحریک سره مخالفت کولو، په ستمبر ۱۹۴۱ع کې د هشنغر خلکو د دې کېمپ انتظام کړی و،کوم ځای چې زمونږ کېمپ و د هغه نه چاپېره فصلونه او لویې لویې کندې وې. زمونږ د علاقې اسسټنټ کمشنر یو پیرنګی و او مېجرکول یې نوم و. زمونږ د تحریک ډېر مخالف و هسې خو هم هر پیرنګی زمونږ

د تحریک مخالف وي او هر پیرنګی مونږ خپل دښمنان ګڼي چې په څه طریقه زمونږ تحریک ته نقصان ورسوي. بیا هم هغوی هر کار په یوه مناسبه طریقه باندې کوي، لیکن دا پیرنګی لا بل شان و،دی تحریک خو پرېږده زمونږ په مرګ هم حصار نه و،دی چې زمونږ د کېمپ نه خبر شو نو زمونږ کېمپ ته نزدې دوه ورونه کاکاخېل میاګان وو،چې ډېر ظالمان وو هغه یې را وغوښتل او ورته یې ووې چې دې کېمپ کې باچا خان د شپې مړ کړئ او ورته یې ووې چې که دی تاسو مړ کړو،نو زه به تاسو له د عزت نه علاوه ډېر انعام هم درکړم.او دا وعده یې هم ورسره وکړه چې تاسو به څوک نیسي نه او نه به په تاسو مقدمه چلېږي.دا دواړه ورونه ډېر لوی ډاکه مار، راهزنان او ظالمان وو،ډېر مرګونه یې کړي وو او ډېر ناترسه وو،که د چا لُور او زوی به یې خوښ شو هغه به یې ترې په زور بوتلو او که چا به څه ووې نو وهل ټکول او وژل به یې ،په هېڅ حصار نه وو،ددې کاکاخېل میاګانو د یو نوم عبدالقیوم او د بل نوم میا عبدالحکیم و، دوی پخپله هم په چا حصار نه وو،او بیا چې ورسره د پیرنګي حکم او خوشحالي هم وي نو بیا راشه که یې ګورې، ځکه چې په دغه زمانه کې د پیرنګي حکم او خوشحالي د خدای د حکم او خوشحالۍ نه زیاته ګڼلی شوه. زما به اجل نه و دوی درې واره د شپې د دې کار دپاره کېمپ ته راغلي وو،چا پهره ناست وو،خو کېمپ کې د خدایي خدمتګارو څوکۍ دومره مضبوطه وه چې د دوی وس بر نه شو او په دې ظالمانه سکیم کې پیرنګی او دوی کامیاب نه شول. د خدای شان و، چې د دوی د دې ارادې نه زیدالله خان د

عمرزو خبر شو او هغه دا دواړه ورونه په رښا ورځ په سړک دپاسه وويشتل او مړه شول.او هغه پرې مغرور شو او د خدای مخلوق يې د دې ظالمانو د لاسه خلاص کړلو، دغه پرېږده دا بله واوره چې دغه مېجر کول مونږ ته پخپله کورنۍ کې يو لوی فساد پورته کړو، زمونږ تربوران او خپلوان يې مونږ ته وچت کړل او هغوی ته يې هم دا ووې چې که تاسو ډاکټر صاحب او عبدالغفار خان مړه کړل، نو زه د دوی د وراثت دا ټول جايداد تاسو له درکوم او دا وعده هم درسره کوم چې تاسو نه به څوک تپوس هم نه کوي،زمونږ يوه چاچي وه چې زمونږ هغه تره او د هغه ټول بچي مړه شول،نو د هغه وراثت خو زما د پلار و، خو هغه ډېر رحمدله سړی و. د دې خاوند هم مړ شو او بچي يې هم مړه شول نو بابا مې د هغه ټول جايداد دې ته پرېښو دا څلور کلي وو او شل، پنځه ويشت کاله دې خوړلي وو چې هغه مړه شوه،نو دغه جايداد زمونږ رسېده،خو هغه کول پيرنګي مونږ له رانه کړو، راجا سنګهه ايډوکېټ جنرل چې ما سره د ميانوالي جېلخانې کې پاتې شوی و،ډېر شريف او قوم پرست سړی و او د ګوروباغ په معامله کې قيد و ګورنر ته يې ووې چې دا فيصله غلطه وشوه، دا هغه ګورنر و چې د ډاکټر صاحب ډېر مهربانه دوست و،او هغه به وې چې دی مونږ سره هر قسم تعاون کوی او د هغه پرې ډېر اعتبار و، چې دی ډېر ديانت دار،ايماندار ګورنر دی، چې راجه سنګهه ورته ووې چې دا فيصله غلطه وشوه، نو ايډوکېټ جنرل صاحب له ګورنر صاحب ځواب ورکړو چې پرېږده په دې قصو کښې ګوتې مه وهه.کول پيرنګي سلطان خان چې زما خوريی هم و،او برني

خانان تحصیل ته وغوښتل او ورته یې ووې چې جایداد مې درکړو او تاسو خو باچا خان او ډاکټر صاحب ته هېڅ ونه وې دا جایداد درنه واپس اخلم. نو دوی د هغه په حکم باندې د ډاکټر صاحب په زوی عبیدالله خان باندې حمله وکړه په سوونو ډزې پرې وشوې خو هغه خدای بچ کړو. د خان مائي تاڼې پولیس هم د دغو ډزو موقعې له را ورسېدل هر څه یې پخپلو سترګو ولیدل خو چې عبیدالله خان د رپوټ او دعوې دپاره تاڼې ته ورغی نو دده رپوټ یې وانه خیستو، بیا میرزا سکندر ډپټي کمشنر(چې د ډاکټر صاحب ډېر دوست و) له ورغی هغه هم ورته توجه ونه کړه بیا کننګم ګورنر له چې هغه هم د ډاکټر صاحب ډېر دوست و ،ورغی او ددې واقعې نه یې خبر کړو هغه وې دا د پولیس کار دی د دوی اراده خو په ما او ډاکټر صاحب د حملې وه ،خو مونږ دواړه دغه وخت هندوستان کې وو ،هغه لا څه کوې چې زمونږ د هغه چاچي لور چې د مور میراث یې هغې له ورکړی و مړه شوه،نو د شریعت مطابق د هغې میراث نیم زما رسېدو او تر اوسه پورې ماله حکومت راکړی نه دی، دا میجر کول ډېر عجیبه سړی و.دا بله عجیبه یې واورئ چې چرې به ده ته د خدائي خدمتګارو مقدمه پېش شوه،نو خدایي خدمتګار به یو قسم بیان کولو او ده به بل قسم لیکلو د خدایي خدمتګارۍ په مقابله کې د هر قسم بې انصافۍ او دروغو ته تیار و، ډېر نالایقه سړی و ،هغه به خپله نالایقي پخپله منله یو ځل ما سره یو ځای شوی و ،په خبرو خبرو کې یې راته ووې زما نه خلک ګیلې کوي مګر حقیقت دا دی چې دا د حکومت بې وقوفي ده،چې زه یې په دې عهدې

لګولی یم. زه یو فوجي سړی یم زه په قانون څه پوهېږم؟. د دې تولو خبرو سره بیا هم هغه پیرنګی و، د پیرنګیانو په راج کې د پیرنګي د پاره د لایق او نا لایق سوال د سره نه و، بس دغه کافي وه چې پیرنګی دی د دې خدمت په سلسله کې یې د هغه ترقي وکړه. د ډېره اسماعیل خان ډپټي کمشنر ولګېدو.

د هشنغر د کېمپ نه وروسته زمونږ بل کېمپ په دولسم ستمبر ۱۹۴۱ع کال کې په هزاره کې وشو. مونږ به د خدایي خدمتګارو د تعلیم او تربیت د پاره دغه شان کېمپونه کول او ورسره به مو جلسې هم کولې. په ایبټ اباد کې زمونږ جلسه وه تقریرونه کېدل زه هم په سټېج ناست وم، چې په دې کې خان میرهلالي صاحب په سټېج ودرېدو او تقریر یې شروع کړو چې څه وخت ده د جناح صاحب نوم واخیستو نو د نوم سره سره سم ما د لمنې نه ونیوو او کښېښنولو، او زه پاڅېدم جلسې ته مخاطب شوم او ورته مې وویل چې ای خدایي خدمتګارو ورونو مونږ خدایي خدمتګار یو، خدای ته د خدمت ضرورت نشته زمونږ کار د خدای د مخلوق خدمت دی. زمونږ کار په چا اعتراضونه او نکته چیني نه ده. او دا زمونږ کار نه دی چې په نورو جماعتونو او د هغوی په مشرانو، نکته چیني او اعتراض وکړو، زمونږ کار دا دی چې مونږ خپل پروګرام خلکو ته پېش کړو چې مونږ ستاسو د پاره دا غواړو او دا کار یوازې نه کېږي. دا به هله کېږي چې تاسو راسره ملګري شئ، ملک هم ستاسو او زمونږ شریک دی، قوم هم شریک دی او کار هم شریک دی. زه به چې کومه جلسه کې وم او چا چې به خپل تقریر کې د یو جماعت یا د یو لوی سړي نوم په بده واخیستو،

نو ما به کښېنولو او پوهولو چې ته خدايي خدمتګار يې تا ته په بل کس يا جماعت د اعتراض کولو حق نشته ته که خلکو ته څه وايي نو د خپل جماعت په باره کې ورته وايه حقيقت دا دی چې زمونږ دغه اصول وو.

په دې کېمپ کې دا فېصله وشوه چې مونږ به په اتمانزو کې د ټولې صوبې يو لوی کېمپ کوو. په نهم نومبر ۱۹۴۱ع کې په اتمانزو کې يو لوی کېمپ وشو په دې کې زمونږ د ټولې صوبې د هرې برخې نه خدايي خدمتګار او د جرګې ممبران شريک شوي وو، درې سوه شپېته تنه په کې خدايي خدمتګار وو او يو سل پنځوس د خدايي خدمتګارو د جرګو ممبران وو،د دې نه علاوه د کشمير شيخ عبدالله، بخشي غلام محمد او ا فضل بېګ د خپلو ملګرو سره شريک شوي وو، دغه شان د بلوچستان عبدالصمد خان اڅکزی سره د ملګرو راغلی و. او دغسې د کېمپونو دا سلسله په ټوله صوبه کې مونږ جاري وساتله او د خدايي خدمتګارو تربيت په کې په ښه شان سره وشو. او د جلسو په ذريعه مو عامو خلکو سره هم تعلقات زيات او پاخه شول او ډېر د کار خلک پيدا شو چې قام او تحريک ته يې ډېره فايده ورسوله.

په ۱۹۴۱ع کال کې جاپان هم په دويم لوی جنګ کې شريک شو په فلپاين يې حمله وکړه او چې د برما سرحد ته را ورسېد نو کانګرس دا مناسب وګڼل چې پخپلو فېصلو باندې په دويم ځل غور وکړي د دې دپاره په باردولي کې د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ جلسه جوړه شوه، دا ډېره مهمه جلسه وه او لس ورځې جاري وه، د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ د ممبرانو

په مینځ کې یو اصولي اختلاف پیدا شو، هغه دا و چې مونږ د عدم تشدد لاره اختیار کړو او که د تشدد لاره اختیار کړو؟ کانګرس ټول عمر د عدم تشدد په لاره تللی و او په دې وخت کې د اکثرو ممبرانو دا رایه وه چې که چېرې پیرنګیان مونږ له خپل حق راکوي نو په دې وخت کې مونږ هغوی سره هر قسم امداد ته تیار یو او د ټول عمر د عدم تشدد دا اصول به هم قربان کړو، مګر ګاندهي جي دې ته تیار نه و او نه زما هغوی سره په دې اتفاق و، زه او ګاندهي جي یو طرف ته وو او هغوی ټول بل طرف ته وو دا تجویز چې وړاندې شو پاس شو نو په دې وجه ګاندهي جي او ما د کانګرس ورکنګ کمېټۍ نه استعفا ورکړه او په دې فېصله وشوه چې په وارده کې دې زر تر زره د ال انډیا کانګرس کمېټۍ یوه جلسه وشي او دا خبره دې ور وړاندې شي. زه په واردا کې وم چې ما له د دکن حیدر اباد نه د غني او د هغه د سخر او خواښې د طرف نه خط راغی چې د غني لُور وشوه، مونږ تا ته مبارکباد درکوو، زه بیا دکن حیدراباد ته لاړم د روشن مشره خور ستېشن ته راغلې وه، او زه هغې سره هغوی کره لاړم، د روشن مور او خور او بوډا پلار ډېر ښه ښکلي خلک وو، د هغې پلار د حیدر اباد ښه ځایونه ماته وښودل، د ښار نه بهر د دوی ډېر ښکلی کور و، زړه مې غوښتل چې څو ورځې ورسره تېرې کړم، هغوی هم نه پرېښولم چې ترې راشم ،خوکلي ته راغلم او کار مې شروع کړو.

د ورکنګ کمېټۍ دا میټنګ ختم شو او مونږ ټول خپلو ځایونو ته لاړو، څنګه چې د ال انډیا کانګرس کمېټۍ جلسه نزدې وه. زه بمبۍ ته لاړم او د جلسې دپاره ایسار شوم د

جېلخانې د خوراک په وجه زما غاښونه خراب شوي وو، هغه مې اوښکي وو او په بمبئ کې مې نوي غاښونه اېښودل، سعدالله د بمبئ په کارپوریشن کې انجنیر و، هغه مې خبر کړی و، نو هغه ټېشن له راغلی و. او زه د هغه کره لاړم. بمبئ کې د هغوی ډېر ښکلی کور و صوفیه چې د ده بي بي وه ډېره ښه جینئ وه، ډېره قوم پرسته وه، زما به یې ډېر مدار کولو، په دغوورځو کې یونس جان هم بمبئ کې و او ما سره دېره و. او د جناح صاحب سره یې ډېر تګ راتګ و او ما ته یې د جناح صاحب ډېرې کیسې کولې او راته به یې وې چې جناح صاحب وایي چې مانه چاپېره ټول بددیانته او خود غرضه خلک دي او که چیرې د عبدالغفار خان په شان یو سړی را سره ملګری شي، نو ګورئ به چې زه به څه څه وکړم. هر سحر چې به دی تلو نو ما به پوهولو چې ګوره پام کوه! زما ذکر جناح صاحب سره ونه کړې زما دا خیال و، چې هغه به ضرور ده سره زما خبرې کوي چې دی ورسره بغیر زما د تپوس نه څه وعده ونه کړي، چې جناح صاحب د مسلم لیګ د خیال سړی دی، او زه د خدایي خدمتګار د خیال سړی یم او مسلم لیګ ما ته د پیرنګیانو جوړه شوې ډله ښکارېده. مګر یونس جان زما په نصیحت عمل ونه کړو او اخر یې ورسره زما ذکر وکړو، جناح صاحب ورته ووې چې زما له طرفه ورته د چایو دعوت ورکړه، مګر زه هغه شپې له د کانګرس جلسې له واردې ته روان وم، نو په دې وجه مې د ټیلفون په ذریعه د هغه شکریه ادا کړه او معذرت مې ورته پېش کړو او واردې ته روان شوم.

د کانګرس د جلسې دپاره د هندوستان د ټولو صوبو نه

خلک راغلي وو ځکه چې دا ډېره اهمه جلسه وه کوم قرارداد چې ورکنګ کمېټۍ باردولي کې پاس کړی و. هغه وړاندې شو ډېر بحثونه پرې وشول، زما هم اراده وه چې ممبرانو ته خپل خيال ښکاره کړم.مګر د جلسې صدر مولانا ابوالکلام ازاد ماله اجازت رانکړو او هغه قرارداد په اکثريت سره پاس شو د پاس کېدو نه پس ما د کانګرس نه استعفا ورکړه، مولانا صاحب راته ووې چې د اخبار والاو سره د دې ذکر مه کوه، دا زما کار دی زه به يې اخبارونو کې د خپل طرف نه شايع کړم. مګر شرط به داوي چې ته به د خپل ځان په ځای د خپلې صوبې يو سړی مقرروې او که چېرې ستا د صوبې کارکنانو ته ستا د رايې ضرورت وي نو رايه به هم ورکوې. کانګرس هغه د سول نافرمانۍ انفرادي ستيه ګره هم واپس واخيسته، دوی که د پيرنګيانو د خوشحالولو دپاره څومره خوشامندې وکړې خو د پيرنګيانو په زړونو کې زمونږ دپاره د رحم ګنجايش نه و او د دوی يوه خبره يې هم ونه منله.

د کانګرس جلسه ختمه شوه،زه پېښور ته را روان شوم ما د صوبې جرګه را غونډه کړه او په اتفاق سره مو ډاکټر صاحب د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ ممبر مقرر کړو، د ممبرانو تسلي مې وکړه،دوی ته مې د جرګې کار وسپاره او د خدايي خدمتګاروکار ما واخيستو، مولانا بيا هم زما هغه استعفا شايع نکړه،اخر ډېره موده پس يې شايع کړه،دغو ورځو کې جاپانيان په ډېرې تېزۍ مخ په وړاندې روان وو،امريکې او پيرنګيانو له يې ډېر شکستونه ورکړل. جنګ د هندوستان سرحد ته را ورسېد ،برما هغوی قبضه کړه او په مخه را روان

وو، ما سره دا فکر پیدا شو، چې که دوی دغسې را روان وي نو ممکن دی چې ډېر زر د هندوستان یوه برخه ونیسي او شاید چې ټول ملک کې ګړ بړي پیدا شي.

زما دا یقین و، چې څنګه پیرنګي ته د جاپان د طرفه خطره هندوستان ته او بیا دبخوا زمونږ اړخ ته رانزدې کېږي، نو پیرنګی به ضرور دا کوشش کوي چې په دې ملک کې فساد وکړي. داسې خبرونه هم مونږ ته را رسېدلي وو چې پیرنګی د خپلو ایجنټانو په ذریعه په قبایلي علاقو کې د دې قسمه غونډې کړې وې، تر دې چې یوه غونډه په ډېره شبقدر کې د خان بهادر قلي خان په ذریعه د مومندو شوې وه، چې هغې ته د صوبې ګورنر کننګم پخپله هم ورغلی و، مونږ دا محسوسوله چې د پیرنګي به دا کوشش وي چې مونږ پښتانه سره پخپل مینځ کې ور لاندې باسي. نو مونږ له په کار دې چې د دې د پاره دغو علاقو ته خپل خلک ولېږو او دوی پوهـ کړو چې مونږ د یو بابا اولاد پښتانه یو پیرنګیانو دوی زمونږ نه بېل ساتلي وو، تاسو ته به یاد وي چې کله په ۱۹۳۰ع کې پیرنګي په خدایي خدمتګارانو ملک سُور تنور کړو نو زمونږ دا ټول قبایل ورسره د مومندو او اپرېدو نه واخله تر وزیرستانه پورې دوی خپلو پښتنو ورونو په مرسته د پیرنګي مقابل ته ودرېدلي وو، د هغې په نتیجه کې پیرنګي خپله ټوله توجه دېخوا وګرځوله چې د دې لر او بر پښتنو شلوون وشي، او زمونږ او د دغې قبایلي رونو د تعلقاتو د خرابولو په خاطر زمونږ په منځ کې په هېڅ قسمه فرېب، دهوکې، دروغ او بې ایمانۍ یې صرفه ونکړه.

ما چې د خداي خدمتګارۍ تحريک شروع کړو نو ډېر ځله مې دا کوشش وکړو چې زه د قبايلو دې ورونو له لاړ شم دا د پښتنو يو تحريک دی، دوی هم پښتانه دي چې دې تحريک کې مونږ سره شريک شي ولې پيرنګيانو پرې نه ښودم. ځکه چې پيرنګيانو وې چې د هغوی او زمونږ په مينځ کې رورولي جوړه نه شی،د قبايلو مسئله زمونږ قامي مسئله وه، زما په خيال زمونږ د مرګ او ژوند مسئله وه،د دې کار دپاره ما د خپلې صوبې دوره شروع کړه چې خپلو خلکو سره په دې حق کې سلا او مشوره وکړم.او ددې کار دپاره خدايي خدمتګار تيار کړم چې هغوی دې د قبايلو علاقې له لاړ شي او پخپلو پښتنو ورونو وګرځي هغوی دې د موجوده حالاتو نه خبر کړي او په هغوی کې دې د ورورولۍ، عزيزدارۍاو اتفاق پيدا کولو کوشش وکړي.

په دغو ورځو کې پيرنګيانو يو وزير هندوستان له رالېږلی و،چې د هندوستان او انګلستان په منځ کې روغه جوړه وکړي، د ده نوم سرستيفورډ کرپس و، زه په کوهاټ کې وم چې ډاکټر صاحب راته ټيلفون وکړو چې دغه شان کيسه ده او ما پسې د ورکنګ کمېټۍ نه خبر راغلی دی، چې شمله کې حاضر شه، ما ورسره اتفاق وکړو او ورته مې ووې چې لاړ شه ځکه چې مونږ ټولو دا غوښتل که پيرنګيان په روغه جوړه مونږ له خپل حق راکوي، نو د دې نه به بله ښه خبره کومه وي، ډاکټر صاحب لاړو دغه وخت په پيرنګيانو ډېره سخته وه،جاپان د سېلاب په شان را روان و او د هر چا دا خيال و چې جوړه به وشي او مونږ له به خپل حق راکړي، مګر پيرنګيان د

هندوستان پرېښودو ته کله تیار وو؟ د دغو خبرو په ناکامۍ د هندوستان خلک ډېر مایوسه شو او دا یقین یې وشو چې پیرنګیان مونږ له خپل حق نه راکوي او دا شک یې پیدا شو چې پیرنګیان به هندوستان جاپان ته پرېږدي او مونږ ته یې نه پرېږدي، دې مایوسۍ د خلکو عقیده هم کمزورې کړه خلکو به وې چې په عدم تشدد څه کېدی نه شي مونږ له په کار دي چې د خپل ملک د ازادۍ دپاره د تشدد نه کار واخلو او دغه وجه وه چې د هندوستان په مختلفو علاقو کې ډېر تشدد وشو، د یورپ او امریکې هم ډېر عجیبه خلک دي، د جنګ نه مخکې به دوی او د دوی اخبارونو د ګاندهي جي ډېر زیات تعریفونه کول او عدم تشدد یې د دنیا د امن، صلح، ابادۍ او ترقۍ دپاره ډېر ښه سکیم ګڼلو، مګر کله چې جنګ شروع شو نو بیا خو پیرنګیانو او امریکې ته د امداد ضرورت و.او پخپله یې په تشدد لاس پورې کړی و هغه وخت یې په عدم تشدد کې ګټه وه او اوس یې تشدد په کار و، نو چې کانګرس یا ګاندهي جي به د عدم تشدد نوم واخیستو دا به د دوی په طبیعت بد لګېدو او د ګاندهي جي بر خلاف به یې په اخبارونو کې لوی لوی مضمونونه چاپ کول ما چې به دغه مضمونونه ولوستل نو دغو خلکو پورې به ډېره خندا راتله او دغه خلک به هم راته د خپلو خلکو په شان خودغرضه او بې اصوله ښکارېدل.

قبایلو ته د خدایي خدمتګارو وفدونه:

ما د ټولې صوبې دوره وکړه، لویې لویې جلسې وشوې او ټولو خدایي خدمتګارو سره سلا مشوره وشوه، ټولو ماسره دا

ومنله چې په دې نازک وخت کې په کار دي چې خپلو قبايلي ورونو له لاړ شي او هغوی په دې ټول حقيقت پوهـ کړي. د صوبې دوره مې شروع کړه او د دې کار او خدمت دپاره د صوبې په ټولو ضلعو کې ډېرو کسانو ماته خپل خدمات وړاندې کړل، زه چې د دورې نه بېرته راغلم نو شاد محمد مېږی مې ملکنډ ايجنسی ته ولېږه، په ملکنډ ايجنسی کې زمونږ ډېر خدايي خدمتګارو و، په ۱۹۳۰ع کال کې چې په نورو ضلعو کې د خدايي خدمتګاری تحريک شروع شوی و، نو دغلته هم شروع شوی و. او د دې ايجنسی پښتنو ورونو د ۱۹۳۰ کال په جنګ کې مونږ سره سمه برخه اخيستې وه. شاد محمد خو څه ورځې دغلته کار وکړو، خو کله چې پولټيکل ايجنټ خبر شو نو هغه يې فوراً ګرفتار کړو او درې کاله يې سخت قيد کړو.

پيرنګيانو په هيڅ شان نه غوښتل چې مونږ دې دغلته کار وکړو خو مونږ هم فيصله کړې وه، چې دې نازک وخت کې به د قبايلو ورونو علاقه کې کار کوو ولې چې دا خو زمونږ د ابادۍ او بربادۍ سوال دی مونږ دا فيصله وکړه چې که پيرنګی اجازه کوي که نه، خو مونږ به دغلته کار کوو او په پښتنو کې به پوهه او اتفاق پيدا کوو.

زمونږ د صوبې ګورنر سرجارج کننګم و، دی ډېر نرم، هوښيار او چالاکه سړی و ما ورته يو خط په دې مضمون وليکه چې: «نن په دنيا کې د انقلاب يو زورور سېلاب راروان دی، مونږ ويرېږو چې چېرته زمونږ په کور کې ګډېړ جوړ نه شي او مونږ پخپلو کې برباد نه شو نو د امن د قيام دپاره

مونږ دا خبره ورګڼو چې ازادو قبایلو ته وفدونه ولېږو او هغوی د دې حقیقت نه خبر کړو، مونږ تاله تسلي درکوو چې مونږ هلته ستاسو د حکومت برخلاف د هېڅ قسم کار نه کوو. مونږ خپل غم اخیستي یو او هغوی سره به خپله د ورورۍ، همدردۍ او قامولۍ خبره کوو،امید دی چې څومره زر کېدی شي ته به مونږ ته د دغه خیر کار دپاره اجازت راکړې» څه ورځې تېرې شوې، زما د خط ځواب رانغی بیا مې ورته ولیکل «که چېرې ستا خوښه وي او که دې خوښه نه وي مونږ نور ستا د اجازت انتظار کولی نه شو،د فلاني تاریخ پورې که ستا اجازت رانغی مونږ به خپل وفدونه دې علاقو ته لېږو،مونږ د خپلو وفدونو د لېږلو دپاره ۵ د اګست ۱۹۴۲ کال مقرر کړی دی.» دا لیک مې د یونس جان په لاس ګورنر له ولېږه ګورنر نته ګلۍ کې و،یونس جان چې نته ګلۍ ته ورسېده نو ورته معلومه شوه چې ګورنر پخپله بنګله کې ټول پولټیکل ایجنټان او د صوبې ټول ډپټي کمشنران راغوښتي وو. او هغوی سره په دې معامله کې سلا کوي یونس راته دا هم ووې چې فېصله یې په دې وکړه چې د صوبه سرحد علاقه کې دوی نه منع کوو او په ازادو قبایلو کې به د پولټیکل ایجنټانو په ذریعه څومره چې کېدی شي، مونږ ته به مشکلات پیدا کوي او زمونږ د خیر دا کار به ناکامیابه کوي،یونس جان زما د خط ځواب راوړو هغې کې ګورنر مونږ له یو قسم اجازت راکړی و.مونږ سباله د کامدار خان په مشرۍ کې یو وفد د ملکنډ په لاره باجوړ ته ولېږه کله چې وفد ملکنډ ایجنسۍ ته ورسېدو نو د ملکنډ پولټیکل ایجنټ د سمې او سوات

رانیزي، خانان، ملکان راټول کړي وو او زمونږ وفد ته یې لاره نیولې وه اوورانـدې یې نـه پرېښوول، پیرنګیانو مونږ ته لوی شر او فساد جوړ کړی و. او مونږ یې کور کې جنګولو، دوی کامدار خان د وفد مشر ته ووې چې تاسو واپس ځئ، مونږ لار نه درکوو، هغه ورته ووې چې زمونږ کتاب کې واپس تلل نشته مونږ به یا وړاندې ځو او یا به مرو او که باچاخان راته ووې چې واپس شئ نو بیا به هله واپس شو، اګر چې د دې خانانو، ملکانو نیت ښه نه و او پولټیکل ایجنټ په بدنیت رالیږلي وو، مګر کله چې دوی زمونږ سره د خلکو جوش او همدردي ولیدله نو د لارې د بندولو جرات یې ونه کړی شو او بیا د دغو ملکانو، خانانو جرګه ماله مرکز له راغله اوماته یې ډېر منت وکړو، چې مونږ پولټیکل شرموي ته دا جرګه واپس کړه، ما دوی پوهـ کړل چې دا جرګه خو ستاسو د پښتنو د خیر دپاره ما درلیږلې ده، خو هغوی د پیرنګي نه ډېر مجبور وو، اخر فیصله په دې وشوه چې په ملکنډ کې د ملکنډ ایجنسی کار به مقامي خدمتګار کوي او مونږ به یې نه منع کوو او دا وفد دې د ملکنډ په ځای د کوټ او اګرې په لاره باجوړ ته لاړ شي ما ورله د وفد په نوم خط ورکه چې تاسو د ملکنډ دلارې په ځای دکوټ او اګرې، اتمانخېلو په لاره باجوړ ته لاړشئ، د کوټ کلي کې کاکاخېل، میاګان وو هغو ظالمانو د پولټیکل د خوشحالی دپاره زمونږ وفد وواهه، په کانو یې وویشتل ګرېوانونه یې ترې وشلول، باجوړکښې هم پیرنګیانو د وفد د رسېدو نه مخکې جاسوسان لیږلي وو او پیسې یې خورې کړې وې چې دا وفد هندوان دي او د هندوانو ایجنټان دي او د

مسلمانانو غلام کولو له هندوانو را لېږلي دي. او ډېره د افسوس خبره دا ده چې باچاګل صاحب د حاجي صاحب د ترنګزو مشر زوی هم زمونږ خلاف دغسې پراپېګنډه په خلکو کې کړې وه. په یو ځای کې هلکان زمونږ د وفد مرګ ته تیار شوي وو خو مشرانو منع کړل او ورته یې ووې چې صبر وکړئ چې دوی راشي او مونږ ترې پوښتنه وکړو، وفد چې کلي ته ورغی حجره کې کښېناستل، نو عبدالمالک صاحب فدا پاڅېدو او هغوی ته یې ووې چې زمونږ پښتنو ورونو مونږ باچا خان تاسو له د دې د پاره رالېږلي یو چې په دنیا کې د جنګونو یو لوی سېلاب روان دی. که مونږ بې خبره پاتې شو نو لاهو به شو، باچا خان وې چې زما ورونو ته ووایئ چې پرې جنبې پرېږدئ، تېږې کښېږدئ روغې جوړې وکړئ چې مونږ دغه وخت کې د دې قابل شو چې یو بل سره امدادوکړو او د سېلاب نه ځان وساتو او باچاخان دا هم ویلي دي چې تاسو ځرخې کوئ هسې نه چې سبا په جنګ کې کارخانې بندې شي او تاسو بربنډ پاتې شئ او غلې دانې په کورونو کې وساتئ چې وږي پاتې نه شئ، او بل وفد مونږ باچاګل صاحب له مومندو ته د فضل رحیم ساقي صاحب په مشرئ په ۱۹ اګست ۱۹۴۲ کال کې ولېږلو. دوی اول باچا ګل صاحب سره ولیدل او ورته یې ووې چې باچا خان وې چې زمونږ او ستاسو خو ډېر تعلقات وو. دا څه چل دی چې په اخبارونو کې په مونږ ستا د طرفه د کفر فتوې چاپ کېږي. او د سیکو ډېرې پولټیکل ایجنټ قلي خان پخپل لاس هغه خانانو پسې ګرځوي او هر چا ته وایي چې وګورئ باچا ګل صاحب په باچاخان

باندې د کفر فتوا لګولې ده، زمونږ خو دا خیال دی چې دا کار پیرنګیان د خپله ځانه کوي.

باچا ګل صاحب زمونږ ساقي صاحب ته اوږده کیسه وکړه او دا اقرار یې وکړو چې دا مالیږلې دي چې اخبارونو کې دا خبرې چاپ شي او خلک د باچاخان نه واوړي، پیرنګیانو د کابل حکومت سره هم سلا کړې ده، چې که مونږ په جاپان جنګ بایلود نو دا ټول د صوبه سرحد ملک به تاسو ته پرېږدو او دا پښتانه د اسلام په نوم د جاپان سره وجنګوئ، که جنګ مو وګټلو نو ستاسو حکومت به پرې جوړ شي، باچاګل وې چې زه د دغه دپاره میدان اواروم، نو ساقي صاحب ورته ووې چې صوبه سرحد کې خو نور تنظیمونه هم شته د هغوی برخلاف ولې قدم نه اوچتوئ، نو هغه وخندل او ویې ویل چې مونږ ته خو باچا خان یو لوی خنډ په لاره کې پروت دی، دا نور تنظیمونه خو زه په یو سُوک سمولی شم، خو ساقي صاحب ته دا پته ولګېده باچاګل صاحب چې دا څه کوي د افغانستان د صدر اعظم محمدهاشم خان په اشاره یې کوي. وفد بیا په ټولو مومندو کې کلي په کلي وګرځېدل او زما د ورورولۍ او عزیزولۍ پیغام یې هر چا ته ورسولو، مومندو ورونو ورسره هر ځای دعا د خیر وکړه او د مومندو مشران او ملکان ټول د باچا ګل نه برخلاف شوي وو، ځکه چې ده په افغانستان کې خپلو خوشامندګرو له لونګۍ کړې وې. دا وفد پنځوس ورځې پس واپس شو او مرکز ته ماله راغلل او د خپلې دورې رپوټ یې مفصل راکړو، ما یو وفد تیراه ته،اپریدو ورونو له هم لیږلی و،خو هغه په څه وجوهاتو واپس راغلو، نوساقي

صاحب د وردګې ته مې ووې چې زه غواړم چې ته د دوو نورو خدايي خدمتګارو سره تيراه ته لاړ شې، او هغوی ته زما له طرفه د وروروليۍ، عزيزدارۍ او اتفاق پيغام ورسوې، چې که څيرې د دې جنګ مصيبت زمونږ په ملک راشي نو چې مونږ يو بل سره د تکليف په وخت کې امداد وکړی شو. او که خدای پيرنګيانو نه زمونږ ملک ازاد کړو نو چې د ټولو پښتنو قومي جمهوري حکومت جوړ کړی شو، ساقي صاحب او د رځړو فقير محمد او د پېښور تحصيل د پاوکي کلي عبدالمجيد خان مې ورسره ملګري کړل،دوی په ۲۱ اکتوبر ۱۹۴۲ کال تيراه له لاړل، په مختلفو لارو کې ورته پولټيکل ايجنټ يوويشت سوه خاصه دار کښېنولي وو خودوی ترې خدای په امان کړل او تيراه ته ورسېدل.

دوی د اپريدو اتو قومونو کې او د اورکزو څوارلسو خېلونو کې قامي جرګې جوړې کړې ټوله تيراه کې يې دورې وکړې، خلکو ورسره د وروروليۍ سلوک وکړو، ماله د دې وفد د تلو نه وړاندې خوشحال خان ملک دين خېل راغلی و، وې وفدزما ځای له راولېږه،زه به ورسره کار وکړم،ما ورته وويل چې مونږ سره خو پيسې نشته دي، مونږ خو دا کار د خدای د پاره کوو.خو ده ډېر اصرار وکړو،او ويل يې چې زه خو هم د خدای د پاره کوم،نو ما دا وفد د ده ځای له ولېږلو ما د خپله طرفه ساقي صاحب له څه پيسې د دوی د خپل خرڅ د پاره او د جرګې د پاره ورکړې،دوی چې لاړل نو هلته يې کار شروع کړو، جرګه هم وشوه او خدمت يې هم شروع کړو په تيراه کې يې دورې شروع کړې،شيخ محبوب علي پولټيکل ايجنټ و

او حکومت زمونږ دا کار نه خوښولو نو هغه ورپسې لګېدلی و، دغو ورځو کې عاشق شاه باچا زما د اجازت نه بغیر ورپسې تیراه ته لاړو او زه نه پوهېږم چې په کوم خیال یې داسې خبرې وکړې چې د خوشحال خان ملک دین خېل دا خیال پیدا شو چې دوی سره خو ډېر مال دی، او هندوستان د دوی هر قسم خدمت کولو ته تیار دی، نو بیا عاشق شاه باچا واپس راغی او خوشحال خان د ساقي صاحب نه د پیسو مطالبه وکړه، ساقي صاحب ورته ووې چې مونږ سره خو پیسې نشته سره ډوډۍ جولو کې واچوو، او جلسې له ځو او که تاسو خپل ملک په چا خرڅول غواړئ، نو پخپله ورسره خبره وکړئ، ده رټ ځواب ورکړو چې زما د ځای نه ځئ زما فقیران نه دي په کار نو هغوی افضل خان زخه خېل خپل کورته بوتلل او هغه ورسره دوه نیم کاله په ټوله تیراه کې د خدای دپاره کار وکړو او د باړوان د صاحبزادګانو سره دېره وو، هغوی هم د وفد سره د خدای دپاره ډېر کار کړی دی. تیراه کې صرف دوه بزرګان داسې وو چې د پیرنګیانو د اثر نه بچ وو. یو د ځوکنو د انګورې ملاصاحب او بل د باړوان صاحبزاده صاحب عبدالرزاق، د محمد اخونزاده زوی. محمد سعید خو ورته سپین ووې چې زمونږ لنګر او نور کاروبار ټول د پیرنګیانو په امداد چلیږي داسې ورله د غوتزې بزرګ صاحب هم ځواب ورکړی و.

د وزیرو ازادو قبایلو ته مې یو کسېز وفد میرزا تاج محمد خاموش لېږلی و، هغه وزیرو ته ورسېد او فقیرایپي صاحب سره یې ملاقات وشو او زما د وروروولۍ پیغام یې ور ورسولو خو قام کې ونه ګرځېدو ځکه چې فقیر صاحب ورته

ووې چې دلته ستا د ګرځېدو حاجت نشته دا قام جوړ شوی دی، زه چې څه ورته وايم هغه کوي نو دی واپس راغی.

بل وفد کې د پړانګو عبدالحکيم ستي جان او د بېټنو جرنېل عبدالرحمان مې مسعودو ورونو له ولېږل ،خوهغوی دواړه حکومت ګرفتار کړل. ستي جان يې واپس راولېږه او جرنېل عبدالرحمان بيټني د ټانک دوه کاله قيد شو چې ته ولې د هشنغر د سړي سره مسعودو له روان وې، يو وفد مې د ټل او هنګو د خدايي خدمتګاروکرمې ته ولېږه هر کله چې سدې ته ورسېدل نو يو جومات کې دېره شول، د کرمې پولټيکل ايجنټ ورپسې خپل ملکان او سپين ږيري راولېږل،هغوی دوی ته ووې چې ښه به دا وي چې تاسو واپس شئ او دلته ونه ګرځئ. دوی ورته ووې چې دا ولې مونږ خو ټول د يوې علاقې پښتانه يو تاسو هلته راځئ او مونږ دلته راځو، ملکانو ورته ووې چې مونږ د پولټيکل ايجنټ نه مجبور يو تاسو خپلې علاقې ته نه پرېږدو، د ډېر بحث نه پس هغوی د وفد د غړو پښې لاس وتړل او ټرک کې يې واچول او ټل او هنګو ته يې ورسول، هغوی هم راغلل اوما ته يې دا حال ووې.

زمونږ د دې وفدونو په تلو ګرځېدو کې او خلکو سره ليده کاته اوتبادله خيالاتو کولو په وجه ازادو قبايلوورونو کښې لويه تبديلي پيدا شوه.او په پښتنو کې د قامولۍ او وروروليۍ احساس او پوهه پيدا شوه،زمونږد باجوړ د وفد مشر کامدار خان و،چې ورسره صدر صاحب محمد اسرار او فدا عبدالمالک او ناظم سرفراز خان هم وو کامدار خان چې واپس

راغـی نـو دا نـور ملګري يې شـاته بـاجوړ کـې پـاتې شـول، او ميـا صاحب عبدالحکيم د چينګۍ سره دېره شول.

بچـو لـه يـې د تعليم ورکولـو دپـاره يـوه مدرسـه هـم پرانـسته.د هغـې هـم ډېـر ښـه اثـر وشـو، زمـونږ يـو خـدايي خـدمتګار د بـاجوړ نه پيښور تـه راتلو چې پـه لاره پـه مومندو کې غلو وشوکولو، د بـاجوړ خلـک پـه دې ډېـر خپـه شـول او تـش خفګـان نـه، هپـه يـې وکـړه او د هغـو غلـو نـه يـې حـساب واپـس واخيـستو او هغـوی معافي هم وغوښته.

پيرنګيـانو او د افغانـستان حکومـت زمـونږ د دې وفـدونو د ناکاميابـه کولـو ډېـر کوشـشونه کـړي وو، خـو خـدای کاميـاب نـه کـړل، دا خبـره مـا محـسوسه کـړې وه ،چـې د هـر يـو تحريـک دپـاره يـومرکز ضـروري وي، ډېـر ځايونـه مـې وکتـل خـو پـه څـه وجوهـاتو بـه پـاتې شـول د سـردرياب د پـل نـه پـه قبلـه د کـوډو او سـردرياب مـنځ کـې د سـيند پـه غـاړه يـوه دشـته وه يوميـل بـره سـويل غـاړې تـه يـو چمـن اوميـدان و، دغـه ځـای ځنګـل و تنهـا يـي وه. دغـه ځـای موخـوښ شـو او د اګـرې اوکـوډو پـښتنو دا مځکـه د مرکـز دپاره وقف کړه.

پـه ۵ اګـست ۱۹۴۲کـال د چارسـدې د کيمـپ نـه وروسـته مـونږ ټولـو خـدايي خـدمتګارو د منيـر خـان د بـاغ نـه د خرولـو ځـانګې وربېلـې هـر چـا د ځـان سره،سره زمـا چـې څـومره ځـانګې اخيـستې شـوې هغـه مـو راواخيـستې،او پخپلـو پـښو سـردرياب تـه روان شـو ،د لرګـو بندوبـست محمـد اسـرار خـان صـدر صـاحب کـړی و ،مـونږ لاړو سـتنې مـو ښـخې کـړې لرګـي مـو پـرې سـواره کـړل، لـښتې او لُوخه مـو پـرې واچولـه او دغلتـه دېره شو،شپه او

ورځ به لس، اته خدايي خدمتګار دغلته ما سره وو، ډوډۍ به راله وارث خان پخوله اوکتموی به مو پخپله پخوله، ددي ځای نه مونږ د ټولي صوبي د خدايي خدمتګارو سره رابطه قايمه کړه، د دوی چي به څه کار و، دلته به ما له راتلل او زما چي به څه کار و د خدايي خدمتګارو په ذريعه به مي خبرول دغه مځکه بنجره وه، مونږ به د سحر د چای نه پس تسکوري واخيستلي په کار به مو شروع وکړه، د ډوډۍ د وخته پوري به مو مځکه جوړوله بيا به مو په هغي کي سبزي کرل شروع کړل، اتمانزو کي د غني بتهۍ وه په هغي کي مو د مرکز د پاره د خښتو انتظام وکړو او د پړانګو او بابړي خدايي خدمتګارو د هغو د راوړلو د پاره دومره ډيري ربړي راوستي وي، چي د هغي يو سر مرکز ته را رسيدلی و بل سر يي اتمانزو کي و. دغه شان په يوه ورځ کي ټولي خښتي را وچليدي د ابادۍ د پاره مود سيند په غاړه ځای خوښ کړو. هلته مو يوهال ورسره دوه کمري او دواړه طرف ته برنډي جوړي کړي او د دويم چت په جوړولو مو شروع وکړه، ديوالونه جوړشو او چت پري لا نه و جوړ شوی، چي پاکستان جوړ شو او مونږ ګرفتار شو ددي په ابادۍ کي ټول کار خدايي خدمتګارو پخپله کړی و، زه به هم ورسره لګيا وم ګلکار له به مي خښتي ورکولي، د هري تپي نه به لس، پنځلس خدايي خدمتګار وار په وار راتلل او خپل خرڅ، خوراک به يي هم د ځان سره راوړل، يوه هفته کار به يي کولو بيا به د بلي تپي خدايي خدمتګار راتلل. زمونږ اراده وه چي دلته به سکول او هسپتال هم جوړوو او د ډيرو خلکو دا خيال ظاهر کړی و، چي مونږ به دلته ځان له کورونه

جوړوو تر دې حده چې مونږ دلته د خپلې مقبرې فیصله هم کړې وه.

بیرسټر قیوم چې وزیر اعلی شو نو د مرکز د ورانولو او لیلامولو فیصله یې وکړه د اګرې خانانو ورته ووې چې دا ځای ورانوه مه دا خو هسې هم زمونږ جایداد دی، مونږ به یې لیلام کې واخلو او مدرسه یا هسپتال به یې کړو، قیوم وې چې زه به دا خامخا ورانوم،او د دې خدایي خدمتګارو د مرکز دا نښه وُرکوم. ځکه چې که دلته یې نښه پاتې وي نو چې بیا دوی په لاره ځي وایي به چې دغه زمونږ مرکز و. چا دې لیلام ته غاړه کښېښنبوده اخر د شپږم نمبر کلي یومومند نور محمد واخیستو او په بمونو یعنې ډاینامائیټ (Dynamite)باندې یې ورله بنیادونو پورې والوزول.

د هندوستان پرېږدئ تحریک:

کله چې د کرپس مشن ناکامیاب شو،نو د هندوستان په خلکو کې مایوسي پیدا شوه او دا فکر یې پیدا شو چې بغیر د مقابلې نه پیرنګیان مونږ له څه نه راکوي په دغو وختونو کې په بمبۍ کې دورکنګ کمېټۍ اجلاس و، په دې وخت کې د کانګرس (QUIT INDIA) یعنې((هندوستان نه ووځئ))تجویز پاس کړو او مهاتماګاندهي او د ورکنګ ټول ممبران ونیوی شو. د دوی د نیول کېدو سره په ټول هندوستان کې د پیرنګیانو بر خلاف زورور جدوجهد شروع شو، چې د کانګرس ذمه دار کارکنان پیرنګیانو قید کړي وو. وروسته څوک ذمه دار کسان او مشران پاتې نه وو. او خلک هم د

پیرنګیانو نه مایوسه شوي وو، نو خلک د عدم تشدد په ځای د تشدد په لاره روان شول. پیرنګیانو د تشدد مقابله په تشدد وکړه او پیرنګیانو هم دا غوښتل هغوی له د عدم تشدد د مقابلې چل نه ورتلو او د تشدد خو هغوی سره دومره سامان وو چې د ډېر زر یې د تشدد تحریک ختم کړو. او په خلکو یې دومره زور ظلم او زیاتی وکړو، چې په دنیا کې به د وحشي نه وحشي قوم په چا کړی نه وي، سړي خو پرېږده چې د ښځو سره یې داسې سلوک وکړو چې په لیکلو یې ما له شرم راځي، د ګنهګار، بې ګناه تمیز یې نه کولو، دښمنان څه چې د خپلو وفادارو ملګرو د ښځو سره یې زیات شرمناک سلوک وکړو. داسې واقعات په کې راغلي دي، چې د فوج او پولیس د کاروایی نه علاوه پیرنګیانو په کلو باندې د هوایي جهازونو نه په مشین ګنونو ګولۍ ورولې دي، او کلو باندې یې بمونه غورزولي دي. د سرحد په صوبه کې زمونږ جرګه او خدایي خدمتګار هم را تول شول، چې په دې خبره غور او فکر وکړي چې په دې وخت کې مونږ له څه کول په کار دي، کانګرس د هندوستان په هره صوبه کې د جدوجهد دپاره یو ډکتېټر مقرر کړی و، دغسې زه یې د دې خپلې صوبې ډکتېټر مقرر کړی وم. ما ته دې اجلاس کې حاجي فقیرا خان ووې چې ته خو د دې صوبې ډکتېټر مقرر شوی یې. مونږ څه له راغواړې حکم کوه مونږ به د هغې تعمیل کوو، ما ورته ووې چې دا خبره خو ټیک ده، خو زما په طبیعت کې د ډکتېټرې نشته. زه به هر یو کار د ملګرو په مشوره باندې کوم. د یو دماغ په ځای به د ډېرو دماغونو فیصله غوره وي، په اجلاس کې د هزارې حاجي

فقیراخان ووې، چې مونږ له په کار دي چې تارونه پرې کړو او پلونه وران کړو.ما ورته ووې دا تشدد دی خو بیا به هم تا له اجازه درکړم خو دومره وایم چې کوم سړی تار پرې کړي یا پل وران کړي، نونبغ به تاني له ورځې او رپوټ به کوي چې دا کار ما کړی دی، ځکه چې زه د پیرنګیانو حکومت نه غواړم. د دې فایده به دا وي چې ددې کار په وجه به د دغه کلو عامو خلکو باندې تشدد نه کېږي هر څه سزا چې وي دی به برداشت کوي اوکه دا سې ونه کړئ، نو د کلو په خلکو به ډېر تشدد وشي او د هغوی چې مونږ سره کومه همدردي ده هغه به ختمه شي نو دغه تجویز په ځای پاتې شو، بل تجویز ما وړاندې کړو چې مونږ له اول وفدونه هر یو عدالت او هر یو دیسي افسر له لېږل په کار دي چې دوی ته ووایو چې کوېټ انډیا قرار داد پاس شوی دی، نو تاسو له په کار دي چې نوکري پرېږدئ، بل دا تجویز پاس شو چې د پیرنګیانو په عدالتونو به چپاوونه کوو او د کرسو نه به یې پاڅوو او عامو خلکو ته به وایو چې خپلې فېصلې کور کې پخپله کوئ پیرنګیانو له مه ځئ دا خو زمونږ د قوم او ملک دښمنان دي.او پیرنګیان خپل حکومت په مونږ باندې هم د دې نوکرانو په ذریعه چلوي، خو چې زمونږ وفدونو پوره نتیجه ورنه کړه نومونږ بیا چپاوونه شروع کول.

چپاوونه:

په پېښور،مردان،کوهاټ او بنو کې خدایي خدمتګارو د ضلعو په کچرو باندې چپاوونه شروع کړل. اول اول خدایي خدمتګار چا نه ګرفتارول، بلکې په بې دردۍ سره به یې ووهل

دا وهل به پولیس کول او د پولیس سره به د خانانو او اربابانو ډنده مار هم د کومک دپاره ملګرې وو. او څه مومند یې هم د خدایي خدمتګارو د وهلو او د سرکار د امداد دپاره را غوښتي وو، په مردان کې هم دغه حال و، مګر هلته د خانانو ډنده مار نه وو، د سوات باچا میاګل صاحب ډېر سواتیان د دوی د وهلو دپاره د سرکار په امداد کې رالیږلي وو. دې ظالمانو به په داسې ناترسئ وهل کول چې زه یې بیانولی نه شم. د چا سر او پښه به یې نه کتل او اکثر به یې خدایي خدمتګار د غوبل د غوایانو په شان په نېغو وهل، اکثر خدایي خدمتګار به زخمیان شول، دچا سر مات، د چا لاس او د چا پښې. څوک به په وهلو کې مړه شول، د پېښور د ډپټي کمشنر په دفتر چې خدایي خدمتګارو چپاو وکړو نو د نورو کوتک مارو سره ډپټي کمشنر مرزا سکندر پخپله کوتک په لاس راووتو او په خدایي خدمتګارو یې را باندې کړل، حالانکه پیرنګیانو مونږ پسې کوتک را اخستی نه دی، اِز نه یې پخپل لاس مونږ وهلي یو، خو دې مسلمان ورور مونږ پسې کوتک را اخستو او په دې وهلو ټکولو کې به خدایي خدمتګارو بیا هم د ایډیشنل پولیس او انتظامي پولیس دایرې ماتې کړې او په کچرۍ به ورننوتل، او حاکم که به پیرنګی و. ورته به یې وویل چې پیرنګیه ته د اووزرو میلو نه راغلی یې، دا زمونږ ملک دی، دا مونږ ته پرېږده او ته خپل ملک ته ځه او که دیسي به و، نو ورته به یې وویل چې قوم فیصله کړې ده چې ته د پیرنګیانو نوکري پرېږده، سید اکبر خدایي خدمتګار د سکندر مرزا په ګذار په زړه ولګېدو او

دغلته شهید شو، پیرنګیانو پخپل لاس وهل نه کول، ددې چپاو لوی کماندر د ګوجرو ګړۍ شاکرالله باچا و، چې دا چپاوونه یې دومره په بهادرۍ او هوښیارتیا منظم کړي وو چې هغه پیرنګیان چې ده سره یې مقابله کوله پرې قایله وو.

د مردان د چپاو کماندر سالار منیر خان و او بیا عبدالعزیز خان و هغه هم ډېر په بهادرۍ دغه چپاوونه چلولي وو، د چپاوونو زور په لویه پیمانه یا پېښور کې و یا مردان کې و، مردان کې به دهرې کچرۍ په وړاندې پولیس او ایډیشنل چاپیره کوتک په لاس ولاړ وو، خدایي خدمتګار به راغلل، نعره تکبیر، الله اکبر، فخر افغان زنده باد چغې به یې ووهلې او د پولیس او ایډیشنل ګیره به یې ماته کړه او په کچرو به ورننوتل او دې پولیس او کوتک مارو به پرې را باندې کړل مات ګوډ به یې کړل بیا به یې لارۍ کې واچول او چېرته لرې به یې وغورځول ما به د دې چپاوونو د حالاتو معلومولو او د سلا مشورې دپاره دورې کولې خو حکومت زه نه منع کولم، اخر د حکومت پالیسي بدله شوه اوکومو خدايي خدمتګارو چې به چپاوونه کول د وهلو نه علاوه د هغو نیول یې هم شروع کړل او د دې خبرې تجویز یې هم وکړو چې زه ترې څه کار ونه کړی شم. زه د کار دپاره مردان ته روان وم، د مردان نه بهر را ته پولیس ناست وو هغوی ونیولم او راته یې ووې چې مردان ته ستا د تلو اجازت نشته په موټر کې یې کښېنولم او بېرته پېښور ته یې راوستم د ښار نه یې بهر نه پرېښودم، بل ځل کوهاټ ته روان شوم، سپېنې تانې سره پولیس ناست وو. موټر یې د لارۍ نه کوز کړو ټوله ورځ یې را باندې سپینه تانه

کې تېره کړه مازيګر يې په لارۍ کې پېښور ته راوستو او هلته يې پرېښودو ما د حکومت دا طريقه مناسبه ونه ګڼله د قوم د خبردارۍ د پاره مې د پېښور په چوک يادګار کې جلسه جوړه کړه، په دې جلسه کې ما خلکو ته درې خبرې وړاندې کړې يوه دا چې د حکومت دا زما سره کومه طريقه روانه ده، دا ما ته توقه ښکاري ما سره دې دا ټوقې نه کوي يا دې ما ونيسي او يا دې ما پرېږدي. بله دا چې که چيرې مونږ له خداى ګټه راکړه. اومونږ ازاد شو نو دا خبره زما ياده ولرئ،ملک زمونږ د ټول قوم او د ټولو پښتنو شريک دى، که جوار وي که غنم وي په شريکه به يې خورو داسې به نه وي چې يو سړى به وږى وي او بل به پولاوونه خوري. دريم کار به زمونږ داوي چې کوم خلک وږي دي اول به هغوى مړوو،نو بيابه د مړو حق پيدا کيږي. دريمه خبره دا ده چې يو سړى به نه خان کوو او نه به بادشاه کوو،يو سړي له به اختيار نه ورکوو اوکه يو سړى مو خان کړو، باچا مو کړو اختيارمند مو کړو، نو بيا به ستاسو خاورې په سر وي او هغه او د هغه خپلوان او دوستان به مزې کوي، زمونږ د اقتدار په وخت کې به واک اختيار د قوم او د قوم د جرګې وي،جلسه کې ما د دې خبرې اعلان هم وکړو چې د اکتوبر په اووه ويشتم به د خدايي خدمتګارو د يوې ډلې سره مردان ته ځم.

په اووه ويشتم مونږ د چارسدې اډه کې را غونډ شو او زه د پنځوسو تنو خدايي خدمتګارو سره پياده روان شوم لاره کې ځاى په ځاى زمونږ مخې له خلک راوتلي وو، شپه مو د ګل اباد د درګۍ منګا د خدايي خدمتګارو سره يو ځاى وکړه سبا

له د دې ځای نه مردان ته روان شو، د میرویس غونډۍ نه قبلې ته نهر بهېږي. ماسپښین لمونځ مو هلته وکړو او د خپلو ملګرو تالاشي مې واخیسته او که چا سره چاقو و، نو هغه مې ترې واخیستو او د هغو خپلوانو له مې ورکړل چې مونږ روان وو په دغه وخت کې د صوابۍ ځو تنه خدايي خدمتګار د سالار منیر خان سره زمونږ په ټولي کې شامل شول. د لمانځه نه پس مو دعا وکړه او روان شو، زه د ملګرو په منځ کې وم او ملګري مې د ځان نه چاپېره کړي وو د پرانګو سردار خان ملا ترلې وه او د ټولو نه مخکې روان و دا چغه به یې وهله چې پښتنو ورونو خبر شئ، پیرنګي سره د پښتنو پخپل حق جنګ دی. تاسو زمونږ ورونه یئ د پیرنګیانو دپاره مونږ سره مقابله مه کوئ. پخپل قام او پخپل ملک تنګ وکړئ. مونږ چې میرویس ډېرۍ ته نزدې شو نو مونږ سره خو ډېر خلک ملګري وو، ولي او ماسټر کریم او سالار منیر خان او نور خلک مو رخصت کړل، چې ټول ګرفتار نه شي. ولي سره کېمره وه، وې زه تصویر وباسم خو ما منع کړو، ما دې خلکو ته ووې چې ملک کې کار وکړئ. مونږ چې د میرویس ډېرۍ ته ورسېدو نو یو پیرنګی ولاړ و، یو غټ کوټک ورسره په لاس کې و، کوم پولیس چې ورسره وو هغوی سره هم کوتکونه وو هغه پیرنګی مونږ له راغی او پولیس یې زمونږ نه چاپېره کړل، د سردار خان تقریر په دې خلکو لږ ډېر اثر کړی و. مونږ یې نه وهلو خو چې کله پیرنګي کوتک وچت کړو او دوی له یې حکم ورکړو چې وهئ بیا یې په مونږ را باندې کړل او توره شپه یې را باندې جوړه کړه، د چا پښه ماته شوه د چا لاس مات شو. زما یې هم

دوه پښتي ماتې کړې، مونږ يو بل پورې ښتي وو د پښو نه به يې نيولو او په سړک به يې راښکلو لنډه دا چې زه يې په موټر کې واچولم او مردان کې د پوليس لاين کې يې په يوه کوټئ کې وغورځولم. ددې کوټئ فرش د سمټو و او په دغه کشمکش کې زما جامې ټولې شلېدلې وې په مځکه پروت وم، چې وجود مې يخ شو نو ټول بدن مې دردونه کول، څه شېبه پس هغه پيرنګې د هغه ډانګه سره زما کوټې ته رانتوت، زه په تکليف کې وم او ده په ما رعب اچوو ما چې ځواب ورکړو غصه شو اووې ويل چې اتکړې ورته واچوئ زه حيران شوم چې انسان چې انسان وي نو څومره همدرد وي او چې انسانيت ترې لاړ شي نو بيا څومره بې رحمه شي. د هغه ځايه يې په لارۍ کې واچولم او د نوښار چوڼۍ ته يې بوتلم هلته يو موټر ولاړ و. دوه پيرنګيان په کې ناست وو، زه يې د لارۍ نه موټر کې واچولم، خوشدل چې د پوليس افسر و ډېر ظالم و. ما سره موټر کې ناست و نو پيرنګيانو ته د ځان ښودلو دپاره يې ماته ډېرې سپکې خبرې وکړې، زه پخپل ځان وم دومره مې ورته ووې چې پښتانه داسې خبرې نه کوي، ستا مطلب وشو پيرنګيانو ستا خبرې واورېدې ترقي به دې وشي. همدغه شان وشوه زه يې د هريپور جېلخانې له بوتلم او چکۍ کې يې بند کړم، ډاکټران وو او هسپتال هم و خو هغه زما دپاره نه وو، قيديان خو څوک د خداى بندګان نه ګڼي، زما به ټول وجود دردونه کول او شپه ډېره سخته تېره شوه. سباله ډاکټر وکتم هغه پرېشانه شو څه ملهم غوندې يې زما په پښتو پورې کړل، چې سپرنټنډنټ راغى ما نه يې تپوس وکړو چې څنګه يې؟

پښتانه که د پر تکلیف کې وي چې څوک ترې تپوس وکړي نو ورته وایي چې ښه یم ما هم ورته دغسې ووې. سپرنټنډنټ حکومت له خبر ورکړو چې ښه دی. هغوی اخبار کې اعلان وکړو چې هغه ښه دی. هسپتال کې یوهندو ډاکټر و هغه مشر ډاکټر ته ووې چې ذمه داري په تا ده، بدنامي به ستا وي تا له په کار دي چې حکومت خبر کړې هغه حکومت ته ولیکل چې دغه خبر غلط دی، دی جوړ نه دی حکومت سول سرجن را ولېږه. هغه زما معاینه وکړه بیا یې ایبټ اباد ته فوجي هسپتال ته بوتلم ایکسرې وشوه معلومه شوه چې زما دوه پښتۍ ماتې دي. سول سرجن پخپله زما پښتۍ وتړلې او پلاستر یې پرې ولګول، په تړلو سره زه لږ په ارام شوم، څوورځې پس مې اخبار کې ولیدل چې د جېلخانې سپرنټنډنټ وایي چې هغه روغ جوړ دی. سباله چې سپرنټنډنټ راغی هغه اخبار مې هغه ته وښودلو نو هغه راته ووې چې تا راته ووې چې ښه یم ما ورته ووې چې دا خو د پښتنو اصطلاح ده. ستا خو سترګې وې تا نه لیدم چې زه څنګه یم؟

څه وخت چې مونږ د پیرنګیانو خلاف سول نافرماني شروع کړه هغه وخت کې هغوی د افغانستان د حکومت په امداد د ملایانو په ذریعه کار شروع کړو، عجیبه خبره خو یې دا وه چې پیرنګیانو په ما د کفر یوه فتوه تیاره کړه. او په هغې باچاګل او مانکي ملا دواړو دستخطونه وکړل او د دواړو ډلو د ملایانو تائید و. عجیبه خبره خو دا وه چې مذهبي معاملو کې د مانکي ملا او هډي ملا تعلقدار چیرې متفق شوي نه دي. او د یو بل مخالف وو چې په یو بل به یې د کفر فتوې لګولې، لیکن زما

په فتوه د دواړو ډلو اتفاق و،ولې چې دا د کفر فتوه پيرنګي لګولې وه.او بله خبره دا وکړه چې افغانستان هم پښتانه دي،د صوبه سرحد خلک هم، په کار دي چې دا علاقه هم افغانستان سره شي.او د دې خبرې اشتهارات يې په ملک کې تقسيم کړل جلسې يې کولې او په هغو کې به يې دا تقريرونه کول چې دا ملک دې افغانستان سره شي ولې پيرنګيانو ورته هيڅ نه وې،دريمه خبره يې دا وکړه چې حاجي محمد امين چې زمونږ د دې پښور علاقې نه تللی و،او په هډه کې پير شوی و،د افغانستان د حکومت په مصلحت پيرنګيانو د باچاګل په ذريعه پښور ته را وغوښت. هغه دلته د دې خبرې کوشش وکړو چې د پښتنو سياسي توجه د پيرنګيانو نه بل خوا ته واړوي، نو د ډمو په بازار باندې ده پکتهنګ ولګاوه،دغه وخت خدايي خدمتګار د پيرنګيانو برخلاف وو. په دې کې حاجي محمد امين خان راغی، ملايان ورسره ملګري شول او ارباب عبدالغفور د تهکال هم ورسره مُلا وترله. او د خلکو توجه يې د پيرنګيانو نه اړوله، دا هغه محمد امين دی چې په مسجد نبوي(ص) کې د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حضور کې يې ما سره وعده کړې وه چې زه به تاسره يو ځای د خدای دمخلوق خدمت کوم چې دوی به پکتهنګ له ورغلل نو ډمې به راووتې او خلکو ته به يې وې چې وګورئ هلته خدايي خدمتګارو د پيرنګيانو په کچرو پکتهنګ لګولی دی، دوی راغلي دي،زمونږ په ((دغه)) يې پکتهنګ لګولی دی. دوی به سترګې بنکته کړې، خو دوه درې ورځې پس مرزا سکندر هغه ډمې پاخولې چې د دوی نوم وشي، باچاګل او نورو چې زمونږ

بـــر خلاف څــو مره کوشــش ســـرحداتو او دې ملـــک کـــې وکړو ، کامیـاب نـه شـو ، د خلکـو همـدردي زمـونږ سـره وه ، تجـویز دا پـاس شـو چـې پـه دې وخـت کـې مـونږ لـه پـه کـار دي چـې د پیرنګیـانو بـر خـلاف پـه ټولـه صـوبه کـې جلسـې وشـي او پـه هغـو کـې اعـلان وشـي چـې مـونږ ازاد یـو. او د هغـې نـه پـس دې وفدونـه جـوړ شـي، چـې پـه ټولـو کچـرو، تحـصیلونو، ضـلعو، تـانو کـې د دې وطـن سـرکاري ملازمـانو لـه ورشـي او اپیـل دې ورتـه وکـړي چـې د پیرنګیـانو نـوکري دې پرېـږدي او خپـل قـام سـره د قـام، ملـک خـدمت دپـاره مُـلا وتـړي. او د ملـک خـدمت تـه ځـان وقـف کـړي. زه پـه افسـوس سـره دا لـیکم چـې د ډېـرو کوششـونو سـره د دې وفـدونو پـه وینـا یـوازې یـو سـړي نـوکري پرېښوده چـې یحیـی جـان و. او د پېښـور اسـلامیه هـائي سـکول هیډماسـټر و. ملازمـانو کـې ډېـر خـدایي خـدمتګاران وو چـې د خـدایي خـدمتګارو پـه وزارت کـې نـوکران شـوي وو او د خـدایي خدمتګارو زامـن وو. هغـوی کـې یـو تـن هـم نـوکري پرېنښوده او د ټولـو نـه عجیبـه خبـره خـو لا دا وه چـې دا کـوم خلـک چـې مـونږ بهرتـي کـړي وو هغـوی بـه د پیرنګیـانو د نوکرانـو نـه پـه خـدایي خدمتګارو ډېـر زیـات زور ظلـم کولـو او کلـه نـا کلـه بـه یـې پـرې ګـولۍ هـم وچلـولې، د دې خبـرو وجـه دا وه چـې دوی خـو د پیرنګـي نـوکري غوښـتنه او دوی خـو د خـدایي خـدمتګارو د لاسـه مقـرر شـوي وو د ځـان د سـپیناوي او اتبـار دپـاره یـې پـه خدایي خـدمتګارو زیـات ظلـم کولـو چـې پیرنګیـان پـرې شـکمن نه شي.

پـه ۱۹۴۲ کـال کـې چـې زه سـول سرجن د هـرې پـور جېـل نـه د

ایبټ اباد هسپتال له بوتلم او زما علاج وشو او جوړ شوم. نو واپس یې د هریپور جېلخانې له راوستم دغه وخت زمونږ د خدايي خدمتګارو چالانونه هريپور ته راشروع شو. په لاره به دوی چغې وهلې خو چې جېل ته به را دننه شو نو بیا به یې هم بارکونو کې احاطو کې چغې وهلې زمونږ خو دا اصول وو چې جېلخانه کې د جېل د قانون مخالفت نه کوو، سپرنټنډنټ جرنيل ته وليکل چې جېلخانه د دوی چغو په سر اخيستې ده، جرنيل راغی ډېر ښه سړی و، فوجي و. ما سره يې خبره وکړه ما ته يې ووې چې خير دی نعره تکبير او فخر افغان چغې دې وهي خو دا دې نه وايي چې برتانيه برباد، زه دوی له ورغلم ټول مې کښېنول چې بهر چې تاسو هر څه کول، کول مو، خو جېلخانه کې دا چغې وهل ښه کار نه دی، بعضې ګرم مزاجه خدايي خدمتګارو ووې چې ولې به نه وهو. ما ووې تاسو له دې جېلوالاو څومره مراعات درکړي دي، ستاسو چای ازادې دي پې. درکوي کټوئ ځان له پخولی شئ تالاشي مو نه کېږي دا هر څه په دې وجه تاسو سره کېږي چې زه دلته موجود يم نو که تاسو نه منع کېږئ او خامخا چغې وهئ، نوما به درنه بدل کړي. او ستاسو نه به دا ټول مراعات واخلي سختي به دربانديې راولي تاسو که بيا هم دا ايجي ټيشن جاري ساتل غواړئ، نو دا خبره مې واورئ چې بيا يې پرې نه ږدئ او ټول چغې مه وهئ په يو بارک کې دې لس کسان چغې وهي، که هغوی چکو کې بند شي نو بيا دې نور لس کسان چغې وهي، چې دا تحريک درنه مړ نه شي خو دا خبره درته کوم چې که اوس مو زما په خوله دا سوله جېلوالاو سره وشي نو دا به د

عزت وي که ما درنه چالان کړي او تاسو تنګ کړي او بيا د سولې درخواست کوئ نو هغه به د بې عزتۍ او کوزو سترګو وي، ما دا خبرې ورسره وکړې زه تري خپل ځای له لاړم دوی چغې بندې نه کړې،دوه ورځې پس جمعدار ما پسې راغی چې سپرنټنډنټ دفتر ته غوښتی يې زه ورسره لاړم چې ډيوډۍ ته ورسېدم نو پوليس تيار ولاړ وو، موټر بهر ولاړ و،زه يې چالان کړم او دا يبټ اباد جېل له يې بوتلم او يوه تنګه کوټګۍ کې يې بند کړم، دغه کوټګۍ بالکل يوازې د ټول جېل نه جدا وه، ما سره د خبرو اترو قدرې څوک نه و.

کله چې زه د هريپور جېل نه چالان شوم نو جېلوالاو په سياسي قيديانو توره ښپه جوړه کړه. په دوی يې چای بندې کړې چا چې به نارې وهلې چکو کې يې واچول.څه ورځې خو دوی چغې مغې ووهلې خو اخر يې چغې بندې کړې پخپل کار پښېمانه شول، د دوی مشرانو جېلوالاو ته ووې چې مونږ درسره سوله کوو، جېل والاو ورته ووې چې ډېره ښه ده چغې بندې کړئ، نو د دوی په منځ کې سوله وشوه که دوی زما خبره منلې وی ،نو زه به يې هم تري نه وم چالان کړی او دوی ته به هم دومره تکليف نه و رسېدلی. او نه به د کوزو سترګو په سوله مجبور شوي وی. ماله يې د ايبټ اباد جېل کې يو بوډا مشقتي را کړی و، هغه به ماله ډوډۍ پخوله،دري مياشتې قيد و، چې د هغه به کله ملاقات راغی او دی به ملاقات له لاړو نو چې به راغی ما به تري تپوس کوو چې د کور او د بال بچ دې څه حال دی؟ نو ده به راته ووې چې زه ملاقات له لاړ شم نو ښځې او واړه مې د جنګلې نه اخوا ولاړ وي ژاړې او زه د جنګلې نه دې خوا

ژاړم. څه خبرې ونه کړو، دی د هزارې و. ډېر ښه سړی و. یوه ورځ ترې ما تپوس وکړو چې زما د دې کوټنۍ لاندې چې دا بارکونه دي نو چې د نیمې شپې نه شپه واوړې دا قیدیان شور کوي چې دا څه کوي؟ ما د خوبه وباسي. ته ورته ووایه که وظیفې کوي نو ورو ورو دې کوي او ما دې د خوبه نه وباسي. نو هغه راته ووې چې دا شور ځکه وي چې دا ایبټ اباد دی. دلته واوره پربوځي، د دوی یخنې کېږي. دوی له یې دوه زړې کمبلې ورکړې دي نو دا شور په دغه وجه وي. د دې جېلخانې د داروغه عمر بېګ نوم و. مسلمان و او په کوړې چود باندې مشهور و. هغه چې سبا له ما له راغی ما ورته ووېل چې د قیدیانو سره کمبلې نشته یخنې یې کېږي ما د خوبه وباسي مهرباني وکړه کمبلې ورکړه. ده راته ووې چې کمبلې نشته ده به ډېر لمونځونه اوسونه هم کول. چې دی بدل شو نو د ده په ځای یو هندو داروغه راغی. د هغه د راتلو سره چې قیدیانو ورته شکایت وکړو، نو دوه دوه نوې کمبلې یې هر یو له ورکړې. چې زه خبر شوم ما ترې تپوس وکړو چې دا کمبلې دې را وغوښتې؟ نو هغه وې نه دا خو په ګودام کې پرتې وې. د دې ځای ډپټي کمشنر سکهـ و، او ډېر ښه سړی و. دی چې جېلخانې ته راغی نو ماته یې دا خبره وکړه چې جارج کننګم به دا خبره کوله چې زه د ډاکټر خانصاحب نه د سرحد وزارت بل چا له نه ورکوم. خو څه موده پس یې مسلم لیګ له ورکړو. اورنګ زیب خان وزیر اعلی شو. یوه ورځې دا ډپټي کمشنر راغی ډېر خپه و او راته یې ووې چې ګورنر خو به وې چې بغیر د ډاکټر خانصاحب نه بل سړی وزیر نه مقرروم. ده یو قسم ما

سره همدردي کوله، ما ورته وويل چې زه خوشحاله يم چې ګورنر مسلم ليګ له حکومت ورکړو ،او د ډاکټر صاحب په ځاى اورنګ زيب خان يې مقرر که،هغه حيران شو او پوښتنه يې وکړه چې دا ولې؟ نو ما ورته ووې چې زه په دې خوشحاله يم چې دې قوم خو دا زمونږ حکومت وليدو نو دا ښه ده چې د مسلم ليګ حکومت هم ووينې او په کې تميز وکړي. او بله دا چې د دې حکومت اختيارات هم ډېر کم دي او زمونږ دې قوم خو حکومت ليدلى نه و او نه د دې حکومت نه خبر دې،نو يو کار دى چې هغه مونږ کولى نه شو زمونږ د اختياره بهر دى، قوم وايي دا راله وکړه. مونږ که ډېر ورته وايو چې مونږ يې کولى نه شو دا زمونږ په اختيار کې نه دى خو د ده تسلي نه کېږي، او رانه خپه شي، خپه څه چې بيا زمونږ مخالفت شروع کړي،او دويمه خبره دا ده چې مونږ دوه انې ګټلې دي او دوى رانه روپۍ غواړي نو مونږ روپۍ د کومه راوړو؟ نو دوى زمونږ حکومت هم ليدلى و، او اوس به د مسلم ليګ حکومت ويني نو په حقيقت به پوهـ شي او همدغه شان وشو، که چېرې دا حکومت مونږ پرېښودى نه وى، نو د راتلونکي اليکشن ګټل ګران و.دوى به کامياب شوي وو،خلکو وليدل چې مونږ خو په روپۍ کې دوه انيز خو ورکولو اوکوم کار چې به زمونږ په اختيار کې و. هغه به مو ورله کولو او مسلم ليګ خو ځان ته نزدې هم نه پرېښودل او نه يې ورله څه کول يوه ورځ کرنيل سمتهـ چې د پېښور د جيل سپرنټنډنټ و ايبټ اباد له په دوره ماله راغى نو زما ځاى يې وليدو څه وخت چې بهر ته ووت ،نو سپرنټنډنټ ته يې ووې چې تا باچاخان د کوترو په

کوټګۍ کې بند کړی دی؟ هغه سمتهـ ته په ډېر ادب او غلي غوندې ځواب ورکړو چې د سرحد د حکومت دا حکم دی په دې کې زه څه کولی شم؟، کرنیل سمتهـ هغه وخت د هغه ځای نه ګورنر ته ټیلیفون وکړو ورته یې ووې چې سرجارج څوک یو بهادر دښمن سره داسې سلوک کوي. څنګه چې تا باچاخان سره کړي دي! چې په یوه وړه کوټګۍ کې دې یوازې اچولی دی؟ ګورنر پخپل کار شرمنده شو او خپل حکم یې واپس واخیستو او حکم یې وکه، چې ده له ښه ځای اوملګري ورکړئ. کله چې سمتهـ صاحب بیا راغی او ماته یې د ملګرو ووې چې څوک غواړې ما ورته ووې چې ستا څوک خوښ وي هغه راکړه. هغه وې چې دوی به تا سره وي که ما سره؟ ما ورته ووې چې ما سره به وي. ده ووې چې بیا خو په کار دي چې ته یې خوښ کړې، نو چې ستا څوک خوښ وي هغه راته ووایه نو ما ورته ولي او شېردل خان یاد کړل هغوی یې ماله را ولېږل چې هغوی راغلل نو د هغوی نه معلومه شوه چې سالار انځرګل په ډېره اسماعیل خان جېل کې دی او ډېر ناجوړه دی نو ما سپرنټنډنټ ته ووې چې مونږ له د پخلي د پاره خپل سړی راکړه هغه وې چې څوک غواړې؟ ماوې انځرګل غواړم او هغه د ډېرو په جېل کښې دی هغه یې راوغښتو چې انځرګل جرنیل راغی نو دومره ناجوړه و چې د ګرځېدو هم نه و. زمونږ په پوړو راختی نه شو خو د خدای فضل و ډاکټرانو یې علاج وکړو او مونږ ورله ښه خوراک په ډاکټر مقرر کړو. نوورځ په ورځ ښه کېده. زما په هغه کوټنۍ کې په مشکله دوه کټه راتلل او نور ځای په کې د ملاستې هم نه و. نو سالار صاحب به زما د کټ د لاندې

څملاستو او شېردل خان به د ولي د کټ د لاندې څملاستو. څه ورځې پس حکم راغی او ماته چې نزدې د هسپتال کومه کمره وه هغه یې ولې دوی له ورکړه زه پخپل ځای پاتې شوم او دوی درې واړه هغې کمرې له لاړل.

مونږ جېلخانه کې وو چې خبر شو چې بنګال کې قحط دی او ډېر خلک د ولږې نه مړه شول. مونږ له چې حکومت کوم راشن راکولو نو نیم به مونږ خوړلو او نیم به مو هغه مصیبت زده خلکو له جمع کولو. او چې ډېر جمع شو نو مونږ حکومت ته ووېل چې دا بنګال له ولېږئ خو نه حکومت هغه بنګال له ولېږه او نه یې مونږ ته واپس راکړو. په دغو ورځو کې د ولي سترګه خُوږ شوه دغه یوه سترګه یې وه، هغه بله یې په شري کې خرابه شوې وه. مونږ سره ډېر فکر و سپرنټنډنټ د فوج د سترګو ماهر راوغوښتو خو څه فایده ونه شوه. مونږ دې سپرنټنډنټ ته ووې چې ته حکومت د دې حال نه خبر کړه، دی غواړي چې بمبۍ ته لاړ شي او په هغه خپل ډاکټر علاج وکړي، سرجارج بغیر د څه شرط نه هغه رها کړو او د علاج اجازه یې ورکړه چې دی تلو نو ما ورته ووې چې ولي ته یې د علاج د پاره پرېښودې نو که علاج دې وشو نو بیا به هم د حکومت برخلاف څه کار تر هغې پورې نه کوې چې دا د قید میعاد دې پوره شوی نه وي.

زمونږ ډېر ملګري چې د قیدنه رها شول او په هریپور کې کوم پاتې شو نو زه یې د ایبټ اباد نه هریپورته بدل کړم، هریپور کې چې زمونږ ملګرې وو نو جېلوالاو ورته ووې چې هر سړی دفترته مه راځئ تاسو خپل یو سړی مقرر کړئ او هغه

دي دفتر له د خپل کار د پاره راځي نو دوی به غونډ شو او دوی به په اتفاق يو سړی مشر کړو هغه به د دوی د کارونو د پاره دفتر ته تلو او هغه کارونه به يې کول. دا خو ضروري خبره وه چې هغه به د دوی نماينده و، نو جېلوالاو به د هغه عزت کولو او د هغه عزت خو حقيقت کې د دوی عزت دی، نو چې هغه به د دوی د کار د پاره داروغه له ورغی هغه به ځان سره په کرسۍ کښېنولو. که ډاکټر له به د دوی د کار د پاره ورغی نو هغه به هم ځان سره په کرسۍ کښېنولو او دغه شان به سپرنټنډنټ هم کرسۍ ورکوله خو چې دې ملګرو به وليده، نو ده پسې به يې کنځل کول يو بل ته به يې وې چې دی خو سپرنټنډنټ سره او ډاکټر سره هم په کرسۍ ناست وي بل به وې چې دی تلی و صافي يې زما په نوم راوړه او ځان له يې واخيسته. دا زمونږ د خدايي خدمتګارو د مشرۍ حال و، زه چې دې جېل ته لاړم او هلته خو اکثر قيديان د سي کلاس وو او په مختلفو بارکونو کښې وو او د يو بارک خلک به يې بل بارک ته نه پرېښودل ما جېلوالاو ته ووې چې د اتوار په ورځ دې زمونږ سياسي قيديانو ته اجازه وشي چې يو ځای کېږو، هغوی اجازه راکړه، مونږ به هر اتوار يو ځای کېدو په دې خپل تحريک او په قومي معاملو باندې به مو بحثونه کول نو زمونږ به تجربه کېدله زمونږ يو جرنيل و، ډېر ښه سړی و، دوی خپل مشر مقرر کړی و خو دوی به ټوله ورځ هغه پسې خبرې کولې نو يوه ورځ ماراوغوښتو او ورته مې ووې چې جرنيل صاحب د دوی د مشرۍ نه استعفا ورکړه، هغه لاړو او دوی له يې استعفا ورکړه، نو د اتوار په ورځ چې مونږ يو ځای شو نو دوی راته

ووې چې باچا خانه ته زمونږ مشر شه او که ته نه کوې نو يو مشر را له خوښ کړه.ما څه ځواب ورنکړو او خبره مې بله خوا واړوله چې بل اتوار به بيا جمع شو، نو دوی بيا ماپسې شو چې مونږ له يو مشر مقرر کړه، نو زه پاڅېدم او دوی کې مې هر سړي ته ښکته پورته وکتل چې ټولو ته مې په غور وکتل نو ورته مې ووې چې دوی کې خو ماته داسې سپک او ذليل او بې غېرته سړی ښکاره نه شو چې ستاسو مشر يې کړم. تاسو عجيبه مخلوق يئ او ځان ته خدايي خدمتګار هم وايئ، قيدونه هم تېروئ، نو چې کوم سړی خپل مشر مقرر کړئ نو بيا هغه ته کنځل کوئ، هغه سپکوئ، ډېره د افسوس خبره ده،دوی چپ شول او بيا يې ماته د مشرۍ خبره ونه کړه.

مونږ چې د هرېپور په جېلخانه کې وو نو يو قيدي ماله راغی چې اې باچاخانه چې ستا دې خدايي خدمتګارو زه جېلخانې ته د دريو مياشتو دپاره راوستی وم او راته يې وې چې بس مياشت نيمه کې رهايې ده،ما شپږ مياشتې تېرې کړې اوس زه ورته وايم چې ما پرېږدئ چې زه لاړ شم او دوی مې نه پرېږدي ما ورته وې زه دې پرېږدم،نېغ څه دفتر ته، ما همېشه خدايي خدمتګار د دې کاره منع کړي دي، چې په زور او چل ځوک جېل ته مه راولئ، دا تحريک ته د فايدې په ځای نقصان رسوي.

خلک په زور جېلخانې له په تلو مه مجبوروئ او په خوشامندو، منت، دوکه خلک جېلخانې ته مه بيايئ، ستاسو خو دا خيال دی چې ډېر خلک جېلخانې ته لاړ شي نو زمونږ به په حکومت رعب قايم شي، ليکن د کمزورو خلکو په بوتلو

تاسو سپک شئ، اوورسره تاسو خپل تحریک بدناموئ، منم چې د ډېرو خلکو په تلو په حکومت رعب پرېوځي، خو چې هغوی مضبوط او بااصوله وي. ما په جېلخانه کې چرګان ساتلي وو، او هغوی له به ما په خپل لاس خوراک ورکولو، هغوی ما سره داسې اموخته شوي وو چې څه به زما غېږه کې ناست وو څه به زما په اوږو سوروېدل، يوه ورځ مې اوږه کلک اغږلې وو، دوی له مې ورکول څوک زما په لاس، څوک زما په غېږ کې او څوک زما په سرناست وو، کرنيل سمتهـ جېل ته په دوره راغلی و، چې ما له راتلو نو دا تماشه يې وليده نو د جېل افسران يې ټول واپس کړل او زما د چکو په شا، شا راغی، زه ترې خبر نه يم او دی زما شاته ولاړ دی، تماشه يې وکړه بيا يې ما ته وويل چې: (good morning) سحردې ښه شه. چې ما وکتل سمتهـ صاحب و، ماته يې وويل چې دا څه کوې؟ ما ويل چې دا زه چې څه کوم په دې کې ستاسو د پاره سبق دی، ګوره دا معلومه ده چې مونږ دوی حلالوو او خورو، خوچې زه ورسره مينه کوم او په ګېډه يې مړوم نو دوی زما په غېږه کې او څوک زما په اوږه، او څوک زما په سرناست وي. دوی نه تاسو له سبق اخيستل په کار دي، ګوره دا حيوان دی خو چې زه ورسره مينه کوم نو زما د غېږې نه، نه کوزېږي. او انسان خو اشرف المخلوقات دی که د هغه سره مينه وشي نو ولې دې د سړي دوست نه شي.

کرنيل سمتهـ يو بهادر سړی و او بهادران يې خوښ و نو ده پخپله اقرار وکه چې ما جنګ په تاسو بايلود. بيا يې وروسته خدايي خدمتګارو سره ډېره مينه پيدا شوه اوښه سلوک يې و،

او زما خو پرې دومره اثر شوی و او زما يې دومره قدر کولو چې په ۱۹۴۷ع کې چې زمونږ په سيکو ډېرۍ کې جلسه وه، چې ګورم چې کرنيل سمتهـ خپل زوی دلاسه نيولی ستېج له راغی، د هر کلي نه پس يې ماته وويل چې زما د دې زوی په سر لاس راکاږه،ما هغه ځان ته رانژدې که او ده ته مې وويل چې ته ماله جلسې له څه له راغلې ته خو سرکاري نوکر يې او که پاکستان جوړ شي نو تا به د نوکرۍ نه مات کړي. ده وخندل او ويې ويل چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شي زه به دلته نه يم. د ده مسلم ليګ هم بدي شو،او د پېښور په جېلخانه کې يې ښه ډېر ولي و،ځکه چې بيرسټر قيوم پرې دباو کړی و که چېرې زمونږ حکومت شي بيا به څه کوې؟ رښتيا وه چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شو، نو دېخوا جنډې اوچتېدې او توپې خلاصېدې او هغه خوا کرنيل سمتهـ سره د خپلې کډې په فرنټير ميل کې انګلستان ته روان و.

په ۱۹۴۵کښې زمونږ د بعضې ممبرانو په زړه کې دا خيال پيدا شو چې زمونږ په صوبه کې وزارت ښه دی،که مونږ وزارت واخيستو نو د نورو کارونو نه علاوه دا سياسي قيديان چې د درې کالو نه را په دېخوا په جېلخانه کې پراته دي هم رها شي.زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې بعضې کسان د حکومت او وزارت ډېر شوقيان وو، دوی سول نافرماني کولو ته تيار نه وو، رېډونه يې کولی نه شول، دوی خپل کارونه کول او خدايي خدمتګار په چپاوونو کې څه مړه، څه قيديان او څه زخميان شول، نو خلکو دوی ته ښه نه کتل ځکه چې دوی پخپله هم کار کولو ته تيار نه وو. او نور يې هم کار ته نه

پرېښودل. تر دې چې لعلي زما زوی يې هم چپاو کولو ته نه پرېښوده.دوی چې د وزارت جوړولو کوشش شروع که،نو د يکه توت په کېمپ کې ساقي صاحب او کېمپ کمانډر سالار شېر علي خان د دوی مخالفت شروع کړو او ډاکټر صاحب يې هم د ځانه سره هم خيال که. دوی د اسمبلۍ خپل ټول ممبران د صوبې نه يکه توت کېمپ له د اجلاس دپاره راوغوښتل چې دوی د ځانه سره د وزارت په جوړولو کې متفق کړي،خو هغوی چې به راتلل نو ساقي صاحب به پوهول دغه اجلاس هم ناکامیابه شو،اخر چې ساقي صاحب تيراه ته لاړو نو دوی ته ميدان خالي شو، ډاکټر صاحب يې رضا که،او ګاندهي جي له يې وفد ولېږه او هغه ته يې وويل چې د صوبه سرحد حالات د نور هندوستان نه مختلف دي،زمونږ د تحريک په وزارت کې فايده ده او سياسي قيديان به هم رها کړو،هغه وويل چې په دې مسئله کې د باچاخان سره خبرې وکړئ، نو بيا يې ماله د هريپور جېل له وفد راولېږه او دا ټوله قيصه يې راته وکړه، ما ورته وويل چې زه د ورپسې وزارت په حق کې نه يم چې پوره اختيار ورسره نه وي داسې وزارت قوم او تحريک ته د فايدې په ځای نقصان رسوي، پاتې شو د سياسي قيديانو د رهايۍ خبره نو زمونږ فکر مه کوئ، مونږ په جېل کې تنګ شوي نه يو، دوی لاړل او څو ورځې پس خبر شوم چې دوی وزارت جوړ که، څه سياسي قيديان رها شول او څه يې په جېل کې پاتې شول. زما رهايي چې راغله نو ما ويل چې څو پورې ټول سياسي قيديان رها شوي نه وي زه نه ووځم دوی بيا ماله راغلل او راته يې وويل چې په دوی حکومت سختې دفعې

لګولې دي مونږ کوشش کوو او ځو ورځو کې به رها شي خو ته اوس رااووځه،نو زه را ووتم، زه ناجوړه وم زه چې په جېلخانه کې يواځې يم. نو ناجوړه کېږم. نو دغو ورځو کې ګاندهي جي په بمبۍ کې و.

د بمبۍ تګ:

هغه ماته وليکل چې بمبۍ ته راشه ،زه چې به هر کله بمبۍ يا سېواګرام ته تلمه نو يوه شپه به مې ډيلي کې د ګاندهي جي زوی ديويداس سره کوله د هغه ښځه د راجاګوپال اچاريه لُور وه،دوی به زما ډېر خاطر او دار مدار کولو.ما خو به اکثر سفر په تهرډ کلاس کې کولو نه په رېل کې به زه ډېر په عذاب شوم دلته به مې ارام وکړو.

سباله بمبۍ ته لاړم، ګاندهي جي د برلا په کور کې و. زه هم هلته لاړم او هغه سره اوسېدم. يوه ورځ يې د عدم تشدد بحث شروع کړو نو ما ورته ووې چې ګاندهي جي تا خو د ډېرې مودې نه په هندوستان کې د عدم تشدد سبق ورکړی دی. او زما خو ډېره لږه موده وشوه چې پښتنو ته مې دا سبق شروع کړی دی ما سره هغومره ذريعې اوکارکنان نشته څومره چې تاسو سره دي، ته وګوره چې د ۱۹۴۲ کال په جنګ کې هندوستان کې څومره تشدد وشو، ليکن په صوبه سرحد کې باوجود د انګرېزانو د ډېر ظلم او اشتعال پښتنو تشدد ونه کړو.حالانکه هندوستان سره د تشدد هغومره سامان هم نشته څومره چې پښتنو سره دی. د دې په ځواب کې ګاندهي جي ووې چې عدم تشدد د بزدل سړي کار نه دی دا د يو بهادر سړي

کار دی او پښتانه د هندوستانیانو نه زیات بهادران دي. دغه وجه ده چې هغوی تشدد ونه کړو.

یوه ورځ زه د ګاندهي جي سره ناست وم چې یو سړی راغی چې د دوو پیسو جامې به یې اغوستې وې، جیب ته یې لاس کړ او ګاندهي جي ته یې نوټونه پیش کړل، هغه ورته وویل څو دي؟ ده ورته وویل چې اویا زره دي. هغه ورته وویل چې یو لک یې که! هغه لاړ او په سباله یې یو لک روپۍ راوړې. دغه شان ګاندهي جي خپل سکتر ډیسائي ته وویل چې د بمبۍ خلکو ته ووایه چې د هریجنو دپاره لس لکه روپۍ ماله راکړئ. دلته د ده سره درې کسان ناست وو هغوی ډیسایي ته وویل چې د بمبۍ خلکو ته اپیل مه کوه، یو ورته وویل چې دوه نیم لکه روپۍ به زه درکړم، بل ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم او دریم ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم. تاسو له یو بل سړی په کار دی نو ستاسو دا ضرورت به پوره شي. دغه شان په ابتدا کې چې ګاندهي جي د ازادۍ کیسه شروع کړه د قوم نه یې یو کروړ روپۍ وغوښتې. نو قوم ورله د کروړ نه زیاتې ورکړې. او چې ده به د قومي خدمت دپاره یو کس غوښته نو سل کسه به ورته تیار شول او د قوم د ودانۍ دپاره به یې چې کوم کار کولو نو په زرګونو خلک به ورته تیار او حاضر وو.

مګر په صوبه سرحد کې چې مونږ څه کول نو هغه مونږ یوازې د خولې په تبلیغ او تشو لاسونو کول، ولې چې زمونږ سره هېڅ مالي مرسته نه ده کړې. او بعضې خلکو به لا زیاتی په مونږ دا الزام لګولو چې دوی څه تعمیري کار نه دی کړی او

د قوم روپۍ يې وخوړې.

هرېجن كالوني په ډيلي كې وه او سېواګرام په وارده كې و او چې څه وخت به پراتهنا (عبادت) شروع شو، نو د ټولو نه مخكې به ما د قران شريف تلاوت وكړو، خلكو ته به مې د هغې ترجمه وكړه. زما نه پس به يو جاپاني د بدهـ مذهب پيروكار خپل مناجات بيان كړل او بيا به پراتهنا شروع شوه. دګاندهي جي په زړه كې د ټولو مذهبونو يو شان احترام و،او هغه به دا ټول مذهبونه حق ګڼل،او زما عقيده هم دغسې ده،د قران شريف او د ګيتا مطالعه خو ما په ښه شان سره كړې ده. او څه وخت چې زه په ډېره غازي خان جېل كې سكهانو سره قيد وم. نو د هغوی نه مې د ګرنتهـ صاحب زياته حصه اورېدلې وه. د بدهـ مذهب مطالعې سره زما ډېر شوق و،ولې چې مونږ خلك د اسلام نه مخكې د بدهـ مذهب پيروكار وو، خو د بدهـ مذهب كتاب ماله په لاس رانغې،انجيل مې د طالب علمۍ په زمانه كې په مشن هائي سكول كې ويلی وو ولې چې زه د هغوی د سكول طالب علم وم تورات مې لږ ډېر جېلخانه كې كتلی و،د زردشت دپارسيانو د مذهب د كتابونو د كتلو مې هم ډېر شوق و، ولې چې هغه خدای مونږ له رالېږلی و،او په بلخ كې پيدا شوی دی،خدای په قران كې وايي چې ما هر قوم ته د هغوی نه يو هادي لېږلی دی، ليكن تر دې وخته پورې ما د هغه متعلق هيڅ لټريچر بيا نه مونده.خورشيد بهن او نورو پارسي دوستانو ماته ويلي وو خوهېڅا د هغه يو كتاب ماته را ونه لېږه. زما مذهب رښتيا،مينه، محبت او د خدای د مخلوق خدمت دی، مذهب همېشه دنيا ته د اخوت اومحبت پيغام

راوړی دی.

د کومو خلکو په زړونو کې چې د بني نوع انسان د پاره رواداري، مینه، محبت نه وي او د کوم سړي په زړه کې چې نفرت، بغض، کینه وي نو داسې سړی د مذهب نه ډېر لرې وي.

د الیکشن په وخت کې مسلم لیګ په صوبه سرحد کې د پراپېګنډې د پاره یو پنجابی میجر خورشید رالېږلی و، چې د خپلې بد عملۍ په وجه د فوج نه موقوف شوی و، هغه یې د دې غرض د پاره راولېږلو چې هغه پښتنو کې خانه جنګي پیدا کړي او داسې تقریرونه به یې کول چې د تشدد نه ډک وو، ده به ویل چې دا یو څو خدايي خدمتګار لیډران دي چې دې قوم کې د دوی رسوخ او اثر دی.دوی قتلول غواړي او داسې خلک پیدا کړئ چې هغوی ته مونږ لس لس، شل شل زره روپۍ ورکړو چې هغوی دا لیډران مړه کړي،ځکه چې د دوی د مرګ نه بغیر زمونږ لاره ازادېدی نه شي.دا سړي د دې د پاره سرحد ته راغلي وو چې پښتانه په کور کې وجنګوي او که چرې د خدايي خدمتګارو رهنمایان قتل کړی شي، نو د قوم همدردي خو خدايي خدمتګارو سره ده،نو د بدل اخیستلو به ضرور کوشش کوي او د مسلم لیګ لیډران به قتلوي.او په دې طریقه به پښتانه پخپل کورکښې په جنګ،جګړه اخته شي، او دوی به برباد شي،میجر خورشید یواځې زمونږ تباه کول نه غوښتل بلکې د پښتنو ټول قوم یې تباه کولو.

زلمی پښتون:

څه وخت چې زمونږ خلک د مېجر خورشید د دې ارادې او سکیم نه خبر شول نو هغوی د خدايي خدمتګارو د حفاظت

د پاره نوی جماعت د غني په مشرۍ کې جوړ کړو، چې نوم یې «زلمی پښتون» و ،او په دې کې هغه ځوانان شریک شول چې د چا عقیده په عدم تشدد باندې نه وه،ولې چې هغوی په دې غرض دغه جماعت جوړ کړی و،چې خدایي خدمتګار خو تشدد نه کوي.د دوی عقیده په عدم تشدد ده، د دوی خلاف د تشدد سازشونه کېږي نو دوی اعلان وکړو چې دا جماعت صرف د خدایي خدمتګارو د حفاظت دپاره دی،د دې په مقابله کې مسلم لیګو د غازي پښتون په نوم یو جماعت جوړ کړو، لیکن د پښتون قوم زلمي پښتون پسې و او مسلم لیګ کې چې کوم خانان د پیرنګیانو تالي څټ وو هغوی په دې نتیجه ورسېدل چې قوم د خدایي خدمتګارو سره دی نو که د زلمي پښتون او غازي پښتون جګړه جوړه شي نو مونږ مسلم لیګو کې به یو کس هم ژوندی پاتې نه شي، نو په دې وجه د مېجر خورشید هغه سکیم کامیاب نه شو او ما هم د دې خبرې ډېر کوشش کولو او خدایي خدمتګارو ته به مې د صبر تلقین کولو چې پښتنو کې خانه جنګي ونه شي او د دوی بدخواهان پخپل سکیم کې کامیاب نه شي.د غازي پښتون خلک به زمونږ کېمپ له راتلل او مونږ ته به یې بد رد ویل او کنځلې به یې کولې ځکه چې دوی ویل چې خدایي خدمتګار تشدد نه کوي.مګر زمونږ د مرکز نه چاپیر دي، دعلاقې خانانوورته وویل چې که بیا دلته راغلئ نو بیا به زمونږ نه ژوندي لاړ نه شئ او مونږ یې د دې لعنت نه خلاص کړو،د دې غازي پښتون مشر زمونږ د کلي د خان بهادر عمر خان زوی و.

✵✵✵

الیکشن، کېبنټ مشن، عبوري حکومت

الیکشن، د ائین ساز اسمبلۍ
ممبران او سرحد، کرپس مشن، شمله
کنفرانس، د کانګرس صدارات، د جواهر لال
بیان، د جواهر لال په بیان عکس
العمل، انټرم حکومت، د جواهر لال د قبایلي
علاقو دوره، او وزیرستان خیبر، ملاکنډ،
سردریاب کې لویه جلسه، زما بمبۍ ته تګ،
ډائرکټ ایکشن او فسادات، زه بهار کښې،
سرحد کې د مسلم لیګ فسادات

الیکشن:

مخکې الیکشن را روان و نو ما دا فیصله وکړه چې زه په الیکشن کې په داسې حالاتو کې حصه نه اخلم، ځکه چې د الیکشن ګټه خو د وزارت جوړولو د پاره وي، زمونږ وزارت شته خو د هغې دا حال دی چې د دوی بر خلاف پراپیګنډې د دوی ما تحت خلک کوي او دوی ورته لاس تر زنې ناست وي.

په کلکته کې دورکنګ کمېټۍ او د پارلمینټري بورډ شریکه جلسه وه زه هم ورله تلی وم او په کې شریک وم، دا ټوله جلسه د الیکشن د پاره وه ما د هغوی په مخکې د صوبه سرحد حال بیان کړو او هغوی ته مې ووې چې الیکشن خو د وزارت د پاره وي چې الیکشن وګټو او وزارت جوړ کړو، زمونږ وزارت شته او پیرنګیان او د هغوی ملګري زمونږ د وزارت بر خلاف پراپیګنډې کوي او زمونږ دومره اختیار نشته چې دوی نه تپوس قدرې وکړو، نو زه تاسو خبروم چې زه په راتلونکي الیکشن کې حصه نه اخلم. پارلیمنټري بورډ وې چې په هره طریقه چې وي چې دی په الیکشن کولو راضي کړو خو زه یې اماده او رضا مند نه کړی شوم، چې د ورکنګ کمېټۍ اجلاس ختم شو نو ما ګاندهي جي ته ووې چې تا خو زما دا ټوله کیسه واورېده نو زه په دې الیکشن کې حصه نه اخلم نو هغه هم ما سره اتفاق وکړو.

زه کلي ته را روان شوم کار مې کولو زما خو د الیکشن سره اتفاق نه و. کار سره مې اتفاق و، کور کې وزګار نه کښېناستم په ملک کې مې دورې شروع کړې حکومت په زور شور زمونږ مخالفت شروع کړی و. ما ته دا پته ولګېده چې حکومت

اسلامیه کالج بند کړو او دغه شان د صوبې ټول کالجونه او سکولونه بندوي او هلکان د مسلم لیګ د پراپیګنډې د پاره کلو او ښارونو ته لېږي دا راته هم معلومه شوه چې د پیرنګیانو ښځې هم په ملک کې ګرځي، او د خانانو، ملکانو، ښځو ته وايي چې مونږ تاسو کره راغلي یو درنه لوپټه غواړو او زمونږ لوپټه ووټ دی، مونږ له به ووټ راکوئ، او د پراپیګنډې د پاره د بېګم شهنواز لونه او نورې له پنجاب نه ډېرې جینکۍ سرحد له راغلې وې،د پنجاب نه مسلم لیګیان د علیګړ مسلم یونیورسټي هلکان او د کلکتې اسلامیه کالج طالب علمان او د هندوستان د نورو ځایونو نه کارکن لیډران په ډېر لوی تعداد سره سرحد ته راغلي وو،دوی نه علاوه حکومت اومسلم لیګ د سرحد او پنجاب پیران د کوټو نه راوښکي وو، وې چې دا وخت د کوټو نه دی راوځئ میدان ته شئ او مانکي صاحب (د مانکي پیر صاحب امین الحسنات) یې هم راوښکی و،او مونږ ته یې مقابله کې ودرولي وو،دی ماسره واقف و،د ده د پلار فاتحې له هم زه تللی وم،او کله نا کله چې به زه په دوره لاړم نو د ده سره به مې لیدل، نو ده ما پسې یو سړی را ولېږه،چې زه تا سره ملاقات له درځم. ما ورته وویل چې دی دې نه راځي زه به درشم،دی د پېښور په چونۍ کې اوسېده،یوه بنګله ورله حکومت ورکړې وه،زه ورغلم او دی مې ولید او ډېرې خبرې مو وشولې. ده ماله د جېبه یو کاغذ را وایسته او راته یې وویل چې دا ماله جناح صاحب راکړی دی.او په دې کې یې لیکلي دي چې که پاکستان جوړ شو نو په دې کې به اسلامي شریعت وي، ما ورته وویل چې

ښته يې، دی حیران شو او راته يې وويل چې ولې؟ما ورته وويل چې په اسلامي شريعت کې د جناح صاحب ځای شته؟ نو تاله به يې څرنګه جوړ کړي، ما ورته وويل چې ته خو بايد چې د اسلام نه واقف يې، نو ته پخپله فکر وکړه چې که سبا له دلته اسلامي شريعت جاري شي، نو چې د دې مسلم ليګ د مشرانو به څه حال وي؟ ما چې د پيرنګيانو او ميمانو زمونږ په مقابله کې دا دومره جدوجهد او دلچسپي وليده نو زما خيال بدل شو، اليکشن ته صرف يوه مياشت پاتې وه، نو ما کار شروع کړو، دا د ۱۹۴۶ کال د متحده هندوستان اخري اليکشن و، دې اليکشن ته مسلم ليګ داسې رخ ورکړو او خلکو ته به يې ويل چې دا اليکشن په هندوستان او پاکستان دی، چې پاکستان غواړئ که متحده هندوستان؟ په هندو او مسلمان دی، چې کفر سره ځئ که اسلام سره ځئ؟ په مندر او په مسجد دی، چې جماعت له ووټ ورکوئ که درمسال له.

په دې اليکشن کې مونږ ميا جعفر شاه او د ګلي ګړه ارباب عبدالرحمان نه ودرول ځکه چې دوی د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مينځ کې اختلافات پيدا کولو او ډاکټر صاحب ته به يې زما په سر هم لمسون کولو چې باچا خان دا ځل تا نه وزيراعلی کوي او قاضي صاحب وزير اعلی کوي. د دوی دا ټولې خبرې دروغ وې، مونږ ډاکټر صاحب وزير اعلی کوو، مونږ صرف دومره ويل چې ډاکټر صاحب دې (لا اينډ ارډر) نه اخلي، دا دې قاضي صاحب له ورکړي، ځکه چې ډاکټر صاحب له سرکاري افسران دوکه ورکولی شي او قاضي صاحب له يې نه شي ورکولی، خو ډاکټر صاحب ووې چې که

جعفرشاه او ارباب عبد الرحمان نه ودروئ نو زه هم نه ودرېږم،مونږ د ډاکټر صاحب نه مجبور وو، خو چې څه وخت پاکستان جوړ شو او د قیوم وزارت راغی نو د ټولو نه اول د ګلی ګرې ارباب عبدالرحمان را اولګېدو قیوم یې خپل ځای کې مېلمه کړو،جعفر شاه یې هم راوغوښت او دوی مسلم لیګ کې شامل شول اوورته یې وویل چې مونږ به کوشش کوو چې نور خدايي خدمتګار هم په مسلم لیګ کې شامل کړو.

د هندوستان د نورو مسلمانانو په شان پښتانه جذباتیان نه وو مونږ په دوی کې ډېر کار کړی و. په دوی کې سیاسي شعور راغلی و، کور په کور،کلي په کلي،ورپسې ګرځېدلي وو، دوی مو پوهه کړي وو او په دوی کې پوهه او بیداري راغلي وو د اسلام نه واقف شوي وو دوی د اسلام په نوم چا دوکه کولی نه شو،دلته خدايي خدمتګارو ډېر کار کړی و، هندوستان کې مسلمان غریب د اسلام نه چا خبر کړی و؟په اسلام چا پوهه کړی و؟ سیاسي شعور او پوهه په کې چېرته وه،د هغوی د پوهې څوک وو؟ او دا څیزونه خو په یو قوم کې پخپله نه پیدا کېږي او دا خو چې په کې څوک په قام او ملک او اسلام مئین خلک پیدا شي نو په کې کار وکړي.هندوستان کې داسې خلک تر اوسه مسلمانانو کې نه دي پیدا شوي.نو ځکه د اسلام په نوم دوکه کېږي او خودغرضه خلک د اسلام په نوم ترې فایدې اخلي،بله دا چې د هندوستان د مسلمانانو لیډر به هغه سړی و،چې د پیرنګیانو خاص الخاص و،یا به سر و،یا نواب،یا خان بهادر. خدايي خدمتګارو شپه او ورځ په دې یوه میاشت کې چې کار وکړو نو سره د دې چې پیرنګیانو

او مسلم لیګ ډېره موده ډغرې وهلې وې، مسلم لیګ په دې الیکشن کې شکست وخوړ او خدايي خدمتګار په يو لوى اکثریت سره کامیاب شول، پنځوس کې يو دېرش خدايي خدمتګار وو، دوه سېټونه جمعیة العلماء هند وګټل، باقي اوولس سېټونه مسلم لیګ وګټل.

په صوبه سرحد کې شپږ ضلعې دي په پنځو ضلعو کې کوهاټ، بنو، ډېره اسماعيل خان، مردان، پېښور کې مونږ کامیاب شو او په هزاره کې هم ټول پښتانه دي خو ژبه يې پرېښې ده هلته چې په کومو علاقو کې پښتو وه، نو هلته پښتانه کامیاب شو او چا چې ژبه هېره کړې وه او هندکو يې وې هلته مسلم لیګ کامیاب شو. حکومت او د حکومت پرزو چې زمونږ برخلاف څومره کارکړی و، دومره مسلم لیګ نه و کړی. د حکومت دا کار مونږ ته ډېر مکروه او د ائین خلاف ښکارېده، نو مونږ کښېناستو او دا فیصله مو وکړه چې وزارت نه اخلو او د وزارت د جوړولو نه مو انکار وکړو او مو ویل مونږ تر هغه وخته پورې د وزارت اخیستو ته تیار نه يو چې تر کومه پورې حکومت مونږ له دا اجازه رانه کړي چې الیکشن کې کومو ملازمانو زمونږ خلاف حصه اخیستې ده او د قواعدو او ضوابطو خلاف ورزي يې کړې ده چې د هغوى برخلاف مقدمې جوړې کړو او مجرمانو له مناسب سزا ورکړو. زمونږ د دې فیصلې سره د ډاکټر خانصاحب اتفاق نه و، سعدالله، سردارپټېل د دې فیصلې نه خبر کړو سردارپټېل چې خبر شو نو هغه مولانا ابوالکلام ازاد د دې مسئلې د حل کولو دپاره سرحد ته راولېږه او پېښور کې زمونږ

اجلاس وشو.

ما مولانا صاحب ته صفا او پاکه خبره وکړه چې کومو سرکاري ملازمانو زمونږ برخلاف قدم وچت کړی دی، که مونږ ته دا اختیار نه وي چې مونږ هغوی له سزا ورکړی شو نومونږ داسې وزارت نه اخلو، مولانا صاحب واپس ډيلي ته لاړو او هلته یې د وایسرای نه یو خط واخیستو او بیا راغی، په دې خط کې وایسرای په څه ګول مول طریقه زمونږ شرط منلی و، نو مونږ وزارت خو واخیستو خو په دې شرط چې د وزارت اختیارات به یوې مرکزي کمېټۍ سره وي. زما دا رایه وه چې د هرې ضلعې د خدايي خدمتګارو نه دې دوه دوه کسان واخیستی شي، او د هغوی نه دې دغه کمېټي جوړه شي، خو شرط به دا وي چې دغه کسان به د حکومت ملازمانو سره لیدل کتل نه کوي او نه به د وزارت سره تګ راتګ کوي نه به د چا سفارشونه کوي، بلکې دوی به د وزارت د پاره د کارکولو پروګرام جوړوي او وزارت به د دوی د منظور شوي پروګرام نه خلاف کار نه کوي د دې کار د پاره ما د ټولې صوبې دوره وکړه او دغسې کسان مې هم پیدا کړل کمېټي مې ترې جوړه کړه خو افسوس دی چې هغوی دغه کار ونه کړو. ولې چې هغوی خپل غرضونه نه پرېښوول نو دغه سکیم کامیاب نه شو، حقیقت دا دی چې مونږ کې لا داسې خلک پیدا شوي نه دي او هغه چې مونږ ویل چې کومو سرکاري افسرانو د قانون، اخلاقو او سرېتوب خلاف په الیکشن کې د خدايي خدمتګارو خلاف کار کړی دی، هغوی له به سزا ورکوو، هغه کار هم ونه شو.

د ائین ساز اسمبلۍ ممبران:

اوس د دستور ساز(قانون ساز) اسمبلۍ دپاره د انتخاب مسئله رامخکې شوه،د هغې په باره کې دا فېصله وشوه چې د هرې صوبې څومره ممبران په حصه کې رسي نو هغه به د صوبايي اسمبلو د ممبرانو په ووټ جوړېږي. زمونږ درې ممبران رسېدل يو زه شوم، يو مو مولانا ابولکلام ازاد مقرر کړو،مسلم لیگ د هندوستان د مسلمانانو ذهنونه دومره بدل کړي وو، چې دده په شان باعمله عالم مسلمان او د قربانۍ مړنی سياستدان په ټول هندوستان کې په مسلمانانو کې نه و،خو ده له چا ځای ورنکړو نو مونږ د خپلې صوبې نه منتخب کړو، يو د مسلم لیگ رسېدو نو هغه د هزارې د ضلعې نه سردار بهادر منتخب شو،دا مرکزي اسمبلي هم وه او ائين سازه اسمبلي هم وه، مسلم لیگ د دې بايکاټ وکړو ما دې د مسلم لیگ مسلمانانو ممبرانو ته ډېر منت وکړو چې راځئ چې په دې کې شريک شو مونږ به هندوانو ته ووايو چې تاسو كه ((سوشلسټ جمهوريت)) جوړوئ نو مونږ درسره په کې شريکېږو، په دې کې د مسلمانانو ډېره فايده ده، ولې چې مسلمانان په هندوستان کې غريبانان دي او هندوان اميران دي، په دې ائين کې دا خبره شته چې څه وخت دا ائين جاري شو او مرکزي حکومت جوړ شو نو هره صوبه چې په اکثريت سره فيصله وکړي چې زه د دې حکومت نه جدا کېږم،نو جدا کېدی شي. که چېرې مونږ پوهـ شو چې زمونږ دا خبره نه مني نو بيا زمونږ په صوبه سرحد کې اکثريت دی او ستاسو په پنجاب،بنګال او سندهـ کې اکثريت دی. زمونږ ټولې خپلې

خپلې اسمبلۍ به قرارداد پاس کړي چې مونږ مرکز سره نه اوسېږو. بیا به مونږ ټول په شریکه یو حکومت جوړ کړو. که چېرې مسلم لیګ زما دا خبره منلې وی نو نه به پنجاب تقسیم شوی وی نه بنګال، خو د مسلم لیګ مسلمانان داسې لېوني وو چې څوک به مسلم لیګ کې نه وو .هغه به یې د سره مسلمان نه ګڼلو.

کرپس مشن:

چې دویم جنګ عظیم شروع شو.نو د امریکې سیاسي مشرانو وویل چې تر څو د هندوستان سیاسي مسئله حل شوې نه وي،نو هندوستان جنګ کې زمونږ تائید کولی نه شي. نو هغوی د برتانیې په حکومت دباو اچول شروع کړل. چې هندوستان ته ازادي ورکړي. پرزیډنټ روزویلټ دا خبره بیا بیا مسټر چرچل ته وړاندې کړه، نو انګرېزانو هم محسوسه کړه چې د امریکیانو په دې مطالبه غور وکړي، انګرېزانو د دې دپاره کرپس مشن هندوستان ته ولېږلو.خو دا مشن ناکام شو.د جنګ حالت ورځ تر ورځ خرابېدو نو امریکیانو بیا پېرنګیانو له مخ راواړولو. نو لارډ ویول لندن ته لاړ او د وزیر هند سره یې مشوره وکړه چې د هندوستان د سیاسي مسئلې د حل دپاره یو ګول مېز کنفرانس راوبلي. په دې ګول مېز کنفرانس کې مسټر جناح ویل چې د مسلمانانو نمایندګان به صرف مسلم لیګ مقرروي او د هندوانو نمایندګان به کانګرس. مولانا ازاد چې د کانګرس صدر و د دې سره اتفاق نه کوو .هغه به ویل چې کانګرس به د هندوستاني قومیت په

حیثیت کنفرانس کې شاملېږي. په دې اختلاف دا کنفرانس هم فېل شو. دا ډېره د تعجب خبره ده چې پیرنګي په دې خبره ټینګ ولاړ و. چې کانګرس دې مسلم لیګ د ټول هندوستان د ټولو مسلمانانو واحد نماینده جماعت تسلیم کړي. ولې حقیقت داو چې کله په ۱۹۳۷ع کې هم دې پیرنګي په هندوستان کې انتخابات وکړل. نو هغې کې د یوولسو صوبو نه په اتو کې قطعي اکثریت کانګرس حاصل کړو. باقي د مسلمانانو درې اکثریتي صوبې وې. چې هغه مقامي پارټو سره وې او مسلم لیګ سره یوه صوبه هم نه وه. سنده کې د الهي بخش سومرو حکومت و چې هغه یو قوم پرست سړی و او د کانګرس د ممبرانو حمایت هغه ته حاصل و. پنجاب کې د یونینسټو حکومت و چې هغې وزارت کې د مسلمانانو سره هندوان او سکهان هم شامل وو. هم دا شان بنګال کې حکومت د مولوي فضل الحق و چې هغه هم د غیر مسلمو په مرسته خپل حکومت چلولو. مګر د دې هر څه باوجود پیرنګي سترګې پټې کړې وې او په دې نښتي وو چې کانګرس دې مسلم لیګ د مسلمانانو واحد نماینده جماعت ومني او تر دې حده پورې لاړ چې پوره شمله کنفرانس یې هم په دې یوه مسئله باندې ناکامیابه او ختم کړو. د دلچسپۍ خبره دا ده چې که دا موجوده پاکستان مونږ واخلو او د ۱۹۳۷ع د انتخاباتو نتیجې وړاندې کېږدو. نو د پیرنګي او د مسلم لیګ حقیقت به معلوم شي. په دغه انتخاباتو کې د سنده او سرحد نه یو ممبر هم د مسلم لیګ نه و منتخب شوی او د پنجاب د ټولې صوبې په مسلمانانو کې صرف یو ممبر د مسلم لیګ و. یعنې

د دې درې وارو صوبو د مسلمانانو د يو سلو پنځه پنځوس ممبرانو کې د مسلم ليګ صرف يو ممبر و او دغه يې دعوه وه.

شيمله کنفرانس:

برتانوي حکومت په دغه وخت کې مجبور و چې هندوستان ته خپل حق ورکړي د دې دپاره يې د خپلې کابينې يو څو ذمه وار کسان هندوستان ته را ولېږل چې هغوی هم د دغه کال د مارچ په ۲۳ نېټه را ورسېدل.

دې مشن د ال انډيا کانګرس او مسلم ليګ جماعتونو سره خبرې اترې شروع کړې، د دې مقصد دپاره يې څلور څلور تنه نمانيدګان د هر جماعت نه وغوښتل، دا خبرې اترې په ۲ مې ۱۹۴۶ په شمله کې شروع شوې د کانګرس له خوا نه دا کسان مقرر شول:

۱- مولانا ابوالکلام ازاد د کانګرس صدر و.

۲- جواهر لال نهرو.

۳- سردار پټېل.

۴- زه (عبدالغفار خان).

د مسلم ليګ له خوا نه دا کسان راغلل:

۱- محمد علي جناح چې د مسلم ليګ صدر و.

۲- لياقت علي خان.

۳- راجه محمد اباد.

۴- عبدالرب نشتر.

د برتانيې د ليبر حکومت نه دا وزيران راغلي وو:

۱- لارډ پيتک لارنس وزير هند.

۲- سرستیفرډ کرپس.

۳- مسټرالګزاندر.

۴- لارډویول د هند وایسرای.

د پورته ذکر شوو نمایندګانو تر منځ خبرې شروع شوې. په اول ملاقات کې چې څه خبرې وشوې د هغې نه پس مونږ د کانګرس څلور واړو ملګري مهاتماګاندهي ته لاړو هغه مونږ ته وویل انګریزان ډېر چالاک او هوښیار دي تاسو به په خبرو اخته کړي او په هغه او دغه به مو تېرباسي.تاسو د هر څه نه مخکې د دوی نه پوښتنه وکړئ، چې ایا دوی هندوستان پرېږدي او که نه؟بله دا ورته ووایئ چې تاسو دا انګریزي فوځ د دې ملک نه وباسئ او که نه؟په سبا چې مونږ جرګې ته لاړو نو جواهر لال نهرو دوی ته دا خبرې وکړې چې تاسو هندوستان پرېږدئ او که نه؟او تاسو دا انګرېزي فوځونه د دې خاورې نه وباسئ او که نه؟.

لارډویول ورته په ځواب کې ووې چاته یې پرېږدو؟ تاسو(کانګرس او مسلم لیګ) جوړه نه کوئ نو مونږ به دا ملک چا ته پرېږدو؟ جواهر لال نهرو ورته وویل: که مونږ ته یې نه پرېږدئ نو دوی(مسلم لیګ) ته یې پرېږدئ خو تاسو ووځئ.

د دې خبرې په جناح صاحب ښه اثر وشو او هغه وویل چې مونږ جوړه کوو.ددې نه پس مونږ ټول راووتو او جناح صاحب او جواهر لال نهرو یوې بلې کوټې ته ننوتل او لږ ساعت پس راووتل او بیا ټول د جرګې په ځای سره کښیناستو،او فیصله داسې وشوه: یو وفد دې مقرر شي چې یو تن د کانګرس او یو

تـن د مـسلم لیـګ نماینـده پـه کې وي او درېـم سرپنج بـه يې داسې څـوک وي چـې د دواړو جمـاعتونو پـه اتفـاق انتخـاب شـي کـومې خبـرې چـې د کـانګرس او مـسلم لیـګ لـه خـوا فېصله شـي هغـه بـه ومنلى شي او کـومې چـې پـه هغـې کـې اخـتلاف او لانجـه وي هغـه به دغه وفد فېصله کوي.

لارډ پیتـک لارنـس مونږ نمایندګانو تـه وویـل چـې تاسـو بـه پـه درېـو ورځـو کـې دننـه دغـه درې کـسيز وفـد انتخـابوئ او مـونږ تـه بـه يـې نومونـه رالېـږئ، مـونږ لاړو او ګانـدهي جـي تـه مـو دا خبـره وکړلـه مـونږ چـې درې ورځـې پـس اجـلاس تـه راتلـو نـو ګانـدهي جي مـونږ تـه وويـل چـې «مـسلم ليـګ څـه غـواړي» هغـه ورته ورکړئ خو چې خبره ورانه نه شي!.

چـې مـونږ راغلـو او کـښېناستو نـو لارډ پیتـک لارنـس د جنـاح صـاحب نـه پوښـتنه وکـړه چـې هغـه کيـسه مـو څنګـه کـړه؟ جنـاح صـاحب ورتـه وويـل د څـه کيـسه؟ مـا چـې د جنـاح صـاحب دا لفظونـه واورېـدل نـو عبـد الرب نـشتر صـاحب تـه مـې اشـاره وکـړه چـې دلتـه راشـه! هغـه ماتـه راغـى نـو مـا ورتـه وويـل اى هلکـه ورانـوئ يـې مـه! مـونږ چـې نـن اجـلاس تـه راتلـو نـو ګانـدهي جـي مـونږ تـه وويـل چـې مـسلم ليـګ چـې څـه غـواړي هغـه ورتـه ورکـوئ نـو تاسـو چـې څـه غـواړئ هغـه يـې درکـوي د دې خبـرې ضـمانت زه درکـوم. نـشتر صـاحب لاړ او د جنـاح صـاحب شـاته ودرېـدو، ډېـره وختـه پـورې ولاړ و خـو هغـه ورتـه هـېڅ توجـه ونـه کـړه نـو بيـا لاړ پخپـل ځـاى کـښېناست او خبـره ورانـه شـوه پیتـک لارنـس ورتـه وويـل چـې: اى جنـاح تـا خـو وعـده کـړې وه؟ مګـر هغـه هـېڅ ونـه ويل او جرګه ناکامه او خوره شوه.

کېبنټ مشن:

څـه وخـت چـې د شـملې کنفـرانس ناکـام شـو او لـه هغـه نـه وروسـته د انګلـستان پـه بـاره کـې مـو چـې څـه اول ويلـي وو هغـه به سرته رسوو او عمل به پرې کوو.

د وروسـته واقعـاتو نـه دا خبره ثابتـه شوه چـې د هغـوی خبـرې د زړه د اخلاصـه وې، البتـه د کـرپس مـشن د ناکـامۍ نـه وروسـته د چرچـل حکومـت دا فيـصله کـړې وه چـې د جنـګ تـر ختمېـدو پورې دې د هندوستان مسئله تاخ کې کېښودلی شي.

کلـه چـې مـونږ پوهـ شـو چـې پيرنګيـان هندوسـتان تـه ازادي ورکولـو بانـدې مجبـور شـول نـو ماګانـدهي جـي تـه وويـل چـې دا ځـل حکومـت راشـي نـو تـا تـه پخپلـه اخيـستل پـه کـار دي، ځکـه چـې تـا خـو وليـدل چـې دا معمـولي بـې اختيـاره حکومـت راغلـی و نـو وزيرانـو بـه د چـا نـه منـل، اوس خـو پـوره اختيـارات را روان دي، نـو پـه کـار دي چـې دا حکومـت تـه پخپـل لاس کـې واخلـې، کـه چيـرې تـه يـې وانـه خلې، نـو دا درتـه وايـم چـې کـه دا خپـل زوی ديويـداس پـرې هـم کـښېنوې، نو دا حکومـت داسـې يـو څيـز دی چـې د انـسان دمـاغ بـدل کـړي. نـو دی بـه هـم بيـا سـتا خبـره نـه مني، نسه بـه داوي چـې تـه لکـه د ليـنن پـه شـان حکومـت پخپلـه واخلې، کـه ګانـدهي جـي حکومـت اخيـستی وی مکمـل کـړی يـې وی کـه بيـا يـې خوښ نـه و نـو د مـاو (د چـين يـو مـشر) پـه شـان بـه يـې پرېښی وی.

خـو نـه پوهـېږم چـې هغـه زمـا د دې خبـرې سـره پـه څـه وجـه اتفـاق ونـه کـړو کـه چيـرې ده حکومـت اخيـستی وی نـو د هندوسـتان بـه دومـره تبـاهي او بربـادي شـوې نـه وه، د لېـر

حکومت د اختیار حاصلولو نه پس د پر زر یو پارلیماني هیئت هندوستان ته راولیږه.

د فروري په ۷-۱۹۴۶ع لارډ پیتک لارنس وزیر هند په پارلیمنټ کې دا اعلان وکړو چې برتانوي حکومت هندوستان ته یو کیبنټ مشن لیږي چې د هندوستان د نمایندګانو سره د ملک د ازادۍ په باره کې خبرې وکړي.

دغه وفد ۱۹۴۵-۴۶ په ژمي کې هندوستان ته راغی او معلومه شوه چې دا مشن به په لارډ پیتک لارنس وزیر هند، د تجارتي بورډ پریزیډنټ سر سټیفرډ کرپس او د بحري محکمې اول لارډ اې، وي الکزانډر باندې مشتمل وي، د کیبنټ مشن د پلان مطابق به صرف درې محکمې د مرکزي حکومت تر اختیار لاندې وي، دا درې محکمې د دفاع، امور خارجه او مواصلاتي محکمې وې، مګر دې مشن پخپل پلان کې یو نوی تجویز وړاندې کړ، چې هندوستان یې په درې حصو تقسیم کړی و، (C,B,A) د دې د پاره چې د مشن د ممبرانو دا خیال و چې د اقلیتونو په زړونو کې به اطمینان پیدا شي په B برخه کې پنجاب، سندهـ، صوبه سرحد او برتانوي بلوچستان چې دا د مسلم اکثریت علاقې وې، په E برخه کې بنګال او اسام شامل وو، په C برخو کې د مسلمانانو اکثریت یقیني و او هغو ته دا حق ورکړ شوی و، چې خپل ټول اختیارات تر لاسه کړي، تر کوم ځایه پورې چې د مرکز سوال و د هغه سره صرف هماغه درې محکمې وې.

په دې پلان کې دا هم وه چې په یو زون کې کومه صوبه اوسېدل نه غواړي او په اکثریت سره فیصله وکړي نو د هغې

زون نه وتلی شي. د کیبنټ مشن پلان کانګرس او مسلم لیګ دواړو ومانه.په اول سر کې جناح صاحب د دې سکیم مخالف و خو څه وخت چې مشن په صفا الفاظو کې وویل چې نه مونږ د ملک تقسیم منو او نه د ازاد ریاست سفارش کوو نو بیا جناح صاحب مشن سکیم ومانه او په کې شریک شو، په اخري ورځ جناح صاحب دا خبره تسلي کړه، چې د اقلیتونو د مسئلې د حل دپاره چې دکبینټ مشن پلان کوم حل پیش کړی دی، ددې نه زیات کومه بله منصفانه فیصله نه شي کېدلی، په هر حال هغه ددې نه زیات مشن باندې نور شرطونه نه شو منلی، هغه کونسل ته وویل چې کیبنټ مشن چې کوم سکیم وړاندې کړی دی هغه د زیات نه زیات دی، په دې وجه هغه مسلم لیګ ته مشوره ورکړه چې دا سکیم ومنئ او کونسل په اتفاق سره د دې په حق کې رایه ورکړه.

د کانګرس او مسلم لیګ له طرفه د دې پلان منل د هندوستان د تاریخ یوه روښانه واقعه وه له دې نه دا ثابتېده چې د هندوستان د ازادۍ سخته معامله د خبرو او مفاهمت له لارې فیصله شوه نه د تشدد او جنګ له لارې.

د کانګرس صدارت:

تر دغه وخته مولانا ابوالکلام ازاد د ۱۹۳۹ع کال نه مسلسل صدر راغلی و ځکه چې د دویم عالمي جنګ او ملک کې د هغې په نتیجه کې د جدوجهد په وجه د نوي صدر انتخاب نه شو کېدی. هر کله چې جنګ ختم شو نو د کانګرس د نوي صدر د انتخاب سوال پیدا شو په دغه وخت کې عام

خیال دا و چې مولانا ابو الکلام ازاد دې صدر پاتې شي ځکه چې د ده په صدارت کې د برتانيې ليبر حکومت او د هندوستان د مشرانو خبرې اترې شوې وې او هم د ده د صدارت په وخت کې د شملې کنفرانس وشو، رايه داوه چې ښه به دا وي د نوموړي په صدارت کې د هندوستان د ازادۍ کار ترسره شي ولې د صدارت په مسئله د کانګرس په مشرانو کې اختلاف و د سردار پټيل او د هغه د طرفدارو دا خواهش و چې دی (پټيل) دې صدر شي.

مولانا ابو الکلام ازاد ته دا ټولې خبرې معلومې وې هغه د دې په رڼا کې د صدارت نه د استعفا ورکول او اينده صدارت نه کولو فيصله وکړه خو د هغه دا خيال و، چې د هغه نه پس دې يو داسې سړی صدر شي، چې په هغو نازکو او اهمو حالاتو کې د مولانا صاحب د نقطه نظر مطابق کار وچلولی شي، د دې د پاره هغه ته جواهر لال نهرو موزون سړی ښکاريدو او هغه خپله رايه د جواهر لال نهرو د صدارت په حق کې په يو اخباري بيان کې څرګنده کړه، ګاندهي جي هم د سردار پټيل په صدارت خوشحاله و، خو د مولاناصاحب د دې بيان نه پس هغه څه ونه ويل او جواهر لال نهرو صدر شو.

د جواهر لال بيان:

د «کيبنټ مشن پلان» د قبلولو نه پس په هندوستان کې ډيره ښه فضا پيدا شوه، خو د دې نه وروسته جواهر لال نهرو په بمبئ کې په يو پريس کنفرانس کې داسې بيان ورکړو چې دا فضا يې ګډوډه کړه.

د ۱۹۴۲ کال د جنورۍ په لسمه نېټه جواهر لال نهرو نه په بمبۍ کې په دغه پرېس کنفرانس کې دا پوښتنه وشوه، چې ايا ال انډيا کانګرس چې دغه تجويز منظور کړو، نو د دې دا معنا شوه چې کانګرس دغه پلان په پوره ډول تسليم کړو؟ نو د دې په ځواب کې ده اوويل (کانګرس چې په دستور ساز اسمبلۍ کې کښېني نو ځان به د دې معاهدو پابند نه ګڼي او هغه وخت چې څنګه حالات پيدا کېږي، د هغو مطابق به په ازادۍ سره فيصلې کوي.) د دې وضاحت نه پس د پريس نمايندګانو تپوس وکړو چې ايا د دې مطلب دا شو چې کيبنټ مشن پلان کې ترميم کېدی شي. جواهر لال نهرو د دې جواب کې ووېل چې کانګرس صرف په دستور ساز اسمبلۍ کې د شاملېدو وعده کړې ده. او هغه ځان په کيبنټ مشن پلان کې د بدلون او کمي زياتی کولو مجاز ګڼي.

د مولانا ابوالکلام ازاد دا رايه وه چې دا ډېر غلط کار وشو هغه پخپل کتاب کې وايي: زه په وضاحت سره د دې ليکلو ضرورت محسوسوم چې د جواهر لال نهرو بيان غلط و دا وينا صحيح نه وه چې کانګرس د خپلې مرضۍ مطابق په پلان کې څنګه چې وغواړي ترميم کولی شي اصل خبره داوه چې مونږ دا منلي وو، چې مرکز کې به وفاقي حکومت وي او د مرکز سره به صرف درې محکمې وي نورې ټولې محکمې به د صوبو سره وي او د هغو په اختيار کې به وي مونږ دا هم منلي وو چې صوبې به په درې ګروپونو C,B,A کې وېشلی کېږي په دې شرطونو کې کانګرس د خپله طرفه د معاهدې د نورو جماعتونو (فريقينو) د رضا نه بغير د هيڅ تبديلي کولو حق نه لري.

د جواهر لال په بيان عكس العمل:

په مستر جناح د جواهر لال نهرو دغه بيان ډېر خراب تاثير وكړو، دغه بيان داسې و چې په هر چا يې ښه اثر نه شو كولى، جناح صاحب دا موقف اختيار كړو چې د جواهر لال نهرو بيان د كانګرس د ذهن ترجماني كوي. د ده دليل دا و چې كه كانګرس دومره زر خپله رايه بدلوي او حال دا دى چې انګرېز لا دلته موجود دى او د ده «كانګرس» لاسو ته اختيار نه دى راغلى نو اقليتونه په كوم اعتماد يقين كولى شي چې د انګرېزانو د وتلو نه پس به كانګرس بدل نه شي او د كانګرس نظريه به دغه شان نه شي دا كوم څه چې د جواهر لال په بيان كې ښكاره شوي دي،د دې سره سمدستي مستر جناح يو اخباري بيان جاري كړو په هغه وخت كې يې وويل: «د كانګرس د صدر ددې بيان سره هر څه بدل شول او اوس په هر څه د نوي سر نه دغور كولو ضرورت پيدا شو.»

جناح صاحب لياقت علي خان ته وويل چې د مسلم ليګ د كونسل اجلاس راوبله بل خوا له يې بيان وركړو،چې د مسلم ليګ كونسل په ډيلي كې د كيبنټ مشن پلان ځكه منلى و، چې مونږ ته يقين راكړى شوى و،چې كانګرس دا سيكم منلى دى او د هندوستان دپاره چې به كوم دستور جوړېږي دا سكيم به د هغې بنياد وي هر كله چې اوس د كانګرس صدر اعلان كړى دى چې كانګرس په دستور سازه اسمبلۍ كې د خپل اكثريت په زور په دغه پلان كې بدلون راوستى شي د دې دا معنا شوه چې اقليتونه به د اكثريت رحم وكرم ته پاتې وي. جناح صاحب په دغه بيان كې وويل چې د جواهر لال د دې بيان

مطلب دا دی چې کانګرس د کیبنټ مشن پلان مسترد کړی دی،نو ځکه وایسرای ته په کار دي چې مسلم لیګ دغه پلان منلی دی؛ نو ده ته دې د وزارت جوړولو دعوت ورکړي.

انټرم حکومت:

دغه شان په ستمبر ۱۹۴۲ کې عبوري حکومت جوړ شو، جناح صاحب خو اول د دې نه انکار وکړ خو بیا وروسته د لارډویول سره د خبرو اترو نه پس یې په ۱۵ اکتوبر ۱۹۴۲ کې عبوري حکومت ومانه او په هغې کې شریک شو، لارډویول غوښتل چې زر تر زره انټرم حکومت جوړ شي.

په دې وخت کې زه نا جوړه وم نو ګاندهي جي وویل چې تر څو چې دی راغلی نه وي او د ده رایه مومعلومه کړې نه وي مونږ عبوري حکومت نه جوړوو، لارډویول زمونږ د صوبې چیف منسټر ډاکټر خانصاحب ته ټیلفون وکړ چې زه خپل هوایي جهاز درلیږم، باچا خان په دې کې ډیلي ته راولیږه، زه ناجوړه وم، ماورته وویل زه په هوایي جهاز کې نه ځم او بیا په ریل ګاډي کې ډیلي ته لاړم.

هلته په کانګرس کې په دوو مسئلو بحث و،یوه دا وه چې جواهر لال نهرو ویل چې زه سردار عبدالرب نشتر په کابینه کې نه اخلم ځکه چې دی په انتخاباتو کې په خپله صوبه کې ناکام شوی دی .او دی د قوم نماینده نه دی، د جواهر لال دا اعتراض معقول و، چې کوم یو سړی په خپله کورنۍ حلقه کې د صوبې انتخاب نه شي ګټلی نو هغه د ټول هندوستان په مرکزي حکومت کې د کومې جمهوري نمایندګۍ حق لرلی شي.

کانګرس دا خبره هم وایسرای ته کړې وه چې په داسې حالاتو کې که باچا خان وغواړي نو دا سردار عبدالرب نشتر عبوري حکومت کې اخیستی شي، ګني نو نه،بلـه دا خبره وه چې کانګرس وې چې د مسلمانانو کوم حق چې و،هغه مسلم لیګ ته ورکړی شو،او کانګرس د هندوانو حق دی او د هغوی دا رایه وه چې مونږ دکانګرس د برخې نه مسلمان ته حصه نه ورکوو.ما ورته وویل چې زمونږ په عبدالرب نشتر هیڅ اعتراض نشه،زما خیال و چې دی خو یو پښتون دی که دی را نه شي نو بل پښتون ته خو دا موقع نشته،ماوې اخر پښتون خو دی، دی به داسې لوبه ونه کړې لکه چې یې وکړه. دده په باره کې جواهر لال نهرو ماته دا ګیله وکړه چې دا سړی مونږ ستا په خوله مقرر کړی دی،خو دا ښه سړی نه دی،ما دا هم وې چې مسلمانانو په کانګرس کې ډېرې قربانۍ ورکړې دې او دا به ښه وي چې دوی ته د کانګرس له خوا یوه برخه ورکړی شي.د دې به په مسلمانانو ښه اثر وي. زما دواړه خبرې کانګرس ومنلې، لارډویول وویل چې مسلم لیګ ته داخله وزارت ورکړئ. خو سردارپټېل په دې ټینګ و، چې دا بل چا ته نه ورکوم، نو بیا جناح صاحب وویل چې ماله یو بل داسې د ذمه وارۍ وزارت راکړئ. نو کانګرس ورله فینانس منسټري ورکړه. سردارپټېل دا تجویز غنیمت وګڼه او د هغه یې ډېر زیات تائید وکه. نو کانګرس لارډویول ته وویل چې لیګ له فینانس منسټري ورکړه لارډویول جناح صاحب ته وویل چې وزارت مالیه واخله، هغه ورته وویل چې دوه ورځې پس به جواب درکوم.غلام محمد چې (وروستو بیا د پاکستان ګورنر

جنرل شو) محمد علي چودري او نورو مسلمانانو چې دې محکمې کې کار کولو مسلم لیګ ته راغلل ډېره خوشحالي یې وکړه او ورته یې وویل چې دا ډېره اهمه محکمه وه په دې تاسو ته مبارکباد درکوو. او لیاقت علي خان ته یې ووې چې ته هېڅ فکر مه کوه مونږ به په دې کې تاسره ډېر امداد وکړو، په دې خبره جناح صاحب وزارت اخیستلو ته تیار شو او لیاقت علي خان د مالیې وزیر شو.

اخر کانګرس عبوري حکومت جوړ کړو او چې څه وخت دا حکومت جوړ شو نو پیرنګیانو د کانګرس د حکومت د بدنامولو دپاره په وزیرستان بمباري وکړه، چې زه خبر شوم نو زه لاړم او جواهر لال مې د دې کیسې نه خبر که، چې ته وزیر اعظم یې او دا ستا د وزارت د قلمدان کار دی او ته ترې خبر نه یې او نه ترې چا خبر کړی یې. د دې نه قبایلو ته ستاسو د حکومت متعلق ډېرې غلط فهمۍ پیدا کېږي، بلکه دا چې په سرحدي قبایلو د حکومت په کروړونو روپۍ لګي او هغه روپۍ پولتیکل او د قبایلو ملکان اخلي او اخو ادېخوا خرڅ شي او قبایلو له څوک هېڅ نه ورکوي او باوجود د دومره خرڅ هغه خلکو ته هېڅ فایده نه ده رسېدلې او اوس چې دغه اختیارات ستا په لاس کې راغلل تا له په کار دي او ستا فرض دي چې د دغې علاقې خلک پخپله ووینې او هغو خلکو سره یو ځای شې، دغه خلک ډېر ښه خلک دي او ډېر عاجزان اومظلومان دي او د هغوی اکثرملک غرونه دی او که دغو خلکو سره لږ احسان وشي او د هغوی د قوت لایموت دپاره څه ذریعه پیدا شي نو دا ګړبړ چې کله کله پیدا کېږي دا به هم

ختم شي.ما جواهر لال په دې خبره رضا کړو او هغه ما سره وعده وکړه چې هغه به ضرور د دغې علاقې دوره کوي او دغه علاقه او خلک به ګوري،او دایې هم ووې چې څومره زمانه کېدی شو نو زه به یې د دغو خلکو دپاره کوم.

خو چې څه وخت جواهر لال سرحد ته د تلو اراده وکړه، نو چې د صوبه سرحد ګورنر ولف کیرو خبر شو نو هغه ډیلي ته لاړ اول یې جواهر لال په خپله ولیدو ورته یې وویلې چې سرحد ته مه راځه،او چې هغه ونه منله نو بیا یې وایسرای خبر کړ چې پنډت نهرو باید صوبه سرحد ته رانه شي،وایسرای نهرو ته وویل چې ته سرحد ته مه ځه، نو هغه ورته وویل چې ضرور قبایلو له ځم او سرحد ته راغی، چې څه وخت کیرو د ډیلي نه واپس پېښور ته راغی نو ټول پولټیکل ایجنټان یې را وغوښتل او هغوی یې د هغه د دورې مخالفت ته تیار کړل.او د پولټیکل ایجنټانو نه علاوه مسلم لیګ یې هم په شا وټپاوه،جواهر لال چې پېښور له هوایي جهاز کې راغی او بیا چې د ډاکټر صاحب چې د صوبه سرحد وزیر اعلی و،بنګلې ته تلو نو په چوڼۍ کې مسلم لیګ چیغې ووهلې حالانکه په چوڼۍ کې سیاسي سرګرمۍ بندې وې چا جلوس ویستی نه شو او نه چا چیغې وهلی شوې، تاسو لږ فکر وکړئ،چې ډاکټر صاحب د صوبې وزیر اعلی و او جواهر لال د هندوستان وزیر اعظم او په سرکاري دوره راغلی و،دا ټول د کیرو شرارت و،او افسرانو او پولیس او مسلم لیګ چې څه کړي دي نو د ده په ډاډ یې کړي دي. دا ټول مشکلات چې زمونږ په لاره کې حایل و دا ټول ګورنر کیرو پیدا کړي وو.

قبایلي علاقې او جواهر لال:

مونږ اول دوره دوزیرستان نه شروع کړه او چې په دوره روانېدو نوکیرو په جواهر لال ډېر زور اچولو چې باچاخان ځان سره مه بیایه چې ډاکټر صاحب راسره دی نو د ده څه ضرورت دی؟، خو جواهر لال راضي نه شو، او زه یې هم ځان سره روان کړم. د وزیرستان پولټیکل ایجنټان انګرېزان وو، هغوی زمونږ مقابله په شریفانه توګه وکړه مونږ اول میرانشاه له لاړو د قبایلو جرګه د مخکې نه را غونډه وه او په مځکه ناست وو او د پولټیکل او زمونږ دپاره کرسۍ وې زه جرګې سره په مځکه کښېناستم څنګه چې دوی پولټیکل پوهه کړي وو، څه وخت چې جواهر لال جرګې ته تقریر شروع کړو نو دا خلک ټول پاڅېدل او دا یې ووې چې مونږ د هندوانو حکومت نه منو، دا زمونږ قبایل ورونه عجیبه خلک دي، جواهر لال خو د دوی د خیر دپاره راغلی و، او تقریر کې یې هم ورته دا خبره وکړه چې زه خو ستاسو د خیر دپاره راغلی یم، د دې ځای نه بیا مونږ رزمک ته لاړو په رزمک کې هم دغه لوبه وشوه، خو دومره زیاته وه چې یو ملک جهانګیر چې ډاکټر صاحب ورله لاس ورکولو نوهغه لاس ورنه کړو، او ویې ویل چې ته د هندوانو ملګری یې، تاله لاس نه درکوم. د رزمک نه چې روانېدو نو زمونږ سره د حفاظت دپاره چې کوم فوځ و، هغه د هندوانو و. دوی جواهر لال ته وویل چې مونږ ته یو تقریر وکړه نو جواهر لال ورته تقریر وکړو او د هغې نه پس هغوی د ګاندهي جي زنده باد او جواهر لال زنده باد او باچاخان زنده باد نارې ووهلې. چونکه په وزیرستان کې زمونږ د دورې انتظام د فوځ

په لاس کې و او هغه هندوان وو، نو دلته هېڅ قسم ګړبړې ونه شو.

مونږ چې بېرته میرانشا ته راغلو نو دا ټول پولټیکل ایجنټان او ریزیډنټ موجود وو، نو جواهر لال ترې دا تپوس وکړو چې دا په کروړونو روپۍ په قبایلو باندې لګېږې نو تاسو د دې خلکو دپاره څه کړې دي؟ هغوی سره د دې خبرې ځواب نه و ولې چې هغوی د خلکو دپاره څه کړي نه وو. نو ما په کې مداخلت وکړ چې دوی حو د پښتنو دپاره ډېر څه کړي دي. انګرېزان زما په خبره خوشحاله شول خو چې ما ورپسې دا خبره وکړه چې دوی په دې پیسو په پښتنو کې داسې بد عادتونه او د پیسې محبت پید اکړی دی چې پیسې ورته ونیسي نو بیا هر څه کوي او جایز ناجایز نه ګوري. په دې خبره پیرنګیان خپه شول.

بیا مونږ له میرانشا نه وانې ته لاړو چې داهم وزیرستان و دلته پولټیکل ایجنټ هندو و، د هغه نوم دیوان شیوسرن لال و، دلته زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، زمونږ د مېلمستیا دپاره قبایلو راله ګډان راوستلي وو، د جواهر لال نهرو تقریر دلته خلکو په ډېر ښه شان واورېد او د هغه تائید یې وکړلو.

تورخم:

د دغه ځای نه واپس پېښور ته راغلو په سبا له مو د تورخم دوره شروع کړه د خیبر پولیټیکل ایجنټ مسلمان و، صاحبزاده خورشید یې نوم و، چې جمرود ته ورسېدو، نو سړک نه په لږه فاصله باندې افریدي ناست وو او چې مونږ یې ولیدو

نو په لاسونو کې يې چيترۍ وې هغه يې مونږ ته وخوځولې او مونږ نيغ تورخم ته لاړو دغه د افغانستان او هندوستان سرحد و، اوځه وخت چې مونږ دغلته ځاى څکله، يو زلمى افريدى راغى او پولټيکل ايجنټ ته يې ووې چې دوى خو زمونږ مېلمانه دي،دوى سره داسې سلوک په کار نه دى چې مونږ را روان شو او لنډي کوتل ته را نزدې شو،نو پولټيکل تحصيلدار په منډه منډه راغى اوورته يې وويل چې دلته خو شينواري راجمع شوي دي،مونږ چې هلته ورسېدو نوهغو خلکو په مونږ کاڼي را وورول، پولټيکل ايجنټ زمونږ نه مخکې و هغه کوز شو،هغه سره چې کوم سپايان وو هغوى ته يې ووې چې په دوى ډزې وکړئ، نو هغه خلک چې يو څو ډزې پرې وشوې وتښتېدل. زمونږ د موټر شيشې ماتې شوې خو مونږ بچ شو او په کانو ونه لګېدو صاحبزاده صاحب يو شريف سړى و،زمونږ د حفاظت دپاره به زمونږ نه مخکې و، د ډوډۍ انتظام صاحبزاده صاحب زمونږ دپاره کړى و،مونږ ډوډۍ وخوړه هلته څه خلک هم موجود وو هغوى سره مو خبرې اترې وشوې او واپس پېښور ته راغلو.

د ملکنډ ايجنسي:

بله ورځ زمونږ دوره د ملکنډ ايجنسى وه دغلته هم پولټيکل ايجنټ مسلمان و شيخ محبوب علي يې نوم و، دى د شيخانو د کلي و، ډېر خراب انسان و، د خيبر په دوره کې چې مونږ تلو نو د دورې انتظام د پوليس په ذريعه و، ډاکټر صاحب ته ما ووې چې د ملکنډ د دورې انتظام د فوځ په ذريعه

کول په کار دي لکه څنګه چې په وزیرستان کې شوی و. او که
ته د فوځ انتظام نه شي کولی، نو بیا به مونږ د خدایي
خدمتګارو په ذریعه د خپل حفاظت انتظام وکړو. ولې چې
هلته پولټیکل ایجنټ شیخ محبوب علي دی، مونږ خبر شو
چې شیخ محبوب علي راغلی دی او ګورنر کیرو سره یې
ملاقات کړی دی. دا سړی د انګریزانو ډېر وفادار او بې
ضمیره ایجنټ و، دی ډېر کمینه سړی و او د ده دلاسه پښتون
قوم ډېر تباه شوی و، په افغانستان کې د برتانوي سفیر
هیمفري په چا کری، کې د امان الله خان د حکومت تخته د ده په
ذریعه اوړېدلې وه او (بچه سقاو) یې د کابل په تخت کښېنولی
و، په ډېره اسماعیل خان کې د هندوانو خلاف فساد هم ده
کړی و، ولې چې دی دغه وخت کې هلته اسسټنټ کمشنر
و، لیکن ډاکټر صاحب یو عجیبه سړی و چې مونږ د هوایي
جهاز نه په رسالپور کې کوز شو، نو زمونږ د انتظام دپاره
صرف پولیس ولاړ وو، زه ډېر خپه شوم، نو ما ووې چې زه دې
دوره کې دوی سره هډو ځم نه، ولې جواهر لال مې یوازې
پرېښوی نه شو، مونږ د رسالپور نه په موټرونو کې روان
شو، چې مونږ سخاکوټ ته ورسېدو، نو راحت خان دوی زمونږ
استقبال ته ولاړ وو نو مونږ ورته کوز شو او هغوی سره
کښېناستو چې په دې کې شیخ محبوب علي هم راغی، یو
ساعت پس له دوی نه رخصت شو، شیخ زمونږ خلاف انتظام
کړی و، لیکن چې ده کوم وخت مقرر کړی و مونږ د هغه وخت
نه مخکې ورسېدو، مونږ د ده په بنګله کې ناست وو او چای
مو څکلې چې په دې کې مو د خلکو چغې واورېدې د شپې یې

د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې، زمونږ نه هم چاپېره ګرځېدو ډېر خوشامندګر سړی و،دده د بنګلې سره جوختې دوه کمرې وې معلومېږي داسې چې هغه د مېلمنو دپاره وې.زه او جواهر لال هغې کې څملاستو او ډاکټر صاحب يې ځان سره پخپله بنګله کې اوده کړو، ده مونږ له د جرګې را غونډولو څه انتظام نه و کړی.زمونږ د سخاکوټ راحت خان خدايي خدمتګار راغی،نو مونږ ورته ووې چې ددې علاقې خلک خبر کړه چې سحر له مونږ له راشي چې شيخ خبر شو نو موټر يې ورله مات کړو او هغه خپل خلک خبر نه کړی شول او که څوک خبر شو هغه چا مونږ له را پرې نه ښودل سحر وختي راحت خان راغی او مونږ يې خبر کړو چې شيخ محبوب علي ډېر خلک را غونډ کړي دي، تاسو خپل د بچاو انتظام وکړئ، مونږ سره دوه لارې وې چې هغه کې پوليس وو او په هره لارې کې پوليس سره يو يو پيرنګی و، مونږ خبر شو چې هغوی شپې تېرولو ته د دې ځای نه درګی له تلي دي چې راحت خان زه د دې کيسې نه خبر کړم نو ما ډاکټر صاحب بېل کړو او ورته مې ووې چې دې شيخ داسې کيسه جوړه کړه، شيخ مونږ ته مخامخ ولاړ و،او ما چې ډاکټر صاحب سره خبرې کولې نو شيخ مونږ ته غوږ اېښی و.زمونږ خبرې يې واورېدې نو ډاکټر صاحب له راغی او مونږ ته يې ووې چې زه به داسې حرامي يم؟ او ولې پښتون نه يم؟ او ته خو زما پلار يې،نو زه به د خپل پلار لحاظ هم نه کوم؟ ډاکټر صاحب کې دا کمزوري وه چې هغه به د خوشامندو نه ډېر متاثره کېدو،ما ورته ووې چې تر کومه پورې زمونږ ګارډ راغلی نه دی مونږ نه ځو، زمونږ د

پولیس ګارډ او د ده یوه مشوره وه او هغه ځکه د شپې د پاره دلته نه و پاتې شوي او د دغه وخته پورې راغلي نه وو، خو ده ډاکټر صاحب ته ووې چې راځئ ځو؛ که مونږ شو او که ډاکټر صاحب شو خو روان شو، د شیخ موټر مخکې و او زمونږ موټر ورپسې و، چې قلا له را ورسېدو نو د هغې نه یو څو انګرېزان راوتي وو، مونږ ته ولاړ وو، ده موټر ودرولو مونږ هم ودرېدو مونږ د موټر نه کوز شو او د هغه انګرېزانو سره قلا ته ننوتلو، شیخ صاحب لاړ، مونږ یې یو اځې پرېښو، څه ساعت پس مونږ د قلا نه راووتلو، مونږ چې لږ مخکې شو نو په سړک یوه لارۍ ولاړه وه، سړک یې بند کړی و، او ډېر خلک د غره دپاسه ولاړ وو، د مرده باد د چغو سره یې په مونږ کاڼي را ورول شروع کړل، ډاکټر صاحب موټر کې مخکې ناست و او زه او جواهر لال وروسته ناست وو، زه خو په یو کاڼي ولګېدم سترګې را باندې تورې شوې په جواهر لال ور پرېوتم. دی په ما را پرېوتو، ډاکټر صاحب سره مخکې د شیخ یو سړی ناست و، هغه هم د کاڼو نه سر ټيټ کړی و، د هغه په ملا تماچه وه هغه ډاکټر صاحب ولیدله هغه یې د هغه د قاش نه را وایسته او د موټر نه یې لاس راوښکو او خلکو ته یې ووې چې لرې شئ که نه ګولۍ درغله خلک وروسته شو او لارۍ والا ته یې هم ووې چې لرې شه ګني ګولۍ درغله لارۍ هم لرې شوه دا هر څه د قلا خوا کې وشو او قلا د سړک په خوا کې وه او دا د هندوستان وزیر اعظم و، خو زمونږ مدد له نه هغه پیرنګیان او نه څوک سرکاري خلک راغلل.

مونږ چې د ملکنډ د غاښي نه را کوز شو نو زمونږ هغه

پولیس ګارډ او هغه دوه پیرنګیان مخې له راغلل بیا چې مونږ هلته کوز شو تول کنډ و کپر وو، دغو پیرنګیانو ته مې ووې چې تاسو زمونږ ښه ګارډ یئ وګورئ، مونږ په څه حال یو؟ زماخیال و چې محبوب علي به مخکې هم مونږ ته د مظاهرو دپاره خلک کښېنولي وي، نو تاسو خو زمونږ د حفاظت دپاره یئ چې څه وشو هغه خو وشو خو اوس دومره مهرباني وکړئ چې تاسو دا یوه لارۍ زمونږ د موټر نه مخکې کړئ او یوه وروسته کړئ او چې په لاره سړک سره نزدې خلک ووینئ نو لارۍ ودروئ او دا د مخکې لارۍ خلک دې لارۍ نه کوز شي هغه خلکو ته دې ووایي چې لرې شئ، که نه لرې کېدل نو بیا دې پرې لاټې چارج وکړي، که په لاټي چارج لرې نه شو نو بیا دې پرې د وروستو لارۍ خلک هوایي ډزې وکړي، بیا مونږ روان شو چې درګۍ ته را ورسېدو دغلته ډېر خلک جمع وو، شیخ محبوب علي هم ولاړ و او بیا په مونږ د کاڼو باران شروع شو یو سړي خو په جواهر لال یوه ګټه را خلاصه کړه خوما ورته لاس مخکې کړو، زما لاس مات شو خو جواهر لال مې بچ کړو یو بل سړي و چې د غولو کټوۍ یې را اخیستې وه او چې هغه یې په مونږ را خلاصه کړه نو زه او جواهر لال خو بچ شو خو د ډاکټر صاحب مخ، سر او ټول وجود په غولو ګنده شول، دلته شیخ محبوب علي پولټیکل ایجنټ ولاړ و او مونږ ته یې ووې چې په دې پوخ سړک مه ځئ چې کوم ځای تاسو له کچه سړک مخې له راشي، هغه نېغ چارسدې ته وتی دی په هغې لاړ شئ مخکې تاسو ته ډېر خلک ولاړ دي او سړک یې بند کړی دی. هسې نه چې لوی فساد وشي زه خو د دې مخالف وم ما وې هم

په دې پوخ سړک ځو خو زمونږ هغه ګاړۍ نه تلو، نو په هغه کچه سړک را روان شو او پېښور ته را ورسېدو.

سردریاب:

سبا له زمونږ دوره د خدایي خدمتګارو مرکز عالیه سر دریاب ته وه. ما ډاکټر صاحب ته ووې چې ستا پولیس او ستا پوخ هېڅوک مونږ ځان سره نه بیایو، ستا انتظام مو په کار نه دی مونږ خپل انتظام پخپله کوو، مونږ د تلو د پاره داسې انتظام وکړو چې د پېښور نه تر سر دریاب پورې د سړک په دواړو غاړو خدایي خدمتګار په وردۍ کې قطار قطار ولاړ وو او دواړه غاړې محفوظې شوې، زمونږ نظریه خو د عدم تشدد وه خو چې خلک زمونږ د ملکنډ د واقعې نه خبر شوي وو، نو هغوی د خپلو خدایي خدمتګارو د مدد او حفاظت د پاره سره د وسلې راغلل او د خدایي خدمتګارو شاته په ډېر ګڼ تعداد کې په دې توله لاره ولاړ وو، کیرو مانکي صاحب ته ویلی و چې د مترې سړک چې کوم ځای کې د چارسدې پوخ سړک سره یو ځای شوی دی، دغلته دې د ملا ګورو شیخان تیار کړي، چې د دوی په موټرونو حمله وکړي. خو چې هغوی دغلته د خدایي خدمتګارو زور ولیده، نو د حملې جرات یې ونه کړی شو، دغه شیخان د خلیلو سره په پوله د خیبر په ایجنسۍ کې اوسېږي.

د سردریاب مرکز عالیه ته نږدې ګل بېلې سره هم مسلم لیګیان په ګڼ تعداد کې را جمع شوي وو، خو دوی هم جرات ونه کړی شو، د هشنغر پښتانه سره د لویو لویو ډلو باوسله

زمونږ د امداد دپاره مرکز عالیه له راغلل او لیګیانو چې د دې خلکو زور او طاقت ولیدو نو وتښتېدل.

سحر چې مونږ مرکز له د تللو انتظام کولو زه د کمرې نه بهر راووتم نو څه ګورم چې ډېر پیرنګیان په انګڼ کې ناست دي، او فوځ هم په سړک کې ولاړ دی ما هغو پیرنګیانو ته ووې چې تاسو تکلیف مه کوئ. مونږ نن خپل انتظام پخپله کړی دی ښه به دا وي چې تاسو لاړ شئ او خپل فوځ هم بوځئ او مونږ پسې را نه شئ.

مونږ مرکز ته روان شو د خدایي خدمتګارو نه علاوه دومره هجوم جمع شوی و، چې درته یې بیان کولی نه شم، مونږ په خیریت سره مرکز ته ورسېدو، مرکز کې ډېر مخلوق را جمع شوی وو، جلسه شروع شوه، نظمونه وویلی شول، جواهر لال ډېر ښکلی تقریر وکړو او ده ووې چې زه نن ډېر خوشحاله یم چې د پښتنو په مځکه زما د بدن یو څو څاڅکي وینه تویې شوه او زه امید کوم چې دا د مکر فریب او ظلم نه ډک نظام به ډېر زر بدل شي. د جواهر لال نهرو صاحب د تقریر نه پس ما هم خپلو پښتنو ورونو سره یو څو خبرې وکړې او دا مې ورته ووې چې دنیا کې مشهوره ده چې پښتانه ډېر مهمان نواز دي خو د ګورنر کیرو په لمسون هغه روایات پاتې نه شول دلته دوی خپل مېلمه سره دومره سپک سلوک وکړو چې دنیا به ترې پوزه پته کړي. دا هر څه کیرو د یو پښتون شیخ محبوب علي په ذریعه وکړل شیخ ټول پښتانه په دنیا کې بد نام کړل. د جواهر لال ګناه داوه چې ده وې چې زه د پښتنو قبایلو د خیر دپاره په دوره درځم او کیرو ورته وې چې مه راځه زمونږ پولټیکل نظام

کې دخل مه کوه نو ده ورته ووې چې زه به خامخا درځم. زه د دې ذمه وار یم دا زما مځکه ده او دی صوبه سرحد ته زمونږ د پښتنو د ابادۍ، ترقۍ او د خیر دپاره راغلی و، په سبا له پنډت جواهر لال نهرو زمونږ نه ډیلي ته رخصت شو.

مولانا صاحب په خپل کتاب کې دا لیکلي دي: چې په پښتنو کښې مهمان نوازي لوی اخلاقي صفت دی ولې دوی کې دا صفت نه و او دوی بخل کولو، په دې ترېنه پښتانه بېزار وو، دی وایي چې یو ځل د دوی ملګري زما مېلمانه وو چې ما ورته چایو سره بسکټ راوړل نو هغوی ډېر خوشحاله شول او ماته یې وویل چې د دې څه نوم دی؟ دا خو د ډاکټر صاحب بنګله کې مونږ لیدلي وو خو هغه مونږ ته نه وو راکړي.

مولانا صاحب د دې خبرې تحقیق نه دی کړی او دا یې لیکلي دي، زمونږ خو دا تهذیب نه دی چې یو یې خورې او بل له یې نه ورکوي. مونږ خو داسې یو چې اوس هم څه مونږ خورو هغه خپلو مېلمنو او نوکرانو ته هم ورکوو او ورسره یو ځای یې خورو.

زمونږ مرکز کې هم زمونږ دا قاعده وه چې ډوډۍ ته به کښېناستو او مونږ به د لسو کسانو خوراک پوخ کړی و، دپاسه به شل نور راغلل نو مونږ به کښېناستو هغه به مو ټوکړه ټوکړه خپلو کښې تقسیم کړه او په شریکه به مو وخوړه او اوس هم دغه شان کوو.

زه حېران یم چې مولانا صاحب دا خبره د ډاکټر صاحب په هکله کوي، چې هغه خو دومره مهمان نواز و چې دا کیسه یې افراط ته رسولې وه، زه په دې نه پوهېږم چې دا مولانا صاحب

ته کلکتې ته کوم کسان ورغلي وو؟

دغه شان دی دا خبره هم لیکي، چې د انتخاباتو وخت کې کانګرس دوی ته ډېر رقم ورکړی و، خو دوی ډېر لږ خرچ کړو، نو ځکه ډېر امیدواران د خرڅ د کمي په وجه فېل شول، مونږ خدایي خدمتګارو خو هیڅرې د کانګرس نه یوه پیسه هم اخیستې نه ده.بلکې په دې خبره خو جواهر لال زما نه خپه شوی و او ډاکټر انصاري صاحب ته یې شکایت کړی و، چې دی ډېر مغرور دی. زه چې به د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ اجلاس له تلم نو ټولو ممبرانو به چې د رېل د سیکنډ کلاس کوم خرڅ اخیستو، ما هېڅکله هغه هم اخیستی نه و. البته که پارلیمنټري بورډ له دوی نه څه اخیستي وي نو هغه به پارلیمنټري بورډ اخیستي وي، هغه ټول په ځای خرڅ شوي دي او څومره کسان چې دوی ودرولي وو، هغه ټول کامیاب شوي دي او په لوی اکثریت مونږ الیکشن ګټلی دی، نو بیا دا سوال څنګه پیدا کېږي؟ د حیرانتیا خبره دا ده چې مولانا صاحب دا اعتراض کوي چې صوبه سرحدوالاو په انتخاباتو پیسې کمې ولګولې. عام عقل خو دا وایي چې که صوبه سرحد کې خدایي خدمتګارو مکمله کامیابي حاصله کړه او رقم یې هم کم ولګولو، نو دا د هغوی یوه سیاسي کامیابي وه، مولانا صاحب په دې هم اعتراض ضروري وګڼلو.

بجټ پېش کول:

مونږ ته یو نوی مشکل هغه وخت پیدا شو، چې لیاقت علي خان د نوي کال بجټ پېش کړو، دا ښکاره د کانګرس پالیسي

وه چې معاشي بنسکته پورته والی ختم کړي او ورو ورو د سرمایه دارانه نظام په ځای سوشلسټ نظام قایم کړي، د کانګرس د الیکشن په مېني فیسټو (منشور) کې هم دا رنګ ویل شوي ور، د جنګ دوران کې چې مختلف قسم سرمایه دارانو کومه نفعه کړې وه، د هغې په هکله جواهر لال بیانات جاري کړي وو، دا خبره عامو خلکو ته معلومه وه چې د دې رقم ډېره زیاته حصه پټه کړی شوې وه، او په هغې انکم ټېکس نه دی ادا شوی. د هغې مطلب دا و چې حکومت د دې غټ رقم نه محروم شوی دی. زمونږ خیال دا و چې د هندوستان حکومت ته د دې ټېکس د حاصلولو د پاره سخته کارروایي پکار ده. ولې چې دا ټېکس (مالیه) واجب و خو ادا شوې نه و، لیاقت علي خان یو داسې بجټ جوړ کړی و چې په ظاهره د کانګرس د اعلاناتو مطابق وو، لیکن دراصل د هغې مطلب د کانګرس بدنامول وو، داسې چې د کانګرس مطالبې په ناقابل عمل شکل کې پېش شوې وې. د هغه د ټېکس تجویزونو د ملک د دولت منې طبقې نه مفلس جوړول او صنعت او حرفت ته نقصان رسول وو، ورسره هغه دا تجویز هم کړی و، چې یو کمیشن دې مقرر شي چې د هغه ټېکسونو په هکله چې ادا شوي نه دي، تحقیقات وکړي او د هغو د حاصلولو انتظام وکړي. دا خو مونږ ټولو غوښتل چې د دولت تقسیم کې زیات نه زیات مساوات پیدا کړی شي او د هغه خلکو سره محاسبه وشي. چا چې ټېکس نه دی ادا کړی. د دې د پاره مونږ اصولي ډول د لیاقت علي خان د بجټ مخالف نه وو، د کابینې مجلس کې لیاقت علي خان وویل چې د هغه تجویز د کانګرس د ذمه

وارو لیډرانو په بیاناتو مبني دی. هغه د دې خبرې اعتراض وکړو چې که جواهر لال بیانات نه وي ورکړي نو د هغه ذهن به دې لورې ته نه وو تللی. د بجټ په هکله قاعده دا ده چې وزیر خزانه ټول بجټ د خپلې کابینې د ملګرو وزیرانو په رای او مشوره جوړوي.ولې دلته نوابزاده لیاقت علي خان خپلو ملګرو ته صرف هغه یوه سرسري جایزه پېش کړه او د مفصل بجټ دپاره یې هغوی په اعتماد کې وانه خیستل.

تر کومه چې د عامو امورو تعلق و. کابینې ورسره اتفاق وکړو، دغه شان یې د کابینې نه منظوري حاصله کړه او بیا یې بجټ داسې جوړ کړو چې صرف انتها پسندي نه وه بلکې د قوم معاشي نظام ته د نقصان رسولو نیت هم و. مونږ په دې پوهه وو چې دا بجټ اصولي طور د کانګرس د سیاست او پالیسۍ مطابق و. کانګرس ټول عمر دا ویلي وو چې مونږ به د سرمایه دارانه نظام مخالفت کوو او غریبو له به د ملک په دولت کې خپله برخه ورکوو، نو د دې وجهې نه اصولي طور مونږ د دې بجټ مخالفت نه شو کولی.

د مونټ بیټن مشن:

لارډ مونټ بیټن د لارډ ویول د برطرفۍ نه وروسته د هندوستان ګورنر جنرل مقرر شو، د هندوستان د راتلو نه مخکې د لیبر وزارت دې د خپلو ټولو مسائلو نه او خواهشاتو نه خبر کړی وه، مسټر اټلي هغه ته هدایت ورکړی و، چې د ۳۰ جون ۱۹۴۸ نه مخکې باید هندوستان ته اقتدار ورکړی شي.

د مارچ په ۲۲ باندې ډیلي ته راورسید او د مارچ په ۲۴

يې د وايسراى او د ګورنر جنرل په حيث سوګند پورته کړو. د سوګند نه وروسته هغه يو لنډ تقرير وکه، په دې تقرير کې هغه په دې ضرورت زور واچوه، چې څو مياشتو کې د ننه به د مسائلو د حل څه لار راووېستلى شي، دغه وخت د کانګرس او مسلم ليګ اختلافات داسې ځاى ته رسېدلي وو، چې د دريم ګړي د وساطت نه بغير يې جوړه نا ممکنه وه، په دې وخت کې حالات خرابېدل د کلکتې د فسادونو نه وروسته بهار او نواکلي کې فرقه وارانه فسادونه شروع شوي وو بياوروسته په بمبۍ ګبنې ګړبړ وشو، پنجاب تر دغه وخته پورې خاموش و، ليکن هغلته هم د نا ارامۍ او ګډوډۍ اثار ښکاره کېدل. ملک خضر حيات خان د مارچ په دويم د پنجاب د چيف منسټري نه استعفا ورکړې وه، د مارچ د ۴ تاريخ په مظاهرو کې ۱۳ کسان مړه شول او ډېر زخميان شول او د دې فرقه وارانه فسادونو اور د صوبې په نورو برخو کې هم خور شو، امرتسر، راولپنډۍ او ټکسيلا کې په لويه پيمانه فسادونه وشول، يو طرفته فرقه وارانه جذبات زياتېدل او بل طرف ته د حکومت انتظام سست کېده، مرکزي کابينه کې د کانګرس او ليګ په مينځ کې د عدم تعاون په وجه حالات نور هم خرابېده، د مرکزي حکومت ارکان هر وخت د يو بل مقابلې ته ولاړ وو، دا حکومت بالکل معطل شوى و، د مسلم ليګ سره د ماليا تو محکمه وه چې هغه د حکومت بنياد ګڼلى شي ياد ولرئ چې ددې ټولې ذمه واري د سردار پټېل په سر باندې ده چې هغه وزارت داخله د ځان سره د ساتلو په فکر کې د ماليا تو محکمه ليګ ته ورکړې وه، په ماليا تو کې ډېر داسې قابل افسران

مسلمانان وو، چې چا د لیاقت علي خان سره په هره ممکنه طریقه مرسته کوله.

د پیرنګیانو زړه لوبه کامیابه شوه، هغوی په ملک کې په داسې حالاتو پیدا کولو کې کامیاب شول، چې کانګرس او مسلم لیګ په کور کې سره پرې نه شو جوړېدی، او اخر هغوی پیرنګي ته کښیناستل چې هغه اوس ددې لانجې څه حل راوباسي چنانچه مونټ بیټن د پیرنګیانو د طرفه خپله د تقسیم هند منصوبه ورو ورو د کانګرس مشرانو ته وړاندې کوله او دا تاثر یې ورکوو چې اوس په موجوده حالاتو کې بې د دې نه بل هیڅ علاج نشته.

مونټ بیټن ډېر ذهین او ځیرک سړی و، هغه به د خپلو ټولو هندوستاني ملګرو د زړونو حال معلومولو، هغه چې ولیدل چې سردارپټېل د ده د نظریې منلو ته تیار دی، نو د ده په لاس راواړولو دپاره یې د خپل شخصیت او دلفریبۍ ټول طاقت په کار واچولو. په خپلو خبرو کې به هغه سردار پټېل د غوز سره مشابه کولو چې د هغه پوټکی کلک دی خو چې مات یې کړې، نو د ننه یې چغزی راوځي. د سردارپټېل د تسخیر نه وروسته هغه جواهر لال ته متوجه شو، اول کې جواهر لال د تقسیم خبره نه اورېدله او عکس العمل به یې ډېر سخت و، لیکن مونټ بیټن ورپسې و تر دې چې ورو ورو د جواهر لال د مخالفت قوت هم مات شو، څنګه چې دا حالت معلومېدل چې د سردارپټېل سره جواهر لال نهرو هم د مونټ بیټن دوی منصوبې سره مني، نو زه ډېر زهیر شوم، ولې چې مونږ دا د هند تقسیم نه بلکې د مسلم تقسیم ګڼلو، زما د پخوا نه هم دا فکر

و او اوس هم دا فکر دی چې د کیبینټ مشن پلان په هر لحاظ زمونږ د مسایلو د حل ډېره ښه لاره ده. د دې نه د هندوستان یو والي او هرې فرقې ته د ازاد او با عزته ژوند موقع په لاس ورتلله، صرف د مسلمان د مفادو خیال چې یې په نظر کې وساتو نو د دې نه د بل بهتر صورت امید نه شو کېدی. په کومو صوبو کې چې د دوی اکثریت و، هلته دوی ته په داخلي چارو کې پوره واک اختیار په لاس ورته، که د وفاقي هندوستان صوبو ته نظر وکړو، نو که مونږ بلوچستان له یو صوبايي حیثیت ورکړو نو بیابه په مرکزي حکومت کې هم د صوبو په تناسب مسلمانان د غیر مسلمو سره قریباً مساوي حیثیت حاصل کړي.

مولانا ازاد وايي چې «ما په دې ټولو مسئلو ډېر غور وکه، ما سوچ وکړو چې ګاندهي جي دومره زر خپله رایه څنګه بدله کړه؟، زما خیال دی چې دا د سردار پټېل د اثر نتیجه ده، پټېل په ښکاره ویل چې بې د تقسیم نه بله چاره نشته، د تجربې نه ثابته شوه چې د مسلم لیګ سره یو ځای کار کول ممکن نه دي، کېدی شي سردار پټېل یوې بلې خبرې ته هم اهمیت ورکوی وې چې لارډلویې مونټ بېټن ویل چې کانګرس د مرکزي حکومت په کمزورو ساتلو صرف د مسلم لیګ د اعتراض د جواب ورکولو دپاره راضي شوی و، او ددې په وجه صوبو ته د پوره داخلي خودمختارۍ حق ورکړل شوی و، مګر په یو داسې ملک کې چې هلته د ژبې، مذهب او تهذیب دومره اختلاف وي، دمرکز کمزوري اتحاد دښمنو نظریو ته قوت ورکوي. د لیګ نه چې ځان جدا کړی شي نو بیا د یو مظبوط

مرکزي حکومت انتظام کېدی شي او داسې قانون جوړېدی شي چې د هندوستان د متحد ساتلو دپاره به فایده مند وي، مونټ بېټن دا مشوره ورکړه چې په شمال مشرق او شمال مغرب کې چې يو څو ورې ټوکړې مسلم لیګ له ورکړی شي نو د باقي هندوستان به يو مظبوط او مستحکم رياست جوړ کړی شي. په سردارپټېل باندې د دې دليل زيات اثر وشو چې د مسلم لیګ سره د اتحاد په وجه به د هندوستان اتحاد او استحکام په خطر کې پرېوځي. زما خيال دا دی چې يوازې سردارپټېل نه بلکې په جواهر لال نهرو هم د دې دليل اثر شوی وو، دغه دليلونه چې سردارپټېل اومونټ بېټن دوباره ووېل نو د تقسيم په مخالفت کې د ګاندهي جي په نظريه کې هم کمزوري راغله، څنګه چې دوی ولېدل چې خلک د کيبنټ پلان سخت مخالف دي نو د هغې په ځای يې د تقسيم د پلان د پېش کولو چې د ده د خيال سره برابر و تياري وکړه، هر کله چې د تقسيم مسئله په ښکاره ډول منځ ته راغله،نو د پنجاب او بنګال مسئلې لوی اهميت پيدا کړ، مونټ بېټن ووېل څکه چې د تقسيم بنياد د مسلمانانو د اکثريت علاقې وې او د پنجاب او بنګال په ځينو برخو کې د مسلمانانو اکثريت دی، په دې وجه په دې دواړو صوبو کې هم تقسيم کول په کار دي، خو د کانګرس ليډرانو ته يې مشوره ورکړه چې دغه سوال اوس مه پورته کوئ، او دوی ته يې يقين ورکړ چې په يو راتلونکي مناسب وخت کې به زه په خپله دغه سوال پورته کړم. په دې وخت کې مونټ بېټن د تقسيم په باره کې خپل تجويز تيار کړی و، نو د برتانوي حکومت سره د خبرو اترو او د تجويز د

منظوري د حاصلولو د پاره يې د لندن د تلو فيصله وکړه. ما د مې په ۱۴ د مونټ بيټن سره په شمله کې وليدل، يو ساعت مې ورسره خبرې وکړې، بيا مې ورته اپيل وکړ چې د کيبنټ مشن پلان په خاورو کې مه ښخوئ، مونږ بايد د صبر نه کار واخلو ولې چې د دې پلان د کاميابۍ اميد اوس هم شته دی، که مونږ تقسيم په تلوار ومنلو نو هندوستان ته به ډېر نقصان ورسېږي. ما بيټن ته دا هم وويل چې تا له د تقسيم ممکنه نتايج هم په ذهن کې ساتل په کار دي، د تقسيم نه مخکې هم په کلکته، نواکالي، بهار او بمبۍ او پنجاب کې فسادونه وشول، هندوانو په مسلمانانو او مسلمانانو په هندوانو حملې وکړې، په داسې حال کې که ملک تقسيم شي نو د وينو لښتې به وبهېږي او د دې خونريزۍ ذمه واري به د انګرېزانو په غاړه وي، خومونټ بيټن راته فوري جواب راکړو چې زه تا ته پوره يقين درکوم چې زه به هېڅوک فساد او وينو بهولو ته پرې نه ږدم.

يو وار چې تقسيم اصولاً ومنل شي، نو بيا به زه حکمونه جاري کړم چې په ملک کې هېڅوک فرقه وارانه فساد ونه کړی شي، خو بيا ټولې دنيا ته معلومه شوه چې د تقسيم د اعلان نه وروسته د ملک په ټولو برخو کې د وينو لښتې وبهېدل او بېګناه ښځې او ماشومان قتل شول او د مسلمانانو او هندوانو د قتل عام د مخنيوي د پاره هېڅ سود مند تدبير ونه کړی شو.

ډايرکټ ايکشن او مساوات:

پنجاب کې د هندو او مسلمان جګړه شروع شوې وه، دا

خبرونه چې به په اخبارونو کې راتلل،نو د دې په وجه به د هندو او مسلمان نفرت او کشیدګي زیاتېده،لیکن چې په ۱۹۴۲ کال کې په هندوستان کې کوم فسادونه شروع وو،نو په کلکته کې چې د مسلم لیګ له طرفه ډایرکټ ایکشن وشو نو دغه اورته یې د تیلو کار ورکړو، دکلکتې په ښار کې خو د مسلم لیګ دلاسه ډېر لږ هندوان مړه او تالاشو،خو هندوانو د دې بدله په بهار کې واخیسته،مسلمانان منظم نه دي او هندوان منظم دي.دوی په کلکته کې دومره خلک مړه او لُوټ نه کړل، چې څومره په بهار کې مړه کړل، لُوټ یې کړل او یوه لویه تباهي یې وکړه. زه پخپله دغلته د مسلمانانو د امداد دپاره تللی وم. مونږ به کله نا کله سهروردي صاحب ته ویلی چې دا په بهار کې چې د مسلمانانو دومره بربادي وشوه، د مسلم لیګ د ډایرکټ ایکشن په وجه وشوه او تا وکړه نو هغه به وې چې ما سره لیکلی خط شته که د رښتیاو وخت راغی نو هغه به ښکاره کړم،د کلکتې په ښار کې د بهار خلک مړه شوي وو، بیا د بهار د بدل د اخیستو په بانه په نواکلي کې په هندوانو ډېر زور او ظلم وشو د پیرنګیانو دا پالیسي کامیابه شوه چې: (پهوټ ډالو اور حکومت کرو.) انګرېزان د مسلم لیګ په دغه کار ډېر خوشحاله وو ځکه چې د هندوستان په دې خرمستو باندې انګرېز((نوکرشاهي)) د انګلستان د مزدور پارټۍ حکومت باندې دا واضحه کول او ثابتول غوښتل چې د هندوستان خلک د ځناورو په شان د یو بل وینو څکلو ته تږي ناست دي ا و د یو بل غوښو خوړلو او څرمن وښکلو پسې دي او دا چې د بنیادمو په شان د اوسېدوشعور خو په دوی کې

ورک دی د دې دپاره په دوی کې د انګرېزانو حکومت ضروري دی، او دوی له خپل حکومت مه ورکوئ او که داسې ونه شوه نو دوی به پخپلو کې يو بل تباه او برباد کړي.

زه بهار کې:

مسلم ليګ د انګرېزانو پيداوار وو، د دې دپاره هغوی د صورت حال نه ناجايزه فايده اخيستل خوښ کړو او د امن او سلامتۍ د خرابولو دپاره مسلم ليګ او پيرنګيان په يوه سلا وو.

د دوی په دومره تباهۍ د مسلم ليګ زړه يخ شوی نه و، هغوی په فرقه وارانه سازشونو کې لګيا وو، د هغو فساد زپلو مظلومانو نه يې سياسي فايدې اوچتولې او هغوی له يې دا ترغيب ورکولو چې بنګال ته هجرت وکړي. زه ددې مظلومانو په فکر کې ډوب وم چې دوی به بيا څنګه پخپلو کلو او کورونو کې اباد کړم، ليکن هغوی مسلم ليګ داسې تار باندې خېژولی وو، چې زما خبرې په هغوی بنې نه لګېدې، ددې دپاره زه د مسلم ليګ ليډرانو له ورغلم دا خلک د محمد يونس بيرسټر په يو عاليشان مکان کې ډېره وو، چې کله زه هغوی له ورغلی يم نو دوی په خوړلو او څکلو کې اخته وو او ماته به يې وويل چې مونږ تاسره خبرې نه کوو او چې بيا ناظم الدين ورته وويل چې مونږ له په کار دي چې ورسره خبرې وکړو نو دوی زما خبرو اورېدو ته تيار شول ما هغوی ته ووې چې تاسو له راغلی يم او تاسو ته دا عرض کوم چې د دې خلکو ډېره تباهي شوې ده او اوس به ښه دا وي چې دوی معاف کړئ،

نور يې مه تباه کوئ او دا ځومره تباهي چې د دوی وشوه دا لږه ده څه؟ دا تاسو چې دوی ته د بنګال د هجرت مشورې او ترغيب ورکوئ نو که په حقيقي معنو کې دوی هلته اباد وئ، نو زما په دې هيڅ اعتراض نشته او که دوی د خپلو سياسي غرضونو ښکار کول غواړئ او که دوی نه سياسي فايده اوچتول غواړئ نو دا مناسب نه دي، دوی ډېر تباه او برباد شوي دي، ليکن ددې مسلم ليګو په زړونو کې رحم نه و ماخپل زوړ مهربان فيروز خان نون هم دلته شپاړس کاله پس وليدو، ما ترې نه پوښتنه وکړه چې تا خو وې چې مونږ به مشوره وکړو، نو تاله به ځواب درکړو نو تر اوسه پورې خو دې ما له هغه ځواب نه دی راکړی؟ دی حيانـاک سړی و، سترګې يې ښکته کړې او څه ځواب يې رانکړو، حال دا دی چې د شملې په دعوت کې ده زما نه شکايت کړی و، چې تاسو کانګرس سره شوئ، ما ورته ويلي وو، مونږ خو تاسو ته درغلي وو، خو تاسو زمونږ امداد اونکړو، اومونږ خو په يو لوی مصيبت کې وو، نو ځکه کانګرس ته لاړلو، که تاسو پنجاب اوس هم مونږ سره ملګري کېږئ نو زه اوس کانګرس نه استعفا ورکوم. ده ووې چې مونږ مشوره وکړو نو ځواب به درکړم.

مسلم ليګيان د يونس بيرستر په بنګله کې ناست وو، خوړل، څکل يې کول او د پټني د ښارنه بهر وتی نه شول او د بهار مسلمانان چې د کلو نه را تبنتيدلي وو او په کيمپونو کې وو د اکثرو نه خپل مال پخپلو کورونو کښې ښخ پاتې شوی و، هغوی غوښتل چې مونږ سره څوک لاړ شي او د دغه مال

راوښکلو کښېنې موټر سره مدد وکړي، خو مسلم لیګ خو د وېرې نه دښاره وتی نه شو، دوی چې د مسلم لیګ نه مایوسه شو نو بیایې ما ته ووې چې ته به موټر سره لاړ نه شې؟ موټر پخپلو کورونو کې مالونه ښخ کړي دي چې هغه راوباسو ما ورته ووې چې زه خو دلته ستاسو د خدمت دپاره راغلی یم څه وخت چې وایئ درسره ځم نو هغوی به ما روزانه څه کسان پخپل موټر کې خپلو کلو ته بوتلل او هغه خپل مالونه به یې راوښکل، هندوانو به ورته بد بد کتل، خو زما په وجه به یې څه ویل نه ، زه دوی پسې کیمپونو ته لاړم او ورته مې وویل چې برسات شروع کېدونکی دی راځئ چې زه مو اباد کړم خو دوی زما دا خبره ونه منله ځکه چې دوی خو مسلم لیګ بنګال ته روان کړي وو، څو چې د بنګال د تللو په لاره کې ورته ډېر تکلیفونه او مصیبتونه پېښ شول نو بیا ماله راغلل، بیا زه د بهار حکومت ته ورغلم او هغه ټول وزیران خو ما سره د هزارې په جیلخانه کې پاتې شوي وو، هغوی ډېر زر د دوی د ابادولو انتظام وکړو او ګاندهي جي چې په نواکلي کې و، هلته چونکه د هندوانو برخلاف فسادونه شوي وو، نو ګاندهي جي هلته په دوره و، ما چې ورته خبر وکړو نو هغه د نواکلي دوره پرېښوده او دلته بهار ته د مسلمانانو د امداد دپاره راغی، مهاتماجي زما د خط په لیدو دلته راغی او هغه کار نور هم په تېزۍ روان شو، ما ته پیاری لال ویل چې ګاندهي جي څه وخت نواکلي ته راغی، نو موټر ته یې وویل چې تاسو دلته دغه شان ناست یئ او خپله هغه کښېنه ناستو او چې په کومو ځایونو زور زیاتی او ظلم شوی و دی به هلته تللو او د هغه ځای خلکو ته به یې

ډاډګيرنه ورکوله او خدمت به يې کولو د هغه په ليډومونږ کې هم جرات او همت پيدا شو بيا مونږ هم د هغه په شان په هغو مظلومانو ګرځېدو او سړي څه کوي چې ښځې به هم ګرځېدې اونه به وېرېدې، په دې باندې هغو خلکو کې ډېرښه اثر وشو ولې دلته پټنه (بهار) کې دا حال و، چې د مسلم ليګ ليډران د وېرې نه د پټنې ښار کې ګرځېدی نه شول، چې د کوم قوم ليډران زړور وي هغه قوم کې هم زړورتيا پيدا شي، او چې د کوم قوم ليډران بزدل وي هغه قوم کې بزدلي پيدا شي، ماته پياري لال بله خبره داهم کړې وه چې پټېل په بهار کې زما د ګرځېدو مخالف وو، خوګاندهي جي ورته وويل چې دا مناسب نه دي.

مردولابهن هم ګاندهي جي سره ملګرې وه او هغه دغه وخت د ګاندهي جي سکترې وه، د هغې هم مسلمانانو سره ډېره همدردي وه، چې څومره مسلمانان به راغلل نومردولابهن به هغوی ګاندهي جي ته بوتلل او هغه ته به يې خپل مصيبتونه او تکليفونه بيان کړل. دا خبره د کانګرس د مشرانو خوښه نه وه هغوی کوشش وکړو چې دا (مردولابهن) ګاندهي جي نه لرې کړي او لرې کوله يې. نو هغه ما له راغله او ماته يې دا کيسه بيان کړه او راته يې ووې چې اوس خو ما ستاسو نه جدا کوي، ما ورته وويل ته هېڅ پروا مه کوه، تا هېڅوک د ګاندهي جي نه لرې کولی نه شي، نو زه لاړم او ګاندهي جي ته مې وويل او هغه پاتې شوه، زه په بهار کې وم. ما غوښتل چې بهاريان سردوباره اباد کړم او ددې دپاره هلته ډېره وم. خو چې څه وخت په پنجاب کې فسادات شروع شول، نو ماسره فکر شو،

بیا ګانده ي جي ما ته وويل چې دا کار به زه کوم، ځه ته سرحد ته لاړ شه، نو زه سرحد ته راغلم. په صوبه سرحد کې د خدايي خدمتګارۍ د تحريک په وجه د مسلمانانو، هندوانو او سيکهانو تعلقات ډېر ښه وو، ښه ځه چې د ورونو په شان وو، دا تحريک د خدای د مخلوق د خدمت او انسانيت تحريک و. دې تحريک په مسلمانانو، هندوانو سيکهانو کې د مينې محبت او خدمت جذبه پيدا کړې وه، چې پخوا يې مثال نه و. دا تحريک کليوال تحريک و، مرکز يې هم په کلي کې و، ځکه چې اکثريت قوم په کلو کې اوسي. د دې تحريک فرق د نورو تحريکونو نه دا و چې نور تحريکونه د ښارونو نه شروع کېږي او په کلو کې خورېږي. مګر دا تحريک د کلو نه شروع شو او په ښارونو کې خور شو.

تاريخ دا ښيي چې د ښارونو تحريکونه د حکومتونو د لاسه خراب شوي او له منځه تللي دي مګر کليوال تحريک څوک په اسانۍ ختمولی نه شي، لکه زمونږ د خدايي خدمتګارۍ تحريک چې د ډېرو ظلمونو، کړاوونو، مصيبتونو باوجود چا ختم نه کړی شو او تر اوسه پورې جاري دی، په بهار کې چې کوم فسادونه وشول نو زمونږ د صوبې نه د مسلم ليګ رضاکاران بهار ته لاړل، دوی خدمت له تللي نه وو، دوی په هندو او مسلمان کې نفرت زياتولو له تللي وو، او چې د هغې ځای نه واپس راتلل نو ډېر هډوکي يې له ځان سره راوړل، او په سرحد کې يې کلي په کلي وګرځول او زمونږ په خلاف يې لويه پراپيګنډه وکړه او مطلب يې دا و، چې په صوبه سرحد کې هم د هندو او مسلمان او سکهـ په مينځ کې د نفاق

او فساد اور بل کړي. ولې فساد يې ونه کړی شو او په خپل مطلب کې کامياب نه شول، ولې چې دلته د خدايي خدمتګارو د تحريک په برکت د فساد او دښمنۍ جرړې اېستلې شوې وې.

خو چې لارډ مونټ بيټن د هندوستان د تقسيم اعلان وکړو او دا يې هم وويل چې په صوبه سرحد کې به ريفرنډم کېږي، د دې زمونږ په صوبه ډېر خراب اثر وشو او دلته هم فسادونه شروع شول. نو بيا مسلم ليګيانو د پېښور په بازارونو او لارو کوڅو کې بېګناه خلک قتلول شروع کړل. د پېښور ښار بازارونه بند شول، هندوان، سکهان په خپلو کورونو کې قيد وو، بهر ته راوتی نه شول، په کورونو کې هم د دوی عزت، دولت او سرونه محفوظ نه وو.

چې مونږ پوهه شو چې سرکاري افسران زمونږ سره هېڅ قسم امداد ته تيار نه دي، بلکې هر څه زمونږ د وزارت د بدنامولو دپاره کوي، حکومت زمونږ و خو افسرانو زمونږ خبره نه منله نو مونږ فيصله وکړه او امين جان سالار اعظم ته موحکم وکړو چې لس زره باوردي خدايي خدمتګار پېښور ته راولېږي. د حکم د رسېدو سره لس زره خدايي خدمتګار پېښور ته راغلل او د راتلو سره يې هندوان او سکهان د خپلو کورونو نه بهر راوښکل، دکانونه يې پرانيستل او کارونه يې شروع کړل، د دوی په دکانونو د خدايي خدمتګارو پيرې ولګېدې، چې مسلم ليګيان ورته ضرر پېښ نه کړي او د هندوانو، سکهانو مال، ځان او عزت محفوظ شو، دغه شان په ټوله صوبه کې چې کوم کوم ځای خدايي خدمتګار وو هلته د هندوانو،

سکهانو مال، ځان، عزت په امن و. په دوی کې بعضې انګرېز پرست هندوان هم وو چې د پیرنګیانو او لیګیانو په اشارو ګډېدل او دا مطالبه یې کوله چې د خدایي خدمتګارو حکومت دې لرې شي او صوبه کې دې ګورنر راج قایم شي، په دې نه پوهېدل چې دا ټوله کیسه چا جوړه کړې وه؟ دا خو ګورنر جوړه کړې وه خو چې څه وخت د لارډ لویې مونټ بیټن او کانګرس د مشرانو په مینځ کې زمونږ په سر سودا وشوه. سودا په دې وشوه چې لارډمونټ بیټن ورته وویل چې پنجاب او بنګال به زه درته تقسیم کړم خو تاسو د دې په بدل کې صوبه سرحد پرېږدئ او ریفرنډم ومنئ، بیا یې په دریم جون ۱۹۴۷ د هندوستان د تقسیم اعلان وکړو او دا یې هم وویل چې په سرحد کې به د خلکو نه تپوس کېږي، نو تاسوخو ددې پیرنګي دې ظلم او بې انصافۍ ته وګورئ چې پنجاب تقسیمېږي، بنګال تقسیمېږي. هلته د خلکو نه تپوس نه کېږي. بلکې د اسمبلۍ نه کېږي او دلته زمونږ په صوبه کې د اسمبلۍ نه څوک تپوس نه کوي او د خلکو نه تپوس کېږي. حال دا دی چې زمونږ الیکشن خو په هندوستان او پاکستان څو میاشتې مخکې شوی و. خلکو خو رایه ورکړې وه دوباره یې څه ضرورت و؟ که د کانګرس مشرانو زمونږ سره بې وفایي کړې نه وی او د تقسیم مسئله یې منلې نه وی نو په صوبه سرحد کې به د هندوانو، سیکهانو او مونږ ته دومره د سر او مال زیان نه وی رسېدلی او نه به سیکهان او هندوان دومره تباه او برباد شوي وی.

دغه وخت مسلم لیګیان حکومت نیولي وو، او جېلونو کې

يې اچولي وو«لنډې د ختو نه دي» دوی خو د جېلخانو تېرولو نه دي، د دوی هغه قيد او جېلخانې خو نه قيد وو نه جېلخانې، د دوی د پاره ريستورانټ وو، څه عجيبه لوبه وه، د شپې به کور ته تلل، د ورځې به بازارونو کې ګرځېدل، خپلو خپلوانو او دوستانو سره به يې مجلسونه کول د دې وجه دا وه چې ګورنر زمونږ د وزارت سره تعاون نه کولو او زمونږ مخالف وو.

دوی چې بيا د جېل نه را ووتل او ډيلي ته راغلل زه هم په ډيلي کې وم، هلته ما دوی وليدل او ثمين جان خان ته مې وويل چې يه هلکه! دا پاکستان چې جوړوئ نو لږ خو فکر وکړئ. دې کې به د پښتون څه حال وي؟، اکثريت خو د پنجاب دی نو اقتدار به هم د پنجاب وي، نو ده راته وويل چې اوس يې جوړوو، او که بيا په کې زمونږ خير نه وو نو بيا به يې وران کړو، افسوس دی چې ثمين جان خان اوس نشته ګني ما به ترې تپوس کړی وی چې راشه وګوره چې اوس پاکستان کې د پښتنو څه حال دی؟.

د تقسيم اعلان:

څه وخت چې مونټ بيټن د مې په ۳۰ ډيلي ته واپس راغی نو د جون په ۳ يې د هندوستان د تقسيم په باب د برتانوي حکومت له خوا د منظور شوې منصوبې اعلان وکړو، د دې منصوبې په اعلان کېدو سره د هندوستان د متحد پاتې کېدو ټول اميدونه ختم شول، برتانوي حکومت د تقسيم د مسئلې په دومره زر منلو کې د هندوستان نه زيات د خپلو مفادو خيال

ساتلي و، ولې چې يو داسې رياست چې اقتدار يې د مسلم ليګ په لاس کې وي د برتانوي اثر په حلقه کې زيات پاتې کېدای شي.

د ورکنګ کميټۍ اجلاس:

بيا په دغه تاريخ په دې نوي حال باندې د غور کولو د پاره د کانګرس د ورکنګ کميټۍ غونډه وشوه، سردار پټېل او راج ګوپال اچاريه خو له پخوا نه د تقسيم طرفدار او د کيبنټ مشن مخالف وو، مګر په غونډه کې چې ګاندهي جي هم د تقسيم طرفداري وکړه، نو مونږ ټول حيران پاتې شو، بله مسئله په سرحد کې د ريفرنډم مسئله وه دا مسئله هم د لارډ مونټ بيټن په منصوبه کې راغلې وه په دغه خبره هم ډېر بحث مباحثه وشوه، او دلايل پېش شول، سردار پټېل او راج ګوپال اچاريه دلته هم په ورکنګ کميټۍ ډېر زور واچولو او اخر ورکنګ کميټۍ دا خبره هم ومنله او د ملک د تقسيم او صوبه سرحد کې د ريفرنډم خبره دواړه ومنلی شوې.

زه حيران شوم چې دوی دا ټولې فېصلې کړې وې نو دا ما سره يې بيا جرګې او ميټنګونه ولې کول؟.

په دې وخت کې ما ورکنګ کميټۍ ته يو اپيل وړاندې کړو او دا مې ورته ووېل چې مونږ همېشه د کانګرس ملګرتيا کړې ده او لاس مو ورکړی دی اوس که کانګرس مونږ يوازې پرېږدي او له مونږ سره امداد ونه کړي، نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي که کانګرس خدايي خدمتګار د شرمښانو خولې ته همداسې پرېږدي نو دا به د صوبه سرحد

سره غداري وي، د ګانـدهي جي پـه زړه بانـدې د دې اپيـل زيـات اثـر وشـو او ويـې ويـل چې زه بـه د مونـټ بيـټن سره پـه دې مـسئله خبرې وکړم.

پـه سبا لـه زه او ګانـدهي جـي وايـسراى لارډ مونـټ بيـټن تـه ورغلـو هغـه سره مـو خبرې وکـړې هغـه پـه دې کـې د جناح صـاحب شـرکت هـم ضـروري وګڼلـو، څـه وخـت چې جناح صـاحب ګانـدهي جـي او زه يـو ځـاى شـو، نـو جنـاح صـاحب وويـل چـې دى زمـا مـسلمان ورور دى زه ده سـره ځـان لـه خبـره کـوم، نـو مـا ګانـدهي جي تـه وويـل چې د ده داسې خوښـه ده، نو کـه سـتا اجـازه وي، نـو زه بـه ورسره ځـان لـه خبرې وکړم. هغـه مـا تـه وويـل ډېر ښـه، جناح صـاحب مـا تـه وويـل چې تاسـو تـه بـه پراونـشل اټـانومي(صوبايي خودمختـاري) درکـوو، خـو پـه دې څـه عمـل ونـه شـو، اصـل کـې مـا تـه تـر دغـه وختـه پـورې دا معلومـه نـه وه، چـې د مونـټ بيـټن کـانګرس او مـسلم ليـګ تـر منځـه ټـولې فېـصلې شـوې دي. دا خـوچې د مولانـا ازاد صـاحب کتـاب، ازادي هنـد، مـا ولوسـتو نـو زه د دې حقيقـت نـه خبـر شـوم، نـو زه وايـم چـې عمـل پـرې څنګـه شـوى وى ولـې چـې دا خبـرې خوفېـصله شـوى وى، او لارډ مونـټ بيـټن خـو زمـونږ پـه سـر سـوداګري کـړې وه، نـو هغـه څنګـه د ګانـدهي جـي خبـره منلـى وى او جنـاح صـاحب څنګـه زمـا خبـره منلـى وى، هنـه! دا ده چـې کـه د دې فېـصلې نـه وړانـدې ګانـدهي جي زمونږ دا خبره کړې وى نو د منلو څه امکان يې وو.

پـه دې بـاره کـې مولانـا صـاحب پـه خپـل کتـاب کـې ليکـي: «پـه دې حـالاتو د غـور کولـو دپـاره د کـانګرس ورکنـګ کمېټـى پـه دريـم جـون اجلاس وشـو د ټولـو نـه وړانـدې پـه کـې د صوبه سرحد

د مستقبل په مسئله بحث شروع شو، د مونټ بيټن پلان صوبه سرحد په ډېرو عجيبو مشکلاتو کې غورځولی و، عبدالغفار خان او د هغه پارټۍ تل د کانګرس ملګرتيا کړې وه او د ليګ يې مخالفت کړی و، مسلم ليګ دوی خپل د سردښمنان ګڼل د مسلم ليګ د سخت مخالفت په موجودګۍ کې هم په دې صوبه کې دوی د کانګرس حکومت په جوړولو کې کامياب شوي وو او دا حکومت يې اوس هم بر سر اقتدار و د تقسيم په وجه دوی او کانګرس دواړو ته يو تکليف ورکونکې حالت پيدا شوي و، په اصل کې د تقسيم مطلب دا و چې دوی او د دوی پارټۍ يعنې خدايي خدمتګار د مسلم ليګ رحم و کرم ته پرېښودل شي.»

«مونږ پوهېدو چې په عبدالغفار خان به د دې فيصلې څنګه اثر شوی وي، داسې ښکارېده چې دغه وخت دوی خپل هوش او حواس بالکل بايللی و، څو دقيقې د ده د خولې نه يو لفظ هم راونه وتو، بيا دوی ورکنګ کميټې ته اپيل وکړو او ورته يې ورياده کړه چې دوی تل د کانګرس ملګرتيا کړې ده اواوس که کانګرس دوی يوازې پرېږدي نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي، د دوی دښمنان به په دوی پورې خاندي او د دوی دوستان به وايي چې تر څو کانګرس ته د صوبه سرحد ضرورت و، نو د خدايي خدمتګارو حمايت يې کاوه، څو کله چې يې د مسلم ليګ سره د مصالحت خواهش پيدا شو نو بيا يې د صوبه سرحد او د دوی د ليډرانو سره مشوره قدرې هم ونه کړه او د تقسيم مخالفت يې پرېښود، خان عبدالغفار خان څو ځلې دا خبره بيا بيا وکړه چې که چېرې

کانګرس خدايي خدمتګار د شرمښانو خولو ته وغورځول نو دا به د صوبه سرحد سره غداري وي.»

مونږ د ورکنګ کمېټۍ د دغه غونډې نه پس واپس خپلې صوبې ته راغلو، حکومت ته مو ويل چې چونکه کانګرس تقسيم هند منلی دی، نو په داسې حالاتو کې دلته د ريفرنډم ضرورت نشته، ولې چې د دې په ذريعه به دلته په خلکو کې يو د دښمنۍ او تربګنۍ فضا پيدا شي. چونکه وايسرای دا خبره ونه منله، د دې وجې نه مونږ بيا د صوبې جرګه را وبلله او دا حالت مو ټول دهغه جرګې په وړاندې کېښودل، د صوبې جرګې فيصله وکړه چې که سرکار دلته خامخا ريفرنډم کوي نو بيا په کار دي چې پښتنو له پوره حق خودارادیت ورکړي او د هندوستان او د پاکستان نه علاوه د پښتنو نه په خپلې ازادې صوبې پښتونستان باندې هم ووټ واخلي.

خو چې کله پيرنګيانو د دې مطالبې د منلو نه انکار وکړو او د ازاد پښتونستان مطالبه يې په ريفرنډم کې شامله نه کړه، نو بيا جرګې دا فيصله وکړه چې چونکه کانګرس تقسيم هند منلی دی نو د دې وجې نه دلته ريفرنډم ته هيڅ ضرورت پاتې نه شو، او که حکومت خامخا ريفرنډم کوي نو مونږ به په هغې کې حصه نه اخلو.

د کانګرس او مونټ بيټن سازش:

اصله خبره دا وه چې دا لويه واقعه چې څنګه وشوه هم دغسې کېدونکې وه، ولې چې د دې دپاره د پخوا نه تيارۍ شوې وې، هغه وخت چې مونټ بيټن د تقسيم د اعلان نه

مخکې د سرحد په دوره راغلی و په سرحد کې دفعه (۱۴۴) لګېدلې وه او په جلسو پابندي وه، د صوبه سرحد ګورنر سراولف کیرو و، چې زمونږ سخت مخالف و او د مسلم لیګ لوی حامي و، هغه په لارډ مونټ بیټن د اثر اچولو د پاره د سرحدي قبایلو نه په ډېر زیات شمیر کې د پولټېکل ایجنټ تولو خپلو ملکانو په ذریعه خلک را جمع کړل، لارډ مونټ بیټن ته یې یوه لویه تماشه جوړه کړه، او د تللو په وخت کې یې لارډ مونټ بیټن ته دا وویل: چې دې پښتنو له داسې سزا ورکول په کار دي چې د دوی بچې یې یاد ولري. ولې چې په هندوستان کې لس کروړه مسلمانان وو، هغوی زمونږ مخالفت ونه کړو او دوی زمونږ مخالفت کې د کانګرس سره ملګري شول، لارډ مونټ بیټن دا ټولې خبرې په زړه کې واچولې او ډیلي ته روان شو، هلته خو پټېل د هندوستان تقسیم غوښتو،او ده دا غوښتل چې پښتنو ته سزا ورکړي او د مسلم لیګ ته یې په حواله کړي. د دې دواړو اتفاق په دې وشو چې کانګرس غوښتل چې بنګال او پنجاب دې تقسیم شي او لارډ مونټ بیټن غوښتل چې سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو لارډ مونټ بیټن دوی ته دا وویل چې زه ستاسو دا خبره منم، او پنجاب او بنګال به درته تقسیم کړم خو د دې په بدله کې تاسو زما دا ومنئ چې په صوبه سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو کانګرس په صوبه سرحد کې ریفرنډم ومنلو او مونټ بیټن ور ته پنجاب او بنګال تقسیم کړل او د دوی دواړو سودا زمونږ په سر وشوه مونږ خدایي خدمتګارو ځومره خواري وکړه چې هندو او مسلمان سره نزدې شي او زه که په کور کې وم، که په

صوبه سرحد کې وم، که په هندوستان کې ما د دې دپاره ډېر کوشش کړی دی چې د هندو او مسلمان تر مېنځه مینه، محبت، اتحاد او اتفاق پیدا کړم او نفرت او دښمني ترې لرې کړم.دا کار تر ډېره حده پورې وشو، مګر د تقسیم نه پس تاسو وګورئ چې اوس څه حال دی؟ هغه مونږ چې څه کړي وو هغه په سیند لاهو کړی شو، په پاکستان کې په هندوانو او سکهانو څه تېر شول، او په هندوستان کې په مسلمانانو څه تېرېږي؟ داسې نفرت او دومره نفاق پیدا شو چې د اصلاح امید یې هم له مېنځه لاړ او ډېرې لانجې ترې را پیدا شوې.

د کانګرس بېوفايي:

کانګرس خو د پیرنګیانو سره د شپېتوکالو راسې د ازادۍ اخیستلو دپاره په جدوجهد لګیا و، خو انګرېزانو ورته پوره ازادي څه چې نیمګړې ازادي هم نه ورکوله، مګر کله چې پښتانه ورسره په دغه جنګ کې ملګري شول او پښتنو په کیسه خوانۍ، ټکر،اتمانزو، کوهاټ،هاتي خېلو او میرویس کې قربانۍ ورکړې اودغه شان زمونږ د قبایلي علاقې غیرتي پښتنو دې پښتنو سره د هندوستان د ازادۍ په لاره کې غزاګانې وکړې. د انګرېزانو توپونو او ټېنکونو ته یې خپلې سینې ډال کړې او د دوی مخې ته لکه د غر ودرېدل نو د انګرېزانو هله د هندوستان ازادۍ ته غاړه کښېښوده، مونږ خو د کانګرس سره په دې وعده د ازادۍ په جنګ کې ملګري شوي وو، چې وطن به په ګډه ازادوو او د پردۍ غلامۍ نه به ځانونه خلاصوو، مګر چې وخت راغی نو بیا مونږ سره د شوو

وعدو هېڅ خيال ونه ساتلی شو ،زمونږ نه زمونږ د مستقبل په هکله هېڅ پوښتنه ونه شوه.بلکې د پاکستان اوهندوستان د يو ځای کېدو ريفرنډم را باندې په زور راو تپلی شو او زمونږ په سر دغه لويه سودا وشوه، قربانی مونږ ورکړې، وينې زمونږ تويې شوې، مالونه، جايدادونه زمونږ تباه شول او ګټه يې نورو ته ورسېده،د کانګرس مشرانو خو به په ټولو معاملو کې زما نه تپوس کولو، زما د سلا مشورې نه بغير به يې هېڅ نه کول. مګر په دې لويه اهمه مسئله کې زما سره مشوره څه چې خبر هم نه کړی شوم. زما خپګان په دې خبره دی چې د کانګرس ورکنګ کمېټۍ هم زمونږ سره امداد او همدردي ښکاره نه کړه. دوی مونږ له پښو لاسو وتړلو، او مسلم ليګ ته يې حواله کړو.

مونږ خو د مسلم ليګ نه اليکشن ګټلی و نو بيا بل اليکشن ته څه ضرورت و؟. که چا زمونږ سره نوی ريفرنډم کولی نو په کار وو چې زمونږ په مطالبه يې د پاکستان او پښتونستان په سوال کړی وی. دا ريفرنډم خو په پاکستان او هندوستان و او مونږ د کانګرس د بې وفايۍ په وجه دهندوستان سره نه تلو، نو ځکه مو په دې ريفرنډم کې شريکېدل نه غوښتل او بايکاټ مو ورسره وکړو.

مونږ ته به پيرنګيانو ويل چې د کانګرس ملګرتيا پرېږدئ نو مونږ به چې هندوستان له څه ورکوو د هغې نه زيات به تاسوله درکړو، ليکن مونږ کانګرس پرې نه ښود خو دوی مونږ پرېښودو،د ډېر افسوس خبره خو داده چې مونږ دوی سره څه وکړل او دوی را سره څه وکړل؟

د سردار پټېل او راجه ګوپال اچاریه نه خو زما ګیله نشته، زما ګیله د جواهر لال نهرو او ګاندهي جي نه کېږي چې هغوی هم په دې معامله ورسره اتفاق وکړو،د کانګرس لیډرانو ویل چې اوس داسې حالات را پیدا شوي دي،چې بله لار نشته، نو زه وایم چې دا حالات چا را پیدا کړل؟ دا حالات خو دوی را پیدا کړل، که دوی هندوستان تقسیم کړی نه وی نو د هندوستان او هندو مسلمان دا دومره تباهي او بربادي به نه وی شوې.

څه چې وشول هغه وشول او د مولانا ازاد خبره څه چې مې ولیدل دا یوخوب و. خو زه وایم چې دا یو سازش و، دا یوه بې وفایي وه، او دا یوه غداري وه چې زمونږ سره وشوه.

زمونږ په ملک کې ځینې کسان شته چې زمونږ د بد خواهانو په لمسه زمونږ خلاف داسې پراپېګنډې کوي چې خدایي خدمتګارو څه وکړل؟ اودا هم وایي چې عدم تشدد څه وکړل؟ او زمونږ ډېر ساده ګان وروڼه د خودغرضو کسانو د دې خبرو نه متاثره کېږي. نو زه دوی ته وایم چې د خدایي خدمتګارۍ دوه مقصده وو، یو د ملک ازادي او بل په پښتنو کې د قامولۍ، ورورولۍ،مینې محبت، اتفاق او اجتماعي ژوند احساس پیدا کول.

تاسو خووګورئ! دا احساس خو پیدا شو، او ملک هم ازاد شو، او بیا دې ته وګورئ چې دا هر څه د عدم تشدد په ذریعه وشو، تشدد خو نه دی شوی، تاسو وګورئ خدایي خدمتګارۍ په خلکو کې د مسلمان،هندو او سکهـ په زړونو کې داسې مینه،محبت پیدا کړو او داسې د ورورۍ جذبه یې

را ویښه کړې وه، چې تر اوسه پورې هغه هندوان او سکهان چې د صوبه سرحد نه په زور اېستل شوي دي، او هند ته تللي دي ځان ته اوس هم خدايي خدمتګاران وايي. هر کله چې زه هندوستان ته تللی یم نو هغه مينه او محبت د هغو هندوانو او سکهانو په زړونو کې محسوسوم. تاسو وګورئ چې څه وخت په هندوستان کې د تقسيم په وخت کې فسادات شروع شول، نو خدايي خدمتګارو دلته د خپلو هندوانو او سکهانو د حفاظت دپاره څومره تکليفونه تېر کړي دي او کوم ځای کې چې خدايي خدمتګار وو، نو هلته يې دوی بچ کړي او د دوی د مال او ځان حفاظت يې کړی دی، بل طرف ته تاسو کانګرس ته وګورئ چې د هندوستان په هندو او مسلمان کې يې څومره نفرت پيدا کړو او څومره تشدد يې وکړو، خو حقيقت دا دی چې عدم تشدد د هغوی پاليسي وه او زمونږ عقيده وه او ده !!

مونږ خو ازاد شوي وو او پيرنګيان زمونږ د ملکه تلونکي وو، خو د لارډ مونټ بيټن او سردار پټېل په سازش د غلامو غلامان شو، زه په دې خبره دومره خپه نه يم، ځکه چې که پښتون پښتون شي نو دی څوک غلام کولی نشي، خو خپه په دې يم چې د خدايي خدمتګارۍ هغه تحريک چې په ډېرو خوارو، مصيبتونو، تکليفونو او قربانو جوړ شوی وو، هغه يې تس نس کړو او جوړ شوی انتظام يې ورله خراب او ګډوډ کړو.

د زړه په باغ مې ړلی وشوه

بويه چې بيا سپرلی راځي سپړي ګلونه

عبدالغفار خان

13-7-81

لوستونکو ورونو!

دا «زما ژوند او جدوجهد» ما په داسې وخت کې ليکلی دی، چې زه د خپلو هغو ملګرو نه جدا يم، چې دې حالاتو او واقعاتو کې ما سره شامل وو،او د دې په باره کې ورته ډېر معلومات شته، ما بيا بيا کوشش وکړو، چې دغه ملګري ما سره په دې کتاب ليکلو کې مرسته وکړي، خو زه کامياب نه شوم.په دې لړ کې ډېرې داسې مسودې وې چې ما او زما دغو ملګرو ليکلې وې چې هغه يا خو ضايع شوې دي ياکه چا سره موجودې دي، نوهغه ما ته نه دي را رسېدلي، زه بُوډا شوی يم.زما حافظه ډېره کمزورې شوې ده،ډېر نومونه او واقعات راته ياد پاتې شوي نه دي، نوځکه زه پوهېږم چې دې کتاب کې به کمی وي او ماته احساس دی چې تاسو کوم وخت دا کتاب لولئ، نو اکثرو ځايونو کې به څه تفصيلات، څه واقعات څه قابل ذکر اشخاص او څه نومونه تاسو ته درياديږي. هيله لرم چې دا څيزونه څنګه تاسو ته در ياديږي هغه شانې يې هغه وخت ليکئ او بيا يې زر ما ته رالېږئ ځکه چې دا کتاب زه په دويم ځل چاپ کول غواړم چې هغه هر څه په کې راشي. ستاسو حق پوره شي.زما غاړه خلاصه اوتاريخ مکمل شي.

یاد گیرنه:

ما نه غوښتل چې زه خپله بیوګرافي ولیکم، ځکه چې زه د ویلو او لیکلو نه زیات د کار او عمل ملګری یم. مګر اجمل ختک، فضل الرحیم ساقي، عبدالله بختاني خدمتګار، صدیق الله رښتین او فقیر محمد بایزي څو څو ځله راته وویل چې دا یوه ضروري خبره ده. او زه یې باید ولیکم. ځکه نو د هغو یادداشتونو له مخه چې ما سره وو، او د خپل یادداشت نه ما دا کتاب ولیکلو.

د دې کتاب د لیکلو په وخت، د هغه په تنظیمولو او چاپ ته د تیارولو په چارو کې هم دې ذکر شوو کسانو ما سره زیات کومک وکړو، نو ځکه زه د دوی شکر ګزار یم او د قوم او وطن په خدمت کې ورته توفیق غواړم.

عبدالغفار.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه _ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونو لړ: (۱۰۲)